

Masarykova univerzita

Filozofická fakulta

Historický ústav

Poté

**Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce
(1945 – 1947/1953)**

autor: Petr Sedlák

školitel: prof. Jiří Malíř

Brno 2008

Prohlašuji, že jsem disertační práci Poté, Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce (1945 – 1947/1953) vypracoval samostatně a odkazuji na užití prameny a literaturu.

Ve Žďáře nad Sázavou 7. června 2008

Obsah

Úvod - Jak jsou vykládány poválečné dějiny Židů v českých zemích a jak v tomto výkladu pokračovat

Uvedení...s. 6.

1. Dosavadní výklad dějin Židů v českých zemích

České země 1945 – 1989...s. 8. Zahraničí 1945 – 1989...s. 14. Zvýšený zájem české historiografie o dějiny Židů po listopadu 1989...s. 19. Poválečné židovské dějiny jako předmět historiografického zájmu – přehled...s. 21. Poválečné židovské dějiny jako předmět historiografického zájmu – přístup...s. 25. Prizma holocaustu?...s. 30.

exkurz číslo 1 – **Výklad varnsdorfské restituční kauzy...s. 32.**

2. Archeografická poznámka

Charakteristika archivních pramenů k tématu...s. 35. Národní archiv v Praze...s. 36. Klíčový fond 425...s. 37. Archivy židovské organizace a obcí...s. 39. Zahraniční archivy...s. 40.

3. Úvahy teoretické – jak se postavit k dějinám přeživších Židů

Jak přistoupit k židovským dějinám po roce 1945?...s. 43. Prameny k poznání světa českých Židů...s. 44. Starší a mladší prameny...s. 45. Přístupy k vnitřnímu světu (českých) Židů...s. 50. Výklad vnitřního světa dobových aktérů – možnosti ...s. 54. Výklad vnitřního světa dobových aktérů – rizika ...s. 58. Výklad vnitřního světa přeživších Židů v českých zemích ...s.63 Je možné poznání dobové reality poznáním vnitřního světa přeživších Židů?...s. 66.

4. Úvahy metodologické – předmět, koncept a cíle práce

Rozhodnutí o předmětu a konceptu práce...s. 70. Komunikačně-percepční trojúhelník...s. 72. Ideologie...s. 74. Politika...s. 75. Smýšlení...s. 76.

Jádro práce – **Poté, postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce (1945 – 1947/1953)**

Uvedení...s. 79.

část číslo 1 – **Přístup k židovským záležitostem po osvobození do roku 1947**

1. Občansko-právní postavení osob židovského původu nečeské národnosti

Nižší úřady...s. 83. Ústřední orgány...s. 90. Pokyny (výměr) ministerstva vnitra ze dne 13. září 1946...s. 95. Přístup ke karpatským Židům...s. 98.

2. Odškodnění osob židovského původu jako osob persekvovaných nacistickým režimem...s. 103.

3. Terezínská podstata...s. 106.

4. Úprava restituční legislativy a praxe

Židovský majetek...s. 111. Zákonné úpravy restituce...s. 112. Správa a navrácení kolektivního a individuálního židovského majetku...s. 117. Navrácení židovského majetku v praxi...s. 120.

exkurz číslo 2 – **Varnsdorfské návraty poprvé...s. 122.**

část číslo 2 – Postoj k židovským záležitostem po osvobození do roku 1947: ideologie, smýšlení a politika

1. Ideologické pojetí židovských záležitostí

Edvard Beneš a nekomunisté...s. 129. Komunisté...s. 135. Ideologické pojetí židovství a oficiální ideologie...s. 141. Jak v postoji k Židům dále?...s. 147.

2. Smýšlení o židovském obyvatelstvu

Dokud teorie souhlasí s praxí...s. 148. ...odkdy nikoliv...s. 152. Obraz o židovském utrpení za války...s. 158. Mohou si Židé za svojí tragédií sami?...s. 166. Předsudky o Židech...s. 167. Předpojatost k Židům...s. 173. Smýšlení o Židech a poválečná společnost...s. 174.

3. Židovské záležitosti a politika

Uvedení...s. 193. Československo a židovští uprchlíci...s. 196. S bázni se hledí na Západ...s. 209. Západ hledí na Československo...s. 213. Postoj vůči sionismu (ne)zamýšlením řešením židovské otázky?...s. 218.

exkurz číslo 3 – Varnsdorfské návraty podruhé...s. 229.

4. Postoj a přístup k židovským záležitostem 1945 – 1947

Uvedení...s. 237. Charakteristika přístupu k židovským záležitostem...s. 238. Intermezzo – židovští uprchlíci z Polska...s. 248. Intermezzo – karpatští Židé...s. 250. Dynamika přístupu k židovským záležitostem...s. 252. Přístup k židovským záležitostem předmětem politického boje...s. 258. Komunisté a židovské záležitosti...s. 263. Židovské záležitosti jako politikum – o čem svědčí případ Varnsdorf...s. 266. Václav Řezáč a idealizace židovských záležitostí...s. 272.

exkurz číslo 4 – Varnsdorfské přiblížení potřetí...s. 273.

část číslo 3 – Postoj a přístup k židovským záležitostem 1947 – 1953

Uvedení...s. 288.

1. Přístup k židovským záležitostem v roce 1947

Navracení majetku jako politikum...s. 291. Denunciace restituentů záměrnou?...s. 292. Naložení s nerestituovatelným židovským majetkem...s. 296.

2. Přístup k židovským záležitostem po Únoru 1948

Útlum rehabilitační politiky židovské organizace – faktografie...s. 302. Útlum rehabilitační politiky židovské organizace – výklad...s. 307.

3. Antisionismus

Uvedení – nežidovští Židé...s. 313. Trojí podpora Státu Izrael...s. 316. Přichází antisionismus...s. 320. Antisionismus podle Kopecského a Gottwalda...s. 323. V čem spočívá antisionismus...s. 327. Závěrem aneb antisionismus a antisemitismus v české společnosti...s. 334.

exkurz číslo 5 – Varnsdorfské přiblížení naposledy...s. 338.

Závěr – Poté, konsolidace postoje a přístupu k Židům v českých zemích v letech 1945 – 1947(1953)...s. 342.

Seznam užitých pramenů...s. 347

Seznam užitých zkratk...s. 356.

Resumé...s. 357.

Seznam příloh...s. 358

Přílohy – **Poté, svět přeživších Židů prostřednictvím fotografií a dokumentů**

Úvod práce

Jak jsou vykládány poválečné dějiny Židů v českých zemích a jak v tom pokračovat

Uvedení

V druhé polovině roku 2002, když jsem zahájil své doktorské studium, pojetí této práce neexistovalo. Můj záměr byl omezen na postihnutí historie českých Židů. Tato ambice nebyla náhodná. Můj zájem o poznání společenství českých Židů je dlouhodobý. Tématu jsem se věnoval ve své diplomové práci, v níž jsem se pokusil vykreslit poměry, které v tomto společenství v současnosti panují. Právě při snaze o poznání polistopadových poměrů v české židovské obci se neustále ukazovalo, jak mnoho vycházejí z minulosti a jsou odvislé především od skutečnosti pronásledování a genocidy evropských Židů za druhé světové války.

Moji pozornost ovšem upoutalo krátké poválečné období ohraničené květnem 1945 a únorem 1948, ve kterém českou společnost, ořesenou šesti lety nacistické okupace, postupně mocensky ovládli komunisté. Toto období má pro přeživší Židy značný význam nejen v českých zemích, ale v celoevropském měřítku. V anglicky hovořících zemích je bezprostředně poválečná situace těchto Židů často označována výrazem „*aftermath*“ - tj. následky, dozvuky. Výraz dobře vystihuje skutečnost, že osvobozením zdaleka nekončí proces vytržení židovského obyvatelstva z okolní většinové společnosti a nenastává automaticky jeho občansko-právní, společenský a individuální návrat zpět.

Vědomí a skutečnost nepředstavitelného postižení osob židovského původu za druhé světové války se promítly u přeživších z nich většinou takovým způsobem, že opětovné začlenění do společnosti zpravidla znamenalo učinit zásadní rozhodnutí: buď svůj další osud spojit s českou (evropskou) společností či ji navždy opustit. V českých zemích dilema stupňovaly do značné míry důsledky napjatého zápasu o společensko-politickou budoucnost této společnosti – se skutečností tragického osudu Židů se musely vyrovnat též politické strany a veřejnost vzhledem ke svým vlastním zájmům. Postoj a přístup k přeživším Židům se tudíž neustálil okamžitě po osvobození, nýbrž postupně a vzhledem k monopolizaci státní moci komunistickou stranou. Rozhodl jsem se proto zaměřit konkrétněji na první dva roky následujícího skončení války. Během těchto let totiž došlo k podstatným pohybům a událostem, které další osud českých Židů do značné míry předurčily.

Jak jsem k bližšímu pojetí zde předkládané práce došel, jaké a jakým způsobem v jeho rámci předkládám dílčí kapitoly z poválečných dějin českých Židů?¹ Během několika let mého doktorského studia jsem předně zmapoval záznamy o poválečném židovském společenství v českých zemích, tak jak se objevovaly v odborné literatuře do listopadu 1989 a po něm. Jejich komentář v následujícím úvodu předkládám. Vlastní pojetí tématu jsem následně vymezil především vůči současné odborné literatuře, neboť jí přisuzuji některé charakteristické znaky, především interpretační shodu při výkladu dostupných dobových pramenů; proto je důležitou součástí úvodu též archeografická poznámka.

Vzhledem k dosavadnímu výkladu poválečných dějin českých Židů zvažuji alternativní přístupy. Samotnému jádru práce proto předchází rozsáhlý úvod, který však shledávám přiměřeným prostorem nutným pro formulování a obhájení mého vlastního pojetí, prostřednictvím něhož následně přistoupím k výkladu dějin českých Židů po skončení druhé světové války. V úvodu proto spěji k rozhodnutí, jaké dílčí problematiky budu v mé práci sledovat a jakými metodami k nim bude nejvhodnější, v tom kterém případě, přistoupit.

¹ K označení osob židovského původu užívám výraz „Židé“. Spojení „čeští Židé“ užívám pouze v textu, nikoliv v názvu práce a kapitol, kde by mohlo znít zavádějícím způsobem. Spojení totiž v mé práci nevyjadřuje v textu vztahování těchto osob k českému národu (Tschechen), nýbrž jejich poválečnou přítomnost na území českých zemí, tj. hledisko teritoriální (böhmische Ländern). Ze stejného důvodu hovořím o „českých Němcích“. Pokud hovořím o lidové demokracii či lidově-demokratickém období, případně třetí republice, mám tím na mysli státní zřízení ustanovené v Československu od jeho osvobození v květnu roku 1945 do únorových událostí roku 1948, během nichž státní moc monopolizovala komunistická strana.

1. Dosavadní výklad dějin Židů v českých zemích

České země, 1945 - 1989

Pouze několik autorů odborných textů se dosud poohlédlo po tom, jak jsou vlastně poválečné a obecně moderní dějiny českých Židů psány.² Každopádně není mezi nimi sporu o tom, že první literatura publikovaná po válce židovskými autory se zaměřovala na zachycení dosud živých hrůz nacistického pronásledování Židů.³ Je ovšem důležité připomenout, že přes několik odborněji míněných pokusů, se přirozeně nemohlo jednat o historicky vyčerpávající studie.⁴ Některá ohlednutí po tragickém období války, především vzpomínkového charakteru, přesto zůstávají důležitým dokladem o způsobech, jakým přeživší Židé mohli svá válečná svědectví podávat bezprostředně.⁵

Ohlas pronásledování Židů se významným způsobem projevil v dlouhodobém horizontu v próze českých spisovatelů, z nichž většina byla sama židovského původu a případně prožili pronásledování osobně.⁶ Důležitým faktem dokládajícím „židovskou“ snahu o tematizaci a posílení výkladu a vzpomínání válečné tragédie Židů jsou aktivity zastřešující organizace židovských náboženských obcí v českých zemích, „Rady židovských náboženských obcí“ (dále jen RŽNO).⁷ Mimo jiné tak obdržel Zdeněk Lederer v roce 1946

² Srovnej: **N ě m e c**, Petr: *Nové práce k historii československých Židů ve 20. století*. In: Český časopis historický, roč. 90 (1992) č. 4, s. 590 – 593; **N i ž ň a n s k ý**, Eduard: *Pohlady na židovskou komunitu v Československu v některých zborníkach a periodikách*. In: Česko - slovenská historická ročenka 2000. Brno 2000, s. 317 – 320; **T e u f e l**, Helmuth: *Neue Literatur zur Geschichte der Juden in Böhmen und Mähren (Berichtszeitraum 1945 – 1990)*. In: Aschkenas, roč. 1 (1991), s. 173 – 193; Týž: *Neue Literatur zur Geschichte der Juden in Böhmen und Mähren (Berichtszeitraum 1945 – 1990)*. In: Aschkenas, roč. 4 (1994) č. 2, s. 531 – 536; **K r e j č o v á**, Helena: *Osudy židovské komunity v letech 1938-1948. Stav výzkumu*. In: Kocian, Jiří - Tůma, Oldřich: *Deset let soudobých dějin. Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků*. Praha 2001, s. 65 – 71. Dále viz: **P r o c h á z k o v á**, Lucie: *Židovský holocaust v moderní polské, české a slovenské historiografii*. Diplomová práce (Filozofická fakulta UK). Praha 2005.

³ Srovnej: **Z e m a n**, Pavel: *Několik poznámek k reflexi židovské tragédie v české knižní produkci v letech 1945 – 1948*. In: Fenomén holocaust. Praha – Terezín 1999, s. 124 – 127. Méně známá a literárnější práce: **F e d e r**, Richard: *Židovská tragédie. Dějství poslední*. Praha 1947. Dále: **T ů m a**, Mirek: *Ghetto našich dnů*. Praha 1946. Těž: **S p i l k a**, Bořivoj: *Terezín-ghetto*. Praha 1945. **S e m e c k á**, Irma: *Terezínské torzo*. Praha 1946. **A u ř e d n í č k o v á**, Anna: *Tři léta v Terezíně*. Praha 1945. Aj.

⁴ Zde zvláště: **K u l k a**, Erich – **K r a u s**, Ota: *Továrna na smrt*. Praha 1946. **U t i t z**, Emil: *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*. Praha 1947.

⁵ To je důležité především proto, neboť je možno je srovnávat s pozdějšími a současnými vzpomínkami a sledovat tak posun ve vzpomínání válečné zkušenosti vzhledem k okolnostem, za nichž vzpomínky vznikaly. Tento význam bude připomenut a blíže diskutován v teoretické části úvodu.

⁶ Bez přihlídnutí k posloupnosti jejich tvorby: Avigdor Dagan (Viktor Fischl), Pavel Eisner, Ladislav Fuks, Egon Hostovský, František Langer, Arnošt Lustig, Jiří Weil aj. Srovnej: **P ě k n ý**, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001, s. 579 a 580. O poválečných publicistech a autorech z prostředí českožidovského hnutí více viz tamtéž, s. 544 a 545. Jména jiných židovských intelektuálů, kteří byli nějakým způsobem činní, nebo publikovali i po válce, viz tamtéž, s. 559 - 561. O autorech píšicích o nacistické persekuci Židů podrobněji viz: **M i k u l á š e k**, Alexej - **G l o s í k o v á**, Viera - **S c h u l z**, Antonín B. a kol.: *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha 1998.

⁷ K dobové reflexi odborného (oficiálnějšího) výkladu pronásledování Židů za války a publikovaných vzpomínek samotných přeživších srovnej komentář v dobovém periodiku RŽNO: **E n g e l**, Štěpán: *Knihy našich osudů*. In: Věstník, IX/3 (1. 2. 1947), s. 25 – 27.

objednávku RŽNO na zpracování historie terezínského ghetta, s níž měl být dle vlastních slov hotov v létě 1947. Práce s předmluvou Jana Masaryka měla jít do tisku v březnu 1948, k jejímu vydání v tuzemsku však nakonec nedošlo.⁸

Zájem na dokumentaci a historické podání pronásledování Židů za války projevila bezprostředně po skončení války též „Židovská agentura“, výkonný orgán sionistické organizace v Palestině. Poslání „Dokumentační akce“ formulovala agentura následovně: „*shromáždit vše související s pronásledováním Židů a odebráním jejich práv [1939 – 1945] a zpracovat to jako dobový dokument*“.⁹ Židovská agentura měla převzít též mnoho knih a písemného materiálu, který shromáždili nacisté v Židovském muzeu v Praze při likvidaci zdejších židovských obcí během okupace českých zemí.¹⁰

Prosazení historického materialismu jako jediného historiografické perspektivy v Československu po únorových událostech roku 1948 se projevilo v psaní a připomínání židovských dějin dvojakým způsobem. Je možné opatrně konstatovat, že poznávání židovských dějin není pro zájemce zamezeno silou, nýbrž je jejich vědomím rizika osobního postihu státní mocí omezeno tematicky a institucionálně. Frekventovaným tématem bádání zůstalo období holocaustu. Pronásledování Židů nebylo jako akt fašismu zpochybňováno či popíráno. Vzpomínky pamětníků si nacházejí své místo v literatuře a oficiálních publikacích RŽNO.

Židovské organizaci je umožněno publikovat pod hlavičkou „Ústředního církevního nakladatelství“, tj. s kontrolou „Státního úřadu církevního“. Publikovat své vzpomínkové, náboženské a filozofující texty mohl například vrchní rabín Richard Feder.¹¹ Poměrně aktivním ve vedení RŽNO se stal v padesátých a šedesátých letech 20. století její tajemník Rudolf Iltis. Jeho činnost je zajímavá především proto, že se pravděpodobně jako první

⁸ Na tuto informaci a Ledererovu práci mě upozornil Tomáš Hejda. **L e d e r e r**, Zdeněk: *Ghetto Theresienstadt*. London 1953. Informace o vzniku knihy: s. viii.

⁹ Centrální sionistický archiv v Jeruzalémě, S25/5274. Zpráva o zřízení úřadu Dokumentační akce v Bratislavě. Pražskou kancelář akce řídil Zév Scheck. Velkou část akce patrně tvořil sběr dokumentů a písemností vzniklých činností židovských organizací a nacistických institucí během války. Materiály jsou pravděpodobně ještě před rokem 1950 odeslány do Izraele a uloženy v Archivu Jad Vašem. Židovský tisk vyzýval k věnování dokladů osobnějšího rázu též všechny za války rasově pronásledované. Výzva k čtenářům periodika RŽNO viz: Věstník, VIII/6 (3. 6. 1946), s. 51. **H e u m o s**, Peter: *Rückkehr ins nichts. Leo Herrmanns Tagebuchaufzeichnungen über seine Reise nach Prag und die Lage der Juden in der Tschechoslowakei im Herbst 1945*. In: Bohemia, Band 27, Heft 2 (1986), s. 289.

¹⁰ **S a m b u r s k y**, Miriam (hrsg.): *Bergman, Samuel Hugo. Tagebücher und Briefe. Band 1, 1901 – 1948*. Königstein 1985, s. 705.

¹¹ **F e d e r**, Richard. *Život a odkaz*. Praha 1973 a 1976. Týž: *Tisíc let – Thousand Years – Tausend Jahre*. K tisícim výročí historie Židů v českých zemích, připravovaných na rok 1969. Týž: *Volte život*. Praha 1975. Viz též: Publikace RŽNO: *Sborník k 70. narozeninám Gustava Sichera*. Praha 1955. O osobě rabína Federa viz jeho biografie: **P e t e r o v á**, Zuzana: *Rabín Feder*. Praha 2004.

v Československu pokusil zaznamenat poválečný stav zdejších židovských obcí.¹² Iltis měl redaktorské zkušenosti s vedením redakce nejvýznamnějšího periodika českých Židů, „Věstníku“, jehož poválečné vydávání v září 1945 zahájil. V padesátých letech se stal též prvním redaktorem „Informationsbulletinu“, německy psané brožurky, kterou vydávala RŽNO čtvrtletně od roku 1955 až do osmdesátých let.¹³

Pokud by autoři rozličných prací – ať již odborných, vzpomínkových či jubilejních – projeví ambici připomenout pronásledování Židů za války reflektivnějším způsobem, museli přijmout nejen vnucenou historiografickou perspektivu, nýbrž i terminologii oficiálního jazyka protifašistického odboje.¹⁴ Oficiální propagační publikace a pamflety bezpečně napovídají, že oficiální výklad a pojmosloví byl dialekticky vymezen politicky vůči židovskému národnímu hnutí – sionismu (antisionismus).

Jako nevídané bylo hledáno zvláště vymezení osob židovského původu z řad antifašistických obětí jako obětí zvláštního, „židovského“ pronásledování. Komunisté nerozeznávali oficiálně tyto osoby jako příslušníky vlastního národa, tj. Židy a pokud tak činili sionisté či někdo jiný, byli obviněni z toho, že tak činí ve svém politickém zájmu, účelově. Komunisté napadali sionisty přímo ze zneužívání židovského utrpení, aby mohly politicky reprezentovat všechny osoby židovského původu a oprávnit tak své cíle, jako se měl stát například při údajném vymožení založení židovského státu v Palestině. V této práci bude zohledněno, že antisionismus existoval již bezprostředně po skončení druhé světové války, stal se oficiálním na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století a promítl se mj. v přísném dohledu státu nad RŽNO a jejím usměrňováním jako výhradně náboženské pospolitosti.

Nevítanými se ve výkladu židovské minulosti stávají i další tendence, které jsou se zvláštními ohledy na pronásledování Židů za druhé světové války spojovány. Jiří František Kolár na počátku sedmdesátých let kritizuje psychologické líčení židovských postav v poválečné literatuře některých autorů, neboť se rozcházejí s oficiálním hrdinským

¹² **Iltis**, Rudolf: *Die aussäen unter Träner, mit Jubel werden sie ernten. Psalm 126. Die jüdische Gemeinden in der Tschechlowakischen Republik nach dem zweiten Weltkrieg.* Prag 1959.

¹³ Nikoliv příliš atraktivní formát sloužil patrně na pokyn Státního úřadu církevního k propagaci přízně, jíž měl stát svým Židům věnovat. Informationsbulletin však nelze považovat za zdroj historických faktů k dobovému stavu židovského společenství. Přestože obsahuje kapitolu jako „Zprávy z obcí“ (Nachrichten aus den Gemeinden), jedná se většinou pouze o stručnou poznámku, kde byl oslaven svátek apod. Periodikum se ale nezmiňuje o dobových historických událostech, například šestidenní válce (1067), nepřilíží reaguje na uvolnění poměrů v roce 1968 apod. K dispozici v knihovně Židovského muzea v Praze.

¹⁴ Jedním z výjimečných teoretických článků o židovské otázce, který se nese v duchu reformního marxismu, a jsou v něm mj. kritizovány protižidovské excesy v padesátých letech, publikoval v roce 1969 Filosofický časopis. **S t e i n e r**, Hanuš: *Ideologie a psychologie antisemitismu a deformace marxismu.* In: Filosofický časopis, roč. 17, č. 2 (1969), s. 187 - 190.

patosem.¹⁵ Například Weilova postava v knize *Život s hvězdou* dle Kolára jasně postrádá uvědomělý a hrdinný názor na válečnou situaci a utápí se v abstrakci niterného světa.¹⁶ Kolár v této souvislosti napadl i zájem o pražskou německou literaturu v šedesátých letech a Kafkův existencialismus, jako tendence nezdravé v socialistické společnosti. V praxi se vůbec potlačování „židovských“ témat projevilo při odmítnutí návrhu RŽNO na oslavy milénia židovského osídlení v Praze, plánované na konec šedesátých let, a které se musely omezit na čistě domácí účast a náboženský charakter.¹⁷

Rozpačitě působící lavírování předáků RŽNO a židovských obcí mezi ideovým formalismem a vědomím výlučnosti židovského osudu za války a v dějinách, se během totalitního období projevilo i v tom, že se domácí odborníci na židovské dějiny raději novějším obdobím těchto dějin vyhýbali. Odborný zájem se přesunul či zůstal v ideově bezpečnějších starších obdobích. Takto limitovaná historiografie židovských dějin se od počátku padesátých let koncentruje a je tolerována v rámci „Státního židovského muzea v Praze“.¹⁸ Režimní úřady činnost muzea jako státní instituce kontrolovaly prostřednictvím dotací a mohly jeho existenci znejistovat vyhrožováním, že vysoké náklady a zaměstnanecké stavy neodpovídají přínosu kulturní osvětě pracujícího lidu.¹⁹ Režim komunistické strany měl ovšem na činnosti muzea – stejně jako na vydávání vzpomenutého *Informationsbulletinu* – svůj zájem. Vlastní židovské muzeum mohlo vždy dobře posloužit jako vhodná argumentační pojistka, kterou bylo možné zpoplatnit v případě, že by, někdo chtěl napadnout antisionistický

¹⁵ **H e i t l i n g e r o v á**, Alena: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští Židé po roce 1945*. Praha 2007, s. 42 – 45. **K o l á r**, František J.: *Sionismus a antisemitismus*. Praha 1970.

¹⁶ Této argumentace bylo poprvé oficiálně využito v procesu s takzvaným Spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským, viz kapitola Antisionismus. K výhradám oficiální historiografie více viz: **P r o c h á z k o v á**, Lucie: *Židovský holocaust v moderní polské, české a slovenské historiografii*, s. 105 – 108. Procházková upozorňuje, že z těchto důvodů nebyly povoleny ani obrázkové a jiné nehistorické práce vztažené k pronásledování Židů.

¹⁷ Srovnej například organizační záležitosti příprav oslavy milénia: *American Jewish Year Book*, vol. 69 (1968), s. 511. *Informationsbulletin*, č. 3 (1968) s. 6

¹⁸ O poválečném znovuotevření muzea založeného v roce 1906 viz: *Věstník*, VIII/7, (10. 7. 1946), s. 54 - 57.

¹⁹ Vzhledem k ojedinělému významu muzea pro židovskou historiografii v tomto dlouhém období je vhodné dodat několik skutečností. Významným počinem muzea se stává publikování sborníku odborných studií *Judaica Bohemiae*, které vychází od roku 1965 do současnosti. Příspěvky v *Judaice* je možné zařadit do tématického celku středověkých a novověkých dějin Židů v českých zemích, téma jistě ideologicky méně choulostivé. Jako přispěvatelé *Judaica Bohemiae* se angažovali zejména muzejní pracovníci Otto Muneles a Jan Heřman, mezi další pravidelné autory patří později nová generace hebraistů jako Vladimír Sadek, Bedřich Nosek, Arno Pařík nebo Anita Franková. Vůdčí postavou muzea v prvních desetiletích po válce je hebraistka Hana Volávková, která o tehdejší činnosti muzea informuje sama: **V o l á v k o v á**, Hana: *The Jewish Museum of Prague*. In: *The Jews of Czechoslovakia*. Vol. III. New York-Philadelphia 1984, s. 567 - 583. Dále: **S o j k a**, Walter – **V o l á v k o v á**, Hana – **W e i l**, Jiří: *Průvodce po Státním Židovském muzeu*. 2. část. Praha 1956. O fungování muzea a jeho aktivitách v této době viz také např.: **P a ř í k**, Arno: *Příběh Židovského muzea v Praze*. Praha 2001. Nebo dobový *Průvodce po státním židovském muzeu*. Praha 1956. O jeho výstavách od roku 1946 do 90. let viz: **P a ř í k**, Arno: *Exhibits at the Prague Jewish Museum (1946-1992)*. In: *Review for Society for History of the Czechoslovak Jews*, vol. 4. (1991/1992), s. 69 - 84. Prostor pro především literární zpracování témat z období druhé světové války poskytuje od roku 1953 *Židovská ročenka*, již vydává až do současnosti židovská obec v Praze.

kurz jako poškozující zájmy domácích Židů, jako antisemitský.²⁰ Dle izraelské historičky Rothkirchenové mezinárodní pestrost vězňů terezínského ghetta dokonce umožnila v rámci muzea věnovat pozornost takzvané terezínské historiografii, to je dějinám terezínského ghetta v letech 1941 – 1945.²¹ Přímou o možnostech připomínat historii ghetta v Terezíně, nás podrobně, v souvislosti s oficiální politikou vzpomínání minulosti v komunistickém Československu, referuje kanadská socioložka Heitlingerová.²²

Uvolnění politických a společenských poměrů v šedesátých letech 20. století je v souvislosti s židovstvím spojováno v českých zemích se zájmem o pražskou německou literaturu a jejího čelního představitele, Franze Kafku.²³ V Československu se tento fenomén ohlásil na konferenci v Liblicích v roce 1963.²⁴ Je důležité zdůraznit, že původně literárně-vědecký zájem se promítl do širšího zájmu o historii českých Židů na přelomu 19. a 20. století. Sociologické analýzy prostředí, z něhož německy píšící spisovatelé židovského původu vzešli, se staly uznávanou perspektivou výkladu jejich prací. Po roce 1968 se téma stalo opět výlučně zahraniční záležitostí.²⁵

V posrpnovém období můžeme společně s Karlem Baumem vymezit dva problémy omezující možnosti systematického a přínosnějšího bádání nad dějinami Židů v českých zemích: je to odchod některých odborníků do emigrace a odstraňování hebraistických kapacit z Židovského muzea.²⁶ V instituci zůstává Vladimír Sadek, spoluautor cenné příručky

²⁰ Dokumenty k zestátnění muzea viz: **K a p l a n**, Karel: *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951, edice dokumentů I. Církevní komise ÚV KSČ („Církevní šestka“) duben 1949 – březen 1950*. Praha – Brno 1994. O námitkách proti chodu muzea viz: NA Praha, fond MPSP 1945-1951, inv. č. 761, sign. 4024, karton 345. Dohledka ministerstva v Národní správě Židovské rady starších.

²¹ **R o t h k i r c h e n o v á**, Livie: *Státní antisemitismus 1948 - 1989*. In: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*. Praha 1992, s. 115. Izraelská historička dodává, že muzeum mělo především šířit znalosti o dějinách židovských obcí v Čechách a na Moravě prostřednictvím publikací a výstav svých jedinečných sbírek memorabilií. **H e r m a n n**, František – **H e i t l i n g e r**, Otta – **I l t i s**, Rudolf: *Terezín 1941 – 1945*. Praha 1965. Vydáno k 20. výročí osvobození gheta Rudou armádou. **N o v á k**, Jan: *Památník Terezín 1947 – 1987*. Terezín 1987.

²² **H e i t l i n g e r o v á**, Alena: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a Slovenští Židé po roce 1945*, s. 62 – 68.

²³ Kladné přijetí Kafky ve světě je reflektováno v protikladu s domácí neznalostí ve zdejším židovském tisku například již bezprostředně po válce, v roce 1947: „*Zatím co na západě vznikl přímo kult Franze Kafky, zaráželi se Pražané na četných pražských mezinárodních kongresech a sjezdech bezradně nad otázkou cizinců, informujících se s pietou a samozřejmostí po rodném domě nebo hrobě Franze Kafky či po jiné topografii jeho pražského života.*“ Štg.: *Franz Kafka a Praha*. In: *Věstník*, IX/28 (19. 12. 1947), s. 393.

²⁴ Sborník příspěvků viz: **G o l d s t ü c k e r**, Eduard – **K a u t m a n**, František – **R e i m a n**, Pavel (eds.): *Franz Kafka*. Praha 1963. K tématu pražské německé literatury obecně se konala konference v roce 1964. Sborník viz: **G o l d s t ü c k e r**, Eduard (ed.): *Weltfreunde*. Praha 1967. Viz též: *Franz Kafka aus Prager Sicht*. Prag - Berlin 1965.

²⁵ Ostatně, jak upozorňuje Stölzl, i na české interpretační pokusy šedesátých let je třeba nahlížet s rezervou. Reformní komunismus začal sice vyzvedat dosud tabuizované aspekty národních dějin (podobně i politické procesy), ale často neudělal nic jiného, než že se snažil přizpůsobit reformnímu marxismu. Srovnej: **S t ö l z l**, Christopher: *Kafkovy zlé Čechy. K sociální historii pražského Žida*. Praha 1997, s. 13.

²⁶ **B a u m**, Karel: *Czechoslovakia*. In: *American Jewish Year Book*, vol. 78 (1978), s. 449. Poslední odešli z muzea v roce 1975 Anna Hyndráková a Jan Heřman. Ředitelé byli nežidé. Články v *Judaice* vycházely z

pro pracovníky Církevního úřadu v ČSR o současném židovském náboženském společenství z roku 1983. Přestože publikace představovala pro Sadka sotva výsledek odpovídající odborné práce, je díky němu k dispozici kvalitně zpracovaný zdroj cenných a utříděných informací k momentální situaci i poválečné historii českých a moravských židovských náboženských obcí. Publikace ovšem mlčí o společenských aktivitách obcí, na základě nichž by se dala poznat skutečná míra jejich dobové činnosti.²⁷

Nelze tvrdit, že by zájem o židovskou minulost v normalizačním Československu vymizel úplně a vyhnul se též zcela nepohodlným tématům.²⁸ Je celkem pochopitelné, že pozornost židovské historiografie přes všechno přitahovalo dramatické období druhé světové války: „[Není] úplně pravdivé, že právě toto období zůstalo tabuizováno a nezpracováno československými historiky“, upozorňuje ve své poznámce o pracích k historii Židů ve 20. století Petr Němec.²⁹ Nakonec je možné se domnívat, že česká veřejnost vnímala československé Židy nejvíce právě ve spojitosti s nacistickou persekucí. Za mnohem podstatnější lze dle Němce považovat „úplnou absenci prací dotýkajících se vnitřního vývoje židovské komunity a historie soužití Židů s ostatním obyvatelstvem v Československu“. Tedy práce, „které by analyzovaly jejich postavení a úlohu ve společnosti z hlediska politického, hospodářského i kulturního, a to jak za první republiky, tak po druhé světové válce“.³⁰ Každopádně, cílený, dlouhodobý a zejména objektivnější výzkum - mj. srovnání se zahraničními pracemi – se ukázal obtížným až nemožným.³¹ Česká židovská historiografie se přesouvá definitivně do čtyř zahraničních center, která odpovídala nejpočetnějším diasporám Židů z českých zemí - do Německé spolkové republiky, Velké Británie, Spojených států amerických a Státu Izrael.

marxisticko-leninských principů.

²⁷ **S a d e k**, Vladimír - **J u n g a**, Josef: *Židovské náboženské obce v ČSR*. Praha 1983. Nalezneme zde stanovky Rady židovských náboženských obcí z osmdesátých let, jmenovitě uvedená představenstva jednotlivých židovských obcí, přehled o vývoji společenství od války včetně seznamu sjezdů obcí apod. Sadek je autorem jediné učebnice, lépe řečeno učební knižky, novohebrejského jazyka, jejíž vydání v roce 1970, tj. tři roky po šestidenní válce, respektive vypovězení diplomatických styků se Státem Izrael, je pozoruhodné: **S a d e k**, Vladimír: *Novohebrejščina*. Praha 1970.

²⁸ Například na Historickém ústavu FF MU byly v osmdesátých letech zpracovány dvě diplomové práce: **M a r a d a**, Miroslav: *Proměny v právním postavení židovského obyvatelstva na Moravě v 18. a v první polovině 19. století*. Diplomová práce (Filozofická fakulta MU). Brno 1983. **B a c h e l o v á**, Radmila: *Postavení židů v Brně do roku 1454*. Diplomová práce (Filozofická fakulta MU). Brno 1987.

²⁹ **N ě m e c**, Petr: *Nové práce k historii československých Židů ve 20. století*, s. 593.

³⁰ Tamtéž. Srovnej dokument Charty 77: **H r a d í l e k**, Tomáš - **N ě m c o v á**, Dana - **V o n d r a**, Alexandr: *Kritika devastace židovských kulturních památek v Československu a zamlčování úlohy Židů v českých dějinách*. Dokument Charty 77. In: Prečan, Vladimír (edd.): *Charta 77 (1977 - 1989)*. Praha - Bratislava 1990, s. 363 - 370.

³¹ Utužení režimu znamenalo problémy též pro literaturu s židovskou tematikou. Zejména odchod mnoha spisovatelů po srpnu 1968 znemožnil slibný rozvoj československé „židovské literatury“ či „literatury holocaustu“.

Zahraničí 1945 – 1989

V německém jazyce vznikají v osmdesátých a devadesátých letech 20. století monografie, jejichž autoři mají ambici postihnout dějiny Židů v českých zemích obecnějším způsobem, v delších časových úsecích. Takovou prací jsou „Die Juden in Böhmen und Mähren“ Wilmy Iggersové, jejíž rodina odešla pro svůj židovský původ z rodných Čech koncem třicátých let 20. století.³² Podobně jako Iggersová, zvolil formu sborníku historických příspěvků od více autorů Ferdinand Seibt.³³ Jeho práce postihují období od 13. století do roku 1945. Klasickou historickou prací jsou „Juden in Böhmen“ Rudolfa Wlaschka.³⁴ O syntetické shrnutí novověkých židovských dějin v českých zemích mezi roky 1780 – 1830 se pokusila Ruth Kestenbergová-Gladsteinová.³⁵ Jistý zdroj informací k poválečné historii českých Židů představuje bezpochyby materiálová studie Petera Wörstera.³⁶ Přínosnými studii jsou dvě práce Wolfa Oschliese o marxistické interpretaci sionismu a židovské otázky v Československu, ve kterých si autor všímá zvláště projevů latentního státního antisemitismu.³⁷

Cenné příspěvky k dějinám českých Židů mají původ též ve Velké Británii. K publikaci judaik spojených s českými zeměmi přispěly obvykle zdejší mezinárodní židovské organizace a instituce. Určitým britským specifíkem zájmu o dějiny Židů je zaměření na publikování kratších zpráv a studií ve sbornících a časopisech. Například „Institut pro židovské záležitosti“ inicioval vznik studií věnujících se životu a postavení židovských společenství ve střední a východní Evropě koncem padesátých let 20. století.³⁸ Jmenovaný institut stál delší dobu za vydáváním časopisu „Soviet Jewish Affairs“ a „Patterns

³² **I g g e r s**, Wilma: *Die Juden in Böhmen und Mähren*. München 1990 a anglický překlad *The Jews of Bohemia and Moravia. A historical Reader*. Detroit 1992.

³³ **S e i b t**, Ferdinand: *Die Juden in den böhmischen Ländern*. München - Wien 1983.

³⁴ Dvě poslední kapitoly se epilogicky věnují i poválečné historii židovského obyvatelstva v Čechách.

W l a s c h e k, Rudolf: *Juden in Böhmen*. München 1990.

³⁵ **K e s t e n b e r g - G l a d s t e i n**, Ruth: *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern*. Tübingen 1961.

³⁶ **W ö r s t e r**, Peter: *Die Juden in den böhmische Ländern nach 1945. Materialien zu ihrer Geschichte*. Mahrburg/ Lahn 1982. Kapitoly: Společný stav Židů po roce 1945, doba do i po únoru 1948. Dále kapitoly k věkové a sociální struktuře, k duchovnímu zázemí, struktuře obcí atd. Wörsterova práce ovšem postráda hlubší záběr a postihnouti souvislostí s celospolečenským vývojem.

³⁷ **O s c h l i e s**, Wolf: *Antisemitismus und „Antizionismus“ in der Tschechoslowakei*. In: Berichte des Bundesinstitut für ostwissenschaftliche Studien. 21/1971. Köln 1971. V anglickém jazyce vydaná jako: **O s c h l i e s**, Wolf: *Phases and Faces of Czech Antisemitism*. In: The Wiener Library Bulletin, vol XXIV, no 4 (1970/1971).

³⁸ Institute of Jewish Affairs in London: *The Position of the Jewish Communities in Eastern Europe on the Eve of 1958*. London 1957. *The Use of Antisemitism against Czechoslovakia. Facts, Documents, Press Reports*. London 1968.

of Prejudice“.³⁹

V Británii proběhl pozoruhodný pokus o vytvoření organizace československých exulantů židovského původu ze západních zemí a Izraele. O tom, kdo stál v čele těchto snah, do jaké míry došly naplnění a je-li možné dokonce hovořit o zvláštní židovské paralele v československé emigraci, však lze pouze spekulovat. Autorovi této práce je známo jen tolik, že v sedmdesátých a patrně též osmdesátých letech 20. století existoval v Londýně „Mezinárodní výbor Židů z Československa“ (International Council of Jews from Czechoslovakia, ICJC). Známo je též, že vůdčí osobností ICJC byl Karel Baum.⁴⁰ Není překvapující, že jako hlavní úkol deklarovali zakládající členové uchování kulturního a duchovního odkazu československého Židovstva. ICJC vydávala dvouročník „ICJC Newsletter“. Cenným zdrojem informací ke stavu židovského společenství v normalizačním Československu jsou „Reports“ ICJC.⁴¹

Severní Amerika se stala oblastí, kam směřovali do emigrace Židé z Československa již před válkou a vznikem Státu Izrael. Obdobně po roce 1948 odcházela podstatná část českých Židů opět na druhou stranu Atlantiku. Je pochopitelné, že právě ve Spojených státech vzniklo středisko dalšího historiografického bádání nad židovským společenstvím v českých zemích. Je možné uvažovat, že v tomto ohledu měly zdejší aktivity větší rozsah a význam než činnost ICJC v Londýně a historiografie v samotném židovském státě (viz dále).⁴²

Mnozí z nových přistěhovalců projeví nedlouho po svém příchodu do emigrace zájem ohlédnout se za dějinami opuštěných židovských společenství v rodných zemích – o nichž se domnívali, že zanikly navždy. Stále živé byly především vzpomínky na období, které si sami nejživěji pamatovali, tj. na válku a krátké poválečné období. Dokládá to přinejmenším soubor historizujících příspěvků, pokrývajících celou oblast východní a střední Evropy, „The Jews in Soviet Satelittes“, publikovaný v roce 1953. Autorem kapitoly

³⁹ Po pádu SSSR byl přejmenován na East European Jewish Affairs. Od roku 2000 přešel časopis E.E.J.A. pod Department of Hebrew and Jewish studies of University College London a Oxford Institute for Yiddish Studies, ale není mi známo, zdali je stále publikován. Na webových stránkách: <http://www.frankcass.com/jnls/eej.htm> jsem dohledal, že „Institute“ se změnil na Jewish Policy Research a dnes spolu s The Oxford Centre for Hebrew and Jewish Studies publikuje Journal of Jewish Studies. Ten obsahuje zejména studie s náboženskou problematikou a vychází již od roku 1948. Bibliografie článků na téže webové adrese.

⁴⁰ Mezi členy patřil například Arnošt Lustig.

⁴¹ Například: *Report on Czechoslovak Jewry*, no. 2, 1972/73. London 1973. ICJC spolupracovala s „Institutem Leo Baecka“, v jehož ročenkách a studiích můžeme dohledat příspěvky k problematice soužití Čechů a Němců s Židy v českých zemích na přelomu 19. a 20. století.

⁴² Platí to ostatně též pro exilovou literaturu. Řada autorů židovského původu dává po roce 1968 přednost Americe.

o Československu je zároveň tvůrce projektu, Peter Meyer.⁴³ Otázkou zůstává totožnost tohoto autora téměř sto padesáti stránkového příspěvku, podrobně se věnujícího jednotlivým okolnostem poválečného židovského společenství až do procesu s Rudolfem Slánským.⁴⁴ Jako dalšího zájemce o dějiny československých Židů je možné jmenovat na příklad (?) Wachsmanna⁴⁵ a specialistu na právní dějiny Židů, autora publikace o československých přistěhovalcích v Americe, Guido Kische.⁴⁶ O židovském společenství v Československu v padesátých a šedesátých letech 20. století lze dohledat některé informace z americké židovské ročenky, publikované „Americkým židovským výborem“, a to zejména k událostem roku 1968.⁴⁷

V souvislosti se Spojenými státy je pro českou a slovenskou historiografii židovských dějin zásadní rok 1960. Scházejí se zde členové lóže Josepha Poppera, spadající pod židovský spolek Bnai Brit, z nichž většina pochází z Československa.⁴⁸ O rok později někteří z nich založí „Society for the History of Czechoslovak Jews“ (Společnost pro dějiny československých Židů) a navážou tím na činnost akademické společnosti stejného jména v předválečném Československu.⁴⁹ Podle všeho za vznikem a činností spíše zájmové než skutečně historické Society - spolupracující s londýnskou ICJC – stojí doktor Kurt Wehle, ve staré vlasti první poválečný tajemník RŽNO.⁵⁰

⁴³ Meyer, Peter (ed.): *The Jews in Soviet Satellites*. Syracuse (USA) 1953.

⁴⁴ Nepotvrzena je hypotéza, že se jednalo o Josefa Guttmanna, člena KSČ od roku 1921 a zaměstnance jejího ÚV, vyloučeného ze strany v roce 1933 pro kritiku postoje německé komunistické strany a Komiterny k fašismu v Německu. Československo měl Guttmann opustit v roce 1938 a přesídlit do Ameriky, kde pracoval v židovském muzeu v New Yorku a zemřel právě pod změněným jménem v roce 1957 tamtéž. **K o u t s k á**, Ivana – **S v á t e k**, František (vyd.): *Politické elity v Československu 1918 – 1948*. Praha 1994. Kapitola „Komunističtí novináři“ (František Helešic), s. 220 a 221. Že se jedná o Guttmanna, nepochybuje ve své diplomce Jan Lániček: **L á n í ě k**, Jan: *Ing. Arnošt Frischer a jeho činnost v letech 1941-1945*. Diplomová práce (Filozofická fakulta Univerzity Palackého). Olomouc 2006, s. 131, pozn. 527.

⁴⁵ **W a c h s m a n**, Z. H. (plná jména nezjištěna): *Jews in Czechoslovakia. The Governments in Exile and their Attitude Towards the Jews*. New York 1944.

⁴⁶ **K i s c h**, Guido: *In Search of Freedom: A History of American Jews of Czechoslovakia*. London 1949. O československých Židech v Americe, bohužel pouze do období krátce po skončení války. Srovnej: **L á n í ě k**, Jan: *Ing. Arnošt Frischer a jeho činnost v letech 1941-1945*, s. 44, pozn. 178 a 179.

⁴⁷ American Jewish Committee. Například ročenka z roku 1969: *American Jewish Year Book. Czechoslovakia*, vol. 70 (1969), s. 509 – 512. A z roku 1978, viz: *American Jewish Year Book*, vol. 78 (1978), Czechoslovakia, s. 439 – 456. Příspěvky jsou koncipovány podle osnovy situace ve státě, v židovské komunitě, o demografii, kultuře, činnosti v židovských obcích apod. K dispozici v Židovském muzeu v Praze.

⁴⁸ NA Praha, fond Policejní ředitelství, sign. SK/II/143. Velkolóže pro československý stát X. nezávislého řádu Bnai Brit (jinak Svaz israelských humanitních spolků Bnai Brit) - ohlášení schůzi, zápisy z valných schůzí, oznámení o změně stanov, informace o činnosti, oznámení o zániku, stanovy (1911 - 1952). O prvorepublikové historii řádu a jeho vzniku viz: **S c h a l l n e r**, Dieter: *Jak psát o českých Židech*. In: Lidové noviny (8. 10. 2005), s. III.

⁴⁹ O činnosti, založení a cílech této organizace viz: **K i s c h**, Guido: *Jewish Historiography in Bohemia, Moravia, Silesia*. In: *The Jews of Czechoslovakia*. Vol. I. New York-Philadelphia 1968, s. 5 - 8. Základní informace viz také: **P ě k n ý**, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 582. Autor vypočítává hlavní přispěvatele – členy Society.

⁵⁰ Wehle, Kurt Dr. (29. 4. 1907 Jablonec nad Nisou – 1995 New York). Wehle emigroval na Západ kvůli své činnosti v RŽNO bezprostředně po Únoru. Srovnej: *Quelle: Newsletter*, London, vol. XI, no. 1, 1979,

Členové Society proklamovali záměr vypracovat a publikovat ucelenější obraz historie Židů v československém státě. Prostředkem se měl stát soubor jejich vlastních příspěvků. Účel činnosti Society - podobně jako v případě Meyerovy iniciativy – měl hlubší význam. Rozhodně nešlo o obvyklou a rutinní historickou práci, jak tomu mohlo více či méně být u předválečné Společnosti. Dokládají to slova, jimiž Guido Kisch uvedl první sborník Society:

„My, poslední generace československého Židovstva, cítíme, že je potřeba zachovat památku činnosti a výsledků naší obce [...] [Zmapování] historie československého Židovstva není jenom důležité pro zachování památky unikátního židovského společenství, ale také neméně pro všeobecné židovské dějiny.“⁵¹

Výsledek činnosti Society tvoří tři obsáhlé svazky (Volume I. - III.), pod jednotným názvem „The Jews of Czechoslovakia“, publikované v roce 1968, 1971 a 1984 v New Yorku a Filadelfii. Kvalita jednotlivých příspěvků se samozřejmě liší. Za méně kvalitním historickým podáním některých z nich je nutné vidět často neodborný přístup autora – nehistorika. Příspěvatelé nakonec nemohli ani studovat a bádát v archivech za železnou oponou. Přesto zůstávají všechny tři svazky vyhledávaným a základním zdrojem informací k mnoha dílčím oblastem židovských dějin v Československu, což platí jak pro období před rokem 1918, tak po roce 1945.⁵²

Období po skončení druhé světové války mapují zasvěceným způsobem dva příspěvky. Autorem prvního je již vzpomenutý doktor Wehle, první prezident Society.⁵³ Wehle vyšel ze vzpomínek na svoji činnost při znovuoobnovení poválečné židovské obce v Praze a ve funkci v RŽNO.⁵⁴ Zřetelně historičtější je studie Ješajahu Jelínka,

s. 6.

⁵¹ **K i s c h**, Guido: *Jewish Historiography in Bohemia, Moravia, Silesia*, s. 10. Tyto slova rozhodně nelze napadnout jako patetická. Členové Society (více než čtyři sta členů rozptýlených po celém světě, přestože většinou v USA, v New Yorku) si dobře uvědomovali dvě skutečnosti. Předně, nemohli vědět, zdali v rodné zemi dojde vůbec někdy k situaci, kdy bude možno v ní bádát svobodně nad dějinami Židů, a za druhé si uvědomovali, že by za pár desítek let nemusel být nikdo, kdo by na tom měl vůbec zájem. Jejich děti již nebudou jakkoliv spojeni s československými židovskými kořeny, židovská komunita v rodné zemi se rozplyne...

⁵² Society nepřístupila k pravidelnému publikování svého sborníku či ročenky, i když na tom měli její vedoucí členové jisté zájem. Nakonec zůstalo pouze u šesti čísel vydaných mezi lety 1987 – 1994 pod názvem „Review of Society for the History of Czechoslovak Jews“. Je však zřejmé, že věk zúčastněných a jejich rozptýlení po světě, nemohlo poskytnout další činnosti smysluplné směřování. O činnosti Society v devadesátých letech a po roce 2000 nejsou žádné doklady.

⁵³ Prezidentem byl v letech 1961 – 1967 a předsedou 1969 – 1976). **S o u k u p o v á**, Blanka – **N o v o t n á**, Hedvika: *Profil osobnosti pracovníka menšinového hnutí – na příkladu českožidovské menšiny v českých zemích v letech 1876 – 1939 a 1945 – 2000*. In: Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech. Brno 2005, s. 607.

⁵⁴ **W e h l e**, Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia: 1945-1948*. In: *The Jews of Czechoslovakia*. Vol III. New York-Philadelphia 1984, s. 499 - 531. Doplněk viz: **W e h l e**, Kurt: *Addendum to Essay the Jews in Bohemia and Moravia 1945 - 1948*. In.: *Review of the Society for the History of Czechoslovak Jews*, vol. 4 (1991 - 1992), s. 174 – 175. Wehle nebyl historik, ale dokázal se držet věcného a schématického podání faktů, i když není s výjimkou Věstníku většinou schopen odkázat na konkrétnější prameny.

který se zabývá slovenským prostředím, mnohé informace však souvisí se situací v západní části republiky.⁵⁵

Je samozřejmé, že mnoho pozornosti dějinám českého a moravského Židovstva věnovali historici ve Státě Izrael. Jednak se zde nacházela podstatná část emigrace československých Židů - historiků, spisovatelů, publicistů, jednak se stalo zájmem židovského státu poskytnout podmínky pro historické bádání nad dějinami Židů v diaspoře. V Izraeli je možné studovat i relevantní dobové prameny uložené v některém ze zdejších archivů. Nejedná se pouze o instituce oficiální, neboť zvláště cenné informace mohou obsahovat osobní archivy a nepublikované vzpomínky představitelů i řadových členů židovských a sionistických organizací.⁵⁶

Erich Kulka v Izraeli vytvořil již během sedmdesátých let 20. století pravděpodobně vůbec nejstarší sbírku vzpomínek bývalých československých Židů. Kulka vyslechl několik desítek osob v souvislosti s jejich účastí v československém zahraničním vojsku v SSSR, Velké Británii a na Blízkém východě. Rozhovory zašitil „Institut pro soudobé Židovstvo“ při Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě.⁵⁷ Výsledky projektu vsetínského rodáka byly publikovány v češtině krátce po listopadu 1989.⁵⁸ Významným způsobem využila institucionálních pramenů uložených v izraelských archivech Livia Rothkirchenová, narozená na Podkarpatské Rusi.⁵⁹ V židovském státě se věnoval mimo svojí bohatou literární tvorbu židovským dějinám též Viktor Fischl - Avigdor Dagan. Právě jeho nalezneme mezi členy zmiňované Society sídlící v Americe. V Izraeli dohledal Fischl důležité prameny, jimiž podložil vlastní vzpomínky na své působení v exilovém hnutí československých Židů ve válečném Londýně.⁶⁰ Spíše jako připomínkovou publikaci, atraktivní pro svojí bohatou

⁵⁵ **J e l i n e k** , Yeshayahu A.: *The Jews of Slovakia: 1945 - 1949*. In: *The Jews of Czechoslovakia*. Vol III. New York-Philadelphia 1984, s. 531 - 550.

⁵⁶ Nejdostupnější přehled hebrejských pramenů v české transkripci k poválečným dějinám u nás, zejména vzpomínek emigrantů z Československa, viz: **Y e g a r** , Moše: *Československo, sionismus, Izrael*. Praha 1997, s. 54 - 59.

⁵⁷ Projekt číslo 25 Institutu pro soudobé Židovstvo při Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě, „Czechoslovak Jewry's Resistance against the Germans in the Second World War“. Přepsané a sepsané výpovědi pamětníků jsou uloženy v Archivu Jad Vašem pod kmenovou signaturou 0.59.

⁵⁸ V češtině: **K u l k a** , Erich: *Židé v československé Svobodově armádě*. Praha 1990. Týž: *Židé v československém vojsku na Západě*. Praha 1992. Kulkovy knihy mohou být posuzovány kriticky pro jednostranné využití výpovědí svědků, neboť autor je nemohl ověřit klasickými archivními prameny, uloženým v tehdejším Československu.

⁵⁹ Dokladem o pečlivé badatelské práci je například studie: **R o t h k i r c h e n** , Livia: *The Czechoslovak Government-in-exile: Jewish and Palestinian Aspects in the Light of Documents*. In: *Yad Vashem Studies of the European Catastrophe and Resistance*, sv. 9 (1973), s. 157 - 199.

⁶⁰ **D a g a n** , Avigdor: *The Czechoslovak Government-in-Exile and the Jews*. In: *The Jews of Czechoslovakia*. Vol. III, s. 449 - 498. V češtině jako: *Československá vláda v exilu a Židé*. In: Rothkirchenová, Livia - Schmidtová-Hartmannová, Eva - Dagan, Avigdor - Šimeček, Milan: *Osud Židů v protektorátu*. Praha 1991, Praha 1991, s. 117 - 158.

fotografickou dokumentaci, můžeme chápat počín Natalie Bergerové, „Na křižovatce kultur“.⁶¹ Jako překladatelka prózy je v Izraeli činná Ruth Bondyová.⁶² Na úspěšnou tradici podrobných přehledů o činnosti a podobě jednotlivých českých a moravských židovských obcí se pokusil navázat Hugo Gold.⁶³

Narozdíl od Spojených států a Británie se v židovském státě nezdařil pokus vytvořit společnost zaměřenou na historii československých Židů. V roce 1971 je sice z iniciativy Chaima Kafriho v kibucu Jad Mordechaj založena „Společnost pro bádání dějin Židů z Československa“, po jeho smrti a asi desetiletém období blíže nerozpoznatelné činnosti, spolek upadl.⁶⁴ S existenční nejistotou - způsobenou patrně nikoliv pouze finančními problémy - se potýká Bejt Terezín, památník, dokumentační a vzdělávací centrum v kibucu Givat Chajim Ichud.⁶⁵

Zvýšený zájem české historiografie o dějiny Židů po listopadu 1989

Po listopadu 1989 jsou v Československu obnoveny po dlouhé době poměry, v nichž je možné veřejně a bez omezení studovat a publikovat všechny kapitoly z židovských dějin. Zároveň vznikají podmínky pro institucionalizaci rozličných přístupů k dějinám českých Židů. Po listopadu nadále působí Židovské muzeum v Praze, vyňaté ze správy státu v roce 1994. Vedle odborných zaměstnanců muzea, pokračujících ve svém výzkumu, nabízí muzeum zájemcům z řad odborné i neodborné veřejnosti nejen pramennou a konzultační asistenci, ale též kulturní a přednáškové aktivity (Vzdělávacím a kulturním centrum).⁶⁶ Také terezínská historiografie našla svoje zázemí (Památník Terezín a Terezínská iniciativa).⁶⁷ Novějším dějinám českých Židů se věnuje Ústav soudobých dějin (Židovské oddělení a Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války). Odborní i laičtí zájemci o zaniklý svět německy hovořících pražských Židů mohou získat členství ve „Společnosti Franze Kafky“.

Pražští a mimopražští badatelé - často amatérští zájemci o židovské dějiny a kulturu -

⁶¹ **B e r g e r**, Natalie: *Where Cultures Meet*. Tel Aviv 1990. V češtině: Táž: *Na křižovatce kultur*. Praha 1992.

⁶² Autorka biografie významného předválečného a protektorátního sionistického činitele Edelsteina:

B o n d y o v á, Ruth: *Jakob Edelstein*. Praha 2001.

⁶³ **G o l d**, Hugo (ed.): *Gedenkbuch der untergegangenen Judengemeinden Mährens*. Tel Aviv 1974. Týž (Hrsg.): *Gedenkbuch der untergegangenen Judengemeinden Böhmens*. Tel Aviv 1975.

⁶⁴ „Ein Komitee zur Erforschung der Geschichte der Juden aus der ČSR“. Více o těchto a jiných aktivitách viz:

W l a s c h e k, Rudolf: *Juden in Böhmen*, s. 214 - 216, 233.

⁶⁵ am: *Bejt Terezín potřebuje pomoc*. In: Roš Chodeš, roč. 68 (duben 2006), s. 3.

⁶⁶ Srovnej webové stránky muzea: <http://www.jewishmuseum.cz>

⁶⁷ Webové stránky Památníku viz: <http://www.pamatni-terezin.cz>

Při Terezínské iniciativě vznikl v roce 1993 historický výzkumný ústav „Institut terezínské iniciativy“, který sídlí v Praze v Jáchymově ulici 3, kde je k dispozici zájemcům kvalitně vybavená knihovna. Z iniciativy Institutu také vznikly webové stránky <http://www.holocaust.cz>.

se scházejí každoročně v kroměřížském muzeu při konferenci „Židé a Morava“. Mnozí z těch, kteří se různou měrou podílejí na institucionalizovaném a jinak organizovaném sledování židovských dějin v tuzemsku, jsou regionálními historiky, jímž vděčíme za přiblížení dějin a poměrů v řadě zaniklých židovských obcí na venkově. Na některých místech, v nichž židovské obce již neexistují, se mohou scházet příznivci a zájemci mj. o židovskou historii v rámci občanských či spolkových sdružení, případně pod hlavičkou rozličných společností, jako například přátel Státu Izrael.⁶⁸

Lze říci, že o židovské dějiny a židovství v českých zemích po listopadu 1989 panuje obecný zájem a její poznání není omezeno zdaleka jen na odbornou veřejnost. Je snad možné opatrně konstatovat, že židovství jako takové se stalo konjunkturním tématem. Podobně jako v případě současného zájmu o dějiny českých Němců, zdrojem takového zájmu je přehlížení a opomínání takových dějin během předlistopadového období. Poptávka po poznání realit spojených s významnými složkami obyvatelstva dotvářejících kulturně-historický obraz českých zemí je pochopitelná a souvisí s polistopadovou revizí jeho chápání (etnicky českou) národní perspektivou. Skutečnost, že židovské dějiny jsou spíše dějinami dlouho izolované části českého obyvatelstva, s odlišným a především tragickým historickým osudem, atraktivnost jejich dějin zvyšuje.

Trendům a charakteristikám odborného a laického zájmu o minulost Židů po listopadu 1989 se nelze v této práci věnovat.⁶⁹ Z historicko-odborného hlediska se snad nejzřetelněji atraktivnost minulosti českých Židů projevuje velkým zájmem vysokoškolských studentů o konkrétní dějinné problematiku v jejich absolventských pracích. Mnohé práce se zabývají přímo obdobím po druhé světové válce.⁷⁰ Velkým příslibem do budoucna je v tomto ohledu

⁶⁸ Významná je mezi jinými činnost společnosti Olam – Judaica Holešov (<http://www.holesov.cz/spolky/olam.php>) „Klub přátel Izraele“ funguje například v Českých Budějovicích. **H e r m a n**, O.(?): *Klub přátel Izraele nahrazuje částečně život židovské obce*. In: Českobudějovické listy, roč. 12, č. 14 (17. 1. 2003), s. 18.

⁶⁹ Odkážme alespoň na publikaci Tomáše Pěkného, již lze považovat za první – nejen polistopadový, ale též poválečný - pokus shrnout celou historii Židů v českých zemích. **P ě k n ý**, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*.

⁷⁰ Zde především: **F e d o r o v i ě**, Tomáš: *Židovské obyvatelstvo v Ústí nad Labem po roce 1945*. Diplomová práce (Pedagogická fakulta UJEP). Ústí nad Labem 2000; **G r o s s m a n n**, David: *Obraz brněnské židovské komunity v jejím spolkovém životě (náboženství, sionismus, asimilace)*. Diplomová práce (Filozofická fakulta MU). Brno 2002; **D o l e ž a l o v á**, Lenka: *Diplomatické vztahy a hospodářská pomoc Československa Izraeli v letech 1945-1950*. Studijně rozborová práce. Praha 1999; **K a l o č o v á**, Petra: *Judaismus jako životní styl*. Diplomová práce (Filozofická práce OU). Ostrava 2004; **N e z h o d o v á**, Soňa: *Židovský Mikulov*. Disertační práce (Filozofická fakulta MU). Brno 2002; **N o v o t n á**, Hedvika: *Soužití české společnosti a Židů v letech 1945 – 1948 ve světle různých pramenů*. Diplomová práce (Fakulta humanitních studií UK). Praha 2003; **P o l z e r o v á**, Eva: *Československá pomoc Izraeli v letech 1948 – 1951, jeho průběh a následky*. Diplomová práce (Filozofická fakulta UP). Olomouc 1994; **P r e s s b u r g e r o v á**, Eva: *Členky židovských organizací v Praze. Koncepty vlastní identity*. Diplomová práce (Fakulta humanitních studií UK). Praha 2003; **S i n g e r o v á**, Silvia: *Vývoj židovské identity v Košiciach po holokauste*. Diplomová práce. Praha 2003; **V j a ě k o v á**, Gabriela: *Kulturní politika a židovské náboženské obce Severomoravského kraje*. Diplomová

skutečnost, že mnozí z nich pokračují ve svých badatelských záměrech v rámci doktorského studia. Lze do jisté míry tvrdit, že se v českých zemích formuje mladá generace historiků židovských dějin, jejichž tematická zaměření se do jisté míry vzájemně chronologicky a metodologicky doplňují.⁷¹ Česká historiografie moderních židovských dějin tak může v dohledné budoucnosti dosáhnout úrovně studia těchto dějin v ostatních zemích střední a východní Evropy.⁷²

Poválečné židovské dějiny jako předmět historiografického zájmu – přehled

Je možné říci, že žádné z dílčích témat poválečných dějin Židů v českých zemích není zpracováno vyčerpávajícím způsobem. Nejvíce se takovému ideálu blíží čtyři práce. Je to studijně-ediční záměr týmu Karla Kaplana o postoji Československa ke vznikajícímu Státu Izrael, diplomová práce Moniky Hankové, odborná publikace Aleny Heitlingerové a doktorská práce Petra Bednaříka. Kaplan využil svých bohatých znalostí archivního materiálu jednak k jeho selektivnímu představení ve sbírce dokumentů, jednak k formulování a podepření konkrétních závěrů o postoji státního aparátu k činnosti československých

práce (Slezská univerzita). Opava 2003; **B r y c h t o v á**, Michala: *Identita členů ŽNO v Karlových Varech – pamětníků holocaustu – v proudech času*. Bakalářská práce (Fakulta humanitních studií). Praha 2004; **T u č e k**, Martin: *Svědectví o genocidě jako součást kolektivní paměti*. Diplomová práce (Fakulta sociálních věd UK). Praha 2003.

⁷¹ Velké odezvy se dočkalo v roce 2005 publikování „populárně-naučné přepracování“ disertace Kateřiny Čapkové o prvorepublikovém Židovstvu: **Č a p k o v á**, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách, 1918 - 1938*. Praha – Litomyšl 2005. V současné době byla publikována disertační práce o českém antisemitismu Michala Frankla: **F r a n k l**, Michal: *Emancipace od Židů. Český antisemitismus na konci 19. století*. Litomyšl-Praha Paseka 2007. Marie Crhová shrnuje ve své disertaci v anglickém jazyce své poznatky o židovské národní politice za první republiky. Zdaleka nejbliže k tématu mé práce má Hedvika Novotná, zabývající se vztahem české většiny a židovské menšiny v českých zemích v období po osvobození v roce 1945 do Únoru 1948. Obdobně se chystá prohloubit poznatky o poválečném období Monika Hanková. Lenka Burgerová připravuje doktorskou práci o židovském společenství v Teplicích mezi lety 1938-1960, zaměřenou na jeho hospodářskou a sociální dynamiku vzhledem k nacistické a komunistické politice. Další postgraduální student, Tomáš Hejda, zamýšlí využít své sociálně a kulturně antropologické znalosti nabyté během svého studia ve Francii při vytváření absolventské práci o obrazu terezínského ghetta v životech přeživších a české společnosti po válce vůbec. Zamýšlená doktorská práce Jana Láníčka se může stát důležitým spojujícím prvkem mezi předválečným a poválečným obdobím, neboť její ambicí je shrnout problematiku židovského exilu z Československa ve Velké Británii během válečných let. Strukturou a politikou RŽNO po skončení války se zabývá Jaroslav Kadlec na filozofické fakultě v Brně, který by rád své závěry vyložil v diplomové práci.

⁷² Českému psaní židovských dějin se zatím nedaří proniknout na stránky specializovaných oborových periodik – na rozdíl od dějin bulharských, rumunských či ukrajinských Židů. Ve zvláště renomovaných periodikách „The Studies in Contemporary Jewry“ a „Jews in Russia and Eastern Europe“ (v hebrejštině pod jménem „Švut“) je naopak silně zastoupena historie maďarských, sovětských a polských Židů. Za vydáváním zmíněných periodik stojí „Ústav pro soudobé Židovstvo“ při Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě, v němž je studium nejnovějších židovských dějin institucionalizováno nejspecializovanějším způsobem. Časopis vyšel poprvé v roce 1984. Každé číslo je tematické zaměřené, seznam 17 z celkem 21 čísel (2005) viz: <http://icj.huji.ac.il/StudiesCJ/studiescj.html>

Do časopisu Institutu přispívají též jednotlivé osobnosti, které získali svoji reputaci v oboru v jiných, též mimoizraelských akademických institucích: především v USA (zde zvláště US Holocaust museum), v Británii (The Oxford Centre for Hebrew and Jewish Studies, The Parkes Institute for the Study of Jewish/non-Jewish Relations), významnou produkci se ovšem mohou prokázat též židovská studia při Středoevropské univerzitě v Budapešti.

i zahraničních sionistů. Mnoho informací se druhotně vztahuje k poměrům a záležitostem samotného židovského obyvatelstva v poválečném Československu. Studie samotná však nemůže – a není to ani její ambicí – postihnout hlouběji a souvisle rozličné problematiky spojené s poválečnými osudy Židů v českých zemích, například jaký k nim panoval vztah ze strany české veřejnosti.⁷³

Hanková obhájila na filozofické fakultě Karlovy univerzity v roce 2007 práci, která je ve snaze o souvislé postihnutí poválečných židovských dějin dosud nejambicióznější. Hanková podává téma historických osudů osob židovského původu jako souvztažný model působení společensko-politických procesů a jejich subjektivního vnímání těmito osobami. Proto se ze široka zabývá reakcí přeživších Židů samotných. Rozsah období, které autorka sleduje (1945 – 1956), je ovšem příliš značný, než by mohla být schopna hlubšího poznání dílčích dobově zásadních skutečností a kritičtějšího odstupu při jejich výkladu.⁷⁴ Petr Bednařík měl ve své práci o mediálním odrazu záležitostí spojených s židovským obyvatelstvem v tisku předúnorové republiky (1945 – 1948) vzhledem k úzkému vymezení tématu a užitou pramenovou základnu možností pro činění souvislejších závěrů podstatně méně než Hanková.⁷⁵

Bednařík je pracovníkem „Židovského oddělení“ Ústavu pro soudobé dějiny (ÚSD). Oddělení charakterizuje vedoucí, Helena Krejčová, jako jedinou instituci v českých zemích, jejíž prvořadou náplní je primární výzkum v archivech a „*prezentace výsledků zkoumání dějin židovské populace od roku 1938*“.⁷⁶ Dle Krejčové je jednou ze zásluh oddělení a renomovaných odborníků uskutečnění rozsáhlého projektu o poválečném retribučním soudnictví resp. souzení válečných zločinů spáchaných na židovském obyvatelstvu.⁷⁷

⁷³ **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*. Praha 1993. **K a p l a n**, Karel – **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*. Praha 1993. S prostorovým a tematickým omezením, nedovolujícím širší poznání komunistické ideologie přijde-li na židovství, se musí vyrovnávat Livia Rothkirchenová a Petr Brod:

R o t h k i r c h e n o v á, Livia: *Státní antisemitismus 1948 - 1989*. In.: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*. Praha 1992, s. 111 - 122. **B r o d**, Petr: *Židé v poválečném Československu*. In: Veber, Václav (ed.): *Židé v novodobých dějinách*. Praha 1997, s. 147 - 161.

⁷⁴ **H a n k o v á**, Monika: *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945 – 1956)*. Diplomová práce (Filozofická fakulta UK). Praha 2006. Práci Moniky Hankové je nutné na odpovídajícím místě srovnat s odbornou prací Aleny Heitlingerové, rozebírající skutečnosti spojené s formováním povědomí o židovství u druhé poválečné generace českých a slovenských Židů, která v roce 2006 vyšla v angličtině a o rok později v češtině: **H e i t l i n g e r o v á**, Alena: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a Slovenští Židé po roce 1945*. Praha 2007.

⁷⁵ **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*. Disertační práce (Fakulta sociálních věd UK). Praha 2003.

⁷⁶ **K r e j č o v á**, Helena: *Osudy židovské komunity v letech 1938-1948. Stav výzkumu*. In: Kocian, Jiří - Tůma, Oldřich: *Deset let soudobých dějin. Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků*. Praha 2001, s. 63 a 64.

⁷⁷ Kol. autorů: *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před retribučními soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945 – 1948 a v některých zemích střední Evropy*. Praha –

V současné době se mj. pracovníci oddělení angažují v již vzpomenutém „Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války“, jehož záměrem je výzkum poválečných restitucí židovského majetku.⁷⁸ Krejčová podotýká, že konkrétních úkolů Židovského oddělení ÚSD je více a měly by pokrýt i období po roce 1945. Krejčová doplňuje, že v rámci výzkumu židovské problematiky poválečného období vyvstává ještě mnoho důležitých úkolů, mezi něž konkrétně řadí: činnost JOINTu⁷⁹ na našem území; přechod uprchlíků přes naše území; emigrace z republiky; restituce židovského majetku po válce; činnost Akčních výborů židovských náboženských obcí a jeho důsledky pro židovskou komunitu; likvidace jednotlivých židovských obcí v padesátých letech; šestidenní válka v roce 1967 a její vliv na židovskou komunitu; problematika oslav milenia v rámci RŽNO (1968); problematika antisemitismu a antisionismu atd.⁸⁰

Sama Krejčová publikovala několik článků, v nichž nahlíží židovskou problematiku v letech 1945 - 1948 převážně z perspektivy dějin antisemitismu (viz dále).⁸¹ Pravděpodobně v úzké návaznosti na židovské oddělení vznikly další dvě studie věnující se českým Židům v poválečném období. Jejich autorkami jsou Jana Svobodová a Šárka Nepalová. Dle vlastních slov navazuje na práci Krejčové v samostatné studii o antisemitismu během komunistického režimu Svobodová.⁸² Často citována bývá kapitola z diplomové práce Nepalové o Židech v českých zemích v letech 1945 – 1948.⁸³ Studie všech tří autorek jsou nejzávažnějšími příspěvky k poválečným dějinám židovského obyvatelstva v českých zemích a budou dále komentovány.

Opava 2002. **B o r á k** , Mečislav: *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před retribučními soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945 – 1948 a v některých zemích střední Evropy*. Praha – Opava 2002.

⁷⁸ O poslání a činnosti Centra viz <http://www.centrum.usd.cas.cz/>

⁷⁹ American Jewish Distribution Committee. Významná židovská humanitární a rozvojová organizace podílející se na obnově válkou zdecimovaného židovského společenství v Evropě a svým finančním významem ovlivňující kladně i poválečné sionistické snahy o židovský stát.

⁸⁰ **K r e j č o v á** , Helena: *Osudy židovské komunity v letech 1938-1948. Stav výzkumu*, s. 63 a 64.

⁸¹ **K r e j č o v á** , Helena: *K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*. In: Tomaszewski, Jerzy (ed.): *Židé v české a polské společnosti*. Praha 1999, s. 65 - 78. Článek je upravenou verzí předchozích studií autorky, například: **K r e j č o v á** , Helena: *Český a slovenský antisemitismus 1945 - 1948*. In: *Stránkami soudobých dějin*. Praha 1993, s. 158 - 172. Jednotlivé pasáže upravila Krejčová i pro kratší články: **K r e j č o v á** , Helena: *Čechy na úsvitu nové doby: Český antisemitismus 1945 - 1948*. In: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*. Praha 1992, s. 103 - 110. Obdobně: **K r e j č o v á** , Helena: *Bolestivé návraty: Židia v Čechách po druhé světové válce*. In: *Historická revue*, roč. 3, č. 9 (1992), s. 19 – 20. **K r e j č o v á** , Helena: *Židovská očekávání a zklamání po roce 1945*. In: *Češi a Němci. Ztracené dějiny?* Tschechen und Deutschen. *Verlorene Geschichte?* Praha 1995, s. 245 - 248.

⁸² **S v o b o d o v á** , Jana: *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 - 1992. Studie*. Praha 1994.

⁸³ **N e p a l o v á** , Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*. In: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha 1999, s. 314 - 336.

Shrnující studie nejsou jedinými, které lze dohledat k tématu poválečných dějin českých Židů. Předmětem zájmů historiků jsou též okolnosti, související se zahraničněpolitickými skutečnostmi, zvláště se vznikem Státu Izrael jako vojenská pomoc Československa rodícímu se židovskému státu.⁸⁴ V tomto ohledu zájemci využívají tematické monografie Moše Yegara, prvního polistopadového izraelského velvyslance v Praze.⁸⁵ Důležitými výsledky se může prokázat výzkum arizace a restituce židovského majetku, za nímž stojí trojice historiků Univerzity Karlovy: Drahomír Jančík, Eduard Kubů a Jan Kuklík ml.⁸⁶ Jakoby vedlejším produktem studia některých etablovaných historiků zabývajících se nežidovskými tématy je shromáždění pramenů k židovským reáliím a jejich vyložení formou samostatného příspěvku. Například mnohé cenné informace a závěry o německých Židech máme k dispozici od Tomáše Staňka, a to jak v jeho známé práci o odsunu českých Němců, tak publikované samostatně ve formě článku.⁸⁷ Jaroslav Vaculík, odborník na dějiny volyňských Čechů, shrnul své poznatky o Židech do článku o přistěhovalcích takzvaných karpatských Židů do českých zemí po skončení druhé světové války.⁸⁸ Hanková částečným užitím orálně-historické metody ostatně navázala na poměrně značný zájem o výklad vzpomínek pamětníků, který bude zhodnocen dále v textu v souvislosti s přístupy k poznání niterného prožívání společenského prostředí přeživšími

⁸⁴ **A s s o r**, Reuven: „Akce DI“ (*Die israelische Luftwaffe wurde in der ČSR geschmiedet*). In: Sudetenland, roč. 40, č. 4 (1998), s. 364 – 370. **Č e c h**, Z.: *Akce DI aneb ze Žatce vzlétla izraelská síla*. In.: Mladý svět, roč. 15, č. 19 (1998), s. 50 - 52. **D u f e k**, Jiří - **Š l o s a r**, Vladimír: *Pomoc Československa při vzniku izraelského letectva v roce 1948*. In: Historie a vojenství, roč. 42, č. 1 (1993), s. 98 - 111. **K e l l e r**, Ludvík: *Účast Československa při zrodu Izraele*. In.: Dějiny a současnost, roč. 14, č. 6 (1992), s. 37. **M a l ý**, Milan: *Izraelští letci v Českých Budějovicích*. České Budějovice 1998.

⁸⁵ **Y e g a r**, Moše: *Československo, sionismus, Izrael*.

⁸⁶ **J a n č í k**, Drahomír – **K u b ů**, Eduard – **K u k l í k**, Jan ml.: „Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000). Praha 2003. Srovnej zvláště kapitoly Restituční koncept londýnského exilu, s. 44 – 48, kapitola Normativní úprava restitucí po 2: světové válce a její vývoj do sklonku 80. let 20. století, s. 49 – 70. Znalcem majetkové problematiky je též Tomáš Kraus. **K r a u s**, Tomáš: *The Issue of Restitution in the Czech Republic*. In: Kovács, András - Andor, Eszter: *Jewish Studies at the Central European University, III*. Budapest 2003, s. 87 – 98. K majetkovým záležitostem též: **M i t á š o v á**, Libuše: *Osudy pražské židovské rodiny Navrátilových v souvislosti s problematikou finančního vyrovnání obětí holocaustu*. Diplomová práce (Filozofická fakulta). Brno 2003, s. 51 – 61. Podobně nabízí návod jak rekonstruovat regionální případ restitucí Sladkowski v případě Vizovických Židů/majitelů tamních prohlášených palíren slivovice: **S l a d k o w s k í**, Marcel: *Království slivovice aneb osudy palírníků ve Vizovicích*. Vizovice 2005.

⁸⁷ **S t a ň ě k**, Tomáš: *Němečtí Židé v Československu 1945 - 1948*. In: Dějiny a současnost, roč. 13, č. 5 (1991), s. 42 - 46. Informace a formulace převzaty ze Staňkovy monografie o vyhnání a vysídlení českých Němců, též: *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha 1991, s. 339 - 345. Podobně rozsahem a zaměřením také: **A s s o r**, Reuven: *Deutsche Juden in der Tschechoslowakei 1945-1948*. In: Sudetenland, č. 2 (1993), s. 161 - 165.

⁸⁸ **V a c u l í k**, Jaroslav: *Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945 – 1947*. In: Akce Nisko v historii konečného řešení židovské otázky. Ostrava 1995, s. 276 - 280. O této zajímavé skupině židovského obyvatelstva v českých zemích po roce 1945 píše na základě svých znalostí židovských matrik dvojice autorek Kukánová - Matušiková. **K u k á n o v á**, Zlataše - **M a t u š í k o v á**, Lenka: *Demografická struktura židovských náboženských obcí v severních Čechách v letech 1945-1949*. In: Tereziánské studie a dokumenty. Praha 1997, s. 89 - 98.

Židmi samotnými.⁸⁹

Poválečné židovské dějiny jako předmět historiografického zájmu - přístup

Před tím než vymezím vlastní pojetí této práce, prostřednictvím něhož přistoupím k poválečným dějinám českých Židů, je nezbytné se alespoň obecně zamyslet, jak jsou v současnosti tyto dějiny vykládány. Bude-li mít laik úmysl dozvědět se podrobnosti o těchto dějinách, jistě mu bude předně doporučeno nahlédnout do knihy Tomáše Pěkného.⁹⁰

Z Pěkného přehledové práce se může například dozvědět, že čeští Židé se po válce stali:

„[...] občany druhého řádu, navíc byli vystaveni projevům státního antisemitismu, maskovaného jako tažení proti kosmopolitismu [byli vystaveni] antisionismu, a objektem permanentního zájmu StB, která měla své zvláštní oddělení zabývající se židovskými záležitostmi.“⁹¹

Přestože má Pěkný na mysli již období po Únoru 1948, podává svůj závěr jako logický důsledek Židům nepřejícího vývoje od osvobození českých zemí v roce 1945. Značně sugestivně líčí nepříznivé poválečné osudy Židů Ján Mlynárik ve svém knižním zpracování dějin Židů na Slovensku. Mlynárik charakterizuje – jako všeobecně přítomný – antisemitismus v poválečném Československu jako stupňující se, s tím, že je využíván zvláště komunisty k zjištěným cílům:

„Začal se projevovat antisemitismus pocházející ze Sovětského svazu [v roce 1947 – pozn. autora]. Ukázalo se totiž, že každý totalitní stát bez ohledu na hnědý či rudý odstín je antisemitský. Stejně jako předtím Hitlerův stát, byl jím i stát Stalinův. ‚Der Jude‘ či ‚jevrej‘ mělo v obou systémech stejnou normotvornou hodnotu.“⁹²

Paralelu mezi nacismem a komunismem naznačují Svobodová a Rothkirchenová, které se zaměřují na poznání antisemitismu v Československu po roce 1948 přímo.⁹³

⁸⁹ Zde lze prozatím odkázat na následující práce: **Š a m á n k o v á**, Dita: *Mezigenerační přenos traumatu holocaustu*. In: *Psychiatrie*, roč. 6, č. 2 (2002), s. 84 – 89. **B i t u š í k o v á**, Alena: *Židovská identita v letech 1945 – 1952*. In: *Acta Judaica Slovaca*, s. 187 – 191. **B l o o m f i e l d**, Irme: *Přenos traumatu mezi generacemi*. In: *Psychologie dnes*, č. 2 (1999), s. 25 – 27. **H a m a r**, Elenaor: *O etnicitě a konstrukci židovských identit v životních příbězích*. In: Sirovátka, Tomáš (ed.): *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno 2002, s. 197 – 210. **S a l n e r**, Peter: *Parametre židovskej identity*. In: *Židovská ročenka 1994 – 1995*. Praha 1995, s. 112 – 119. **E p s t e i n o v á**, Helena: *Děti holocaustu*. Praha 1994. Zvláště strany 62 – 64 a 133 – 145.

⁹⁰ **P ě k n ý**, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*.

⁹¹ **P ě k n ý**, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 355. K období po druhé světové válce viz: Část druhá-kapitola pátá - osudy židovských obcí po r. 1945. Restituce; Kapitola osmá (Média, literatura); Část druhá-kapitola pátá (Osudy židovských obcí po r. 1989). Restituce.

⁹² **M l y n á r i k**, Ján: *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha 2005. Viz část III. Pogromy a poslední exodus (1945 – 1953), s. 303 – 344. Mlynárik tvrdí: „*Tento antisemitismus, osvobozené ČSR po roce 1945 ještě nemá svoje historiky.*“ (s. 355)

⁹³ **S v o b o d o v á**, Jana: *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 – 1992. Studie*.

R o t h k i r c h e n o v á, Livie: *Státní antisemitismus během komunistické éry 1948 – 1989*, s. 111: „[...] jsem velice brzy poznala, že existovala značná podobnost mezi propagandou užívanou nacisty a sovětský

V jejich studiích nejsou jednotlivé příklady poučného antisemitismu spojovány s důsledky mocenských ambicí, respektive politikou komunistů, avšak jsou stejně jako u Mlynárika líčeny jako přirozené projevy totalitního režimu. Antisemitismus je přitom líčen jako ve společnosti latentní, tj. stále přítomný a živý jev. Mnozí autoři ostatně varují před možným opakováním široce působícího protižidovského antagonismu, k němuž by mohlo dojít v polistopadovém období, což také mohou deklarovat ve svých hodnotových komentářích, uvedeních či závěrech svých studií.

Studie, reflektující vztah k Židům v období takzvané lidové demokracie, tj. v letech 1945 – 1948, jsou charakteristické výčtem dobových antisemitských projevů.⁹⁴ Zřetelně to lze rozeznat především ve dvou oblastech: v líčení přístupu státu a veřejnosti k Židům nečeské národnosti a v otázce restituce židovského majetku. Postavení, ve kterém se po válce ocitli němečtí Židé, je nejčastěji vzpomínanou skutečností, z níž má vyplynout záporná situace, ve které se Židé po válce nacházeli jako obecně. Zmínka, že (blíže nespecifikovaní) němečtí Židé se dokonce dostali do odsunu společně s Němci, je nedílnou součástí každého pojednání o poválečných osudech Židů v českých zemích. Všechny relevantní studie se shodují, že poválečné navrácení židovského majetku arizovaného nacisty, respektive jeho maření úřady a jednotlivci, je nejtransparentnějším dokladem příkoří způsobeného po osvobození židovskému obyvatelstvu. Krejčová i Nepalová zmiňují několik restitučních kauz, z jejichž průběhu má být dobře patrný mechanismus, jakým k bránění převzetí majetku původními vlastníky docházelo. Zdaleka nejznámějším a nejkomentovanějším případem je varnsdorfská stávka, kterou zinscenovali komunisté v březnu 1947 za účelem překazení restituce továrny jejímu původnímu majiteli židovského původu. Výklad varnsdorfských událostí v současné historiografii je vhodné nahlédnout samostatně ve formě exkurzu (viz dále).

Samotné výsledky restituce přitom zůstávají nejasné. Podle historiků Jančíka, Kubů a Kuklíka ml. se mohla restituce židovského majetku týkat 20 – 25 tisíc osob. Odhady prvorepublikového objemu majetku jsou dle nich samotných velmi nepřesné. Celkový výsledek restituce nelze za současného stavu bádání a přístupnosti archivních pramenů sumarizovat, zvláště proto, že restituční agenda spadala do kompetencí nižších správních orgánů a po vydání restitučního zákona do agendy okresních soudů.⁹⁵

totalitním režimem: k dosažení svých politických cílů užívaly obě kamufláže, lži a dezinformací“.

⁹⁴ Zde zvláště studie Krejčové a Nepalové: **K r e j č o v á**, Helena: *K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*. **N e p a l o v á**, Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*.

⁹⁵ **J a n č í k**, Drahomír – **K u b ů**, Eduard – **K u k l í k**, Jan ml.: „Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000), s. 58 a 59.

Technická omezení možností posoudit restituce mohou vést k akcentování příkoří činěného Židům. Například je často citována statistika šestnácti tisíc žádostí podaných o navrácení majetku, pravděpodobně fyzických osob, tj. přeživších Židů, z nichž úřady vyhověly do konce roku 1947 jen asi třem tisícům případů. Krejčová vyvozuje z těchto čísel naprostou neúspěšnost restituce, neboť po Únoru měl být počet kladných vyjádření již minimální.⁹⁶ Údaj šestnáct tisíc převzala Krejčová a od ní ostatní s jistou pravděpodobností z projevu předsedy RŽNO Arnošta Frischera, který jej zmínil na druhém sjezdu židovské organizace v říjnu roku 1947. Frischer uvádí údaj ve svém stručném hodnocení následovně: „*Poměrně lehce se prováděla, díky porozumění ministerstva sociální péče, restituce domů, jichž bylo dosud navráceno asi 3 000 z celkového přibližného počtu 16 000*“.⁹⁷ Údaj je proto v současném výkladu vytržen z kontextu či lépe řečeno použit v rozporu s dobovým míněním o úspěšnosti restituce ze strany předního židovského funkcionáře.⁹⁸

Ukazuje se, že mnozí současní badatelé se při výkladu poválečných dějin českých Židů jako pokračujícího kolektivního příkoří dostávají do sporu. Je to poznatelné ve ztrátě určení, co to vlastně antisemitismus je, jak jej definovat a kde jsou jeho hranice. Je tomu tak proto, neboť sami autoři mnohdy váhají, zda některé protižidovské incidenty nejsou projevy spíše radikalizovaných poměrů v zemi, které doprovázely rozsáhlé politické a společenské změny po osvobození v roce 1945. Krejčová uvádí svojí studii nutností rozčlenit projevy antisemitismu do určitých schémat - přesto jádro její statě zůstává faktickým výčtem protižidovských projevů doprovázejících zvláště restituční kauzy a přístup k německým Židům.⁹⁹

V hodnocení těchto projevů si Krejčová kriticky všímá, že zdroje záporného přístupu k přeživším Židům jsou odvislé od procesu nacionalizace a socializace v poválečném Československu, a proto je dle ní sporné tyto projevy považovat za antisemitismus. „*Nepochybným antisemitismem*“ jsou ale podle ní prostředky, jakým restituční a jiné případy popisoval tisk; při čemž dodává: „*A také skutečnost, že se včetně nejvyšších míst [s výjimkou Jana Masaryka] našlo jenom málo občanů, kteří proti*

⁹⁶ **Krejčová**, Helena: *K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*, s. 69. „*Z 16 000 žádostí o restituce majetku jednotlivců byly do konce roku 1947 projednány 3 000 a po tomto datu docházelo ke kladnému vyřízení už jen zcela výjimečně*“. **Nepalová**, Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*, s. 324.

⁹⁷ NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/1, sv. 78, a.j. 582, s. 6/60, projev Arnošta Frischera na sjezdu delegátů židovských náboženských obcí dne 26. října 1947 v Praze.

⁹⁸ Frischer, Arnošt Ing. (1887 Heřmanův Městec – 1954 Londýn). Srovnej: *Ing. Arnošt Frischer*. In: Věstník. VII/2 (1.10.1945), s. 14. *Ing. Ernst Frischer zum Gedenken a Zum ersten Jahrgang nach dem Tod Ing. Fischer*. Centrální sionistický archiv v Jeruzalémě, A320/613.

⁹⁹ **Krejčová**, Helena: *K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*, s. 103 – 110.

tomu pozvedli hlas“.¹⁰⁰ Pokračuje líčením střetu zahraničních vojáků se „skutečným antisemitismem“, když byla zpochybňována jejich účast na odboji, a která vedla některé vojáky k sebevraždě.¹⁰¹ Obdobně o „skutečném antisemitismu“ hovoří Nepalová, opět v případě tisku, když tento referuje například o restitucích – avšak legislativní úpravy majetkových záležitostí za „čistě antisemitské“ podle Nepalové považovat nelze.¹⁰² Devastace židovských hřbitovů v roce 1947 a 1948 byla podle Nepalové vedena „vandalstvím a protižidovskými náladami“.¹⁰³ Pro Krejčovou zůstává v případě pustošení hřbitovů otázkou, „zda šlo o antisemitismus nebo o morální devastaci společnosti prošlé okupací“; Krejčová pokračuje uvedením dobového příkladu popírání genocidy Židů za války v tisku.¹⁰⁴

Krejčová a Nepalová - stejně jako mnozí ostatní autoři - reflektují mnohé přečiny vůči Židům nečeské národnosti. Podobně sociální pomoc, navrácení židovského majetku a mnohé další skutečnosti lze s nimi jistě odsoudit bez většího váhání jako nedokonalé a nedokonané. Zároveň je ovšem snad bez výjimky uznáváno, že Židé jsou v roce 1945 deklarováni jako rovnoprávní, na rasovém či národnostním základě nevydělitelná, složka československého obyvatelstva.¹⁰⁵ Současně je kvitováno rázné odsuzování antisemitismu a jakoby přiznáno, že se tak děje nejvíce ze strany komunistů. Ve svých studiích Krejčová a Nepalová zmiňují vydání pokynů ministerstva vnitra v září 1946, který upravil občanství Židů neslovanských národností takovým způsobem, že zachování občanství předpokládala apriorně skutečnost jejich rasového pronásledování za války.

V roce 1946 vyšel též zákon o osvobozených politických věznicích, který mezi ně zahrnul též rasově pronásledované, čímž připadli Židům ze zákona některé výhody téměř kolektivním způsobem a tyto zůstaly v platnosti i po Únoru.¹⁰⁶ Současní autoři často připomínají zahraničněpolitickou pomoc Československa židovským uprchlíkům z Polska. V současnosti není přehlížena ani výrazná diplomatická, vojenská a demografická podpora vzniku židovského státu. Zmiňovány jsou i jiné kladné skutečnosti.

¹⁰⁰ Krejčová, jejíž studie „*K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*“ jen nemnoho rozšiřuje starší příspěvek „Český a slovenský antisemitismus 1945 - 1948“. **Krejčová**, Helena: *Český a slovenský antisemitismus 1945 - 1948*. In: Stránkami soudobých dějin. Praha 1993, s. 158 - 172.

¹⁰¹ **Krejčová**, Helena: *K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*, s. 73.

¹⁰² **Nepalová**, Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*, s. 333 a 334.

¹⁰³ Táž, s. 334.

¹⁰⁴ **Krejčová**, Helena: *K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*, s. 103 – 110. **Svobodová**, Jana: *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 - 1992. Studie*, s. 18.

¹⁰⁵ Pokyny ministerstva vnitra pro rozhodování příslušných orgánů o zachování československého státního občanství osobám židovského původu s německou nebo maďarskou národností ze dne 13. září 1946.

¹⁰⁶ Zákon číslo 255/1946 Sb. o výhodách osvobozeným politickým vězňům.

Pokud se Židé přihlásili před válkou k české nebo slovenské národnosti a orientovali se kulturně a společensky pročeskoslovensky – tj. většina zdejšího Židovstva - neměli výraznější problémy s navrácením svého majetku, pokud šlo o domy a menší živnosti. Bez ohledu na pomalost a dočasnost legislativní nápravy ve věci restituce jejich majetku, k ní přesto docházelo a ani únorové události neznamenal úplné zastavení procesu. Významný podíl pracující židovské populace zastával úřednické funkce či se stával národními správci. Reflektována je značná míra opětovného zapojení Židů do hospodářství a života poválečné společnosti. Vzpomínky židovských pamětníků dosvědčují a autoři jejich orálně-historických výkladů konstatují, že mnoho židovských pamětníků problémy s antisemitismem vůbec nereflktuje a poukazuje na subjektivní skutečnosti, které jeho vnímání jako něčeho skutečně objektivního utvářejí.

V současných studiích nejsou pozitivní skutečnosti spojené s poválečnými osudy Židů zamlčovány. Jsou však komentovány jako nedostatečné, opožděné a neupřímné. Například vzpomínané pokyny ministerstva vnitra ze září 1946 jsou kritizovány pro svoji prodlevu, protože vyšly až více jak rok po osvobození. Autoři si všimají a uznávají obecná prohlášení předních politiků ve prospěch Židů a proti antisemitismu: sami nás seznamují s jakýmsi kladným oficiálně deklarovaným postojem k židovským záležitostem. Opět je však poukazováno na jeho záporné přijetí společností a úřady, neboť se nemělo promítnout do zákonodárství či alespoň jeho uplatňování v praxi.¹⁰⁷ Autoři konečně zdůrazňují praktické nenaplnění řady pozitivních předpokladů pro všeobecnou společenskou a politickou rehabilitaci příslušníků židovského společenství.¹⁰⁸ Jako příčina je uváděn opět - antisemitismus. Co ovšem ve skutečnosti znamenal rozpor mezi protizidovskými projevy v praxi a tím co bylo Židům jakoby slíbeno, není ovšem dostatečně analyzováno.

Přítom opět panuje shoda, že je nutné zvážit projevy antisemitismu ve vztahu

¹⁰⁷ Srovnej například: „Převládá názor, že komunističtí ministři se ve zrovnoprávnění židovských občanů mimořádně angažovali; činy ministerstva vnitra, vedené právě komunistickým ministerstvem, tomu však neodpovídají. Černé svědomí židovského osudu zřejmě leželo jako balvan na duši těch, kdož převzali ideu totalitního systému, který byl zárodkem holocaustu a znevažování lidské osobnosti.“ **Mlynárik**, Ján: *Dějiny Židů na Slovensku*, s. 318. „Je nepopíratelné, že zpočátku se nové vlády snažily židům pomáhat. Restituční dekret byl vydán již v květnu 1945, scházel k němu však prováděcí zákon, takže mohl být vykládán velmi volně. Za podpory prezidenta Beneše docílila sice Rada židovských náboženských obcí toho, že od ledna 1946 pracoval na Úřadu předsedy vlády zvláštní referent pro židovské otázky jako poradce pro přípravu zákonů a nařízení, židé však už tehdy naráželi na překážky především u nižších orgánů státní správy a jednotlivých úředníků. V průběhu roku 1947 pak činily rozhodnutí v jejich neprospěch i centrální orgány a jednotlivá ministerstva. Funkce zvláštního referenta byla mezitím zrušena.“ **Krejčová**, Helena: *K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*, s. 68.

¹⁰⁸ Rehabilitací je rozuměna v tomto textu pomoc přeživšímu židovskému obyvatelstvu v nejširším slova smyslu – sociálním, materiálním, právním, duchovním atd., tj. taková činnost, která měla vést k jeho opětovnému začlenění do československé společnosti.

k celospolečenské poválečné atmosféře. Každý zákrok úřadu, zabránění navrácení majetku, projev veřejnosti apod., který poškodil osobu či osoby židovského původu, nemusí být považován a priori za antisemitský, za skutečný antisemitismus; tak nahlíží otázku restituce již na začátku padesátých let Peter Meyer:

„Primárním motivem stávek byl spíše než antisemitismus znárodňování a eliminace cizích elementů; vždy když se to hodilo, bylo ale využito antisemitského citění.“¹⁰⁹

Podobně vidí spjatost protižidovského citění s obecně panujícími společenskými poměry trojice historiků Jančík, Kubů a Kuklík ml., když poukazují, že kolektivně sdílené, záporné vnímání Židů ve veřejnosti oživil a umožnil až prostor pro jejich politické prošetření, respektive neuznání jejich pronásledování za války něčím, co by je takového prošetření mělo automaticky vylučovat:

„Hrůzy holocaustu a realita arizací tak byly překrývány stereotypy stavícími na starém hospodářském antisemitismu, byl fixován obraz židovského podnikatele jako asociálního představitele zastaralého vykořisťovatelského řádu.“¹¹⁰

Prizma holocaustu?

Meyerův komentář napovídá, čím může být současný výklad a nahlížení poválečných dějin českých Židů (a Židů obecně) zatížen a snížena jeho kritičnost – je to vědomí rozsahu a drastické výlučnosti pronásledování osob židovského původu nacisty za druhé světové války, je to hledisko dnešní doby, prizma holocaustu. Polistopadové komentáře poválečné situace Židů jakoby vycházejí ze spravedlivého přesvědčení jejich autorů, že Židům mělo být ze strany státu a veřejnosti přistupováno zásadně a pouze s ohledem ke skutečnosti tohoto pronásledování. Současné snahy o objektivní výklad dějin Židů jsou zatíženy subjektivním vědomím jejich pronásledování za války. To pochopitelně graduje důraz na záporné projevy dobového přístupu k Židům. Komentáři poválečných reálií jakoby nechávají přímo či nepřímo zaznít především svůj nesouhlas s nedostatečným vyloučením německých Židů z kolektivně záporného zacházení s Němci či nedostatečným navrácením židovského majetku. Obecně lze snad říci, že takové komentáře vynášejí příkoří vůči Židům jako pokračující, a které se skončením války neskončilo, tj. tendence charakterizovat dominantní duch přístupu vůči přeživším Židům jako antisemitismus.

Nedostatek reflexe subjektivního zatížení výkladu židovských dějin je patrně hlavní

¹⁰⁹ Meyer, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 87.

¹¹⁰ Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard – Kuklík, Jan ml.: *„Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000)*, s. 66.

příčinou, proč nemusí být kvalitativní a kvantitativní rozsah protižidovských projevů zvážen věrohodně, tj. jakou vykazovaly skutečnou podobu a rozsah vzhledem k rozsáhlým politickým a společenským změnám v osvobozeném Československu. Sami výše citovaní a vzpomnutí autoři si všímají, že navzdory oficiálním prohlášením a vstřícným krokům ze strany státu vůči židovskému obyvatelstvu, ve společnosti jako takové mělo zohlednění humanitární situace přeživších Židů nutně omezený rozměr: vzvednutý nacionalismus, volání po socializaci hospodářství a politický zápas o moc otevřel prostor k poškozování Židů v praktických a především majetkových záležitostech.

To ovšem nemusí znamenat nutně projevy antisemitismu, pokud jím definujeme výhradně nenávisť vůči osobám židovského původu, onen „čistý“ antisemitismus. Spíše se mohlo jednat o projevy politických a společenských změn samotných - bez ohledu na židovský původ poškozovaných, případně pragmatickým využitím skutečnosti, že daná osoba byla takového původu. Hluběji nepoznána zůstává totiž skutečnost, že postoj veřejnosti k Židům se mohl stát a stával předmětem a nástrojem politických bojů a praktických zájmů. Bylo tomu tak proto, neboť politicky a jinak prakticky uvažující osoby si byly vědomy toho, že postoj veřejnosti k Židům se může rozcházet s takovým postojem, jak jej oficiálně deklarovala vláda. Vhodně formulovaný zásah proti takové osobě, případně proti tomu, kdo tento zásah provedl, proto mohl dobře posloužit k ospravedlnění vlastního postoje a uplatnění vlastních zájmů.

Shrnuto, nutnost výkladu poválečných dějin českých Židů v souvislosti s tehdejší dobou zůstává dosud pouze naznačena.¹¹¹ Většina autorů současných studií se jakoby omezuje na líčení konkrétních případů a afér, v nichž bylo jednotlivým Židům bezpochyby ukřivděno. Takový výklad se zdá být ovšem pouze snášením informací o dobových projevech antisemitismu. To nutně zastiňuje komplikované a širší rozměry takových projevů, ač nejsou zatajovány. Naznačení nutnosti a způsobů dalšího studia problematiky vzhledem k celospolečenským a politickým pohybům je nedostatečné. Současné studie proto neříkají mnoho věrohodného o utváření osudů osob židovského původu a jejich společenství vlivem mnoha rozmanitých dobových okolností.

¹¹¹ Srovnej názor historika Schallnera: „*Posoudit míru těchto zásahů [odvislých od nacionalizace a socializace společnosti – pozn. autora] do základních práv židovského obyvatelstva v českých zemích není právě jednoduchá záležitost. Poválečná proměna čsl. společnosti v mononacionální uskupení obyvatel státu s autoritativním režimem uvedla do pohybu řadu sociálních změn, které zcela nově spoluutvářely vztah židovské menšiny k české majoritě a naopak. Studium vztahu české majority k židovské minoritě se musí opírat o analýzu společenských projevů zejména v oblasti administrativní praxe při restitučních řízeních, mediálních projevů formulujících soudobý obraz židovské minority.*“ **Schallner**, Dieter: *Židovská problematika a retribuční soudy v Jihlavě 1945 - 1948 (komparativní analýza soudních spisů). 1. část: Němci*. In: Jihlavská archivní ročenka IV/2004. Jihlava 2004, s. 155.

Výklad varnsdorfské restituční kauzy

Doklady o restitučním řízení o navrácení varnsdorfské továrny jejímu bývalému majiteli židovského původu jsou jedinečné pro poznání poválečných dějin českých Židů, a to z více důvodů. Kauza bývá v odborné literatuře právem uváděna jako nejtypičtější a nejzávažnější případ maření navrácení majetku, a který žádali Židé zpět po skončení války. Zároveň je kauza výjimečným způsobem zdokumentována prameny, které lze dohledat v archivech a jinde. Předáci Varnsdorfských nekomunistických stran obvinili den po stávce místní komunisty z jejího záměrného vyvolání za účelem jejich poškození, hovořili o jejím násilném charakteru, bezpráví a žádali její vyšetření na nejvyšších místech¹¹² – čemuž vyhověla vláda vysláním vyšetřující komise přímo na místo.¹¹³ Vláda samotná o událostech ve Varnsdorfu jednala.¹¹⁴ Do stávky výrazně zasáhlo odborové hnutí.¹¹⁵ Výrazně politicky hodnotil stávku a restituční řízení dobový tisk podle své stranické příslušnosti.¹¹⁶ Zachován je soudní spis o restitučním řízení.¹¹⁷ Zajímavým pramenem jsou vzpomínky účastníků stávky (viz dále). Nakonec, varnsdorfské události roku 1947 se staly již několikrát předmětem hlubších i povrchních výkladů historiků, případně jiných zájemců. Zvláště způsob výkladu antisemitismu, respektive podání jeho uplatnění vůči židovskému restituentovi, je zajímavou perspektivou, prostřednictvím které lze zhodnotit, jak byly a jsou židovské dějiny v českých zemích chápány a vykládány vzhledem k širším obecným společensko-politickým poměrům.

Ideální pramenné zdroje dosud neusnadnily nahlédnout varnsdorfské události věrohodným způsobem, jaksi bez váhání. Naopak. Množství archivních pramenů vzbuzuje nutnost pracné faktografické rekonstrukce historické události, která je limitována nejen jejich časově a systematicky náročným porovnáváním a studiem; vyhlídka na možnost konečného či

¹¹² Usnesení nekomunistických stran varnsdorfského okresu k varnsdorfské stávce, **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století. 3. vydání. Praha 1976, s. 220 – 223.

¹¹³ Celkem bylo vyslechnuto téměř padesát svědků a záznamy jejich výpovědí obnáší na sto stran. Výsledky probíhaly ve dnech 14. a 15. 3. a 24. a 25. 3. 1947, viz Archiv ministerstva vnitra Praha, 304-291-13, svazek Varnsdorf, zpráva vyšetřující komise ze dne 4. 4. 1947, tamtéž.

¹¹⁴ Viz zvláště jednání vlády dne 27. 5. 1947, bod XLVIII, Národní archiv Praha, fond 100/24, a.j. 1494, sv. 144.

¹¹⁵ Schůze představenstva Ústřední rady odborů ve věci varnsdorfské stávky dne 28. 3. a 25. 5. 1947, Všeodborový archiv, fond ÚRO-představenstvo, karton 3.

¹¹⁶ Srovnej zvláště: *K událostem ve Varnsdorfu. Rada židovských náboženských obcí a ŽNO Praha, vydaly k případu E. Beera tyto resoluce*: In: Věstník, roč. IX, č. 6 (15. 3. 1947), s. 69 a 70. **E n g e l**, Štěpán:

Varnsdorf: genius loci. Tamtéž, s. 70 a 71. *Varnsdorfský případ v zrcadle českého tisku*. Tamtéž, s. 72 - 74.

President republiky k zástupcům židovských náboženských obcí: „Jde jen o jedno: o právní řád, novým režimem našemu státu daný“. In: Věstník, roč. IX, č. 7 (1. 4. 1947), s. 85. *Varnsdorfský případ vyšetřován*. Tamtéž, s. 88 a 89.

¹¹⁷ Viz pozn. č. 7.

interpretačně uspokojujícího výsledku se postupně ztrácí s tím, čím více toho je popsáno – fakta si žádají další fakta. Tomu nepřidá skutečnost, že faktografická tvrzení relevantních pramenů nelze bezvýhradně přejímat. Dobový tisk není možné považovat za věrohodný důkazní materiál a svědčí spíše druhotně o nástrojích politického boje a jejich užití. Zcela zřetelně jsou dokladem sama o sobě a svých autorech vzpomínky pozdějších pamětníků.¹¹⁸ Nakonec, autoři, kteří přispěli k rozměrné a pestré malbě výkladů varnsdorfské kauzy, jako znalci tohoto obrazu v jeho celistvosti selhávají. To lze z jejich uvedení spíše získat dojem, že ti starší byli zaslepeni jedním odstínem takového obrazu, zatímco ti současní jsou zaujati odstínem jakoby přesně opačným, a v němž pro ně vychází na světlo skutečnosti docela jiné.

Polistopadové podání varnsdorfských událostí je obvykle málo kritickým převzetím zdůvodnění jejich příčin a průběhu z dobového nekomunistického tisku, jehož shrnutí je snadno dostupné na stranách dobového periodika židovské náboženské obce v Praze, Věstníku.¹¹⁹ Dvě studie přistupují k událostem promyšleněji: v první z nich vyhledává Petr Bednařík články v dobovém a celostátním tisku přímo a na několika stranách je rozebírá.¹²⁰ Za nejzasvěcenější příspěvek lze považovat zařazení varnsdorfských událostí do kapitoly o širších ideologických a politických souvislostech znárodnování hospodářství v poválečném Československu od autorské trojice Jančík – Kubů – Kuklík ml.¹²¹ Ať již v méně či více kritických příspěvcích lze vysledovat následující spojitost: nesou hodnotové stopy zdůrazňující nespravedlnost, které se mělo dostat restituentovi a jíž měl zavdat především jeho židovský původ.

Současní autoři přicházejí a zdůrazňují tvrzení, že Beer nedostal zpět svůj majetek zvláště kvůli tomu, že byl Žid. Toto tvrzení bývá zdůrazňován výčtem projevů antisemitismu, ke kterým údajně došlo během stávk. Jako v jádru antisemitská jsou líčeny oficiální tvrzení,

¹¹⁸ Přesto představují vzpomínky účastníků stávek mimořádně cenný zdroj faktů a interpretovatelných skutečností. Někteří pamětníci se totiž nechali při výročních konferencích během komunistického režimu až strhnout k soudružsky upřímným výpovědím, v nichž se přiznávají k takovým skutečnostem, jejichž zveřejnění by jistě za normálních okolností jejich paměť potlačila. Jednak z jejich výpovědí vyplývají zajímavé informace o plánování stávk komunisty, jednak se někteří z nich rozpomínají na „dělničtější“ formu přemlouvání k účasti na stávce méně ochotných zájemců. Takové informace přitom musely zůstat v období před Unorem přísně důvěrné. Měsíc po skončení stávk vyšetřovala její příčiny vládní komise mj. proto, neboť ji komunisté vydávali za spontánní „vůli lidu“ a jako taková pro ně představovala důležitý politický argument.

¹¹⁹ Srovnej zvláště vyjádření **N e p a l o v á**, Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*. In: Tereziánské studie a dokumenty, 1999. Praha, Institut Tereziánské iniciativy 1999, s. 321; **P ě k n ý**, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 373.

¹²⁰ **B e d n a ř í k**, Petr: Vztah Židů a české společnosti – případ Varnsdorf na stránkách českého tisku v roce 1947. In: *Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v evropské unii. II. Sociologie, prognostika a správa*. Praha, Matfyzpress 2002, s. 257 - 274.

¹²¹ **J a n č í k**, Drahomír – **K u b ů**, Eduard – **K u k l í k**, Jan ml.: „Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000). Praha, Karolinum 2003, s. 62 - 66.

jimiž národní správce, odbory a komunisté denunciovali Beera, respektive popřeli jeho nárok na vrácení majetku: obvinění z proněmecké kulturní a politické orientace před druhou světovou válkou („germanizace“) a necitlivé chování vůči dělníkům („asociálnost“) – tak, jak to s emotivní a populistickou zkratkou konstruuje komunistický tisk. Ve výkladu současných autorů lze vysledovat úsilí směřovat jej dále k obraně osobnosti Beera, konkrétně argumentovat k dokázání jeho pročeského jednání – tak, jak je podáno v nekomunistickém tisku. Tak jsou neustále přejímány tvrzení takového tisku o konkrétních příkladech protižidovských projevů, aniž by byl zpětně prověřen zdroj jejich tiskového původce a kriticky zváženo jejich uveřejnění vzhledem k politickým zájmům redakčním listů.¹²² Obvinění komunistů z antisemitismu představovalo přinejmenším pro dobovou míru politické korektnosti, s níž byly z veřejného prostoru vytlačeny otevřené formy antisemitismu, užitečný nástroj k politickému očernění protivníka na veřejnosti a zvláště před zahraničním publikem.

Stejně jako se snaží patrně většina polistopadových autorů, kteří se vyjadřují k varnsdorfským událostem akcentovat antisemitismus jako jejich hybný moment, usilovala před rokem 1990 komunistická historiografie o vytlačení skutečností souvisejících s židovským původem restituenta – anebo se o něj spíše a jednoduše nezajímá. Varnsdorfská stávka byla předkládána jako ukázkový příklad a důsledek nikoliv hnutí proti restituentovi pro jeho židovský původ, ale jako jeden z mnoha bojů, který byl sveden s proněmecky orientovanými kapitalisty a jejich zastánci v nekomunistických stranách, a to za znárodnění hospodářství, respektive nastolení sociálně spravedlivé společnosti. Tyto boje měly své pojmenování – „boje o průmyslové konfiskáty“. Odborové hnutí ovládané komunisty usilovalo především o znárodnění takových podniků, které byly jako německé dány do národní správy, avšak nespádaly na něj pro nižší četnost jejich zaměstnanců znárodnovací dekrety, případně nebylo rozhodnuto o jejich majetkoprávní budoucnosti.

Předlistopadové oficiální dějepiscectví věnovalo Varnsdorfu odpovídající pozornost vzhledem k tomu, že se jednalo o nejpočetnější veřejné vystoupení proti navrácení takového majetku do soukromých rukou a Beera bylo snadné vykreslit jako Němce a asociála.¹²³

¹²² Též v případě Bednařika objevíme jeden problém izolovaného využívání informací z tisku – autor odkazuje s úmyslem podat důkaz na Svobodné slovo ze dne 22. 5. 1947, ve kterém je citován projev poslance Hory, že se ve Varnsdorfu objevily protižidovské nápisy, například na vozu firmy Kunert, což podle zákonodárce potvrdila vyšetřující komise. Z protokolárních pramenů vyšetřující komise však lze jednoznačně vysledovat, jak bylo toto tvrzení rozšířeno varnsdorfským lidovcem Zeleným a je následně vyvráceno svědkem, na který se tento odvolával. Svědek samozřejmě mohl vypovídat lživě, stejně tak ovšem není pochyb, že Hora měl zájem denunciovat komunisty jako antisemity, což dokládají záznamy jeho dalších proslovů. Srovnej Archiv MV Praha, 304-291-13, složka Úřední spisy Zb – ročník 1947, protokol sepsaný s Jaroslavem Jandou.

¹²³ **D ě d e k**, Václav: *Varnsdorfsťáci šli v prvních řadách*. Liberec, Severočeské krajské nakladatelství 1962;

V dobovém komunistickém výkladu varnsdorfských událostí a v pozdějších historiografických líčeních je proto typické popírání jakýchkoliv skutečností spojujících maření restituce s židovským původem Emila Beera. Skutečnost, že musel prodat továrnu nacistům pod nátlakem pro tento původ, byla zpochybněna – pokud nikoliv přímo přehlížena – a to tím, že za ní dostal údajně odpovídající finanční náhradu; což měl být nakonec další dobrý důkaz o jeho napojení a známosti s německou hospodářskou a politickou elitou v předválečném Varnsdorfu, tj. jeho důkazem o jeho germanizaci. Ohrožení Beera na životě rasovým pronásledováním nevyvracelo pro komunistické komentátory skutečnost, že vzato z hlediska národnostního, Beer byl Beer a podporoval německví a iredentu v pohraničí, to znamená, že jednal na úkor českého a demokratického živlu.¹²⁴

Není mým zájmem věnovat pozornost tomu, proč nahlíželi a nahlížejí ti nebo tamti varnsdorfské události právě tak nebo onak. Zůstává obecně srozumitelné, že věrohodnost výběru a výkladu toho, co výše vzpomenují říkají, odpovídá míře, s jakou si uvědomují, že tak činí ve snaze deklarovat, vysvětlit a zaštitit určitý přístup ke společenské realitě, vlastní jim či skupině, za jejíhož příslušníka se považují. Je možné politovat, že autoři novějších studií nejsou pro svůj apriorní postoj schopni v úsilí tehdejších dobových aktérů zaměřit jakým způsobem a do jaké míry skutečně mohli komunisté využít a případně i využili antisemitských předsudků pro mobilizaci veřejného mínění proti Beerovi.

Jistě je možné předpokládat, že komunisté museli stát v jednotlivých momentech restitučního řízení a organizace stávky před dilematem, zda využít ve svém tažení proti Beerovi pouze jeho národnostní a sociální denunciaci. Je pravděpodobné, že si byli vědomi možnosti populisticky zdůraznit očernění Beera, pokud by chytrým způsobem využili přítomnosti antisemitské předpojatosti mezi lidmi, obsažené patrně v rovnici „Žid rovná se kapitalista/vykořisťovatel, a ten rovná se Němec“. Navenek, oficiálně prezentované obvinění Beera v národnostně-sociálním slovníku by zpětně

Varnsdorfská stávka 1947 – 1977. Děčín 1977; KOUDELKA, V.: *Varnsdorfská stávka*. Varnsdorf 1967; RŮŽIČKA, Karel: *ROH v boji o rozšíření moci dělnické třídy, 1945-1948*. Praha, Práce 1963, s. 158 – 165; HLUŠIČKOVÁ, Růžena: *Boj o průmyslové konfiskáty v Československu v letech 1945-1948*. Praha, Práce 1983; JOHÁNKOVÁ, Věra: *Varnsdorfsko v letech 1945 – 1948*. Diplomová práce. Praha, Filozofická fakulta UK 1965.

¹²⁴ Dobře o tom svědčí oficiální výklad varnsdorfských 5. března 1947 událostí na pamětní desce umístěné při vchodu do bývalé Beerovy továrny: „DNE 5. BŘEZNA 1947 VSTOUPILI PRACUJÍCÍ TOHOTO ZÁVODU A CELÉHO VARNSDORFSKA DO GENERÁLNÍ STÁVKY PROTI NEZÁKONNÉMU ROZHODNUTÍ OKRESNÍHO SOUDU, KTERÝM MĚL BÝT ZÁVOD VRÁCEN DO VLASTNICTVÍ BÝVALÉMU FABRIKANTOVI. JEDNOTNÝM VYSTOUPENÍM PRACUJÍCÍCH, V JEHOŽ ČELE STÁLI KOMUNISTÉ A ODBORÁŘI, BYL POKUS BURŽOAZIE ZMAŘEN A ZÁVOD SE STAL JEDNOU PROVŽDY SOUČÁSTÍ NÁRODNÍHO PODNIKU VELVETA. REVOLUČNOST PRACUJÍCÍCH VARNSDORFU SE TAK NAVŽDY ZAPSALA DO DĚJIN BOJŮ ČESKOSLOVENSKÉ DĚLNICKÉ TŘÍDY ZA SOCIALISMUS“. Deska je uložena ve městském muzeu ve Varnsdorfu. Za její nahlédnutí děkuji panu Novákovi a mgr. Zbihlejšovi.

umožňovalo antisemitské tendence zakrýt. To však zůstává na úrovni spekulace. Nahodilými a z kontextu vytrženými výroky nekomunistického tisku o antisemitismu svých nepřátel současní autoři jeho přítomnost, případně jeho kvantitu a kvalitu, určit nemohou.¹²⁵

2. Archeografická poznámka

Charakteristika archivních pramenů k tématu

Dosavadní přiblížení mnohvrstevnaté problematiky poválečných dějin českých Židů zůstává kusým a nedostatečně kritickým. Jedním z důvodů může být možnost dohledání a využití relevantních primárních pramenů. Trojice autorek Krejčová, Nepalová a Svobodová mohly využít takzvanou „Sbírku židovských studií“, což je souhrn kopií dobových dokumentů shromážděný Židovským oddělením ÚSD. Tamtéž deponovanou Sbírku není v mých možnostech blíže specifikovat - její prohlídka není přístupna badatelské veřejnosti.¹²⁶ Výše je též odkázáno na iniciativu Karla Kaplana, který využil své znalosti archivních materiálů ÚV KSČ k pokrytí sionistické problematiky po Únoru 1948.¹²⁷

Obecně řečeno, archivní materiál k výzkumu záležitostí spojených s židovským společenstvím v období po skončení války a poúnorové době existuje. Takový materiál ovšem není možné dohledat dle jediného souhrnu, je torzovitý a uložen v různě inventarizovaném stavu na mnoha místech. Nelze například očekávat existenci fondu „židovská otázka v Československu po roce 1945“, v němž by archiváři Národního archivu deponovali všechny relevantní materiály ústředních orgánů Československé republiky. To souvisí především se skutečností, že žádný kompetentní státní orgán nefungoval jako výlučně se zabývající židovskými záležitostmi či koordinací jejich řešení. Předznamenávám, že takové záležitosti nesledoval stát vzhledem ke svému postoji vůči židovství, neboť je nerozlišoval selektivně, tj. jako „židovské“.

¹²⁵ Důkazem, že stávka je stále nezapomenutou událostí, svědčí krátké ohlédnutí k jejímu 60. výročí na stranách týdeníku Respekt od Františka Weinaera, v článku nazvaném „*Jak měl pan Beer štěstí a smůlu*“. Weiner nevybočuje ze současného tendenčního výkladu, když s notnou dávkou spravedlivého rozhořčení cituje dobové články z komunistického tisku, které falešně obviňují Beera z germanizace. Weiner následně konstatuje: „*Bylo to přesně naopak*“. Bez odkazu na faktické důkazy pokračuje v nekritickém přebírání tvrzení protikomunistického tisku a opozice o Beerově údajné podpoře české menšiny ve Varnsdorfu před válkou apod. WEINER, František: *Jak měl pan Beer štěstí i smůlu*. In: Respekt, roč. XVII, č. 12 (19. – 25. 3. 2007). Článek je k dispozici on-line:

http://www.respekt.cz/clanek.php?fIDCLANKU=467&fIDROCNIKU=2007#diskuse_prispevky

¹²⁶ Několik odkazů Nepalové na tamní dokumenty ukazuje na kopie získané v ústředních archivech. Nepalová se na některé dokumenty ve Sbírce odkazuje: **N e p a l o v á**, Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*.

¹²⁷ **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*.

Přijde-li konkrétně na kompetence ústředních orgánů v židovských záležitostech, byly vymezeny pouze částečně a neoficiálně. Ministerstvo školství a osvěty spravovalo podle rakousko-uherské a prvorepublikové tradice administrativní záležitosti židovských náboženských obcí. Ministerstvo vnitra dohlíželo na skutečnosti politického významu, mezi něž patřila například úprava státního občanství osob židovského původu. Ministerstvo ochrany práce a sociální péče, respektive její „Repatriační odbor“, rozhodoval v letech 1945 – 1949 nejen o konkrétní sociální a materiální pomoci, nýbrž také o správě židovského majetku a jeho restituci. Mezinárodní rozměry židovské otázky a mnohé intervence zahraničních židovských organizací zaměstnávaly ministerstvo zahraničních věcí.

Jako důležité ústředí, v němž se setkávaly mnohé „židovské“ spisy, fungoval Úřad předsednictva vlády. Samotná vláda či její představenstvo se na svých schůzích zabývaly skutečnostmi souvisejícími s židovským obyvatelstvem pouze několikrát, především v souvislosti s protižidovskými nepokoji na Slovensku, židovským majetkem zanechaným v Terezíně a migrací židovských uprchlíků z Polska přes československé území. Ve fondech všech zmíněných státních orgánů uložených v Národním archivu či v Archivu ministerstvu zahraničí lze dohledat důležité doklady k přístupu státu k českým Židům a jejich záležitostem. Vzhledem ke stavu primárních pramenů – výstižně charakterizovatelný výrazem „archivní rozsyp“ – je nutné ovšem jednotlivé dokumenty pracně vyhledávat.

Jednou z možností je sledování „toku“ tehdejší úřední korespondence, to je způsob, jakým státní instituce, RŽNO, židovské obce samy, sionistické organizace apod. per rollam řešily konkrétní židovské záležitosti. Podobný výzkum nemá přirozeně pouze faktografický přínos. Sledováním komunikačních kanálů můžeme alespoň částečně rekonstruovat komunikační prostor, v jehož rámci je k židovským záležitostem přistupováno. Realita archivního rozsypu a nedostatek pramenů zvyrazňuje též nutnost využívat dostupné dobové prameny, které týkají židovských záležitostí zprostředkovaně a nepřímě. Například z dokladů o poválečném trestním řízení s osobami obviněnými z protižidovského jednání v průběhu nacistické okupace lze usuzovat, jakým způsobem poválečná česká společnost vnímala pronásledování Židů – to je samozřejmě důležitý pramen k poznání obecného postoje veřejnosti a úřadů k jejich dalšímu postavení v československém státě.¹²⁸

¹²⁸ Kol. autorů: *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před retribučními soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945 – 1948 a v některých zemích střední Evropy*. **B o r á k**, Mečislav: *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před retribučními soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945 – 1948 a v některých zemích střední Evropy*.

Nutno však upozornit, že stopování komunikačních tras a výklad druhotných materiálů je možné využít pouze pro poznání určitých dílčích témat a je metodologicky náročný. Postihnutí zásadních témat může být silně omezeno. Mnoho relevantních dokumentů se jednoduše ztratilo, nebo nejsou k nalezení. Nakonec může vzniknout dojem, že období mezi lety 1945 – 1948 je hůře doložitelné primárními prameny než válečné a poúnorové období. Může se tak stát při poznání četnosti a rozmanitosti pramenů souvisejících s židovskými záležitostmi vzniklých po Únoru 1948. Množství pramenů totiž odráží intenzivnější poúnorovou redukci židovského společenství. Mnohé kompetence nad židovským společenstvím jsou po Únoru též centralizovány a přeneseny na Státní úřad církevní.¹²⁹

Klíčový fond 425

¹²⁹ Též prameny z archivu KSČ – využité Kaplanem – pocházejí většinou z období po Únoru. **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 6. Ve fondech tehdejšího předsedy a tajemníka KSČ lze navíc dohledat rozličné důležité dokumenty k řešení židovských záležitostí v období lidové demokracie: NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond Gottwald 100/24, sv. 49, a.j. 872. Tamtéž, sv. 69, a.j. 989. Tamtéž, fond 100/1, sv. 78, a.j. 582.

Potlačování širších aktivit židovského společenství a likvidace zdejšího sionistického hnutí paradoxně vedlo k zachování a shromáždění množství dokladů o jejich dřívější poměrně bohaté činnosti, datující se již od osvobození v roce 1945.¹³⁰ Cenné informace dokládající situaci v židovské organizaci v letech 1945 – 1948 můžeme naleznout například ve spisech založených v souvislosti s likvidací národních správ židovského majetku, k nimž státní orgány přistupovaly v letech 1948 - 1950.¹³¹ Přestože jsou spisy samy o sobě vlastně nedobovými prameny – vznikly až po Únoru - nejsou v tomto případě hodnotné pouze k jakémusi retro poznání majetkové situace židovských obcí a průběhu restituce v předúnorovém období. Jejich význam spočívá v možnosti postihnout, jakým faktickým způsobem probíhala jejich likvidace po Únoru 1948 a také jako doklad o proměně politicko-ideologického přístupu k židovskému společenství v poválečné době obecně.¹³²

Kaplan nevěnoval pozornost dalšímu důležitému archivnímu zdroji, pro poválečné dějiny českých Židů pravděpodobně klíčovému, a to fondu 425 „Židovské organizace“, uloženému v Archivu ministerstva vnitra v Praze. Fond obsahuje celkem 11 988 svazků ve 467 kartonech. Ve fondu nalezneme mnohé důležité položky a je poměrně dobře inventarizován.¹³³ Zmínit lze namátkou originály různých tiskovin, spisů a publikací vydávaných československými a zahraničními židovskými a sionistickými organizacemi. Velmi cenné jsou doklady o činnosti židovského společenství v předúnorovém období, například doklady o intervenci RŽNO u členů československé vlády, doklady o převzetí moci v RŽNO akčními výbory po Únoru 1948, některé oběžníky RŽNO určené pro všechny jí podřízené židovské obce a obsáhlé svazky korespondence předsedy RŽNO Arnošta Frischera, včetně jeho projevů z doby jeho působnosti ve válečném londýnském exilu.¹³⁴

¹³⁰ Přirozeně se nabízí paralela s úspěšnou snahou nacistů shromáždít nejen písemné prameny zrušených židovských obcí, ale také jejich hmotný inventář v Židovském muzeu v Praze, tenkrát pro dokumentární účely o potlačené židovské rase.

¹³¹ Národní správa Židovské rady starších a Národní správa majetkových podstat Majetkového úřadu a Vystěhovaleckého fondu (NSŽRS). Viz NA Praha, fond MPSP 1945-1951, inv.č. 761, sign. 4 024, karta 345. Například Dohlídka v NSŽRS - obsáhlá zpráva o 67 stranách a pěti přílohách ze dne 28. 2. 1949.

¹³² NA Praha, fond SÚC, inv. č. 141, karta 119. Podobné poúnorové „retroprameny“ k období 1945 – 1948 jsou k dispozici díky revizím také k židovským starobincům, židovským domovům mládeže a Židovskému muzeu. Význam těchto pramenů tkví především v tom, že součástí dohlídkových spisů jsou nejen podrobné zprávy a rozklady účetnictví a organizace židovských institucí, ale i politická hodnocení jejich činnosti.

¹³³ Archiv MV Praha, inventář fondu 425, Zpráva o kontrole fondu provedená dne 16. 2. 1990. Srovnej též s kartotékou materiálu k židovské problematice na vyžádání ve studovně archivu.

¹³⁴ Dále to jsou osobní intervence Židů a jejich žádosti o pomoc při pátrání po příbuzných, seznam židovských spolků zapsaných ve spolkovém katastru po roce 1945, seznamy členů a zápisy Ústřední rady národní Židů v ČSR v Londýně v roce 1943, svazek projevů a řečí přednesených na sjezdu delegátů židovských obcí v září 1945, týdenní zprávy o činnosti evidenčního oddělení RŽNO z roku 1946, účetní doklady RŽNO z roku 1947, výpočet sociálních a celkových nákladů na jednoho člena podle židovských obcí (únor 1946), záležitosti státního občanství německých a karpatských Židů, zápisy o poradách prezidia s pražskými členy představenstva RŽNO

Rozličná povaha a rozsah pramenů ve fondu 425 dává tušit, že tento jedinečný soubor archiválií vznikl „vytěžením“ materiálů sionistických a židovských organizací ministerstvem vnitra. K zabavení dokumentů muselo dojít v souvislosti s likvidací sionistického hnutí a přípravou procesu s „protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským“ na začátku padesátých let 20. století.¹³⁵ Početné a dosud minimálně badatelsky využitě zůstávají materiály novější, závažné pro poznání praktického naplňování antisionistické politické linie státu vzhledem k židovské organizaci a samotným osobám židovského původu.¹³⁶

Archivy židovské organizace a obcí

Dokumenty vzešlé přímo z činnosti RŽNO a pražské židovské obce jsou nepochybně nejdůležitějším zdrojem pramenů pro zde sledovanou problematiku. Vedení „vnitřních“ archivů se u obou institucí dá předpokládat se stoprocentní jistotou.¹³⁷ Úředníci RŽNO jistě shromažďovali všechny písemnosti vniklé při organizaci a řízení obnoveného židovského společenství. Z výpovědí zasvěcených osob ovšem vyplývá, že archiv RŽNO se buď nezachoval vůbec, nebo v nepatrných torzech na různých, většinou ovšem neznámých místech.

Vyloučené není částečné vytěžení písemností Státní bezpečností po Únoru 1948 – to dokládá právě skutečnost, že se některé zápisy, oběžníky, korespondence a zprávy evidenčního oddělení RŽNO nacházejí ve fondu 425. Fragmenty archivu mohli odvézt funkcionáři RŽNO směřující po Únoru do emigrace na Západ a do Izraele, případně je rozebrali ti, kteří zůstali.¹³⁸ Mnoho archiválií se pravděpodobně jednoduše ztratilo.¹³⁹ Je možné uvažovat alespoň o částečné rekonstrukci archivu RŽNO pracnou

(1946), záznam o návštěvě předsedy RŽNO u prezidenta republiky, zpráva Kurta Wehleho a Arnošta Frischera na shromáždění delegátů RŽNO v říjnu 1947, zprávy o těžkostech Židů na Moravě v létě 1945 při obnovování zdejších obcí a mnohé další.

¹³⁵ Shrnující zprávy o židovské a sionistické otázce - podobně jako i jiné mnohé další doklady – je nutné dohledat v jiných fondech archivu MV. Například Z-976-1, Zpráva Archivního a studijního ústavu MNB ze dne 15. 3. 1952 – důležitý doklad o formulování protisionistické platformy.

¹³⁶ **P t á č n í k o v á**, Světlana – **V a n í č k o v á**, Vladimíra: *Judaika v Archivu Ministerstva vnitra*. In: Sborník Archivu Ministerstva vnitra, č. 3 (2005). Zmapování archivních dokumentů v Archivu MV vzešlé z československé politiky antisionismu, 1950 - 1989, zvláště období normalizace. Především doklady o jednotlivých osobách označených za sionisty, včetně odkazů na ty skartované. Operační i obecně politicko-bezpečnostní zprávy, bibliografie diplomových z VŠ SNB na téma sionismu atd., vše přehledně děleno dle jednotlivých fondů.

¹³⁷ Dosvědčujete to mimochodem existence paralelního archivu Ústředního svazu židovských náboženských obcí a bratislavské židovské obce na Slovensku. Na jejich základě vypracoval studii o poválečném slovenském Židovstvu: **S a l n e r**, Peter: *Židia na Slovensku*. Bratislava 2000.

¹³⁸ Alexandr Knapp, který nahradil ve funkci tajemníka RŽNO, vyakčněného Kurta Wehleho, prohlásil, že její agendu převzal, aniž by mu byla či někomu jinému předána, čímž má patrně na mysli též její písemnou dokumentaci atp. *Zápis o mimořádné schůzi výboru RŽNO, konané dne 10. března 1948*. In: Věstník, X/12 (19. 3. 1948), s. 134.

¹³⁹ Každopádně není příliš reálně zjistit bližší informace u následovníka původce písemností, současné Federace

kategorizaci jejich písemností roztroušených ve fondech jiných archivů a to dle čísel jednacích, podle nichž lze určit jednotlivá oddělení RŽNO.

Podobně není možné dohledat archiválie vzniklé činností více než padesátky po válce obnovených židovských obcí. V případě obcí, které dříve či později po Únoru zanikly, neexistovala jednotná praxe přejímání jejich písemností. RŽNO sice apelovala na poslední funkcionáře obcí, aby dodrželi pravidlo o předávání písemností židovské obci, pod níž obvod zaniklé obce administrativně přecházel, jeho dodržování je ovšem nepravděpodobné.¹⁴⁰ Písemnosti zaniklých obcí totiž u deseti dosud existujících obcí v České Republice – mezi než je její území rozparcelováno – nedohledáme.

O mnoho lepší situaci nelze ovšem očekávat ani v případě archivů dnes funkčních obcí. V jejich případě můžeme dohledat dokumenty vzniklé v novějším období (šedesátá léta 20. století a doba mladší). Takové prameny ovšem svědčí spíše o hospodářsko-finančních záležitostech a velkém byrokratickém zatížení obcí, ale neslouží jako pramen k jejich skutečnému fungování na úrovni politické, kultovní a společenské. Bližší poznání písemností činných židovských obcí ovšem komplikuje značnou měrou jejich omezená přístupnost badatelské veřejnosti.¹⁴¹

Jediné skutečně dochované a téměř kompletní archivy poválečných židovských obcí jsou dva – jeden dokládá činnost židovské náboženské obce v Kolíně a druhý v Opavě.¹⁴² Oba dva archivy jsou bohatým zdrojem informací nejen k faktickému fungování židovských obcí po válce. Dochovaná korespondence zmíněných obcí s RŽNO a pražskou židovskou obcí je zároveň dokladem o politice židovského společenství v mnoha rozličných oblastech.

židovských obcí v ČR a Židovské obce Praha. Je tomu tak z technických důvodů a také proto, že o problematice panuje neznalost i u nejméně postavených činitelů zmíněných organizací. Jediným dokladem o existenci poválečného archivu, pravděpodobně pražské židovské obce, je odkaz a to od Krejčové: **Krejčová**, Helena: *Židovská náboženská obec za války*. In: Hyndráková, Anna - Krejčová, Helena - Svobodová, Jana (edd.): *Židé v protektorátu. Die Juden in Protektorat Böhmen und Mähren. Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty*. Praha 1997, s. 24, pozn. 61. „ŽO. Nedatovaná zpráva evidenčního oddělení Rady židovských náboženských obcí (1947)“. Neexistenci archivu pražské obce a RŽNO zmiňuje ve své práci též Alena Heitlingerová, která čerpala z osobního archivu svého otce, Oty Heitlingera, tajemníka RŽNO v šedesátých letech. **Heitlingerová**, Alena: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a Slovenští Židé po roce 1945*, s. 26.

¹⁴⁰ Autor této práce korespondenční formou obeslal všechny okresní archivy, odpovídající místům, ve kterých byly obnoveny židovské obce. Stejně tak kontaktoval všechny existující židovské obce.

¹⁴¹ Existují ovšem výjimky a zájemce o zmapování nejnovějších dějin toho kterého židovského společenství či obce by se neměl zdejšími obecnými závěry nechat odradit. Jaroslav Kadlec například zpracoval ve své bakalářské práci poměrně bohaté materiály židovské obce v Teplicích, které pocházejí z poválečného období, viz: **Kadlec**, Jaroslav: *Poválečné dějiny ŽNO v Teplicích*. Bakalářská práce (Filozofická fakulta MU). Brno 2007.

¹⁴² SOKA Kolín, fond Židovská náboženská obec Kolín. Dva kartony. Viz: **Pavlátová - Bisinger**: *ŽNO v Kolíně 1899-1967. Židovské spolky v Kolíně 1888-1951. Sdružený inventář*. Kolín 1980. Archiv Židovského muzea v Praze, fond ŽNO Opava. Tři kartony. Umístění ve zmíněných archivech dokládá nejednotnost praxe při přejímání písemností zaniklých židovských obcí.

Závěrem archeografické poznámky je vhodné podotknout, že pracovníci Židovského muzea podnikli mnohé kroky k inventarizaci fragmentů písemností židovských obcí i v místech, kde jsou obce již delší čas zaniklé. Některé z důležitých pramenů jsou obsaženy ve sbírkách oblastních, okresních nebo místních archivů. Komplexnější inventář by mohl být v blízké budoucnosti k dispozici v Archivu židovského muzea ve smíchovské synagoze.¹⁴³

Zahraniční archivy

Archivní výzkum židovské tematiky v poválečném Československu nemůže být kompletní bez připomenutí relevantních fondů zahraničních archivů – obeznámenost s tanními materiály je však minimální. Nejzávažnější prameny se mohou nacházet ve Spojených státech a to v archivu židovské humanitární organizace JOINT.¹⁴⁴ Závažnou informační hodnotu mohou obsahovat četné dokumenty archivu „World Zionist Organisation“ (Světový židovský kongres), uložené opět v USA, v instituci „American Jewish Archives“ v Cincinnati.¹⁴⁵ V Izraeli lze dohledat relevantní prameny v „Haarcheon hacioniti hamarkezi“ (Centrální sionistický archiv v Jeruzalémě)¹⁴⁶ a v archivu „Jad Vašem“ (archiv muzea genocidy židovského obyvatelstva za druhé světové války).¹⁴⁷

Poznání písemností uložených ve zmíněných institucích může mít mimořádný význam. Jedná se totiž o záznamy, referáty, zprávy apod., jejichž původci jsou čitelné, působící po válce v pobočkách židovských a sionistických organizací v českých zemích. Jako takové mohou být zdrojem zajímavých skutečností, neboť zahraniční instituce se pochopitelně zabývaly zdejšími židovskými záležitostmi z jiné perspektivy a zájmu. Některé ze zahraničních dokumentů jsou cenné právě pro odstup, s nímž zahraniční delegáti českou situaci komentovali – mnohdy tak činili kriticky a bez nánosů politické korektnosti či se vyvarovali mytizaci o apriorně tolerantním a blahosklonném přístupu československého státu k Židům. Ostatně, v zahraničních archivech se dochovaly též části korespondence,

¹⁴³ Několik málo odkazů na poválečné archiválie viz: *Přehled pramenů k dějinám židovstva (judaik) ve státních oblastních a okresních archivech ČSR, Archivu hlavního města Prahy a Archivu města Plzně k 1. 1. 1980*. Inventář NA Praha – ulice Milady Horákové. Jiří Friedel v Židovském muzeu stojí v čele iniciativy zmapovat historii židovského osídlení v českých zemích, v rámci níž se vytváří na internetu databáze všech relevantních pramenů k jednotlivým obcím. <http://www.jewishmuseum.cz/shop/czshopenc.htm>

¹⁴⁴ Archiv Jointu v New Yorku. 24 složek pochází z činnosti této americko-židovské organizace během devíti poválečných let v Československu. Za seznámení s inventářem archivu děkuji Janu Láníčkovi.

¹⁴⁵ Kongres měl po válce v Praze svojí kancelář a při naplňování své sionistické politiky sledoval po roce 1945 situaci Židovstva ve všech evropských státech. V archivu se pravděpodobně nachází kartotéka Židů pobývajících v roce 1945 v Praze, složka československé židovské obce k některým poválečným rokům, jejich reprezentace, nebo přímo k osobě Arnošta Frischera. <http://www.americanjewisharchives.org>

¹⁴⁶ Centrální sionistický archiv v Jeruzalémě. Jedná se především o zlomky v mládežnickém Hechaluc archivu (S32), v Organizačním oddělení (S5) a v Imigračním oddělení (S6).

¹⁴⁷ Archiv Jad Vašem v Jeruzalémě.

jíž vedl předseda RŽNO Arnošt Frischera (více viz kapitola Prameny k poznání vnitřního světa českých Židů).

3. Úvahy teoretické – jak se postavit k dějinám přeživších Židů

Jak přistoupit k židovským dějinám po roce 1945

Při mých úvahách jak přistoupit k dějinám židovského obyvatelstva v českých zemích po skončení druhé světové války jsem se neustále vracel k otázce, zda je možné věrohodně vyložit tyto dějiny jakoby prostřednictvím zástupců tohoto obyvatelstva samotných. Na začátku svého studia, když jsem si nebyl jistý, jakým způsobem k látce přistoupím, zajímal jsem se především o životní osudy osob židovského původu po jejich osvobození. Zamýšlel jsem se, jakým způsobem mohl vypadat jejich běžný život poté, co se vrátily z koncentračních táborů či ciziny; za jakých okolností řešily konkrétní životní záležitosti, zejména jakým způsobem si vysvětlovaly nové politické a společenské poměry, a jak vzhledem k nim upravovaly své životní jednání a cíle.

Postupným seznamováním s odborným zpracováním tématu a obeznámením s primárními prameny se můj zájem o pomyslné nahlédnutí minulosti prostřednictvím dobových aktérů samotných prohloubil. Uvažoval jsem, zda není poznání vnitřního světa židovského obyvatelstva nejvhodnější pro pochopení skutečné míry a podoby postoje a přístupu k tomuto obyvatelstvu ze strany státu a společnosti, to znamená včetně antisemitismu. Podání toho, jakým způsobem vnímaly a hodnotily především protižidovské projevy samotné osoby židovského původu, se zdálo vhodné postavit jako alternativu vůči dosavadnímu výkladu postoje a přístupu vůči těmto osobám, který jsem shledal celkově nedůsledným.

Řečeno konkrétně, porozumění dobovému vidění poválečného světa přeživšími Židy se zdálo klíčem k poznání dobově působících okolností, za nichž jejich životní osudy probíhaly, a které je spouštěly. Poznání role, intenzity a významu, které následně přikládaly případným protižidovským projevům samy osoby židovského původu, se zdálo odpovědí k určení jejich dobově skutečnému působení, tj. k věrohodnému poznání dobového antisemitismu.¹⁴⁸

Toto pojetí jsem mínil jako teoretickou možnost, tezi - nikoliv jako konečné pojetí,

¹⁴⁸ Takové úvahy podmiňují dvojí rozlišení antisemitismu: 1) antisemitismus jako politicko-dějinný fenomén analyzovaný později (v současnosti) k danému místu a době; ptáme se, od čeho a proč se případné protižidovské smýšlení daných subjektů odvíjelo, tj. jak se projevovalo například v tisku či v politice – potom lze hovořit o předpokládaném či zhodnoceném antisemitismu; 2) antisemitismus jako záporná skutečnost, utvářena v dané době a místě osobou židovského původu v jejím vědomí, pokud jej sama považovala za skutečný jev, tj. působící antisemitismus.

koncept mé práce. Rozhodnutí o definitivním podání poválečných dějin českých Židů v této práci jsem podmínil teoretickým zvážením možnosti poznat vnitřní svět přeživších českých Židů. Na následujících stranách proto shromáždí informace o pramenech a jejich vykládání, které jsou pro případné poznání tohoto světa rozhodující. Jedině tak budu moci ověřit, zda je možné uvažovat o přenesení předmětu práce na samotné osoby židovského původu, zda je to z hlediska teorie poznání oprávněné a metodologicky proveditelné.

Prameny k poznání světa přeživších Židů

Doklady o tom, jak osoby židovského původu vnímaly, vykládaly a zaujímaly postoj k vnějšímu světu po osvobození v roce 1945, tj. jak se objektivní obraz světa otiskl v jejich subjektivním nitru, jsou nikoliv překvapivě takové doklady, které se vyznačují znatelně (auto)biografickou výpovědí.¹⁴⁹ Přestože je kritérií určujících povahu takových výpovědí celá řada, je možné je volně charakterizovat především vzhledem k tomu, kdo, jak a proč jejich zaznamenání inicioval, a vzhledem k době jejich vzniku. Texty různé povahy, jejichž vznik iniciovali přeživší Židé, vznikaly pochopitelně již v době bezprostředně následující konec války. Jednalo se zvláště o korespondenci nebo deníky. Výrazněji zatížené dobovou stylizací jsou dokumenty adresované úřadům jako dobrozdání, podobně výpovědi ve vyšetřujících a soudních spisech, tj. dokumenty, ve kterých tyto osoby líčí svoji osobní historii a poměry.

Někteří z přeživších Židů přistoupili bezprostředně po svém osvobození k psaní vzpomínek na prožitou válečnou tragédii.¹⁵⁰ V takových memoárech se nutně odrazilo nejen momentální poválečné psychické rozpoložení jejich autorů. Způsob a náplň vzpomínání určoval též dobový příkaz vzpomínání na válku, platný tehdy v celé české společnosti – typickým znakem poválečných memoárů je větší důraz na faktografii a reprezentaci obětí rasového pronásledování jako jedné ze složek politických bojovníků proti fašismu.¹⁵¹

Z chronologického hlediska jsou rozhodující pro poznání vnitřního světa přeživších Židů prameny podstatně mladšího data. Po roce 1989 jsou jednak pořizovány a uchovávány rozhovory s pamětníky židovského původu (ústní prameny), jednak tito sami přispívají k významné publikační produkci memoárové literatury. Zvláštní skupinu pramenů, kterých je možné využít k nahlédnutí vnitřního světa přeživších Židů, představuje v českém prostředí též fiktivní literatura.

¹⁴⁹ Tyto doklady je proto možné souhrnně označit též jako „autobiografické prameny“, případně „ego-dokumenty“ či „ego-prameny“, „subjektivní prameny“ apod.

¹⁵⁰ **A u ř e d n í č k o v á**, Anna: *Tři léta v Terezíně*. Praha 1945; **S e m e c k á**, Irma: *Terezínské torzo*. Praha 1945; **S p i l k a**, Bořivoj: *Terezín-ghetto*. Praha 1945; **T ů m a**, Mirko: *Ghetto našich dnů*. Praha 1945.

¹⁵¹ Srovnej **P r o c h á z k o v á**, Lucie: *Židovský holocaust v moderní polské, české a slovenské historiografii*. Diplomová práce. Filosofická fakulta UK. Praha 2005.

Doklady vzniklé bezprostředně po skončení války jsou méně četné, ale jsou o to cennější. Patrně nejužitečnějším pramenem k poznání dobového světa jsou deníky a osobní korespondence. Oba prameny ovšem nemohou být absolutně věrohodným (autentickým) odrazem autory vzpomínané dobové reality. Pokud je záznam adresován druhé osobě, zvyšuje se sice míra vázání subjektivní introspekce jeho autora ke společenským či dějinným skutečnostem, jejich reflexe je tak ale paradoxně tím více svázána sociální kontrolou jejich stylizace. V obou případech vznikají záznamy s určitým časovým odstupem a jejich věrohodnost je limitována i jinak. Kvalitativní přednosti jsou však zřejmé. Zatímco v době deníkového zápisu jsou stále reálné či doznívají mnohé psychologické, sociální a materiální okolnosti, za nichž k zaznamenávané skutečnosti došlo, neplatí to pro prostředí, v němž vzpomíná pamětník na stejnou skutečnost s odstupem několika desítek let.¹⁵²

Možnost dokreslit svět poválečných českých Židů pomocí deníků či korespondence je však velmi omezená. Množství těchto pramenů je mizivé nebo nejsou jako prameny značné osobní povahy jednoduše známy, ztratily se, nejsou zveřejněny apod. Každopádně přece jen existuje jeden „neocenitelný pramen pro poznání atmosféry panující v židovské komunitě v Čechách a na Moravě krátce po osvobození“, jak upozorňuje Jan Láníček.¹⁵³ Je jím deník Leo Herrmanna, jednoho ze sionistických činitelů v Palestině, který na podzim 1945 krátce pobýval v Praze. Při porovnání Herrmannových záznamů s jinými podobnými zprávami situačního či reportážního charakteru zároveň dobře vyplyne, jak silně může být obraz poválečného světa přeživších Židů v českých zemích zatížen.

Zvláště pro zprávy o židovském společenství v Československu od zahraničních pracovníků židovských organizací (*reports*) je typické přebírání dobově dominantního mýtu o mimořádně kladném a historicky stvrzeném postoji Čechů k Židům, po válce posílený vymezením vůči poměrům na Slovensku. Mýtus jakoby tito cizinci znají a sdílejí, v terénu jej očekávají a jsou-li nekritičtí, nachází pro něj i důkazy. Herrmann idealizovaná a povrchní konstatování nepřebírá a jeho záznamy jsou bohaté na subjektivní postřehy i praktické detaily o životě zbylých pražských Židů.¹⁵⁴ Láníček během svého studijního

¹⁵² Posun ve věrohodnosti a výpovědní hodnotě je dobře pozorovatelný ve vzpomínce Kurta Wehleho, publikované ve vzpomínatém sborníku *The Jews of Czechoslovakia v osmdesátých letech 20. století*, v níž se snaží přiblížit poměry v poválečné židovské organizaci. Posun je patrný vůči záznamu rozhovoru s jeho osobou na začátku devadesátých let pro Židovské muzeum v Praze. **W e h l e**, Kurt. 1984. *The Jews in Bohemia and Moravia 1945–1948*. In: *The Jews of Czechoslovakia*. New York – Philadelphia 1984, s. 499 – 533; Židovské muzeum v Praze, oddělení holocaustu, vzpomínky pamětníků, spis 151.

¹⁵³ **L á n í č e k**, Jan: *Ing. Arnošt Frischer a jeho činnost v letech 1941-1945*. Diplomová práce. Filozofická fakulta UP. Olomouc 2006, s. 132.

¹⁵⁴ Tamtéž.

pobytu v Jeruzalémě objevil též velice závažný a zajímavý autobiografický pramen: osobní korespondenci předsedy RŽNO Arnošta Frischera.¹⁵⁵

Vedle deníků a korespondence je možné do jisté míry využít jako prameny různé druhy dokumentů, v nichž je různou měrou vzpomenua tehdejší osobní situace přeživších Židů. Mohou to být doklady, které lidé obvykle připojují k úředním žádostem, dobrozdáním, a s nimiž se obracejí na státní či jiné úřady. Jak již bylo naznačeno, cenné subjektivní výpovědi lze též dohledat v protokolech pořízených při úředním jednání či vyšetřování, zvláště přijde-li na objasňování a souzení zločinů proti Židům za druhé světové války v rámci retribučního soudnictví.¹⁵⁶ Osobní stopy též mohli přeživší Židé zanechat v žádostech o zachování státního občanství, o změnu příjmení, nahrazení válečných škod apod.¹⁵⁷

Pokud jde o prameny mladšího data, tj. především rozhovory s pamětníky či jejich vzpomínky, jejich obsah – pakliže přesahuje chronologicky a tematicky do poválečného období – je nutné diskutovat bližším poznáním okolností, za kterých vznikly. Stejně jako po válce, také současná nabídka vzpomínkové a memoárové literatury odpovídá dobové poptávce a jejím požadavkům.¹⁵⁸ Po listopadu 1989 můžeme hovořit přímo o publikační konjunktuře vzpomínek a všemožných svědectví. Je možné říci, že pamětníci jsou jako nikdy oslovováni, aby své paměti sepsali a zveřejnili.¹⁵⁹

Vzpomínkové publikace se na knižním trhu objevují nejen jednotlivě, nýbrž jako publikační záměr, tj. jako soubor několika vzpomínek k vybrané dílčí dějinné tematice. Zájemce se může seznámit například se sebranými vzpomínkami osob osvobozených v květnu 1945 v dětském věku a následně shromážděných za účelem ozdravení

¹⁵⁵ Frischer napsal několik dopisů své přítelkyni, patrně důvěrné přítelkyni, během války a po jejím skončení. Z dopisů lze usuzovat o charakterových vlastnostech Arnošta Frischera a dohadovat se tak o motivech a způsobech jeho politiky, jak ji prosazoval ve své roli člena Státní rady v Londýně a v poválečné RŽNO. Frischer sám se k této politice několikrát vyjadřuje. Archiv Jad Vašem v Jeruzalémě, 0.59/91. Srovnej též korespondenci Frischera a jiného sionistického činitele Ullmanna v Centrálním sionistickém archivu v Jeruzalémě, A320/25.

¹⁵⁶ **B o r á k**, Mečislav (ed.): *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před retribučními soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945 – 1948 a v některých zemích střední Evropy*. Praha – Opava 2002.

¹⁵⁷ V Archivu MV Praha viz například fond 425-1-189, osobní svazky osob židovské národnosti, které se vystěhovaly v letech 1945 – 1949; tamtéž 425 -221-1(-2, 4-5), korespondence osob zasílaných z ČSR do Izraele v letech 1945 - 1948 a zpět v roce 1952.

¹⁵⁸ **M a c h a l a**, Lubomír: *Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy*. Praha 2001, s. 33 – 46.

¹⁵⁹ **G e r n h e i m o v á – F r i e d m a n n o v á**, Ráchel: *Jak jsem přežila*. Praha 2002; **S t r á n s k ý**, Oldřich: *Vzpomínky na osudy Židů od doby Rakouska-Uherska až do současnosti*. Praha 2002; **E r b e n**, Petr: *Po vlastních stopách (vzpomínky)*. Praha 2003; **L a h a v**, Jehuda: *Zjazvený život*. Bratislava 2003; **M a r g o l i o v á – K o v á l y o v á**, Heda: *Na vlastní kůži*. Praha 2003; **S h a n f e l d o v á**, Yveta: *Židovka z Prahy v Americe (vzpomínka na pražskou Židovskou obec*. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra 3* (2005), s. 421 – 424; **B r o d**, Toman: *Ještě že člověk neví, co ho čeká. Života běh mezi roky 1929-1989*. Praha 2007.

na takzvaných Pittrových zámcích u Prahy.¹⁶⁰ Novějším počinem je soubor válečných a dalších osudů židovských vojáků a odbojářů.¹⁶¹ Též odvysílání dokumentárního projektu o československých Židech žijících dnes v Izraeli Českým rozhlasem v říjnu 2006 lze považovat za odpověď na zájem laické veřejnosti nahlédnout minulost prostřednictvím osudů obyčejných lidí a jejich každodenního života.¹⁶²

Současní pamětníci židovského původu na poptávku po poznání jejich osudů reagují. Je přitom přirozené, že se přizpůsobují dominantním prvkům a žánrovým tendencím, které nakonec určují výslednou nabídku. Až do dalšího upřesnění lze tento důraz vysledovat na jednu stranu na větším prostoru, který věnují pamětníci osobnostnímu vykreslení vlastního životního osudu, na druhou stranu na pozorovatelném ztotožňování sama sebe jako židovské oběti rasového pronásledování za války. Je však zřejmé, že posun v sebeprezentaci pamětníků vůči staršímu období zakládá i řada faktorů spíše psychologické povahy.

Současní pamětníci událostí druhé světové války se po listopadu 1989 posunuli do věkové kategorie sedmdesátí a více let. Pamětníci se proto svým psaním pomyslně ohlížejí za celým svým životem, tj. nikoliv za jeho různě dlouhou částí nebo obdobím, jako tomu bylo bezprostředně po skončení války. Lidé ve vysokém věku mají tendenci svůj život rekapitulovat jako celek, a proto jejich podání minulosti může vyznít jako existencionálně intenzivnější, přijde-li zvláště na traumatizující okamžiky, které prožili. V tomto ohledu též ztrácí pro pamětníka význam rekapitulovat společenská fakta a demonstrovat svoji politickou příslušnost, přichází s osobním bilancováním a reflexí. V případě židovských pamětníků jde samozřejmě zvláště o zkušenost pronásledování nacisty za války a její význam pro život „poté“.¹⁶³

Pokud jde o zaznamenané rozhovory s pamětníky, tyto jsou úmyslně shromažďovány a katalogizovány v databázích a sbírkách. V případě židovských pamětníků je v tomto směru

¹⁶⁰ **F i e r z o v á**, Olga: *Dětské osudy z doby poválečné. Záznamy ze záchranné akce přátel Milíčova domu v Praze*. Praha 1992; **K o h n**, Pavel: *Kolik naděje má smrt*. Brno 2000.

¹⁶¹ **Z u d o v á - L e š k o v á**, Zlatica (ed.): *Židé v boji a odboji, Rezistence československých Židů v letech druhé světové války*. Praha 2007; **F r i e d l a n d e r o v á**, Lucie – **G r a f o v á**, Eva – **Š t e f a n o v á**, Alexandra: *Bojovali na všech frontách. Vzpomínky židovských vojáků a odbojářů z druhé světové války*. Praha 2007. Cíle projektu OS Magen zcela jistě vyžaduje kritické zhodnocení.

¹⁶² K projektu Českého rozhlasu viz: II. světová válka <http://www.rozhlas.cz/wwii/portal/> (přístup červenec 2008). Jedna z autorek ztvárnila osudy přeživších holocaust fotograficky komparativní metodou:

N o s e k o v á, Jana: *Přežili peklo*. Brno 2006.

¹⁶³ Eliševa Baumgarten jmenuje hned několik bezprostředních popudů, které mohou vést pamětníky k sepsání životních výpovědí a které většinou působí spojitě: mimo zmíněnou (ne)zamýšlenou psychologickou potřebu to může být návštěva rodného místa po dlouhých letech, potřeba sepsání toho, co jsme již říkali mnohokrát, žádost rodiny či vliv smrti blízkých osob, s nimiž válečnou zkušenost pamětníci sdíleli, atd. **B a u m g a r t e n**, Elisheva: *As Families Remember. Holocaust Memoirs and Their Transmission*. In: *Studies in Contemporary Jewry XVI*. Oxford 2000, s. 265. Pamětníci mají navíc v současnosti k dispozici nejen potřebný zájem publika, ale také dříve nevídané technické a publikační možnosti.

neocenitelná iniciativa Židovského muzea v Praze. Anna Hyndráková a Anna Lorencová, dvojice pracovnic muzea, shromáždily, zvláště během devadesátých let 20. století, na šestnáct set záznamů volně koncipovaných rozhovorů s lidmi židovského původu, narozenými především v prvních třech desetiletích 20. století v tehdejší Československu, včetně Podkarpatské Rusi.¹⁶⁴ Prvenství ve sběru a následném odborném využití ústně šířených pramenů v oblasti dějin československých Židů zůstává Erichu Kulkovi, který oslovil hromadně pamětníky žijící v Izraeli v rámci akademického projektu již v sedmdesátých letech 20. století.¹⁶⁵ Pravděpodobně poprvé pracoval se záznamy rozhovorů s přeživší židovskou mládeží a dětmi ještě v období lidové demokracie při tvorbě své disertační práce Ota Klein.¹⁶⁶ Je zřejmé, jak vzácnými prameny by byly v současné době tyto záznamy ve své původní podobě. Jeden z těchto záznamů/rozhovorů Klein zveřejnil jako přílohu své disertace. Autorem další práce, vystavěné z velké části na vzpomínkách dějinných aktérů, je Tad Szulc.¹⁶⁷ Szulc podává detailní obraz o každodenním fungování organizace Joint v Československu a jejích zdejších činnostech ve věci židovských uprchlíků z Polska. Z prací zahraničních autorů srovnej též práci prvního izraelského velvyslance v polistopadovém Československu.¹⁶⁸

V České republice se orální historie, do níž lze shromážďování výpovědí pamětníků a jejich výklad oborově zařadit, úspěšně ustanovila jak organizačně, tak rostoucí nabídkou publikací – platí to jak pro sbírky rozhovorů samotných, tak pro jejich výklad.¹⁶⁹ Tomu odpovídá zájem o koordinované podchycení sběru a uchování autobiografických pramenů rozličnými českými institucemi – sedm z nich, včetně Židovského muzea v Praze, se v polovině září 2006 dohodlo na sdílení svých vzpomínkových databází.¹⁷⁰

¹⁶⁴ **L o r e n c o v á**, Anna – **H y n d r á k o v á**, Anna: *Systematic Collection of Memories Organized by the Jewish Museum in Prague*. In: *Judaica Bohemiae*, 28 (1992), s. 53 – 63. Židovské muzeum v Praze, Oddělení holocaustu, Vzpomínky pamětníků. Oddělení holocaustu umožňuje nahlédnout do anotovaného seznamu vzpomínek na CD-ROM v knihovně muzea.

¹⁶⁵ Ústav pro soudobé židovstvo v Jeruzalémě, The Oral History Division of the Hebrew University's Institute of Contemporary Jewry, Jerusalem. Projekt číslo 72, Jews in the Czechoslovak Armies in World War II. Erich Kulka je nové jméno, které si zvolil po válce spoluautor významného faktografického představení vyhlazování Židů v Osvětími, Erich Schön. **K r a u s**, Ota – **S c h ö n**, Erich: *Továrna na smrt*. Praha 1946.

¹⁶⁶ **K l e i n**, Ota: *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. Disertační práce. Filosofická fakulta. Praha 1948.

¹⁶⁷ **S z u l c**, Tad: *The Secrete Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews since World War II*. New York 1991.

¹⁶⁸ **Y e g a r**, Moše: *Československo, sionismus, Izrael*. Praha 1997.

¹⁶⁹ O českých polistopadových projektech využívajících přístupů orální historie, nevěnujících se ovšem židovské problematice. **V a n ě k**, Miroslav – **S v o b o d o v á**, Jana – **U r b á š e k**, Pavel – **B a r t e ě k**, Ivo: *Orální historie. Skriptum*. Olomouc 2003, s. 13 – 15.

¹⁷⁰ Jako člen nové „České asociace orální historie“ Židovské muzeum v Praze ovšem není na webových stránkách této asociace vedeno. Česká Asociace Orální Historie <http://www.oralhistory.cz> (přístup červenec 2008).

Doplňujícím pramenem k poznání smýšlení a jednání dějinných aktérů vzhledem k panujícím historickým okolnostem je literární fikce. Literatura přináší mnohé podněty k poznání minulých společenství a sama se stává materiálem pro poznání světa svých tvůrců. Alexandr Ivanovič Gercen, ruský autor výjimečných pamětí „O tom, co bylo“ v druhé polovině 19. století poznamenal, že beletristická díla západních autorů jsou vůbec sama o sobě zповědí soudobého člověka o své době, „zповědí moderního člověka, v níž se odrazily dějiny“.¹⁷¹ Spisovatelé se mnohdy úmyslně snaží vyličít postavy svých děl jako charakteristické zástupce své doby a jejich komunikaci jako dobově typickou – v tomto ohledu je plodné třeba studium dobových dramát a parodií, respektive toho, jak a proč jsou líčeny a parodovány ty které charakterizují.

Literárněhistorický výzkum světa přeživších Židů v českých zemích může vyjít zvláště ze čtyř literárních prací, které z něj rozličným způsobem čerpají historickou látku pro svůj příběh. Je to *Dita Saxová* Arnošta Lustiga,¹⁷² kniha, která byla v šedesátých letech 20. století též zfilmována (1967). Dita Saxová, hlavní hrdinka Lustigovy prózy, je mladá a půvabná židovská dívka, která přežila nacistickou persekuci a vrací do Prahy. Zde se Dita pohybuje v židovském společenství jako chovanka v domově pro židovské dívky. Dita není schopna se vzhledem k prožitým zkušenostem v poválečném prostředí adaptovat a končí svůj život sebevraždou. Současná autorka Radka Denemarková rozvíjí ve dvou časových rovinách poválečný příběh navrátilší se Židovky do rodné obce a její vyrovnávání s traumatem této skutečnosti po pádu komunistické totality.¹⁷³ Podobně jako Lustig, také Denemarková předkládá čtenářům pohled do vnitřního světa přeživší ženy prostřednictvím jejího vnitřního dialogu. Píše se rok 1945 a Gita prožije brutální přijetí v rodné vsi, které reflektuje ve svých návratech tamtéž v přítomnosti, v roce 2005. Inspirativní biograficky-historickou rekonstrukcí je práce Helen Epsteinové *Nalezená minulost*.¹⁷⁴ K mimořádným závěrům o provázání psychologických důsledků pronásledování a inklinace ke komunistickému hnutí, které se projevovalo u přeživších Židů, dochází ve své knize spíše vzpomínkového charakteru Heda Margoliová-Kovályová.¹⁷⁵

Přístupy k vnitřnímu světu (českých) Židů

Rozličnost autobiografických pramenů a jejich subjektivní zatížení znamená rozmanitá

¹⁷¹ **P a r o l e k**, Radegast: *Gercenovy paměti jako dílo umělecké*. In: O tom, co bylo III. Praha 1960, s. 613 – 615.

¹⁷² Zde využito vydání z roku 2007. **L u s t i g**, Arnošt. *Dita Saxová*. Praha 1962.

¹⁷³ **D e n e m a r k o v á**, Radka: *Peníze od Hitlera*. Praha 2006.

¹⁷⁴ **E p s t e i n o v á**, Helen: *Nalezená minulost*. Praha 2000.

¹⁷⁵ **M a r g o l i o v á - K o v á l y o v á**, Heda: *Na vlastní kůži*.

omezení jejich historického výkladu. Paradoxně je to však subjektivní povaha těchto pramenů, bez níž by zůstala možnost zodpovídat závažné otázky vztahu člověka ke společnosti v minulosti v dané době a na daném místě silně omezena. Autobiografické prameny jsou proto předmětem zájmu též mnohých zájemců o soudobé dějiny českých Židů. Je dokonce možné uvažovat, že studium subjektivního světa židovských jednotlivců se vyrovná studiu jejich politických dějin jako příslušníků společenského celku, tj. Židů, nebo ho dokonce přesahuje. Především studenti humanitních oborů projevují při tvorbě svých absolventských prací zájem o vedení a výklad vlastních rozhovorů s židovskými pamětníky a hojně využívají sbírky vzpomínek v Židovském muzeu v Praze.

Názvy studentských prací naznačují, že jejich autoři přistupují k pramenům výrazně autobiografické povahy převážně bez čistě historických a faktografických ambicí. Předmětem jejich zájmu není rekonstrukce konkrétních dějinných událostí, obsah pramenů, ale způsob jakým si tyto události pamětníci pamatují a vyprávějí, tj. forma.¹⁷⁶ Čeští studenti svojí volbou vyjadřují přímo či nepřímo následování současných tendencí dokreslit politicko-spoolečenskou minulost o její vnímání a praktické dotváření lidmi, kteří byli její součástí, aktéry doby. Vzhledem k tomu, že v českém prostředí dosud nedošlo k reflexi formativního přístupu k diskutovaným pramenům a tento není příliš diferencován, lze k roztřídění a popisu jeho dílčích perspektiv využít schéma význačného průkopníka orální historie, Christophera Browninga.¹⁷⁷

Badatelé užívající první z přístupů usilují o poznání stylistické a významové formy vyprávění, tj. způsob narace, jakou pamětník ve svém vzpomínání zvolil, volí přístup textově-analytický. V praxi tento způsob vyžaduje od badatele důkladný obsahový rozbor vzpomínky – omezuje proto počet rozhovorů s pamětníky, které však vede důkladněji a třeba opakovaně. Typickou je v tomto ohledu práce Michaela Pollacka přistupující ke zkušenosti tří žen s jejich pronásledováním pro jejich židovský původ za války. Francouzský autor ve své historii nejenže představuje portréty pamětnic, s nimiž vedl několik mnohahodinových rozhovorů, ale snaží se o odhalení těch limitů – mj. kulturních narativních mechanismů –

¹⁷⁶ Například **Brychtová**, Michala: *Identita členů ŽNO v Karlových Varech – pamětníků holocaustu – v proudech času*. Bakalářská práce. Fakulta humanitních studií. Praha 2004; **Hanková**, Monika: *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945 – 1956)*. Diplomová práce. Filosofická fakulta UK. Praha 2006; **Pressburgerová**, Eva: *Členky židovských organizací v Praze. Koncepty vlastní identity*. Diplomová práce. Fakulta humanitních studií UK. Praha 2003; **Singerová**, Silvia: *Vývoj židovské identity v Košicích po holokaustu*. Diplomová práce. Filosofická fakulta UK. Praha 2003; **Novotná**, Hedvika: *Soužití české společnosti a židů v letech 1945 – 1948 ve světle různých pramenů*. Diplomová práce. Fakulta humanitních studií UK. Praha 2003; **Tuček**, Martin: *Svědectví o genocidě jako součást kolektivní paměti*. Diplomová práce. Fakulta sociálních věd UK. Praha 2003.

¹⁷⁷ **Browning**, Christopher R.: *Collected Memories. Holocaust History and Postwar Testimony*. Madison 2003, s. 37 – 39.

kteře pamětnicím brání plně vyjádřit jejich zkušenost, respektive podmiňují její výklad.¹⁷⁸

Obdobným způsobem jako Pollack přistoupila k výpovědím čtyř přeživších českých Židů Helena Srubarová. Německá historička ve své studentské práci¹⁷⁹ rozlišuje mezi prožitým životním příběhem (subjektivní zkušenost historických událostí, tehdejší perspektiva) a vyprávěnými životními příběhy (verbální manifest paměti, dnešní perspektiva). Srubarová chápe způsob, jakým pamětníci v současnosti svoji minulost vykládají, jako proces psychologického usilování o osobnostní integritu vzhledem k okolní společnosti (výsledným stavem je identita). Studium procesu identifikace, respektive hledání a stvrzování identity je vlastní každému člověku a stylizace životního příběhu je jeho nedílnou součástí, tj. vyjádřením a nosičem této identity.

Identita je patrně nejčastěji užívaným a skloňovaným pojmem, přijde-li na definování předmětu absolventských prací českých studentů. Studenti, kteří mají zájem ve svých budoucích absolventských pracích studovat „židovskou identitu“, mohou zvážit publikované závěry o formování identit napříč první a druhou poválečnou generací československých Židů – jejich autorkami jsou Nora Hamar¹⁸⁰ a Alena Heitlingerová.¹⁸¹ Předmětem zájmu Heitlingerové je druhá generace přeživších, tj. osoby židovského původu, které se narodily po válce a dospívaly koncem padesátých a během šedesátých let 20. století.¹⁸² Heitlingerová, socioložka působící na kanadské univerzitě, která využila na dvě stě výpovědí těchto osob, má k předmětu svého studia osobní vztah – narodila se v roce 1950 v Praze dětem rodičů přeživších holocaust. Heitlingerová patří ke generaci poválečných dětí a mládeže, která navzdory asimilačním tendencím a státní regulaci židovského společenství projevila v šedesátých letech zájem o židovství a účastnila se v rámci něj spolčovacích aktivit.

Další přístup k autobiografickým pramenům sleduje psychologické či filozoficko-

¹⁷⁸ **P o l l a c k**, Michael: *L'Expérience concentrationnaire*. Paris 2000. Knihu mi představil pro vlastní neznalost francouzského jazyka Tomáš Hejda. Získat vlastním úsilím takový materiál, jako se podařilo Pollackovi, předpokládá však opakované a důkladné vedení rozhovorů s vybranými pamětníky (Pollack provedl s pamětníci celkem dvacet mnohahodinových rozhovorů). To samozřejmě klade na tazatele vysoké nároky na jeho erudovanost a v neposlední řadě hlubší známost s takovými pamětníky, z nichž nejmladším je dnes osmdesát let.

¹⁷⁹ **S r u b a r**, Helena: *Juden in der Tschechoslowakei – eine Analyse lebensgeschichtlicher Interviews*. München 2002.

¹⁸⁰ **H a m a r**, Nora: O etnicitě a konstrukci židovských identit v životních příbězích. In: *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno 2002, s. 197 – 210.

¹⁸¹ **H e i t l i n g e r o v á**, Alena: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a Slovenští Židé po roce 1945*. Praha 2007.

¹⁸² „Hlavní pozornost je věnována mezigeneračním rozdílům i podobnostem, stejně jako vztahům uvnitř této generace; měnícím se historickým a politickým podmínkám československého státního socialismu/komunismu, které formovaly vědomí a identitu jednotlivce jakožto žida, asimilovaného Čecha, Slováka nebo Čechoslováka, případně jakožto vystěhovalce nebo přistěhovalce“ (Heitlingerová 2007: 13).

etické spojitosti vyrovnávání se pamětníků s extrémní zkušeností pronásledování za války. Bohatým zdrojem ke studiu těchto skutečností je opět literatura. Jedná se především o některé literární a dokumentární práce přeživších židovských spisovatelů jako Primo Levi, Elie Wiesel, Jean Amery a další. Hlubší reflexe holocaustu v literatuře má svoji tradici též v české poválečné próze. Hned několik spisovatelů židovského původu vyložilo svoji válečnou zkušenost beletristickým způsobem. Vyrovnání s prožitou tragédií na stránkách beletrie je na první pohled nerelevantní přístup k poznání historicky objektivnějších skutečností souvisejících s přeživšími Židy, představuje však důležitý doklad o formování, jakkoliv osobité a umělecké, výpovědi člověka o jeho vidění světa odvisle od jeho zkušenosti. Co znamená literatura pro formování identity, se vypovídajícím způsobem svěřuje Levi: „*kniha, kterou jsem napsal, pro mě funguje především jako ‚paměť-protéza‘, vnější paměť, která se vsouvá mezi můj dnešní a tehdejší život. Nyní prožívám ty věci znovu prostřednictvím toho, co jsem napsal*“.¹⁸³

K psychologii má nejbližší studium přenosu traumatu holocaustu z (ne)vědomí přeživších osob na jejich děti, tj. druhou generaci, a dokonce i na jejich vnuky, třetí generaci. České veřejnosti představila problematiku na začátku devadesátých let Helen Epsteinová ve své knize *Děti holocaustu*.¹⁸⁴ Samotní tvůrci vzpomínek a spisovatelé se stávají předmětem historických výkladů nikoliv pro obsah jejich výpovědi, ale formu, prostřednictvím které ji podávají. Vzpomenout lze v této souvislosti kafkovské interpretace, pátrající v tvorbě autora po vlivech jeho sociálního a kulturního zázemí. Někteří zájemci se ptají, proč a jak vzpomínky vůbec vznikly, tj. jaké k tomu vedly okolnosti. Předmětem zájmu odborného studia tudíž může být a měla by být samotná kvantita a kvalita vzpomínkové literatury židovských autorů před a po listopadu 1989. Bylo již řečeno, že autoři vzpomínek přejímají více či méně stopy dobově dominantního obrazu utrpení Židů za války a jejich historie vůbec, respektive jej ve svém psaní reflektují.

Tento obraz se v českém prostředí výrazně posunul tak, jak se proměnila po listopadu 1989 politicky a hodnotově česká společnost. Je možné celou věc zjednodušit následovně: dříve bylo krajním pólem obrazu pronásledování Židů za války jeho redukování na utrpení příslušníků českého (nebo německého) národa nacisty, kteří je pronásledovali z protičeskoslovenských a protidemokratických, tj. politických důvodů. V polistopadovém období je krajním obraz utrpení Židů jako příslušníků vlastního židovského společenství pro jejich židovský původ, utrpení z jakýchsi osudových důvodů. Důraz na sebeprezentaci

¹⁸³ **B e l p o l i t i**, Marco: *Hovory s Primo Levim*. Praha – Litomyšl 2003, s. 58.

¹⁸⁴ **E p s t e i n o v á**, Helen: *Děti holocaustu*. Praha 1994.

židovských pamětníků jako obětí nacistického pronásledování Židů dosvědčuje přejímání jeho (módní) označení hebrejským pojmem „šoa“, který znamená „smrt“.¹⁸⁵

Vzpomínání a výklad pronásledování Židů za války je v současnosti považován za jeden z klíčových bodů, kolem kterého se ztotožňují osoby židovského původu po celém světě jako příslušníci jedné skupiny, tj. jako Židé. Společná vzpomínka jednotlivců na pronásledování jako příslušníků jedné skupiny (komemorace) je přirozeně stmelujícím prvkem takové skupiny a její reprezentace mají na jejím posilování praktický nebo přímo politický zájem. Ze stejného důvodu mají zájem na potlačení uzlů společné paměti její oponenti – tak byly zvláště historicky mladší židovské dějiny soustavně vytlačovány z českého prostoru až do roku 1989. Výklad utrpení Židů za války jako ojedinělého, židovského, neměl být trpěn jako účelová propaganda sionistů, kteří měli tímto výkladem citově vydírat okolí k ospravedlnění a uplatnění svých politických zájmů.¹⁸⁶ Polistopadový antikomunismus na druhou stranu umožnil rychlý průnik již charakterizované sebezpřítomnosti židovských pamětníků, který se rozvíjel v Izraeli a na Západě od šedesátých let 20. století.

Tato skutečnost se dobře projevila v souvislosti s reakcí reprezentace židovského společenství v ČR, respektive jeho oficiálního periodika Roš Chodeš na vydání práce jednoho z nejvýznamnějších kritiků tak zvané instrumentalizace holocaustu, tj. pojetí, že současný obraz židovské minulosti je účelově vykládán vzhledem k politickým zájmům Státu Izrael, respektive ke snaze jeho politického vedení o sjednocení a posílení sounáležitosti všech osob židovského původu na světě.¹⁸⁷ Typickou ukázkou diskreditace argumentů protivníka jejich ztotožněním s argumenty komunistů je článek Viktora Chába v ČR Roš Chodeš.¹⁸⁸ Cháb v něm srovnává, či lépe řečeno apriorně a účelově přirovnává přímou textovou analýzou argumentaci komunistického antisionismu k současné argumentaci kritiků tak zvané instrumentalizace holocaustu.

Přitom mezi prvními, kdo začal reflektivním způsobem dekonstruovat formování obrazu utrpení Židů za války a jejich minulosti za války jako prostředku ztotožnění

¹⁸⁵ K roli holocaustu jako nástroje ztotožnění osob židovského původu v a mimo Izrael srovnej například: **Y o u n g**, James E.: *Writing and Rewriting the Holocaust. Narrative and Consequences of Interpretation*. Bloomington 1990 nebo **Y o u n g**, James E.: *Holocaust Memorials and Meanings*. New Haven 1993. Politicky a ideologicky motivovanou diskusi o možné institucionalizaci, respektive instrumentalizaci holocaustu je nutné pojímat jako samostatnou problematiku.

¹⁸⁶ Srovnej konstatování tehdejšího historika Václava Krále: „Od roku 1967 zneužívá izraelská propaganda pronásledování židů za II. světové války k jakémusi ‚morálnímu ospravedlnění‘ izraelské agrese proti sousedním arabským národům“ (Procházková 2005: 110).

¹⁸⁷ Finkelstein, Norman G.: *Průmysl holocaustu. Úvahy o zneužívání židovského utrpení*. Praha 2006.

¹⁸⁸ **C h á b**, Viktor. 2006. *Ještě k novému antisemitismu. Ad. Finkelsteinova argumentace nenávisti*. In: Roš Chodeš (červenec 2006), s. 15.

a identifikace, byl již v osmdesátých letech 20. Například století Peter Novick.¹⁸⁹ Ve stejné době se k Novickovi přidali z různých odborně legitimních perspektiv další, například Joyce Appleby, Lynn Hunt, Margaret Jacob a patří mezi ně i Tom Segev.¹⁹⁰ Značně kriticky se staví k některým druhům výkladu pronásledování Židů za války v současných židovských společenstvích z funkcionalistických pozic Zygmunt Bauman.¹⁹¹ Odvoláním na antisionistickou argumentaci běžnou během komunistického režimu se nedostává v současné době v českém prostředí hlubší reflexe takzvané instrumentalizaci holocaustu, anebo je jako předmět diskuse dokonce přímo odmítána, stejně jako související komplikovaná a hodnotově vyčerpávající debata a spory o tom, jak by měl být obraz židovského utrpení a vůbec židovských dějin vykládán a vzpomínán.

Konečně, může být paradoxní, že Browning jako znalec nefaktografických přístupů k autobiografickým pramenům svoji vlastní práci založil především na jejich vytěžení ke konkrétní historické, tj. událostní rekonstrukci. Je však třeba upozornit, že Browning s prameny subjektivní povahy pracuje na základě pečlivého srovnávacího studia velkého množství z nich, především soudních protokolů, které referují ke konkrétně vymezené dějinné skutečnosti, sledované téměř den za dnem. Browning argumentuje na příkladu své nové studie o pracovním táboře v polských Strachowicích, k nimž existuje minimum institucionálních pramenů, ale dochovalo se 173 vzpomínek pamětníků, ač vzniklých v různé době a za různých okolností po skončení války.¹⁹² To není v případě poválečných osudů českých Židů vzhledem k nedostatečnému množství a volnější povaze dostupných pramenů možné a žádný autor se o to ani nepokusil. Vedle „Browningových přístupů“ lze jistě nahlédnout možnosti studia autobiografických pramenů i jinými způsoby. Většina studií využívá kombinace různých přístupů.

Výklad vnitřního světa dobových aktérů – možnosti

Poznat, jak viděly poválečný svět samotné osoby, které se v něm pohybovaly, je silně omezena. Obraz vnějšího světa, vytvářený a sdílený lidmi své doby, je možné rekonstruovat prostřednictvím výrazně autobiografických pramenů pouze vyrovnáním s řadou problémů, které vyvstanou, přijde-li na konkrétní výklad těchto pramenů. Vzato obecně, pořád lze uvažovat o následující skutečnosti: jsou-li vzaty v potaz všechny druhotné okolnosti, za nichž vzpomínka mohla vzniknout, lze se dohadovat,

¹⁸⁹ Srovnej zvláště jeho pozdější práci **N o v i c k**, Peter: *The Holocaust in American Life*. New York 1999.

¹⁹⁰ **S e g e v**, Tom: *The Seventh Milion. The Israelis and the Holocaust*. New York 1993.

¹⁹¹ **B a u m a n**, Zygmunt: *Modernita a holocaust*. Praha 2003.

¹⁹² **B r o w n i n g**, Christopher R.: *Collected Memories. Holocaust History and Postwar Testimony*, s. 37 – 59.

za jakých prvotních okolností, tj. v jakém původním sociálně-kulturním kontextu její autor, pamětník, skutečně kolem sebe vnímal svět, ve kterém žil, který byl jeho světem. Burke možnost studovat formu pramenů za účelem abstrahování dobového obsahu, k němuž se tyto prameny vztahují, připouští. Burke na dekodování a interpretaci mýtů a stereotypů, prostřednictvím nichž jsou tyto prameny sepsány, staví svoji práci o novověké Itálii, neboť se domnívá, že „obdobně jako výtvarné umění a literární texty, oficiální dokumenty jsou zasaženy předsudky, stereotypy a mýty. Jakkoliv, tyto předsudky, stereotypy a mýty mohou velkým dílem poučit historiky kulturního a sociálního dění, pokud je celé nestráví a nereprodukuje ve svých vlastních pracích, ale na místo toho se ptají, kdo dává nálepkou komu a proč. Neměli by věřit všemu, co v dokumentech čtou, ale neměli by odmítat vše, co ve fikci naleznou“.¹⁹³

Dle Burkeho vyžaduje odkrytí skrytého v pramenech obeznámení s lingvistickými pravidly, a to nejen k jejich obsahové analýze, ale též vzhledem k situacím, za nichž vznikly, pro koho vznikly apod.: „*Abychom viděli skrz sklenici spíše jasně než zamlženě, potřebujeme se obeznámit s vlastnostmi sklenice. Je zřejmé jak to platí pro jazyk. Jak říkával kanadský kritik Marshall McLuhan, ‚médiu je vzkazem‘. Přesněji řečeno, užití médiu, kód, rozlišnost či zápis je zásadní částí vzkazu, jež posluchač, čtenář či naslouchající historik nesmí pustit ze zřetele*“.¹⁹⁴ Možnost dešifrovat otisk vnějšího světa v záznamech dobových svědků jako reálný obraz tohoto světa, který jim byl jednou společný, nutně předpokládá vykládat tyto záznamy s následujícím vědomím: vždy nutně originální zkušenost jednotlivce je možné charakterizovat či zevšeobecnit jako dobově typickou pro společnost jen do jisté míry a nikoliv jen jedním způsobem. Orální historie jednoznačně upřednostňuje kvalitativní přístup k výpovědím pamětníků; mnohdy zůstávají její výsledky omezeny na soubory vzpomínek samotných. Podle Vaňka by měl mít historik stále na paměti, že orální historie je metoda kvalitativní, a proto je nutné „*stavět se značně zdrženlivě ke všem teoreticky se nabízejícím možnostem vyhodnocovat a srovnávat určité prvky v rozhovoru kvantifikujícími způsoby nebo z množství [frekvence] určitých prvků v rozhovoru vyvozovat zevšeobecňující závěry*“.¹⁹⁵

Jakkoliv je zdrženlivost vůči zobecňování pochopitelná, přeci jenom se mnozí nenechají odradit od ambice dojít k některým obecnějším závěrům, to znamená charakterizovat dobové vzorce chování a jednání veřejnosti jako kolektivně

¹⁹³ **B u r k e** , Peter: *The Historical Anthropology of Early Modern Italy*. Cambridge: Cambridge 1975, s. 75.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 9.

¹⁹⁵ **V a ň ě k** , Miroslav: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha 2004, s. 142 a 143.

typické či popsat charakteristické rysy té které sociální skupiny. Vůdčí představitel orální historie v České republice, Miroslav Vaněk, se dílčím teoretickým úvahám nebrání a odkazuje přitom na závěry Trevora Lummise – podle něj je dokonce správné vyložení orálních pramenů podmíněno správností poskytnutých informací o „historické zkušenosti“, to znamená vystihnutí společenské podobnosti individuálních zkušeností v dané době a na daném místě.¹⁹⁶ Vaněk v této souvislosti přebírá od zahraničních teoretiků důležitou kategorii „osobní aspekt prožitku a zkušenosti“, který může být zároveň do určité míry „inkarnací události do kontextu, jenž se obdobným, byť nikdy ne stejným způsobem dotýká širšího lidského společenství“.¹⁹⁷ Mnohé tematické pasáže, pojmy a obraty, které se opakují ve vzpomínkách českých Židů, dokládají, že tito sdílejí obdobné myšlenková schémata a tematickou orientaci, přičemž některé skutečnosti mohou ve svém vyprávění viditelně vynášet a jiné naopak potlačovat. Například jedním z nejfrekventovanějších témat vzpomínek židovských pamětníků je vážnost, jíž se těší první Československá republika. Tato skutečnost má typický psycho-sociální rozměr. Vzpomínka je spojena jednak s pozitivním vzpomínáním na bezstarostný dětský svět, který se s válkou nenávratně rozplynul, tj. s individuální idealizací dětství, jednak se sdílením mýtu o předválečné československé republice jako zemi bez antisemitismu a oáze demokracie. Spojení idealizace dětského světa s tímto mýtem může být navíc gradováno snahou pamětníků zvýraznit zlom mezi starým světem a jejich pronásledováním za války.

Vaněk upozorňuje i na jiné společenské vlivy, které se odrážejí v autobiografických pramenech a umožňují rekonstruovat společnou zkušenost jejich autorů. Vaněk odkazuje mj. na metodu Samuela Schragera, který si všímá, jaké osoby vstupují do vyprávění pamětníků a jaký k nim tito pamětníci v průběhu života zaujímalí postoj.¹⁹⁸ Schrager sleduje argumentační příslušnosti jednotlivců k rozmanitým skupinám (národ, politická strana, zájmová skupina apod.), do jaké míry a jakým způsobem sdílejí v rámci těchto skupin pro ně typické vidění světa. Podobně lze opakování některých argumentačních motivů ve vyprávěních židovských pamětníků vysvětlit jejich častým opakováním v médiích, odborných publikacích a především v jejich společenstvích.¹⁹⁹

Každé seznámení se vzpomínkami je nutně seznámením s fenoménem kolektivních

¹⁹⁶ Tým, s. 142.

¹⁹⁷ Tým, s. 14.

¹⁹⁸ Tým, s. 149.

¹⁹⁹ Může jít například o vzpomínku na selekci prováděnou po příjezdu do Osvětimi Mengelem nebo v případě osídlování pohraničí o stále teplé jídlo na stolech a rozestlané postele, jak je zanechali v opuštěných domech vyhnání Němci. Pravděpodobnost skutečného prožití obou skutečností byla velmi malá a jejich časté vzpomínání pamětníky se zdá být typickým příkladem přejímání vzorové kolektivní vzpomínky, mýtu.

mýtů. Kolektivní mýty sdílené napříč společnostmi mohou mít nejen primitivní podobu (rituální vražda), mohou být však vrcholnými formami institucionalizace společnosti a politické legitimizace jejího vedení (slovanská holubičí povaha). Kolektivní mýty umožňují jedinci zjednodušit a formulovat zkušenost jako sdílitelnou ostatním. V praxi to znamená, že člověk má tendenci hovořit ve prospěch těch, s nimiž se ztotožňuje a kteří pro něj představují zástupce skupiny považované za vlastní. Zároveň lze hovořit o kolektivních mezerách. Tendenci tabuizovat celé úseky minulosti mají skupiny obyvatelstva v tom případě, kdy je pociťují jako traumatizující zážitek či zkušenost, což se obvykle projevuje jako špatné svědomí. Vaněk upozorňuje, že kolektivních mezer si všimli němečtí historici v souvislosti se vzpomínáním, respektive nevzpomínáním na křišťálovou noc.²⁰⁰ Vzpomenout lze též Browningovy závěry o příslušnících Wehrmachtu, v jejichž poválečných výpovědích sledujeme mnohé tendence účelově zlehčit svůj podíl na vraždění Židů. Též ze strany židovských pamětníků dle Browninga dochází ke zvýraznění vzpomínky spíše na spontánní nepřátelské akty polských sousedů než na systematické pronásledování anonymních německých okupantů.²⁰¹

V případě židovských pamětníků je jedním z nejtypičtějších projevů společného sdílení paměti snaha vytěsnit, vysvětlit a obhájit své nadšení pro komunistickou stranu po skončení války. Naproti tomu v období komunizace země přeživší Židé vytěsňovali svoji vzpomínku na pronásledování za války. Současný příkaz hlásit se vědomě k sebe prezentaci jako (židovské) oběti stále nemusí znamenat individuální vyrovnání se s prožitou zkušeností a je určen společností. Psychoanalytik Bruno Bettelheim potvrzuje, že pamětníci se časem sice jakoby naučili vzpomínat na svoji tragickou zkušenost, a tudíž ji akceptovat jako součást svého života, avšak jakoby z kolektivního hlediska, jako na něco, co se stalo nám, Židům – záporné psychologické projevy pronásledování, tj. skutečnosti spojené s pomyslným nevyrovnáním se vzpomínkou na individuální rovině, zůstaly však ve vzpomínání zakonzervovány.²⁰²

²⁰⁰ Týž, s. 156.

²⁰¹ **B r o w n i n g**, Christopher R.: *Obyčejní muži. 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku*. Praha 2002.

²⁰² **B e t t e l h e i m**, Bruno: *Surviving and Other Essays*. New York 1979, s. 39.

Výklad vnitřního světa dobových aktérů – rizika

Využití autobiografických pramenů k rekonstrukci dobového světa dějinných aktérů je komplikované, ne-li nemožné. Jako problematický se ukazuje již základ dialektického modelu souvztažnosti objektivního a subjektivního, v jehož intencích je o vnímání světa člověkem obvykle uvažováno. Je to složitá povaha zde diskutovaných pramenů a množství přístupu k jejich výkladu, které usvědčují jako rizikovou snahu od sebe jakoby laboratorně oddělit a studovat objektivní a subjektivní, respektive jejich strukturu a vzájemné mechanismy jejich spolupůsobení. Společenská realita je vždy příliš složitým fenoménem, než aby bylo možné odděleně studovat jedním způsobem její jednotlivé složky a nárokovat si jejich plné poznání. Podobně jako obsah a forma, též objektivita a subjektivita nemohou figurovat odděleně, neboť se vzájemně utvářejí, jsou k sobě vztahovány, neustále, chaoticky, do čehož je zatažen jako subjekt i jejich zdánlivě nestranný pozorovatel.

Nakonec, tázání se po podstatě reálného v minulosti utvrzuje, že toto nelze zaměňovat za přímý objektivní výraz této reality, neboť reálné zakládá subjektivní proces zaujetí tohoto výrazu, tj. objektivizace reality člověkem, čímž se proti sobě může objektivní a subjektivní dostat vzhledem k té které skutečnosti dokonce do zaměnitelného poměru. Carl G. Jung si v této souvislosti pokládá otázku: „*Může nás zkušenost získaná na objektu ochránit před subjektivní předpojatostí? Není snad každá zkušenost, i v tom nejlepším případě, přinejmenším z poloviny subjektivní interpretací? Na druhé straně je však i subjekt jakousi objektivní daností, je částí světa. A to, co pochází ze subjektu, pochází koneckonců ze základů světa, stejně jako i nejzvláštnější a nejnepravděpodobnější bytost žíví a nosí země společná nám všem. A tak právě nejsubjektivnější ideje stojí nejbliže přírodě a bytí, a proto bychom je mohli označit jako nejpravděpodobnější*“.²⁰³

Pomyslné dekonstruování druhotných okolností, za nichž svědectví člověka vzniklo, a propracování se k dobově skutečně působícím sociálním okolnostem, za kterých tento ke svému svědectví dospěl, je pochybné. Je to opět povaha zde diskutovaných pramenů a množství jejich uchopení, které zpochybňuje jinak sofistikovaná výkladová pojetí vztahu člověka a společenského prostředí, jak jsou známa ze současné sociologie. Ve světle autobiografických pramenů se ukazuje jako příliš abstraktní a odtržený od praxe třeba model sociální konstrukce reality. Model předpokládající výsledné lidské vnímání a jednání jako výsledek sociální interakce mezi individuem a společenským okolím působí při snaze vyložit tyto prameny k popsání takového okolí jednak příliš konstruktivisticky,

²⁰³ **J u n g**, Carl C.: *Duše moderního člověka*. Praha 1994, s. 28.

jednak jako příliš zevšeobecňující.

Obsah a forma vzpomínek dokládají, že člověk, spíše než by volil pohotově dobově odpovídající komunikaci a témata ve správnou chvíli, je v jejich nalézání značně těžkopádný či je nalézá až ve chvíli, kdy to již společenská situace a tlaky nevyžadují. Problematickým je též studium komunikace člověka jako nástroje, tj. symbolů, mýtů, kódů a sítí, prostřednictvím nichž navazuje vztah k sociální realitě. Sami sociolingvisté snižují sociální význam jazyka tvrzením, že vztahy lidí a jejich společenské role nejsou nakonec plně formovány a udržovány pouze sociální komunikací. Přestože mohou někteří autoři odkazovat na podrobné návody k jazykovým analýzám autobiografických pramenů,²⁰⁴ je to především výběr, jenž umožňuje jedinci vyjádřit význam, který přikládá světu kolem sebe, a vede k volbě libovolného a zjednodušeného výrazu spíše než očekávaného sociálně předepsaného tvaru.²⁰⁵ Dle některých autorů je role sociálně normativního v lidském vnímání a jednání oslabena vstupem lidské tvořivosti.

Obdobně je v každodenních sociálních situacích častější a závažnější než vědomý a sociálně daný výklad zkušenosti takzvaná „předreflexivní interpretace“, tj. automatické jednání a chování pomocí sociálních instinktů. Jinými slovy, lidé své zkušenosti získávají a využívají odvisle od chápání svého postavení a role ve společnosti, jejich ukládání a vyvolávání paměti se však děje automaticky a jejich správnost či nesprávnost je stvrzována reakcemi druhých lidí jakoby mimochodem. Je to zvláště studium procesu identifikace jednotlivců s rozličnými skupinami, jež ve vzpomínkách pamětníků naráží na společenskou nejednoznačnost. Ze vzpomínek je mimořádně obtížné, ne-li nemožné posoudit, co v dané době skutečně v životě dotyčného působilo zvnějšku jako příkaz kolektivního zařazení fakticky a jak se s tím vnitřně ztotožnil. „*Normativa společensví je v dialektickém vztahu s osobní svobodou vyjádřenou tvořivostí. Řečové společensví proto nedeterminuje chování individua, přestože ho ovlivňuje*“, glosuje například Esther Figueroa.²⁰⁶

Klasickým znakem moderního evropského myšlení se stalo direktivní zařazování osob do národních skupin považovaných za primordiální jednotky organizace lidstva, a to podle zdánlivě objektivních znaků (řeč, kultura, politická a společenská organizace, školní docházka atd.) či přímo na základě iracionálního imperativu (rasa, mentalita). Například Heitlingerová přejímá s odkazem na amerického sociologa Brubakera tvrzení,

²⁰⁴ **H e n d l** , Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha 2005, s. 264; **S r u b a r** , Helen: *Juden in der Tschechoslowakei—eine Analyse lebensgeschichtlicher Interviews*, s. 14.

²⁰⁵ **F i e l d i n g** , Guy – **F r a s e r** , Colin: *Language and Interpersonal Relations. The Social Context of Language*. London 1978, s. 218.

²⁰⁶ **F i g u e r o a** , Esther: *Sociolinguistic Metatheory*. Oxford 1994, s. 59.

že si stát legitimizoval monopol nejen na fyzickou moc, nýbrž též na „legitimní symbolickou moc“, tj. „určit, co je co a kdo je kdo“.²⁰⁷ Osoby židovského původu se staly z vnějšího donucení dle nacistického rasového pokrevního hlediska „Židy“, aby je po osvobození úřady obnovené republiky rozstrkaly často jen podle jejich rodného jazyka mezi Čechy a Němce. V obou případech lze hovořit o vnucené (tradované) identitě a její architektky obvinít z jejího využití k jejich politickým zájmům, jakkoliv důmyslně kolektivní příslušnost vysvětlili a oprávnili jako přirozenou. Určení kolektivní identifikace se proto stává zvláště u osob židovského původu nelehkým úkolem.²⁰⁸

Znamená to rozlišit, jak (intenzivně) vstupoval do života člověka příkaz tradovaných národních identit zvnějšku, tj. tlak, kam by měl patřit, a zda on sám pociťoval potřebu kolektivního zařazení, ztotožnil-li se s nějakou skupinou a jak. Je nutné hlouběji prozkoumat nejen individuální potřeby takové osoby někam patřit, ale především rozmanité sociální tlaky, jako třeba národnost sousedů či její rodinné tradice, a přirozeně to, jakou roli hrál židovský původ pro danou osobu symbolicky. Naplňování kolektivní příslušnosti mezi tradovanou identitou a sebeuktovení lze v obecné rovině příhodně posoudit dle studie Brubakera a Coopera o současných významových konotacích pojmu identita. Autoři poukazují na to, že jedním z typických způsobů chápání identity je představa, že jde o něco, co mají všichni lidé nebo by mít měli, tj. určitě po tom pátrat, což platí jak pro jednotlivce, tak pro kolektiv.²⁰⁹

Pomyslné vychýlení identity ve prospěch tradovaného příkazu je jedním z důkazů, že vůči oficiálně institucionalizovaným formám kolektivní příslušnosti se formuje obraz sama sebe ze strany jednotlivců, kteří volí své společenské preference vzhledem k momentálním, existencionálním zájmům. Někteří antropologové si povšimli, že lidé sice upravují do jisté míry své vyjadřování vzhledem k daným společenským a tudíž konvenčním formám, může ovšem panovat značný rozdíl mezi tím, jak hovoří a jednají na veřejnosti, jak v rámci různých společenských vrstev a jak v soukromí. Lidé mnohdy užívají oficiálních sociálních schémat, to znamená i v řeči nebo psaní vzpomínek, platných v dané společnosti pouze potud, pokud se domnívají, že se to od nich očekává, nebo je naopak zneužívají k prosazení svých zájmů.

²⁰⁷ **H e i t l i n g e r o v á**, Alena: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a Slovenští Židé po roce 1945*, s. 243.

²⁰⁸ V české historiografii se projevuje přístup ke složité problematice určení identity osob židovského původu příkladně v psaní slova Žid/žid, tj. buď s velkým či malým počátečním písmenem. Zatímco pravidla českého pravopisu o jejich odlišném užití hovoří jasně - „Žid“ jako příslušník národa, „žid“ jako příslušník náboženské skupiny – stává se rozhodnutí mezi psaním „Židé“ či „židé“ pro české historiky židovských dějin dilematickým.

²⁰⁹ **B r u b a k e r**, Rogers – **C o o p e r**, Frederick: *Beyond ‚Identity‘*. In: *Theory and Society*, 29, 1 (2000), s. 1 – 47.

Konkrétních projevů konformity vůči oficiálnímu jazyku v nejširším slova smyslu si všímají opět sociolingvisté. Typická je dle nich například snaha veřejnosti vyjadřovat se – pokud vůbec – před úřady a cizinci o celospolečenských hodnotách a normách v ideálních a abstraktních, tj. oficiálních, pojmech. Richard Johnson a Graham Dawson hovoří o „veřejné prezentaci“ či „dominantní paměti“, oficiálním a kontrolovaném obrazu společenské reality, obvykle beroucí podobu ideologie, tj. symbolického systému, prostřednictvím něhož je definován a vysvětlován hodnotový a normativní systém. Dominantní paměť je pro své fyzické prosazení v dané společnosti homogenem a jako její nositel je obvykle jmenován stát či národ.²¹⁰

Eva Broklová dokládá na výzkumech veřejného mínění, pořízených po skončení války, jak mnoho byla česká společnost zasažena v důsledku okupace „psychózou strachu“.²¹¹ Rozpor mezi vlastním přesvědčením a zjevným chováním, případně jeho zneužívání, se začal stávat samozřejmostí. Strach před obviněním z netolerovaného názoru a jednání nutil lidi k přetvářce a skrývání skutečného mínění, jiní toho naopak využívali. Náznaků o rozporuplných stavech smýšlení a jednání v české společnosti po skončení války a jejich vygradování během čtyřiceti let totalitního režimu proniklo do historických výkladů minulosti více, hlubší psychologická sonda ovšem chybí. Prozatím zůstává nepřekonatelným pohledem do poválečného světa obyčejných lidí téměř dobové svědectví Jana Stránského.²¹² Většina odborné literatury se ovšem spokojí se zavádějícím odkázáním na „morální úpadek“ společnosti, který dokazují projevy násilného a dravého chování mnoha jedinců po skončení války, obchází tím však dramatické změny v okolnostech určujících smýšlení většiny pasivně jednajících veřejnosti. Zdroji takového posunu v myšlení a jednání obyvatelstva v důsledku nacistické okupační politiky a zavádění válečného hospodářství se inspirativním způsobem zaobírá Nina Pavelčíková.²¹³

Dobová svědectví usvědčují jednotlivce, že své jednání volí především ve snaze o udržení nebo získání společenské existence a role tak, že se hlásí k nějaké kolektivní skupině z pocitu individuálního ohrožení nebo z (ne)uvědomované potřeby prevence před

²¹⁰ **J o h n s o n** , Richard – **D a w s o n** , Graham: *Popular Memory. Theory, Politics, Method*. In: *The Oral History Reader*. London – New York 1998, s. 75 – 86.

²¹¹ **B r o k l o v á** , Eva. 2003. *Názory obyvatelstva po druhé světové válce v kontextu doby a nástup totalitarismu*. In: *Spory o dějiny IV*. Praha, s. 126 – 127.

²¹² **S t r á n s k ý** , Jan: *East Wind over Prague*. New York 1951.

²¹³ **P a v e l č í k o v á** , Nina: *Změny v rozmístění a sociální skladbě obyvatel českých zemí za okupace, jejich souvislosti s poválečným vývojem*. In: *Slezský sborník*, 90, 1 (1992), s. 1 – 10.

tímto hypotetickým ohrožením, že je jeho život jakousi permanentní starostí. Jakkoliv lze ze vzpomínek pamětníků soudit o tom, jak tento vnímal své okolí a reagoval vzhledem ke společenským okolnostem, nelze nikdy zapomínat na zásadní skutečnost: zdrojem a katalyzátorem tohoto vnímání a reagování zůstává jeho psychika. Potřeba interakce se společností, tj. například kolektivní identifikace a přijetí vlastní společenské role, je možná určována společenským příkazem, avšak sama o sobě je již dílem vědomé či nevědomé potřeby o vyvážení vztahu k vnějšímu světu, tj. vzhledem k existenciální potřebě člověka adaptovat se v okolní společnosti.

Člověk není nepopsaným listem, na který může kultura psát svůj text, doplňuje Erich Fromm. Schopnost člověka přizpůsobovat se je dle Fromma založena současně na „*určitých vlastnostech jeho přirozenosti, které lépe odpovídají jeho vnitřním potřebám*“.²¹⁴ Nakonec, úsilí pamětníka, motivované neustále vyrovnáním jeho nitra se společenskou realitou, se promítne v obsahu výpovědi o jeho životě spíše než vzhledem k sociálním pravidlům řečových schémat, pomocí nichž tak činí. Frekventovaný obrat „vyrovnání se s minulostí“ není pamětníky a historiky užíván bez příčiny. Rozhodující pro výpověď pamětníka zůstávají jeho osobnostní dispozice, přičemž obsah a formu vzpomínky určuje převládající způsob, s nímž realitu nahlíží a vykládá, tj. buď spíše citovost, intuitivnost, racionálnost nebo vnímavost, nehledě na to, zda je introvert, nebo extrovert atd.

Nakonec, individuálně psychologický základ dobových svědectví je charakteristickým znakem vzpomínek shromážděných Židovským muzeem v Praze. Mnohá ze svědectví jsou limitovány jakoby technicky: většina pamětníků si jednoduše příliš věcí nepamatuje či se skutečnost, na niž jsou tázáni, vymyká jejich „zkušenostnímu horizontu“.²¹⁵ Pamětníci nakonec vzpomínají na mladý věk, ve kterém je osvobození zastihlo, se značnou idealizací, což je jistě dáno vzpomínáním stárnoucích lidí na mládí. Následně však i společenské události bývají hodnoceny jako něco, kdy jsme byli ještě mladí, nezkušení. Je nutné vzít v potaz, že k zaznamenání vzpomínek došlo až po roce 1989 a týkají se osobitých prožitků generace, již bylo po válce asi 15-35 let. Pamětníci, dnes ve věku přes osmdesát let, mají tudíž tendenci bilancovat. Sledovatelný rozdíl, i když není opět žádným pravidlem a směrem k současnosti se vytrácí, je mezi vzpomínkami žen a mužů, což ovšem může být zároveň přičítáno jejich odlišné sociální roli a opět získává na dokumentační hodnotě. Přímo osudům žen – přeživších Židovek po druhé světové válce -

²¹⁴ **F r o m m**, Erich: *Člověk a psychoanalýza*. Praha 1997, s. 23.

²¹⁵ **V a n ě k**, Miroslav: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, s.156.

se věnuje Christa Schikorra.²¹⁶

Výklad vnitřního světa přeživších Židů v českých zemích

Odborníci a zvláště studenti v České republice se zdají být s nutností vztahovat svědectví o minulosti k subjektivitě jejich autorů dobře obeznámeni. Problematickým se ovšem ukazuje způsob, jakým zhodnocují tuto skutečnost přímo ve svých pracích. Například někteří ze studentů inklinují při využití autobiografických pramenů k jakémusi dynamickému či evolučnímu výkladu.²¹⁷ Nejdříve bývají vzpomínky rozkládány na jednotlivé tematické části podle jejich hrubé chronologické následnosti – pokud studují výpovědi přeživších Židů za účelem rekonstrukce jejich poválečného světa, může to být například návrat do vlasti, styk s úřady, navrácení majetku apod. Takové epizody jsou obvykle uvedeny na základě stručné kompilace několika dříve vzpomínutých faktograficky určujících studií o poválečných židovských dějinách.

K těmto jakoby objektivním uvedením mohou následně přidávat asociačním způsobem odpovídající fragmenty vzpomínek, které jsou vykládány jako příklady subjektivního vidění reálného světa samotnými přeživšími Židy. Je přirozené, že autoři takto koncipovaných studií docházejí příliš snadno k zevšeobecňujícím závěrům, neboť mají tendenci nacházet a zpětně dokládat ve vyprávění pamětníků převládající determinanty a ignorovat ty, které jim odporují. Biografie k využití jako kvantitativního pramene skutečně svádějí. Například sbírka vzpomínek v Židovském muzeu obsahující přes tisíc a půl přepsaných rozhovorů nám až jakoby vemlouvá, jak skvělé by bylo posoudit to, kolik židovských pamětníků pochází z toho a tamtoho prostředí, kolik jich mluvilo česky a kolik německy, zda zažili antisemitismus, či nikoliv apod. Jak již bylo zmíněno, rozbor demografických dat prvních šesti set ze vzpomínek za účelem jejich „přezkoumání“ nabízí.²¹⁸

Ideální řešení nepředstavuje ani výklad svědectví pamětníků vzhledem k jednotlivým sociálním procesům, prostřednictvím nichž se čeští Židé po skončení války znova zařazovali do české společnosti. Klasickým příkladem je úskalí sledování jejich politické a národnostní orientace. Hanková, která tematické hledisko využívá ve své diplomové práci, si například na otázku po politické orientaci českých Židů po válce odpovídá tak, že ji formovalo silné

²¹⁶ **Schikorra**, Christa: *Židovské reemigrantky v Československu v letech 1945 – 1948*. In: Terezínské studie a dokumenty. Praha 2004, s. 243 – 270.

²¹⁷ Například **Novotná**, Hedvika: *Soužití české společnosti a židů v letech 1945 – 1948 ve světle různých pramenů*; **Tuček**, Martin: *Svědectví o genocidě jako součást kolektivní paměti*.

²¹⁸ Lorencová, Anna – Hyndráková, Anna: *Česká společnost a židé podle vzpomínek pamětníků*. In: Terezínské studie a dokumenty. Praha 1999, s. 97 – 118.

společenské klima a příklon k levici, víra, že nebude antisemitismus, atp.²¹⁹ Následně připouští, že vstup do KSČ mohla ovlivnit touha někam patřit a vliv blízkých osob. Pokračuje dále, že tento vstup mohl představovat internacionalistické vymezení vůči nacionalismu, s nímž měli přeživší negativní zkušenost z války.

Hanková tímto způsobem mechanicky shromažďuje bez hlubšího promyšlení dohromady různé typy výpovědí, které má k tematickému celku k dispozici. Tak je nejdříve upozorněno na důsledky hodnotové potřeby základního sociálního uspokojení, které zvýraznilo vykořenění tradičních kolektivních jistot po válce. Hlubší psychologické příčiny těchto motivů, přestože si Hanková povšimla osobních vlivů (rodina, přátelé), zůstávají nepostihnuty. Příklon doleva je dále přisuzován internacionalismu KSČ – to je ovšem rozpoznatelně idealizované zdůvodnění politického zařazení typické pro pozdější bilancování pamětníků. Je sice pravděpodobné, že většina přeživších Židů zdůvodňovala vstup do komunistického hnutí jeho internacionalismem, paradoxně tak ale mohli činit pro snahu přesvědčit ostatní spíše o svém češství než internacionalismu. Komunisté židovského původu se sami v rámci strany – jednající v této době stejně tak nacionalisticky jako ostatní – museli chránit před obviněním z cizosti a dobového spojování „židovské mentality“ s národně neloajálním a kosmopolitním myšlením apod., jak o tom svědčí úsilí mnoha z nich kombinovat komunistické zásady s vlastenectvím a přetrvat veškeré vazby k židovství. Zda je ideologické zapálení a zdůvodnění internacionalismem až druhotným projevem pragmatické snahy o bezpečné zařazení a výrazem potřeby někam patřit, či nikoliv, je otázka. Každopádně zůstávají rozpaky, zda tematické studium autobiografických pramenů nesměruje k nebezpečí míchání různých faktických skutečností s vlastními hodnotovými dohady.

Hanková do svých odborně formulovaných tezí přejímá hodnotové závěry, prostřednictvím nichž se s inklinací ke KSČ vyrovnávají pamětníci po listopadu 1989. Autorka opakuje ve svém výkladu jeden z typických argumentů, kterým ve svých vzpomínkách pamětníci vysvětlují a omlouvají svoji tehdejší politickou minulost – někteří z nich měli „prohlédnout“ bezprostředně po Únoru 1948 a definitivně v souvislosti s vyšetřováním a odsouzením Rudolfa Slánského a dalších komunistických funkcionářů židovského původu. Autorka skutečnost takového prohlédnutí dokládá příhodnou pasáží ze vzpomínky pamětníka. Se skutečností vstupování mnoha Židů do KSČ, které jak známo pokračovalo i po Únoru, se Hanková vypořádává stručným odstavcem o tak zvaných

²¹⁹ **H a n k o v á**, Monika: *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945 – 1956)*.

„aktivistech“, podílejících se dle ní dokonce na stíhání jiných osob židovského původu – zdroje jejich radikálního postoje měly být podobně jako u příznivců „asimilačního hnutí či emigrantů, strach z antisemitismu a dalšího pronásledování“.

Omezení komunistické inklinace na „akční“ motiv není blíže vysvětleno, přičemž Hanková cítí potřebu upozornit, že „*Tím není bagatelizována skutečnost, že – podobně jako u řady ostatních občanů – mohlo být toto chování motivováno poválečnou konjunkturou, kariéerními důvody, snahou o vlastní prospěch*“. Své závěry však následně snižuje nekritickým konstatováním: „*Avšak žádný z orátorů, se kterými jsem hovořila, se nevydal touto radikální cestou*“.²²⁰ Hanková však cituje úryvky ze dvou výpovědí, prostřednictvím nichž demonstruje, že únorové události pro některé Židy žádný zlom znamenat nemusely a zůstaly jimi nezaregistrovány. Hanková svá zjištění o politické orientaci přeživších Židů uzavírá nekritickým konstatováním, totiž že „rokem 1948 začíná zcela nová kapitola v historii českých židů“ a „faktem zůstává, že čeští židé tak opět měli pocit, že jsou občany ‚druhého řádu‘“.²²¹

Hanková a ostatní mohou zdůrazňovat přístup k Židům po Únoru 1948 jako plošný antisemitismus, který měl ze strany státu zasáhnout všechny Židy v Československu. Nezávaženo přitom zůstává faktické postižení osob židovského původu režimem pro tento původ samotný, neboť je přebírán úzus, že se tak od procesu se Slánským dělo obecně, implicitně. Takové tvrzení není dosud doloženo archivními prameny různého původu, které by záměry a podobu takového pronásledování dokládaly, a nepřipouští to nakonec ani někteří židovští pamětníci.²²² Není tajemstvím, že některé osoby židovského původu, přestože se nacházely za války třeba v emigraci v Anglii, pokračovaly ve svých slibných kariérách, Například Leo Lederer nebo Pavel Reinman.

Je možné poznání dobové reality poznáním vnitřního světa přeživších Židů?

„Nemám chuť ani schopnost postavit se vně sebe sama do té míry, abych mohl skutečně objektivně pohlížet na svůj vlastní osud. Propadl bych známé autobiografické chybě, že bych buď rozvíjel iluzi o tom, jak by to bývalo mělo být, nebo bych sepisoval apologii svého života. Člověk je koneckonců jakousi událostí, která sama sebe neposuzuje, nýbrž je spíše – ať je

²²⁰ Táž, s. 167.

²²¹ Táž, s. 168.

²²² **T u č e k**, Martin: *Svědectví o genocidě jako součást kolektivní paměti*, s. 68.

*tomu jakkoli [for better or worse] – ponechána soudu jiných“.*²²³

Uvažovat o využití subjektivních výpovědí českých Židů k objektivnímu poznání jejich poválečného světa znamená ujasnit si, zda je k tomu historik dostatečně kvalifikován a povolán. Takové využití totiž znamená pečlivé zvážení dobově skutečně působících skutečností, za kterých tyto výpovědi vznikly, a to jak sociální, tak psychologické povahy. Zároveň je důležité vyvarovat se při výkladu těchto pramenů co nejvíce přebírání druhotných skutečností daných okolnostmi, které vznik těchto pramenů podmínily, tj. znát stejně tak dobře šedesátiletou historii a realie prostředí, ve kterém se pamětníci pohybovali. To klade na historika dvojí nárok. Co více, přeživší Židé představují v prvních letech po skončení války vysoce diferenciované společenství asi třiceti tisíc jednotlivců, jejichž jediným kolektivním poutem a znakem příslušnosti k tomuto společenství může být tento židovský původ samotný. To znamená, že sociálních okolností, za nichž viděli minulost a zaznamenali ji, je nepřehledné množství.

Složitě uzpůsobená a rozličná lidská společenství moderních dějin jsou odpovědí na to, proč se většina historických studií usilujících o popsání subjektivního světa historických aktérů obrací raději ke starším obdobím, případně vyhledává tyto aktéry pro studium jejich současné kultury v exotických oblastech. Kulturní atomizace či rozvolnění dominantní kultury spojené s modernizací přitom neznámá, že by se snížila četnost rituálů nebo stereotypů, tj. ustálených vzorců jednání a chápání, pomocí nichž se lidé orientují ve světě jako jim srozumitelném místě. Novější doba jim dodala pouze jiný, komplikovanější výraz.²²⁴

Každopádně pochybnosti o využití antropologických a sociologických přístupů a výkladů v historické rekonstrukci nemají pouze zastánci tradičního dějepisce, kteří varují před přílišnou subjektivizací takové rekonstrukce a následnou hodnotovou relativizací minulosti. Využití podnětů z jiných humanitních oborů v historii je stejně jako celé pojetí antropologické perspektivy studia dějin neustále kriticky reflektováno jeho zastánci samotnými. Například Alena Šimůnková ve svém článku o historické antropologii upozorňuje na jednu z mnoha slabín zmíněného oboru, totiž tendenci historiků být ve svém teoretizování eklektičtí.²²⁵ To znamená, že historici si mohou vybírat ze široké nabídky idejí a metod jednotlivých antropologizujících autorů a škol to, co se jim zrovna hodí k podepření jejich tezí, aniž by při jejich aplikaci rozlišovali mezi jejich rozdílnými

²²³ **J a f f é** , Aniela: *Vzpomínky, sny, myšlenky C. G. Junga*. Brno 1998, S. 111.

²²⁴ **B u r k e** , Peter: *The Historical Anthropology of Early Modern Italy*, S. 223.

²²⁵ **Š i m ů n k o v á** , Alena: *Ke vztahu historiografie a antropologie. Perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum*. In: *Český lid* 82, 2 (1995), S. 106.

východisky a uvědomovali si jejich časté protirečení.

Typickým způsobem se to projevuje v hodnotovém odsuzování a popírání faktického působení takových historických skutečností, které považují historici za společensky překonané a za nástroj dobového politického či jiného nátlaku. Zvláště charakteristickým je přehodnocení kategorie národnostní příslušnosti. Benedict Anderson hovoří o národech jako „*imagined communities*“, tj. jako o něčem, co je reálné jen v představě lidí, nemá však objektivní oporu ve skutečnosti, je něčím umělým. Národ je diskvalifikován jako nástroj účelové legitimizace mocenských nároků elit a jsou vůči němu vymezena skutečná společenství obyčejných lidí, k nimž by Johnson a Dawson vztáhli svůj pojem „tiché kultury“. Podobným sociálním dekonstruováním může ovšem dojít k pověstnému vylití vaničky i s dítětem.

Dieter Schallner připomíná, s odkazem na klasiky sociální konstrukce reality Bergera a Luckmanna, nutnost mít neustále na paměti, že jakákoliv identita je vlastně dialektickým fenoménem, tj. procesem neustálého spolupůsobení rozličných skutečností individuální a sociální povahy. Schallner uzavírá, že „identita se utváří během sociálních procesů. Jakmile je vytvořena, je udržována, obměňována, dokonce i přebudována sociálními vztahy. Sociální procesy, jež se podílejí na formování i udržování identity, jsou dány sociální strukturou. Identity vytvořené vzájemným působením organismu, individuálního vědomí a sociální struktury zpětně danou sociální strukturou ovlivňují, udržují, obměňují, a dokonce ji i přebudovávají“.²²⁶ Schallner tak činí v recenzi knihy Kateřiny Čapkové o židovském společenství mezi světovými válkami.²²⁷ Deklarovaným předmětem práce autorky je formování identit všech osob židovského původu. Autorka se záměrně vymezuje proti modernistickému výkladu dějin, když kritizuje vnucování kolektivní příslušnosti nejen Židům – Židem je dle jejího obecného uvedení ten, kdo se jím cítí být.

Jak podotýká Schallner, Čapková však ve své studii na vymezení faktorů, které o výsledném národním ztotožnění u Židů ve sledované době nakonec rozhodovaly, sama rezignuje s odkazem na jejich komplexnost a obtížnost jejich určení. Kdyby k němu ovšem přistoupila, musela by přece jen zvážit vnější tlaky dobového nacionalismu a vnucování kolektivní příslušnosti. Nucená příslušnost buď k Židům, Němcům či Čechům, dokonce její prikazování ze strany české či německé veřejnosti, státních orgánů i židovských elit, přirozeně znamenalo jeden z nejdůležitějších faktorů, který mohl přivést samotné osoby židovského původu

²²⁶ Schallner, Dieter: *Jak psát o českých Židech*. In: Lidové noviny (8. 10. 2005), s. iii.

²²⁷ Čapková, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách, 1918 - 1938*. Praha – Litomyšl 2005.

k jejich jakkoliv nestálému a nepřesvědčivému rozhodnutí o vlastní národní příslušnosti – které ostatně musely prokázat a prokázaly během meziválečného období minimálně dvakrát: při sčítání lidu v roce 1921 a 1930.

Přístup ke společenské realitě, který se vyznačuje její dekonstrukcí jako sociálně založené, není bez teoretického rizika. Mnozí autoři projevují tendenci přebírat současné závěry pamětníků o jejich tehdejší kolektivní nebo názorové profilaci, neboť je považují společně s nimi za hodnotově překonané, jako ponaučení. Tím ovšem obě skupiny odmítají respektovat v dané době skutečně přítomná myšlenková schémata jako fakticky působící skutečnosti. Pro pamětníky a příslušníky dané skupiny je proměna jejich vidění světa pochopitelným prostředkem pro jeho uchopení, které se děje odvisle od jejich individuálních potřeb a vzhledem k daným okolnostem, tj. představuje nezbytný identifikační a kolektivní tmel. Pokud jde o historiky, může je tento postoj přivést k ignorování toho, co formovalo svět tehdy, a zapomenout, co jej formuje nyní. V praxi posiluje takový postoj vidění poválečných a novějších dějin českých Židů prizmatem jejich válečné tragédie, tj. dějin (dnes) nepochopitelného příkoří. Přejímání svědectví do historického výkladu se vyznačuje posilující tendencí a zpětnou vazbou. Tento důraz může zpětně u židovských pamětníků posílit jejich sebe prezentaci jako židovských obětí rasového pronásledování, dočasně svedených socialistickou vidinou lepšího světa.

Je spravedlivé připustit, že pokusy studovat historické reálie prostřednictvím toho, jak je zaznamenali samotní přeživší Židé, jen odrážejí teoretické a metodologické limity antropologického přístupu obecně. Na váze získává například upozornění historika Horského, *„že je možné pojetí zkoumané dějinné skutečnosti teoreticky konstruovat sice rozmanitě, avšak pokaždé nemusí být badatelsky přístupné a pramenně uchopitelné. A právě v případě rekonstrukce „životní zkušenosti lidí určitého místa a doby, při snaze teoreticky konstruovat jakési ‚uzlové body‘ těchto zkušeností, možnosti historického výzkumu povětšinou končí – a těžko tomu může být jinak – u rozboru kulturních kategorií, tj. nástrojů prožívání historických aktérů, nepronikají však k jejich prožitkům samotným.“* Proto dle Horského může snaha o historické využití pramenů zachycujících subjektivní procesy dobových aktérů vést k tomu, že popisované dějinné skutečnosti získají podobu pouhé kvantifikace či popisu sociálních praktik (chování), jež jsou považovány za indikátory těchto procesů.²²⁸

Na omezené možnosti využití dobových svědectví dějinných aktérů poukazuje ve svém teoretizování více historiků, kteří hodnotí možnosti historicko-antropologických

²²⁸ H o r s k ý , Jan: *Dějepisné porozumění a ospravedlnění*. In: *Soudobé dějiny*. 11, 4 (2004), s. 69 a 70.

disciplín. Podle Iggerse nepovažovali průkopníci italské mikrohistorie za dostatečný „model dějin každodennosti“ vypracovaný v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století Ferdinandem Braudem, neboť se „omezoval na vnější popis materiálních podmínek života, aniž by pronikl k tomu, jak lidé tyto podmínky vnímali“. Podobně se dle Iggerse zastánci německých dějin všedního dne, inspirující se podle Medicka v americké kulturní a sociální antropologii (Geertz), svým přístupem nevyhnuli problému, neboť jejich metoda (zhuštěný popis): „nám neposkytuje přístup k životu individua, nýbrž pouze ke kultuře, která ho obklopuje ... Ani etnolog ani historik nemá podle Geertze a Medicka bezprostřední přístup ke zkušenostem a prožitkům lidí, které jsou předmětem jejich zkoumání“.²²⁹

Nakonec, výklad dějin z pozice jejich účastníků může být motivován nikoliv jako metodologicky přínosný, nýbrž jako exhibice dějinných zajímavostí a kuriozit, přístup, který jednoduše reaguje na dobovou poptávku, tj. chce být atraktivní. Radim Marada hovoří v doslovu ke klasické sociologické práci Bergera a Luckmanna v souvislosti s analýzami sociálních konstrukcí identit v posledních dvaceti letech dokonce o bestselleru, který spojuje s politickou objednávkou.²³⁰ Závěr teoretického pojednání nemůže být překvapující. Studium subjektivního světa člověka v minulosti by mělo zůstat předmětem výzkumu pouze pro historiky kvalifikované jednak širokými znalostmi ze sociologie, antropologie a psychologie, jednak důkladně obeznámené s dobovým a současným společensko-politickým rámcem. Bez znalosti obou oblastí není možné k dokladům o tomto světě správně přistoupit a s odstupem je věrohodně vyložit. Takovým historikem se být necítím ani nejsem.

²²⁹ **I g g e r s**, Georg: *Dějepisectví ve 20. století*. Praha 2002, s. 96 a 98.

²³⁰ **B e r g e r**, Peter L. – **L u c k m a n n**, Thomas. 1999. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění* Brno 1999, s. 204.

4. Úvahy metodologické – jak přistoupit k poválečným dějinám českých Židů

Rozhodnutí o předmětu a konceptu práce

Dosavadní teoretizování mělo ověřit, zda je možné k dějinným skutečnostem spojených s židovským obyvatelstvem po skončení druhé světové války přistoupit prostřednictvím svědectví jeho zástupců samotných, tj. antropologickým způsobem a užitím autobiografických pramenů. Předně, je nutné akceptovat omezenou možnost poznání toho, jak lidé zdánlivě objektivní realitu, vnější svět, v němž žijí, vnímají či prožívají, jednoduše řečeno, jak vypadá v jejich očích. Dostupné prameny zůstávají jen prostředkem k nahlédnutí jejich percepce, nedokládají ji však přímo. Je tomu tak proto, neboť člověk reflektuje společenské a politické prostředí zprostředkovaně, pomocí vyprávění, to znamená vzhledem k působení mnoha osobních a sociálních faktorů.

Výklad autobiografických pramenů je tudíž velmi komplikovanou skutečností, zvláště přijde-li na tak diferenciovanou společnost a její složky, jakou představovala poválečná Československá a přeživší Židé. Práce Aleny Heitlingerové, Moniky Hankové a dalších jsou důkazem, že takové prameny zůstávají odpovídajícím zdrojem informací především pro sociologicky orientovaná studia, navíc, s čestnou výjimkou Browningových téměř detektivních sond, omezených časově a místně. Studium subjektivních výpovědí nemůže být primárně orientováno k poznání dobových objektivních faktů, nýbrž k tomu, jak bývají zachovány v paměti jejich původců a co to znamená pro jejich místo ve společnosti (identity).

Závěry o historickém stavu společnosti vystavěné na svědectvích pamětníků tudíž nejsou a nemohou být alternativou vůči dosavadním politicko-dějinným studiím. Ostatně, stejně jako v jejich případě dochází ve výkladu poválečných židovských dějin k tendencím zdůrazňovat antisemitismus jako jejich neurčitý zdroj a determinant. Autoři alternativních přístupů nejsou schopni, není v jejich zájmu či jádrem jejich práce, využít výpovědi svědků k důslednému posouzení samotného politicko-společenského rámce, v němž se naplňoval přístup k židovským záležitostem. Například Heitlingerová hojně cituje prameny státních úřadů, kterým příslušel v poúnorové době dohled nad židovským společenstvím, neusiluje však o postihnutí nutně složitějšího vztahu mezi projevy antisemitismu a antisionistickou ideologií jako výsledku náboženské, národnostní a mezinárodní politiky KSČ. Taková politika se přirozeně mohla nabalovat na latentní formy protizidovské zášti, využívala je jako nástroj či se tato otevřeně projevovaly při jejím provádění, sotva však mohla být výhradně nějakou čistě psychopatologickou entitou,

z níž by přístup k židovským záležitostem vycházel a priori.²³¹ Rozpor mezi tím, co se říkalo, co se skutečně myslelo a co se činilo, zůstává nevyjasněn.

Využití toho, co jsem si abstraktně představoval jako osudy, smýšlení či prožívání přeživších Židů, není k poznání historického prostředí, ve kterém se pohybovali, tj. v českých zemích po skončení války, vzhledem k teoretickým a metodologickým možnostem možné. Zůstávám však přesvědčen, že je příhodné využít historicko-antropologických postulátů k uvažování o historickém uchopení dějin přeživších českých Židů nepřímo. Antropologické hledisko přestává být imperativem k poznání subjektivity dějinných aktérů jako prostředku k vyjevení objektivního obrazu doby. Je možné se však pokusit jakoby o obrácený přístup. Pokud zůstane zachováno hledisko, že dějiny jako proces neustálé souvztažnosti mezi objektivním a subjektivním, lze studovat dějinné skutečnosti jako výraz daného společensko-politického kontextu. To znamená, že vhodnějším bude poznat kulturní prostředí obklopující samotné lidské aktéry bez jejich přímého zprostředkování.

Vnímání historického prostředí jako spolupůsobení objektivního a subjektivního představuje pojistku před jeho rekonstrukcí izolovaným a mechanickým způsobem, kdy jsou objektivní skutečnosti vykládány jako absolutní dějinné síly stojící mimo člověka a determinující jeho osud. Vynáším tak jeden z historicko-antropologických postulátů o nemožnosti uvažovat o dějinných a společenských strukturách a procesech jako výchozích, organických a mimo člověka stojících dějinných jevech a silách.

Vědomí objektivně-subjektivní náplně dobového kontextu může znamenat vítanou perspektivu k nahlédnutí rozporu v přístupu k židovským záležitostem v obnovené Československé republice po skončení války. Řečeno obecně, naskýtá se možnost studovat širší dějinné struktury a procesy dynamickým a otevřenějším způsobem, přičemž lze čerpat vědomě a bezpečněji z konkrétních znalostí jednotlivých společenských věd. V praxi to znamená, že je možné nahlédnout přístup státu ke konkrétním židovským záležitostem nejen jako navzájem izolované historie řešení jednotlivých případů jako třeba navrácení občanství německým Židům nebo restituce. Jednotlivé „židovské“ záležitosti bude možné nahlédnout více způsoby a nacházet v nich spolupůsobení více skutečností, tj. studovat je odvisle od jejich ideologického vysvětlování a oprávnování, s ohledem

²³¹ Sama Heitlingerová v souvislosti s potlačováním kolektivního vzpomínání Židů na minulost uznává, že „*Je však třeba říci, že neochotu komunistických elit podpořit kolektivní paměť nelze vysvětlovat prostě antisemitismem. Oficiální nechuť zachovat židovskou kolektivní paměť vycházela ze silné oficiální víry v asimilaci, z naděje, že zapomnění ztíží židovské menšině zachovat si v budoucnosti svou kolektivní paměť*“.
H e i t l i n g e r o v á, Alena: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a Slovenští Židé po roce 1945*, s. 60.

na smýšlení o Židech napříč veřejností a praktickým (politickým) zájmům na nejrůznějších úrovních. Potlačení chápání dějinného výrazu doby izolovaným a mechanistickým způsobem není jedinou výhodou antropologické perspektivy. Uchopení dobového prostředí pomocí konceptu o dynamickém spolupůsobení toho, co si zjednodušeně vymezím jako ideologie, smýšlení a politika je vhodné též pro možnost sledování těchto veličin v kontextu poválečných českých dějin. Zvláště dobové ideologické zdůvodnění rozeznávání osob židovského původu a jejich dějinné role v duchu „řešení židovské otázky“, lze totiž číst jako pomyslnou kapitolu českého národního příběhu. Tento narativ definoval dobové hodnoty a normy s odvoláním na vůli lidu, avšak v konkrétních případech jsou zdůvodňovány a využívány jako legitimizační nástroj k prosazení praktických zájmů jednotlivých stran.

Přístup k poznání širšího prostoru, ve kterém zaujímala a uplatňovala společnost postoj a přístup k záležitostem židovského obyvatelstva, znamená připustit existenci takového obyvatelstva, tj. rozlišovat jeho příslušníky jako Židy. Činím tak pro dva související důvody, dle nichž, jak se domnívám, je možné pojímat osoby židovského původu pro potřeby historického výzkumu jako Židy a jejich záležitosti jako židovské: Židy lze označit za první všechny osoby židovského původu, pokud panuje za druhé jistota, že jako takové byly ve sledované době obecně rozlišovány buď institucemi či (stejně tak) příslušníky okolní kultury jako jim odlišný a cizí kolektiv, jako „ti druzí“ (tradovaná identita). V případě poválečného období jsou naplněny oba předpoklady. Skutečnost pronásledování osob židovského původu pro jejich původ jako Židů zdůraznila jejich chápání jako cizí, nečeské, odlišné skupiny obyvatelstva, jako menšiny.²³²

Jako nejvhodnější se ukazuje usilovat v mé práci formou jednoho oddílu a jedné případové studie za první o popsání postoje a přístupu k záležitostem přeživších Židů v českých zemích a za druhé přiblížit vzhledem k bohaté dokumentaci případ restituace varnsdorfského majetku jeho bývalým vlastníkem židovského původu, Emilem Beerem.

²³² Samotné osoby židovského původu se musely postavit skutečnosti, že je rasová persekuce buď poškodila, či ohrozila právě kvůli jejich židovskému původu. Všechny tyto osoby tudíž musely židovství vnímat a nějakým způsobem vůči němu zaujímat různou škálu postojů, ať již kladných, neutrálních či záporných. Praktické důsledky rasového vymezení Židů nacisty po válce zdůrazňovala židovská organizace, usilující o reprezentaci všech osob židovského původu právě proto, aby mohla účinněji prosadit nápravu těchto důsledků: ztráty majetku, vykořevení ze společnosti, popření občansko-právního statusu a psychologických následků persekuce. Zohledňuji tím hledisko židovských představitelů RŽNO o existenci osudového společenství, kdy tito trvají na nutnosti alespoň na čas nadále rozeznávat osoby židovského původu jako jeden celek, jako Židy, neboť je to neoptimálnější způsob nápravy současného specifického stavu a těžkostí týkajících se jich všech, neboť je způsobila jejich persekuce jako Židů.

Komunikačně-percepční trojúhelník

„Otázka nebude znít, co se odehrálo, nýbrž jak se o tom psalo, jaký používala doba jazyk, jakou měla syntax, v čem byla redundantní [opakována – pozn. autora], jaké literární formy v té chvíli převažovaly [proč asi], v čem nacházelo dané období svou rétoriku a expresivitu. Neboť v tom všem se skrývá jak událost, tak stav. Opačně to neplatí, událost i stav jsou z podstaty němé. Forma dává vzniknout obsahu, nikoli naopak.“²³³

Patrik Ouředník pro časopis Dějiny a současnost

Společensko-politický kontext, diskurs či rámec Československé republiky obnovené po skončení druhé světové války lze ztotožnit s pomyslným komunikačním systémem, v němž dochází ke vzájemnému působení skutečností duchovní, politické a sociální povahy, formujících takový kontext jako zdánlivě objektivní prostředí, fakticky zasahující do života společnosti a jednotlivců. V souladu s historicko-antropologickou perspektivou přisuzují takovému prostředí neustále se vyvíjející a samočinně přeformulovaný kulturní výraz, charakterizovaný v tomto případě dalekosáhlými politickými a společenskými změnami. Tento výraz mohu ztotožnit třeba s Klempererovou kategorií „jazyka“ jako nejobecnější charakteristiky momentální stavu daného kulturního prostředí.²³⁴ Jak je možné tento prostor zaměřit a studovat?

Po dlouhém uvážení jsem se rozhodl výsledné objektivní prostředí zaměřit jako (komunikační) prostor, který se pomyslně spouští mezi třemi ohnisky: ty vzhledem k výše rozváděným úvahám označuji jako smýšlení, ideologii a politiku. Smýšlením rozumím hodnotová schémata sdílená lidmi o nějakém subjektu. Smýšlení lze ztotožnit s tichými kulturami, v rámci nichž se odehrává všední život rozmanitých společenství lidí. Taková schémata odvozují především od poznatků o sociální konstrukci reality. Smýšlení je tudíž především vyjádřením úsilí jednotlivce zaujmout roli a získat takový status, který by vyrovnal jeho vztah k okolní společnosti. Ideologie je v pomyslném trojúhelníku chápána jako vyšší duchovní potřeba (pře)formulovat hodnoty dané kultury pomocí idejí jako světónázor, tj. duchovní systém ucházející se o komplexní výklad společenské skutečnosti. Zastřešující ideologická schémata jsou mnohdy vydávána za vyjádření vůle lidu, ve skutečnosti však jejich formování odpovídá dlouhodobým abstraktním myšlenkovým proudům, které jsou odtrženy od smýšlení tradičních společenství.

²³³ **K u d l á ě**, Antonín: *Literatura dává dějinám netoliko tvar. Rozhovor s Patrikem Ouředníkem a paměti, utopiích a historickém románu*. In: *Dějiny a současnost*, roč. XXVIII, č. 6 (2006), s. 18 – 20.

²³⁴ Klemperer nemá ambice pojem jazyka ve své práci o jeho podobě během nacistické epochy teoreticky dále rozvádět. Jak sám německý filolog upozorňuje, jeho deník není rozhodně žádným uceleným vědeckým dílem, ale spíše souborem postřehů jak se tento jazyk v běžném životě projevoval. **K l e m p e r e r**, Viktor: *Jazyk Třetí říše – LTI, poznámky filologovy*, s. 21.

Ideologie se zároveň může stát nástrojem mocenských zájmů, neboť umožňuje jejich zdůvodnění a oprávnění, ať již se tak děje na osobní, místní, vnitrostátní či mezinárodní úrovni (politika).

Pomyslný komunikační prostor trojúhelníku, v němž dochází k vidění společenské reality člověkem, lze jakoby uzavřít zdůrazněním vzájemné souvztažnosti všech jeho vrcholů: elity řídící společnost politicky s odvoláním na ideologii, se rekrutují výhradně z veřejnosti samotné, tudíž vycházejí z jejího smýšlení a berou jej ve své politice v potaz. Jelikož je trojúhelník výlučně referenčním a tudíž abstraktním modelem, je taková souvztažnost myšlenou a nelze jí pojímat jako ideální stav. Sotva si lze představit situaci, kdy člověk zdůvodňuje své zájmy a zároveň se s nimi plně a trvale ztotožňuje. Vymezení pomyslných zdrojů trojúhelníku má především zdůraznit, jak vrstevnatý a nestálý je zdánlivě objektivní politicko-společenský stav dané společnosti, neboť je jejich vzájemným působením neustále přeformulován. V praxi si lze představit, že člověk spíše činí to, co považuje za svůj konkrétní zájem a což ospravedlní vzhledem k panujícím hodnotám a normám, stejně jako k daným politickým poměrům. Pokud je o postoj a přístup k židovským záležitostem, uvážil jsem nahlédnutí jejich podob a působení v českých zemích po válce ze tří uvažovaných perspektiv následujícím způsobem.

Ideologie

Studium oficiálního postoje československého státu, který se deklaroval jako lidově-demokratický, vůči Židům a jejich záležitostem se zdá být nejjednodušším úkolem. Ideologický jazyk dobového výkladu „židovské otázky“ lze rozebírat pomocí takzvané „konceptuální historie“, kdy jsou studovány významové posuny jeho jednotlivých pojmů a pojmových struktur.²³⁵ Hodnotovými významy intenzivně zatížené pojmy jakými jsou ideje, se vztahují k dobovým kategoriím ideologického a politického myšlení, jejichž významová proměna je vzhledem k historickým okolnostem poměrně dobře známa. Pramenů ideologické povahy vztahujících se k židovství po skončení druhé světové války není mnoho, ale jejich množství lze považovat za dostačující, neboť dobová ideologie židovské otázky je pevně konceptualizovaným systémem. Vykládat vzhledem k dobové ideologii a duchovnímu stavu společnosti logicky formulované a do posledních detailů objasňující výklady, proč například Židé před válkou inklinovali k německu, proč měli více majetku a

²³⁵ Inspirovat se lze v konceptuální historii, srovnej: **I r a** , Jaroslav: *Dějiny politických pojmů: nové roviny, nové přístupy a nové otázky*. In: Dějiny, teorie, kritika, roč. 1, č. 2 (2004), s. 213 – 236. Průkopníkem konceptuální historie je především německý historik Koselleck, srovnej: **K o s e l l e c k** , Reinhart: *Future's Past. On the Semantics of Historical Time*. Cambridge (USA) – London 1985.

jak tomu musí být nyní, není nijak obtížné.

Zvláště komunisté využívali jednoduchých a na první pohled logických myšlenkových vzorců. Komunisté svá dogmata vhodně zdůrazňovali dialektickými schématy a vymezovali proti skutečným či myšleným ideovým oponentům.²³⁶ Proměna ideového postupu nekomunistů, zastoupených po válce v Národní frontě, k židovství vzhledem k předválečné republice vyžaduje sice jistou pozornost - v poválečné podobě se značně přiblížila komunistickému podání. Prozatím je možné podotknout, že se tak stalo především vzhledem k Benešovým postojům k menšinové a národnostní politice, které doznaly změn v jeho londýnském exilu. To je však již do značné míry záležitostí vycházející spíše z politiky. Důležitým pramenem k obecně přijímanému výkladu židovských záležitostí jsou zvláště nemnohé komentáře v tisku vyjadřující názory redakcí.²³⁷ Pramenem jsou dobové úřední písemnosti, neboť čím více jsou oficiálnější povahy, tím více jejich autoři formulovali tamní rozklady a odůvodnění s ohledem na oficiální výklad židovských záležitostí.

Politika

Obtížnější se zdá být poznat vztah mezi ideologií židovské otázky a praktickým přístupem k židovským záležitostem ze strany státu. K poznání toho, jak úřady a další subjekty přistupují vzhledem ke svým zájmům například k navrácení židovského majetku či zachování občanství německých Židů a jak to vysvětlují, je nutné využít rozličné dobové prameny především institucionální povahy. Jejich množství je však omezené. Nelze též zapomenout, že takové prameny lze využít i druhotným způsobem, tj. vzhledem k formě jakou je jejich obsah podán, zvláště přijde-li na jejich tematickou preferenci a stylizaci. Jejich využití je tak možné zvýšit volbou různých interpretačních perspektiv.²³⁸

²³⁶ Klíčovým pramenem je v tomto ohledu ideologická brožura publikována krátce po osvobození pod názvem „Antisemitismus poslední zbraní nacismu“ a jejíž autorství je přisouzeno ministru informací Václavu Kopeckému. **K o p e c k ý**, Václav: *Antisemitismus poslední zbraní nacismu*. Praha 1945. Podobný význam má přepis rozhlasového projevu Erika Kolára: **K o l á r**, Erik: *Ještě naposledy – co víte o židech?* Praha 1945.

²³⁷ Zde zvláště: **R e i m a n**, Pavel: *Židovská otázka dnes*. In: *Tvorba*, roč. XV, č. 32 (7. 8. 1946), s. 505 – 507.

²³⁸ V archeografické poznámce jsem též odkázal na inspirující přístup, jakým způsobem je možné rozmanitě užít archivních pramenů a zdůraznit při tom význam jejich jazyka. Účastníci grantového projektu o retribučním soudnictvím v období lidové demokracie a po Únoru 1948, „Židovská problematika a antisemitismus ve světle materiálů retribučních soudů“, využívají pro svůj záměr výhradně spisy mimořádných lidových soudů z let 1945 – 1948 uložené v českých archivech. Konkrétním předmětem většiny z padesáti čtyř publikovaných studií projektu je analýza retribučních případů, v nichž se projednávaly případy arizace židovského majetku, udání Židů a vůbec všech případů spojených s židovským obyvatelstvem. Sborník z konference konané ve dnech 10 – 11. prosince 2002 v Praze: **B o r á k**, Mečislav: *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před retribučními soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945 – 1948 a v některých zemích střední Evropy*. Konference v Olomouci v říjnu 2000: Kol. autorů: *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před retribučními soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945 – 1948 a v některých zemích střední Evropy*. O projektu viz webové stránky: www.mls.mysteria.cz

To platí především pro poměrně početné doklady poúnorové politiky komunistů ve věci židovských záležitostí, vzniklé v souvislosti s likvidací samostatného a mnohvrstevnatého židovského společenství koncem čtyřicátých let. Dalekosáhlé úřední revize a politické komentáře předúnorového přístupu k těmto záležitostem po únoru 1948 dosavadního postoje k židovským záležitostem, směřující k rozšíření ideologického pojetí v takzvaný antisionismus, jsou vzácným zdrojem informací - dokládají zpětně faktograficky mnohé skutečnosti o přístupu k těmto záležitostem mezi květnem 1945 a únorem 1948.²³⁹ Podání poúnorových komentářů zároveň odhaluje skutečné postoje komunistů v tomto období, neboť do této doby museli dodržovat společný lidově-demokratický výklad židovství. Kritickým zvážením poúnorových výroků komunistů lze potom jakoby zpětně uvažovat o skutečném přístupu k židovství z jejich strany, tedy toho co tenkrát komunisté ještě otevřeně říci nemohli. Lakonicky řečeno, poúnorové dokumenty svědčí o tom, že zástupci nejsilnější strany v zemi nehovořili lidově-demokratickou ideologií židovství tak zcela upřímně, ale jaksi z politického donucení druhých, přičemž stejně mysleli (a dělali) něco jiného, což nyní konečně mohou říci (a udělat) otevřeně. Zároveň tak mohou přistoupit k označení jako ideových nepřátel těch, co jim to údajně nedovolili.

Rozdíl mezi oficiální řečí a skutečnými politickými záměry zúčastněných stran se výrazně projeví ve způsobu, jakým jsou v židovských záležitostech aplikovány zákony. Zvláště zákonná ustanovení dekretů prezidenta republiky jsou typická pro široké a vágní ideologické formulace, jež se sice vzájemně doplňují, avšak umožňují jejich široký výklad. Poznání, jakým způsobem byly vykládány v praxi zákony a je vnímán právní řád jako takový, se proto stává indikátorem politického a zájmového zaujetí úředníků a jiných činitelů. Jelikož není možné, až na některé výjimky, sledovat konkrétní zákonodárství týkající se pouze Židů – příčiny absence takových zákonů je též třeba zhodnotit – je nutné podrobně sledovat řešení klíčových záležitostí, které jsou s nimi spojeny, zvláště jednání o jejich státním občanství a restituci majetku arizovaného nacisty.

²³⁹ Likvidací židovského společenství rozumím prozatím snahu KSČ o nastolení takové židovské politiky, která nemohla být v letech 1945 - 1948 vykonávána s ohledem na politickou opozici, tlak zahraničního veřejného a politického mínění na Západě a vstřícnou politiku ve věci založení židovského státu v Palestině. Samotný proces etablování poúnorové židovské politiky lze sledovat ve dvou plynule přechodných fázích: 1) od Února 1948, kdy je revize přístupu k židovství důsledkem odstranění vnitropolitické a zahraničněpolitické opozice; 2) od roku 1949, kdy k revizi přistupuje jeho rozšíření respektive doplnění o antisionismus.

Smýšlení

Důležitou skutečností, již je nutné při studiu poválečného postoje a přístupu k záležitostem židovského obyvatelstva zvážit, je rozdíl mezi jejich oficiální reprezentací a tím, co si lidé o tomto obyvatelstvu skutečně myslí. Jestliže lidé upravují své vyjadřování vůči vnějšímu světu, pak může panovat značný rozdíl mezi tím, jak hovoří na veřejnosti a jak v soukromí. Smýšlení o Židech po skončení války se zdá být dobrým příkladem. Záměrem této práce však není detailní studium antisemitismu v české společnosti. Lze se spokojit s izolováním a charakteristikou schémat a vzorců, prostřednictvím nichž o Židech veřejnost pravděpodobně smýšlela a pokusit se zhodnotit jejich možné projevy a intenzitu. Nejpřístupnějším pramenem k poznání smýšlení lidí v tomto ohledu jsou úřední situační zprávy a dobový tisk. Bezpečnostní a jiní referenti nižších státních úřadů, a to především těch spadajících pod ministerstvo vnitra a sloužící v pohraničí, líčí své zprávy o aktuálních skutečnostech spojených s Židy svým nadřízeným poměrně upřímně. S jejich přesvědčením o důvěrnosti takových zpráv opouští míru politické korektnosti, kterou by v těchto záležitostech museli zachovat ve veřejné komunikaci.

Dostačující množství článků a uveřejněných dopisů v tisku umožňuje učinit si představu o tom, jak o Židech smýšlela veřejnost. Analýza médií umožňuje například zmapování jedné regionální kauzy v Liberci, která se odehrála v roce 1946 na stránkách tamního periodika *Stráž severu*. Vypovídající je opět forma pramene, totiž způsob, jakým reakce čtenářů uveřejňovala a komentovala redakce.²⁴⁰ To svědčí mimochodem o tom, na co již bylo upozorněno. Mnoho skutečných názorů veřejnosti se do tisku nedostalo a židovské záležitosti jsou tamtéž podávány formálním tónem a výjimečně. To je důsledek konformity redakce s ideologickým výkladem židovské otázky - některé názory čtenářů se rozcházely a ocitaly v rozporu s politickou korektností v této otázce. Znamená to, že takové názory je vzhledem k okolnostem jejich uveřejňování nutné posuzovat jako doklad o obecném veřejném smýšlení kriticky, zvláště nelze soudit mnoho o jejich kvantitativním rozšíření.

Vnější omezení veřejného informování o židovství ovšem zároveň způsobilo, že obvinění z antisemitismu či naopak zastávání Židů se stalo politickou zbraní k očernění politického protivníka - jak se to projevilo typickým způsobem během varnsdorfských

²⁴⁰ NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond Gottwald 100/24, sv. 49, a.j. 872, 19 a 20, hlášení oblastního velitelství SNB v Liberci. Připojeny ohlasy na článek židovského autora „Samuela W.“ (24. 10.) z 3. 11. 1946 uveřejněných ve *Stráži Severu*.

událostí v březnu 1947.²⁴¹ Tím je možnost výkladu obrazu židovských záležitostí v tisku zatížena ještě více. O okolnostech spojených s mediální reflexí židovství ve sledovaném období se můžeme ostatně poučit v disertaci Petra Bednaříka.²⁴² Budiž dodáno, že Bednařík v závěru své práce uvádí historikům spíše neznámou hypotézou z oboru masové komunikace, takzvanou „agenda setting“.²⁴³ Rozbor mediálního sdělení dobového tisku lze podobně zkoumat prostřednictvím kvantitativní obsahové analýzy, při je sledováno několik znaků, zde jednoduše židovská tematika.²⁴⁴

²⁴¹ Mediální ohlas restituční aféry ve Varnsdorfu v roce 1947 je přímo dokladem o ideologickém výkladu antisemitismu jednotlivými politickými stranami, a jakým způsobem ho musely vykládat vzhledem ke vzájemnému mocenskému soupeření. **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů k české společnosti – případ Varnsdorf v českém tisku*. In: Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v EU, 2. Díl: Sociologie, prognostika, media. Praha 2003. s. 257 - 274.

²⁴² Student mediálních studií systematicky vyhledal a komentoval všechny zmínky o židovství v hlavních dobových denících a týdeníku Dnešek v období 1945 - 1948. **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*.

²⁴³ „Tato hypotéza vychází z představy, že existuje úzká souvislost mezi mírou pozornosti, kterou určitému tématu věnuje tisk, a mezi mírou důležitosti, kterou tomuto tématu přisuzují lidé, kteří jsou příjemci mediálních sdělení“. Tento vztah však není rovnoměrný, nejsou to samozřejmě výhradně čtenáři kdo určují o čem se bude v tisku psát, hovořit v rádiu apod. Jisté je že média jsou – zvláště v této době – nástroji politických stran. Potom: „Masová média mají vliv na to, která témata budou veřejností vnímána jako obzvlášť významná. Otázky nastolené tiskem se tak stávají zároveň otázkami, kterým přikládá veřejnost větší důležitost. Agenda tisku je pak i agendou veřejnosti. Možnost médií nastolovat tuto agendu je ovlivňována danou společenskou situací, samotným médiem a vlastnostmi příjemců. Šance ovlivňovat tímto způsobem příjemce je větší ve fázi změn hodnotové struktury společnosti“. Týž, s. 283.

²⁴⁴ V tomto ohledu je možné zvážit využití analytické metody vhodné pro menší množství mediálního sdělení o sledovaném znaku, na níž upozorňuje Helmut Scherer. Hermeneutická textová a obrazová analýza vychází z literárně vědní textové interpretace a postupujeme při ní tak, že subtilními interpretačními postupy odhalujeme pod povrchem textu skryté významy. **S c h e r e r**, Helmut: *Úvod do metody obsahové analýzy*. In: *Analýza obsahu mediálních sdělení*. Praha 2004, s. 29. Hermeneutický přístup je rozumějící metoda, umění porozumět textům a jazyku, vztahující se k jazyku jako psanému či vyslovenému slovu. Hermeneutika, jako „metoda porozumění, která má oživit vše to, co člověk vytvořil v procesu nejrůznější objektivizace“, má pro náš zájem o čtení dobového jazyka mimořádný význam. Autorem citace předchozí věty je Dilthey, který stavěl na empatickém porozumění textu. Jan Hendl, jenž nám pojetí hermeneutiky představil, odkazuje rovněž na konkrétní postup Meinbergovy „klasické textové hermeneutiky“, podle níž text analyzujeme a snažíme se mu porozumět. **H e n d l**, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha 2005, s. 74.

**Poté - postoj a přístup k Židům v českých zemích
po skončení druhé světové války
(1945 – 1947/1953)**

Uvedení

Postoj a přístup k záležitostem spojených s židovským obyvatelstvem v českých zemích po skončení druhé světové války sleduji ve dvou základních, chronologicky navazujících částech: za prvé je to období od osvobození Československé republiky do začátku roku 1947, za druhé je to doba ohraničená letními měsíci roku 1947 a rokem 1952. První a druhý celek nelze považovat za sobě rovnocenné. Období jsou odlišné nejen pro svůj časový rozsah, ale především hloubkou, kterou k jejich poznání přistupuji. První dva roky následující osvobození republiky jsou jádrem práce a tvoří tři čtvrtiny textu. Následující období, 1947 – 1952, kdy se postoj a přístup k židovským záležitostem zformoval v takzvaný „antisíonismus“, nesleduji s ambicí pokrýt jej vyčerpávajícím způsobem. Podání druhého období je naopak určeno ústřednímu tématem, kterým zůstává tento postoj a přístup v prvních dvou poválečných letech. Toto podání se jeví jako optimální z následujících důvodů.

Praktický přístup k židovským záležitostem po skončení války v českých zemích sleduji jako uplatnění politických zájmů rozhodujících mocenských sil, jejichž představitelé k jejich odůvodnění využívali ideologických pojetí, aby je vysvětlili, ospravedlnili a získali pro něj veřejnost. Charakteristické rysy tohoto přístupu byly pevně zakotveny v prvních dvou letech po válce a je nutné je podrobit co nejpečlivějšímu studiu. Postihnutí období 1947 – 1952 přitom není pouze epilogem jakoby další z mnoha pučem komunistů zmařených šancí, které na krátký čas po osvobození nabídla osvobozená republika svému obyvatelstvu, zde přeživším Židům. Období od léta 1947, kdy komunisté přistoupili ke své mocenské ofenzívě, neznamenal vymezení totalitárního postoje k židovským záležitostem vůči dosavadnímu demokratickému postoji. Naopak.

V poměrně dlouhém období let 1947 – 1952 pokračovalo koncem války započaté období utváření nového pojetí přístupu k židovským záležitostem, které by pomyslně nastoupilo po nacistickém konečném řešení židovské otázky. Tímto ustálením se stává začátkem padesátých let antisíonismus, který strukturálně z první fáze přechodného období (1945 – 1947) vyšel a v jeho druhé fázi (1947 – 1952) jen postupně získával své konečné obrysy. V pounorovém období proto nelze hovořit o novém přístupu k židovským záležitostem, nýbrž o jeho revizi, založené na vyzvednutí a potlačení takových prvků dosavadního přístupu, jak to odpovídalo zájmům mocipánů.

Přitom je zřejmé, že revidování postoje a přístupu k záležitostem židovského obyvatelstva komunisty v druhém období vedlo k jeho výraznému argumentačnímu vygradování jakoby nového oproti starému, tj. poúnorového vůči předúnorovému. Tato skutečnost, kterou je nutné považovat především za praktický politický tah, spočívající v dramatickém vymezení vlastních zdánlivě kladných znaků jako legitimních proti o to zápornějším a nelegitimním znakům druhé strany - typický ostatně pro argumentaci komunistů rozhodujícím způsobem od roku 1947 obecně. Tato skutečnost má pro tento text ovšem zásadní studijně-referenční význam.

Vymezení zdánlivě pokrokového postoje a přístupu k Židům vůči překonanému umožňuje zpětně kriticky uvažovat, jaké jednotlivé skutečnosti tento přístup a postoj skutečně utvářely v období bezprostředně po skončení války. Komunisté jakoby nabízejí svojí argumentačně jasnou a ideologicky schematickou oficializací postoje a přístupu k židovským záležitostem možnost studovat to, vůči čemu byla vymezena především, tj. studovat tento postoj a přístup bezprostředně po válce. Vnější podobu a vnitřní pohyb zdrojů tohoto postoje a přístupu jsem se vzhledem k teoretickým a metodologickým závěrům učiněným v úvodu práce rozhodl v následujícím textu studovat následovně.

V následujícím textu nejdříve snáším faktické doklady o přístupu k židovským záležitostem ze strany Československého státu v prvních dvou letech po válce. Jedná se o úpravu státně-právního postavení přeživších Židů, tj. především rozhodování o zachování jejich státního občanství, dále je to sociální a materiální odškodnění obětí pronásledovaných na základě nacistických rasových zákonů jako Židé, následuje jednání o využití majetku zachovaném v terezínském ghettu k dobru židovské organizace a konečně navrácení židovského majetku obecně, tj. otázka restituce. V praktické rovině se nejvíce dotkla poválečná realita těch osob židovského původu orientovaných před válkou kulturně či se přímo ztotožňujících kolektivně s němectvím a těch z nich, které přicházely do českých zemí z Podkarpatské Rusi. Těmito dvěma skupinám, nacházejících se po skončení války na českém území - pro zjednodušení je označuji jako německé Židy a karpatské Židy - věnuji zvláštní pozornost. Praktický přehled, jakým způsobem bylo přistupováno k nejzávažnějším záležitostem spojených s přeživšími osobami židovského původu, mi umožní následně uvažovat, co za tento přístup formovalo. Činím tak ve třech rovinách, uvedených v úvodu práce: z hlediska oficiálních ideologických pojetí, smýšlení veřejnosti a vzhledem k politickým zájmům rozhodujících mocenských subjektů.

V prvním případě usiluji o postihnutí dobového vnímání a hodnocení postavení Židů ve společnosti jako problematického, které nacházelo v dobové ideologii vyjádření jako „židovská otázka“. Konkrétně podrobím rozboru ideologická pojetí, prostřednictvím nichž vysvětlovala a zakládala svůj postoj k židovským záležitostem dvojice politicky rozhodujících sil obnovené Československé republiky: nekomunistické síly zformované kolem Benešova londýnského exilu a zastánci podstatně konzistentnějšího marxistického konceptu židovské otázky. V části věnovaném smýšlení se zaměřím na skutečnost, jak mohlo být vnímání Židů ze strany veřejnosti na rozdíl od korektně formulovaných ideologických schémat zatíženo jednotlivými předsudky. Mnohé články v tisku a formulace úředních dokumentů též naznačují, že záporné vnímání Židů představovalo živý proces, tj. konkrétní předsudky byly reformulovány vzhledem k aktuální situaci a vzájemně se asociovaly – proto hovořím vedle staticky chápaných předsudků o předpojatosti. Předpojatost vůči Židům se navíc ukázala jako mechanismus inklinující k argumentačnímu uzavření, kdy jeho nositelé jakoby druhotně vylučující apriorně jeho kritiky a nezřídka vrcholící v konspirační teorii o židovském spiknutí.

V politické rovině bude prokázáno, že konečný přístup k židovským záležitostem ze strany státu nebyl formován ani tak odvisle od ideologických pojetí a smýšlení veřejnosti, jako pro dalekosáhlé pragmatické důvody. Klíčovou roli sehrála především potřeba zachovat kladný obraz Československa v zahraničí, respektive nutnost zohlednit humanitární hledisko vůči Židům jako zvláštní skupině osob poškozených nacistickým pronásledováním. Politicky motivovaný postoj zřetelně vyplyne na povrch v přístupu Československa k židovským uprchlíkům z Polska, procházejících územím Československa po celou dobu jeho osvobození do roku 1949 a v masových počtech na začátku podzimu roku 1946. Přístup k židovským záležitostem ze všech tří úhlů nejen rekonstruuji na základě odpovídajících faktů, nýbrž usiluji též jednotlivě o jejich zařazení do obecného ideologického rámce poválečné republiky, o posouzení vzhledem k obecným společenským pohybům v české společnosti po skončení války a odvisle od politického soutěžení o moc mezi nekomunisty a komunisty.

Druhá část textu, období 1947 – 1952, nepřebírá strukturu a záběr předchozí části. Historie dalšího přístupu k židovským záležitostem je zde volně vykládána a jeho příčiny a důsledky jsou ihned vysvětlovány. Konkrétně jde o úsilí komunistů bránit navrácení majetku židovským restituentům a vydání zákona o Likvidačním fondu měnovém v létě 1947, prikazujícího majetek zahynulých Židů bez dědiců státní pokladně. Ustanovení zákona předznamenalo záměr bránit domácí židovské organizaci v politice prosazující zvláštní

přístup k židovským záležitostem. Definitivně se tak stalo omezením manévrovacího prostoru vyakčněním nepohodlných funkcionářů z organizace bezprostředně po 25. únoru 1948. Zmapováno je způsob likvidace široké rehabilitační politiky židovské organizace, fakticky dokonaná církevním zákonem z konce roku 1949.

Paradoxně může působit po Únoru pokračování ve zvláštním přístupu k záležitostem židovského obyvatelstva, přijde-li na jejich spojitost se sionistickým projektem židovského státu, který vznikl s všestrannou podporou Československa v květnu 1948. Dvoukolejnost v přístupu k židovským záležitostem bude muset být objasněna vzhledem k setrvačnosti blížkovýchodní politiky Moskvy. V letech 1948 až 1952 tato politika ztrácí ovšem čím dál více ze svého významu. Citováním a rozbořením pasáží projevů obviňujících Rudolfa Slánského, přednesených na sjezdech KSČ Kopeckým a Gottwaldem, bude prokázáno, že zaujetí nepřátelského postoje k židovskému státu a vnitromocenské tlaky v komunistické straně dokončily a dramatisovaly podobu oficiálního postoje a přístupu k záležitostem spojených s židovským obyvatelstvem, jak ji známe v ustáleném stavu během následujících zhruba čtyřiceti let – tj. jako antisionismus.

Přístup k židovským záležitostem po osvobození do roku 1947

1. Občansko-právní postavení osob židovského původu nečeské národnosti

Nižší úřady

Bezprostředně po osvobození českých zemí a obnovení Československé republiky se její administrativní aparát dostával do nesnází, jak přistupovat k osobám židovského původu. Dělo se tak zvláště v případech, pokud bylo známo, že se před válkou tyto osoby nehlásily k české či slovenské národnosti a nebyly schopny komunikovat v českém jazyce. Důvod nejasnosti jejich právního a občanského postavení spočíval v neexistenci konkrétních směrnic, kterými by ústřední orgány definovaly jejich postavení a určily jak vůči nim postupovat v praxi. Jednotlivé národní výbory, úřady nebo též armádní složky se řídily vlastními směrnicemi, pokyny a příkazy, které nebyly koordinovány, nehledě na to, že mnohdy se tak dělo ústně.

Taková nařízení vykládala postavení osob židovského původu různým způsobem. Je možné obecně shrnout, že respektovaly či jinak přijímaly zásadu, vyslovenou v košickém vládním programu a postupně opakovanou v prezidentských dekretech: osoby pronásledované nacisty z rasových důvodů musí být vyjmuty z postupu proti obyvatelstvu označeného jako státně nespolehlivé. Takové osoby ovšem nebyly vymezeny jako jedna skupina obyvatelstva určena rasovým původem, pro který je poražený nepřítel pronásledoval, tj. jako Židé. Obvykle odpovídající nařízení hovoří o výjimkách z postupu proti Němcům v případě antifašistů, těch co se navrátili z koncentračních táborů a obdobně jako v dekretu číslo 12/1945 Sb. o konfiskaci zemědělské půdy je vyslovována zásada ochrany osob aktivně se účastnících na obraně republiky.

Židé hovořící německy a přihlášení před válkou k německé či židovské národnosti nejsou revolučními orgány rozeznávání jako součást jedné skupiny obyvatelstva, Židů, u nichž by se automaticky předpokládalo poškození fašistickým režimem a vůči nimž je nutné postupovat bezvýhradně smířlivým způsobem. Dozvídáme se naopak, že některé orgány zamýšlely proti některým Židům postupovat jako proti ostatním Němcům a někdy ani nepřipouštěly polehčující okolnost jejich pronásledování nacisty: například podle návrhu směrnic pro „řízení a provádění akce k vyčištění Moravy a Slezska od Němců“ ze dne 2. června 1945 měli být vysídleni i „Židé, kteří pro své smýšlení nebo chování nebyli

nacisty pronásledování“.²⁴⁵ Některé státní orgány v průběhu léta 1945 zacházely s takovými osobami přímo v souladu s nařízeními o Němcích, při čemž došlo i k případům jejich odsunu a internaci společně s Němci, k nepřiznání sociální pomoci a k nejasnostem ohledně jejich zaměstnání, k přiznávání pouze německých potravinových dávek, k bránění navrácení či přístupu k jejich majetku atd.²⁴⁶

V nejistotě se ocitli mnozí Židé po vydání prezidentského dekretu číslo 33/1945 Sb. ke dni 2. srpna 1945, potvrzujícího vyvázání z československého občanství těch osob, které z nařízení německých a maďarských okupačních úřadů získaly německé a maďarské občanství, a odepírajícího ke dni svého vydání československou státní příslušnost též všem ostatním osobám německé a maďarské národnosti.²⁴⁷ To znamená též osob židovského původu, které se samy před válkou hlásily k německé či maďarské národnosti.²⁴⁸ Občanství však mělo být zachováno dle takzvaného „antifašistického paragrafu“ tohoto dekretu (§ 2 odst. 1) osobám, které zachovaly věrnost republice, neprovinily se proti českému a slovenskému národu a podílely se na jejím obnovení, včetně těch, které „trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem“.²⁴⁹

Tyto osoby ovšem musely žádat dle zásad vyslovených v § 2 dekretu do šesti měsíců od jeho vydání o osvědčení o zachování státního občanství a samy tak dokazovat, že k tomu dodržely stanovené podmínky.²⁵⁰ Existují přitom doklady, že zvláště jednotlivci

²⁴⁵ Více viz: **S t a n ě k**, Tomáš – **A r b u r**, Adrian von: *Organizované divoké odsuny? 3. část: Snaha vlády a civilních úřadů o řízení „divokého dosunu“*. In: Soudobé dějiny, roč. VIII, číslo 3-4 (2006), s. 350.

²⁴⁶ O německých Židech viz především: **A s s o r**, Reuen: *Deutsche Juden in der Tschechoslowakei 1945-1948*. In: Sudetenland. č. 2 (1993), s.161 – 165. **S t a n ě k**, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945 –1947*, s. 162 – 165. Srovnej opis dopisu RŽNO (adresovaný Rudolfu Slánskému) ze dne 19. 10. 1945 pro MV, ve kterém RŽNO protestuje proti diskriminaci židovských občanů německé národnosti okresní správní komisi (OSK) v Ústí nad Labem a žádá urychleně o vydávání osvědčení o československém státním občanství obětem rasové persekuce. **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 28 - 31.

²⁴⁷ Ústavní dekret presidenta republiky číslo 33/1945 Sb. ze dne 2. srpna 1945 o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské. <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/331945.html>

²⁴⁸ Tamtéž, § 1 odst. 3 „*Tento dekret se nevztahuje na Němce a Maďary, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky (§ 18 dekretu prezidenta republiky ze dne 19. června 1945, č. 16 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejichpomahačů a o mimořádných lidových soudech) přihlásili v úředním hlášení za Čechy nebo Slováky. § 1 odst. 4 Češi, Slováci a příslušníci jiných slovanských národů, kteří se v této době přihlásili za Němce nebo Maďary, jsou donuceni nátlakem nebo okolnostmi zvláštního zřetele hodnými, neposuzují se podle tohoto dekretu jako Němci nebo Maďaři, schválí-li krajský národní výbor osvědčení o národní spolehlivosti, které vydá příslušný okresní národní výbor (okresní správní komise) po přezkoumání uvedených skutečností.*“

²⁴⁹ Tamtéž, § 2 odst. 1 „*Osobám, spadajícím pod ustanovení § 1, které prokáží, že zůstaly věrny Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se činně zúčastnily boje za její osvobození, nebo trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem, zachovává se československé státní občanství. § 2 odst. 3 O zachování československého státního občanství příslušníků československých vojenských jednotek, kteří jsou německé nebo maďarské národnosti, rozhodne v nejkrajší době z moci úřední ministerstvo vnitra na návrh ministerstva národní obrany. Až do úředního rozhodnutí jest je považovati za československé státní občany.*“

²⁵⁰ Tamtéž, § 2 odst. 2 „*Žádost o zjištění, že československé státní občanství zachovává, lze podati do šesti*

částečně židovského původu (míšenci), nedeportováni do koncentračních táborů a nevystaveni persekuci přímo v nich, nemuseli být úřady za hodna vyjmutí z postihu Němců uznány. Jejich chránění mohlo být též pouze dočasné, neboť pakliže nevyhověli úřednímu prošetření o zachování občanství, úřad se k jejich stigmatizaci jako Němců vrátil, jako se stalo v Chomutově na jaře roku 1946.²⁵¹ V podobně nejisté situaci se ocitly osoby národnosti židovské, již poválečné revoluční legislativní úpravy nerozeznávaly vůbec.

Lze vůbec pochybovat, že v situaci všeobecného právního chaosu a bezprostředně prováděné odplaty na Němcích vůbec, nezkušené kádry národních výborů a správních komisí následovaly a v praxi přísně dodržovaly příliš obecné a pokaždé jinak formulované zásady dekretů a nařízení kompetenčně se vadičích ústředních orgánů. Platí to jistě též pro první výnos ministerstva vnitra (MV) usilující o upřesnění, kdo má být vyňat z opatření proti Němcům. Výnos vyšel dne 8. června 1945 a jednu ze tří skupin vyňatých z opatření jmenuje jako „osoby, jež se vrátily z koncentračních táborů a věznic, pokud se v nich ocitly následkem politické nebo rasové persekuce“.²⁵²

Na druhou stranu jsou to právě mnohé národní výbory či správní komise, které se obracejí na ústřední orgány s dotazem, jak jednat s osobami, které jsou sice viditelně německé národnosti příslušnosti, avšak stejně tak je evidentní, že se jako Židé vrátily z nacistických koncentráků. Takové dotazy dokazují, že obecně formulované zásady výjimek nedostačovaly pro úřední jednání s konkrétními skupinami poškozených, při čemž se ukázala též potřeba rozlišovat mezi situací německých Židů a německých antifašistů.²⁵³

MV reagovalo na právní chaos vydáním oběžníku pro rozhodování o občanství osob přihlášených k německé národnosti důležitým oběžníkem ze dne 24. srpna, který upravoval výklad československého státního občanství podle zmíněného dekretu číslo 33/1945 Sb.²⁵⁴

měsíců od počátku účinnosti tohoto dekretu u místně příslušného okresního národního výboru (okresní správní komise), anebo bydlí-li žadatel v cizině, u zastupitelského úřadu. Rozhoduje o ní krajský národní výbor na návrh okresního národního výboru. Tyto osoby jest až do vyřízení žádosti považovati za československé státní občany, vydal-li jim okresní národní výbor (okresní správní komise) nebo zastupitelský úřad osvědčení o okolnostech, uvedených v předchozím odstavci.“

²⁵¹ Srovnej například dopis Karla Sterna z Chomutova Kurtu Babelovi v pohraničním oddělení ÚV KSČ ze dne 15. 4. 1946. Stern cituje výměr OSK Chomutov, ve kterém se píše: „Vaše údaje, že jste byl po celou dobu asi 1 týdně vyslýchán gestapem po záboru pohraničí a pak opět r. 1944 vyšetřován asi po 12 dnů v Mostě, jakož i to, že jste se strany spoluobčanů a nacistických úřadů byl vystaven všemožným ústrkům a Vám vyhrožováno koncentračním táborem a smrtí, nejsou skutečnosti, které předpokládá § 2 dekretu.“ NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond Pohraniční oddělení ÚV KSČ, a.j. 53. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

²⁵² **S t a n ě k**, Tomáš – **A r b u r**, Adrian von: *Organizované divoké odsuny? 3. část: Snaha vlády a civilních úřadů o řízení „divokého dosunu“*, s. 327.

²⁵³ Neznamená to ovšem, že vůči antifašistům by v praxi postupovaly úřady shovívavě a zásady vyslovené v dekretu vylučující je ze zacházení s Němci zabránily svévolnému výkladu a mnoha přehmatům.

²⁵⁴ Směrnice ministerstva vnitra ze dne 24. srpna 1945 číslo A-4600-16/8.-45-ref.A o úpravě československého

Oběžník upřesňoval v dekretu příliš vágně formulovanou výjimku o zachování občanství osobám německé či maďarské národnosti, definovanou dosud antifašistickým paragrafem. Oběžník vzpomíná, že se tak má stát proto, neboť dle košického vládního programu „*mají být uznáni jako antinacisté a antifašisté a jako takoví příslušnými úřady legitimováni*“ ti jednotlivci, kteří byli z politických nebo rasových důvodů v koncentračním táboře, ve vězení nebo ve vyšetřovací vazbě a po svém propuštění z vězení zůstali věrni svému přesvědčení; platilo to též pro rodinné příslušníky vězňů, kteří zahynuli.²⁵⁵

Takto definované osoby si směly podat „*žádost o zjištění*“, zda se jim občanství zachová, a to do šesti měsíců od počátku účinnosti dekretu, v místě příslušného okresního národního výboru či správní komise (ONV či OSK), nebo v zahraničí na zastupitelském úřadě. ONV (OSK) přezkoumala oprávnění k žádosti na základě předložených dokladů, případně provedeného šetření, které obstarala zpravidla tříčlenná prověřovací komise.²⁵⁶ Pokud je žádost shledána oprávněnou, vydá se žadateli osvědčení podle § 2 dekretu číslo 33/1945 Sb. o prozatímním zachování státního občanství.²⁵⁷ V případě, že je osvědčení odepřeno, je o tom zhotoven výměr, proti němuž je možno se do patnácti dnů odvolat a s konečnou platností o něm rozhodne zemský národní výbor (ZNV). ZNV ostatně postupuje všechny žádosti ke konečnému rozhodnutí MV, a to formou předložení návrhu s vlastním vyjádřením. Dekret a oběžník z tohoto postupu vyjmul příslušníky vojenských jednotek německé nebo maďarské národnosti, jimž bude občanství, jak deklarováno, přiřknuto z moci úřední automaticky.

MV, jež mělo ve věci vydávání osvědčení konečné slovo, však muselo v oběžníku ze dne 14. listopadu národní výbory upozornit, že vyřizování agendy je téměř nezvladatelné. MV zdůvodňuje neudržitelnost zvládat posouzení žádostí o zachování státního občanství proto, neboť veřejné úřady, soudy a orgány republiky považují za jediný a výhradní důkaz pro osvědčení přihlášení dotyčné osoby k národnosti při sčítání lidu v roce 1930. Tím ovšem zavalily svými dotazy archiv MV, kde byly odpovídající doklady z roku 1930 uloženy. MV úřadům připomnělo zásadu lidově-demokratického chápání národnosti

státního občanství podle dekretu 33, uveřejněným ve věstníku MV ročník 45, s. 21. Viz též: NA Praha, fond ÚPV–BSA, inv.č. 2914, sign. 762, karton 725. Srovnej výklad: **J a n ě í k**, Drahomír – **K u b ů**, Eduard – **K u k l í k**, Jan ml.: „*Arizace*“ a restituice židovského majetku v českých zemích (1939-2000), s. 55.

²⁵⁵ Tamtéž.

²⁵⁶ Obvykle si vyžádala posudek další komise, tří až pěti členného protifašistického výboru, složeného z osvědčených a státně spolehlivých osob německé národnosti a z jehož jednání se pořizoval zápis. Výsledek je zapsán do přílohy E (vyšetřovací arch k žádosti o vrácení čs. státního občanství podle § 3 dekretu 33 a se svým dobrozdáním ho komise ONV předloží ZNV.

²⁵⁷ Evidenci osvědčení (vzor B, na modrém papíře) provede ZNV, o evidenci přidělení jednotlivcům ONV. V případě udělení osvědčení se vrací všechna potvrzení o vynětí z opáření proti Němcům.

příslušnosti zakládající státní občanství, to znamená, že je nutno při rozhodování o ní vzít v úvahu subjektivní prohlášení dotčené osoby, které je doložitelné objektivními znaky. Tím je zlehčen význam přihlášení k národnosti za první republiky, když oběžník konstatuje, že jde jen o jeden ze (spíše subjektivních) znaků určujících národnost, který se v průběhu doby navíc lehce mění vzhledem k politickým a jiným okolnostem (viz dále).²⁵⁸

Zdeněk Nešpor ve svém právním rozkladu konkretizoval, že zákon jako takový nedává definici, ale „*právní doměnkou koho považovat za osobu německé národnosti*“ a je tudíž třeba přihlížet k „*obvyklým hlediskům, kterými je příslušnost národnosti určována*“: subjektivní prohlášení potvrzené objektivními znaky (sčítání 1930 a 1939, policejní hlášení, přihláška do škol, původ z rodičů, školní vzdělání, užívání jazyka v soukromém životě, účast na veřejném životě, členství v politických stranách, spolcích, organizacích atp.). „*Přitom jednotlivé takové skutečnosti dlužno oceňovati navzájem a nelze se spokojiti s jedním takovým znakem, zvláště jde-li o okolnosti jež se lehce během doby dají měniti.*“²⁵⁹ Úřady proto mají být dle právního názoru ve svém rozhodování méně dogmatické a reagovat pružněji na skutečný stav věcí.

V jiných úpravách ve věci občanství, vydaných MV pouze den před výzvou k objektivnějšímu posuzování národnosti, se poprvé konkrétně a jasně praví, jak posuzovat případy osob židovského původu:

„*Vyskytly se též pochybnosti, jak posuzovat národnost osob, označených okupantskými předpisy za židy. V tom ohledu není rozdílu mezi československými státními občany původu židovského a ostatními. Tyto osoby, pokud jsou přihlášeny k národnosti židovské, jsou občany jiné než německé nebo maďarské národnosti. Pokud jsou přihlášeny k národnosti české nebo slovenské, jsou Čechy nebo Slováky. Pokud jsou přihlášeny k národnosti německé nebo maďarské, jsou Němci nebo Maďary.*“²⁶⁰

Tak je ovšem zdůrazněno schematického chápání osob židovského původu na základě jejich předválečného hlášení k té které národnosti: němečtí Židé zůstávají Němci a teprve potom mohou jako rasově pronásledovaní žádat o vynětí z postupu vůči nim. Na druhou stranu se takové postavení netýká těch osob židovského původu, které se přihlásily k židovské národnosti – jsou „*občany jiné než německé nebo maďarské národnosti*“. To ovšem zároveň znamená, že nejsou občany české národnosti a přestože jim má být zachováno občanství, toto je podmíněno prošetřením jejich státní spolehlivosti.

²⁵⁸ Oběžník MV ze dne 14. listopadu 1945 A-4800-13/11-45-VI/4 orgánům státní správy ve věci osvědčení o národnosti dle materiálu o sčítání lidu z roku 1930.

²⁵⁹ Nešpor, Zdeněk: *Vrácení majetku persekvovaným*. Praha 1946, s. 81.

²⁶⁰ Oběžník ministerstva vnitra ze dne 13. listopadu 1945, č. A-4600-5/10-45-VI/3 ve věci úpravy československého státního občanství podle dekretu č. 33/1945 Sb.

V praxi to ovšem vedlo k jejich rozsouzení mezi Němce či Čechy, neboť úřady je nemohly přece jen vzhledem k nerozeznávání židovské národnosti rozlišovat jako příslušníky v českých zemích cizího národa, jako třeba Francouze či Italy, neboť jejich domovská příslušnost v českých zemích nemohla být popřena. Jako rozhodující měla být pro zachování jejich občanství považována jejich činnost za války, jak to vyjadřuje oběžník o zrušení označování rasového původu v úředním styku a který MV vyexpedovalo dne 10. prosince 1945:

„Těm, kteří při sčítání v roce 1930 nebo později při vyplňování úředních formulářů udali národnost židovskou a během okupace se nijak neprovinili proti ČSR zůstává čsl. občanství, pokud je měli, zachováno.“²⁶¹

Některé formulace úředních dokumentů a prohlášení veřejných činitelů během podzimu roku 1945 dokládají rostoucí pochopení pro zvláštní postavení osob židovského původu vzhledem k jejich obecnému postižení nacistickým pronásledováním. Projevilo se to ve snaze zmírnit důsledky přísně formulované zásady o přístupu k osobám židovského původu primárně jako vůči Němcům, pokud se v roce 1930 přihlásily k německé národnosti. Přístup k Židům neslovanských národností se dále formoval ve dvou rovinách: za 1) ve snaze oddělit od sebe německé Židy a Němce jako oběti a pachatele a za 2) zmírnit definitivní rozhodnutí o jejich občanském postavení v jejich prospěch důraznějším zvážením takových skutečností, které by dokázaly jejich zachování věrnosti českému národu, především skutečnost jejich pronásledování nacisty za války.

Za prvé, zásadu oddělení obětí od pachatelů stanovil oběžník ze dne 25. října 1945, ve kterém MV žádá bezpečnostní složky národních výborů (správních komisí) a podřízené bezpečnostní orgány:

„[...] aby tam, kde jsou v zajišťovací vazbě v internačních táborech osoby židovského původu, byly ubytovány naprosto odděleně od Němců, byly stravovány jako osoby slovanských národností a aby bylo vyšetřeno zda nebyly za okupace internovány v německých koncentračních táborech.“²⁶²

Oběžník dále stanovil, že:

„Kde jde o osoby židovského původu cizí státní příslušnosti, nechť jsou odsunuty domů nebo na jiné místo v cizině. Kde jde o osoby židovského původu z koncentračních táborů, pronásledované nacisty z důvodů rasových, nechť je jejich případ, nedopustily-li se ovšem trestných činů podle retribu. dekretu presidenta republiky, na něž je vazba obligatorní,

²⁶¹ Oběžník MV čj. B 2111-10/12-45-II/1 ze dne 10. 12. 1945. Zrušení označování rasového původu v úředním styku.

²⁶² Oběžník ministerstva vnitra číslo Z/I-29128/45-0 ze dne 25. 10. 1945. Zemský archiv Opava, fond EZNV, inv. č. 272, karton 132. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

vyšetřování na svobodě, jako u osob slovanských národností.“²⁶³

Oběžník jako první poválečný oficiální dokument vůbec připouštěl, že utrpení osob židovského původu bylo za nacistické okupace bez ohledu na jejich předválečnou (německou) národnostní orientaci takové, že je téměř vyloučeno, aby byly mezi nimi osoby stíhané podle retribučního dekretu, při čemž deklamuje:

*„Čest a dobré jméno lidových vyšetřujících orgánů a bezpečnostních složek republiky je zárukou, že utrpení osob židovského původu nebude u nás prodlužováno zbytečnými průtahy nebo při společném věznění s Němci dokonce útiskem ze strany Němců. Ze znění výnosu jest zřejmé, že osoby židovského původu jest ponechati v zajišťovací vazbě jen ve výjimečných případech. Kde se osoba židovského původu dopustila zločinu proti znění zákona na ochranu republiky nebo retribučního dekretu, budiž ihned odevzdána lidovému soudu.“*²⁶⁴

Obdobně směrnice MV z konce listopadu 1945 rázně zakročily ve prospěch těch osob židovského původu, které byly vězněny v koncentračních táborech nebo káznících z rasových nebo politických důvodů, i když jsou národnosti německé, a které donutily některé místní orgány nosit bílé pásky, čímž je mj. podrobovaly opatřením proti Němcům. Od takové praxe mělo být okamžitě upuštěno.²⁶⁵

Za druhé, nutnost jednoznačného výkladu občanství u osob židovského původu neslovanských národností se půl roku po osvobození republiky ukazovala čím dál akutnější. K důvodům takového zájmu budiž řечemo prozatím tolik, že MV muselo reagovat především na záporné ohlasy, které vzbuzovalo prověřování osob židovského původu a zprávy o zacházení s některými z nich v zemích západních spojenců. V tuzemsku usilovala o nutnost vydání jasného výkladu pojmů, s nimiž se v zákonných úpravách operovalo, Rada židovských náboženských obcí (RŽNO). RŽNO v českých zemích usilovala zvláště o uznání, že osoby zemřelé před účinností dekretu 33/1945 Sb. – to znamená především Židé zahynuvší v nacistických koncentracích – neztratily státní občanství a že nelze zpětně žádat prověřování těchto osob z hlediska jejich zachování věrnosti československé republice, právní skutečnost zásadní pro navrácení jejich majetku dědicům.²⁶⁶ Impuls k definitivnímu řešení občanství osob židovského původu přišel ovšem jakoby zvenčí – staly se jim protižidovské incidenty na Slovensku.

²⁶³ Tamtéž.

²⁶⁴ Tamtéž.

²⁶⁵ Směrnice MV Č.Z/I-38222/1945-5-4 ze dne 29. 11. 1945. Židé – nošení bílých pásek. Sdělení MV, že Židé navrátilí se z věznění jsou donucováni nosit bílé pásky a podrobovány i jiným opatřením proti Němcům – okamžitě upustit „*vůči osobám židovského původu, které byly vězněny v koncentračních táborech nebo káznících z rasových nebo politických důvodů, i když jsou národnosti německé*“. Připojeno nařízení, uplatňovat taková nařízení jen proti těm, co se dopustily trestných činů dle retribučního dekretu.

²⁶⁶ NA Praha, fond ÚPV-BSA, inv.č. 5 774, sign. 2 095, karton 1 322, spis ve věci výkladu dekretu 33/45 Sb. o státním občanství Němců a Maďarů, 4. 4. 1946 (č. 6024-II-1404/46).

Ústřední orgány

Poptávka po vyřešení otázky státního občanství osob židovského původu se stala naléhavou poté, když eskalovala protižidovské nálady na Slovensku na podzim roku 1945. Nejvyšší političtí činitelé obnovené republiky si dle všeho uvědomili, že záležitosti spojené s židovským obyvatelstvem se projevují jako spojitě a to problematicky, při čemž k jejich řešení je nutný jejich systémový zásah.²⁶⁷ Dlouho napjatá situace na Slovensku ventilovala otevřenými protižidovskými násilnostmi v jihoslovenských Topoľčanech, kde získaly až pogromový charakter.²⁶⁸ Nepříznivé poměty na Slovensku podtrhlo brutální zavraždění patnácti Židů ve východoslovenském okrese Snina, i když tyto mohly být připsány „druhé straně“, tj. fašistům, konkrétně ukrajinským polovojenským jednotkám benderovců, stíhaným československou bezpečností.²⁶⁹

Násilí na východě republiky donutilo zabývat se židovskými problémy československou vládu na její schůzi dne 2. října 1945.²⁷⁰ Konkrétně topoľčanský případ učinil tématem diskuse Jan Masaryk, když se otázel ministra vnitra Noska, co ví o „politováníhodném pogromu“ – on sám je prý o něm zpraven pouze ústně od dvou svědků. Nosek tvrdil, že má o věci pouze písemnou zprávu. Sám se ozval ovšem náměstek vlády Široký, který měl dle svých slov konat v Topoľčanech osobně šetření a průběh události, za jejíž příčinu označil hluboce zakořeněný antisemitismus. Gottwald označuje pogrom za „nehorázný škandál“ a trvá na přísném vyšetření a trestech. Další projevy rozhořčení se stáčejí k poznámkám o špatném světle vrhnutém na republiku.

²⁶⁷ Ve východní části republiky navíc ani neplatil dekret číslo 5/1945 Sb., jehož paragraf 24 umožňoval za jistých okolností žádat o navrácení arizovaného majetku (viz restituční dále). **J e l i n e k**, Yeshajahu: *The Jews of Slovakia: 1945 – 1949*, s. 536. Ignorování prezidentského dekretu číslo 5/1945 Sb. a vlastní nařízení číslo 50. O rozdílech v pojmání dekretů, které vedli dílem k diskriminaci Židů jiné než slovenské národnosti a slovenských protižidovských výtržnostech srovnaj: **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 13 – 15.

²⁶⁸ O násilnostech si lze pro jejich důsledné dobové zaznamenání učinit konkrétní představu, viz například:

K a m e n e c, Ivan: *Protižidovský pogrom v Topoľčanech v septembri 1945*. In.: Acta contemporanea. Praha 1998, s. 80 – 94. Dle Kamence se nejrozsáhlejší dokumentace k událostem a jejich šetření nachází ve Slovenském národním archivu, fondu PV, prezidium, 2 087/46, prez., karton 2. Opis podrobné zprávy o událostech okresního velitelství NV v Topoľčanech ze dne 26. 10. 1945 je volně dostupný na internetu, viz: **V a l i š**, Zdeněk: *Protižidovský pogrom na Slovensku v létě 1945* <http://www.cs-magazin.com/2005-07/view.php?article=articles/cs0507102.htm>

Hleďte pravdu. In: Věstník. VII/3 (28. 10. 1945), s. 20. a 21. Jak došlo k výtržnostem. – stručný popis události. Přípis výkonného výboru Rady Fierlingovi o topoľčanských výtržnostech. Projevy o Topoľčanech v tisku – celkem tři stručné články volající po vyšetření, žádné zásadní analýzy situace, příčin, apod.

²⁶⁹ NA Praha, fond MV-NR, čj. 1 318, karton 6. O incidentu podrobně informuje hlášení Stanice SNB v Uliči, okres Snina. Incidentsy se odehrály vlastně tři, v obci Novosedlica a Ulič (tři mrtví) a v obci Kolbasov (deset mrtvých). Tamtéž zpráva ŽNO Praha pro MV o pogromu v Topoľčanech.

²⁷⁰ Zápis ze schůze vlády dne 2. října 1945. **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 17 – 22.

Událost je odsouzena jako projev rasistické a iracionální nenávisti slovenského lidu, který se nesmí opakovat.

Zároveň je upozorňováno, že si za některé problémy mohou Židé sami svým chováním, neboť toto se neslučuje s národnostními a sociálními atributy probíhající revoluce. Rozprava vlády se dále rozměňuje do více témat obecnějšího charakteru, asociována je hospodářská a politická situace na Slovensku. Usnesení vlády je obvykle obecné: důrazné potrestání viníků; řešení židovské otázky na Slovensku, uskutečněné podle zákona tak, aby Židé požívali občanských práv stejně jako všichni statní občané; důkladná očista administrativy a politických orgánů od antisemitismu; vydání zvláštní tiskové zprávy navržené během schůze Kopeckým, na níž se měli dohodnout slovenští ministři vlády.

Spíše než naplňování obecně formulovaných usnesení nás zajímá další, podstatně konkrétnější a závažnější usnesení učiněné tentokrát předsednictvem vlády na jeho čtvrté schůzi dne 14. prosince roku 1945.²⁷¹ Ze zápisu schůze vyplývá, že přítomní si měli uvědomovat nutnost hledat praktičtějšího řešení židovských záležitostí, jak konstatuje Fierlinger s odkazem na návštěvu delegace slovenských Židů, která ho měla vyhledat o dva dny dříve a jejíž členové si postěžovali na celkovou antisemitskou náladu na Slovensku.²⁷² Široký, který, jak víme, Slovensko v souvislosti s topolčanskými událostmi navštívil, upozornil, že židovská otázka má již svoje negativní mezinárodní důsledky, neboť z USA již chtějí zastavit jím blíže nespecifikované dodávky. Široký opakuje, že na Slovensku není navrácen majetek dle dekretu číslo 5/1945 Sb., jak se děje v českých zemích, a navrhuje, aby Slovenská národní rada provedla v této věci nápravu. Náměstek vlády Široký zároveň s odkazem na komplexnost vůbec navrhl projednat otázku další židovské národnostní politiky, a to výslovně, pokud jde o asimilaci.

Případnou debatu o budoucnosti židovského obyvatelstva záznam schůze nedokládá.²⁷³ Schůze předsednictva vlády však v praktické rovině znamenala v přístupu

²⁷¹ Přítomní předseda vlády Fierlinger, Msgr. Šrámek, Stránský, Gottwald, Široký, Nosek, Ursíny a Kreysa (předseda osidlovacího úřadu). NA Praha, neinventarizované materiály ÚPV, usnesení 4. schůze PV ze dne 14. prosince 1945, 14. 12. 1945 (Č.j. 1 131/dův.-45); záznam/zápis o 4. schůzi PV konané dne 14. prosince 1945, 17. 12. 1945 (Č.j. 1 133/dův.-45); usnesení 4. schůze PV ze dne 14. prosince 1945 - dodatek ke zprávě 1131/dův.-45, 17. 12. 1945 (Č.j. 1 134/dův.-45).

²⁷² Tamtéž. Delegace přednesla čtyři požadavky: 1) připravovaná osnova restitučního zákona, předaná ŽNO k vyjádření a připomínkám, obsahuje úplné protiklady proti restitučnímu dekretu v Čechách a na Moravě – obsahuje taková ustanovení, která by znemožnila vrácení majetku i drobnějším vlastníkům podle dekretu číslo 5. 2) požadováno prováděcí nařízení jak ke slovenskému restitučnímu zákonu tak k dekretu číslo 5/45 Sb. 3) osoby židovské národnosti postaveny na roveň osobám slov. národnosti, pokud se k ní nyní hlásí 4) aby oběžník MV vydaný k provedení dekretu 33 vypočítávající druhy persekovaných osob byl doplněn tak, aby se tento výčet stal jen demonstrativním a nikoliv taxativním, jak je mnohdy ONV vykládáno.

²⁷³ Tamtéž, usnesení 4. schůze PV dne 14. 12. 1945 (Č.j. 1 131/dův.-45). Věc: likvidace benderovských band, židé ze ZU, směrnice k provádění odsunu a dva nesouvisející body. Usnesení 4. schůze PV dne 14. 12. 1945 -

k židovským záležitostem důležitý zlom či milník. Její účastníci se usnesli na několika konkrétních bodech, jejichž zvládnutí mělo vést k řešení záležitostí pocíťovaných jako nejzávažnější. Nejdříve jsou posílněny kroky k potření band benderovců, ohrožujících židovskou populaci na východním Slovensku a stojících za hromadnou vraždou ve Snině. Širokému je uloženo projednat s židovskými obcemi „otázku další židovské národní politiky, pokud jde o asimilaci“. Nejdůležitějším počinem se však stala dohoda o vytvoření komise ve složení Nosek, Drtina, Ďuriš a Široký k vypracování:

*„směrnice pro jednotnou interpretaci otázky státního občanství československého, pokud jde o židy a sice tak, aby dána byla možnost k zachování čl. státního občanství se všemi důsledky z toho plynoucími podle § 2 dekretu o úpravě čl. státního občanství [dekret číslo 33/1945 Sb. - pozn. autora] i v těch případech, kde jinými dekrety byla věc formulována odlišně“.*²⁷⁴

Jaké byly osudy vládní komise, představující jediný a klíčový orgán zabývající se židovským obyvatelstvem soustavně a z nejdůležitějšího hlediska, tj. v otázce jeho občansko-právního postavení? Datum 19. ledna roku 1946 nese zpráva a návrh k vyjasnění takového postavení, který vypracoval politický odbor ÚPV, a který schválil k 18. březnu t. r. jako náměstek ÚPV Široký. Ostatním třem členům komise je materiál přeposlán.²⁷⁵ Návrh rozlišoval mezi třemi skupinami osob židovského původu. V prvním případě ty, jež se hlásily v roce 1930 k české nebo slovenské národnosti – v jejich případě je uvedeno pouze tolik, že zde by se mělo postupovat bez zvláštního řízení, neboť se jedná jednoduše o Čechy a Slováky. Klíčovým bodem zprávy byl návrh, aby MV upravilo svůj oběžník z 10. prosince 1945 u zbývajících dvou skupin, za první, osob židovské národnosti a za druhé osob židovského původu a německé či maďarské národnosti.

V prvním případě, tj. v případě osob židovské národnosti, je zopakováno to, co říká prosincový oběžník, totiž že „Pokud jde o Židy jako národnost, platí pro ně to, co pro jiné národnosti než německou a maďarskou tj. nejsou dekretem prakticky vůbec dotčeny.“ Proto i podle návrhu ÚPV na doplnění směrnic není třeba zvláštních úprav a tyto osoby zůstávají československými občany:

„[...] pokud ovšem není dokázáno, že se v době zvýšeného ohrožení republiky dobrovolně ucházely o udělení německé nebo m. státní příslušnosti [...] Případné užívání jazyka německého nebo maďarského těmito osobami, jako je posílání vlastních dětí do n. nebo m.

dodatek (Č.j. 1 134/dův.-45). Věc: židovská otázka na Slovensku – dopis SNR ve věci restitucí a občanských práv Židů, Široký a asimilační politika, zřízení komise. Srovnej: **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 13n.

²⁷⁴ NA Praha, neinventarizované materiály ÚPV. Zápis o 4. schůzi předsednictva vlády konané dne 14. 12. 1945, s. 3 (Č.j. 1 133/dův.-45).

²⁷⁵ NA Praha, fond ÚPV–BSA, inv.č. 4 651, sign. 1 321/1, karton 981, spis ÚPV ve věci „Schválení návrhu na řešení otázky st. občanství židovských osob komisí ministrů zřízenou usnesením předsednictva vlády ze dne 14. 12. 1945“, 18. 3. 1946 (odb. II/odd.4, čj. 11066-II-2835/46).

*škol, nemůže se ještě pokládat z důvodů, že židovská řeč obcovací fakticky neexistuje, za objektivní znak, který by nasvědčoval skutečnosti, že patřičné osoby jsou národnosti německé nebo maďarské.*²⁷⁶

Návrh ÚPV je vůči prosincovému oběžníku přesnější v případě těch Židů, kteří se přihlásili v roce 1930 k německé či maďarské národnosti. Hrstce těch, kteří přežili a jejichž počet odhaduje na dva až dva a půl tisíce, přiznává, že:

*„Skoro u všech začal později následkem politických událostí asimilační proces k národu českému nebo slovenskému, který však byl násilně přerušen okupací a fašistickými zákony, neboť všichni Židé se museli hlásiti k národnosti židovské a neměli možnost deklarovati výsledek asimilačního procesu.*²⁷⁷

Návrh zdůraznil deklarativní pojetí národnosti, jak již učinilo MV svým oběžníkem ze dne 24. srpna 1945. Tím je zdůrazněno, že národnost a potažmo státní spolehlivost neurčuje pouze přihlášení k národnosti při sčítání v roce 1930. Návrh ÚPV tak uznává, že nástup nacismu v následujícím období přirozeným způsobem orientoval německé Židy vůči jejich případné dosavadní proněmecké politické a kulturní orientaci. Mělo být tudíž přihlédnuto k novějším znakům určujícím jejich národnost, tj. subjektivní hlášení z posledních let předválečné republiky, zejména z doby takzvaného zvýšeného ohrožení republiky po 21. květnu 1938 a což mělo navíc oporu v dekretu číslo 33/1945 Sb. ÚPV proto navrhuje:

*„Ti, kteří se hlásili při sčítání lidu v roce 1930 k národnosti n. nebo m. [německé nebo maďarské – pozn. autora], později a to i po 21. květnu 1938 k národnosti slovenské nebo židovské, třeba posuzovat jako osoby, které v důsledku asimilačního procesu opustily svoji dosavadní národnost, zejména když i ostatní objektivní znaky nasvědčují tomu, že dotyčné osoby přerušily všechny svazky, které je vázaly k německému, později maďarskému kulturně-politickému celku národnímu. Proto nemají být tyto osoby považovány za Němce anebo Maďary. Aby osobám asimilačního procesu bylo umožněno dát přiměřený výraz výsledku své assimilace k národu českému nebo slovenskému, co jim bylo v posledních letech vlivem politických poměrů odpíráno, mohou se tyto osoby hlásit k národnosti české nebo slovenské. V důsledku toho nemá jejich dřívější hlášení nepříznivé následky na jejich postavení jako rovnoprávných občanů československých.*²⁷⁸

Doklady o schůzi komise nad tímto návrhem, která se měla konat po zasedání vlády dne 19. března 1946, to je pouhý jeden den po jeho rozeslání, však zůstávají pro badatele výzvou k jejich vyhledání v archivech. Jediným, a to nepřímým důkazem známým autorovi tohoto textu, který tuto schůzi konkretizuje, je o jeden měsíc starší zmínka předsedy RŽNO při audienci u Beneše, totiž že se komise sešla jen jednou ve třech a Nosek měl být

²⁷⁶ Tamtéž.

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ Tamtéž.

proti předloženým návrhům.²⁷⁹ Nutnost návrh revidovat „*pro odlišné názory některých členů komise*“ zmiňuje v březnu 1946 apologeticky Kancelář prezidenta republiky (KPR) ve vyjádření k intervenci zahraniční židovské organizace – dle KPR má být ovšem o návrhu definitivně rozhodnuto v nejbližších dnech.²⁸⁰ Ve skutečnosti korespondence mezi RŽNO a ústředními orgány na jaře 1946 dokládá jednání o osudu těch osob židovského původu, kterým nebylo zachováno občanství. Hrozil jim totiž odsun jako Němcům. RŽNO se dostalo v této věci ujištění, že takové osoby odejít nemusí. Předsednictvo vlády se v květnu usneslo, že pokud o to sami projeví „*Němci-Židé*“ zájem, mohou vycestovat individuálně na základě platných zákonů se svým majetkem, podobně jako antifašisté.²⁸¹

Další záznam dokládající jednání o občanství osob židovského původu představuje až zápis interní porady odboru (Z) MV ze dne 7. září 1946, patrně však bez souvislosti s činností komise - ministr Nosek se jí ostatně nezúčastnil. Na poradě byla projednávána nevěle veřejnosti a úřadů k osobám, které se dříve hlásily k německé národnosti a nyní dostaly dle platných zákonů státní občanství zpět a nárokují v restituci zpět svůj majetek. Zároveň referent upozornil na postup vůči Židům, kdy jsou někdy úřady považovány za Němce „*a podle toho je s nimi zacházeno*“. Není ovšem jasné, zda se záležitost německých Židů dostalo na pořad schůze odboru MV jako druhý bod plánovaně či je volně asociováno předchozí diskusí. Každopádně se účastníci porady usnesli, že pro příští poradou plánovanou na 11. září připraví jednotlivá oddělení MV písemně ve věci referáty.²⁸² Dříve než ke schůzi došlo, dne desátého září 1946, MV vydalo zvláštní oběžník, jehož jediným předmětem byl zákaz odsunu osob židovského původu. Jeho nedlouhý obsah zní:

„Vzhledem k četným dotazům upozorňuje ministerstvo vnitra, že není dovoleno do odsunu zařazovati židy nebo osoby židovského původu i když se v roce 1930 hlásili za Němce.

²⁷⁹ Archiv MV Praha, 425-231-2, záznam návštěvy Frischera u prezidenta, 7. 5. 1946.

²⁸⁰ NA Praha, fond ÚPV–BSA, inv.č. 4 651, sign. 1 321, karton 981, spis ÚPV ve věci Karpatoruští židé – intervence Agudas Izrael World Organisation, 25. 3. 1946. Přiložen telegram upozorňující na těžkou situaci optantů. Informaci si vyžádala KPR, které byla intervence zaslána.

²⁸¹ Dobrovolné vystěhování inicioval Zelmanovič, delegát mezivládního komitétu pro uprchlíky, osobně židovského původu a napojen na mezinárodní židovské organizace a činný v československém sionistickém hnutí před a za války. NA Praha, fond UNRRA, inv. č. 131, karton 66. Srovnej též vyjádření MV k odsunu osob židovského původu, 29. 5. 1946. NA Praha, fond MV-NR, sg. B-300, karton 7 475. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

²⁸² Archiv MV Praha, 300-29-1, 86, zápis o poradě přednostů oddělení Z konaného dne 7. 9. 1946. Bod 3b) „*Osoby německé národnosti – židovského vyznání, které před r. 1938 se zúčastnili germanisace českých zemí, které však nelze považovat za přívržence nacismu, nebo dokonce pro rasové důvody byly persekuvovány, jsou někde považovány za Němce a podle toho je s nimi zacházeno. Otázka je, zda takové osoby, které většinou trpěly rasistickou něm. politikou, mají být vůbec odsunovány, a jaké majetkové výhody mají jim v tom případě být poskytnuty. Řešení otázky souvisí s článkem uveřejněným v ‚News Chronicle‘, o odsunu 2.000 německých židů z ČSR.*“

*V této věci bude učiněno zvláštní opatření.*²⁸³

Pokyny (výměr) ministerstva vnitra ze dne 13. září 1946

Zvláštním opatřením, jehož vydání se dovolává oběžník z 10. září jsou „Pokyny ministerstva vnitra pro rozhodování příslušných orgánů o zachování československého státního občanství osobám židovského původu s německou nebo maďarskou národností“, vydaným pouze o tři dny později, dne 13. září 1946.²⁸⁴ Výměr je uveden následovně:

*„Je dostatečně známo, že barbarství nacismu, opírající se o rasovou teorii a hlubokou zášť ke všemu, co nebylo osvědčeně nacistické, vybijelo se především a ve svrchované míře na osobách tzv. „židovského původu“ a tzv. „židovských míšencích“.*²⁸⁵

Prozatím postačí představit zářijové pokyny MV jako kodifikaci zásady, od níž se měl přístup k osobám židovského původu nečeské (neslovenské) národnosti nadále odvíjet. Citované uvedení představuje uznání, že pro historický fakt pronásledování Židů nacisty osoby židovského původu německé či maďarské národnosti „zpravidla“ splňují jednu z podmínek stanovených dekretem číslo 33/1945 Sb. pro zachování občanství. Takovou podmínkou je rozuměno zachování věrnosti Československé republice a neprovinění se proti českému a slovenskému národu. Připomeňme, že tím je myšlena taková činnost, která by se ocitla v rozporu s předválečnou demokratickou myšlenkou a jejímž nositelem byl československý národ. To znamená, že takové osoby se nesměly dopustit germanizace (maďarizace). Každou jejich žádost měl vysloveně „pečlivě a důkladně“ posoudit individuálně příslušný ONV a výsledky předložit MV, které si vyhradilo konečné rozhodnutí, zda k případné germanizaci (maďarizaci) skutečně došlo.

Pokyny přitom konkrétně stanoví, co je možné za činnost nepřátelskou státu, respektive českému (slovenskému) národu považovat. Opět je vyloučené výhradně jazykové hledisko a přihlášení k té které národnosti v roce 1930. Dle výkladu výměru právníky Viktorem Knappem a Tomášem Bermannem, obcovací jazyk nelze hodnotit jako provinění samo o sobě a soudit dle toho o nepřátelském chování vůči českému národu, ač „užívání německého či maďarského jazyka budilo [před válkou a v neněmeckých oblastech

²⁸³ Oběžník MV č. B-300/10690 Ref. B. ze dne 10. září 1945.

²⁸⁴ Pokyny MV pro rozhodování příslušných orgánů o zachování československého státního občanství osobám židovského původu s německou nebo maďarskou národností. **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 55 – 59. Originál viz na příklad: NA Praha, fond MV, sl. B 300, č. 1 2367, karton 7 641. Viz též: *Předpisy z oboru působnosti osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy. Sv. I: Zákony (dekrety), vládní nařízení, vyhlášky – Sv. II: Zákony (dekrety), vyhlášky, směrnice, pokyny*. Praha 1947, s. 315 – 318.

²⁸⁵ Tíž, s. 55.

– *pozn. autora*] *oprávněné obecné pohoršení*“.²⁸⁶ Výměr také zdůrazňuje, že blahosklonný postoj platí zvláště pro ty německé (maďarské) Židy, kteří se zúčastnili aktivního boje proti fašismu a v době zvýšeného ohrožení republiky se prohlásili za Čechy (Slováky) – v tom případě je nutné je za takové v duchu deklarativního chápání národnosti za takové přímo pokládat. Tím je definitivně vyjádřeno, že přihlášení k židovské národnosti od roku 1930 je možné považovat za člověku vlastní (subjektivní) vyjádření, že se neztotožňoval s německým či maďarským národem. Jako nedostačující důkaz protiněmeckého smýšlení ovšem definují pokyny přihlášení k židovské národnosti v těch případech, kdy:

*„[...] nikoliv pouze obcovacím jazykem a pouhou účastí na německém neb maďarském obchodním, společenském a kulturním životě, nýbrž aktivní germanizací a maďarizací se provinili proti českému a slovenskému národu.“*²⁸⁷

Definování, co znamená aktivní germanizace, je tak obráceným definováním toho, jaké znaky určují německou (maďarskou) národnost a tudíž nemožnost navrácení státního občanství. Jedná se o takovou činnost:

*„[...] která usilovala o rozšíření němectví [maďarství] ve slovanských zemích. Za první republiky i dříve. Je to kupříkladu zakládání německých [maďarských] škol a kulturních zařízení ve slovanských obcích [Schulverein, Tunverein, Nordmark, Kulturverein apod., a jim obdobné maďarské instituce]. Dále mimořádná podpora těchto institucí, například zejména v tom, že osoby v úvahu přicházející jako zaměstnavatelé nebo vedoucí úředníci vykonávaly hospodářský přímý či nepřímý nátlak na slovanské zaměstnance, aby posílali své děti do německých [maďarských] škol, aby se zúčastnili německého neb maďarského kulturního, sportovního neb politického života, aby volili německé neb maďarské politické strany apod.“*²⁸⁸

Vyjasnění právního postavení osob židovského původu nespočívalo v ničem jiném, než ve vyjasnění pojmů, a potažmo zásad, rozhodujících pro určení jejich národnosti vzhledem k jejich zvláštní situaci dané jejich rasovým pronásledováním za války. Tím má být umožněno jasné rozhodnutí o tom, zda je dotyčná osoba Čechem a tudíž hodna přiznání československého občanství a odpovídajícího právně-občanského postavení ve státě Čechů a Slováků.

²⁸⁶ **K n a p p**, Viktor – **B e r m a n n**, Tomáš: *Vracení majetku pozbytého za okupace (Restituční zákon)*. Sbírká právních pojednání, svazek 70. Praha 1946, s. 121. „Při posuzování této pohoršlivosti nutno však postupovati velice rozvážně a vždy zjistiti, zda pohoršení bylo skutečně obecné a zda bylo skutečně oprávněné. Pohoršlivost bude dána pravidelně při provokativním používání německého či maďarského jazyka, rozhodně však nikoliv při jejich používání jako řeči obcovací či obchodní. Za germanisaci či maďarizaci ovšem lze považovati aktivní propagaci těchto jazyků a nucení osob jiného jazyka k jejich používání“. Srovnej: *Přehled předpisů o Němcích a osobách považovaných za Němce*. Praha 1946, s. 56. Příručka ministerstva vnitra.

²⁸⁷ **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 57.

²⁸⁸ *Tiž*, s. 58. Za největší prohřešek se považovala podpora německým nebo maďarským snahám o odtržení od republiky, ať již finanční, hospodářská či morální a podobně závažně se posuzovaly případy zaměstnávání německých či maďarských vedoucích úředníků ve svých podnicích ve slovanských oblastech.

Zároveň jedno z ustanovení zářijových pokynů proklamuje a upravuje závaznost uplatnit zásadu přihlédnout ke zvláštnímu osudu Židů za války jako celku též v přístupu k německým Židům. Tím je stvrzeno, že osoby židovského původu uznané za osoby německé národnosti nejsou posuzovány stejně jako němečtí antifašisté nežidovského původu, tj. etničtí Němci. Konkrétně pokyny ustálily apriorní vynětí německých Židů z tvrdých pravidel pro dobrovolný odsun německých antifašistů - tito museli o status antifašistů a následnou možnost žádat o dobrovolné vystěhování nejdříve získat.²⁸⁹ Koncem roku 1946 se k dobrovolnému vystěhování přihlásilo 625 osob (částečně) židovského původu.²⁹⁰

Pro další závěry této práce je nutné poznamenat, že vystěhování německých Židů bylo reflektováno jako mezinárodně citlivé téma a úřady jej řešily ve snaze zmírnit kritiku západních spojenců. V zápisu o poradě přednostů oddělení (Z) MV je přímo uvedeno, že „[...] Řešení otázky souvisí s článkem uveřejněným v *News Chronicle*, o odsunu 2.000 německých židů z ČSR.“²⁹¹ Přístup k německým Židům ze strany Československé republiky pronikl opět do médií jako citlivá záležitost v souvislosti s projevem ministra vnitra Noska na tiskové konferenci dne 20. února 1947, kde měl hovořit mj. o záležitosti jejich vystěhování. Tisk ovšem převzal a dezinterpretoval zvláště informaci, nezakládající se ostatně na pravdě, totiž že dva tisíce (Rudé Právo uvedlo dokonce dvacet tisíc) Židů se chystá k dobrovolnému vystěhování do Německa.²⁹²

Proces přiznání občanského statusu osobám židovského původu se ovšem týkal pouze těch osob, které se v českých zemích narodily, případně zde byly naturalizovány. Pokyny nelze vydávat za deklaraci obecně vstřícného postoje vůči Židům jako takovým ze strany Československého státu, který byl do důsledku aplikován v přístupu k jejich záležitostem. Nejlépe o tom svědčí přístup k osobám židovského původu přicházejícím na české území až po skončení války z Podkarpatské Rusi.

²⁸⁹ NA Praha, fond ÚPV-předsednictvo (nezpracovaný materiál), karton 1, zasedání předsednictva vlády dne 16. 5. 1946 ve věci odsunu Němců z ČSR. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

²⁹⁰ O praktické stránce vystěhování srovnej: **Z i m m e r**, Bedřich: *Židovská náboženská obec chce pomoci*. In: *Věstník*, VIII/2 (28. 2. 1946), s. 13. Dále viz Pokyny k dobrovolnému vystěhování německých Židů, 18. 9. 1946. autorem RŽNO. Archiv MV Praha, 425-234-5.

²⁹¹ Archiv MV Praha, 300-29-1, 86, zápis o poradě přednostů oddělení Z konaného dne 7. 9. 1946. Bod 3b)

²⁹² RŽNO ve svém dopise MV (24. 2. 1946) v této věci uvedla, že „*Tato nepravdivá zpráva vyvolala jak v nežidovských tak židovských kruzích velkou pozornost a jest s to nepříznivě ovlivnit veřejnost při posuzování postoje židovských občanů*“. RŽNO podepřela dementi informace odkázáním na akci UNRRA, v rámci níž měl být odsunut jistý počet osob německé národnosti, z jejichž počtu osmi set osob měly tvořit osoby židovského původu asi sto padesát osob. Tím je ovšem jakoby zapřena akce vystěhování organizovaná Zelmanovičem, respektive židovskou organizací, případně není upřesněna souvislost obou iniciativ. NA Praha, fond MV-NR, karton 12 138.

Přístup ke karpatským Židům

Historie jednání o státním občanství osob židovského původu z Podkarpatské Rusi po skončení druhé světové války má svého kronikáře v osobě Jaroslava Vaculíka.²⁹³ Karpatsští Židé, jak byli mj. v českých zemích nazýváni, přišli o československé občanství rozpadem Československa v roce 1939 a odstoupením Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu podle dohody ze dne 29. června 1945. Dohoda ovšem umožňovala optovat pro československé občanství těm osobám, které se před válkou hlásily k české či slovenské národnosti a podaly v této věci opční prohlášení do 1. ledna 1946 (později lhůta prodloužena do 1. března 1946).

Okruh možných žadatelů/optantů detailněji určilo vládní nařízení z 24. srpna 1945 (č. 61/1945 Sb.), podle něhož v souladu s dekretem prezidenta republiky o naplnění citované smlouvy (č. 60/1945 Sb.) mohly pro občanství optovat vedle osob české a slovenské národnosti též ty, hlásící se před válkou k rusínské, nyní ruské či ukrajinské národnosti, pod podmínkou, že sloužily v československém zahraničním vojsku.²⁹⁴ O osobách židovské národnosti, náboženství nebo původu, se v dokumentech nehovořilo vůbec.²⁹⁵

Podle Vaculíka začala být opční prohlášení vyřizována MV bezprostředně po 30. lednu 1946, kdy smlouva o odstoupení vstoupila v platnost.²⁹⁶ Přednostně se zabývali pracovníci vnitra případy zahraničních vojáků, které tvořily z asi dvaceti čtyř tisíc podaných opčních prohlášení čtyři tisíce a u nichž mělo být postupováno „velmi liberálně“.²⁹⁷ Taktéž v případě karpatských Židů úřady nečinily potíže, pokud šlo o příslušníky zahraničního vojska. Problematické se však stalo postavení ostatních karpatských Židů,

²⁹³ **V a c u l í k**, Jaroslav: *Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945 – 1947*. In: Akce Nisko, s. 292 – 300. Srovnej též: **J e l i n e k**, Yeshayahu A.: *Carpatho-Rus Jewry: The Last Czechoslovakian Chapter, 1944 – 1949*. In: Shvut, vol. 1 – 2 (17 – 18) (1995), s. 265 – 295. Přehledné a pečlivé shrnutí problematiky „*Optatsiia*“ na webu World Academy of Rusyn Culture: <http://www.rusyn.org/hisoptatsiia.html>

²⁹⁴ Včetně rodinných příslušníků. Opční prohlášení, používána v administrativní praxi jako prozatímní doklad o občanství či jednoduše jako doklad totožnosti, se používaly mj. při hlášení o narození dítěte, úmrtí či sňatku. **K u k á n o v á**, Zlatuše – **M a t u š í k o v á**, Lenka: *Demografická struktura židovských náboženských obcí v severních Čechách v letech 1945-1949*, s. 97, pozn. 8. Některé z nich lze dnes dohledat jako součást fondu HBMa, Matriky židovských náboženských obcí v NA Praha (Milady Horákové), kartony 105 – 115.

²⁹⁵ Srovnej Archiv MV Praha, 425-233-2, korespondence Arnošta Frischerera - informace o opčním právu obyvatel Zakarpatské Ukrajiny, 11. 3. 1946. Poznámáno, že smlouva se nezmiňuje o osobách židovské národnosti.

²⁹⁶ Vláda jednala o opci ze Zakarpatské Ukrajiny obecně dne 20. prosince 1946. Vláda, bod III, Různé otázky stran Zakarpatské Ukrajiny. NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/24, sv. 142.

²⁹⁷ **V a c u l í k**, Jaroslav: *Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945 – 1947*, s. 293. Jiný údaj hovoří o asi k lednu 1946 o počtech opcí příslušníků čsl. zahraničního vojska v 4 483 případech a civilních osob české nebo slovenské národnosti v 13 512 případech, s jinou národností o 2 902 osobách. Viz: NA Praha, fond MV–NR, karton 1 161, složka Optanti židovského vyznání (A-4 710).

a to proto, neboť se v devíti z deseti případů před válkou hlásili k židovské národnosti – tu ovšem dohoda nerozeznávala. V jaké situaci se tak tito ocitli, lze usuzovat například ze zmínky předsedy RŽNO Arnošta Frischera, který se v této době zmiňuje přímo o „rozčilujícím týdnu ve věci židů ze Zakarpatské Ukrajiny“. Z jeho záznamu lze vyvodit ovšem jen tolik, že ti z nich, kteří se hlásili k opci pro československé občanství, se museli registrovat pro návrat do SSSR a že se to týkalo „skoro všech“.²⁹⁸

Usnesení předsednictva vlády ze dne 14. prosince 1945, které vedlo prostřednictvím zřízení zvláštní vládní komise k úpravě občanství Židů nečeské (neslovenské) národnosti zářijovými pokyny MV, výslovně nařizuje vracet na Zakarpatskou Ukrajinu všechny neúspěšné židovské optanty, aniž by zápis schůze předsednictva v tomto bodě dokládal jakoukoliv diskusi.²⁹⁹ Plnění repatričního příkazu se neobešlo bez blíže nezjistitelného množství incidentů, kdy složky Sboru národní bezpečnosti (SNB) postupovaly vůči karpatským Židům hrubým způsobem.³⁰⁰ Dobové prameny naznačují, že problémy gradovaly opět od poloviny září 1946, tedy v době, kdy se rozřešení svého postavení dočkali zářijovými pokyny MV němečtí Židé z českých zemí. Frischer dokonce uvažoval v této věci o výjimečné letecké návštěvě a intervence u Jana Masaryka na jeho ministerské misi v Paříži. Praxe MV měla být dle předsedy RŽNO taková, že vydávaná opční osvědčení byla uznávána pouze ve výjimečných případech.³⁰¹

Těž díky předsedovi RŽNO je známo, že konkrétní příkazy o repatriaci do SSSR se v obou případech podařilo odvolat a stejně tak zmírnit postih,

²⁹⁸ Archiv MV Praha, 425-231-5, korespondence Arnošta Frischera, dopis Arnošta Frischerera pro Hugo Perutze ze Světového židovského kongresu, 20. 3. 1946.

²⁹⁹ „Ministr Nosek podává zprávu, že je u nás několik tisíc židů ze Zakarpatské Ukrajiny, kteří nemají opčního práva a jsou tedy sovětskými občany. Na návrh náměstka předsedy vlády Kl. Gottwalda bylo usneseno, aby byli tito židé vráceni do Zakarpatské Ukrajiny.“ Zápis ze 4. schůze PV dne 14. 12. 1945, s. 3 (Č j. 1 133/dův.-45).

³⁰⁰ Jejich migrace byla ovšem značná již před tímto datem. Zmírnění rizik repatriace dle Frischera nezabránilo tomu, aby se značný počet, obzvláště mladistvých, karpatských Židů z obav o repatriaci nevystěhoval na jaře 1946 ilegálně z republiky. Archiv MV Praha, 425-231-5, korespondence Arnošta Frischera, dopis Arnošta Frischerera pro Hugo Perutze.

³⁰¹ Archiv MV Praha, fond 425-232-2, korespondence Arnošta Frischera – Kancelář optantů pro RŽNO a JOINT - důvěrný záznam o nynější situaci optantů, 8. 10. 1946. Jako ukázka necitlivého přístupu dobře poslouží příklad zátahu příslušníků SNB přímo před pražskou Staronovou synagogou na největší židovský svátek Jom Kipur v roce 1946, kdy legitimovali osoby účastníci se bohoslužby Kol Nidre. Příslušníci SNB museli zcela jistě vycházet z předpokladu, že se zde bude koncentrovat velké množství karpatských Židů, soudě tak pro jejich zbožnost. Že byla razie před synagogou zaměřena právě na optanty, uznal ostatně ministr Masaryk, když si u něj právě na tento zásah pro jeho necitlivost stěžoval Frischer. Archiv MV Praha, fond 425-231-3, korespondence Arnošta Frischera – záznam o návštěvě Frischera u Masaryka dne 9. 10. 1946, 13. 10. 1946. Další případy se odehrály zvláště v pohraničí, když se Rusové obraceli přímo na jednotlivá velitelství SNB a vyžadovali vydání konkrétních osob. **V a c u l í k**, Jaroslav: *Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945 – 1947*, s. 297, pozn. 19. O jednom takovém incidentu, který se odehrál v Ústí nad Labem, nás informuje: **K a i s e r**, Vladimír: *NKVD v Ústí*. In: Severočeský dialog, č. 8. (1990), s. 5.

který pokusy o jejich realizaci doprovázely.³⁰² Přitom MV samo vydalo dne 10. ledna 1946 oběžník, v němž se řešila otázka právních postavení osob ze Zakarpatské Ukrajiny. Tento v případě osob židovského původu stanovil, že kdo se přihlásil k židovské národnosti a udává nyní českou, „*budiž jako subsidiární důkaz české národnosti připuštěna vysvědčení ze škol s vyučovacím jazykem československým nebo jiné úřední potvrzení o znalosti jazyka českého nebo slovenského*“.³⁰³ I zde tudíž lze vypožorovat tendenci k blahosklonnějšímu přístupu při určování národnostní příslušnosti, a to s odkazem na její deklarativní charakter, kdy by měly být vzaty v potaz i jiné zdánlivě objektivní znaky vyjadřující skutečné národnosti smýšlený dotyčné osoby, to znamená důkazy o jejím předválečném vztahu k československé republice.³⁰⁴

MV si ovšem nemohlo vstřícný postup dovolit. Problém představovala sovětská strana. Říjnová zpráva MV prozrazuje, že sovětské orgány odmítají uznat liberální praxi vyřizování opcí pouze na základě rozhodnutí o národnosti dle jiných subjektivních znaků jako právě školní docházka a trvají na určení národnostní příslušnosti podle hlášení při sčítání lidu v roce 1930.³⁰⁵ Situaci komplikovala navíc nesrovnalost mezi smlouvou ze dne 29. června 1945 a vládním nařízením ze dne 24. srpna t. r. – v protokolu smlouvy se totiž praví, že optovat mohou jediné ty osoby, které k datu podpisu smlouvy „*sú príslušné [majú trvalé bydlisko] na území Zakarpatské Ukrajiny*“. Naproti tomu vládní nařízení uvádí, že optovat mohou osoby, mající „*trvalé bydlisko nebo domovské právo*“ na Zakarpatské Ukrajině, a pak zahraniční vojáci a příslušníci jejich rodin.³⁰⁶

Postoj Sovětů je možné považovat za určující příčinu zdlouhavého a bezvýsledného jednání o občansko-právním postavení karpatských Židů v poválečném Československu. Není překvapující, že RŽNO musela čelit dalšímu „rozčilujícímu týdnů“, tentokrát v polovině listopadu 1946. Bezprostřední zacházení s karpatskými Židy se sice podařilo opět vylepšit,

³⁰² Archiv MV Praha, 425-231-5. Korespondence Arnošta Frischera, dopis Arnošta Frischera pro Hugo Perutze.

³⁰³ Oběžník ministerstva vnitra ve věci Úprava právních poměrů příslušníků Zakarpatské Ukrajiny Č.j. Z/VIII-3493-10/1-40. Archiv MV Praha, 304-257-1, 16.

³⁰⁴ Srovnej: Archiv MV Praha, 425-233-2, korespondence Arnošta Frischera, informace o opčním právu obyvatel Zakarpatské Ukrajiny, 11. 3. 1946. Smlouva se nezmiňuje o osobách židovské národnosti – původně zaujímalo MV stanovisko, že českou nebo slovenskou národnost lze prokázat jediné výpisem ze sčítacího archu 1930 – později byl však výnos (č.j. Z VIII-31.867/45 ze dne 7. 11. 1945) pozměněn (č.j. Z VIII-3.493/46 ze dne 10. 1. 1946) a připuštěno, že národnost lze dokázat též jiným dokladem, třeba vysvědčením veřejné české školy apod.

³⁰⁵ NA Praha, fond MV–NR, karton 1 161, složka Optanti židovského vyznání (A-4 710).

³⁰⁶ Vaculík tuto nesrovnalost interpretuje tak, že ve slovenské verzi dokumentů se mluví o tom, že optovat pro zachování občanství musí osoby, které byly příslušné nebo měly trvalé bydlisko na Podkarpatské Rusi ke dni 29. června 1945, zatímco ruský text míní ty osoby, které v tento den bydlely (tj. byly fyzicky přítomné) a měly trvalé bydlisko tamtéž. **V a c u l í k**, Jaroslav: *Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945 – 1947*, s. 293.

ovšem nikoliv definitivně - jejich zadržování a repatriace je pozastavena na jeden měsíc.³⁰⁷ Je vhodné podotknout, že tlak sovětské strany na repatriaci osob židovského původu nelze zaměňovat za postup volený právě vůči nim záměrně. Předmětem svévolných snah repatriovat z českých zemí osoby z tehdejšího území SSSR se stávali vedle karpatských Židů též Rusíni a dokonce i někteří volyňští Češi.³⁰⁸

MV přenechalo řešení karpatských Židů problému vládě a ta se jím zabývala na programu své schůze dne 20. prosince 1946. Podle Vaculíka se situace znovu otočila k horšímu, neboť vláda resolutně uložila MV kladně posuzovat opční prohlášení výhradně osob české a slovenské národnosti.³⁰⁹ Vláda své usnesení zdůvodnila nejen stanoviskem sovětské strany, nýbrž také „tlakem domácího obyvatelstva“. Tento názor koresponduje se zprávami o záporném vnímání karpatských Židů veřejností především v pohraničí (více viz v kapitole o smýšlení české veřejnosti o Židech). Podmínky pro uznání občanství nemohlo mnoho z karpatských Židů splnit a ještě v prosinci 1946 dochází k nové vlně násilných repatriací. Ani tentokrát ovšem není rozhodnuto. RŽNO se znovu dožaduje jejich zastavení a ve prospěch karpatských Židů intervenují též zahraniční židovské organizace.

MV proto přichází v únoru roku 1947 s odborným rozkladem situace.³¹⁰ Definitivní řešení je navrženo s ohledem na podstatu dosavadní neřešitelnosti problému, kdy stát nebyl schopen několikrát prosadit své nařízení vzhledem k humanitárním ohledům, které zprostředkovala židovská organizace. To znamená, že uspokojeny měly být všechny zúčastněné strany. Autor stručného a jasného doporučení k řešení celé záležitosti, ministerský úředník, dr. Jaroslav Němec, některé argumenty RŽNO neuznával, například snahu naklonit si úřady poukázáním na hospodářskou prospěšnost karpatských Židů. Úředník si navíc postěžuje, že karpatské Židé si úmyslně mění bydliště, aby jim nemohly být doručeny zamítavé výměry o přiznání občanství.³¹¹

Zároveň však úředník uznal podstatně závažnější argument RŽNO, totiž že Sověti o židovské repatriaty vlastně nestojí. To se mělo prokázat při benevolentním

³⁰⁷ NA Praha, fond MV-NR, karton 1 161, složka Optanti židovského vyznání (A-4 710).

³⁰⁸ Srovnej například Opatření proti svévolné repatriaci volyňských Čechů ze strany Rudé armády, 10. 12. 1946. MZA, fond ZNV-Prezidium, karton 338. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osídlování v českých zemích 1945 – 1950.

³⁰⁹ **V a c u l í k**, Jaroslav: *Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945 – 1947*, s. 294.

³¹⁰ NA Praha, fond MV-NR, karton 8 244, zpráva o stavu opce osob židovské národnosti ze Zakarpatské Ukrajiny, podrobný rozklad situace a historie, 5. 2. 1947 (III/3617). Navržení dalšího řešení - směrnice MV č. A-4710-1/3-47-VI/3 ze dne 1. 3. 1947.

³¹¹ Tamtéž, fond MV-NR, karton 1 161, složka Optanti židovského vyznání (A-4 710).

či spíše chaotickém přístupu vůči nim v sovětském repatriačním táboře na pražské Letné.³¹² Uznána je též námitka, že vládní nařízení číslo 61 je „čistě právnícky“ v rozporu se smlouvou z 29. června.³¹³ Němec zároveň své nadřizené upozorňuje, že další repatriační praxe by jistě vedla k obviňování Československa z nedodržování smlouvy o tak zvaných „*Displaces persons*“, tj. přiznání statusu bezdomovectví židovským uprchlíkům směřujícím v této době především z Polska do okupačních zón západních spojenců (více viz v kapitole o politických zdrojích přístupu k židovským záležitostem).

Každopádně dr. Němec situaci karpatských Židů na českém území shrnuje konstatováním, že ti z nich, jejichž opční žádosti úřady zamítly, „*jsou vesměs živly na území ČSR nežádoucími*“. Úředník MV se konečně dopropracoval k návrhu ideálního řešení. To mělo spočívat za prvé v tom, že Sověti budou dotázáni, zda skutečně stojí o návrat osob, které nejen na Zakarpatské Ukrajině ke dni 29. 6. 1945 bydlely, ale mají tam též domovskou příslušnost. Potom by ovšem za druhé bylo nutné zajistit jejich skutečný odsun, ale zároveň dát pokyn bezpečnostním orgánům, aby nezajišťovaly žádné osoby na příkaz cizozemských úřadů, neboť by šlo o porušení československé suverenity.

Dr. Němec vybalancoval napětí mezi případnými repatriačními požadavky Sovětů a tím, co hrozilo z jejich naplnění následovně: kdyby Sověti repatriaci skutečně vymáhali, měla být židovská organizace s předstihem upozorněna, a ta sama se již postarat o to, aby karpatské Židé sami opustili republiku vzhledem k sobě výhodnějším směrem, tj. na Západ. Zcela jistě ale zůstává pro dr. Němce zásadním upozornit židovskou organizaci, že její další intervence nejsou rozhodně vítány a nebude na ně brán ohled.³¹⁴ Stručný nástin občansko-právní historie karpatských Židů v českých zemích po skončení druhé světové války lze uzavřít. Žádné dramatické řešení dobové prameny po následující návrh dr. Němce nedokládají. Velká většina karpatských Židů se dala opět do pohybu na Západ, a to v souvislosti s únorovými událostmi roku 1948 a založením Státu Izrael o dva měsíce později.

³¹² Tamtéž, karton 8 244, zpráva o stavu opce osob židovské národnosti ze Zakarpatské Ukrajiny (III/3617). Poznámka, že pplk. Kuvirkín, velitel sovětského repatriačního tábora na Letné „*své názory velmi často a celkem bezdůvodně měnil*“ a propustil mnohé, kteří sem byli násilně dopraveni.

³¹³ „*ŽNO Vyzovuje dále, že závazní jest jedině znění smlouvy a že podle ní by tedy nemusely optovati vůbec ty osoby židovské národnosti, které byly v době podpisu smlouvy mimo území ČSR. Tyto osoby prý si zachovaly čs. státní občanství.*“ Tamtéž.

³¹⁴ Tamtéž.

2. Odškodnění osob židovského původu jako osob pronásledovaných nacistickým režimem

Poválečné československé úřady projevovaly poměrně velkorysý přístup k obětem války. Nedlouho po osvobození se mohou tyto řídit již různými právními normami, zaručující pronásledovaným, vězněným a jejich potomkům různé výhody, počínaje přijímáním do pracovního poměru a konče benevolentním posuzováním jejich dosavadní školní docházky. Jakým způsobem úřady vnímaly a přistupovaly v této věci k obětem války židovského původu se prokáže především v případě projednávání „zákona o umístění a zaopatření účastníků národního odboje“ v roce 1946.

Shoda panuje v tom, že repatriace a pomoc lidem vracejícím se z koncentračních táborů státní úřady úspěšně zvládly, jak po stránce organizační, tak pokud jde o poskytování a adekvátnost finanční a materiální podpory. Repatrianti dostávali nutné ošacení, stravu, ubytování a bezplatnou zdravotnickou péči. Repatriace, jejíž provádění leželo především na bedrech Repatričního odboru (RO) ministerstva sociální péče (MSP), trvala kratší dobu, než se očekávalo. Prozatímní úpravou statusu poškozených se stal dekret prezidenta republiky číslo 82/1945 Sb. ze dne 28. září 1945 o „zálohách na náhradu za některé válečné škody majetkové“.³¹⁵ Zákony o podporách vdovám, sirotkům a invalidům odhlasovalo postupně Národní shromáždění.³¹⁶

Formulace a uplatňování dekretu a zákonů v praxi mělo odrážet lidově-demokratickou zásadu pomoci sociálně potřebným hájenou MSP, totiž:

„že náhrada válečných škod fyzických osob je možná jen podle hlediska sociálního, tj. že není možná úplná náhrada, ani náhrada nějakým určitým procentem, nýbrž jen taková náhrada, která odpovídá sociálním potřebám každého jednotlivého poškozeného“.

³¹⁵ Dekret prezidenta republiky číslo 82/1945 Sb. ze dne 28. září 1945 o zálohách na náhradu za některé válečné škody majetkové. Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Opava, karton 2, oběžník RŽNO ze dne 19. 10. 1945. Důležité upozornění pro repatrianty. Zmíněna vyhláška MPSP ze dne 3. 7. 1945 č. 69 o poskytování finanční výpomoci repatriantům; také zaopatřovací platy byly dosti velké a nárok na „zaopatřovací požitky“ měly i manželky z takzvaných terezínských manželství. NA Praha, fond ÚPV–BSA, inv.č. 3 224, sign. 811/2, karton 828. Dekret číslo 82: § 1 „lze poskytnouti ze státních prostředků zálohy na náhradu za škody, které utrpěly v době od 30. září 1938 do skočení válečných operací českoslovenští státní příslušníci v obvodu zemí České a Moravskoslezské nebo v cizině poškozením, odcizením, zavlčením mimo státní území, zabráním, zničením nebo jinakou ztrátou věcí movitých nebo nemovitých, byla-li škoda způsobena jakýmkoli válečným činem některé válčící strany, jejich bojových jednotek nebo příslušníků.“ V českých zemích bylo podáno 550 tisíc přihlášek na všechny škody dle dekretu 54 – 178,5 miliardy korun (odhad samotných poškozených – rozhodující bylo posouzení smíšenou komisí).

³¹⁶ Ročenka Svazu osvobozených politických vězňů a příslušníků odboje 1947, s. 129 – 142. Přehled právních norem, které se vztahují na osvobození politické vězně. Například zákon číslo 136/1945 Sb. ze dne 15. 5. 1946 o umístování a jiném zaopatřování účastníků národního boje za osvobození. Více o praktických výhodách plynoucích ze zákona viz dobový komentář: - slav: *Úsilí o existenční zajištění účastníků národního boje za osvobození válečných poškozenců a reemigrantů*. In: Osídlení, roč. 1, č. 19 (25. 2. 1947), s. 422 a 423. Zákon číslo 164/46 Sb. ze dne 18. 7. 1946 o péči o vojenské a válečné poškozené a oběti války a fašistické persekuce.

Odčinění škod způsobených fyzickým osobám nelze již provádět podle starých zásad o náhradě:

„[...] tzv. skutečné škody a tzv. ušlého zisku, nýbrž způsobem, jež lze nazvat sociální náhradou válečných škod. Půjde totiž o to, aby byl každé oběti války zajištěn slušný základ její další existence podle toho, jak to dovoluje národohospodářská struktura státní; aby tedy zabezpečení těchto obětí se nestalo jenom snad výplatou peněžitých částek a důchodů [...].“³¹⁷

Péči o oběti války a nepřátelské persekuce prováděna RO se rozpadala na dva úseky: 1) repatriaci a první sociální pomoc a 2) zapojení repatriantů do hospodářského života a odčinění jejich křivd – odškodnění. V prvním případě vykonal mnoho práce Ústav pro péči o uprchlíky odvislý od RO. Pro zapojování obětí do hospodářství a odškodnění ovšem RO nestačil. RO navíc nedostával prostředky k obnově existence obětí s odkazem, že tak může činit jedině samostatná právní osoba. Tím znovu vyvstala nutnost právní normy celého systému podpor osob poškozených nacistickým režimem. „Koordinační výbor socialistických stran ve věcech repatriačních“ proto v říjnu 1945 žádá, aby vláda znovu projednala dekret o provádění péče o oběti války a nepřátelské persekuce, a jímž se měl stát právě „zákon o umístění a zaopatření účastníků národního odboje“.

V připomínkovém řízení k zákonu, který měl definovat s konečnou platností skupinu osob, jimž měly být přiznány výhody a zvláštní péče, se projevil dvojitý přístup k poškozeným osobám. Ministerstvo národní obrany jako první vymezuje mezi účastníky národní odboje ty, kteří se měli za války stát příslušníky zahraniční či spojenecké armády nebo byli partyzány, případně se jinak zúčastnili zahraničního či domácího odboje. Následně mezi ně řadí též všechny vězněné nebo internované z politických důvodů, nebo z důvodů směřujících k potlačení „odbojného hnutí“ českého nebo slovenského národa proti nacistickým okupantům – o rasově pronásledovaných armáda nehovoří.³¹⁸

Ministerstvo spravedlnosti koncem listopadu 1946 upozorňuje, že v připomínané osnově zákona je definování těch, jichž by se zákon týkal, příliš široké. Tak by měli dle názoru justice užívat neoprávněně výhod zákona vedle politických vězňů též rasově pronásledovaní. Ministerstvo tak namítá, že zahraniční vojáci a partyzáni pro svoji činnost v boji se zasloužili o osvobození přímo a bylo by nespravedlivé, aby nyní podle osnovy navrhovaného zákona měly na jejich roveň povýšit nejen osvobození političtí vězni, ale též ty: „[...] osoby, které byly vězněny [intervenovány] jen pro důvody národnostní, rasové

³¹⁷ Tamtéž (NA Praha, fond ÚPV-BSA).

³¹⁸ NA Praha, fond ÚPV-BSA, inv. č. 2 429, sign. 411/3, karton 208, osnova dekretu prezidenta a zákon o umístění a jiném zaopatření účastníků národního odboje.

*nebo náboženské anebo dokonce ostatní důvody související s potlačením hnutí odporu [...].*³¹⁹

A což by mohlo mít dle resortu spravedlnosti dokonce vážné právní důsledky, neboť: „*např. osoby, které byly vězněny jen z důvodu rasových, by byly rázem účastny výhod dle starších zákonných úprav, jež počítají v případě persekovaných s účastí v boji za osvobození, tj. s pronásledováním pro nějakou činnost směřující k znovunabytí samostatnosti našeho státu*“.³²⁰

Obdobně se vyjádřilo ministerstvo techniky, které užilo argument, že zařazení nežidovských osob ze smíšených manželství s Židem, které Němci internovali ke konci války v koncentracích v Bystřici u Benešova, „*bylo by jen pokračováním v nacistické rasové teorii, tudíž v rozporu s demokratickou ústavou Československé republiky*“. Ministerstvo přitom nepochybuje o protifašistickém smýšlení těchto osob, což měly prokázat tím, že setrvaly v těchto manželstvích, navzdory hrozícímu postihu. Výhrady proti přiznání výhod plynoucích ze zákona lidem, kteří „*byli vězněni jen pro důvody rasové nebo náboženské*“, vzneslo též ministerstvo průmyslu. Úřad předsednictva vlády poukázal, že návrh zákona zahrnující též rasově pronásledované se rozchází s definicí politického vězně ve stanovách Svazu osvobozených politických vězňů (Svaz).³²¹

Sám Svaz podporoval rozlišení mezi skupinami vězňů, a zároveň stanovisko, že nejvýše by měli stát ti, kteří „*se mohou vykázati aktivní odbojovou nebo politickou činností, směřující přímo proti okupantům nebo jejich pomahačům*“, a dále věžňové zatčení pro své demokratické a protifašistické smýšlení. Tyto skupiny by byly postaveny na roveň vojákům zahraniční armády nebo partyzánům. Až jako třetí skupina jsou vzpomenuty „*i rasově persekovaní*“. Dle zpravodaje RŽNO se ale Svaz nakonec od třídění a vytváření skupin osvobozených vězňů s většími a menšími právy rozhodl patrně v létě 1946 upustit. RŽNO, zastávající přirozeně zájmy rasově pronásledovaných a mající na jejich zařazení do zákona bezprostřední zájem, se mohla navíc odvolat na oběžník ve věci zrušení označování rasového původu v úředním styku, v němž je stanovena zásada rovnosti pronásledovaných z rasových a náboženských důvodů na roveň důvodů politických.³²²

Samotná důvodová zpráva k návrhu zákona se na dřívější úpravy odvolává:

„Všichni političtí věžňové byli postaveni na roveň, neboť i politické vězně z důvodů rasových nutno považovati, jako by byli zatčeni z důvodů politických. Ministerstvo vnitra již několikrát postavilo na roveň persekuci rasovou persekuci politické [s tím že za důvody rasové se]

³¹⁹ NA Praha, fond MV-NR, inv.č. 767, karton 323, vymezení pojmu československého osvobozeného politického vězně – doklady o připomínkovém řízení.

³²⁰ Tamtéž.

³²¹ Tamtéž.

³²² *O pojmu čs. osvobozeného politického vězně*. In: Věstník, VIII/9 (5. 9. 1946), s. 81. Oběžník MV ze dne 10. 12. 1945 B-2111-10/12-45-II/1 ve věci zrušení označování rasového původu v úředním styku.

*pokládá i persekuce osob, které žily ve smíšeném manželství, když odmítly rozvod nebo jiné výhody.*³²³

Rovnost mezi politickými vězni a těmi z rasových důvodů „zákon o příslušnicích československé armády v zahraničí a o jiných účastnících boje za osvobození číslo 255/1946 Sb. ze dne 31. prosince 1946“ uznal a kodifikoval.³²⁴ Podle § 2 zákona je československým politickým vězněm ten:

*„kdo byl v době mezi 15. březnem 1939 a 4. květnem 1945 omezen na osobní svobodě vězněním, internováním, odvečením nebo jinak z důvodů persekuce politické, národní, rasové nebo náboženské, trvalo-li omezení osobní svobody alespoň tři měsíce“.*³²⁵

3. Terezínská podstata

Repatriační odbor ministerstva sociální péče (RO MSP) se vzhledem ke své repatriační agendě stal kompetentním státním orgánem ve věci „*likvidace majetkových podstat vytvořených v souvislosti s odvečením a persekucí z důvodů národnostních, politických a rasových, mezi nimiž nalézá se i majetková podstata t.zv. terezínského gheta*“.³²⁶

V této práci budu nazývat tyto majetkové podstaty jejich dobovým označením „Terezínská podstata“. Ostatní zbylý majetek, který shromáždili Němci při pronásledování Židů na území českých zemí, jsou po osvobození zahrnuty pod všeobecnou „Národní správu Židovské rady starších, Majetkového Úřadu a Vystěhovaleckého fondu“. RO tím získala pravomoc posuzovat žádosti židovských jednotlivců a právnických osob o vyjmutí majetku z této národní správy dle paragrafu 24 dekretu číslo 5/1945 Sb. o národních správách (viz následující kapitola o restitucích).

Terezínská podstata, majetek zanechaný v terezínském ghettu, byla zajištěna RO v červenci 1945. Tehdy vydal RO směrnice pro praktický postup, jak s tímto majetkem nakládat. Hmotný obsah majetku je převezen do pražských skladů MSP na podzim 1945.³²⁷

³²³ NA Praha, fond ÚPV-BSA, inv.č. 3 102, sign. 801/67, karton 814.

³²⁴ http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/701?number1=255%2F1946&number2=&name=&text=
Právní poradna. Nový zákon o příslušnicích československé armády v zahraničí a o jiných účastnících boje za osvobození. In: Věstník, IX/3 (1. 2. 1947), s. 31. Citace z důvodové zprávy k iniciativnímu návrhu tisk číslo 120 ÚNS, z něhož vzešla definice politického vězně.

³²⁵ Tamtéž.

³²⁶ Archiv MZV Praha, fond Palestina 1945-59, karton 2, vyjádření MPSP ve věci Židovská otázka v Československu, 9. 11. 1945. Reakce na telegram podaný židovskou obcí v Berlíně ze dne 1. 8. 1945 a telegramu Světového židovského kongresu (Stephen Wise a Nahum Goldmann) poslaný kanceláří prezidenta republiky dne 6. 9. 1945.

³²⁷ Dle zprávy ze začátku roku 1946 se jednalo o: „*textilie [v množství asi 430 nákl.aut], potraviny [asi 160 nákl.aut], lékařské přístroje a nástroje [asi 35 nákl.aut], léčiva [asi 15 aut], šicí stroje [asi 2000 kusů], kuchyňské nádobí [asi 7 aut], psací stroje [104 kusů], papír a kancelářské potřeby [3 vagóny a 8 aut], mýdlo a čisticí prostředky [3 vagóny a 2 auta], barvy, laky a různé chemikálie [6 vagónů a jedno auto], železářské zboží [12 vagónů], elektrotechnické zboží [5 aut], hebrejské knihy [asi 700 beden], nábytek [10 nákl.aut], stroje a přístroje [asi 34 aut], textilní odpad [mnoho vagónů]*“. Archiv MZV Praha, fond Konzulární odbor

Vyvést z Terezína velké množství majetku ovšem nepřipouští Rudá armáda a podrží jej s odvoláním na zajištění přezimování svých příslušníků.³²⁸ Podle vyjádření RO z října 1945 neměl stát v době repatriace nad Terezínskou podstatou ostatně kontrolu. RO má mysli patrně machinace s majetkem při likvidaci ghetta během takzvané „pomocné akce“, za níž stál ing. Vogel.³²⁹

Úředníci RO se snažili vyvolat s největší pravděpodobností dojem, že až díky jejich iniciativě se podařilo majetek Terezínské podstaty skutečně zajistit. Do té doby směl být majetek dle nich svévolně rozebírán repatrianty, kteří si z něj brali to nejlepší a někteří se proto úředně repatriovali i několikrát. Ovšem ani RO se nevyhnul kritice za špatnou správu tohoto majetku – tentokrát ze strany RŽNO. Arnošt Frischer adresoval MSP stížnost, v níž uvedl, že se majetek ztrácí a není setříděn, nemalé potíže viděl v uložení matričního, evidenčního a dokumentačního materiálu vzešlého činností ghetta a uloženého u RO.³³⁰ Též svršky se měly nacházet po podzimním převozu do pražských skladišť MSP pro chaotický způsob přepravy a uskladnění ve značném nepořádku.³³¹

RŽNO měla jako zastřešující organizace českých Židů na využití majetku Terezínské podstaty nemalý zájem. Její představitelé zvláště doufali, že se jí podaří získat jak jednotlivé předměty pro materiální výpomoc, tak peníze pro zamýšlené financování vlastního sociálního programu a pro pokrytí nákladů na administrativní a jinou činnost. Stát, potažmo MSP, nároky RŽNO nahlížel s rezervou. Prameny dokládají, že během druhé poloviny roku 1945 se činitelé RŽNO přímo obávali, že stát Terezínskou podstatu rovnou zestátní, proti čemuž vznesli námítky při audienci u prezidenta v prosinci 1945:

„Nemůžeme např. sdíletí názor, že podstaty, které zůstaly v Terezíně a o nichž se všeobecně ví, že jsou kořisti z lupu nacistů na židovském majetku z různých evropských států, staly by se nyní majetkem Československé republiky.“³³²

1945-1964, karton 43, spis ve věci likvidace majetku v Terezíně, 21. 1. 1946. Příložená zpráva dr. Tetoura pro poradu subkomitétu pro správu a likvidaci majetku v Terezíně konanou 12. ledna 1946.

³²⁸ Tamtéž. Jednalo se o část bytového a kancelářského zařízení (18 vagónů), koks a uhlí (asi 200 vagónů), dříví (76 vagónů) a peřiny (několik vagónů), matrace (asi 20 000 kusů). Zdali Rusové majetek po zimě vrátili, to z pramenů nevyplývá.

³²⁹ Archiv MV Praha, 425-233-2.

³³⁰ Tamtéž, 425-231-2.

³³¹ *Rozdělování textilií*. In: Věstník, VIII/9 (5. 9. 1946), s. 89.

³³² *U pana prezidenta*. In: Věstník, VII/4 (15. 12. 1945), s. 28. Na poradě RŽNO v polovině prosince 1945 přítomní nadnesli otázku, zda se má na likvidaci podstaty židovská organizace dále spolupodílet. Někteří členové výboru RŽNO tím reagovali na oznámení, že na poradě MSP se usneslo prodat 500 beden léků z Terezínské podstaty ministerstvu zdravotnictví, aniž by je o tom ministerstvo vůbec informovalo. Přestože měly být utržené peníze začleněny zpět do podstaty, je poukázáno na praxi, kdy je RŽNO vždy postavena před „hotovou věc“ a kdy s částmi podstaty úřady disponují zcela jinak „než by odpovídalo stanovisku a názorům představenstva Rady“. Archiv MV Praha, 425-234-2.

MSP chtělo využít Tereziňskou podstatu na sociální a materiální pomoc všem repatriantům a persekovaným nacisty bez ohledu na jejich původ, národnost či náboženskou příslušnost. S majetkem proto počítalo též pro odbory a horníky, nakonec, samy se o něj přihlásily organizace politických vězňů a patrně též jiné subjekty.³³³ MSP argumentovalo zvláště tím, že RŽNO není kompetentní pro jednání o rozdělování majetku, neboť zastupuje pouze osoby židovského vyznání, nikoliv všechny osoby židovského původu či rasově pronásledované, které byly v Tereziňě intervenovány a nakonec pocházely též z cizích států.³³⁴ Ministerstvo přitom poukazovalo na systém státní sociální pomoci přístupný všem potřebným československým občanům bez rozdílu:

„Navrhované [řešení] Radou židovských náboženských obcí rozdělení zdá se býti protěžováním židovských repatriantů oproti repatriantům árijským, vezmeme-li v úvahu, že stát nemá činiti rozdílů rasových při provádění podpůrné akce repatriantům.“³³⁵

Za další důvod, proč by stát měl majetek podržet ve svých rukou, úředníci uváděli nepotřebnost tak velkého množství majetku pro hrstku židovských repatriantů a dokonce vyjádřili obavy, že jej zavlečou na černý trh. Majetek neměl být také poskytován „*zadarmo*“, jen tak, ale jako záloha na válečné škody dle dekretu číslo 54/1945 Sb.³³⁶ MSP a její RO při rozhodování o majetku Tereziňské podstaty s přítomností RŽNO ovšem počítat musel, neboť věc nespočívala pouze na něm, ale na více „*zainteresovaných*“ skupinách – RŽNO je jako taková pozvána na první schůzi RO o jejím jednání v září 1945.

Zapojení více subjektů do jednání odpovídalo hodnotě majetku a problematickým okolnostem, které jeho likvidaci předpokládaly. Likvidace Tereziňské podstaty se dostala též na pořad jednání vlády, a to dne 5. ledna 1946 na návrh představeného MSP Šoltéze. Ten oznámil, že v Tereziňě zůstal značný majetek – doslova uvedl, že patřil osobám židovského původu tam internovaných. Zmínil uplatňování nároku na majetek nejen ze strany RŽNO, ale též organizace politických vězňů a jiných. Ministr zaujal názor, že je třeba vyhovět židovské organizaci a dosáhnout o tom dohody. Navrhl vypracování směrnic k likvidaci meziministerským výkonným výborem (ministerstvo zahraničních věcí, vnitra, vnitřního obchodu, průmyslu, dopravy, národní obrany a spravedlnosti, ÚRO a RO). Směrnice měla schválit již představená vládní komise k posouzení otázky státního občanství

³³³ Archiv MZV Praha, fond Konzulární odbor 1945-1964, karton 43, složka ve věci likvidace majetku v Tereziňě, 21. 1. 1946. Konkrétně srovnej zápis z porady meziministerského výkonného výboru o likvidaci textilií z tereziňské podstaty konané 14. 1. 1946.

³³⁴ O majetek se hlásily též zahraniční židovské organizace, srovnej žádost berlínské židovské obce ze srpna 1945.

³³⁵ Archiv MZV Praha, fond Konzulární odbor 1945-1964, karton 43, složka ve věci likvidace majetku v Tereziňě, 21. 1. 1946.

³³⁶ Tamtéž.

osob židovského původu, která byla ustanovena usnesením předsednictva vlády dne 14. prosince 1945.³³⁷

RO jednal v této věci ve dnech 1. a 11. ledna 1946 s RŽNO a souhlasil s uvolněním šedesáti procent textilií, které byly obsažené v Terezínské podstatě pro její potřeby a měly připadnout k distribuci „československým občanům, v první řadě rasově persekvaným“.³³⁸ Potvrzena je též zásada předávání majetku z podstaty jako zálohy za utrpěné válečné škody hlášené dle dekretu 54/1945 Sb.³³⁹ Jednání vedlo k vypracování zprávy o likvidaci majetku, předložené meziministerskému subkomitétu pro správu a likvidaci majetku v Terezíně dne 12. ledna 1946. Ten potom dospěl ke konečnému návrhu.

Návrh schválil a potvrdil meziministerský výkonný výbor vytvořený usnesením vlády, který se sešel nad věcí o dva dny později, 14. ledna. Výbor návrh v podstatě schválil, respektive upravil některé konkrétní body. Mělo se tak stát způsobem pro RŽNO „ještě výhodnějším“, neboť od některých původních stanovisek se upustilo – například od požadavku subkomitétu, aby repatriant nesměl přijaté věci prodat a darovat, dále neměl být zjišťován majetek občanů nežidovského původu v podstatě. Odezvy v definitivní podobě návrhu se nedočkaly ani obavy ze zneužití zisku majetku k černému obchodu v souvislosti s nedůvěrou, že všechn majetek Židé neupotřebí.³⁴⁰ Přítomní domluvili též zásadu, že o konkrétním rozdělování textilií bude rozhodovat paritní komise ve složení RO, RŽNO a Národní správa Židovské rady starších (viz následující kapitola), vždy po dvou zástupcích. Jako konečný výsledek jednání vydalo MSP směrnice pro použití textilií z Terezínské podstaty, posouzené a podle všeho schválené vládní komisí ze dne 14. prosince 1945.³⁴¹

Zřízením paritní komise pro rozdělování majetku zůstala Terezínská podstata ve správě RO, s čímž RŽNO vyslovila souhlas. Tím se zájem RŽNO přesunul k praktickým otázkám souvisejícím s rozdělováním. Ani jejich zodpovídání se ovšem neobešlo bez problémů. Dokládá to intervence RŽNO u RO koncem března roku 1946, v níž si stěžuje, že MSP rozdává svršky bez slyšení paritní komise. RŽNO z tohoto důvodu trvala na vytvoření kuratoria, „kterému by musel RO předkládati veškerá rozhodnutí a veškeré

³³⁷ NA Praha – Archiv ÚV KSČ, fond 100/24, a.j. 1494, sv. 139, zápis schůze vlády dne 5. 1. 1946.

³³⁸ Archiv MZV Praha, fond Konzulární odbor 1945-1964, karton 43, složka ve věci likvidace majetku v Terezíně, 21. 1. 1946.

³³⁹ Tamtéž.

³⁴⁰ Tamtéž, protokol MZV ve věci likvidace majetku v Terezíně, zápis z porady meziministerského výkonného výboru o likvidaci textilií z tzv. terezínské podstaty konané 14. 1. 1946, 21. 1. 1946 (č. 12.264/V/46).

³⁴¹ NA Praha, fond MSPS, inv.č. 84, sign. 1 260, karton 64, spis založený MPSP ve věci rozdělení majetku Terezínské podstaty, úprava právních poměrů nemovitostí v Terezíně, dary cizích států - Rozdělení majetku terezínské podstaty, 19. 4. 1946 (č.I.1260/1-46). Směrnice měly označení R-4840-18/1-46.

disposice“ (ohledně manipulace s majetkem a jeho distribucí – pozn. autora), a ve kterém by seděli též zástupci RŽNO, „jež Terezínem skutečně prošli“.³⁴² Na jaře 1946 je k likvidaci svršků ve skladech konečně přistoupeno. V dubnu t. r. jsou skladiště navštíveny pracovníky RO a zástupci RŽNO a je dohodnut konkrétní postup distribuce podle jejich inventářů. Lhůta k podání žádostí o svršky byla pro jednotlivce stanovena datem 31. květen 1946, následně prodloužena do 31. října 1946, a potom ještě do konce tohoto roku.³⁴³

Součástí Terezínské podstaty tvořila též značná finanční hotovost. Určení její výše je ovšem obtížné, bývá pouze odhadována, a to na čtyři sta miliónů tehdejších korun. Jednalo se především o fondy na bankovních účtech nacisty zřízené Židovské samosprávy zastávající některé funkce ve správě ghetta. Stejně jako movitý majetek, přešly peněžní prostředky pod jurisdikci MSP.³⁴⁴ RŽNO žádala po válce vyplacení určité částky na vlastní sociální politiku – požadovanou částku stanovila opět na šedesát, tentokrát milionů korun.

K uvolnění této částky došlo v plné výši na návrh MSP se souhlasem ministerské komise na základě citovaného vládního usnesení ze dne 5. ledna 1946.³⁴⁵ Podobně jako u svršků a jiných movitých předmětů finance úřady uvolnily pod podmínkou jejich započítání jako záloh za válečné škody dle dekretu číslo 54/1945 Sb. Proto v případech vyplacení peněz jako sociální podpory jednotlivcům RŽNO, se podmínkou jejich udělení stalo podepsání reversu příjemcem, který tím projevil souhlas se započítáním částky za jím přihlášené válečné škody. První peníze ze šedesáti milionů mohla RŽNO zahrnout do svého rozpočtu v měsíci dubnu 1946.³⁴⁶ Měly to být ovšem poslední peníze, které židovská organizace na svojí sociální a materiální pomoc rasově pronásledovaným dostala (více viz v oddíle, ve kterém je sledován přístup k židovským záležitostem od léta roku 1947).

³⁴² Archiv MV Praha, 425-234-2, zápisu představenstva RŽNO, Dr. Wehle, 2. 4. 1946.

³⁴³ Tamtéž, 425-234-5, oběžníky RŽNO pro židovské obce číslo 17 ze dne 12. 2. 1946 a číslo 48 ze dne 24. 11. 1946. Vedle textilií mohly osoby rasově pronásledované žádat o následující předměty: „*kufry a koše, kuchyňské nádobí, rozličné zahrádkářské a stavební nářadí, lékařské přístroje a nářadí, elektrické vařiče, živnostenské a hospodářské stroje, řemeslnické nářadí a pomůcky, truhlářské hoblice, tkalcovské stavy, rozličný, starý nábytek*“. Věstník, VIII/4-5 (5. 5. 1946), s. 39. Šlo prý o zboží vesměs dobré kvality, z něhož velké množství je možno používat bez opravy anebo po menší úpravě nebo přešití.

³⁴⁴ Ze zajištěných prostředků a majetku v Terezíně podle zprávy RO MSPS ze dne 21. února 1946 byly vytvořeny běžné účty u bank, na nichž bylo celkem 517,570,880,80 Kč k 31. 12. 1945, dále „400,000.000.- „2 1/8 % Reichsschatswechsel“ a asi 50,000.000.- „ghetokorun, nyní bezcenných“. NA Praha, fond MPSP-reemigrace, sign. R 1313, karton 247, Zpráva o činnosti repatriačního odboru ministerstva ochrany práce a sociální péče, s. 15, 21. 2. 1946.

³⁴⁵ NA Praha, fond MPSP, inv. č. 762, sign. 4 027, karton 345. Dohlídka v NSŽRS.

³⁴⁶ Archiv MV Praha, 425-234-5, oběžník RŽNO číslo 26 ze dne 10. 5. 1946.

4. Úprava restitučního zákonodárství a praxe³⁴⁷

Židovský majetek

Učinit si představu o majetku, který Němci a Češi získali a shromáždili nátlakem od židovských organizací a jednotlivých osob židovského původu během nacistické okupace českých zemí, není zdaleka jednoduchou záležitostí. Rozkradení tohoto majetku se dělo mnoha rozličnými způsoby, a zároveň záleželo jak na charakteru majetku, tak na samotné povaze jeho získání. Zvláště se nesmí zapomínat, že většinu majetku byli Židé nuceni – jakkoliv z přinucení a pod cenou – prodat, tudíž se krádež ztrácí ve statistice oficiálních prodejů. V důsledku ztížené životní situace a po ztrátě svých zaměstnání, museli mnozí Židé též rozprodávat své osobní věci třetím osobám, na černo, bez dokladů. V této práci postačí židovský majetek rozkradený během války v českých zemích rozdělit a stručně popsat jeho osudy následovně:

1) Terezínská podstata, tj. majetek, který si sebou přivezli do terezínského gheta sem transportovaní Židé nejen z českých zemí, a ostatní hodnoty, jimiž disponovala židovská samospráva gheta a jejichž osudy byly přiblíženy v předchozí kapitole.

2) Dále se jedná o majetek židovských obcí, který spravovala během okupace „Židovská náboženská obec v Praze“ (ŽNO v Praze), od roku 1943 přejmenovaná na Židovskou radu starších (ŽRS) - tomuto loutkovému orgánu Němci podřídili všechny židovské obce v protektorátu a tudíž i jejich majetkové záležitosti. Tím ŽNO v Praze (a následně ŽRS) disponovala za války zdánlivě značným majetkem, který vzrostl též příjmem z náboženské daně, povinné pro všechny osoby židovského původu a díky sbírce „Obětovat – budovat – žít“. Na židovskou obec přešel též majetek Ústředního sionistického svazu – Palestinského úřadu. Nejvyššího objemu dosáhl majetek ŽNO v Praze v roce 1942, a to 444 milionů korun, ten ovšem obec – s kontrolou a schválením Němců - stravovala k pokrývání své rozsáhlé, zvláště sociální činnosti (254 000 000 od roku 1939 do června 1942).

3) Majetek 274 rozpuštěných židovských spolků byl převeden na „Vystěhovalecký fond“ (Auswanderungsfond), jež podléhal „Ústředně pro židovské vystěhování“, nechvalně proslulý nacistický „Zentralamt“, který odstranění Židů z Protektorátu organizoval

³⁴⁷ K restitucím židovského majetku viz Úvod, kapitola Poválečné židovské dějiny jako předmět historiografického zájmu – přehled, Přístup k poválečným dějinám českého Židovstva. Z předlistopadových českých autorů se restitucím věnuje samostatnou podrobnou kapitolu: **M e y e r**, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 76 – 92. Důležitými prameny jsou dobové výklady legislativních úprav restituce: **K n a p p**, Viktor – **B e r m a n**, Tomáš: *Vracení majetku pozbytého za okupace (Restituční zákon)*. Sbíрка právních pojednání. Svazek 70. Praha 1946. **K n a p p**, Viktor: *Nové předpisy o restituci. Systematický výklad zák. č. 79/1948 Sb., tzv. restituční novely*. Sbíрка právnických pojednání. Svazek 89. Praha 1948.

(69 200 000 korun). Tamtéž je převeden majetek zrušených židovských fondů a nadací (43 600 000 korun).³⁴⁸

4) Stejný osud postihl individuální majetek osob židovského původu. Podle Krejčové se z movitého majetku českých Židů, spravovaného Zentralamtem prostřednictvím Auswanderungsfondu, zachovaly jako rozpoznatelný židovský majetek dvě až tři procenta.³⁴⁹ Majetek zabavený Židům a Čechům (podniky, nemovitosti, bankovní hodnoty, pojistky, klenoty, aj.) spravovala a zpeněžovala další nacistická instituce, „Majetkový úřad“ (Vermögensamt) při státním ministerstvu pro Čechy a Moravu.³⁵⁰ Nakonec je třeba vzít v úvahu též 5) nerozlišitelný majetek, který Židé rozprodali v rozporu s úředními nařízeními, případně ho uschovali u svých nežidovských sousedů

Zákonné úpravy restituce

*„Zajištěný majetek, který dříve patřil dělníkům, úředníkům, živnostníkům, rolníkům a příslušníkům volných povolání a byl jim odebrán v důsledku národní, politické a rasové persekuce, bude ihned vrácen dřívějším majitelům, resp. jejich právoplatným dědicům. Rozhodují o tom na individuální žádost příslušné národní výbory.“*³⁵¹

Košický vládní program, bod X.

Československá exilová vláda v Londýně deklarovala neplatnost majetkových převodů vynucených německými okupanty již v říjnu roku 1941. Londýnský rozhlas vyzval též veřejnost, žijící pod německou okupací v protektorátu, aby si takových majetkových transakcí všímala a chránila dokumenty, které je dokumentují, pamatovala si jejich svědky atp.³⁵² Československá exilová vláda se ostatně připojila k prohlášení sedmnácti spojeneckých vlád z ledna roku 1943, zpochybňující převody majetků vynucených nacisty.³⁵³

³⁴⁸ Všechny informace o hodnotě majetku přebírám ze „Zprávy o finančním hospodaření ŽNO v Praze, o sestavování jejího rozpočtu po rozpuštění dosavadních židovských organizací, o úkolech a kompetencích nově organizované finanční zprávy a Příspěvkový řád ŽNO v Praze a jí podřízených židovských náboženských obcí v Protektorátu Čechy a Morava“. **K r e j č o v á**, Helena – **S v o b o d o v á**, Jana – **H y n d r á k o v á**, Anna: *Židé v Protektorátu. Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty*. Praha 1997, s. 218 - 225.

³⁴⁹ Ani dochovaný majetek nebylo ovšem snadné identifikovat. **K r e j č o v á**, Helena: *K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*, s. 68.

³⁵⁰ Vymezeno bylo 7 skupin osob, kterých se to týkala správa a zpeněžení jejich majetku ve prospěch Říše prostřednictvím Majetkového úřadu: tři z nich židé – zbavení protektorátního a německého občanství, zemřelí po 7. 7. 1943. Po stránce technické obstarávaly správu majetku tzv. Treuhändři. Nemovitosti v Čechách bez Prahy: Úvěrní ústav Němců, v Praze Allgemeine Treuhand A. G. Praha, na Moravě Allgemeine Treuhand A. G. Brno a nemovitosti hospodářské, statky, apod. Pozemkový úřad. Zabavené majetky jsou prodávány výhradně Němcům, pokud si je Říše neponechala pro sebe - prodej prostřednictvím firmy Hadega (klenoty), Andre (obrazy, knihy), Häblt (nábytek) atd. NA Praha, fond ÚPV–BSA, inv. č. 4 898, sign. 1 404/3, karton 1 089, zpráva o organizaci a činnosti bývalého Majetkového úřadu.

³⁵¹ *Košický vládní program*. Praha 1984, s. 21. Bod X.

³⁵² **M e y e r**, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 76. V Československu se za neuznané budou považovat transakce po 27. září 1938, srovnej: **F r i s c h e r**, Arnošt: *Zákon o neplatnosti některých majetkových jednání z doby neshovnosti – Historie a hodnocení*. In: Věstník. VIII/6 (3.6.1946), s. 41.

³⁵³ **G o l d s t e i n**, Angelo: *Obnova právního řádu a sociální problém restituce*. In: Bulletin of the Czech

Mezinárodní úmluvy o neplatnosti majetkových převodů uskutečněných v důsledku nacistické zvláště uzavřelo bezprostředně po skončení války též čerstvě ustavené OSN.³⁵⁴

Jak se v britském exilu s ohledem na revizi dosavadního politického systému formovaly zásady poválečné restituce, zasvěceným způsobem popisuje trojice historiků Jančík, Kubů a Kuklík ml.³⁵⁵ Jak vyplývá z říjnového prohlášení exilové vlády v roce 1941, klíčovou zásadu představovalo neuznání zdánlivě a formálně dohodnutých transakcí provedených pod tlakem okupačních úřadů. Doba, v níž mohl být tlak (německé) okupace v majetkových záležitostech vykonáván, byla ohraničena „zdola“ datem 27. září 1938. Zároveň si vláda v říjnovém prohlášení ponechala prostor pro vymezení podmínek, za nichž by po osvobození došlo k případnému navrácení majetku, restituci. Samo sebou se přitom rozumělo, že restituce židovského majetku nebude upravena zvláštním nařízením, nýbrž se bude odvíjet od obecné úpravy týkající se všech osob, které by snad přišly o majetek „pod tlakem národní, politické a rasové persekuce“.³⁵⁶

V osvobozené Praze se k otázkám restituce vláda ihned vrátila a v souladu s košickým vládním programem vydala již 19. května 1945 „dekret o neplatnosti některých majetko-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů“ (dekret číslo 5/1945 Sb.).³⁵⁷ Dekret číslo pět nepředstavoval pouze uznání zásady o neplatnosti formálně platných převodů majetku uzavřených nátlakem nacistů, ale stal se praktickou úpravou ve věci navrácení židovského majetku ze dvou důvodů.³⁵⁸

S odkazem na dekret uvalily kompetentní úřady na majetek, o němž věděly, že ho nacisté jako židovský zabavili, tj. arizovali, národní správu. Tím je vysvětleno, proč do MSP spravující agendu německou persekucí poškozených osob příslušela národní

Representative Committee. New York 1944, s. 5 - 7.

³⁵⁴ NA Praha, fond ÚPV–BSA, inv.č. 2 865, sign. 741/3, karton 708, Deklarace spojených národů proti hospodářskému drancování území obsazených nepřítelem a o zrušení opatření učiněných mocnostmi osy. Podepsáno 18 státních včetně ČS. **N e š p o r**, Zdeněk: *Vrácení majetku persekvovaným*. Praha 1946, s. 11 – 17. Srovnej: **J a n č í k**, Drahomír – **K u b ů**, Eduard – **K u k l í k**, Jan ml.: „*Arizace*“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000), s. 44n.

³⁵⁵ Tíž, s. 44 – 48. Kapitola Restituční koncept londýnského exilu.

³⁵⁶ Tamtéž.

³⁵⁷ Dekret číslo 5/1945 Sb. ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetko-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů

http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/701/.cmd/ad/c/313/.ce/10821/.p/8411/_s.155/701?PC_8411_number1=5/1945%20Sb.&PC_8411_l=5/1945%20Sb.II&PC_8411_ps=10#10821

³⁵⁸ **M e y e r**, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 77. Ústavní dekret prezidenta republiky ze dne 3. srpna 1944 o obnovení právního pořádku ve znění zákona z 19. prosince 1945, č. 12/1946. Následovalo vydání dvou speciálních statutů – jeden byl vládní zneplatňující rozhodnutí soudů za okupace, které nejsou v souladu s čl. ústavou: Zákon z 9. 4. 1946 číslo 74/1946 a druhý rušící nekonstituční rozhodnutí administrativních orgánů – executive order z 30. 4. 1946 číslo 110.

správa známého kolektivního židovského majetku, vzpomenuť v předchozí kapitole jako „Národní správa Židovské rady starších, Majetkového úřadu a Vystěhovaleckého fondu“ (NSŽRS). Zároveň v souladu s ustanovením dekretu číslo 5/1945 Sb. posuzovaly úřady a MSP oprávněnost případných žádostí původních vlastníků či jejich dědiců o jeho vynětí a navrácení, jak to stanovil § 24 dekretu, odstavec první:

„Majetek, daný pod národní správu, který patřil dělníkům, rolníkům, živnostníkům, drobným a středním podnikatelům, úředníkům, příslušníkům volných povolání a osobám v podobném sociálním postavení a jehož pozbyly v důsledku národní, politické nebo rasové persekuce, buď, pokud nejde o osoby uvedené v § 4, vyňat z národní správy a ihned vrácen dřívějším majitelům, resp. jejich dědicům.“³⁵⁹

Odstavec druhý § 24 stanovil, že o tento majetek mohou žádat také osoby národnosti německé nebo maďarské, pokud se *„mohou hodnověrně prokázat, že byli oběti politické, nebo rasové persekuce a zůstali věrni demokraticko-republikánské státní myšlence Československé republiky“*. Třetí odstavec § 24 přisuzuje rozhodnutí o případném navrácení majetku buď místnímu, nebo okresnímu národnímu výboru dle jeho hodnoty.³⁶⁰

Upřesnění, jaké podmínky je nutné splnit pro navrácení majetku, stanovily některé paragrafy dalších dvou dekretů: číslo 12/1945 Sb. ze dne 21. června 1945, „dekret o „konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa“³⁶¹ a dekret číslo 108/1945 Sb. ze dne 25. října 1945, „dekret o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy“.³⁶² Dekret číslo 12 a 108 se staly ve věci restituce relevantním proto, neboť blíže stanovily, jakým osobám je umožněno navrácení majetku z národní správy, respektive za jakých okolností propadá jako německý a nepřátelský Fondu národní obnovy (FNO). Podle druhého odstavce § 1 dekretu číslo 12 má být navrácení majetku umožněno:

„Osobám německé a maďarské národnosti, které se aktivně zúčastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky, se zemědělský majetek podle odstavce I nekonfiskuje“³⁶³

³⁵⁹ Dekret číslo 5/1945 Sb. ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetko-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organisací a ústavů

http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/701/.cmd/ad/.c/313/.ce/10821/.p/8411/_s.155/701?PC_8411_number1=5/1945%20Sb.&PC_8411_l=5/1945%20Sb.II&PC_8411_ps=10#10821

³⁶⁰ Tamtéž.

³⁶¹ Dekret číslo 12/1945 Sb. ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa

http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/701/.cmd/ad/.c/313/.ce/10821/.p/8411/_s.155/701?PC_8411_number1=12/1945%20Sb.&PC_8411_l=12/1945%20Sb.II&PC_8411_ps=10#10821

³⁶² Dekret číslo 108/1945 Sb. ze dne 25. října 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy

http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/701?number1=108%2F1945+Sb.&number2=&name=&text=

³⁶³ Dekret číslo 12/1945 Sb. ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku

O tom opět rozhoduje na návrh rolnické komise ONV (OSK); odvolat se lze k ministerstvu zemědělství, které definitivně určí vlastnictví společně s MV.³⁶⁴ Naopak první odstavec § 1 dekretu číslo 108 stanoví, že konfiskaci podléhá majetek osob německé a maďarské národnosti:

*„[...] s výjimkou osob, které prokáží, že zůstaly věrný Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se činně zúčastnily boje za její osvobození, nebo trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem.“*³⁶⁵

Dobově takzvaný „antifašistický paragraf“, který byl vzpomenut již dříve jako doplněk dekret číslo 33/1945 Sb. o zachování státního občanství, samozřejmě neřešil řadu problematických skutečností, jak postupovat v navrácení majetku židovským restituentům v praxi. Nevyjasněnou zůstala situace, kdy jsou z restituce vyloučeni ti, jejichž majetek se stal součástí vlastnictví obcí nebo dalších osob a jako takový nespadal pod národní správu. Samotné židovské náboženské obce musely s navrácením svého majetku vyčkat, až bude vyřízena ministerstvem školství a osvěty reorganizace jejich obvodů, respektive rozhodnuto o tom, jaké židovské obce budou po válce uznány jako schopné života a udrží si status právnických osob kompetentních k podání restitučních žádostí. Nerozhodnuta zůstávala budoucnost takzvané „odúmrtí“, tj. majetku, k němuž se nikdo nehlásil, neboť jeho původní vlastníci i dědici buď zahynuli, nebo o něm ztratili přehled či o něj neměli z různých důvodů zájem. Prozatím třetí odstavec § 2 dekretu číslo 108/45 Sb stanovil, že tento majetek nelze konfiskovat.³⁶⁶

S odvoláním na potíže NV (SK) při rozhodování o žádostech původních vlastníků koncipovaných dle § 24 vydalo ministerstvo průmyslu v polovině března 1946 směrnice ke konkrétnímu praktickému výkladu paragrafu.³⁶⁷ Úprava přišla ovšem již v době,

Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa

http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/701/.cmd/ad/.c/313/.ce/10821/.p/8411/_s.155/701?PC_8411_number1=12/1945%20Sb.&PC_8411_l=12/1945%20Sb.II&PC_8411_ps=10#10821

³⁶⁴ Srovnej: NA Praha, fond MPSP, inv.č. 761, sign. 4 024, karton 345. Zpráva o NSŽRS a majetkoprávních poměrech Židovstva v českých zemích ze dne 28. 2. 1949, s. 52. Vládní nařízení ze dne 5. 5. 1945 číslo 4 sb. o volbě a pravomoci NV, publikované vyhláškou MV číslo 45 ze dne 24. 8. 1945. Podle § 3, odst. 7, ONV je podřízen ZNV. MPSP se na nařízení odvolávalo, provedlo-li restituci a ukládalo NV, aby umožnil restituentovi převzít držbu.

³⁶⁵ Dekret číslo 108/1945 Sb. ze dne 25. října 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy

http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/701?number1=108%2F1945+Sb.&number2=&name=&text=

³⁶⁶ „Konfiskaci nepodléhá majetek, jehož v době po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo v důsledku národní, rasové nebo politické persekuce pozbyly osoby, které nespádají pod ustanovení § 1“. BT: O restituci majetku. In: Věstník, VIII/6 (3. 6. 1946), s. 43 a 44. To platí zejména pro majetek, do kterého nebyla zavedena národní správa (např. usedlosti v Němci zřízených vojenských oblastech).

³⁶⁷ Po dohodě a se souhlasem resortu financí, vnitra, zemědělství, vnitřního obchodu, zahraničního obchodu, národní obrany ministerstva sociální péče, výživy a FNO, viz: Archiv ŽM v Praze, fond ŽNO Opava, karton 2,

kdy ústřední úřady stylizují osnovu samostatného restitučního zákona, který se měl stát vyčerpávající doplňující normou k dekretu číslo pět a upravit restituce jako celek.³⁶⁸ Přímé doklady o připomínkovém řízení k osnově zákona zůstávají jednou z výzev pro archivní badatele.³⁶⁹ Zřejmé zůstává, že tento zákon nebyl motivován prvotně snahou o navrácení židovského majetku arizovaného nacisty, nýbrž především pomocí malým českým vlastníkům, poškozeným vyvlastněním při zřizování německých vojenských cvičišť ve středních Čechách a na Vyškovsku.³⁷⁰

Konečnou podobu restitučního zákona schválilo pod číslem 128/46 Sb. na svém posledním zasedání dne 16. května 1946 prozatímní Národní shromáždění.³⁷¹ Ustanovení zákona vycházely ze dvou druhů neplatných změn vlastnictví za okupace: majetkových převodů, tj. změn vlastnictví na podkladě smluvního poměru (například tržové smlouvy nebo zápisy podepsaných před deportací židovských vlastníků) a přechodů, tj. všech změn v osobě držitele v důsledku zásahů do majetku na podkladě neplatných předpisů nebo bez nich.³⁷²

Podle § 4 restitučního zákona mohl o majetek žádat původní vlastník, tedy poškozená osoba či její právní nástupci, dědici.³⁷³ Stejný paragraf ovšem vymezuje též nabyvatele

opis směrnic k provedení paragrafu 24 dekretu číslo 5/1945 Sb., 19. 3. 1946 (č.II/1-76733/1946).

³⁶⁸ BT: *O restituci majetku*. In: Věstník, VIII/6 (3. 6. 1946), s. 43 a 44. Pro zrušení soudních nebo úředních výkonů platí dekret ze dne 3. srpna 1944 o obnovení právního pořádku ve znění zákona ze dne 19. prosince 1945 č. 12/1946 Sb.; zákon ze dne 9. dubna 1946 č. 74 Sb. o zrušení a změně soudních rozhodnutí v občanských věcech právních z doby nesvobody přinesl předpisy, jakým způsobem lze zrušit soudní rozhodnutí, vydaná dle předpisů přířících se demokratickým zásadám československé ústavy.

³⁶⁹ Dle stížnosti předsedy RŽNO ministru spravedlnosti však plyne, že se úředníci jeho resortu snažili omezit restituční nárok na ty případy, „*kdy nabyvatel [židovského majetku během okupace – pozn. autora] využil tísně vlastníka, ačkoliv věděl nebo vědět musil, že vlastník jedná pod tlakem okupace neb persekuce*“. Archiv MV Praha, 425-231-3, podání Frischerera ministru spravedlnosti Drtinovi, 6. 5. 1946. „*Omezení restituce na tak malý okruh případů nesplnilo by prohlášení čs. vlády v Londýně ze dne 17. října 1941 a prohlášení všech spojeneckých vlád ze dne 15. ledna 1943 a značí spíše derogaci hlavních zásad cit. dekretu čís. 5/45 než jeho provedení. Jsem přesvědčen, že postup ms v této věci zakládá se na omylu. Návrh zákona o uplatňování nároků z neplatnosti majetkověprávních jednání byl vládou jednohlasně přijat a je těžce pochopitelné, že nyní ms dodatečně tento návrh mění v meritum. Prosím Vás proto, abyste věnoval této tak důležité věci svou pozornost a abyste dal úředníkům svého ministerstva pokyn, aby nepodporovali snahy omezení právo restituce na několik málo příkladů.*“

³⁷⁰ Srovnej na příklad komentář: **Č a p k a**, František – **S l e z á k**, Lubomír – **V a c u l í k**, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí podruhé světové válce*. Brno 2005, s. 140.

³⁷¹ http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/701?number1=128%2F1946+Sb.&number2=&name=&text=**K r i z a n**, Alexander – **R e b r o**, Karol: *Vratanie majetku narodne, rasove a politicky prenasledovanyim: Zakon cislo 128/1946 Sb*. Bratislava 1946.

³⁷² V druhém případě je odkázáno postupovat při restituci dle platné legislativy o obnovení právního pořádku. BT: *O restituci majetku*, s. 43 a 44.

³⁷³ Právo žádat majetek náleží: „*původnímu vlastníku, resp. osobě poškozené a jejich právnímu nástupci. Opatrovník nezvěstného, třízený podle dekretu č. 117/1945 Sb. kterým se upravují ustanovení o prohlášení za mrtvého, není oprávněn uplatňovat nároky podle RZ. Toto právo přísluší jen opatrovníku nepřítomného, který byl ustanoven podle § 276 o. o. c. Tím se pozměňují ustanovení směrnic ministerstva průmyslu k provedení § 24 dekretu č. 5/1945 Sb., neboť podle § 5 odst. 2 těchto směrnic může být majetek vrácen též opatrovníku nezvěstného majitele, může-li být opatrovník nezvěstného zároveň pokládán za dědice majetku, o jehož vynětí*

majetku, proti nimž nárok restituenta směřuje, při čemž jsou určeny výjimky ze zásady absolutní neplatnosti majetkově právních jednání a převodů učiněných pod tlakem persekuce: Povinnosti navrácení majetku tak mohla být zproštěna státně spolehlivá osoba, pakliže prokázala nevědomost, že o majetek, který drží, přišel jeho původní držitel z donucení.³⁷⁴

O restituci mohli žadatelé od léta 1946 usilovat nadále administrativní cestou podle paragrafu 24 dekretu číslo 5/1945 Sb., tak nově soudní cestou podle restitučního zákona číslo 128/1946 Sb.³⁷⁵ Zákonná lhůta k podání žádosti o restituci byla stanovena na tři roky a to do 17. června 1949. § 8 restitučního zákona stanoví, že i kdyby do té doby nebyl nárok na majetek uplatněn nebo se tak stalo ze strany státně nespolehlivé osoby, nepřipadá tento majetek státní pokladně, nýbrž se stává součástí takzvané odúmrti, jak to stanovil již třetí odstavec § 2 dekretu číslo 108/45 Sb. § 16 restitučního zákona v tomto ohledu doplňuje, že správcem takového majetku je FNO, při čemž jeho budoucnost je ponechána otevřená s odkazem na vydání zvláštního zákona.³⁷⁶

Správa a navrácení kolektivního a individuálního židovského majetku

Kolektivní a individuální židovský majetek držený v době osvobození nacistickými nebo nacisty zřízenými institucemi, tj. Židovskou radou starších (ŽRS), Majetkovým úřadem a Vystěhovaleckým fondem, se stal součástí jedné národní správy těchto institucí, ustanovené dle dekretu číslo 5/1945 Sb. o národních správách a to výměrem MSP ze dne 8. června 1945.³⁷⁷ Z této správy byl výměrem MSP ze dne 30. listopadu 1945 vyjmut majetek ŽRS

z národní správy se žádá. “ Tamtéž.

³⁷⁴ Předpis § 4. „Právní nástupce nabyvatele z neplatného převodu nemůže být žalován pro navrácení věci v případě, je-li osoba státně spolehlivá a prokáže-li, že nevěděl nebo nemusel vědět, že k původnímu převodu došlo pod tlakem okupace nebo persekuce; to bude mít význam jen u movitých věcí, neboť živnostenského, průmyslového a zemědělského majetku to musel nástupce původního nabyvatele vědět^l rasová příslušnost oprávněného vlastníka byla ve veřejných knihách označena.“ § 6 vymezuje co je navraceno, zdali se jedná o navrácení původního majetku či peněžní náhrady. V prvním případě tak neplynou pro restituenta povinnosti z případných závazků, jež jsou s majetkem svázány, tj. např. dluhy podniku vytvořené v době kdy ho nevládnul apod. Obdobně paragraf 7 stanoví, že „Tam, kde státně nespolehlivý nabyvatel provedl investice, které zvýšily hodnotu odňatého majetku, je povinen tyto investice hraditi, pokud byly nutné nebo užitečné, a to Fondu národní obnovy“. § 7 odst. 2 poskytuje určité úlevy pro splnění toho, co má býti vráceno, a vyjadřuje předpoklad, že ve většině případů dojde k přijatelné dohodě s Fondem národní obnovy“. § 7 zároveň stanoví dle jeho formulace spravedlivou zásadu, že „[...] poškozený musí vrátit všechno, co za odňatý majetek dostal.“ Tamtéž.

³⁷⁵ RŽNO doporučovala restituci administrativní cestou v případech, kdy majetek nabyla osoba státně nespolehlivá (to znamená nyní obvykle pod národní správou), obecně se však měl každý rozhodnout pro jednu z cest restituce s ohledem k zvláštním okolnostem svého případu Archiv MV Praha, 425-234-5, oběžník RŽNO číslo 48 ze dne 21. 11. 1946.

³⁷⁶ Dle § 8 je promlčecí lhůta tři roky, pokud je osoba státně spolehlivá – stává se neomezeným a právoplatným vlastníkem; pokud se ale jedná o osobu takto nespolehlivou a na majetek nebyl na Fondu uplatněn nárok, potom vzniká po třech letech odúmrtí, „poněvadž majetek, jehož v době nespolehlivosti pod tlakem okupace nebo persekuce pozbyly osoby, které nespádají pod ustanovení § 1 dekr. č. 108/45 Sb., nepodléhá konfiskaci. (§ 2 odst. 3 dekr. 108/45.). Tuto otázku upraví ještě zvlášť § 16 RZ“. Tamtéž.

³⁷⁷ Výměr č. P 1809/1-45 ze dne 8. 6. 1945.

a nemovitosti, jež vlastnily židovské obce, židovské spolky, nadace a fondy k 29. září roku 1938.³⁷⁸ Tak vznikla národní správa výlučně židovského majetku, „Národní správa ŽRS“ (NSŽRS), do níž jsou zahrnuty též cenné papíry a takzvaná „museální podstata“, majetek zrušených protektorátních židovských obcí kulturní povahy, shromážděný nacisty v Židovském muzeu v Praze.³⁷⁹

Dohlídky a revize provedené v NSŽRS v souvislosti s jeho pounorovou likvidací úkol a účel zřízení samostatné NSŽRS formulují následovně:

„Bylo ve státním zájmu umožniti těmto právnickým osobám [židovským obcím, respektive RŽNO – pozn. autora] vyvíjeti dřívější činnost a ji hospodářsky zabezpečiti. A právě v tomto hospodářském zabezpečení a v odčinění těžkých křivd rasového pronásledování na poli hospodářském viděla NSŽRS svou význačnou úlohu. Proto snažila se zjistiti uloupené jmění židovské pospolitosti, spravovati je až do jeho restituce a při jeho restituci – při nemovistostech až do zavedení knihovního pořádku, ji činně poporovati.“³⁸⁰

Tato formulace dobře vystihuje činnost NSŽRS, totiž zajištění a evidence majetku v její správě, převzetí majetku do skutečné správy a působení při jeho restituci původním vlastníkům, tj. židovským obcím, jiným korporacím či fyzickým osobám a jejich dědicům.³⁸¹ Podle § 24 dekretu číslo pět mohli Židé v českých zemích žádat přímou cestou právní odbor RO MSP o vynětí svého majetku, pokud jim bylo známo, že je součástí této národní správy.³⁸² Administrativní agenda praktického výkonu restituce majetku spravovaného NSŽRS je poměrně dobře dochována a dokládá jak jednotlivá řízení, tak průběh a výsledky restituce

³⁷⁸ Dr.E.W.: *Restituce nemovitého kolektivního židovského majetku. Právní poradna*. In: Věstník, VIII/8 (1. 8. 1946), s. 71. Ustavující výměr MSP R-800-16-28/11-45. MSP po dohodě s fimiini, MŠO, MV rozšířila pravomoc NSŽRS na takovito majetek v pohraničí.

³⁷⁹ NA Praha, fond MPSP, inv.č. 761, sign. 4 024, karton 345. Závěrečná zpráva o činnosti NSŽRS vypracovaná dr. Ladislavem Šimšíkem dne 11. 12. 1950.

³⁸⁰ „Židovské náboženské obce a přidružené k nim židovské spolky, fondy a nadace, [...], utrpěly během okupace následkem rasového pronásledování [...] tak, že nemohly po osvobození splniti své úkoly bez cizí pomoci. Bylo ve státním zájmu umožniti těmto právnickým osobám vyvíjeti dřívější činnost a ji hospodářsky zabezpečiti. A právě v tomto hospodářském zabezpečení a v odčinění těžkých křivd rasového pronásledování na poli hospodářském viděla NSŽRS svou význačnou úlohu. Proto snažila se zjistiti uloupené jmění židovské pospolitosti, spravovati je až do jeho restituce a při jeho restituci – při nemovistostech až do zavedení knihovního pořádku, ji činně poporovati. Většina židovských náboženských obcí byla bez jakéhokoliv majetku, bez právní rady, ba i bez pamětníků dřívějšího finančního a hospodářského stavu; zjišťování tohoto majetku a provádění restituce právními zástupci bylo pro ně neúnosné. Jim prokázala svou činností NSŽRS služby neocenitelné.“ Tamtéž.

³⁸¹ NSŽRS nebyla uzána za následovníka Židovské rady starších, tj. de facto centrální židovské organizace vytvořené z pražské židovské obce s působností pro celý protektorát. Dokladem o tom je tak zvaná pasivní restituce, tj. uplatňování nároků proti NSŽRS třetími osobami s titulu závazků bývalé ŽRS z dob okupace – Národní správa tyto závazky plnila, potom ale vyžadovala rozhodnutí MPSP, které úředně rozhodlo, že NSŽRS není právním nástupcem bývalé ŽRS a tudíž není povinna převzít její závazky z dob okupace.

³⁸² NA Praha, nezpracované materiály MPSP. Všeobecné, hromadná odevzdání žádostí, restituce nemovitostí 1945,1948. Žádající osoba musela podat žádost na RO MPSP a připojit osvědčení o národnostní spolehlivosti a zachování věrnosti republice vydané místním národním výborem, osvědčení o československém státním občanství, případně též osvědčení o národnosti vydané ministerstvem vnitra. Národní správa se musela vyjádřit kladně, resp. že jsou splněny zákonné předpoklady k navrácení a msp vydalo výměr, ve kterém se vyhovuje restituci na základě odát. 1 § 24 dekretu 5/45 Sb. a to z důvodů zabavení papírů z rasovch důvodů matce žadatele.

obecně.³⁸³

NSŽRS ovšem nebyla výhradním správcem veškerého kolektivního majetku zabaveného židovským institucím a jednotlivcům. Některý majetek za války nacisté předali prostřednictvím Vystěhovaleckého fondu obcím, případně jiným právníckým nebo fyzickým osobám. Zvláště v pohraničí mnohý kolektivní židovský majetek připadl za války obci a jako takový ho vedly české NV (SK) po osvobození.³⁸⁴ V takovém případě musely židovské obce či fyzické osoby, které žádaly o jeho navrácení, postupovat soudní cestou dle restitučního zákona.³⁸⁵ Pravděpodobně koncem roku 1946 se však patrně úsilím RŽNO podařilo prosadit do správy NSŽRS též (jistě ne všechny) nemovitosti prodané za války třetím osobám.

O majetek NSŽRS okleštěná národní správa Majetkového úřadu a vystěhovaleckého fondu, v níž se ocitl zbývající majetek zabavený gestapem a určený k zpeněžení, nebyla chápána jako správa židovského majetku. Nešlo totiž o majetek patřící před válkou výlučně osobám židovského původu. Každopádně měly mít úřady k dispozici úplný soupis „*veškerých zabavených majetkových součástí jednotlivých majetkových podstat*“, ze kterého mělo být patrné, jaký majetek už Němci zpeněžili. Alespoň dle žádosti ministerstva financí z konce května 1945 existovaly cenné údaje o uložení a umístění dosud nezlikvidovaných hodnot.³⁸⁶ Záznamy ministerstva financí též dokládají, jak byl zajišťován majetek, který si přivlastnili nacisté, v prvních květnových dnech a co je navrhováno ve věci jeho likvidace. Vyplývá z nich chaotičnost, s níž se tak dělo, a neohlížení se po původu vlastníků – arizace a nároky osob židovského původu zde nejsou zmínovány vůbec.³⁸⁷

³⁸³ NA Praha, fond MPSP, sign. VIIa, karton 6 521, NSŽRS předkádá MPSP k posouzení žádosti jednotlivých židovských obcí o restituci nemovitostí a doporučuje, aby bylo žádostem vyhověno. Archiv MV Praha, 425-234-5, oběžník RŽNO číslo 16 ze dne 23. 1. 1946 instruuje obce jak postupovat ve věci restituce u majetku, který byl ke dni 29. 9. 1938 knihovním vlastnictvím židovské náboženské obce. SOkA Kolín, fond Židovská náboženská obec Kolín, inv.č. 7, karton 1, oběžník RŽNO číslo 32 ze dne 19. 7. 1946 ve věci evidence a restituce nemovitostí židovských obcí.

³⁸⁴ NA Praha, fond MPSP, inv.č. 761, sign. 4 024, karton 345. Zpráva o NSŽRS a majetkoprávních poměrech Židovstva v českých zemích ze dne 28. 2. 1949, s. 56. V těchto případech NSŽRS začala používat i § 11 zákona 128, aby se dohodla soudně i mimosoudně na základě dohody mezi židovskou obcí a momentálním vlastníkem – to bylo běžné hlavně v pohraničí, kde byl židovský majetek pravidelně zeizen obcí či národním podnikem. Soud byl požádán o vynesení usnesení, že se majetek restituuje původnímu vlastníku a vyslovuje potřebný intubulační souhlas – pokud se dnešní majitel vzpíral k „*cessi*“, předložila židovská obec nebo jejím jménem NSŽRS soudu žádost o vynesení restitučního usnesení po provedeném řízení.

³⁸⁵ Dr. E. W.: *Restituce nemovitého kolektivního židovského majetku. Právní poradna*. In: Věstník, VIII/8 (1. 8. 1946), s. 71.

³⁸⁶ NA Praha, fond ÚPV-BSA, inv.č. 4 898, sign. 1 404/3, karton 1 089, ministerstvo financí pro MZV, 28. 5. 1945.

³⁸⁷ Tamtéž, návrhy na provádění likvidačních prací bývalého Majetkového úřadu.

Navracení židovského majetku v praxi

Restituční praxi komplikovalo několik skutečností. Potřeba navrácení majetku se často zpochybňovala odkazem na dobrou vůli nabyvatelů, což ostatně předpokládá jako výjimku z restituce § 4 restitučního zákona, totiž že nabyvatel majetku je státně spolehlivá osoba a prokázal, že nevěděl, nebo nemusel vědět, že o něj původní majitel přišel z donucení. Jak plyne například z ojedinělé připomínky k osnově restitučního zákona, existovala zároveň nechuť připustit jakkoliv nepřímou účast Čechů na nátlaku, s nímž Němci židovský majetek arizovali:

„[...] I v těchto případech se osoba, na kterou majetek přešel, často nedostala vůbec do osobního styku a tím méně do právně závazného jednání s oprávněným vlastníkem [to je osobou židovského původu – pozn. autora] [...neboť persekovaná strana nejednala vůbec sama, nýbrž jednal za ni nějaký komisař nebo tzv. Treuhänder]. Ve všech případech mohl by tedy nynější držitel majetku tvrditi, že podmínky pro neplatnost nejsou dány, poněvadž nemohl věděti o nějakém jednání pod tlakem a tím méně mohl využití tísně druhé strany.“³⁸⁸

Čeští nabyvatelé majetku tudíž mohly být kompetentními úřady považováni za oprávněné vlastníky s odvoláním na jeho nabytí v dobré víře a legitimním způsobem, a zároveň jako ti, kteří jej měli již delší dobu obhospodařovat na vlastní náklady. Podle historiků Jančíka, Kubů a Kuklíka ml. navrácení mnohého majetku zabránily též dokonané činy, tj. neevidované přesuny majetku, učiněné jak obyvatelstvem, tak správními úřady. Mnohý majetek se jednoduše dostal mezi lidi jeho rozkradením, obecními přiděly, a to jak za války tak po ní, to je takovými majetkovými přesuny, které nebylo snadné revidovat a nebyl na tom ani zájem.³⁸⁹

Restituce je zpochybňována též jako systémové napravení bezpráví na Židech za nacistické okupace. Některé záznamy dokládají rozšíření tendence poukazovat na veřejný zájem, s nímž lidé a obce židovský majetek po válce drží. V hodnotovém souzení, zda majetek navracet či nikoliv, může převládnout argument, že využití bývalého židovského majetku poslouží celé společnosti. Například ministerstvo národní obnovy poukazuje, že pro restituenta má majetek minimální význam, ale státu může jeho vrácení způsobit poruchu plynulého hospodářského chodu, neboť na nich jsou postaveny důležité objekty

³⁸⁸ NA Praha, fond ÚPV-BSA, inv.č. 2 865, sign. 741/3, karton 708, připomínky ÚPV ministerstvu spravedlnosti ve věci Restitučního zákona, 27. 4. 1946. Případy neplatnosti majetkoprávních převodů a jednání by se omezily na ta, u nichž osoba na kterou majetek přešel „není osobou státně spolehlivou, která může prokázati, že nevěděla ani nemusila věděti, že druhá strana jedná pod tlakem okupace nebo persekuce, nebo že, ač o tlaku věděla nebo mohla věděti, tísně druhé strany nevyužila“.

³⁸⁹ **J a n č í k** , Drahomír – **K u b ů** , Eduard – **K u k l í k** , Jan ml.: „*Arizace*“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000), s. 60 a 61. Dle autorů se tak stalo formou přidělů, rozprodejí z NS či rozkrádání majetku.

a „slouží ke zdolání nejnáléhavějších úkolů v hospodářství i obraně“.³⁹⁰

Lze konstatovat, že společnosti nepanuje vůle a ochota majetek Židům vracet. Vláda si toho musela být dobře vědoma a její členové sami neprojevují pro restituce nadšení. Například předsednictvo vlády na svém zasedání 10. ledna 1946 o řešení židovské otázky na Slovensku se shoduje, že navrácení majetku slovenským Židům je nemožné a vůbec politicky neúnosné, neboť by tím utrpěly kraje těžce poškozené válkou, jímž se majetek dostal do rukou. Zároveň je vyslovena pochybnost, že restituce jsou vůbec spravedlivá záležitost, když mnozí navrátilí se Židé požadují majetek po více svých příbuzných, přestože je zřejmé, že je nadbytečným jejich potřebám, to znamená, že je zpochybněno navrácení veškerého židovského majetku. Jinými slovy, majetek je obecně považován – obdobně jako v případě Terezínské podstaty – za československý majetek nabytý válečnými událostmi a s ním by měl vzhledem k aktuálním sociálním úkolům naložit stát.³⁹¹

Není překvapující, že RŽNO upozorňuje úřady, že některé národní výbory využívají svého práva veta v restitučních případech a konfiskaci majetku, k jejíž případnému provedení je opravňoval dekret 108/1945 Sb., provádí „šmahem“. Tento postup demonstruje židovská organizace v březnu 1946 na případě ONV v Prostějově.³⁹² Neochota a blokování restituce prostějovským úřadem je ovšem jen jedním z desítek případů maření navrácení bývalého židovského majetku, a které označují někteří jejich komentátoři jako restituční kauzy či aféry. Tito komentátoři v nich nalézají podobnosti a popisují jejich mechanismus. Úřady či jiné zájmové skupiny usilující o získání židovské majetku musely s ohledem na právní platnost a vymahatelnost § 24 dekretu číslo pět a restitučního zákona svůj nárok zdůvodnit a uplatnit s ohledem na jejich ustanovení. Restituce je proto obvykle odůvodněna nejen dobrou vůlí nabyvatele a veřejným zájem, ale zvláště poukázáním na revoluční zásady, na základě nichž jsou z restituce vyjmuty osoby státně nespolehlivé a mající záporný vztah k socialismu.

Odpor k restitucím vycházel z jednoduchého vzorce: židovský restituent je obviněn z německé politické orientace a záporného vztahu k zaměstnancům před válkou.³⁹³

³⁹⁰ NA Praha, fond ÚPV–BSA, inv.č. 2 865, sign. 741/3, karton 708.

³⁹¹ Tak si to patrně vykládaly i nižší správní jednotky, například „České zemské ústředí obcí, měst a okresů v Praze“, když se obrací na ZNV tamtéž, zda-li výrazem „převod veškerého jmění na zachovanou obec“ má na mysli: „také majetek zrušených nábož. židovských obcí převedený pod tlakem rasové persekuce, který je v době zrušení dosud v držení a vlastnictví spolehlivých nabyvatelů či za veškerá jmění pokládá u těchto objektů pouze právo [restituční nárok], který by v tomto případě na oživenou náboženskou obec přecházel. – [navrácením těchto jmění – pozn. autora] bylo by poškozeno mnoho našich obcí a měst, na které kolektivní židovský majetek byl často v okupaci převáděn“. NA Praha, fond 101 Zemský úřad v Praze, inv.č. 461-594, sign. 7, karton 1 917.

³⁹² **N e u m a n n**, Arnošt: *Jak se provádí restituce žid. majetku*. In: *Věstník*, IX, č. 5 (1. 3. 1947), s. 61 a 62. **N e p a l o v á**, Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*, s. 322.

³⁹³ **K r e j č o v á**, Helena: *K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*.

Komentovány jsou případy maření restituce v Žamberku,³⁹⁴ Moravské Ostravě,³⁹⁵ Mohelnici,³⁹⁶ Broumově,³⁹⁷ Vizovicích,³⁹⁸ Praze³⁹⁹ a především v severočeském Varnsdorfu.

Exkurz číslo 2

Varnsdorfské návraty poprvé

Ráno pátého března roku 1947 začínal ve Varnsdorfu jeden z pozdně zimních dnů. Teploty venku se stále pohybovaly kolem nuly a přetrvávala sněhová pokrývka; prostředí, pro někoho snad důvěrně známé jako ospalá, šedobílá nálada koncem zimy na malém městě. Jakkoliv snad středa pátého března tohoto roku začínala líně, tuctově a nenápadně, přesto bylo již na jejím konci zřejmé, že se jednalo o den, který se zapíše do historie města a bude v této době rezonovat jako událost celostátního významu. O událostech, ke kterým zde tento den dojde, se již napozítří budou moci dočíst milióny čtenářů veškerého tisku a řádně znervózní nejvyšší politické představitele v zemi. Též dnes, navzdory tomu, že události zapadly obecně v zapomnění, jsou historiky stále reflektovány a lze dle nich poměřovat jisté skutečnosti spojené s zvláště s jejich výkladem samotným.

Pohnuté události, později známé jako varnsdorfská stávka, kauza či aféra, nespady ovšem z čistého nebe. Jako všechny jiné společenské kauzy měly své více a méně jasné příčiny, které lze stejně do jisté míry vystopovat. Než přistoupím k uvedení, kde jsem se pokusil příčiny varnsdorfské aféry vyhledat a jak je sledovat s ohledem na můj historický zájem ponechám ještě chvíli naplňovat historii pátého března roku 1947 samovolně... Čas se posunul a blíží se sedmá hodina ráni. Vstupní prostor do jedné z textilních továren na okraji Varnsdorfu se čím dál více zaplňuje skupinkami lidí a jednotlivci, kteří by jinak jako každý jiný den v útrokách továrny již pomalu u tkalcovských stavů končili první hodinu své rutinní práce. V jistý moment musela davem téměř současně proběhnout pozornost a zneklidnění, hovor možná utíchal nebo vybuchoval vzrušivými upozorněními.

Pozornost davu musela být upoutána v momentě, kdy byl spatřen a přihlížejícími zaregistrován starší muž vyšší postavy, který měl evidentně namířeno směrem k vrátnici, nyní

N e p a l o v á, Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*.

³⁹⁴ **N e p a l o v á**, Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*, s. 321 a 322. **M e y e r**, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 83.

³⁹⁵ Št. E.: *Zájem o hotel a „germanisace“*. In: *Věstník*, IX/24 (21. 11. 1947), s. 341 a 342. **N e p a l o v á**, Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*, s. 322 a 323.

³⁹⁶ **N e p a l o v á**, Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*, s. 322.

³⁹⁷ *Věstník*, X, č. 6 (6. 2. 1948), s. 57 a 58. **N e p a l o v á**, Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*, s. 323.

³⁹⁸ **S l a d k o w s k i**, Miroslav: *Přístup úřadů k problematice židovského majetku po roce 1945 na příkladu firmy Weiss Vizovice*. In: *Židé a Morava*. Kroměříž 1998, s. 118 - 120.

³⁹⁹ **M e y e r**, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 87.

obklopené davem. Tímto člověkem byl Emil Beer. Předválečný majitel právě této továrny přicházel ze své nedaleké vily, přiléhající k zadnímu areálu továrny. Plánovaným cílem jeho nedlouhé cesty bylo převzetí prozatímního vlastnictví a správcovství podniku. Beer určitě přicházel jako člověk, který tuto cestu prošel již mnohokrát a důvěrně ji zná, rozpomeně se na každou podrobnost, která ji tvoří. Přestože to muselo být již asi osm let zpátky, v roce 1938 naposledy, do té doby tuto cestu vykonával snad každý den. Beer byl bývalým majitelem továrny, než ji byl nucen před válkou, na začátku německé okupace českého pohraničí prodat.

Pátého března 1947 brzy ráno, tj. téměř dva roky po skončení války a rok a půl co se vrátil do města z britského exilu, přicházel Emil Beer k továrně s oprávněním okresního soudu ve Varnsdorfu, že se tímto dnem může ujmout de facto jejího opětovného vlastnictví. Jinými slovy, okresní soudce vzal v potaz zásadní argument, pro který podal a hájil svůj nárok na majetek téměř již novopečený továrník – továrnu byl nucen prodat nacistickým mocipánům kvůli svému židovskému původu, právně řečeno, o svůj majetek přišel podle právního obratu pod tlakem nacistické okupace a jako takový má podle restitučního zákona právo jej získat zpět.

Dav lidí se však před vrátnicí neshromáždil se záměrem bývalého vlastníka přivítat se slávou po letech zpět na jeho místo. Davem, když zaregistroval objevení Beera, jistě neproběhlo nadšené očekávání dojemného okamžiku. Naopak, muselo to být napjaté očekávání, k čemu vůbec dojde. Národní správce, tamní závodní rada, potažmo další osoby z řad místních komunistů a odborové organizace, pracovali ve větší či menší spolupráci od konce roku 1945 proti nárokům restituenta a dav se shromáždil z jejich přičinění; shromáždění představovalo jeden z praktických prostředků, jak mocí zabránit převzetí továrny bývalým majitelem.

Existuje několik sotva ověřitelných verzí, co se vlastně následně stalo za rozložení myslí zúčastněných, když se Emil Beer přiblížil k továrně, respektive když tábor lidu spatřil Beera a naopak. Podle jedné z verzí se měl Beer při pohledu na dav zarazit a začít se vracet zpět ke své vile, ale jisté je, že k jakési konfrontaci přece jenom došlo. Není podstatné, zda Beera podle jednoho podání dohnali údajně dva muži, vzali jej v podpaží, vlekli jej k továrně, či zda, jak on sám později vypověděl, prohlásil a šel k vrátnici raději sám – skutečností zůstává, že bývalý továrník stanul příslovečně tváří v tvář dělníkům.

Jakým způsobem bezprostřední setkání papírového vlastníka a jeho zaměstnanců proběhlo konkrétně, co se stalo, není známo a je téměř zcela jisté nemožné jej faktograficky zrekonstruovat. Podle jednoho tvrzení měli být lidé k bývalému továrníkovi většinou vlídní a uznat, že to není osobně on, kdo je zodpovědný za to, co se má stát, proč mají lidé

demonstrovat a stávkovat. Podle jiného tvrzení, člen závodní rady v továrně, údajně s odvoláním, jak jde Beer hrdě, měl k němu přiskočit a chytit ho pod krkem, snad mu spílat, že je k dělníkům arogantní.⁴⁰⁰ Každopádně se Beer mohl záhy vrátit domů a podle všeho bez újmy na zdraví, dav jej nedržel. Nedlouho poté, s odvoláním na ohrožení Beera ze strany veřejnosti, jej však převáží z vily na svojí stanici místní Sbor národní bezpečnosti do takzvané ochranné vazby.

To je však již jen jedna z řady dalších sporných skutečností, které spustil další průběh událostí. Dav před bývalou Beerovou továrnou narostl co do četnosti, je zorganizován a stále více a více posilován dobrovolným či vynuceným rekrutováním dalších a dalších zaměstnanců varnsdorfských podniků, až dospěje – v počtu snad deseti tisíce hlav – na hlavní náměstí - největší stávka a protestní demonstrace mezi květnovým osvobozením 1945 a únorovými událostmi 1948 v celém Československu se stává skutečností. Ať již toho rána došlo před továrnou na ulici Československých letců ve Varnsdorfu k jakkoliv dramatickému či mírnějšímu setkání restituenta s veřejností, jedno zůstává jisté. Tato a sled následujících událostí, které bývají v odborné literatuře nazývány jako varnsdorfská stávka či aféra a jsou v této literatuře uváděny jako nejtypičtější a nejvážnější případ maření navrácení továrny, o níž žádal její původní vlastník židovského původu.

Představeno konkrétně a od začátku, jednalo se o mechanickou tkalcovnu, která produkovala především látku na dámské šaty a jejíž hodnotu po válce odhadovaly úřady na 26 miliónů korun. Pracovalo v ní něco přes sto padesát zaměstnanců. Závod založil Beerův otec Julius v roce 1906, poté, co přišel do průmyslově se rozvíjejících severních Čech z Moravy.⁴⁰¹ Beerovi, jejich dva syni a jedna dcera, představovali typické představitele německých Židů, materiálně zajištěných a plně integrovaných do místních německých podnikatelských a společenských elit. Emil Beer se přesto přihlásil v roce 1930 k židovské národnosti a zastával předsednictví židovské náboženské obce v nedalekém Rumburku. Beer prodal továrnu a přilehlou vilu vystavěnou ve třicátých letech na podzim v roce 1938

⁴⁰⁰ Archiv MV Praha, 304-291-13, svazek Varnsdorf, výslech Emila Beera před vládní vyšetřující komisí, 14. 3. 1947; Všeodborový archiv Praha, fond Kabinet dějin odborů, inv.č. 475, karton 81, Pracovní seminář zasloužených odborářů k vývoji čs. odborového hnutí po roce 1945 a k 40. výročí varnsdorfské stávky dne 1. 4. 1987, výpověď Peterky.

⁴⁰¹ Emil Beer převzal správu továrny po svém otci Juliovi jako poloviční vlastníkem podniku. Druhou polovinu formálně spravovali jeho žena Helena a synové Otto a Karl. Žádost závodní rady a národní správy firmy Eichler a sny o potvrzení konfiskace pro OSK Varnsdorf, 11. 4. 1946. **H I u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 119 - 121. Jednalo se o následující nemovitosti zapsané v pozemkové knize: Vložka č. 2506 (parcela s továrnou a obytným domem, vodní příkop, zahrada, louka, louka, stavební parcela s vedlejší budovou s domem vrátného), vložka č. 2505 (tovární budova, zahrada s rybníkem, role s rybníkem, louka s rybníkem, louka, role, tři cesty, tři louky a role), vložka č. 2724 (stavební parcela s obch.domem, louka), vložka č. 2808 (rybník a louka).

Němci Eichlerovi, když došlo k obsazení pohraničí nacistickým Německem.⁴⁰² Výroba v modernizované továrně se přeorientovala během války na obvazový materiál a sukno na uniformy. Nijak netypický příběh pokračuje – Eichler a jeho syn zahynuli na východní frontě. Válka končí, do města se vrací československá moc a továrna s vilou jsou dány úřady na základě dekretu číslo 5/1945 Sb. jako německý majetek pod národní správou, jejímž vedením jmenovala Františka Šulce, před válkou Beerova zaměstnanec, šoféra.

Žádost o vrácení továrny, vily a přilehlých pozemků předložil úřadům Beer po svém návratu z Velké Británie koncem listopadu roku 1945 podle § 24 dekretu číslo 5/1945 Sb. To znamená, že nárokoval navrácení majetku s odkazem na jeho ztrátu pod tlakem nacistické okupace.⁴⁰³ Šulc, který měl ve městě pověst odbojáře a jako Čech jej navštívil za války několikrát tajně, Beera uvítal a souhlasil s jeho uvedením do továrny, prozatím jako neoficiálního poradce.⁴⁰⁴ Národní správa a závodní rada⁴⁰⁵ ovšem velmi záhy ve věci spolupráce s Beerem změnilý názor. Ještě před koncem roku 1945 se postavil Šulc a odboráři záporně proti navrácení továrny Beerovi. Odvolali se přitom na jeho údajně záporné působení jako poradce v továrně a incident, při kterém měl vyhnat dělníky ze své bývalé vily, v níž byl jako oni ubytovaný prozatím jen na základě revolučního bytového práva, tj. jako nájemce.⁴⁰⁶

Na protestní schůzi osazenstva továrny dne 21. prosince 1945 odpůrci restituce přímo žádali o „*opětovné vyhoštění [zvýrazněno autorem] Emila Beera z Varnsdorfu, poněvadž se vůči nim zachoval asociálně*“. Beer si přál promluvit a vysvětlit své chování na schůzi o několik dní později, po krátkém proslovu ho však z továrny vyvedla závodní milice.⁴⁰⁷

⁴⁰² Po přepočtení valutového kurzu to činilo 3 666 600 korun. Peníze byly propláceny Beerovy ve stotisícových částkách (v markách) na účet České ekomptní banky v měsících říjnu až lednu 1940, přeplatek 40 tisíc došel v únoru. Lhůta k peněžní transakci byla k 1. 3. 1940. Na straně 14 uvedeno místo sepsání smlouvy, svědci a podrobnosti kolem převodu továrny. „Odžidovštění firmy“ bylo dokonáno přípisem vládního prezidenta v Ústí nad Labem (18. 9. 1939), čímž byla zbavena komisařské správy a uvolněna pro Josefa Eichlera.

D ě d e k , Václav: *Varnsdorfští šli v prvních řadách*, s. 16 a 24. Celková cena jeho zdejšího majetku byla v říjnu 1938 odhadována na šest milionů korun. *Varnsdorfská stávka 1947*.

⁴⁰³ Emil Beer žádá o vynětí firmy Eichler a syn z Národní správy u OSK ve Varnsdorfu dne 27. 11. 1945 dle dekretu číslo 5/1945 Sb. **H l u š í č k o v á** , Růžena: *Boj o průmyslové konfiskáty v Československu v letech 1945-1948*, s. 121.

⁴⁰⁴ Závodní rada nemá námitek k navrácení továrny původnímu majiteli, přípis pro OSK Varnsdorf, 30. 11. 1945. **H l u š í č k o v á** , Růžena – **V r b a t a** , Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 113.

⁴⁰⁵ Závodní rada - nejnižší jednotka Ústřední rady odborů (ÚRO), ustanovovaná v továrnách dle revolučních dekretů.

⁴⁰⁶ Protest závodní rady proti zamýšlenému vrácení továrny Emilu Beerovy adresován průmyslovému referátu OSK Varnsdorf, 24. 6. 1946. **H l u š í č k o v á** , Růžena: *Boj o průmyslové konfiskáty v Československu v letech 1945-1948*, s. 126 - 128.

⁴⁰⁷ Výpis z protokolu o schůzi zaměstnanců firmy Eichler a syn dne 21.12.1945. **H l u š í č k o v á** , Růžena – **V r b a t a** , Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 116 a 117. Na schůzi 26. 12. údajně Beer žádal, aby bylo na jeho chování zapomenuto. Viz protest závodní rady proti zamýšlenému vrácení továrny EB, pro průmyslový

Šulc a závodní rada směřovali úřadům žádosti o znárodnění továrny. Zpočátku postavili odpůrci restituce svoji žádost především na popření skutečnosti prodeje továrny pod nátlakem okupace. Beerův prodej Eichlerovi označili za běžnou tržní transakci, při níž se prodejci mělo dostat adekvátní finanční protihodnoty.⁴⁰⁸ Dalším technickým argumentem k odepření restituce představovalo odmítnutí ztotožňovat předválečný majetek s jeho stavem po osvobození, neboť za okupace a po osvobození mělo dojít k rozšíření a modernizaci továrny.⁴⁰⁹

Německá kulturní orientace Beera se stala důležitým prostředkem ke zpochybňování ohrožení Beerovy rodiny ze strany Němců, neboť tito se k nim měli hlásit až do poslední chvíle, než se skutečně ukázalo, že Němci jsou antisemité a budou je stíhat pro jejich židovský původ.⁴¹⁰ Nakonec je argumentováno tím, že k teroru na nich skutečně nedošlo – uprchli totiž ze země. Odvolávají se přitom na usnesení zákona, který hovoří pouze o teroru vykonaném a ne takového, k němuž mohlo dojít.⁴¹¹ Ostatně poprvé se objevuje nařčení rodiny Beerů z nedostatku sympatií a citění se zdejší českým obyvatelstvem před válkou, což měla dokázat právě svým odchodem z Varnsdorfu a Československa bez snahy přispět

referát OSK Varnsdorf, 24. červen 1946; SÚA, ZNV 1/6/34 Varnsdorf, **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 126-128.

⁴⁰⁸ Námitky proti návrhu na vrácení majetku podané okresnímu soudu firmou Eichler. Podle notáře ve Varnsdorfu, JUDr. Metoděje Brože ze dne 5. 10. 1946 je notoricky známo, že k převodům pod tlakem persekuce docházelo až v daleko pozdější době než 15. 9. 1939. Beer se měl v této době pohybot naprosto volně a měl možnost odchodu do ciziny: „*Měl by tedy býval možnost odchodu do ciziny i před podpisem této smlouvy a nemusil nechat k podpisu smlouvy vůbec dojít. Ba dokonce zajistil si platnost smlouvy klausulí o vyplacení ceny tržové, a to klausulí v takové formě, která objektivně svědčí na naprostou volnost předmětného jednání a že k jednání došlo za přiměřenou úplatu v převážném zájmu zcizitele, zejména s ohledem na předluženost podniku.*“ SOkA Děčín, fond Okresní soud Varnsdorf, inv.č. 112, karton 33, spis Okresního soudu v Rumburku 441 49 o restituci majetku zapsaného ve vlastnictví číslo 2506,2505,2727 a 2808 pozemkové knihy pro katastrální území Varnsdorf podle zákona číslo 128/1946 Sb.

⁴⁰⁹ Sdělení závodní rady NS fy Eichler a syn průmyslovému referátu ONV o okolnostech prodeje továrny v roce 1939 a o nemožnosti její identifikace se současným podnikem, 5. 8. 1946. **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 133 - 138.

⁴¹⁰ Takový přístup výstižně plyne z komentářů Václava Dědka v jeho knižním podání stávky, publikovaným v roce 1962. Podle Dědka byl tak navzdory norimberským zákonům: „*za své zásluhy a soukromé podnikání odškodněn Emil Beer částkou vyšší tři a půl miliónu korun. Němci prověřili árijský původ varnsdorfských fabrikantů a zvážili jejich zásluhy o germanisaci vzhledem k objemu jejich majetku „[...]“ a rozhodli, že teď, když je Varnsdorf tak jako tak německý, už na zásluhách tolik nezáleží*“. Je pravda, že Beer konkrétně tímto rozhodnutím již nemohl být poškozen, neboť se již nacházel v bezpečí v Anglii. Jak Dědek komentuje zákrok gestapa, které Beerovu platbu zabavilo? Gestapo „*si prostě vybralo provizi z obchodu výhodného pro všechny zúčastněné*“. Teror by bylo podle Dědka zabavení majetku a vystavení nouzi a bídě – to ale nebyl případ Beerův, který byl zajištěn a nelze uznat, že trpěl bombardováním, kterému by se nevyhnul jako tak, ať s majetkem či bez něj. Postupně je protlačováno pojetí, že Beer se majetku zbavil sice pod tlakem jistých okolností, které jsou ale zlehčovány na maximální možnou míru. **D ě d e k**, Václav: *Varnsdorfští šli v prvních řadách*. Liberec 1962, s. 10, 13 a 16.

⁴¹¹ „*Pokud jde o trpění pod nacistickým či fašistickým terorem v souvislosti s údanlivě nuceným prodejem některých majetkových podstat Emila Beera Josefu Eichlerovi v roce 1939, neprokázal Emil Beer teror naň spáchaný. Z notoricky známých skutečností lze jen předpokládati, že k teroru by mohlo dojít, kdyby nebyl býval Emil Beer odešel do Anglie. Zákonné ustanovení mluví však jen a jen o teroru vykonaném a ne o teroru, ke kterému by mohlo dojít.*“ **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 142.

na obranu republiky v roce 1938. Nedostatek loajality vůči republice měli Beerovi opět dokázat v Anglii, kdy nepřispěli finančně na boj za její osvobození a Beerovi synové Karl a Otto nesloužili u československého exilového vojska.

Pro posouzení Beerovy žádosti o restituci podané dle § 24 a tudíž pro rozhodnutí o vynětí žádaného majetku z národní správy, se stalo zásadním prošetření a určení jeho národnostní příslušnosti. Toto šetření prováděla varnsdorfská OSK (po volbách v květnu 1946 ONV) a jehož pravidla stanovil § 1, odst. 2 dekret číslo 108/1945 Sb. Vzhledem k tomu, že Beer neudal před válkou českou, nýbrž židovskou národnost, musel ve své žádosti dokazovat objektivní skutečnosti, jimiž by doložil, že před válkou stal na straně Čechů a tudíž se neprovinil vůči jejich boji o demokratický ráz republiky, to znamená, že jí zachoval věrnost. ONV, který o restituční žádosti rozhodl výměrem dne 13. září 1945, však za jediný znak Beerova češství uznal jeho předválečné členství v Národní jednotě severočeské. O členství v jednotě se však měl podle mínění ONV Beer ucházet záměrně, s úmyslem opatřit si alibi pro případ otočení politické situace – což nyní autorovi výměru dokazuje právě odvolání Beera na toto členství v jeho restituční žádosti. ONV ve výměru konstatoval skutečnost, že Beer je německé národnosti a nevztahují se na něj výjimky o splnění podmínek pro vynětí jeho majetku z národní správy - tento tudíž propadá státu.⁴¹² Události 5. března 1947 naznačují, že případ nebyl uzavřen.

Paradoxně ve stejný den, kdy ONV vydává ve věci výměr, 13. září 1946, vycházejí pokyny MV pro rozhodování příslušných orgánů o zachování československého státního občanství osobám židovského původu s německou nebo maďarskou národností. V těchto pokynech je též vyjasněno postavení osob národnosti židovské. Dle pokynů MV nemůže být Beer jako osoba přihlášená před válkou k židovské národnosti rozeznáván zákonem jako Němec. Pokyny zároveň stanovily kolektivní předpoklad, že židovští emigranti ve své většině a principiálně splnili – samozřejmě až na děti a starce jako právě Beer – svojí vlasteneckou povinnost službou v armádě či československém exilovém aparátu a mají nárok na občanství.⁴¹³ ZNV v Praze proto vyslyšel Beerovo odvolání a jako nerelevantní výměr ONV ze dne 13. září 1946 v únoru 1947 zamítl.⁴¹⁴ Vzhledem k tomu, že Beer podepřel

⁴¹² Výměr ONV ze dne 13. 9. 1946, kterým se zamítá žádost o restituci. **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávká*, s. 140 - 147.

⁴¹³ Zdá se však, že Beer předložil jen osvědčení o národní spolehlivosti a osvědčení o protektorátní příslušnosti. Osvědčení o státním občanství dostal Beer až koncem roku 1946 poté co ho zadržoval předseda ONV Mašek. ONV ve svém výměru ze dne 13. 9. 1946 argumentuje, že dosavadní osvědčení dokazují pouze to, že neztrácí občanství ke dni 10. 8. 1945 dle ustanovení dekretu číslo 33/45 Sb., neboť jinak by musel dokázat hlášení k české nebo slovenské národnosti v době zvýšeného ohrožení republiky.

⁴¹⁴ Výměr ZNV v Praze ze dne 11. 2. 1947, kterým se ruší konfiskace firmy Eichler a syn, dřívější firmy Julius Beer. **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávká*, s. 169 a 170.

svůj restituční nárok žádostí dle restitučního zákona po jeho vydání na jaře 1946,⁴¹⁵ mohl okresní soudce přistoupit v prvních březnových dnech k nařízení prozatímního převzetí továrny Beerem. Další z důvodů, které soudce formuloval jako důvody navrácení továrny Beerovi, byly násilné incidenty, k nimž mělo dojít v továrně z iniciativy Beerových odpůrců koncem měsíce února.⁴¹⁶ Cesta k otevřenému odporu, který propukl 5. března 1947, byla nastoupena.

Incidenty, na které se soudce odvolává, odrážejí podstatně hlubší pnutí a stupňující se snahy národního správce a závodní rady zabránit převzetí podniku. Opozice vůči Beerovi našla mocného spojence v okresní radě odborů, která proti rozhodnutí ZNV vyhlásila v únoru 1947 stávkovou pohotovost. Rada ONV Varnsdorf, dvacetičlenný vrcholný výkonný orgán varnsdorfského okresu obsazený po květnových volbách roku 1946 jedenácti komunisty, na situaci reagoval dne 28. února vydáním nového konfiskačního výměru a to dle třetího odstavce § 1 dekretu číslo 108/1945 Sb. Toto ustanovení umožňovalo zabavit majetek pro jednání původního vlastníka v minulosti klasifikovaného jako germanizace bez ohledu na jeho národnost, zvláště pokud se mělo projevit sociální necitlivostí vůči pracujícím.⁴¹⁷ Okresní soudce Voneš nový výměr ONV ve svém řízení o převzetí továrny, které se odehrálo částečně přímo v kancelářích továrny dne 4. března, však přehlédl či ignoroval. Následující den se měl Beer dostavit do továrny jako její staronový majitel.

Pátého března 1947 se v Eichlerce, jak se v této době továrně přezdívalo po jejím bývalém německém majiteli, pracovat ani nezačalo. Za svítání se před ní začaly scházet zdejší zaměstnanci a pracující jiných varnsdorfských podniků. Dav nejenže zabránil příchodu Beera do továrny, ale s odvoláním na jeho ohrožení ze strany veřejnosti jej vzala

⁴¹⁵ Případ tudíž projednával vedle ONV též varnsdorfský okresní soud, jehož spis se kompletně zachoval: SOkA Děčín, fond Okresní soud Varnsdorf, inv.č. 112, karton 33, spis Okresního soudu v Rumburku 441 49 o restituci majetku zapsaného ve vlastnictví číslo 2506, 2505, 2727 a 2808 pozemkové knihy pro katastrální území Varnsdorf podle zákona číslo 128/1946 Sb.

⁴¹⁶ Šulc měl provádět teror na zaměstnancích a navíc jsou odhaleny jeho finanční machinace. Zatímní opatření okresního soudu ve Varnsdorfu, kterým bylo rozhodnuto o vrácení firmy Eichler a synu Emilu Beerovi, 3. 3. 1947. **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 197.

⁴¹⁷ Emil Beer dle nového konfiskačního výměru ONV ze dne 27. 2. 1947 nevystupoval nikdy jako Čech a neúčastnil se českého života; odmítal přispět na české školství nebo jen částkami, která dávaly najevo protičeské smýšlení; zaměstnával německé zaměstnance a odmítal české, nebo jen v nejhorších pozicích; byl zjištěn případ jisté paní Kolenáčové, kdy nebylo dosaženo zlepšení její situace, přestože na to bylo zaměstnanci poukazováno; v Beerově rodině se mluvilo německy, děti navštěvovali německé školy; Emil Beer byl předsedou skupiny německých průmyslníků ve Varnsdorfu – byl jimi považován za jejich „příslušníka“ a „osobu spolehlivou“; zájem o „životní otázky českého národa ve Varnsdorfu“ začali projevovat až před událostmi roku 1938, „kdy bylo každému dobře informovanému občanu zřejmo, že události směřují k tragickému vyvrcholení“; ONV měl dle výměru za to, že Beer a ostatní společníci projeví nejen vlnnost v otázce své národnosti a příslušnosti k republice, ale že podporou německého školství, protěžováním německých dělníků „vyvíjeli přímo činnost směřující proti samostatnosti, celistvosti a bezpečnosti Československé republiky a touto svou činností umožnili a připravili ovládnutí a rozvrácení samotné demokratické republiky“. Výměr ONV ze dne 27. 2. 1947. **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 189 - 191.

policie, Sbor národní bezpečnosti, do ochranné vazby. V devět hodin odborové hnutí údajně spontánní odpor dělníků oficializovalo tím, že vyhlásilo celookresní stávkou. Na varnsdorfském náměstí se začali shromažďovat pracující ze všech podniků v okrese. K tábora lidu promluvil komunistický předseda ONV Mašek a odboráři slibující okamžité a uspokojující řešení celé záležitosti. V pozdních večerních hodinách místní rozhlas oznámil, že ONV definitivně schválila konfiskaci továrny dle vzpomenutého ustanovení dekretu číslo 108/1945 Sb. Nutný souhlas připojil zástupce okresního soudce.⁴¹⁸ Beerovo úsilí o restituci je zmařeno. Příběh varnsdorfské aféry se tím však opět nekončí.

Následující den podávají okresní sekretriáty nekomunistických stran memorandum, prostřednictvím kterého obviňují komunisty a odbory ze společného a úmyslného vyvolání stávky. Tím mělo dle jejich názoru dojít k porušení politické spolupráce stran Národní fronty a k jednání v rozporu s právním řádem. Odboráři jsou navíc nařknuti, že měli v mnohých případech vymoci účast zaměstnanců na stávce a demonstraci násilným způsobem, hovoří se o „*teroru*“. Ve stejnou dobu podává k nejvyšším místům stížnost židovská organizace. RŽNO poukazuje nejen na právní nesrovnalosti postupu proti židovskému restituentovi, ale i na několik antisemitských verbálních a fyzických výstupů, k nimž mělo během vypjatých událostí 5. března údajně dojít. Jak bude upřesněno v dalším varnsdorfském přiblížení, celá záležitost je prezentována jako závažný politický případ v celostátním tisku a bezprostředně prošetřována a souzena vládní a parlamentní komisí. Řada zajímavých skutečností spojených s přístupem k židovskému restituentovi teprve vyplyne.

⁴¹⁸ NA Praha, fond ZNV v Praze 1945 – 1949, 1/6/34 Varnsdorf, inv.č. 131, karton 122, protokol ze schůze rady ONV Varnsdorf dne, 5. 3. 1947.

Postoj k židovským záležitostem po osvobození do roku 1947: ideologie, smýšlení a politika

1. Ideologické pojetí židovských záležitostí

Edvard Beneš a nekomunisté

Posoudit přístup k židovským záležitostem ze strany politických subjektů aktivních v obnovené republice a vázaných více či méně na prezidenta Beneše, je jistě obtížným a v této práci pouze částečně splnitelným úkolem. Podstatně lépe můžeme nahlédnout problematiku prostřednictvím formování tohoto přístupu v prostředí československé exilové vlády ve válečném Londýně. Zvláště dobře se nám mohou ukázat právě ideologické zdroje a legitimizace nekomunistické židovské politiky, odvislé přirozeně od přehodnocení národnostní politiky jako takové. Zájemce o seznámení s tématem „britský exil a Židé“ má možnost vyslechnout hned několik zasvěcenějších vypravěčů odkrývajících rozličné oblasti tématu, od účasti a role židovských vojáků v exilovém vojsku⁴¹⁹ až k politicko-dějinným výkladům.⁴²⁰

⁴¹⁹ Nejznámějším a nejstarším je Erich Kulka, který své práce poprvé publikoval před listopadem 1989 ve Státě Izrael. **K u l k a**, Erich: *Židé v československém vojsku na západě*. Praha 1992. **K u l k a**, Erich: *Židé v československé Svobodově armádě*. O Kulkových motivech k sepsání prací viz: **K u l k a**, Erich: *Documenting the Anti-nazi resistance*. In: Review of Society for History of Czechoslovak Jews, vol. IV (1992-1993), s. 63. Za historiograficky preciznější lze přijmout studii Jana Němečka publikovanou v roce 2002. Němeček začíná svůj příspěvek otázkou, jaký byl v exilu židovským záležitostem vůbec věnován zájem a případně proč; následně sleduje jeho podobu v dílčích oblastech. **N ě m e ě k**, Jan: *Československý londýnský politický exil a židovská otázka*. In: Terezínské studie a dokumenty. Praha 2002, s. 324 – 340. Tyto oblasti jsou: sociální pomoc židovským uprchlíkům v emigraci, pomoc persekvaným v Němci okupovaných oblastech, židovští příslušníci v československé armádě, politické zastoupení židovské emigrace a samotný postoj československých politiků k sionismu. **S t ř í b r n ý**, Jiří: *Židovští vojenští duchovní a židovská otázka v československém vojsku na západě v letech 1939-1945*. In: Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945. Praha 1998, s. 162 – 220. Již úvodní zhodnocení literatury a pramenů autorem je důkazem jeho pečlivé heuristické práce – všech pramenů Stříbrný také v plné míře a pečlivě využívá. Dalším pozitivem práce je zakomponování rozboru všech podstatných událostí, souvisejících s projevy antisemitismu v armádě - k jejich poznání a pochopení považují Stříbrného studii za vhodnější než Kulkovu. Jako odrazový můstek lze využít studii též pro poznání duchovní služby v československé exilové armádě. Autor se snaží do přehledu zakomponovat příběh a poslání dvou polních rabínů ve vojsku v Anglii – Alexandra Krause a dr. Hanuše Rebenwurzela (Rezka). **K o p o l d**, Bedřich: *Osvobození vězňové v československé východní armádě*. In: Terezínské studie a dokumenty 1998. Praha 1999, s. 341 – 354.

⁴²⁰ Důležitým pramenem k obecnějším okolnostem souvisejících s židovskými záležitostmi je vzpomínková avšak faktograficky věcná studie Avigdora Dagona (Viktora Fischla), jež zastával v londýnské vládě a organizaci československých Židů nevýznamnou pozici. **D a g a n**, Avigdor: *Československá vláda v exilu a Židé*. In: Rothkirchenová, Livia - Schmidtová-Hartmannová, Eva - Dagan, Avigdor - Šimeček, Milan: *Osud Židů v protektorátu*. Praha 1991, s. 117 - 158. Dobré znalosti dobových pramenů využívá při studiu vztahu československých exilových orgánů a československé sionistické emigrace v Palestině izraelská historička Livia Rothkirchenová. **R o t h k i r c h e n**, Livia: *The Czechoslovak Government-in-exile: Jewish and Palestinian Aspects in the Light of Documents*. In: Yad Vashem Studies of the European Catastrophe and Resistance, sv. 9, Jeruzalém 1973, s. 157 – 199. Rothkirchenová využívá své znalosti problematiky ve svém souhrnném díle o holocaustu českých Židů: **R o t h k i r c h e n**, Livia: *The Jews of Bohemia and Moravia. Facing the holocaust*. Lincoln (USA) – Jerusalem 2005, s. 160 – 186. Kapitola The Czechoslovak Government-in-exile in London and Reactions to the Jewish Plight. Jistým zdrojem informací k dopadu revize menšinové politiky

Téma jako celek obvykle představují jeho komentátoři s odkazem na závěry Viktora Fischla.⁴²¹ Fischl, úředník při londýnské exilové vládě, se vrací k otázkám spojeným se vztahem této vlády k židovským záležitostem nikoliv pouze jako jejich svědek, nýbrž s odbornou erudiicí systematicky odkazuje na dobové dokumenty. Fischl vymezil Benešova východiska určující zásadně přístup nekomunistů k židovským záležitostem ve dvou rovinách, jež můžeme ztotožnit s oblastmi, o jejichž spolupůsobení se v této práci zajímáme: s ideologií a politikou. Posouzením jejich spolupůsobení se zároveň vyvarujeme přejímání Fischlových soudů a hodnocení, neboť tyto samotné nejsou konzistentní a napovídají, že mezi přístupem ideovým a praktickým panovalo jisté napětí a konflikty.

Z hlediska ideových koncepcí měl Beneš pokračovat v Masarykově prosionistickém postoji a navazovat na meziválečnou diplomatickou tradici, prostřednictvím níž druhý československý prezident respektoval místo židovské menšiny v československém mnohonárodnostním státě. Podle Fischla si v udržování obrazu demokratické a tolerantní republiky počínal prý „*docela rozumně, ač bez lidské vřelosti svého velkého předchůdce*“.⁴²² Ať jakkoli, víme dobře, že právě a především Beneš opatroval a oprašoval po dvacet let trvání první československé republiky na mezinárodním fóru takový vůči menšinám příznivý obraz. Tato politika posilňovala při nejmenším dobrou pověst Československa na Západě a zvyšovala jeho kredit u Společnosti národů a západních velmocí, zakládající své představy o státním a demokratickém uspořádání střední Evropy po skončení první světové války na principu ochrany menšin, ukotveném ve versailleských a dalších mírových smlouvách. Beneš v Londýně si musel být vědom nutnosti dodržení respektu k demokratickým zásadám a toleranci menšin. Přijde-li na židovství, Beneš proto musel jako nedemokratické a československé státní myšlenky nepřátelský odsuzovat antisemitismus, neboť šlo o antagonismus vůči rozlišované složce československého obyvatelstva.

Druhou a závažnější skutečností ovšem představovalo podání ideologických zásad a principů vzhledem k praktické politice. Nemá opodstatnění rozvádět mnohokrát

vzhledem k židovství je diplomová práce Michaely Kratochvílové, obhájená v roce 2000 na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě. **K r a t o c h v í l**, Michaela: *The Jewish Aspects of the Czechoslovak Government-in-Exile Minority Policy during 1939 – 1948*. Diplomová práce (Hebrejská univerzita v Jeruzalémě). Jeruzalém 2000. Tyto a další studie společně s mnohými dobovými dokumenty jistě zváží ve své snaze o postihnutí tématu jako celku ve své disertační práci Jan Lániček. Lániček je autorem diplomové práce o předákovi národních Židů v Londýně za druhé světové války, členu Státní rady tamtéž a poválečném předsedovi Rady židovských náboženských obcí (RŽNO) Arnoštu Frischerovi. **L á n í č e k**, Jan: *Ing. Arnošt Frischer a jeho činnost v letech 1941-1945*.

⁴²¹ **D a g a n**, Avigdor: *Československá vláda v exilu a Židé*. Viktor Fischl přijal po svém přistěhování do Státu Izrael jméno Avigdor Dagan.

⁴²² Týž, s. 165.

komentované Benešovo přesvědčení, že agresí nacistického Německa vůči Československu je nutné spojovat se systémovým selháním prvorepublikového demokratického modelu, zvláště přijde-li na menšinovou politiku státu. V poválečné praxi v Československu to mělo znamenat jediné - rozhodnutí s dosavadním pojetím ochrany menšin. Revidovaný výklad národní příslušnosti občanů státu se mělo silně projevit právě k přístupu k osobám židovského původu. Bylo tomu tak proto, neboť národnost je v této době oficiálně považována za primární znak kolektivního rozlišování jednotlivců a měla podle toho i reálný dopad v právní a následně běžné praxi.

Osvobození a obnovení československé republiky nemělo znamenat návrat k předválečným poměrům, ale vyjadřovat vítězné vyvrcholení historického zápasu českého (slovenského) a německého (maďarského) národa o vnitřní uspořádání českých zemí (Slovenska). Jinými slovy, československým občanům mělo být po válce měřeno dvojím metrem podle toho, k jaké se dosud hlásili národnosti. Zdeněk Nešpor ve svém dobovém právním pojednání objasňuje odmítnutí ztotožnění národnosti se státní příslušností (politický národ), kdy je třeba „*příslušník tzv. německé národnostní skupiny ve Švýcarsku nikoliv osobou národnosti německé ale švýcarské*“⁴²³, neboť se dle něj zdejší postoj odvíjí od nazírání odvislého od vnitropolitických poměrů a „*nelze se spokojiti [při posuzování národnosti] s tím, jak věc posuzují cizí státy, jichž mentalita je nám cizí a jejichž vnitropolitické poměry jsou nám naprosto odchylné*“.⁴²⁴

Domácí mentalitou myslí Nešpor zdroje domácího historicko-politického nazírání národnosti, tj. živou zkušenost s německou okupací českých zemí. Tento postoj nepostrádal propracované ideologické a následně právní zdůvodnění, které odaráželo oficiální mýtus o již zmíněném historickém vítězství českého národa nad německým a vůči němuž jej vymezilo. Příslušníci slovanských národů a jejich stát v tomto rámci představovali nositele demokratické (těž republikánské či československé) ideje, tj. tolerance a blahosklonnosti k národnostní pluralitě. Tyto ideje byly nabídnuty v roce 1918 v československé republice i místním Němcům (Maďarům) jako projev dobré vůle a ve víře k zachování národnostního smíru v republice.

V poválečné době jsou však Němci (Maďaři) kolektivně oceňováni jako obyvatelstvo, které se přiklonilo ve třicátých letech k fašismu a tím republikánskou myšlenku zradilo, čímž porušili všichni z nich věrnost českému (slovenskému) národu

⁴²³ Pojetí běžné na Západě na příklad u Francouzů, Švýcarů, států severní a jižní Ameriky. **N e š p o r** , Zdeněk: *Vrácení majetku persekvovaným*. Praha 1946, s. 81n.

⁴²⁴ Tamtéž.

jako nositelům republikánské myšlenky, respektive upřednostnili údajně její antipod, tj. fašismus a totalitu. V živé paměti trpkého soupeření o pozice v jednotlivých českých krajích a městech do roku 1918 jsou Němci (Maďaři) šmahem odsouzováni jako politický nepřítel, který propadnul šíření německého (maďarského) kulturně-politického prostředí v českých zemích, respektive šíření nepřátelské ideologie a tím usilí o ovládnutí těchto zemí na úkor českého etnika a demokracie. Šíření a upevňování německého prostředí v českých zemích je odsouzeno a stíháno jako „germanisace“ či „němčení“ (na Slovensku maďarizace).

Nešpor se proto rok po osvobození republiky vrací k dobře známým důsledkům proměny národnostní politiky kodifikované Košickým vládním programem. Národní stát Čechů a Slováků je v roce 1945 oproti roku 1918 vyhlášen s důrazem nikoliv na ochranu jinonárodních menšin, ale s imperativem jejich fyzického odstranění. Němci (Maďaři) jsou chápáni v historickém duchu, jako ti, kteří zradili a jejichž setrvání v republice by představovalo pro její existenci a charakter trvalé ohožení, hrozbu opakování iredenty. Tím jsou zároveň vyjádřena zklamání a nedůvěra ve versailleský systém ochrany menšin, kritizovaný jako slabošský, neboť jeho blahosklonnost k menšinám měla umožnit jejich zradu. Národnost člověka zůstává být legislativně chápána jako subjektivní výraz toho, jakou národnostní příslušnost sám dotyčný deklaroval. S důrazem historického poučení se však rozhodující stává výklad takzvaných objektivních znaků – jako rodný jazyk, přihlášení k národnosti při sčítání lidu a úředním hlášení, školní docházka, spolková a politická příslušnost atd. – jimiž tak činí. V případě českých zemí se tak občan buď přiklonil k Čechům, projevil „znak češství“, což znamená, že zachoval věrnost demokratické republikánské myšlence, nebo se na druhou stranu přimknul k německému, tj. k takové politicko-kulturní entitě, jejíž projev přímo či nepřímo směřoval k fašismu, tedy zradě československé republikánské myšlenky.

Přijde-li na osoby židovského původu, černobílé rozhodování o tom kdo je Čech a kdo Němec, vyloučilo v jejich případě národnostní příslušnost na základě tohoto původu samotného: Židé nemohou být nahlíženi jako příslušníci židovské národnostní menšiny. Zdůrazněme, že je to proto, neboť viděno novými národnostními pravidly, osoby židovského původu nevykazují dostatek objektivních znaků, pro které by mohly být za příslušníky vlastního židovského národa považovány. Oficiálně mají být takové osoby klasifikovány individuálním prošetřením objektivních znaků určujících národnost, především posouzením jejich hlášení k národnosti a užívání českého nebo německého jazyka. To znamená, že i v případě, kdy se osoba židovského původu subjektivně hlásí za Čecha, je stále nutné posoudit, zda nevystupují znaky její případné „původní národnosti“, jak s právnickou

přesností poukazuje Nešpor.⁴²⁵

Lidově-demokratický národnostní model je v této době vyzdvihován jako oprávněný a pokrokový konstatováním, že nelze osoby židovského původu chápat jako Židy, tj. jako příslušníky samostatného národa. Argumentem je přitom nikoliv pouze umělost rozlišování židovské národnostní skupiny, protože ji neurčují objektivní znaky, ale hodnotové poukázání, že tak činili nacisté za účelem jejich totální persekuce. Nevole k rozeznání Židů jako takových prohlubovalo distancování od předválečného chápání postavení židovského obyvatelstva ve společnosti jako problematického pro jeho všeobecnou sociální odlišnost, známého jako „židovská otázka“. Nacisté svým „konečným řešením židovské otázky“ zdiskreditovali kolektivní vymezování Židů na základě jejich původu – Beneš, stejně jako nekomuniste obecně, měl k užívání těchto termínů a chápání židovských záležitostí jako zvláštního celku, otázky, očividně nechut’ a nezamýšlel ji jako takovou řešit (o tom více viz závěr této kapitoly).

Komplikaci představovala skutečnost, že prvorepubliková menšinová legislativa židovskou národnost uznávala. Bývalá možnost přihlásit se k této národnosti představuje jednu z praktických situací, v níž se střetává nutnost legitimizovat politickou moc státu jako navazující na předválečné demokratické principy a zájmem prosadit národnostně homogenní charakter poválečného státu. Je to nakonec sám Beneš, kdo jako ministr zahraničí musel jako hlavní architekt československé liberální národnostní politiky po roce 1918 připustit existenci národnostního rozlišování Židů. Distancování od této skutečnosti se dělo dvěma způsoby: zpochybněním předválečného uznání židovské národnosti a smířlivým ubezpečováním o vhodném postavení osob židovského původu v osvobozené republice.

Za prvé, uznání židovské národnosti začíná být vydáváno za pragmatický krok, který bylo nutné zvolit vzhledem k poměrům panujícím v prvorepublikovém Československu. Uznání židovské národnosti představovalo jediný bod, v němž přistoupil Beneš při versailleských mírových jednáních na více konkrétních požadavků židovských nacionalů a sionistů v jejich žádosti o menšinová práva pro židovské obyvatelstvo. Svůj rezervovaný postoj zdůvodnil obavou z reakce veřejnosti, která by je dle něj chápala jako privilegia pro německy orientované a bohaté Židy, kteří byli vnímáni jako reprezentativní vzorek sionistů.⁴²⁶ Beneš tím vyjádřil přesvědčení, že široké vrstvy obyvatelstva chápou jakýkoliv

⁴²⁵ Týž, s. 81.

⁴²⁶ K jednání o menšinových právech pro Židy srovnej zvláště: **R a b i n o w i t z**, Aharon M.: *The Jewish Minority*. In: *The Jews in Czechoslovakia*. Vol. I, s. 155 – 265. **D a g a n**, Avigdor: *The Czechoslovak*

zvláštní přístup k Židům jako jejich protěžování na úkor tohoto obyvatelstva samotného, tj. argument, který sehraje velkou roli též v poválečné době. Beneš jako mnozí jiní přijímal ve svém osobním horizontu židovskou národnost jako politický požadavek a ambici sionistů a odmítal jí jako výraz skupinové identifikace židovského obyvatelstva v Československu. Mohlo se přitom poukazovat jednak na nerozeznávání osob židovského původu Židů jako národa v tehdy běžném smyslu ze strany veřejnosti, jednak na nezáměrně poloviny těchto osob učinit tak při úředních hlášeních a sčítání lidu - osob židovského původu hlásících se k židovské národnosti byla pouze polovina z celkového počtu osob přihlášených jinak k židovskému náboženskému vyznání v Československu.⁴²⁷ Diskuse o opětovném umožnění přihlásit se k židovské národnosti při sčítání lidu v roce 1930 je bohatým zdrojem chápání a přístupu k Židům jako kolektivní entitě a vůbec k pojetí národnosti v období první republiky. Určení skupinové příslušnosti oscillovalo od přísného posouzení objektivních skupinových znaků na jedné straně až po plné respektování subjektivního prohlášení dotyčné osoby na straně druhé.⁴²⁸ Každopádně reálným důkazem o politické povaze uznání židovské národnosti - v tomto ohledu ovšem pro české představitele výhodném - zůstává často opakovaný fakt, že tato národnost měla odčerpat hlasy německé a maďarské menšiny, k níž se dosud mnozí Židé hlásili pro historickou setrvačnost své jazykové a kulturní orientace.⁴²⁹

Beneš by byl rád podal své versailleské rozhodnutí o uznání židovské národnosti jako chybu, avšak v kladném slova smyslu, totiž jako něco, co stejně nebylo potřeba učinit. Postavení židovské menšiny mělo dostatečně zaručit její rozeznávání jako náboženské skupiny, tedy kolektivitu stojícího o pomyslný stupeň níže než národnost. Podle Fischla měl Beneš ve válečném Londýně deklarovat ideu, že ochrana menšin by v budoucnosti měla záležet v respektování lidských a demokratických práv, nikoli práv národnostních.⁴³⁰ Konkrétně sledujeme tendenci zdůrazňovat postavení židovské menšiny jako obyvatelstva,

government-in-exile and the Jews, s. 473n.

⁴²⁷ Viz oddíl Židovská organizace a hnutí, kapitola věnující se národnostní identifikaci Židů v českých zemích.

⁴²⁸ Znamenalo by to ostatně suplování zasvěcenějších odborníků. V tomto ohledu viz především: **B u b e n í k**, Jaroslav – **K ř e s t' a n**, Jiří: *Zjišťování národnosti a židovská otázka*. In: Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945. Praha 1998, s. 11 – 39.

⁴²⁹ Srovnej na příklad: **Č a p k o v á**, Kateřina: *Židé v Čechách za první republiky*. In: Česko-slovenská historická ročenka 2001. Brno 2001, s. 20 a 21.

⁴³⁰ **D a g a n**, Avigdor: *Československá vláda v exilu a Židé*, s. 121. **R o t h k i r c h e n**, Livia: *The Czechoslovak Government-in-exile: Jewish and Palestinian Aspects in the Light of Documents*, s. 190 – 196. Němeček cituje volně formulovanou odpověď ministra vnitra Juraje Slavíka na požadavek sionistů na postavení národnostní menšiny: „... rovnost všech loajálních československých státních příslušníků bez rozdílu národnosti a náboženství je naprostou samozřejmostí pro všechny československé úřady, a my proto nepokládáme za nutné, aby tato zásada československé ústavy byla dalšími legislativními akty nově zdůrazňována“. **N ě m e č e k**, Jan: *Československý londýnský politický exil a židovská otázka*, s. 334.

jemuž jsou zaručena plná náboženská práva. Řečeno v dobovém jazyce: „Němci židovského vyznání“ musí počítat se svým vykořeněním z českého národního společenství, v rámci něhož je počítáno s plnou národnostní integrací „Čechů židovského vyznání“. Rozškátulkování osob židovského původu mezi různé skupiny se stalo obvyklým způsobem zdůraznění nového národnostního schematu, v němž nemají Židé jako národ místo. Dominantní proto zůstává idea národnostního modelu vylučující uznání osob židovského původu jako členů národnostního kolektivu, postaveného na roveň Čechům a Němcům. Tím pro ně jako Židy nemají plynout legislativní či jiné závazky ze strany osvobozené republiky.

Komunisté

Postoj komunistů k židovským záležitostem ke konci druhé světové války vycházel z propracovaného a po mnoho desetiletí formovaného pojetí.⁴³¹ Komunistická ideologická východiska v českém poválečném prostředí samotném lze sledovat v jistém množství projevů, pamfletů a vyjádření českých komunistických intelektuálů či politiků, a které publikoval dobový tisk či sama příslušná místa z propagačních důvodů.⁴³² Z nejvyšších předáků KSČ se po válce obšírněji vyjádřil k židovské otázce ministr informací Václav Kopecký. Jeho pamflet, „Antisemitismus poslední zbraní nacismu“, je sice stručnou, zato ucelenou ukázkou oficiálního vykládání záležitostí spojených s židovstvím ze strany českých komunistů.⁴³³ Obdobně informačně hutný je záznam přednášky Erika Kolára „o bývalé tak zvané židovské otázce“, jež zazněla v pražském a plzeňském rozhlasu v červnu roku 1945.⁴³⁴

Jeho jmenovec, František Jiří Kolár, shrnuje schematickým způsobem mnohá dogmata komunistického přístupu k židovským záležitostem v roce 1970.⁴³⁵ O pět let později dokonce

⁴³¹ Srovnej práce zabývající se fenoménem tak zvaného „židokomunismu“ či „židobolševismu“ v kapitole Komunisté a židovské záležitosti.

⁴³² Zde především: **R e i m a n**, Pavel: *Židovská otázka dnes*. In: *Tvorba*, roč. XV, č. 32 (7. 8. 1946), s. 505 – 507. Reimann byl členem židovské komise ÚV KSČ. Marie Čížinská věnovala v rámci své článkové studie samostatnou pozornost reflexi holocaustu v projevech Klementa Gottwalda, právě za moskevský exil: **Č i ž i n s k á**, Markéta: *Nástin reflexe holocaustu československých židů v politickém myšlení obnovy poválečného Československa*. In: *Střední Evropa* (2006), s. 118 - 121.

⁴³³ **K o p e c k ý**, Václav: *Antisemitismus poslední zbraní nacismu*. Praha 1945. Podle Čížinské (*Nástin reflexe holocaustu československých židů v politickém myšlení obnovy poválečného Československa*, s. 121.) Kopecký jako první v Moskvě prohlásil, že není místa v armádě pro antisemitské tendence v Československých listech v roce 1944.

⁴³⁴ **K o l á r**, Erik: *Ještě naposledy – co víte o židech?* Praha 1945.

⁴³⁵ **K o l á r**, František J.: *Sionismus a antisemitismus*. Praha 1970. Zpětně lze dohledat odvolávky na teze o židovské otázce v mnohých antisionistických pamfletech vydávaných v komunistickém bloku v sedmdesátých a osmdesátých letech. Například: **I v a n o v**, Jurij: *Sionismus*. Praha 1970.

vyšel souhrn vyjádření k židovské otázce od Marxe, Engelse a Lenina.⁴³⁶ Narozdíl od nekomunistů je proto možné si učinit o komunistické ideologii židovství ucelenější představu a dokreslit ji mnoha obraznými citacemi.

Konkrétní výchozí argumenty, spoluurčující veškeré další chápání židovských záležitostí komunisty, je možné naléznout uceleně vyjádřené již u Lenina:

„S židovskou otázkou se to má takto: asimilace nebo odloučenost? – i idea židovské národnosti je zjevně reakční nejen u jejich důsledných přívrženců [sionistů – pozn. PS], nýbrž i u těch, kdo se jí pokoušejí sloučit s ideami sociální demokracie [bundovci - pozn. PS] [...] Nevraživost k vrstvám jiné národnosti [myšleno konkrétně k Židům – pozn. PS] může být odstraněna jedině tím, že vrstvy obyvatelstva jiné národnosti přestanou být cizími, že splynou s masou obyvatelstva. To je jedině možné řešení židovské otázky a my musíme podporovat všechno, co napomáhá odstranění židovské odloučenosti.“⁴³⁷

Stručně řečeno: komunisté stejně jako Beneš a mnozí nekomunisté neuznávali z podobného důvodu židovský národ a potažmo židovskou národnost. Podle komunistické ideologie nespĺňuje židovské společenství takové geografické, kulturní a jiné znaky, které objektivně utvářejí národní společenství. Rasovému vymezování osob židovského původu jako Židů se komunisté po válce stejně tak jako nekomunisté vehementně bránili. Nikdo z komunistů si nemohl dovolit připustit byť jen náznak takového rozlišování, neboť bylo chápáno jako jeden z pilířů nacistické ideologie. Ve skutečnosti to jsou komunisté, kteří se po skončení války nejhlasitěji vymezují vůči fašismu a proto nejdůrazněji odsuzují nacistickou rasovou ideologii a pronásledování Židů za války.

Komunisté se shodují s Benešem a nekomunistickými politickými stranami v Národní frontě na černobílém národnostním dělení obyvatelstva českých zemí na Čechy a Němce. Proto i komunisté po válce nevidí důvod zařadit mezi Němci též osoby židovského původu, které se přihlásily k německé národnosti a jsou dle jiných jakoby objektivních národnostních znaků za Němce shledány. Komunisté oprávněnost svého postoje zdůvodňovali nejen nemožností přesunout německé Židy od Němců ostatních a přiřadit je k Židům, protože by to znamenalo přijmout nacistický rasový přístup vydělující ze společnosti Židy na základě jejich domnělé židovské národnostní příslušnosti. Komunisté vysvětlovali existenci Židů příslušících do německého (maďarského) národa sociálně jako důsledek historického procesu, čímž naopak zakládali spravedlnost svého postoje vůči iracionálnímu nacistickému rasismu. Jelikož osoby židovského původu postavila do této situace bez jejich vůle dějinná minulost, nelze jim německou národnostní orientaci a s ní spojené němčení v českém prostředí

⁴³⁶ Karel Marx – Bedřich Engels – Vladimír Iljič Lenin - *O židovské otázce*. Praha 1975.

⁴³⁷ I v a n o v , Jurij: *Sionismus*. Praha 1970, s. 147.

přisuzovat jako záměrné a kolektivní. Stručný příklad: osoby židovského původu germanizovaly proto, že sami byli poněmčeni josefinskými reformami a neměly proto na germanizaci vědomý kolektivní záměr jako z politicko-strategických důvodů Němci nežidovského původu. Jakoby shovívavě a především kryti před obviněním z antisemitismu nacházejí komunisté možnost odsoudit skutečné či domnělé lukrativní sociální a materiální postavení Židů před válkou a odůvodnit majetkové zásahy proti největším židovským vlastníkům. Pokud jsou osoby židovského původu napadeni, že jako továrníci těžily z práce českých dělníků, děje se tak s odkazem na postup nikoliv proti Židům, ale továrníkům obecně, s tím, že případně vysoký podíl židovských továrníků je racionálně vysvětlitelný jako přirozený důsledek hospodářských praktik, které osobám židovského původu vstřípila staletí pobytu v ghettech, kde se musely zabývat peněžním obchodem.⁴³⁸

Jinými slovy, odlišná národnostní a sociální struktura Židů se neodvíjí od přirozeného národnostního a sociálního vývoje, které jim dějiny pro jejich zvláštní postavení v minulosti jakoby upřely. Důsledkem nepřirozeného vývoje se zformovala „židovská otázka“, tj. souhrn problematických skutečností souvisejících s pozicí židovské menšiny ve většinové společnosti, jíž se tímto vývojem menšina nejen národnostně a sociálně odcizila, ale navíc vzbudila vůči ní odpor jako vůči jednomu kolektivu, Židům, tj. antisemitismus. Příčinu domnělé zášti většiny veřejnosti k Židům je proto dle komunistů a dobového vidění obecně nutné vidět především v odlišnosti Židů samotných.

Jakoby blahosklonné uznání, že si za to nemohou oni sami, ale viníkem jsou dějiny, je důležitým momentem k pochopení představ komunistů, jak k židovským záležitostem přistoupit dále po válce. Nosnou myšlenou je opět historicismus. Komunističtí ideologové totiž argumentují, že po válce „židovská otázka“ - tj. záporně chápané postavení židovského obyvatelstva – vůbec přestala existovat. Došlo totiž k eliminaci předpokladů pro její praktické projevy, antisemitismus. Důvod? Rasová persekuce. Pronásledováním Židů a jejich vyhlazením jejich znatelného počtu se změnila sociální a národnostní struktura židovského obyvatelstva. Tím se změnil či vyprázdnil záporný sociální a národnostní obsah židovské otázky, jenž ji dosud zakládal.

Vypuštěním zdrojů zakládajících židovskou otázku jsou myšleny konkrétně dvě klíčové skutečnosti. Za prvé, pronásledování Židů tyto vyřadilo z hospodářského života,

⁴³⁸ „Bylo poukazováno na to, že hmotářství brání jim vstupovat do státní služby, nevalně placené, s posměchem bylo tvrzeno, že zbabělost a pohodlí odvádějí židy od služby vojenské a fyzických zaměstnání. Tito kritikové líčili stav celkem správně. Jen příčiny zkrucovali. Židé byli odedávna nahnáni do měst a směli tu vykonávat jen určité zaměstnání, zatím co přístup do jiných zaměstnání byl jim buď vůbec nebo ve vyšších hodnotách zakázán. Tradiční provozování určitých zaměstnání bylo tedy přirozené, i když vedlo časem opravdu k nepřirozenému rozvrstvení sociálnímu.“ **K o l á r**, Erik: *Ještě naposledy – co víte o židech?*, s. 5.

z jejich kapitalistických pozic. Židovstvo se ztrátou majetku a válečnou zkušeností „proletarizovalo“:

*„Válka přinesla značnou strukturální změnu, jež se jistě jasně projeví u mladší generace. Židé byli nuceni pracovat v nejrůznějších oborech zemědělských a řemeslných a osvědčili se dobře. Nový hospodářský řád, řád který náležitě hodnotí práci rukou je nepochybně přiměje, aby při této práci setrvali.“*⁴³⁹

„[...] dnes již prostě neexistují židovští kapitalisté až na individuální výjimky.“ Tvrdí Václav Kopecký a dodává:

*„I když se v budoucnu ještě vyskytnou obtíže v jednotlivých konkrétních případech, neexistují již dnes, alespoň ne u nás, závažné, zásadní překážky, které by znemožnily obyvatelstvu židovského původu, aby se vžilo do poměrů a podmínek lidově demokratické republiky [...]“*⁴⁴⁰

Jak upřesňuje Ota Klein, rezignováním na předválečné materiálně-sociální postavení padne jedno zřídlo antisemitismu, totiž třídní nenávisť, neboť Židé se přiblíží sociálně okolní společnosti:

*„[...] bude-li sociální a hospodářská struktura Židů postavena na zdravou základnu, zachovají-li si mladí židé kladný vztah ke kolektivnímu životu a bude-li doba jen trochu příznivá klidnému vývoji, pak můžeme doufat i v jejich mravní ozdravení.“*⁴⁴¹

Za druhé, pronásledování Židů nacisty vedlo k jejich rozchodu s německou kulturně-politickou entitou. Změnou národnostního obsahu je tudíž myšlen proces „odněmčení“ Židů. Kopecký upřesňuje, že mnoho Židů má sice možná německou či maďarskou národnost – což má, jak již víme, „historicko-politické příčiny“ dané vývojem a stavem věcí za Rakousko-Uherska -, avšak již vznik Československa a dvacet let jeho existence znamenal velkou změnu. Kopecký uznal, že Židé se sami začali přiklánět k československému národu či samotné židovské národnosti, čímž dali svůj rozchod s německým nájevo a což nástup nacismu pouze urychlil.⁴⁴² Změnou sociálního a národnostního obsahu židovské otázky je tudíž myšleno vymizení hospodářských a národnostních předpokladů antisemitismu: nebudou-li Židé němčít a vykořisťovat české pracující, zmizí s tím i přirozený odpor vůči nim. Objevuje se i konstatování, že válka vlastně vyřešení židovské otázky napomohla i v tom smyslu, že Židů přežilo malé množství – tím nejen že vymizely rozdíly, pro něž byli viditelní, ale jsou vůbec málo viditelní a nevzbuzují tak negativní reakce.

Jak předpovídá Lenin, logickým požadavkem na úplné vymizení předpokladů

⁴³⁹ K o l á r , Erik: *Ještě naposledy – co víte o židech?*, s. 5.

⁴⁴⁰ Kopeckého cituje: R e i m a n , Pavel: *Židovská otázka dnes*, s. 505.

⁴⁴¹ K l e i n , Ota: *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*, s. 108.

⁴⁴² K o p e c k ý , Václav: *Antisemitismus poslední zbraní nacismu*, s. 11.

pro antisemitismus a zabránění jeho recidivy je národnostní a ekonomická nivelizace Židů, tj. asimilace židovské menšiny, jak to vyjadřuje po válce na příkladu hospodářství Kolár:

„Je třeba hospodářsky naprosto splynout s ostatním českým prostředím. Hospodářský antisemitismus předválečný stěžoval si u nás na nepřiměřenou vysokou účast židů v obchodě, lékařství, advokacii.“⁴⁴³

Židé by měli proto sami směřovat k zarovnání své bývalé specifčnosti a individuálně se podílet na socialistické internacionální revoluci. Opět dle představy Lenina, cesta k tomu je možná *„Jedině tím, že [...] přestanou být cizími, že splynou s masou obyvatelstva.“⁴⁴⁴* Jinými slovy, Židé se měli plně integrovat v rámci národa, v němž žili. Komunisté proto vycházeli k židovským záležitostem z přesvědčení, že osoby židovského původu by se v žádném případě neměly stavět proti možnosti asimilace, které jim doba a okolnosti tak příznivě nabízejí. Společenské splynutí s českou společností je Židům vřele doporučováno jako univerzální řešení všech těžkostí vyplývajících z jejich dosavadního domněle výlučného postavení. Pavel Reimann, komunista židovského původu, pohotově přitakává:

„Z druhé strany musí být snahou nás, občanů židovského původu, abychom plně pochopili význam lidové demokratického a slovanského vývoje republiky pro trvalé řešení židovské otázky.“⁴⁴⁵

Podobně Kolár také u německých Židů očekává:

„[...] potřebnou míru politické prozíravosti a taktu, aby nebrzdili přirozený asimilační vývoj a aby nebyli třetí plochou mezi Čechy nežidovskými a židovskými.“⁴⁴⁶

Obdobně Kolár, stejně tak Žid komunista a tehdy tajemník Syndikátů českých spisovatelů - rozlišující na *„Čechy židovského původu asimilující se“* a na *„ty, jež se hlásí k židovské národnosti nejpřísněji“* - má jasno:

„Malý počet osob, které považovala nacistická ustanovení za židy a které tu zbyly, neměly by vlastně už vytvářet u nás žádnou židovskou otázku. Snad by se mělo spoléhat na přirozený vývoj, jímž splyne tato hrstka se svým okolím [...] Židovská veřejnost si musí uvědomit, že je jen dvojitá možnost: buď národní židovství v samostatném židovském státě, nebo naprosto, bezvýhradné splynutí s národem, v jehož lůně žije. Zůstat na půl cesty je nelogické a prodlužuje jen neblahou židovskou otázku, která nechť je pouhou historickou vzpomínkou.“⁴⁴⁷

Kopecký vyjadřuje naději, že Židé splynou s českým národem následovně:

„[...] nikdo nebude také bránit asimilačnímu procesu, tak úplnému překonání rozdílu a tak úplnému sžití se židovských obyvatelů s kterýmkoliv druhým národem, aby navždy již zmizela

⁴⁴³ K o l á r , Erik: *Ještě naposledy – co víte o židech?*, s. 6.

⁴⁴⁴ I v a n o v , Jurij: *Sionismus*, s. 147.

⁴⁴⁵ R e i m a n , Pavel: *Židovská otázka dnes*, s. 505.

⁴⁴⁶ K o l á r , Erik: *Ještě naposledy – co víte o židech?*, s. 6.

⁴⁴⁷ Týž, s. 7.

*otázka židovská jako vnadidlo reakčních živlů a aby navždy již byla vzata půda barbarské ideologii antisemitismu.*⁴⁴⁸

Teoreticky blahosklonný postoj k politické minulosti osob židovského původu ovšem neměl znamenat jejich politickou amnestii a automatické rozeznávání jako osob, které zachovaly věrnost republice. Naopak. Představené ideje zdůvodňovaly jejich politickou lustraci, to znamená, že každá každá osoba židovského původu měla být individuálně prošetřena vzhledem ke svému předválečnému národnostnímu a sociálnímu jednání. Tím mělo být rozhodnuto, zda skutečně existují, v tom kterém případě, předpoklady k jejich přimknutí k češství a asimilaci. Rothkirchenová cituje prohlášení Václava Kopeckého, zveřejněné v září 1944, v němž se dotkl návratu Židů do osvobozené republiky. V článku „O otázce antisemitismu“ stanovil Kopecký čtyři kritéria pro udělení československého občanství:

„Každý [vracející se] emigrant židovského původu bude přísně zkoumán, jak se v minulosti choval z národnostního hlediska, jaký byl jeho vztah k německému a maďarskému nacionalismu, případně iredentismu, jaký byl jeho vztah k československému národu a k dalším slovanským národům. Stejně přísně se bude zkoumat jeho chování během Druhé republiky a během německé okupace [...].“⁴⁴⁹

Přístup k židovskému obyvatelstvu ze strany komunistů v sobě nese apriorní obranu proti potencionálním námitkám a kritikám, že je to přístup protižidovský, postihující kolektivně toto obyvatelstvo, tj. antisemitismus. Tento efekt umožňuje alibistická smyčka, že za antisemitismus nelze považovat spravedlivé souzení politické činnosti Židů před válkou, která je posuzována stejně jako u kohokoliv jiného, to znamená včetně Čechů. Tento argument je posílen odvoláním, že každé takové prošetření se děje individuálně a u osob židovského původu navíc s ohledem na historické důvody jejich případného zatížení němectvím a inklinací ke kapitalistickým povoláním. Tento přístup je podáván jako oprávněný tak, že je ztotožněn s racionalitou, respektive se schematicky vykládanou a chápanou společenskou realitou. Odpor vůči Židům ze strany veřejnosti vyznívá jako pochopitelný vzhledem k jejich škodlivé sociální činnosti před válkou, nabízí však jasné a přímočaré vysvětlení, že tento odpor není antisemitismem, pokud zůstane v intencích racionálně-sociálního chápání historicky vysvětlitelné viny některých z osob židovského

⁴⁴⁸ **K o p e c k ý**, Václav: *Antisemitismus poslední zbraní nacismu*, s. 15.

⁴⁴⁹ **R o t h k i r c h e n o v á**, Livia: *Státní antisemitismus 1948 - 1989*. In: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*. Praha 1992, s. 112. Podle Kolára: „Zbývá ona část generace střední, jež se znala k Němcům. Ta si musí uvědomit, že Republika Československá je dnes z vůle svého lidu státem národním. Pro tyto Němce, kteří byli rasovými zákony považováni za židy, bude platit nepochybně totéž jako pro ostatní německé občany, antifašisty a antinacisty a neztratí své čl. občanství a budou se např. moci jistě uplatnit vhodně jako státně spolehlivý živel v pohraničním území.“ **K o l á r**, Erik: *Ještě naposledy – co víte o židech?*, s. 6.

původu. Tento postoj je vymezený a gradován vůči nacistickému postoji vůči Židům, jehož zdroje jsou nacházeny v iracionální nenávisti vůči nim všem na základě jejich původu, rasy. Kopecký pociťuje potřebu upozornit:

„[...] *potírání antisemitismu neznamena připouštět nějaké výsadní postavení židovských obyvatelů, hlásících se k německví, stejně jako to neznamena připouštět, aby samostatná židovská národnost byla krycím štítem pro německví a maďarství. Potírání antisemitismu neznamena připouštět porušení nacionálního, slovanského charakteru budoucí ČSR [...] Podobně jest opět v sociálním smyslu jasno, že potírání antisemitismu neznamena brání v ochranu židovské velkokapitalistické vydřiduchy, spekulanty, výdělkáře a různé čachraře.“ – těm platí ten největší odpor a boj, nikoliv však proto, že jsou židé, ale právě vydřiduchové [...] a jsou jimi i arizátoři a příslušníci jiných národů.*“⁴⁵⁰

Ideologické pojetí židovství a oficiální ideologie

Přestože si to jak nekomunisté, tak nekomunisté nepřiznávali, jejich ideologický postoj k záležitostem spojených s židovským obyvatelstvem po skončení druhé světové války se zakládal na jeho dosavadním předválečném pojetí. Toto pojetí lze nejobecněji vyjádřit pojmem „židovská otázka“. Pojem nebo výraz „otázka“ v odborném diskurzu vztahujeme obvykle na souhrn problémů a jejich příčin a důsledků, které se týkají určitého subjektu. V moderních dějinách byl pojem nejčasněji používán v souvislosti s problematikou emancipace národních společenství v prostředí složitých a proměnlivých státních poměrů formujících se především na evropském kontinentě od druhé poloviny 19. století. Podle Evy Hahnové slogan „otázka“ označoval v době tvořících se novodobých národních společenství nejasnosti o tom, „*jaké státní formy adekvátně uspokojí aspirace všech moderních evropských národů*“.⁴⁵¹ Frekventovaným tématem je proto také česká otázka, k níž se musí vyjádřit každá práce, mající ambici postihnout české dějiny shrnujícím způsobem či je zkoumá z pozice filozofie dějin.⁴⁵²

⁴⁵⁰ **K o p e c k ý**, Václav: *Antisemitismus poslední zbraní nacismu*, s. 13 a 14. Kolár, v pasáži uvažující o škodlivosti restituce hospodářského majetku, upozorňuje, že „*nahromadění velikého vlastnictví v jedné ruce*“, to je „*otázka nikoli rasová nebo náboženská, nýbrž politická a sociální*“. Zároveň zřetelně diplomaticky Židy upozorňuje, aby se při nárokování svých práv chovali tak: „*[...] aby si udrželi úctu, již si získali svým důstojným chováním, když opouštějí své domovy a svůj majetek s 50 kg zavazadly projevovali na truc Arijskému boji tolik hluboké lhostejnosti ke věcem hmotným, zatím co chamtivé ruce si rozbíraly jejich majetek*“. **K o l á r**, Erik: *Ještě naposledy – co víte o židech?*, s. 6. Pro Kopeckého proto neznamena „*potlačovat antisemitismus chránit například finanční magnáty*“. **R o t h k i r c h e n o v á**, Livia: *Státní antisemitismus 1948 - 1989*, s. 112.

⁴⁵¹ **H a h n o v á**, Eva: „*Česká otázka*“ od Masaryka k Havlovi. In: *Revue PROSTOR*, č. 31 (1996), s. 7. Srovnej: Táž: *Sudetoněmecký problém: obtížené loučení s minulostí*. Praha 1996, s. 20. „*[...] jeho nevýhodou [výrazu otázka] je představa, jako by se jednalo o jednoznačný problém; ve skutečnosti bývají problémy označovány tímto pojmoslovím komplexní a nevyřešitelné naráz, jedním rozhodnutím.*“

⁴⁵² Srovnej: **H a r n a**, Josef: *Nad syntézami novodobých českých dějin z přelomu 20. a 21. století*. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2003*. Brno 2003, s. 152.

Mohlo by se zdát, že pojem (národní či národnostní) otázka je možné vztáhnout také k procesu národní a společenské emancipace židovského obyvatelstva v období po jeho zrovnoprávnění na evropském kontinentě zhruba v polovině 19. století. Není to však možné. Židovskou otázkou je míněn přece jenom širší a rozmanitější fenomén, totiž problematika veškerých skutečností spojených s postavením židovského obyvatelstva mezi evropskými národy vůbec. Jádrem židovské otázky, tj. příčiny a důsledky tohoto postavení, jsou v této době nacházeny ve dvou spojitých oblastech: za prvé ve zvláštním historickém vývoji židovského obyvatelstva a druhé v odlišnostech vůči ostatní populaci, které z tohoto vývoje vyzázejí.

Za prvé, zvláštnost židovského obyvatelstva vychází dle dobového pojetí z odlišnosti jeho historického vývoje od většiny ostatních etnických společenství, projevující se již ve značném geografickém rozptýlení Židů po celém evropském kontinentě, při tom však nikoliv rovnoměrném a až na výjimky vylučujícím jejich kompaktnější osídlení. Výjimečné historicko-geografické postavení Židů mezi jinými společenstvími vedlo od dob jejich emancipace k jejich kulturnímu a sociálnímu splývání s vnějším okolím a omezení jejich dosavadního rozeznávání jako Židů na společné náboženství, judaismus.

Z dobového vnějšího hlediska nevykazovali proto Židé ty znaky, považované za objektivní pro existenci národa a omezovaly je na židovské náboženské společenství, při čemž příslušnost k němu se neřídila židovským původem, nýbrž dobrovolným deklarováním náboženské víry v judaismus.⁴⁵³ Ideu existence židovského národa nepřipouštěla po skončení druhé světové války v Československu žádná legitimní politická síla. Jako legitimní je však rozeznáváno úsilí sionistického hnutí o zformování a rozeznávání osob židovského původu jako moderního národa a Československo vyšlo vstříc jeho ambicím na založení vlastního národního státu v Palestině (srovnej kapitolu o politických okolnostech přístupu k židovským záležitostem).

Jako problematické je za druhé nadhazováno, zda splynutí osob židovského původu s většinovou společností rozhoduje o tom, zda si tyto osoby jako celek, skupiny či jednotlivci ponechávají odlišnosti dané jejich dosavadní příslušností k židovskému společenství nebo jsou schopny plně přijmout znaky formující hostitelský kolektiv, národ. Posouzení možnosti či nemožnosti splývání Židů s okolní společností, to znamená otázka

⁴⁵³ V této souvislosti se též často hovoří o rozdělení vlastního evropského Židovstva na dva základní a značně odlišné typy – na východní a západní typ. Čím více vykazovali jednotliví Židé znaky východního typu - tedy vlastní jazyk (jidiš), silnou religiozitu, vysokou míru vzájemné sňatečnosti, vysokou porodnost atd. - tím byli méně asimilováni do okolní společnosti. Srovnej typologii: **M e n d e l s o h n**, Ezra: *The Jews of East Central Europe Between the World Wars*. Bloomington 1983, s. 6 a 7. Tento bipolární model je třeba brát jako schematické zjednodušení typické spíše pro dobový pohled, srovnej též: **H y m a n**, Paula E.: *The Dynamics of Social History*. In: *Studies in Contemporary Jewry, Volume X*. Oxford 1994, s. 101.

vyločení či nevyločení jejich dosavadního sociální jednání a chování – dobově označovaného jako „židovská mentalita“ - se odvíjelo od toho, zda autoři zastávali v úvahách o příslušnosti lidských jedinců ke společenským kolektivům teze podmíněné biologicky nebo sociálně-historicky. V tomto ohledu se jako rozhodující ukázaly dvě skutečnosti:

Zvláštnost a odlišnost Židů, respektive židovská mentalita vytváří předpoklad k jejich problematickému postavení mezi evropskými národními společenstvími. Dále, toto postavení je nahlíženo dobovým úsilím přistupovat ke společenským jevům pozitivistickým způsobem, tj. s odkazem na racionální rozbor povahy těchto jevů a s následným návrhem praktického, tj. politického a sociálního způsobu řešení tohoto postavení, respektive otázky. Sloučení obou hledisek zakládá dobové pojetí židovské otázky, které nakonec nejlépe vystihuje dobové chápání a označení protižidovského antagonismu jako „antisemitismu“. Toto označení ze sedmdesátých let 19. století mělo označit antagonismus vůči Židům nikoliv jako neoddiskutovatelně záporný a psychopatologický jev, to znamená, jak je obvykle chápán dnes ve světle holocaustu Židů za druhé světové války.

Pojem antisemitismus měl exaktním způsobem vysvětlit tuto zášť jako důsledek zvláštního a odlišného postavení Židů ve společnosti a distancovat se zároveň od nadále nevěrohodné protižidovské zášti založené na abstraktních náboženských základech (náboženský antijudaizmus).⁴⁵⁴ Jednoduše řečeno, sociální role Židů je shledána v dané společnosti jako neodpovídající sociálním procesům probíhajícím v této společnosti, je tudíž zhodnocena jako nepřirozená a přímo záporná, tj. odehrávají se na úkor této společnosti.⁴⁵⁵ Zdánlivě vědecký charakter židovské otázky spočívající v analýze protižidovské zášti jako antisemitismu se neobešel bez rozličné škály receptů, jak domnělou problematičnost tohoto postavení řešit. Přívlastek „řešení“ k pojmu „židovská otázka“ se stává jeho integrální součástí.

Navázat po skončení druhé světové války na postuláty židovské otázky muselo být pro politicky legitimní síly v osvobozeném Československu problematické: pojetí židovské otázky, tj. záporné chápání postavení židovského obyvatelstva a volající po jeho rozřešení praktickým zásahem je zdiskreditována. Důvodem je (zne)užití tohoto pojetí ke zdůvodnění

⁴⁵⁴ **B a u e r**, Yehuda: *In Search of a Definition of Antisemitism. In: Approaches to Antisemitism, Context and Curriculum*. New York-Jerusalem 1994, s. 10. Bauerovy závěry přejímá v českém prostředí například Svobodová: **S v o b o d o v á**, Jana: *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 - 1992. Studie*, s. 12. Autorem pojmu antisemitismus je Wilhelm Marr (polovina sedmdesátých let 19. století). Dříve se používalo termínu „Judenhass“, v angličtině „Jew-hatred“, tedy nenávisť k Židům.

⁴⁵⁵ Vzpomenout lze například hojně rozšířené dobové stanovisko, totiž že Židé svým kapitalistickým způsobem obživují nejen škodí českým manuálně pracujícím, ale svým kapitálem podporují v českých zemích pro svoji německou kulturní orientaci též jejich politické poněmčení.

plánu na vyhlazení evropských Židů nacisty, odrážející se nakonec v jeho označení: „konečné řešení židovské otázky“. Hledisko židovské otázky a nutkání po jejím vyřešení, které pro zdůvodnění svého drastického přístupu k Židům využili nacisté, nemohlo nechat dosavadní chápání a výklad postavení židovského obyvatelstva beze změny: „židovská otázka“ a „její řešení“ získaly skončením války záporný význam, tj. odpor k tomu, že jakoby jediné možné řešení postavení tohoto obyvatelstva předpokládá nenávist vůči němu a jeho fyzické odstranění. Tento postoj k pojetí židovské otázky ostatně přetrvává do současnosti, kdy mohou být oba pojmy vůbec vnímány jako antisemitské výrazy a autoři historických prací se od nich obvykle distancují jejich umístěním v uvozovkách.⁴⁵⁶

Zavržení pojmu židovská otázka a všech výrazů asociujících rasové rozlišování osob židovského původu na základě tohoto původu, tj. jako Židů, včetně tohoto označení samotného, zdůrazňovalo vedení státu ihned po skončení druhé světové války. Odsuzování rasového postoje a jeho výrazových prostředků, jak ze strany nekomunistické tak komunistické části československé reprezentace, ovšem neznamenovalo upuštění od základních idejových představ o postavení židovského obyvatelstva v jeho dosavadním, dobovém pojetí, v pojetí židovské otázky. Jak k této zdánlivě paradoxní situaci mohlo dojít? Odpověď leží v připomenutí, že židovská otázka představovala různou škálu pojetí mezi dvěma krajními póly chápání problematického působení Židů ve společnosti. Toto pojetí nemohlo vymizet pouze tím, že jeden z těchto pólů byl zdiskreditován. Naopak, jakoby jen jeden extrém vytlačil ten druhý tím, že se vůči němu vymezil. Tento předběžný závěr si ovšem žádá zevrubnější vysvětlení.

Pohled zastávaný na politické pravici, který se šířil zvláště ve státech poražených v první světové válce, zakládal svojí argumentaci na obviňování Židů ze zničení původního, preindustriálního lidového prostředí, v němž se přirozeným způsobem vyvíjely nejsilnější a nejpůvodnější znaky daného národního společenství. Označení Židů jako cizorodého prvku a priori vylučovalo jejich sociální splynutí (asimilaci) s takovým společenstvím a nepřipouštělo rozplynutí jejich domnělého skupinového výrazu, tj. židovské mentality. Radikálním vyjádřením rasového přístupu se stal nacistický antisemitismus, založený na nenávisti ke každé osobě židovského původu, tj. na základě rasy, bez ohledu na její národnostní a politickou orientaci, hospodářský či sociální status. Vyzdvižení rasové cizosti

⁴⁵⁶ Velká většina autorů odborných prací o moderních židovských dějinách se vůči pojmu nevyhraňuje vůbec a nedefinuje ho. The Oxford Handbook of Jewish Studies nezná z 39 tématických oblastí „židovských studií“ žádnou jako židovská otázka. To samé: Encyklopédia Judaica. *The Oxford Handbook of Jewish Studies*. Oxford 2002. *Encyklopédia Judaica*, vol. 10. Jerusalem 1974. V elektronickém katalogu Národní knihovny Praha je po zadání klíčového slova „židovská otázka“ pouze 29 odkazů. Klíčové slovo „Židé“ vykazalo v tomto katalogu v září 2005 1 528 odkazů.

Židů, kterou nelze přeci nijak fyzicky napravit, nakonec při nejmenším napomohla v tom, že nacistické vedení přistoupilo k jedinému možnému řešení židovské otázky – vyhlazení Židů.⁴⁵⁷

Marxisté a jinak levicově orientované osoby, tj. vlastně téměř celá oficiální politická reprezentace poválečného Československa, neuznávala pro své internacionalistické postoje a ideál socialistické společnosti rasová východiska jako racionální, objektivní. Levice rasismus odsuzovala jako primitivní a spojovala jej též s náboženským iracionalismem. Mnohé levicově orientované osoby vycházely z předpokladu, že exaktní, tj. dobově sociologický přístup a fragmentace příčin projevů antisemitismu na hospodářské, národnostní apod., stvrzuje a posiluje správnost jejich socialistického světového názoru o rovnoprávnosti všech lidí bez ohledu na jejich původ. Součástí postoje legitimizujícího sama sebe vypjatým racionalismem bylo sice na jedné straně odsouzení těch osob židovského původu, které byly odlišné sociálně a národnostně od většinové populace, tj. škodily jí. Existenci škodlivé židovské mentality však mohla být na druhou stranu vysvětlena jako sociální důsledek dějin a nic daného, co nelze vykořenit. Naopak, zdroje škodlivého chování, židovskou mentalitu měl odstranit další historický vývoj v sociálně spravedlivé společnosti, a to automaticky. Konečným řešením židovské otázky podle dobových levicových ideologií je proto sociální splynutí Židů s okolním národním společenstvím směřujícího k socialistickému uspořádání.

Židovská otázka je před válkou vykládána na širokém názorovém kontinuu mezi dvěma krajními body, na nichž je nabízeno její nejsrozumitelnější vysvětlení a nejpřímější způsob jejího řešení. Společné mentální zdroje postoje k Židům v intencích židovské otázky a jejího řešení nejsou v českých zemích po skončení druhé světové války opuštěny, ale jako jediné legitimní jsou připuštěny jen ty levicové, respektive jsou upraveny vzhledem k diskreditaci těch (krajně) pravicových. Levice se musela od pojetí židovské otázky distancovat, vymezit se vůči ní jako nepřátelské ideologii. Tím se musela postavit též společnému ideologickému východisku židovské otázky, dosud společného oběma ideologiím - postavení židovského obyvatelstva ve společnosti je principiálně problematické a předpokládá konečné řešení. Židovská otázka musela přestat existovat nejen v teorii, ale též v praxi.

Postoj vůči židovskému obyvatelstvu a jeho záležitostem po skončení války vychází obecně z předpokladu, že dosavadní levicové postuláty židovské otázky se ve světle

⁴⁵⁷ Je nutné upozornit, že vyhlazení Židů nacisty není skutečností pouze ideologického rozhodnutí jejich vedení, ale je vedena rozsáhlá diskuse o tom, do jaké míry jej spustila a umožnila technologie aparátu násilné moci vytvořené totalitním systémem (funkcionalistický pohled) a do jaké míry skutečné ztotožnění pachatelů genocidy s nacistickou antisemitskou ideologií (intencionální pohled).

nepřátelského naložení s Židy osvědčily, jakoby válka dokázala jejich argumentační platnost a pravdu. Vůči rasismu je dáván do protikladu internacionalismus, racionálně-pozitivní postoj vůči iracionální nenávisti, uvědomělost vůči primitivnosti atd. V tomto ohledu tudíž nebylo nutné trvat na zvláštním přístupu k židovskému obyvatelstvu, neboť bylo přeci jasné, že jeho budoucnost je přirozeně a nutně zajištěna v dalším směřování společnosti k socialismu, tj. v jeho asimilaci s většinovou společností. Po této linii musel zmizet pojem „židovská otázka“ a všechny obraty a významové kategorie, které by připomínaly rozlišování osob židovského původu na základě jejich původu a jakoukoliv názorovou spojitost mezi lidově-demokratickými idejemi a nacismem přijde-li na židovství.

Pojetí konce židovské otázky v českých zemích po osvobození od nacismu jsou podřízeny všechny oficiální vyjádření k židovskému obyvatelstvu a jeho záležitostem – včetně postoje, že nejlepší je nevyjadřovat se k nim raději vůbec. Nemnozí komentátoři proto zdůrazňují všechny nabízející se argumenty, které by příkladné dořešení problému s Židy zdůraznilo: například to, že k jejich splývání s Čechy mělo docházet již před válkou a jejich pronásledování během ní tento proces gradovalo, neboť Židé takto přišli o své lukrativní majetkové postavení na úkor české společnosti a sblížili se s ním národnostně pro odpor vůči Němcům.

Zdánlivé zavržení pojetí židovské otázky představovalo pro nový režim přinejmenším dvě výhody: jednak to umožnilo ignorovat praktické záležitosti židovského obyvatelstva jako zvláštní souhrn problémů, které by bylo třeba řešit zvláštním způsobem a riskovat tím záporné nálady veřejnosti, která by jej chápala jako protežování Židů (o tom více v části, v níž je nahlížen přístup k židovským záležitostem z politického hlediska). Tento postoj zároveň nabízel novým mocipánům i veřejnosti vysvětlení sama sebe jako spravedlivých. Alibistický postoj zpětně posiloval nabídku hodnotově kladného obrazu českého národa, jak to odpovídalo v této době zápletky národního příběhu o dosažení jeho vítězství a morální převahy nad německým nepřítelem.

Zásadní skutečností zůstalo, že pokud někdo trval na rozlišování osob židovského původu jako příslušníků jedné skupiny, tj. Židů a poukazoval na jejich těžkosti, které jim z této příslušnosti plynuly, mohl být jeho postoj označen jako ožívování židovské otázky – tento přístup mohl být prakticky obviněn nejen jako ideově rasistický, nacistický, ale jako přístup vůbec vracející do hry zdánlivě překonané zdroje problematického postavení židovského obyvatelstva ve společnosti, ba, přímo podporující jeho majetkovou a národnostní odlišnost a tudíž příčiny odporu veřejnosti vůči nim (antisemitismu).

Jak v postoji k Židům dále?

Dosavadní podání přístupu k zásadním židovským záležitostem a obecně ideologického postoje dosvědčuje, že si tyto v mnohém protřečí. V tomto ohledu se nabízejí mnohé otázky, například proč jsou němečtí Židé během podzimu 1945 a první poloviny roku 1946 postupně vylučováni ze stejného zacházení, kterému čelili čeští Němci? Proč jsou záříjovými pokyny MV v září 1946 uznáni jako oběti nacistického pronásledování zvláštním a téměř kolektivním způsobem? Tyto a řada dalších skutečností odporují ideologickým zásadám o řešení, nebo spíše neřešení, židovských záležitostí. Též zákonodárství vycházelo ze zásady, že individuálně prošetřená minulost jednotlivce před válkou má jednoznačně přednost před kolektivním vnímáním osob židovského původu jako obětí rasového pronásledování před válkou.

Chtělo by se zeptat především: Proč je přístup k těmto osobám, které se před válkou hlásily k německé či židovské národnosti, upraven různými právními úpravami jinak a vstřícněji než třeba vůči německým antifašistům? Vždyť oficiálně byla ražena především zásada, že Židé, kteří se hlásili k české národnosti, je nutno považovat za „*Čechy židovského původu*“ a ty, kteří deklarovali německou národnost za Němce, případně „*Němce židovského původu*“⁴⁵⁸ Nakonec, nejlépe se projevuje naznačený rozpor v postoji k těm osobám židovského původu, které se před válkou přihlásily k národnosti židovské - tyto jsou rozeznávány stejně jako jiní cizinci (Francouzi, Britové) de iure, tj. „*příslušníci jiné než německé a maďarské národnosti*“, avšak posuzovány dle jiných znaků buď jako Němci či Češi de facto.

V přístupu k záležitostem židovského obyvatelstva lze sledovat zřetelné stopy chápání tohoto obyvatelstva prvotně jako příslušníku jedné skupiny, jako Židů, či více židovských skupin, tj. Židů Čechů, Židů Němců, Židů ze Zakarpatské Ukrajiny. Ukazuje se, že přístup k Židům se rozchází s ideologickým postojem jakoby proto, neboť veřejnost a potažmo výkonné složky státní správy smýšlejí o Židech přece jenom jinak, než jim diktuje oficiální ideologie. Proč by jinak někteří úředníci nazývali karpatské Židy jako „*cizí živel*“,

⁴⁵⁸ Že je rozhodující národnostní dělení na Čechy a Němce výstižně v říjnu 1945 vyjadřuje článkem „*Rozhoduje národnost, ne rasa*“ Mladá fronta v reakci na na dopis čtenáře v britských novinách, v nichž se tento pozastavuje, že „*židé, kteří se přihlásili k německé národnosti, musí podat žádost ministerstvu vnitra o potvrzení spolehlivosti, jestliže si chtějí podržeti plná občanská práva. Příslušnost k židovské obci považuje pisatel za dostatečný důkaz pravého postoje občana vůči nacismu*“, avšak: „*Pisatel se dopustil ve své zprávě [...] zásadního omylu. Založil své informace na motivech rasových. Zásaditost československého státního občanství se řeší v Československé republice však pouze na základech národnostních. V Československu píšeme slovo ‚žid‘ s malým ‚ž‘, zatímco pisatel informace v Times and Tide mluví o ‚Židech‘ s velkým ‚Ž‘ zcela podle učení nacistického. V Československu jde pouze o otázku Čech a Slovák, či Němec a Maďar. O nic jiného. Ovšem přihlásil-li se žid k národnosti německé, musí nastoupit tutéž cestu jako každý jiný občan německé národnosti, jenž usiluje o československé státní občanství*“. *Rozhoduje národnost, ne rasa*. In: Mladá fronta (11. 10. 1945), s. 2.

kterému přiřítají zápornou hospodářskou činnost? Proč ministerský úředník varuje, že by Židé mohli zanést majetek z Terezínské podstaty na černý trh? Proč jsou Židé podobně jako v Beerově případě příliš snadno a skupinovým způsobem rozeznáváni dokonce jako Němci nebo jejich pomahači, bez ohledu na to, zda se snad přihlásili před válkou k židovské národnosti a čímž snad mohli i teoreticky prokázat svůj národnostní rozchod s němečtím?

V přístupu k záležitostem židovského obyvatelstva lze po skončení války rozpoznat náznaky toho, že čím méně oficiálně (ideologicky) se o něm hovoří, tím více panuje (praktická) tendence pojímat toto obyvatelstvo jako jednotnou entitu, a to na základě nepřiliš lichotivých kolektivních znaků a charakteristik. Zodpovídání otázek, v čem spočíval skutečný postoj české společnosti k židovskému obyvatelstvu, je nutné podmínit poznáním smýšlení o tomto obyvatelstvu napříč touto společností.

2. Smýšlení o židovském obyvatelstvu

Dokud teorie souhlasí s praxí...

„Zaručeny budou plně ústavní svobody, zejména svoboda osobní shromažďovací, spolčovací, projevu mínění slovem, tiskem i písmem, domovní, listovní tajemství, svoboda učení a svědomí a náboženského vyznání. Diskriminace občanů republiky z důvodu rasových nebude připuštěna.“⁴⁵⁹

Košický vládní program, bod V.

Lze konstatovat, že ideologie se prosadila v přístupu k židovským záležitostem v zavedení a uznání zásady, že osoby židovského původu není možné na základě tohoto původu vymezovat a rozlišovat jako příslušníky jedné skupiny obyvatelstva, jako Židy. Odmítnutí nahlížet židovské obyvatelstvo jako homogenní celek se zřetelně projevuje v oficiální řeči, totiž ve výběru a formování pojmů spojených s židovskými záležitostmi, s židovstvím.

Dokládá to užívání pojmu „Židé“ samotného. Předně lze vysledovat znatelnou snahu vyvarovat se označení „Žid“ vůbec. Pokud je potřeba označit osoby židovského původu jako příslušníky skupiny pronásledované nacisty pro tento původ, tato souvislost musí zaznít: označení „osoba židovského původu“ je sice dle všeho v úředním styku považováno za dostačující, lépe však je-li užit obrat „osoba považována za Žida“ (rozuměj nacisty) či podobně „osoba označená nacistickými předpisy za Židy“. Košický vládní program,

⁴⁵⁹ *Košický vládní program*. Praha 1984, s. 18. Bod V – zřízení národních výborů (NV) a jejich funkce, podpora konstitučním záležitostem jako kultura, společenský život, spolky k uskutečnění demokratických práv, zrovnoprávnění žen, zavedení volebního práva od 18 let a příslušníky branné moci, zbavení volebního práva zrádci národa a pomahači nepříteli.

prezidentské dekrety a zákony vůbec nezmiňují židovské obyvatelstvo a jeho příslušníky, Židy. V obecném zákonodárství je však na ně pamatováno nepřímě, jako na blíže nevymezené oběti nacistického pronásledování, jako na „*rasově persekuované*“⁴⁶⁰ To ovšem znamená, že skupinu rasově persekuovaných či pronásledovaných nelze ztotožňovat či chápat pouze jako kolektiv osob židovského původu – patří mezi ně též Romové, avšak nikoliv Židé, kteří unikli do zahraničí a zůstali persekucí nepostiženi.⁴⁶⁰

Nerozlišování osob židovského původu jako rasově jednotné entity je ostatně zajištěno právní normou. Je tomu tak proto, neboť úřady, které při různých administrativních výkonech vymezení osob židovského původu po osvobození jako Židů dopustily, se setkaly s kritikou a odsouzením za nepochopení oficiálního a tudíž jediného správného nahlížení této věci. Zvláště stížnosti RŽNO na užití „*nacistické terminologie*“ přispěly k „*zákazu označování rasového původu v úředním styku*“, který stanovil oběžník MV v prosinci 1945.⁴⁶¹

Zásadu o zákazu užívání rasového označení těchto osob jako Židů následovaly přirozeně úřady a o důrazu jeho dodržování svědčí uvedení zářijových pokynů MV, v němž se praví:

*„že barbarství nacismu, opírající se o rasovou teorii a hlubokou zášť ke všemu, co nebylo osvědčeně nacistické, vybíjelo se především a ve svrchované míře na osobách tzv. ‚židovského původu‘ a tzv. ‚židovských míšencích‘.“*⁴⁶²

Přitom užití těchto označení je zde vydáváno za nezbytnost:

*„Pokud v této směrnici se mluví v uvozovkách o osobách ‚židovského původu‘ neb ‚Židech‘ a ‚židovských míšencích‘, činí se tak jen proto, aby osoby, které byly okupanty takto označovány a nelidsky persekvovány netrpěly újmy tím, že by náš právní řád, který takové rasistické rozlišování neuznává a odmítá, je pokud jsou národnosti německé nebo maďarské odlišoval od německých a maďarských zrádců.“*⁴⁶³

Obraty „*nacistická terminologie*“ či „*rasistické rozlišování*“, prostřednictvím nichž jsou zdůvodněny důvody odmítnutí vymezení osob židovského původu jako národní či jinak chápané zvláštní skupiny obyvatelstva, potvrzují, kde je nutné hledat příčiny tak důrazného odmítnutí. Pojmy jako „*Židé*“ či „*židovská otázka*“ jsou považovány za výrazy rasového přístupu, tj. projevy nepřátelské ideologie, která vedla nejen k pronásledování Židů, ale též jiných etnických skupin a nakonec jen konec války zabránil, že nedošlo k plnému

⁴⁶⁰ Je možné si povšimnout, jak je status rasově persekvovaných upravován zvláště ve čtyřech dekretch: číslo 5, 12, 33 a 108, všechny vydány v měsících bezprostředně následující osvobození republiky.

⁴⁶¹ Oběžník ministerstva vnitra ze dne 10. prosince 1945 č. B-2111-10/12-45-II/1. Viz na příklad: Archiv města Brna, fond B1/3, sv. 110, karton 2.

⁴⁶² Pokyny MV pro rozhodování příslušných orgánů o zachování československého státního občanství osobám židovského původu s německou nebo maďarskou národností. **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 55.

⁴⁶³ Tamtéž, s. 58.

jejímu uplatnění proti Čechům samotným.⁴⁶⁴

Dobové oficiální dokumenty dokládají, že tento postoj je přijímán skutečně vážně a úřady se na něj odvolávají v případech, kdy by snad měly být záležitosti židovského obyvatelstva jako celku zvláštním způsobem řešeny. Lze vzpomenout například námitku ministerstva techniky proti zařazení rasově pronásledovaných mezi politické vězně, totiž že zařazení nežidovských osob ze smíšených manželství s Židem, které Němci internovali ke konci války v koncentracích v Bystřici u Benešova, „*bylo by jen pokračováním v nacistické rasové teorii, tudíž v rozporu s demokratickou ústavou Československé republiky*“.⁴⁶⁵ Váhu takového argumentu v praxi dokládá nejen oběžník MV, ale též uznání stížnosti RŽNO na perlustraci Židů SNB na podzim 1945, která probíhala tím způsobem, že strážníci obcházeli bloky a domy, zjistili, kde bydlí Židé, a pak s nimi sepisovali osobní data, zejména národnost. MV uznalo postup bezpečnosti jako rasovou diskriminaci a nařídilo jeho okamžité zastavení.⁴⁶⁶

Vymezení deklarativního pojetí kolektivní (národnostní) příslušnosti vůči nacistickému rasismu jako demokratického upřesňuje způsob, jakým je v českých zemích po skončení války oficiálně vykládán antisemitismus. Předně, přítomnost antisemitismu v českém národě a kulturním prostředí je buď přímo popřena či alespoň označena za cizí zjev, v němž, jak konstatuje oběžník ze dne 10. prosince 1945, je nutné „*spatřovat zbytky ideologie, zavlečené na naše území fašistickými okupanty*“.⁴⁶⁷ Antisemitismus je vykládán jako souhrn záporného smýšlení o židovství, který je cizorodý a fašistické povahy, spojen s rasovým, tj. iracionálním a totalitním způsobem myšlení, tj. s něčím, co je Čechům z podstaty jejich národní mentality naprosto cizí.

Pokud se objevily v poválečné společnosti projevy antisemitismu v jeho čiré nenávistné podobě – jak se stalo například na Slovensku – jejich zdroje jsou nacházeny v zavlečení protižidovského antagonismu na československé území nacisty, kteří jej zde zaseli a pěstovali během okupace za války. V poválečné společnosti jsou vydávány projevy tohoto

⁴⁶⁴ Směrnice MV ze dne 24. srpna 1945 též zmiňují, proč československé úřady rozeznávaly národnost člověka, tj. dobově primární rozlišení jeho kolektivní příslušnosti, dle toho, jak on sám se národnostně projevoval. Směrnice praví, že sloučení národnosti, tj. etnického původu, s „*pojmem národní příslušnosti*“ učinili nacisté pro své účely, „*aby se mohli za Němce prohlašovatí všechny osoby, které pocházely třeba po vzdálených předcích z německé krve*“.⁴⁶⁵ Oběžník MV ze dne 24. 8. 1945.

⁴⁶⁵ NA Praha, fond MV–NR, inv.č. 767, karton 323, vymezení pojmu československého osvobozeného politického vězně – doklady o připomínkovém řízení. Obdobně vystavěná byla námitka proti využití Terezínské podstaty židovské organizací: „*Navrhované [řešení] Radou židovských náboženských obcí rozdělení zdá se býti protěžováním židovských repatriantů oproti repatriantům árijským, vezmeme-li v úvahu, že stát nemá [zvýrazněno autorem] činiti rozdílů rasových při provádění podpůrné akce repatriantům.*“ Archiv MZV Praha, fond Konzulární odbor 1945-1964, karton 43, spis ve věci likvidace majetku v Terezíně, 21. 1. 1946.

⁴⁶⁶ SOKA Kolín, fond ŽNO Kolín, inv.č. 7, karton 1, oběžník RŽNO číslo 7 ze dne 14. 11. 1945.

⁴⁶⁷ Oběžník ministerstva vnitra ze dne 10. 12. 1945 č. B-2111-10/12-45-II/1.

antagonismu za cizorodé implantáty, za reakční prvek, dětské nemoci revoluce, které mají být časem samy v prostředí této společnosti spějící k socialismu vyléčeny. Věstník, periodikum RŽNO, je bohatým zdrojem slavnostních prohlášení vrcholných politiků či jejich zástupců, kteří tento optimismus vyznávají. Vyslechnout je možno za všechny alespoň slova referenta pro církevně politické otázky ministerstva informací Eckarda:

„Jsme přesvědčeni, že dokud je mezi námi skupina lidí, která dosud strádá následky nacistické ideologie a fašistického běsnění, skupina, které jest odepírána možnost, aby na troskách minulého štěstí obnovila nebo nově si zřídila svůj domov, společensky, hospodářsky i kulturně, dotud nemůžeme považovati evropské ovzduší za důsledně vyčištěné od všech jedovatých výparů německého fašismu.“⁴⁶⁸

Příkře odmítavý postoj vůči antisemitismu jako fašistickému zlu je doprovázen důraznými výzvami k jeho vykořenění, jak praví citovaný oběžník MV z prosince 1945: *„Kde by došlo k ojedinělým výstřelkům, přičítám se v tomto smyslu československého právnímu řádu, tam je nutno všemi orgány veřejné správy se vším důrazem zakročiti.“⁴⁶⁹* Na zasedání vlády o slovenských událostech byl důraz na vymýcení antisemitismu jasně viditelný. Vzpomeňme, že Široký se vyjádřil ve smyslu, že *„demokratický duch nelze srovnávati s antisemitismem“*. V podobném duchu označil za neslučitelný pojem *„Československo“* a *„pogrom“* Jan Masaryk, Gottwald považoval celou záležitost za *„nehorázný škandál“* atd.⁴⁷⁰

... odkdy nikoliv

Je to „slovenské zasedání“ vlády, na kterém se projevila ve věci chápání a výkladu protižidovského antagonismu v české (slovenské) společnosti sporná skutečnost.

⁴⁶⁸ Dr. I.: *Slavnostní zasedání Evropské konference World Jewish Congressu 22. dubna 1947*. In: Věstník, IX/9 (1. 5. 1947), s. 118. Srovnej též projev Viléma Bendy, osobního tajemníka Václava Kopeckého na druhém sjezdu delegátů židovských obcí na podzim 1947: *„Antisemitismus, ať již v jakékoli formě, byl a jest identický s fašismem. A boj proti antisemitismu je totožný s bojem proti fašismu, proti reakci, je totožný s bojem za lidovou demokracii, která je etapou na cestě k socialismu.“* *S tribuny shromáždění delegátů (Výňatky z pronesených projevů)*. In: Věstník, IX/22 (6. 11. 1947), s. 315.

⁴⁶⁹ Oběžník ministerstva vnitra ze dne 10. 12. 1945.

⁴⁷⁰ Zápis ze schůze vlády dne 2. 10. 1945. **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 17 – 22.

Na jednu stranu panuje sice tendence příkře antisemitismus odmítnout, na druhou stranu však stejně tak zdatelná je snaha jakoby dodat, co ovšem antisemitismus není a vytvořit si tak prostor pro rozlišování a kritiku Židů samotných. Komunista Ďuriš („*pokud se někdo provinil, je třeba případ řešit individuálně a nikoliv rasisticky*“) se může dost dobře shodnout s demokratem Ripkou („*antisemitismus je jeden z nejhnusnějších a nejodpornějších zjevů a je přitom nesmírně nebezpečný*“). Oba se však zároveň vyjádřili, že to ještě neznamená nevidět v protižidovském jednání veřejnosti vinu některých Židů.⁴⁷¹

Vysledovatelné a ideologicky zdůvodnitelné je dvojí rozlišování postoje a přístupu k židovskému obyvatelstvu: za prvé, antisemitismus jako rasová zášť vůči Židům jako kolektivu a za druhé spravedlivé (individuální) prošetření osob židovského původu vzhledem k jejich (případně zápornému) národnostnímu a sociálnímu jednání před válkou. Výsledkem je možnost uznat odpor veřejnosti vůči Židům jako pochopitelný a přímo oprávněný, pokud je vyložen jako reakce na záporné chování některých osob židovského původu, se kterými se veřejnost dostávala před válkou a po osvobození do styku.

Měření přístupu k přeživším Židům dvojím metrem se v praxi ukázalo jako značně problematické. Hranice mezi tím, kde je příčinou záporného vztahu k osobě židovského původu rasová nenávisť a kde spravedlivý odpor k jeho politické minulosti, byla značně otevřená a prakticky manipulovatelná. Mnohdy účelová idealizace přístupu k židovským záležitostem zároveň očividně neodpovídala skutečnému smýšlení o Židech napříč veřejností, avšak jakoby jej zpětně spoluurčovala.

Důkazem o těchto skutečnostech jsou mnohé stížnosti židovské organizace či židovských jednotlivců na jejich diskriminaci. Převážně z doby následující po osvobození jsou typické intervence ve prospěch osob židovského původu, se kterými mělo být brutálně zacházeno při jejich případném uvěznění či rovnou vyhánění ze země společně s českými Němci. Patrně četné byly cynické narážky na osud Židů za války, jako například politování příslušníka SNB v Trutnově či Hostinném, že „*Němci neudělali z židů margarín a sojovou moučku*“.⁴⁷²

Závažnější jsou případy ambivalentního postupu úřadů při prošetřování národnosti osob židovského původu. RŽNO upozornilo na následující případ antisemitismu a diskriminace Židů. Úřednice obvodové rady v Praze při prošetřování národnosti jisté ženy prohlásila, že „*J*“ na kmenovém listě, které na něm za okupace museli Židé uvádět, znamená německou národnost a všichni Židé budou vystěhováni jako ostatní Němci.

⁴⁷¹ Tamtéž.

⁴⁷² NA Praha, fond ÚPV–BSA, inv.č. 4 651, sign. 1 321/1, karton 981.

Doklady o českých školách, donesl snoubenec dotyčné další den, avšak stejně jako doklad o přihlášení k národnosti v roce 1930, kdy jí bylo šest let, nepostačoval.⁴⁷³

„S Židy je třeba zacházet jak s Němci“, to je dle všeho frekventovaným heslem, kterým se řídili úředníci v přístupu nejen k před válkou německy národnostně a kulturně orientovaným Židům. Například předsedovi židovské obce v Trutnově při odevzdávání osvědčení o státním občanství kancelářský oficier vyčítal, že v korespondenci s okresním hejtmanstvím používal němčinu a měl ztotožňovat Židy s Němci: „*žid a Němec je totožny*“. Odhadl přitom, že devadesát devět procent trutnovských Židů byli Němci. Když předseda poukázal, že mezi nimi nebyli narozdíl od Čechů zrádci, ironicky prohlásil, že jim Němci nedali šanci. Přítomná sekretářka považovala za vhodné doplnit, že ve vojsku nebyli Židé z idealismu, ale „*aby se zpět dostali k svému majetku a že neexistuje žid nemajetný*“.⁴⁷⁴

V odpovědích úřadů na intervence RŽNO je vysledovatelná tendence zmíněné případy zlehčovat a ideologicky ospravedlňovat. Časté je prohlášení, že přístup k Židům dle rasy a tudíž jejich diskriminace není v poválečné společnosti ani možný a pokud jsou tito politicky a bezpečnostně prověřováni, má se tak dít pouze v případě německých Židů. Ohled na jejich pronásledování za války nacisty není brán v potaz s odvoláním na to, že není stanoven zákonem a rozhodující je pouze a jen politická činnost a národnostní orientace jednotlivců před válkou. Olomoucký NV obhajuje řazení Židů mezi Němce tím, že jde o seznam konfiskovaného zemědělského majetku dle dekretu číslo 12/1945 Sb., který stanoví výjimku z konfiskace pouze pro osoby, které se za války aktivně zúčastnily osvobození republiky a nikoliv ty, které snad byly umučeny v koncentracích.

Především bezpečnostní referenti jakoby přispěchali ve svých hlášeních často sami od sebe s upozorněním na pravý stav věci, které měla židovská organizace ve svých interveních dle nich zamlčet či překroutit. Je dokazováno, že za danou situaci si mohou Židé sami - tj. jedna rozlišitelná skupina - pro své nevhodné chování. NV v Olomouci si dovoluje ve věci výše vzpomenutého seznamu upozornit, že:

„[...] jména takových ‚židů‘ nebyla ve vyhláškách uvedena snad proto, že se jedná o ‚židy‘, nýbrž proto, že tak navrhla rolnická komise. Takové návrhy rolnických komisí jsou pak vystvětleny tím, že značná většina zdejších židů v době před okupací se v úředních hlášeních konstatntně hlásila za Němce, podporovala v Olomouci aktivně německý živel, užívala v soukromém i veřejném životě německého jazyka atd. To jsou zde okolnosti všeobecně

⁴⁷³ Proto dle RŽNO: „*může jít jen o přehmat a diskriminaci ze strany úřednice. Co se týká ostatního chování této úřednice považujeme je za propagování, obhajování, vychvalování neb podporování antisemitismu ve smyslu par. 2 odst. c dekretu presidenta republiky ze dne 4. 10. 1945 čís. sb. 105*“. NA Praha, fond MV-NR, sign. 2 111, karton 1 807. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

⁴⁷⁴ NA Praha, fond ÚPV–BSA, inv. č. 4651, sign. 1321/1, karton 981.

známé.⁴⁷⁵

Pozornosti bezpečnostních referentů se těšilo především počínání karpatských a polských Židů v pohraničí. Téměř koloritem jejich zpráv je upozornění, vystiženě podané například následovně: „*Stále se však vyskytují jednotlivci, kteří místo řádné práce dávají přednost nekalým obchodům. Jsou to především repatrianti, hlavně židovského původu.*“⁴⁷⁶ Záporné nálady vůči Židům na veřejnosti nejsou dle soudu informátorů vyvolávány „*uměle a záměrně*“, ale chováním jich samotných, neboť se Židé - tradičně - věnují černému obchodu.⁴⁷⁷ Z jiných zpráv lze doplnit, že Židé se navíc vykazují nepravdivě odbojovou činností za války a nárokují si tak přednostní právo na národní správy, bez ohledu na to, že nemluví ani pořádně česky a jejich chování je vůči úřadům přinejmenším arogantní.⁴⁷⁸

Samotnému ministru informací Kopeckému je přisuzován projev, ze kterého vyplývá rozlišování mezi ideologicky správným a rasisticky závadným vyjádřením. Jde o kauzu jeho projevu v Teplících-Šanově na jaře 1947. Kopecký měl údajně tvrdit o karpatských Židech:

„*[...] tito bradatí Šalamounové, tato židovská svoloč, která se teprve v poslední době připojila k domácímu nebo zahraničnímu odboji, nemá přednostního práva podle dekretu 255 před řádnými Čechy.*“⁴⁷⁹

Kopeckého reakci přineslo Rudé Právo a otiskl Věstník.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ SOkA Olomouc, inv.č. 130, karton 1, prošetření stížnosti Židovské náboženské obce v Olomouci ve věci postupu NV v konfiskaci majetků Židů, září 1945. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

⁴⁷⁶ Archiv MV Kanice, fond A 17, i.j. 111, fol. 260, zprávy z pohraničí pro ministerstvo vnitra, 31. 1. 1946. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

⁴⁷⁷ Jak zdůrazňuje informační služba ministerstva informací z ledna 1946 o situaci v severočeském pohraničí - dle níž je v Ústí nad Labem Židů šest a půl tisíce, z nichž se čtyři tisíce vyhýbají práci a „*specializuje se na černý obchod [starý typ černých burs v kavárnách]*“. NA Praha, fond MV-Noskúv archiv, inv.č. 147, karton 230. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

⁴⁷⁸ Příslušníci SNB v Trutnově a Hostinném se proto nerovzpoměli na svoje zklamání nad nenaplněním německého záměru udělat z Židů margarín a sojovou moučku, zato si vzpomněli, že naopak někteří z oddělených internovaných, patrně polských Židů, se chovali neslušně a odmítali respektovat nařízení úřadu. NA Praha, fond ÚPV–BSA, inv. č. 4 651, sign. 1 321/1, karton 981.

⁴⁷⁹ Podle Bednaříka Právo lidu dne 25. března 1947 publikovalo zprávu „*A co říkají jiní*“, které začala výrokem nacistického ideologa Alfreda Rosenberga: „*Vousatí Isidoři a Izraelové musí být vyhubeni! Tohoto židovského ksindlu se musí svět jednou provždy zbavit*“. Následoval přehled některých výroků ministra informací Václava Kopeckého na schůzi KSČ v Teplících - Šanově 16. března 1947: „*Bradatí Šalamounové, kteří utíkají z Podkarpatské Rusi před socialistickým režimem ... Tato židovská svoloč...Noví bělogvardějci ...Mnoho se jich nahrnulo do armády, až když Rudá armáda vojnu rozhodla...Uznávám jen českou a slovenskou národnost, ne židovskou*“. Právo lidu podle Bednaříka ještě doplnilo, že obecenstvo freneticky tleskalo při větě: „*Nepřišli sami, ale i s celým přibuzenstvem až do desátého kholena*“, kterou Kopecký vyslovil s patřičným přízvukem. Deník upozornil, že takto mluvil československý ministr k 400 účastníkům schůze. **B e d n a ř í k**, Petr : *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 91. V textu citovaný výrok pochází z deníku Právo lidu ze dne 26. 3. 1946, který se k věci vrátil o den později. K celé kauze viz shrnujícím způsobem: *K projevu ministra informací Václava Kopeckého v Teplících-Šanově*. In: Věstník, IX/7 (1. 4. 1947), s. 91.

⁴⁸⁰ **B e d n a ř í k**, Petr : *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 91n.

„[...] jeho slova [Kopeckého – pozn. autora] byla nejhrubějším lživým způsobem skreslena a že ve svém projevu nepoužil v nejmenší míře antisemitských výrazů. Takové falšování skutečnosti je podlou a zjevně lživou urážkou soudruha Kopeckého, který celý svůj život zasvětil boji za svobodu lidstva a potírání antisemitismu.“⁴⁸¹

Ať již k projevu skutečně došlo,⁴⁸² či nikoliv, Rudé právo muselo připustit, že se ministr vyjádřil k židovským záležitostem, to se však mělo stát v ideologicky korektním, neantisemitském duchu, tedy že:

„Soudr. Kopecký neučinil nic jiného, než že zaujal věcně stanovisko k ožehavé otázce přistěhovalců ze Zakarpatské Ukrajiny, z nichž mnoho zcela neoprávněně, bez opčních nároků, se usazuje v našem pohraničí a snaží se tam nabýt hospodářsky výhodných posic.“⁴⁸³

Rozdíl je jasný. Kopecký prokázal schopnost obhájit se odlišením mezi přísně zavrženíhodným projevem nenávisti k Židům jako celku a oprávněnou kritikou sociálního chování některých z nich. Avšak v praxi představovala taková dovednost pro úřady, novináře či jednotlivce, postrádající navíc autoritu, těžký úkol. Je následně antisemitismem či jednáním v souladu s dobovou národní a sociální ideologií například uvádění německých Židů olomouckým NV společně s jinými Němci, to znamená osob, z nichž některé zahynuly v koncentráku či sloužily ve vojsku, na jednom seznamu s jejich „*uhlavními nepřáteli*“, jak naléhá na prošetření této věci v září 1945 RŽNO? Odpověď je nutné přinejmenším korektně, tj. pečlivě volit vyjádření vzhledem k platným idejím. To olomouckému NV ostatně doporučuje MV, když mu radí zabavit majetek zdejších Židů, jimž prokázal údajné provinění proti českému národu „[...] *opatrně a podle skutečně prokazatelných obvinění, aby akce konfiskační [...] nedostala ráz nějaké akce antisemitské*“.⁴⁸⁴

Rozchod mezi skutečným smýšlením a vyjadřováním o židovství navenek dokládá též skutečnost, že čím méně má být toto vyjádření oficiálnější, tím více se z ní vytrácí idealismus. Soudě dle otevřenosti bezpečnostních referentů - nezakrytě užívajících pojem „žid“ – jim mohlo trvat nějaký čas, než přijali pravidla korektní hry, avšak mohli taky jednoduše věřit, že neveřejnost komunikace s nadřizenými jednoduše žádnou stylistickou ochranu nepotřebuje. Někteří jednotlivci se drželi otevřenosti svých názorů rovnou, ze zásady, s čímž neváhali zvláště prostřednictvím svých dopisů redakcím novin seznamovat širokou veřejnost.

⁴⁸¹ Týž, s. 92.

⁴⁸² Jak zdůrazňuje Bednařík, další reakce se v Právu lidu neobjevily, stejně jako v jiném tisku. Bednařík nabízí dvě domněnky: strach z Kopeckého reakce, neboť ministr informací měl praktický vliv na tisk a nemožnost informací ověřit, neboť v Teplicích nikdo reportéra neměl. Týž, s. 69 – 71.

⁴⁸³ Tamtéž.

⁴⁸⁴ **H I u š í č k o v á**, Růžena: *Boj o průmyslové konfiskáty v Československu v letech 1945-1948*, s. 126, pozn. 102.

Díky druhu lidí, kteří se nikdy nebojí jít proti větru, či se jím nechají zanést příliš dopředu, lze dobře rekonstruovat předpojatě formovaný obraz o Židech, patrně obecně sdílený ve společnosti. Aktivní čtenáři ve své době svojí upřímností ovšem způsobovali vrásky redaktorům, obávajícím se jejich články otiskovat a raději se k nim stavěli zdrženlivě. Například novinářka týdeníku Dnešek Pachnerová v článku „Plevel židovská a nežidovská“, reaguje dle všeho na příval ohlasů čtenářů na předešlý článek odsuzující udání Židů Čechy během okupace. Pachnerová hned zkraje upozorňuje, že si nemyslí, že by „*Dnešek měl čas a místo a nějaký živelný zájem na rozvleklé, třebaže zajímavé polemice o židech*“, třebaže ji připouští, a poukazuje, že „*určité židovské vrstvy*“, ač to zní „*neuvěřitelně*“ a jak právě píší mnozí čtenáři, setrvávají v „*arogantním chování na veřejnosti*“ jako před válkou.⁴⁸⁵ Svobodné Slovo ve článku „*Židovská otázka vyřízena bez okolků*“ odpovědělo „*několika anonymním hyenám, které obtěžují redakce svým skučením*“ poukázáním, že „*Jak zřejmo není rozdíl mezi Čechy křesťany nebo Čechy bez vyznání a Čechy vyznání židovského*“.⁴⁸⁶ V článku s názvem „*Na závěr jedné diskuse*“ považuje za skončenou kauzu anonym, který se zastal libereckých Židů, redaktor Stráže Severu, čímž reagoval patrně na zahlcení redakce mnohými ohrazeními, z nichž několik považovaných za konstruktivní otiskl (viz dále).⁴⁸⁷

Nakonec, přímým důkazem, že „židovská ideologie“ představovala v této době spíše veřejnou formou než soukromý obsah skutečného smýšlení o Židech, je projev ministra Noska před zástupci NV v Brně dne 20. února 1946:

„Dekretem č. 108/45 Sb. totiž postihujeme i majetek osob, které snad byly za nacistického režimu perseklovány, ale dokud byly na svobodě, využívaly svého postavení a majetku proti našim národům a naší republice. Vyřídíme tudíž při jedné a téže příležitosti nejen nepřitele, který přímo poškozoval a ničil náš národ ve spolupráci s Hitlerem, ale vyřídíme hospodářsky i ty, kteří rozvracovali naši národní existenci germanisací a podobnými činy, třebaže nespolupracovali s nacismem. Zejména, paní a pánové, na Brněnsku i z Brna samotného máme mnoho dokladů o tom, jak tam někteří Němci udržovali germanisaci a také ji podporovali. Někteří pak byli také zavřeni, poněvadž byli židovského původu a tedy trpěli částečně pod nacistickým terorem, ale zde musíme všichni zkoumat, jak se tyto jednotlivci chovali ještě za doby republiky, jestliže germanisovali, němčili neb podporovali německé školy, jejich majetek náleží státu a musí být konfiskován.“⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ Pachnerová, Mila: *Plevel židovská a nežidovská*. In: Dnešek, roč. I, č. 11 (6. 6. 1946), s. 163.

⁴⁸⁶ Židovská otázka bude vyřešena mj. tím, že se asociální elementy nedostanou ke staré práci. Kn: „*Otázka židovská*“ vyřízena. Svobodné slovo (4. 7. 1945), s. 3.

⁴⁸⁷ „*Český národ nikdy nebyl antisemitský a všechno co čpí nacismem, je mu naprosto cizí. Je však velmi citlivý na sebemenší narážku, která se dotýká jeho mateřštiny. Stejně ostatně smýšlejí i ti židovští občané, kteří jsou s námi sžiti a kteří považují za svou samozřejmou povinnost, aby v národním státě Čechů a Slováků mluvili česky. Uveřejněním stanoviska židovské náboženské obce v Liberci, Svazu českých židů a některých dopisů našich čtenářů považujeme celou záležitost za skončenou.*“ NA Praha, archiv ÚV KSČ, fond Gottwald 100/24, sv. 49, a.j. 872, 19 a 20.

⁴⁸⁸ Věstník, VIII/3, č. 3 (20. 3. 1946), s. 18.

Též Nosek mohl své závěry podobně jako Kopecký ideologicky zdůvodnit tím, že měl na mysli všechny kapitalisty, tj. neohlížel se na jejich původ. Nosek mohl též tvrdit například to, že „*částečným trpěním*“ mínil, že se rasovému pronásledování vyhnuli židovští emigranti. Přímo v Brně však Nosek volil svá slova především tak, jak mu posluchači měli rozumět a co chtěli slyšet. Stejně tak lze pochybovat o tom, že Kopeckého teplický projev měl skutečně podobu „*věcného stanoviska k ožehavé otázce*“, pokud ovšem nezamýšlel jistě bojovně naladěné publikum pouze znudit běžnými frázemi.

Výše uvedené příklady dokládají jediné: přestože je nutné se oficiálně držet ideologického schematismu, tento odpovídá skutečnému uvažování o židovských záležitostech jen částečně. Je možné vyloučit takové chápání židovských záležitostí, které by se vyznačovalo uvědomělou schopností černobílého rozlišení mezi osobami židovského původu, které jsou pro lidově-demokratický stát prospěšné, a těch, kdo nikoliv. Zmíněné příklady z celého společenského spektra umožňují pochybovat o dvou klíčových dobových ideologických argumentech: 1) osoby židovského původu nelze považovat za zdroj společenských problémů samy o sobě, neboť 2) nejsou rozeznávány (antisemitským) způsobem jako záporně se projevující kolektiv, jako Židé.

Přitom potřeba zdůraznit, že v poválečné společnosti již neexistují předpoklady pro antisemitismus, a tudíž židovská otázka, je viditelná opět ve volbě výrazů a obrátů: Kolár se k věci vrací ve svém projevu nazvaném „Ještě naposledy – co víte o židech?“. Podobně jsou formulovány případná a nemnohá vyjádření v tisku, například „*Židovská otázka*‘ vyřízena“,⁴⁸⁹ „*Židovský problém?*“ apod.⁴⁹⁰ Skutečnost, že vyřešení problému jeho popřením ještě neznamená, že skutečně přestal existovat, prozrazují však jiná vyjádření. Není podstatné, zda vykládali politici a jiní těžkosti spojené s židovstvím jako důsledky fašistické okupace či reakčních žvlů. Důležité je, že je jednoduše vykládat museli. Je přitom příznačné, že například dle zápisu jednání vlády stálo na jejím programu jednoduše jednání o „*židovské otázce*“, na jiné schůzi se hovoří o „*Němcích-Židech*“ v protikladu k „*osobám české krve*“, prakticky byl užíván též obrat „*árijského původu*“ atp.⁴⁹¹

Podobně zbytečné by bylo hledat ve vyjádřeních ministrů na vzpomínuté schůzi vlády ideologické odvolávky, že záporné jednání některých osob židovského původu je sociálního

⁴⁸⁹ Kn: „*Otázka židovská*“ vyřízena. Svobodné slovo (4. 7. 1945), s. 3.

⁴⁹⁰ Nesg.: *Židovský problém?* Lidová demokracie (19. 10. 1945), s. 3.

⁴⁹¹ NA Praha, fond UPV-předsednictvo (nezpracovaný materiál), karton 1, zasedání předsednictva vlády dne 16. května 1946 ve věci odsunu Němců z ČSR. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

původu a jeho zdroje je nutné hledat daleko v historii. To by přirozeně znamenalo zdůvodnění příliš oficiální a neodpovídající nutnosti řešit adekvátně aktuální problémy. Ministři museli svůj postoj zjednodušit a to by nebylo možné bez pomoci zažitých výrazů a myšlenkových schémat, předsudků. Proto se předsednictvo vlády dne 14. prosince 1945 usnáší na založení komise pro formulování úpravy státního občanství „*pokud jde o židy*“, tj. nikoliv „*osoby považované za Židy a německé národnosti*“, ale pokud jde o Židy jako celek.⁴⁹² Jaké je tedy ve skutečnosti smýšlení o Židech? Klíčem k jeho poznání je obraz, který převládal v české společnosti o židovském utrpení za války.

Obraz o židovském utrpení za války

*„Mládenci, nic proti tomu, když chcete, udělejte to. Ale vaňte taky tohle [...] znáte mě dobře, víte, že nejsem žádný antisemita, ale to asi nelze tvrdit o lidech doma, přes to všechno, čím židé za nacistů prošli. No, co si budeme povídat, vy jste skoro všichni kluci židovský, s výrazně semitskými jmény, to by na posluchače nemuselo vždy dobře působit, oni třeba nevědí, co víme my, že židé v Evropě měli jen dvojí volbu, utéct nebo zahynout. Rozmyslete si to.“*⁴⁹³

Doporučení ministra Ripky

Teoreticky se ohled na židovské utrpení podařilo prosadit. Rasově pronásledování jsou zařazeni mezi politické vězně zákonem číslo 255/1946 Sb. s odůvodněním, že toto pronásledování představovalo ze strany nacistů politický akt, tj. bylo v podstatě politickou persekucí. Záříjové pokyny MV z roku 1946 upravují blahosklonným způsobem občanství německých Židů s odvoláním na pronásledování Židů, při čemž zdůrazňuje jeho následky (pokyny zmiňují, že „*přímou persekuci přežilo jen deset procent*“ Židů, z nichž si „*polovina nese větší či menší poškození těla a zdraví*“) a jeho specifičnosti („*barbarství nacismu*“ jako první a „*především a ve srovnání s ostatními*“ vyběhlo se právě na nich).⁴⁹⁴

Ve slavnostních projevech zaznívají pochvalná slova o účasti židovských vojáků v zahraniční armádě a ministr národní obrany Ludvík Svoboda neměl těžkosti se stavět jako

⁴⁹² NA Praha, neinventarizované materiály ÚPV, záznam o 4. schůzi předsednictva vlády, konané dne 14. 12. 1945, s. 3, 17. 12. 1945 (Čj.1133/dův.-45).

⁴⁹³ Doporučení ministra Ripky hlasatelům a komentátorům londýnského rozhlasu, jež se v posledním vysílání československé vlády z Londýna na vlnách BBC chtěli rozloučit s posluchači tím, že se jim představí poprvé pravými jmény. **T i g r i d**, Pavel: *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Praha 1990, s. 219.

⁴⁹⁴ „*Není také dnes neznámo, že z těchto osob, pokud mohly být postiženy v oblasti nacistické hrůzovlády, zůstalo na živu jen asi 10% při čemž však přibližně polovina z toho se vrátila z koncentračních táborů s větším či menším poškozením těla a zdraví.*“ Pokyny MV pro rozhodování příslušných orgánů o zachování československého státního občanství osobám židovského původu s německou nebo maďarskou národností ze dne 13.září 1946.

jejich ochránce.⁴⁹⁵ Na ustavujícím sjezdu RŽNO v září 1945 vzpomenu hrdinství židovských vojínů, kterému měl být sám osobně svědkem, Václav Kopecký. Ministr připustil židovské utrpení „jako nejtragičtější stránku lidského utrpení za německé nadvlády“ a dodal, že „v mukách a utrpeních, můžeme říci, dal Hitler dohromady všechny bez rozdílu – arijce i nearijce“.⁴⁹⁶ Avšak právě v případě chápání osob židovského původu jako „účastníků národního odboje“, jak zní dobový obrat, lze vysledovat rozchod mezi oficiálními vyjádřeními a tím, co si veřejnost o těchto osobách jako Židech skutečně myslela.

Osvobozené Československo blahořečilo své hrdiny a jejich boj proti nacismu pasovalo na politický akt přičinění k jeho obnově jako národního státu Čechů a Slováků. Sovětské vlivy výrazně vyzdvihly heroickou a ideově uvědomělou formu rezistence stavící ozbrojený odboj bez ohledu na jeho strategický význam proti pasivní spolupráci či přímo kolaboraci s německými okupanty.⁴⁹⁷ Zásada hrdinství míchající v sobě politické hledisko a historické chápání porážky Němců jako očištění české půdy od němectví se odrazila typicky například v dekretu číslo 12/1945 Sb. o konfiskaci zemědělského majetku Němců, z níž mohla být učiněna výjimka pouze těm osobám, „*kteřé se aktivně zúčastnili odboje a není důležité samo o sobě uvěznění a pobyt v koncentračním táboře, pokud k uvěznění nedošlo v důsledku aktivního odboje*“.⁴⁹⁸ Místo židovského obyvatelstva pronásledovaného nacisty v národním pojetí odboje se stalo nejistým.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ *Ministr národní obrany armádní generál Ludvík Svoboda o židovských bojovnících-mučednících*. In: Věstník, IX/24 (21. 11. 1947), s. 337 – 340.

⁴⁹⁶ *S tribuny sjezdu*. In: Věstník, VII/2 (1. 10. 1945), s. 11.

⁴⁹⁷ Podání československého národního odboje se hrdinskému a uvědomělému podání odboje rychle podřídilo. Srovnej psychologicky a literárně mistrně komentáře takového podání odboje Janem Stránským, které byly přeloženy do čtyř jazyků: **S t r á n s k ý**, Jan: *East Wind Over Prague*. London 1951. Srovnej portrét Jana Stránského: <http://www.narodni.cz/cz/zivotopis.html>

Neznamenalo to však, že by komunisté nebyli připraveni k denunciaci odbojové činnosti svých nepřátel a to poukázáním, že právě podstata buržoazního odboje spočívala v neúměrných civilních ztrátách, za kterými stálo cynické zneužití lidu pány pro jejich naplnění svých soukromých zájmů, přičemž odkazovali především na atentát na Heydricha, který vyvolal drastické německé represálie.

⁴⁹⁸ NA Praha, fond ÚPV–BSA 1945, inv.č. 4 752, sign. 1 364, karta 1 032. Srovnej výměr ministerstva zemědělství, čj. 50133/45–IX/S. ze dne 5. 11. 1945 ve věci konfiskace zemědělského majetku Němců. Srovnej též publicistické vyjádření Rudolfa Kučery: „[...] *vzhledem ke značnému potencialu nebezpečí takové držby, a ponechati ji jen osobám naprosto se osvědčivším, nepokládá ministerstvo zemědělství za aktivní účast v boji za osvobození Československé republiky každý projev neloajality k nacistickému režimu*.“ **K u č e r a**, Rudolf: *Poválečná nemoc ducha a morálky*. In: Střední Evropa, roč. 20, č. (2006), s. 97.

⁴⁹⁹ Gradace národního pojetí odboje vyznívá například v deklarování poslání Svazu osvobozených politických vězňů, totiž: „*vytvořit mohutnou organizaci československých politických vězňů, organizačně pevně skloubenou jednotu lidí, kteří nasadili vše, co měli, i životy, za znovunabytí naší národní a státní svobody*“. *SOPVP, ročenka 1947*, s. 28. V listopadu 1951 vznikl sloučením Svazu bojovníků za svobodu a Svazu ľudových protifašistických bojovníků celostátní Svaz protifašistických bojovníků. Podrobně o organizacích druhého odboje a jejich sloučení viz: **P a š e k**, Josef: *Živá kronika*. Praha 1981. Kapitola *Počátky v organizování účastníků národně osvobozenického protifašistického boje v českých zemích v letech 1945 – 1948*, s. 20 – 38. Strana 23: v provolání se mj. pravilo: „*Účelem Svazu je soustředit všechny bývalé politické vězně, kteří se v žalářích a koncentračních táborech nezpronevěřili národům Čechů a Slováků a nikdy v ničem, po celou dobu hrozné války, nezadali lidské důstojnosti*.“

V londýnském exilu se o vyvražďování Židů vědělo již od roku 1942. V této době se dostávají do zemí protifašistické koalice první konkrétnější informace o jeho podobě a rozsahu.⁵⁰⁰ Dle Viktora Fischla obdržela na sklonku léta 1942 ženevská kancelář Světového židovského kongresu podrobnosti nacistického plánu na vyhlazení Židů, který předala všem zástupcům vlád svobodného světa. Beneše v této věci osobně navštívil člen londýnské exekutivy kongresu. Beneš měl být překvapen a ujistil důkladné přezkoumání věci, zároveň však požádal, aby věc nebyla zveřejněna s obavou, že by mohlo jít o nacistickou propagandu. Odpověď sice připouští brutální pronásledování bezpočtu osob, ale některé dle ní zůstávají na svých místech a nic se s nimi neděje.⁵⁰¹

Československá exilová vláda přesto svolala na 15. prosince 1942 mimořádné shromáždění, během něhož nacistický plán odsoudila. O den později podobné odsouzení přečetl jménem všech spojeneckých vlád v Dolní sněmovně Anthony Eden z britského ministerstva zahraničí. Exilová vláda pomáhala a neignorovala žádnou záchrannou iniciativu, pokud došlo k jejímu vyjednání.⁵⁰² Na druhou stranu byl účinnější zásah ve prospěch Židů komplikován, mj. právě neochotou jejich oficiálního rozlišování jako jedné skupiny obyvatelstva, k níž by mělo být přistupováno zvláštním způsobem.⁵⁰³

Jak upozorňuje Jan Láníček, při posuzování bezprostředních reakcí na vraždění Židů za války je nutné vzít v potaz též jednu velmi důležitou skutečnost: psychologické možnosti dobové veřejnosti vůbec přijmout a uvědomit si tragédii takového rozsahu a provedení.⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ Blíže lze sledovat například již osud první zprávy o likvidaci Židů v plynových komorách, předané na svobodný Západ v červnu 1942, v čase, kdy přišly též zprávy o deportacích slovenských Židů. Podrobně se problematice zpráv o holocaustu, zbusobu a okolnostem jejich přijetí a pomoci Židům na kontinentě věnuje Dagan, Láníček, Kratochvílová, částečně Čížinská. **D a g a n**, Avigdor: *Československá vláda v exilu a Židé*, s. 130 – 137. Kapitola Exilová vláda a holocaust. **K r a t o c h v í l**, Michaela: *The Jewish Aspects of the Czechoslovak Government-in Exile Minority Policy during 1939 – 1948*, s. 10 - 17. **Č i ž i n s k á**, Markéta: *Nástin reflexe holocaustu československých židů v politickém myšlení obnovy poválečného Československa*, s. 110. **D a g a n**, Avigdor: *Die tschechoslowakische Exilregierung und die jüdische Tragödie während des Zweiten Weltkrieg*. In: Kárný, Miroslav – Blodig, Vojtěch – Kárná, Margita (eds.): *Theresienstadt in der endlösung der Judenfrage*. Prag 1992, s. 279.

⁵⁰¹ Fischl za tuto neprozíravost Beneše nekritizuje – zprávy z protektorátu byly tehdy dle něj velmi řídké a navíc se netýkaly Židů nebo pouze zkraseně. Fischl cituje Benešovu odpověď Eastermanovi, kterou mu zaslal až po urgenci v listopadu 1942. Dle šetření československé vlády nic nenasvědčuje tomu, že by nacisti připravovali plán totální likvidace Židů, viz například: **K r a t o c h v í l**, Michaela: *The Jewish Aspects of the Czechoslovak Government-in Exile Minority Policy during 1939 – 1948*, s. 12.

⁵⁰² **D a g a n**, Avigdor: *Československá vláda v exilu a Židé*, s. 134 a 135. Případy možnosti evakuace Židů a dohod s Němci viz strana 135. Na straně 136 a částečně 137 obecněji a skrytě také k vnímání československého přístupu k Židům a citace části Masarykova projevu v československém vysílání z Londýna na přivítání židovského nového roku 1943.

⁵⁰³ K tomu dochází přesto, že jsou opět viditelné náznaky, že se tak neoficiálně stejně děje, jak dokládá například Benešova žádost z ledna 1943 žádající domácí odboj o informaci o obětech v protektorátu, výslovně však bez Židů, doslova obratem „našich obětí“. **Č i ž i n s k á**, Markéta: *Nástin reflexe holocaustu československých židů v politickém myšlení obnovy poválečného Československa*, s. 103, pozn. 7.

⁵⁰⁴ Identifikovat proces jak se stává informace vědomostí, se pokusil Jehuda Bauer a Victoria Barnett. Informace měla být podle nich široce dostupná, ale první reakce na vraždění v Evropě byla nevíra, indiferentnost, pasivita,

To, co se zdá být jednoznačné v současnosti, přesahovalo zkušenostní horizont tehdejší populace a platí to stejně tak pro Židy, kteří válku přežili ve spojeneckých státech.⁵⁰⁵ Není též neznámou skutečností, že oficiální místa neměla zájem ani na velké a spontánní vlně autobiografických svědectví o válečném období ze strany českých autorů.⁵⁰⁶ Nelze však pochybovat, že s rozsahem a brutalitou tragédie se mohl kdokoliv seznámit a do obecného povědomí vstoupila definitivně v souvislosti s norimberským procesem.⁵⁰⁷ Dokládá to například Svobodné Slovo: „*Ač stejný osud jako židům přisoudil Hitler i národům jiným, vysvitlo z dokumentů, dnes předložených, že jsou to právě židé, kteří nacistické běsnění zaplatili nejdrážce, uváží-li se jejich oběti v procentech.*“⁵⁰⁸

Každopádně, výsledný obraz pronásledování Židů nacisty se začal v postoji k přeživším Židům projevovat tak, že je sice na jedné straně deklarována účast a podniknuty kroky k poskytnutí pomoci, jejich účinnost je ale snižována, neboť není možné ji koncipovat a účinně prosadit pro politickou neochotu rozeznávat Židy vedle vítězného národa Čechů a Slováků. V říjnu 1943, když předložil „Sociální výbor židů“ londýnskému exilovému MSP „Návrh zásad pro repatriaci Židů násilně deportovaných“, resort se k němu vyjádřil v několika bodech krajně odmítavě a s odůvodněním, že Židů je hrstka a míra utrpení v Buchenwaldu je podobná jako v Terezíně. Důležitá je zmínka, že zvláštní přístup k Židům by měl dopad na oživení antisemitismu. Proto je návrh označený za vůbec naivní a místy až groteskní, je zavržen a doporučeno neprovádět již další akce Sociálního výboru Židů.⁵⁰⁹

Snižování rozsahu a podoby pronásledování Židů je novým fenoménem, který má ovšem základy v tradiční předpojatosti vůči Židům a jako takovému bude věnována pozornost později. Nyní lze doplnit některé praktické projevy vytlačování židovského utrpení z vědomí české společnosti bezprostředně po skončení války. Židovské oběti nejsou oficiálně vzpomínány jako takové, samostatně, nebo nejsou vzpomínány vůbec.

posilované pocitem bezmocnosti (Barnett). Vědět znamená obvykle několik fází, informace musí být jako nová realita, kterou člověk přijal až poté, co je rozšířena a je jí uvěřeno, přičemž svojí roli hraje představa o své vlastní akceschopnosti či spíše neschopnosti sám zasáhnout (Bauer). Za upozornění na tyto teze děkuji Janu Láníčkovi.

⁵⁰⁵ Tragický osud Židů se nedočkal po válce adekvátní pozornosti na celém světě. Dlouhou dobu jsou přehlíženi přeživší Židé též v nově vzniklém židovském státě, který svoji identitu budoval původně vynášením fyzického boje palestinských Židů na straně spojenců, a to s podobnou ideologickou dikcí, která zaznívala v Československu.

⁵⁰⁶ Dokumentární literatura k období války (přehled a tendence) viz: **J a n o u š e k**, Pavel a kol.: *Dějiny české literatury 1945-1989*. I. sv. Praha 2007, s. 219 – 228.

⁵⁰⁷ Více viz: **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 40- 42. Kapitola 3.1. Zpravodajství o zahraničních procesech.

⁵⁰⁸ **Č i ž i n s k á**, Markéta: *Nástin reflexe holocaustu československých židů v politickém myšlení obnovy poválečného Československa*, s. 104, pozn. 16. Vyčerpávajícím způsobem o reflexi holocaustu v českém tisku viz: **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 24 – 39. 2. Kapitola *Zachycení holocaustu v českém tisku*.

⁵⁰⁹ NA Praha, fond MSP – Londýn 1940 – 1945, karton 58.

Pokud se jedná o adresná vyjádření a projevy politiků, kterým se nevyhnuli například při slavnostních akcích organizovaných židovskou organizací, tito raději zdůrazňují jejich příslušnost k českým obětem a jejich sounáležitost s českým odbojem. Zařazení Židů mezi české oběti války je zdůrazňováno jako důkaz, že v poválečné republice nelze osoby židovského původu rasisticky na základě tohoto původu rozlišovat. Zde je voleno obecnější, historické stanovisko, totiž přiznání ideové příslušnosti Židů k československé myšlence a odvolání na jejich tendenci přiklánět se před válkou v boji proti germánskému živlu postupně k češství. Například podle Kolára totiž:

„[...] přes všechny rasové předpisy úřadů Druhé republiky i úřadů protektorátních nepřestali býti [Židé – pozn. autora] Čechy. Ani tehdy ne, byli-li vylučováni z národa Národním souručenstvím či novinami, jež číst nesměli a přece je četli, - nebo úřady, jež nakazovaly zvláštními oběžníky, že slovo žid jest psáti s velkým Ž.“⁵¹⁰

V připomínkovém řízení k zákonu o osvobozených politických vězňích lze pozorovat, že úředníci ministerstev umisťují rasově pronásledované na nejnižší příčku zákonem zvýhodněných obětí nacismu, případně vůbec uvažují o jejich vynětí z působnosti zákona. Rasové pronásledování je vnímáno jako odboj „pasivní“, to znamená, že jeho oběti se postižení stali nikoliv pro dobrovolnou účast na aktivním boji, jehož účelem sledovali obnovení československé republiky.

Humanitární rozměr tragédie Židů je do značné míry potlačen. Výstižně to dokládají například výsledky jedné ankety, s níž se redakce týdeníku Dnešek otázala čtyř významných osobností, které prošly koncentračními tábory, na jejich zkušenost s národnostmi tam internovanými.⁵¹¹ Dr. Bušek udává, že na nejnižší příčce se nacházeli po německých zločincích „židé“, jež shledává naprosto „neodolnými“ a do čtrnácti dnů „hynoucími“ a navíc mezi sebou – na rozdíl od Čechů – nesolidárními. Další z dotázaných, který se staví k členění dle národnosti skepticky, uznává, že v Osvětimi, pokud jde o „židy“, měli všechny důvody k propadnutí zoufalství, nejen pokud šlo o životy jedinců, ale o osud „celého židovstva“ vůbec, neb co se s nimi dělo „a co je dnes všeobecně známo“, svědčilo den ze dne zřetelněji o tom, že jde o bytí či nebytí židů vůbec. „I mezi nimi tak ovšem“ poznal mnohé, kteří se chovali hrdině a zápasili o svůj život do posledního dechu. Ostatní dva dotázaní o Židech nehovoří.

Mnohé dokumenty vzniklé činností MV dokládají, že kompetentní úřady se případy souvisejícími s pronásledováním Židů za okupace zabývat musely. Záznamy vzniklé jejich

⁵¹⁰ Kolár, Erik: *Ještě naposledy – co víte o židech?*

⁵¹¹ Češi v koncentračních táborech. In: Dnešek, roč. I, č. 15 (4. 7. 1946), s. 234 – 240.

činností mohou být důležitými doklady o případných rozdílech mezi vyšetřováním politické a rasové persekuce. Takovým zdrojem pramenů jsou jistě spisy retribučního soudnictví vzniklé šetřením a stíháním válečných zločinů a provinění vůči českému národu.⁵¹² Retribuce, ukotvené v poválečném zákonodárství takzvaným velkým a malým retribučním dekretem, neměla stíhat pouze nacisty, ale v souladu s dobovou ideologií „očistit český veřejný život od fašistických prvků“, tj. potrestat též české kolaboranty.⁵¹³

V kapitole o restituci židovského majetku bylo vzpomenu, že za trestné se považovalo nabytí tohoto majetku za okupace v tom případě, kdy nový majitel zneužil situace, v níž se původní vlastník vzhledem ke svému postavení ocitl. Stanovil to § 10 retribučního dekretu číslo 16/1945 Sb. z 19. června 1945.⁵¹⁴ Dle tohoto ustanovení mohli navrátní se Židé žalovat též nenavrácení majetku z úschovy u svých českých sousedů. V tomto ohledu si komentátoři retribučních případů všímají sklonů obžalovaných tvrdit, že o část majetku přišli, což jim potvrdil obvykle český svědek. Senát lidového soudu žalobu zamítl a zprostil obviněného obžaloby.

Jednodušeji se dokazovaly vzhledem k existenci písemných dokladů a výpovědí svědků dle paragrafu 10 případy arizace, to znamená postoupení vlastnictví židovského majetku. Mezi další stíhané skutečnosti patřilo udávání Židů pro nenošení hvězdy, hromadění zásob, překročení nařízení apod. Během okupace. Nejčastějším důvodem udání byla osobní msta a zájem o majetek. Některé spisy dokládají též vyšetřování německé samosprávy a gestapa za trestání přestupků Židů a za vydání či uplatňování protizidovských nařízení.⁵¹⁵ Některé obecné trendy v souzení zločinů na Židech může dokládat proces s Karlem Rahmem

⁵¹² Obecně o retribučním soudnictví a přehled jednotlivých spisů dle archivů viz: **B o r á k**, Mečislav: *Spisy mimořádných lidových soudů z let 1945 – 1948 v českých archivech a možnosti zkoumání židovské problematiky*, s. 31 – 58. K restituci obecně srovnej též: **F r o m m e r**, Benjamin: *National Cleansing: Retribution Against Nazi Collaborators in Post-war Czechoslovakia*. Cambridge 2005. Retribuční soudnictví a „židovské“ případy přirozeně refletoval též tisk, více viz: **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 42 – 45.

⁵¹³ Principiálně byl jejich účel zamýšlen, jak Borák cituje předsedu jednoho z lidových soudů, že „nebude mstít se za spáchaná zvěrstva německých vetřelců, nýbrž soudit po právu. Nebudou soudit těžké viny, která spáchala německá mašinérie jako kolektiv, nýbrž vinu každého jednotlivce. Budou soudit tvrdě, avšak spravedlivě“.

B o r á k, Mečislav: *Mimořádný lidový soud Moravská Ostrava a projevy antisemitismu v jeho spisech*. In: *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před retribučními soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945 – 1948 a v některých zemích střední Evropy*, s. 52.

⁵¹⁴ „Kdo v době zvýšeného ohrožení republiky zneužil tísň, způsobené národní, politickou či rasovou persekucí, k obohacení se na úkor státu, právnícké či fyzické osoby, měl být potrestán vězeněním do pěti do deseti let.“ Viz na příklad: **B e d n a ř í k**, Petr: *Problematika paragrafu 10 retribučního dekretu č. 16/1945: (zneužití tísň, způsobené mj. též rasovou persekucí, k obohacení se) na příkladech případů projednávaných u Mimořádných lidových soudů Praha a Litoměřice*. In: *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před retribučními soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945 – 1948 a v některých zemích střední Evropy*, s. 12 - 19.

⁵¹⁵ **J a r k o v s k á**, Lucie: *Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádného lidového soudu v Hradci Králové*. In: *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu*, s. 32.

u lidového soudu v Litoměřicích v dubnu 1947, neboť Rahm představoval v tu dobu nejvyššího představitele nacistické protižidovské politiky v českých zemích. Podle Krejčové případ velitele terezínského ghetta Rahma vzbudil minimální zájem, což vyplývá zvláště srovnáním s procesem s Heinrichem Jöcklem, velitelem terezínské Malé pevnosti, věznice gestapa.⁵¹⁶

Účastníci historického projektu o retribuci odhadují procento případů, ve kterých soudy řešily kauzy spojené s proviněním proti Židům, nejčastěji okolo pěti procent jejich celkového počtu. Jak ovšem sami komentátoři přiznávají a upozorňují, posoudit jednotlivé případy a formulovat závěry o retribučních případech pokud jde o Židy je značně komplikované.⁵¹⁷ Je tomu tak z mnoha důvodů. Zvláště je však sotva možné hovořit o čistě „židovských případech“. Většinou byla dotyčná osoba obviněna z více provinění, při čemž jako nejvíce závažné bylo shledáváno fyzickému ublížení, udavačství a příslušnost Čechů k fašistickým organizacím. Právě mnohým českých fašistům přitížila okolnost, že projevíli v praxi své protižidovské smýšlení.⁵¹⁸

Dle Boráka další ustanovení retribučního dekretu umožnila soudit též projevy antisemitismu jako podporu nacistického hnutí, deportace jako „zločin veřejného násilí loupeží lidí“, „veřejného nakládání s člověkem jako otrokem“, „bezprávného omezování osobní svobody člověka nebo loupeže dětí, zločin vraždy, zabití, těžké ublížení na těle a vydírání“.⁵¹⁹ Mezi případy izolovanými badateli jako židovské či s židovskou problematikou jsou na druhou stranu zaznamenány též takové, kdy veřejnost podala Židům

⁵¹⁶ **Krejčová**, Helena: *Karl Rahm. Otázky (ne)nastolené a (ne) zodpovězené*. In: *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu*, s. 180 – 203. Podle Krejčové lze litovat, že se „Rahmův proces nestal příležitostí k pokusu o plné a naléhavé začlenění této problematiky /židovské exterminace/ do komplexního vnímání celé široké škály nedávných válečných zločinů“ (s. 182).

⁵¹⁷ „Z hlediska poválečného vnímání antisemitských deliktů je celkem nepodstatné, zda se tyto delikty za války skutečně staly či zda bylo obvinění falešné nebo neprokázané. Přesto však, pokud by se brala v úvahu presumpce neviny, tak je zvláštní, že bychom se zabývali většinou reflexí neexistujícího skutku. Je pak otázkou, jestli by nebylo historicky korektnější zkoumat zvlášť delikty prokázané a zvlášť neprokázané, kde by šlo právě jen o tuto reflexi. Z toho pak ovšem vyplývá další problém, a sice, jak postupovat v případě zproštění viny či zastavení řízení, u nichž však bylo obvinění potvrzeno více svědky. Zda tedy považovat rozhodnutí komise za nekorektní a jako takové ho uvádět, a osobovat si tak právo na vlastní posouzení případu pouze na základě jeho spisu. Další související metodickou otázkou pak je, jak postupovat v případě, že se u konkrétního člověka obviněného z jiného deliktu objevuje antisemitský delikt pouze v ojedinělé výpovědi svědka, a toto svědectví pak už nebylo nikterak dále zkoumáno. Tuto skutečnost lze opět interpretovat různě – buď jako nevíšimavost komise vůči antisemitskému deliktu, nebo jako objektivně nepodstatnou věc při obvinění z mnoha přečinů [...] nebo brát důsledně, že jedna neověřená výpověď není z právního hlediska relevantní.“ **Rybář**, Jan: *Antisemitské delikty ve spisech trestních komisí nalézacích Ústředního národního výboru hl. m. Prahy (výsledky výzkumu)*. In: *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu*, s. 154, pozn. 334.

⁵¹⁸ **Jarkovská**, Lucie: *Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádného lidového soudu v Hradci Králové*, s. 34.

⁵¹⁹ **Borák**, Mečislav: *Mimořádný lidový soud Moravská Ostrava a projevy antisemitismu v jeho spisech*, s. 57.

pomocnou ruku.⁵²⁰ Mnohdy soud odsouzenému snížil trest za jeho pomoc uprchlým Židům a jejich skrývání, což svědčí o uznání nebezpečí, respektive vědomí toho, co za takový čin hrozilo za trest.⁵²¹ Možnost zvážení případů šetření a souzení protižidovského jednání za okupace komplikuje nutnost posoudit řadu technických skutečností: nebylo svědků ani obětí (jedni utekli, druzí zahynuli), nacističtí úředníci vykonávali svojí službu anonymně a vůbec jsou raději němečtí pachatelé vysídlováni.⁵²² Neexistence jednotného přístupu k židovským záležitostem se projevila v praxi soudů a to tím, že se značně lišila místo od místa a případ od případu.

Význam spisů retribučního soudnictví spočívá spíše v tom, co dokládají formulace jejich textového obsahu. Tendencí a konotací ve vyjadřování nalézacích komisí v souvislosti s uváděním židovských svědků si všímá ve své studii Jan Ryba - tyto dokládají snižování jejich výpovědí jako někoho, kdo je apriorně považován za někoho jiného a méně cenného než věrné Čechy: například proti jisté proviněné osobě vypovídali „*dvě Židovky a dva svědci*“. Lze narazit na snahu rozdělit ideologicky přístup k Židům na správný a nesprávný, což nám připomene zdůvodnění jednoho řízení, které je zastaveno proto, neboť „*obviněný kritizoval jednání Židů nikoliv z rasistické zášti, nýbrž z hlediska národnostního pro nepřístojné chování Židů vůči Čechům*“. Takových případů jsou dle Ryby ve spisech desítky.⁵²³

Mohou si Židé za svojí tragédii sami?

Záříjové pokyny MV a zákon číslo 255/1946 Sb. za vyjádření smýšlení lidu o židovské tragédii a těch, kteří přežili, považovat nelze. Jisté je, že nahlížení židovské

⁵²⁰ Týž, s. 52 – 78. Borákův příspěvek je rozhodně inspirující a příkladový ze všech nejvíce: spisy 60 osob, ve kterých se nějak objevuje ant. tak svědectví o pomoci Židům – více motivů takže dohromady hovoří celkem o 90 židovských motivech, z čehož 76 projevy ant. a 14 pomoci; ze 76 – 8 případů protižidovského rasismu a ant. Propagandy, 32 udání (23 Židů, 9 Čechů za pomoc Židům), 17 násilné činy proti Židům ze strany fašistů, 12 případů arizace. Stíhaných Němců mělo být k Čechům 30:30, dále 4 „*rasový Židé*“, z nichž se tři měli hlásit k německé národnosti.

⁵²¹ **J a r k o v s k á**, Lucie: *Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádného lidového soudu v Hradci Králové*, s. 32.

⁵²² Dle Schallnera proto nejsou mezi obviněnými skoro žádní Němci z udavačství, většinou jen Češi: Schallner dohledal ve spisech retribučních soudů v Jihlavě, že: „*Mezi souzenými kauzami [spisy Mimořádného lidového soudu v Jihlavě týkající se Židů, obvinění 58 německých a 45 českých osob – pozn. autora] je plná polovina kauz, které byly posuzovány jako trestní čin podle § 10, tj. obohacování se při zneužívání rasové a národnostní tísně. Přesto, že se jednalo o závažné trestné činy, většina z těchto případů nebyla důvodem k uznání viny v rozsudku.*“ **S c h a l l n e r**, Dieter: *Židovská problematika a retribuční soudy v Jihlavě 1945 – 1948 (komparativní analýza soudních spisů)*. 1. část: Němci. In: Jihlavská archivní ročenka, IV/2004, Jihlava 2004, s. 172.

⁵²³ **R y b a**, Jan: *Antisemitické delikty ve spisech trestních komisí nalézacích Ústředního národního výboru hl. m. Prahy (výsledky výzkumu)*. In: *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu*, s. 153, pozn. 329.

tragédie za války souvisí se smýšlením české veřejnosti o Židech asociačně: Židé jsou oběti nacismu, ale nejsou účastníci československého odboje a lze proto vznést otázku, zda měli na jeho cílech zájem, tj. zpochybnit jejich loajalitu k Československu. To znamená, že česká společnost sdílí předpoklad, vědomí o tom, že Židé nebyli kladně působícím prvkem před válkou. Je možné vypozerovat dokonce náznaky chápání persekuce Židů jako něčeho, za co si vlastně mohou sami.

Ministr Šrobár na jednání vlády o slovenských protižidovských výtržnostech prohlásil, že Topoľčany byly za první republiky sídlem iredenty a zdejší Židé, tvořící čtvrtinu tamního obyvatelstva, republiku poškozovali. Ursíny tamtéž uvozuje, že příčiny současných problémů Židů je nutné vidět v jejich nepřilíšném zapojení do „*národní fronty Čechů a Slováků*“ před válkou. Členové vlády pouze reprodukovali pohled svých služebně podřízených, kteří jim v tomto duchu předkládali o židovských záležitostech informace. Gottwald, který se na vzpomenué schůzi vlády zdržel komentářů, obdržel později podrobný čtyřstránkový rozklad o příčinách protižidovských nálad na Slovensku - jeho autor je nalézá nejen v protižidovské propagandě během šesti let německé okupace, nýbrž také v repatriaci Židů, kteří zde údajně nikdy nežili a vůbec se nezapojili do „*všeuzitočných prác při rekonštrukcii vojnou zničených částí Slovenska*“; odkázáno je též na jejich údajně značný podíl na černém obchodě a maďarizaci.⁵²⁴

Zvláště typickým způsobem jsou nacházeny chyby na Židech samotných bezpečnostními orgány ve zprávách o protižidovských náladách a v komentářích čtenářů českých novin. Hned v několika případech se snaží pisatelé zdůraznit, že Židé jako celek si za tyto nálady mohou svým záporným chováním a jednáním sami.⁵²⁵ Podobný přístup lze nalézt též v praxi národních výborů. Skutečné smýšlení o Židech proto nemohlo odpovídat ideologickému rozlišování mezi tím, že pouze někteří Židé jsou nositeli záporných národnostních a sociálních znaků, a to jen proto, neboť se tak stalo nezdravým historickým vývojem, jímž prošli. To by totiž znamenalo, že o Židech se skutečně a upřímě nehovoří

⁵²⁴ „Slovenské“ zasedání vlády. **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 51 – 54. Srovnej dále: NA Praha, fond MV-NR, inv.č. 128, karton 12 014, hlášení Oblastního velitelství NB Humenné, 5. 1. 1947. Patrný názor, že Židé se chovají povýšeně a nezapojili se do budovatelského díla. Zatímco mají všichni ostatní trpět bídou a nouzí, Židé jsou již zase na dobré sociální úrovni, jak tomu bylo před válkou.

⁵²⁵ V případě dotazu vzneseného MV na Úřad národní bezpečnosti v Liberci, zda tam nedochází k násilí na internovaných židovského původu, tamní referent projevil vlastní iniciativu připojit zprávu o projevech „*určité anymnosity vůči židům*“, při čemž ji ovšem mají vyvolávat oni sami svým chováním. Archiv MV Kanice, fond E, i. j. 7, karton 3, Úřad NB v Liberci pro MV ve věci „*Věznice krajského soudu v Liberci – zlé nakládání s židy*“, 6. 11. 1945. Tamtéž. Židovská náboženská obec v Praze pro MV, 16. 10. 1945. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

jako o kolektivu, v rámci něhož lze nacházet kolektivní znaky jeho chování, to znamená nacházet nějakou židovskou mentalitu. To se ovšem očividně neděje.

Vše nasvědčuje tomu, že vzorce a mechanismy smýšlení o osobách židovského původu se právě jako o Židech jako jedné skupině formovaly. Zřetelně se tak dělo podstatně delší dobu a tyto vzorce a mechanismy nelze oddělit od rasového antisemitismu, který měl být oficiálně zavlečen do českých zemích během šesti let německé okupace. Vztah zastávaný napříč českou společností vůči Židům se dle všech náznaků vyznačoval spíše sléváním kolektivních předsudků dohromady a jejich vzájemným doplňováním se v čase. Lze říci, že předsudky se v konečné podobě ustálily v předpojatost k židovskému obyvatelstvu. Předpojatost tudíž nepředstavuje pouze soubor předsudků, ale především jejich dynamické spolupůsobení, formující ve výsledku obraz o Židech jako zástupcích skupiny, kteří jednají a chovají se typickým způsobem. Popis záporných předsudků a jejich promítnutí v celkovou předpojatost vůči Židům je předmětem následujícího textu.

Předsudky o Židech

Mnoho dobových vyjádření k židovským záležitostem dokládá tendenci ztotožňovat osoby židovského původu s Němci. Hovořit o osobách židovského původu jako o „*exponentu němectví či maďarství*“ je nakonec oficiálně přípustné. Stejně tak je možné zastávat názor, že národnostní cizost Židů vzhledem k češtví se projevila též v jejich sociální odlišnosti. Takové spojení může být dynamické povahy: Židé nejsou pouze cizí živel českému národu, nýbrž živel, který Němci využívali pro velký objem židovského kapitálu k hospodářskému šíření své kulturní dominance, a tím politického vlivu v českých zemích. Proto se objevuje v mnoha obměnách například tvrzení, že Židé jsou „*agenty německé industrializace*“. Bezpečné vody ideologické korektnosti však opouští jedno pojetí, které z takového historické konstrukce vychází: Židům jako celku nelze pro jejich národnostní a hospodářskou cizost důvěřovat politicky a lze pochybovat o jejich loajalitě vůči českému národu a jejich republice.

V mnohých dobových vyjádřeních bývá předválečná kulturní inklinace některých Židů k němectví podávána jako projev nepřátelství, kterého se měli dopustit dokonce vědomě a s úmyslem ovládnout společně s Němci životní prostor příslušející Čechům. V současné době mohou překvapit některé dobové názory, spojující, ať již přímo či nepřímo, jednání židovského obyvatelstva s podporou nacistického hnutí v Československu ve třicátých letech. Domněnky o pomoci Židů na rozbití republiky dokládá například zpráva Okresní správní komise v Ústí nad Labem:

„Další a stejně důležitou podmínku, tedy věrnost demokraticko-republikánské myšlenky Československa, však mnozí z nich [Židů – pozn. autora] splnit nemohli, neboť OSK je známo chování mnohých židovských příslušníků, kteří nejen trpěli nacistické rejdy ve svých podnicích, mnohdy je podporovali, byť tak činili z obavy o svůj majetek [...] Důkazem jsou zejména míšenci, kteří byli již o republice členy SdP tak dlouho, až byli vyhozeni pro svou rasovou příslušnost. Ti Židé, u nichž se prokáží dvě podmínky, budou individuálně osvobozeni od nošení bílé pásky [jako ostatní Němci – pozn. autora].“⁵²⁶

Argument, že Židé podporovali německá nacionalistická hnutí, skutečně po válce existoval. Proč tomu tak mělo být, dokresluje obraz o Židech jako osobách, jejichž klíčovou motivací ve společenském jednání zůstává zisk. Václav Řezáč rozvíjí ve svém známém románu o poválečném osídlování pohraničí charakter vlastníka textilní továrny, Žida Püchlera, který měl „slyšel trávu růst“, a proto přijmul již v roce 1932 svého německého účetního za společníka, který mu věrně sloužil až do doby, kdy v Kadani začlo sloužit gestapo a Püchlera poslali do koncentráku.⁵²⁷ Řezáč přebral sdílený soubor argumentů o židovské nelояlnosti, vyjádřený ostatně otevřeně v říjnu 1945 - tj. v době, kdy není ještě revoluční otevřenost přidušena tolik ideologickou korektností - také v ústeckém Předvoji: splnit podmínku zachování věrnosti československé republice nemohou též ty osoby:

„[...] které sice trpěly z důvodu rasových, byly však již v dobách republiky členy SdP. Tyto nemohly zůstat věrni, když již tehdy věrni nebyly. Podle zjištěných skutečností jsou židé většinou národnosti německé a dokonce někdy i ti, kteří byli za války v zahraničí, aniž se aktivně zúčastnili boje za osvobození republiky. U osob, které byly v koncentračních táborech nutno zjišťovat důvody. Nebyly to vždy důvody politické, nýbrž i jiné kriminální delikty [vyhnání plodu, deserce bez polit. zbarvení].“⁵²⁸

S velkou pravděpodobností panovalo mínění, že Židé si s Němci dobře rozuměli v obchodních záležitostech, a proto jim ustupovali, a to i poté, co se z těchto Němců po roce 1933 stali nacisté. Tak se měla projevit jejich kolektivní vlastnost, totiž zájem pouze o svůj materiální prospěch a ideologická bezásadovost, přičemž na jejich pronásledování nacisty je naráženo na jako jakési zadostučinění, totiž že na svůj materialismus nakonec sami doplatili - jak vkládá Řezáč do úst jednoho z kapitalistických charakterů: „s Němci jsme jednali, ledacos předstírali, dokonce že jsou getlemeni, ale 15. března byl se vším konec“. Ostatně, společník Řezáčova Žida Püchlera, ten, který měl „ty správné árijské babičky“,

⁵²⁶ Dopis RŽNO adresovaný MV, ve kterém protestuje židovská organizace proti diskriminování židovských občanů německé národnosti OSK v Ústí nad Labem, 12. a 19. 10. 1945. **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 28 - 30.

⁵²⁷ **Ř e z á č**, Václav: *Nástup*. Praha 1951, s. 38.

⁵²⁸ Archiv MV Praha, 425-233-2, korespondence Arnošta Frischer, opis článku O československém státním občanství od dr. Vladimíra Höniga, uveřejněného dne 27. 10. 1945 v Předvoji. K zdůraznění dobové relevantnosti podobných názorů připomeňme, že podle Soukupové se v roce 1935 měla dokonce rošířit fáma, že pražští Židé volili henleinovce. **S o u k u p o v á**, Blanka: *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*. Bratislava 2005, s. 81.

se nestal nikým jiným než nacistickým starostou města, v němž se děj Řezáčovy románové sagy *Nástup* odehrává.⁵²⁹ Polistopadová spisovatelka Denemarková, která ve své knize reprodukuje příběh židovské pamětnice, pravděpodobně od ní přejímá další možné dobové klišé, totiž že pobyt v koncentráku ještě nevyloučil, že Žid mohl být nacista, neboť kteréhokoliv z nich mohli prohlásit za čestného árijce, pokud mohl a chtěl být hospodářsky užitečný.⁵³⁰

Ostatně, po osvobození se vlastně opakovala situace, která nastala po skončení první světové války, kdy v nacionálním rozvášnění mnozí Češi obviňovali Židy z neloajality k českému národu a jeho státoporným snahám během velké války. Vlna protižidovských násilností si tehdy vyžádala i lidské oběti.⁵³¹ Dnes jsou případy přímé či nepřímé spolupráce či podpory fašismu ze strany osob židovského původu považovány za něco nemyslitelného. Je však vhodné doplnit, že běžný život je však skutečně dokázal vytvořit a posílit tak stereotypní uvažování. Například spisy retribučního soudnictví dokládají mnohé případy prošetřování a prokázání případné nepřátelské činnosti osob židovského původu za války. Ministr Ursíny na jednání vlády o slovenských událostech poznamenal – vzhledem k neplánované diskusi židovské problematiky s pozoruhodnou informovaností – že mezi konfidenty a spolupracovníky tisoovského a německého režimu bylo padesát dva Židů. Podle Ursínyho proto není divu, že se proti nim nyní obrací zášť lidu, neboť by u nich spolupráci s nacisty nikdo kvůli jejich pronásledování nepředpokládal, a proto jsou o to nebezpečnější.⁵³²

Mimo retribuční soudnictví byla prošetřována činnost a podíl představenstva Židovské rady starších v Praze (ŽRS) na deportacích a utrpení židovského obyvatelstva v českých zemích.⁵³³ Projednávání těchto a jiných případů nedokládá úmyslné snahy očernit židovské obyvatelstvu jako takové a v případě ŽRS je po vyslyšení svědků uznáno, že tato neměla vliv na sestavování transportů a nenaplnovala nařízení, které jí ukládali nacisté, horlivěji,

⁵²⁹ **Řezáč**, Václav: *Nástup*, s. 38. V pokračování *Nástupu*, v románu *Bitva*, Řezáč vzpomíná varnsdorfský případ prostřednictvím hlavního hrdiny komunisty Bagára jako odkaz na „otevřený útok“ proti znárodněnému průmyslu, kterým měli kapitalisté dokázat, že „znárodněný průmysl je neohrabaný proti soukromým podnikatelům“. **Řezáč**, Václav: *Bitva*. Praha 1956, s. 62.

⁵³⁰ **Denemarková**, Radka: *Peníze od Hitlera*, s. 95.

⁵³¹ Stalo se tak v Holešově, srovnej: **Fišer**, Zdeněk: *Poslední pogrom. Události v Holešově ve dnech 3. a 4. prosince 1918 a jejich historické pozadí*. Kroměříž 1996. Pověst o cizorodosti Židů provázela židovské obyvatelstvo běžně za první republiky. Srovnej například: **Rhová**, Marie: *Jewish Politics in Central Europe: The Case of the Jewish Party in interwar Czechoslovakia*, s. 18, pozn. 54. Studies at CEU. <http://www.ceu.hu/jewishstudies/yearbook.htm>.

⁵³² **Kaplan**, Karel - **Bulínová**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 21.

⁵³³ **Jechová**, Květa: *Deník žalobce ve státním oblastním archivu Praha ve druhém čtení*. In: *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu*, s. 113 a 114. Srovnej: **Jechová**, Květa: *Deník žalobce jako přístupová cesta k porozumění fondu mimořádného lidového soudu anebo jen oklika?* In: *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu*, s. 106 – 110.

než musela.⁵³⁴ Jediným dokladem obav ze zneužití takových případů zůstává deníkový záznam Leo Hermanna, který si do něj při své návštěvě Prahy poznamenal, že v židovských vrstvách panovala obava z vyšetřování a souzení člena samosprávy terezínského gheta Murrelsteina, probíhajícího před litoměřickým lidovým soudem. Nebezpečí podání Murrelsteinova případu jako protizidovského monstrprocesu, z něhož by vzniklo zdání účasti Židů na zločinech na nich samotných, je ovšem již záležitost politického charakteru.⁵³⁵ Takové případy⁵³⁶ pochopitelně nepopírají skutečnost pronásledování Židů za války kolektivním způsobem. Zároveň to nevyklučovalo jejich případné označení jako Němců či k německé inklinující entitě před válkou a dokonce za ní.

Je možné si připomenout záporný obraz o židovských emigrantech, který ministr Kopecký označil za „židovské panikáře“.⁵³⁷ Emigranti měli dokázat svůj záporný poměr k republice snahou se z ní vystěhovat, když bylo v roce 1938 a 1939 nejhůře a potřebovala nejen jejich občanskou věrnost, ale především kapitál.⁵³⁸ Na adresu emigrantů se ozývala obvinění, že se měli vyhýbat pomoci československé věci i v cizině během války, tj. nezúčastnili se aktivního odboje za osvobození Československa. Již v době předcházející evakuaci československého exilového vojska z Francie se měly v rámci něj projevit různě závažné problémy ve vztazích mezi Židy a vojáky ostatních národností.

V Británii se náznaky záporného chápání dotkly židovské emigrace jako celku. Hovoří o tom nepřímě Prokop Drtina. Po svém příjezdu do Londýna si dle svých slov nemohl nevšimnout, že politická morálka emigrace je hodně nízká. Jednu z příčin viděl i v tom,

⁵³⁴ SOA Praha, fond Deník žalobce krajského soudu Praha, st 801/1947, st. 26 310/47. TK XVIII/16 146/47. 10. 4. 1947. Veřejný žalobce u Mimořádného lidového soudu v Praze navrhuje zahájit trestní řízení proti Ottu Grosmannovi, Erichu Krausovi a Fr. Kronbergovi za horlivé počínání ve funkci ŽRS při vybavování transportů. Žalobu na zmíněné členy bývalé ŽRS podal v říjnu 1946 Rudolf Frank, neboť dle jeho názoru „zavinili [jeho] zařazení do transportu a mé věznění v Terezínském ghetu, čímž byli nápomocni německým v jejich rasovém útlaku, svým jednáním zapříčinili, že se mnou bylo nakládáno jako s otrokem a byla způsobena ztráta svobody a byl jsem vydán v nebezpečí života jsa ve svém trestu vydán nebezpečí plynových komor“. Je více než zajímavé, avšak nikoliv předmětem této práce, že prošetření role pražské židovské obce, od roku 1943 ŽRS, na pronásledování Židů prošetřovala v sedmdesátých letech 20. století Správa vyšetřování StB MV, viz: Archiv MV Praha, 325-146-6, 100-156, šetření ke konečnému řešení židovské otázky.

⁵³⁵ Srovnej: **H e u m o s**, Peter: *Rückkehr ins nichts. Leo Hermanns agebuchaufzeichnungen über seine Reise nach Prag und die Lage der Juden in der Tschechoslowakei im Herbst 1945*, s. 297. Dílčím způsobem téma shrnuje: **W ö r g e r b a u e r**, Michal: „Případ Murrelstein“. *Vyšetřování Benjamin Murrelsteina pro podezření z kolaborace (1945-1955)*. Terezínské studie a dokumenty 2006. Praha 2006, s. 144 – 167.

⁵³⁶ Nakonec zajímavým dokladem o přístupu k židovským záležitostem v tomto ohledu zůstává vyšetřování topolčanských událostí, do něhož se kompetentní úřady dle všeho příliš nehrnuly. **K a m e n e c**, Ivan: *Protizidovský pogrom v Topolčanech v septembri 1945*, s. 84, 89 a 90, pozn. 15. Nejrozsáhlejší dokumentace k událostem a jejich šetření nachází ve Slovenském národním archivě, fondu PV, prezídium, 2087/46, prez., karton 2. Dokumenty nedokládají průběh nějakého soudního procesu s devíti zajištěnými 25. září 1945. Celkem bylo trestní oznámení podáno na 40 osob.

⁵³⁷ **R o t h k i r c h e n o v á**, Livia: *Státní antisemitismus 1948 - 1989*, s. 112.

⁵³⁸ V roce 1938 se projevil únik židovského kapitálu do zahraničí, jehož podíl se odhadoval na 30-40 procent všech kapitálových účastí: **K l i m e k**, Antonín: *Velké dějiny země koruny české, svazek XIV. 1929 – 1938*. Praha – Litomyšl 2002, s. 566.

že emigrace „jen v malé své menšině byla skutečně představitelkou českého a slovenského národa“. Dle jeho soudu většinu tvořili „Židé“, většinou německy národnostně orientovaní uprchlíci z pohraničí odkázaní na sociální podporu. Takoví jednotlivci dle Drtiny „Nyní byli zcela vykolejení – nejlepší materiál pro dobrodruhy a polické demagogy“ a dodává, že jako takoví se snadno stávali cílem komunistické agitace proti válce označené za imperialistickou, proti exilovým orgánům, vojenské povinnosti a Benešovi samotnému.⁵³⁹ Podle Drtiny se defetismus a snaha emigrovat dále do Ameriky vyskytla po porážce Francie opět hlavně mezi židovskou emigrací.⁵⁴⁰

Ostatně, záporně mohli být souzeni též ti Židé, kteří se do československého zahraničního odboje zapojili – například tím, že tak činí z oportunismu a stejně se vyhýbají službě v poli. Vyhovět kritikům však nemuselo být jednoduché. Například generál Sergej Inger prohlásil, že „Židé jsou v československé armádě živel nežádoucí“.⁵⁴¹ Vojsko, v němž se setkala pro různé motivy nesourodá společnost Čechoslováků jak po národnostní stránce, tak odlišná kulturně, se stala následně nejcitlivějším indikátorem případných protižidovských nálad.⁵⁴² Po válce armáda považovala osoby židovského původu mluvící špatně česky v jednom ze svých nařízení za jednu se sedmi skupin státně nespolehlivého obyvatelstva, které nemají mít místo v hraničním pásmu.⁵⁴³

Beneš – pro něhož osoby židovského původu představovaly souhrn buď česky či německy asimilovaných a národnostně orientovaných osob⁵⁴⁴ - sdílel smýšlení o Židech

⁵³⁹ **D r t i n a**, Prokop: *Československo můj osud*. Svazek první. Kniha 2. Praha 1991, s. 511. „Všude bylo plno nespokojenosti, defaitismu, pesimismu, destrukce [...] Život uprostřed této emigrace nebyl příjemný a kontrastoval ostře s obětavostí a idealismem podzemního hnutí doma.“ Srovnej: **Č i ž i n s k á**, Markéta: *Nástin reflexe holocaustu československých židů v politickém myšlení obnovy poválečného Československa*, s. 104, pozn. 13.

⁵⁴⁰ **D r t i n a**, Prokop: *Československo můj osud*, s. 512 a 530. Mezi hospodářskou emigrací byli většinou Židé, podle Drtiny „ale četní byli uvědomělí čeští vlastenci, v čele nich stál ředitel NB dr. Malík, dále roudnický zámečkový pan dr. Max Lobkowitz, doc. Basch, ing. Feder, ředitel vítkovických železáren, cukrovarník Hofman a ředitel Škodovky Ing. Frieder“.

⁵⁴¹ **D a g a n**, Avigdor: *Československá vláda v exilu a Židé*, s. 120.

⁵⁴² Zasvěceně o tom hovoří zvláště Stříbrný: **S t ř í b r n ý**, Jiří: *Židovští vojenští duchovní a židovská otázka v československém vojsku na západě v letech 1939-1945*, s. 173 – 191. Podle něj se nacházelo výše nastiněné negativní vnímání židovských vojáků u mnohých zvláště českých velitelů již ve Francii, kde se vyskytly problémy s „národní spolehlivostí a loajalitou k československé věci“ například u slovenských ekonomických imigrantů ve Francii. Svoji roli sehrál i nedemokratický charakter českého důstojnického sboru, poznamenaný zklamáním z Mnichova a svojí opozicí vůči Benešovi. Antisemitistické projevy je tak možné dle Stříbrného přičítat obecnějším sporům v nestabilizované jednotce.

⁵⁴³ „5. osoby židovského původu (vyjímaje příslušníky zahraničního nebo domácího odboje) mluvící špatně česky. (cizí nebo i zdejší příslušníci, kteří se za 1. republiky hlásili k německé, maďarské nebo jiné cizí národnosti). To se netýká osob českého, slovenského nebo ukrajinského původu, repatriantů nebo optantů, kteří rovněž mluví mnohdy špatně česky, ale jsou živlem státně spolehlivým.“ Osídlování obranného pohraničního pásma, Čj. 650 Dův. 1946, 9. 8. 1946. VÚA-VHA Praha, fond VO1, karton 10. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osídlování v českých zemích 1945 – 1950.

⁵⁴⁴ **D a g a n**, Avigdor: *Československá vláda v exilu a Židé*, s. 120. „Menšina jako menšina“, odpověděl Beneš

jako státně nespolehlivém kolektivu neloajálních občanů, kteří, jakkoliv nepřímo, neuvědoměle a hlavně nezodpovědně, podporovali svojí germanizací Němce a tím v jejich zradě na Československu - bez ohledu na to, že snad byli těmito později za války stíháni. Beneš to vyjádřil i jinak:

„Ptali jsme se v 1930 každého, ke které menšině náleží. Nikdy jsme nenutili nikoho, aby řekl, že je Němec. Jsme samozřejmě daleko vypudit židy, ale musíme vymítnuti německý živel ze svého středu. Vždy jsem hlásal, aby židé se hlásili coby Židé. Neříkal jsem toto jen chudým, ale také bohatým. Pro tyto tj. otázka morální.“⁵⁴⁵

Benešovo rozlišení mezi chudými a bohatými Židy odpovídá zápornému vnímání židovských bohatých rodin jako nedostatečně národně či republikánsky uvědomělých osob – to by bylo u chudých Židů ještě pochopitelné historicky, tj. jejich zaostalostí. Tento postoj každopádně dokazuje, že předsudek o němečtví Židů mohl být gradován sociálně. Nepřekvapí dobové vyjádření představy, že bohatí Židé utekli na úkor těch chudších, a ti představitelé židovských obce, kteří zůstali, se k nim za války vůbec nechovali šetrně, jak líčí svůj dojem svědek při vyšetřování styků židovské obce v Brně s gestapem.⁵⁴⁶ Obraz židovské neloajlnosti a mentality dokreslovaly další aktualizované předsudky. Materialismus a zištnost Židů se měla projevit jejich nehrdinstvím za války a až fyzickou nepřístojností Židů k odboji. Některé zmínky o židovských vojácích v československém zahraničním vojsku jsou vlastně typickými stereotypy o Židech jako intelektuálně založených, fyzicky neduživých lidech, kteří vyhledávají úlevy, vyjádřeno v jazyce jejich lidových kritiků, že se „zašívají v kancelářích“.

Pokud jde o pronásledování Židů za okupace, mohlo být v tomto ohledu přijímáno tak, že Němcům se vlastně dobrovolně a trpně vydávaly masy pasivního židovského obyvatelstva, tj. že se nebránili. Takový argument mohl zdůraznit osudovou chybu proněmecké orientace Židů. V případě Židů, kteří zůstali doma, se konečně mohla projevit nedůvěra v to, zda jím má vůbec smysl pomáhat. Jak vyplývá ze zprávy odboje pro londýnský exil, lidé by si měli pomoc Židům dvakrát rozmyslet, neboť Židé všechno vyzradili, a to již „při trochu větším nátlaku“.⁵⁴⁷ Je možné předpokládat obecně sdílený dojem, že též v tom případě, kdyby snad Židé na poslední chvíli obrátili a připojili se k Čechům, tj. poté, co viděli, že Němci s nimi nehodlají zacházet v rukavičkách, pořád existuje mnoho dobrých důvodů, proč si od jejich

jednomu s představitelů československých národních Židů v Londýně Zelmanovičovi, když se ho v roce 1941 snažil přesvědčit o opaku. „Beneš tvrdošjně odmítal uznat jakýkoliv rozdíl mezi Židy a ostatními menšinami“.

⁵⁴⁵ Archiv MV Praha, 425-233-6, záznam Arnošta Frischera o pohovoru s Benešem, nedatováno.

⁵⁴⁶ „Kdo shlédl jejich podlízavost a poznal blíže i jejich odpudivost, viděl jasně, že to jsou lidé schopni všech špatností.“ Archiv MV Praha, 305-453-2, poznatky o styku gestapa s židovskou obcí v Brně.

⁵⁴⁷ Č i ž i n s k á , Markéta: *Nástin reflexe holocaustu československých židů v politickém myšlení obnovy poválečného Československa*, s. 115.

poměru k československé věci mnoho neslibovat.

Předpojatost k Židům

Zvláště dobový tisk a situační zprávy bezpečnostních orgánů jednoznačně dokazují, že záporné smýšlení o osobách židovského původu vychází z podstatně hlubších zdrojů, než jen z hodnocení jejich předválečné národnostní a sociální minulosti. Nasvědčuje to skutečnost, že pronásledování Židů za války nevedlo veřejnost k sympatiím vůči nim, přestože podle oficiální ideologie již neměl být k averzi vůči nim důvod, neboť v důsledku pronásledování došlo k jejich „odněmčení“ a „odkapitalistyčtění“. Naopak, poválečné dokumenty dokazují, že ke změně tradičního smýšlení o Židech jako neloajální a češství cizí složce obyvatelstva po válce nedošlo. K čemu docházelo, to byla aktualizace jednotlivých předsudků a jejich řetězení vzhledem k dobovým poměrům.

Liberecký bezpečnostní referent v prosinci 1946 informuje MV o již vzpomenuté polemice, k níž došlo v místním periodiku Stráž severu, a která měla vzbudit ve městě velké pohoršení vůči Židům. Jistý Jiří Tomeš se s notnou dávkou rozhořčení světil novinám se svým dojmem, který získal náhodou před židovskou modlitebnou v Matouškově ulici, kdy po vyjití osazenstva podle svých slov nevěděl, „*jestli je v navždy českém Liberci nebo v Berlíně na náměstí Bedřicha Velikého*“ – neslyšel prý ani slovo česky. Za všechny vlastence si dovoluje poznamenat, že „*nikoho neutiskujeme*“, ve městě může mít svatostánek, kdo chce, ale jak „*neradi slyšíme prokletou němčinu*“.⁵⁴⁸ Na uveřejnění Tomešova dopisu však reagoval anonymní čtenář, Samuel W., tím, že podoktl, že nikoliv každému bylo dopřáno se naučit česky ve školách a v koncentracích nebyl čas. Údajné rozhořčení veřejnosti, které mělo následovat, však způsobil především dodatkem Samuela W., že s češtinou se člověk dostane v nejlepším do Žitavy a pak už je konec s dorozuměním, ale německy se může dohovorit na celém světě.⁵⁴⁹

Stráž severu přinesla v jednom ze svých následujících čísel jedenáct stručných reakcí čtenářů na polemiku. Jejich dopisy představují jeden z mála dokladů⁵⁵⁰ o asociacích, které lze spojovat s židovským obyvatelstvem, zvláště jak je chápána jejich zdánlivá neochota vyjádřit svojí loajalitu k českému národu a kladný vztah k obnovené republice.

⁵⁴⁸ *Zaškrtnuto z dopisů našich čtenářů. Stráž Severu (22. 10. 1946), s. 5.*

⁵⁴⁹ Článek či spíše stručné ohrazení proti Jiřímu Tomešovi od Samuela W. bylo vydáno ve Stráži Severu dne 24. 10. 1946 (s. 4).

⁵⁵⁰ Podobný případ pohoršení nad případem němčení ze strany Židů je zaznamenán též z Děčína-Podmokel. Podle hlášení místní SNB byla vedena schůze zdejší židovské obce v synagoze též v německém jazyce, při čemž „*jejich projev byl slyšen až na ulici*“, a to tak, že „*zavdalo to příčinu k stížnosti obyvatelstva, které se cítilo dotčeno v národním citu a dožadovalo se zakročení SNB*“. Archiv MV Praha, 304-166-2, zpravodajské hlášení SND Děčín-Podmokly zemskému velitelství v Praze, 22. 7. 1946. Incident se měl stát dne 21. 7. 1946.

Zaznělo například pohoršení, že pravý repatriant (Žid) by neměl mluvit řečí svých nepřátel či že se společnost nezbavuje Němců, aby zde němčil někdo jiný („*Radujme se, že se nám podařilo vystěhovat Němce, a právě vy, jimž nejvíc ublížili, nám tu zas chcete mluvit jejich jazykem?*“). Pevně je vyjádřeno přesvědčení, že se Židé česky naučit mohli, ale nechtěli, neboť se česky mohli učit dvacet let („*Němci se naučili, aby nešli do odsunu, nějaký američan za půldruhého roku co včera mluvil do rozhlasu taky*“).

Ve Stráži severu zaznělo též přesvědčení, že Židé zřejmě češtinu nikdy rádi neměli, a pokud to nemuselo být, tak jí neužívali. Vyjádřena je též lítost, že se Židé dosud česky nenaučili a raději mluví řečí vrahů. Nechybí nejedno doporučení, například těm, kteří nepatří náhodou mezi „*dost těch*“, co svojí lásku k vlasti získali až trpěním za války, totiž „*aby žili pěkně v klidu a činy dokázali, že mají také rádi stát Čechů a Slováků*“. Nacházení příčiny v chování Židů se odráží v jedné z výzev přímo: „*Žijte spořádaně a nebudete mít nepřijemnosti*“. Již bylo zmíněno, že redakce neměla na další polemice zájem a otištěním těchto komentářů - z nichž se ani jeden Samuela W. nezastal – považovala celou záležitost za uzavřenou.⁵⁵¹

Formulace podobně rozhořčených reakcí čtenářů dokládají záporné vnímání poválečného jednání a chování některých Židů či jejich skupin. Ve schématech smýšlení o těchto osobách lze vysledovat tendenci spojovat jednotlivé názory a jejich odůvodňování v kombinacích, které se logickým způsobem doplňují a slévají se v jakýsi komplexní obraz o židovské mentalitě. Židovská mentalita je chápána jako zdroj chování a jednání těch Židů, kteří se odmítají sžít s českým prostředím, asimilovat se, při čemž se samy tyto osoby z prospěchářských důvodů odmítají své mentality zbavit. S přímým obviněním Židů z jim typického chování a jednání se lze ale setkat jen velmi zřídka. Tvzení o židovské mentalitě přece jenom neprošlo sítem protirasistické korektnosti, i když by jistě bylo možné ji vyjádřit i pomocí historicko-materialistického jazyka – jak bude ostatně židovská mentalita aktualizována a oficializována později v rámci ideologie antisionismu. Již bezprostředně po skončení války lze ovšem narazit na náznaky.

Například jinou novinovou kauzou na stranách týdeníku Dnešek otevřela v květnu 1946 Mila Pachnerová článkem mj. o udáních na Židy za války, v němž kritizuje počínání některých Čechů symbolickým povzdechnutím, kolik že to udání musel břevnovský pošťák zlikvidovat.⁵⁵² Redakce musela v reakci na článek obdržet mnoho dopisů, k nimž se Pachnerová vyjádřila v článku „*Plevel židovská a nežidovská*“, i když jej uvedla

⁵⁵¹ Odpovědi jsou shrnuty v sloupku: *Na závěr jedné diskuse našich čtenářů*. In: Dnešek (3. 11. 1948), s. 6.

⁵⁵² **P a c h n e r o v á**, Mila: *Tak tedy ještě stránka z Černé knihy*. In: Dnešek, roč. I, č. 6 (2. 5. 1946), s. 140.

upozorněním, že Dnešek nemá „živelný zájem na rozvleklé, třebas zajímavé polemice o židech“. Nemůže si přesto odpustit reagovat na skutečnost, vyplývající z dopisů čtenářů, přestože zní „neuvěřitelně“, totiž že „určité židovské vrstvy“ setrvávají ve svém předválečném chování.⁵⁵³

Není zajímavá ani tak zjevná snaha Pachnerové alibisticky ukázat, že ve svém komentáři vychází z protirasistických pozic, což činí mj. odkázáním, že ty „dobré a státně spolehlivé“ Židy za Židy stejně nikdo ani nepovažuje. Důležitá je informace, její postřeh, totiž že na druhou stranu ti „nepříjemně si vedoucí židé“ se chovají „nějak jinak nevhodně a protivně, než špatně vychovaní občané nežidovského původu“. Pachnerová uvažuje o něčem osobitém, charakteru, podobném jako je „galská vznětlivost“, „něco, co přišlo s tímto pokolením tam z východu, a přes tisíciletí nesplynulo s mateřským národním tělesem natolik, aby se neodlišovalo“.⁵⁵⁴

Přitom v jednom ze svých předchozích článků se Pachnerová snaží co nejmíflivěji vyjádřit k přesvědčení patrně anonymní čtenářky – vydávající se symbolicky za Vlastu Pokornou – dle níž se Židé vrátili nikoliv v pokoře a „s přáním nedati již svým chováním nikdy příčinu k tomu, aby mohli být světem nenáviděni“, ale „vrátili se ještě nafoukanější, než odcházeli“. Jako důkaz udává skutečnost, že Židovky se hned módí. Pachnerová se jí snaží blahoskloně dokázat, že pokud se Židé chovali před válkou špatně a popuzovali chudé, není to skutečnost rasová, ale platí to o všech bohatých, mezi něž patřili nejen Židé. V takovém světle lze ovšem pozitivně nahlédnout i jejich bohatství, které vzešlo nikoliv pro schopnost škudlit a okrádat, ale pro jejich vrozenou zdatnost a píli.⁵⁵⁵ Proč je však v rozporu s oficiálním postojem tato zdatnost a píle vrozená a platná pro všechny Židy a nikoliv dočasnou historickou skutečností pro jejich zmenšující se část? Protože ani jistě zkušená novinářka Pachnerová není schopna se vyvázat s představou o židovské mentalitě a o jejíž charakteristiku se sama odvážně pokusila. Lze ovšem obecně sdílené představy o mentalitě Židů popsat a určit jejich intenzitu?

Obraz poválečného vnímání Židů je možné konkretizovat dále již jen na základě nemnoha vyjádření, v nichž je počínání Židů principiálně shledáno jako domáhání se jejich válkou ztracených hospodářských pozic a vůbec usilování o výhody na úkor ostatních. Tak lze nalézt v představě o židovské mentalitě vedle tradičního motivu o národní a sociální cizosti Židů takovou náplň či rys, který takovou mentalitu vlastně zakládá a spouští,

⁵⁵³ P a c h n e r o v á , Mila: *Plevel židovská a nežidovská*. In: Dnešek, roč. I, č. 11 (6. 6. 1946), s. 163.

⁵⁵⁴ Táž, s. 163.

⁵⁵⁵ P a c h n e r o v á , Mila: „*Paní Vlastě Pokorné!*“. In: Dnešek, roč. I., č. 10 (30. 5. 1946), s. 157.

tj. činí jejich jednání pochopitelné v historickém čase. Zdroj židovské mentality má představovat vědomý záměr a účelnost, motivující každé jednání a chování Židů.

Častěji se lze setkat s tvrzením a představou, že Židé se vracejí, aby se opět ujmulí svého majetku, přičemž až jakoby druhotně může vadit, že se jedná o majetek, který nepoctivě vytěžili na úkor práce českých lidí. Veřejnosti může být trnem v oku spíše dlouho před válkou sdílený dojem, že se Židé mají vždy dobře a chtějí se mít dobře, tj. vždy na tom být lépe než oni – tudíž se chtějí mít nyní po skončení války opět nejlépe. Takový stereotyp může předcházet jejich označení za Němce a asociály, neboť toto označení jistě představuje možnost oprávnit své rozhořčení obecně akceptovanými zdůvodnění o jejich proněmecké orientaci a sociálním zneužívání českých zaměstnanců. Jinými slovy, Židé svůj majetek měli shromáždit nikoliv proto, že tomu přály historické okolnosti, ale protože shromažďování majetku je jejich nátura.

Hledání židovských vlastností se dobře prokazuje v ignorování židovského utrpení za války. Příčiny národně sebestředného zájmu o české hrdiny nespočívají pouze v tom, že Židy za takové není možné vzhledem k jejich poměru k republice považovat. V některých dobových textech dokládajících vnímání rasového pronásledování je zřejmým způsobem vyjádřena snaha jej marginalizovat, a to z důvodu ohrazení proti navrácení majetku a poskytnutí výhod pronásledovaným. Sotva lze při čtení dobových komentářů týkajících se židovských záležitostí pominout takové pasáže, ve kterých jejich autoři vyjadřují přesvědčení, že Židé zneužívají - jako vždy - svojí vychytralostí poválečné situace, aby získali výhody a privilegia, o nichž se může jim, obyčejným českým lidem, pouze zdát. Jednu z takových námitek vznesl například rumburský bezpečnostní referent, upozorňující své nadřízené, že:

„[...] v poslední době stěhuje se do okresu Rumburk značný počet Židů, repatriantů, pocházejících ze Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny. Dovolávající se pronásledování Němci, domáhají se všemožných výhod, snaží se získat výhodná postavení a osobují si všade přednostní práva. Při tom ale mnozí mluví mezi sebou německy, s Němci se přátelí, uzavírají s Němkami sňatky a to vše působí velmi nepříznivě na smýšlení českého obyvatelstva o Židech vůbec.“⁵⁵⁶

Popřena jsou práva, která by snad měla postiženým Židům v osvobozené republice plynout za účelem jejich odškodnění a znovuzařazení do společnosti. Ostatně není neobvyklé, že mezi klasické prostředky marginalizace rozměrů pronásledování Židů patřilo třeba

⁵⁵⁶ „Mnozí z nich mnoho cestují, dokonce i mimo území Československa a bylo by již ve zpravodajském zájmu omezit usídlování Židů v přímém pohraničí, neboť by mohli snadno provozovati když ne jinou, tedy aspoň průmyslovou špionáž. [...] Bylo by proto záhodno takovéto židovské repatrianty usídlovati ve vnitrozemí, kde je prostřednictvím trvale v místě usedlých spolehlivých obyvatel možná jejich stálá kontrola.“ Archiv MV Praha, 304-165-2, 8.

poplašné tvrzení, že se jich vrátilo více než před válkou, totiž varování před množstvím jejich dětí apod.⁵⁵⁷ Snižována je samotná míra fyzického utrpení Židů za války, jak se zvláště drasticky stalo například v případě přivítání sester Nettlových v Žamberku, kdy měl někdo údajně pronést: „*Hele židovky! Vrátily se, a parchanta si sebou přinesly, to je vidět jak trpěly, když my jsme tady zakoušely, dítě z koncentráku! Kdo to jakživ viděl?*“⁵⁵⁸

Sotva se divit anonymu zaslánému redakci Hlasu osvobozených politických vězňů, který pohled na židovské utrpení pěkně shrnul: „*Žid není pro nás Čechy žádný národní mučedník, my máme své lidi, kteří potřebují naši pomoci. Jaké má mítí on přednosti, v Getu jim nebylo tak nejhůře.*“ Anonym též naznačí, proč není pozornost jejich zdánlivému ublížení za války na místě: „*charakterní lidé ale nic nežádají, to se ovšem nedá říci o Židech – např. židovka dostává na lístky více a občan se táže, jak je to možné: „my jsme národní mučedníci“*“; na čež vyjádří své přání: „*Dej Bůh, by nás Židi opustili*“.⁵⁵⁹

Čeho všeho se někteří Židé měli dopouštět a co z toho plyne o možném smýšlení o jejich povaze? Pro představu lze nechat promluvit několik dobových hlasů. Liberecký kolega rumburského bezpečnostního referenta, který již informoval o polemice ve Stráži severu, připojil ke své zprávě z vlastní iniciativy následující:

„*V Liberci je ostatně [zvýrazněno autorem] asi 300 uchazečů o občanství z Podkarpatské Rusi, kteří neumí jazyk a jejich pracovní zařazení je v mnoha případech fingované; magistrát prověřil osoby a výsledek bude předán mv [ministerstvu vnitra – pozn. autora] ke konečnému rozhodnutí.*“⁵⁶⁰

Všímavý občan Tomeš, který polemiku ve Stráži severu spustil svým rozhořčením nad užíváním němčiny Židy, s patrnou stopou ironie dodal, že „*Také by bylo zahodno zjistit, zda tito státní občané [ze zjevnou ironií – pozn. autora] se ještě léčí, anebo čekají až jejich žádost o národní správu budou vyřízeny*“. Bezpečnostní referent by rád viděl, „*aby proti těmto osobám, které nepracují a živí se šmelinou byla podniknuta nějaká akce*“.

Ostatně, po autorovi ohrazení se vůči Tomešovi, tajemném Samueli W. – který vzbudil tolik spravedlivého rozhořčení mezi Libereckými – mělo být dle referenta pátráno; díky diskrétnosti redakce novin spojených se známým sociálnědemokratickým poslancem Veverkou ovšem marně.⁵⁶¹ Jaký způsob domáhání privilegií Židé volili („*hrubý způsob*“)

⁵⁵⁷ Například: Archiv KPR Praha, inv.č. 1515, sign. D 11484/47, karton 261, svazek A) Řešení židovské otázky v Československu, „Že není židovské otázky?“ - protizidovský pamflet Jana Šimečka.

⁵⁵⁸ Věstník, IX/15 (1. 8. 1947), s. 221.

⁵⁵⁹ Archiv MV Praha, 11 445. V Zahrádce u Plzně je šetřen původ anonymu v únoru 1946 prostřednictvím odboru bezpečnosti při NV Plzeň.

⁵⁶⁰ NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond Gottwald 100/24, sv. 49, a.j. 872, 19 a 20, hlášení pro MV a ZNV ve věci příznaků vzrůstajícího antisemitismu v českém pohraničí.

⁵⁶¹ Tamtéž.

a díky jakému druhu šmeliny se obahacovali („převážně pokoutnímu obchodu s kuřivem“) konkretizuje agilně liberecký úřad Národní bezpečnosti.⁵⁶²

Narážky na snahu Židů vyhýbat se pro své charakterové sklony fyzické práci a usilovat o pracovní místa považována za výhodná či se raději rovnou věnovat černému obchodu jsou vůbec jedněmi z nejčastějších „otevřených“ informací o židovských záležitostech. Výstižným je v tomto ohledu například dopis nástrojáře Stanislava Kouby, který vyjádřil své přesvědčení, že „Čechům patří jen dřina a židům místa bankovních ředitelů“. Přitom však Kouba zároveň přidal - v takto otevřeném doznání nezvyklou ideologickou uvědomělost - že nejde v žádném případě o „žádnou rasovou otázku“, ač tak učinil svým způsobem:

*„Židé si mohou žít jako každý jiný Čech, ale necpat se zatím nikam, kam je nikdo nezve a čekat, až se na to němčení trochu zapomene a pokusit se najít zaměstnání, kde se peníze dají vydělat jinak, než kšeftováním.“*⁵⁶³

Nejbarvitěji obrázek o vychytralosti Židů popisuje anonym redakce Hlasu osvobozených politických vězňů:

*„Na jedné straně je žid, ten má vše nejlepší a cpe žaludek samými dobrými věcmi jako různé rybičky, pomeranče, fíky aj. A říká já lístky nepotřebuji, proč bych hledal práci. Žid, největší nepřítel slovanstva, zase my je budeme živit, táci paraziti.“*⁵⁶⁴

Do schématu smýšlení o Židech jako prospěchářích a jejich obvinění z vypočítavosti zapadají zpětně konkrétní předsudky o nich, třeba hodnocení židovské emigrace, zvláště židovských vojáků. Má to platit zvláště v případě karpatských Židů, kteří se měli – jak dokazuje jiný uvědomělý čtenář novin - připojit ke Svobodově východní armádě „až“ po osvobození své domoviny. Jejich kolegové v Anglii si před vstupem do vojska měli nejdříve spočítat, že jejich výcvik skončí až po válce. Dle čtenáře se proto není divit tomu, že „naše armády vykazují mizivé procento padlých a raněných židů“.⁵⁶⁵

Přestože se zvláště v tomto případě může zdát, že se jedná o smýšlení typické pro nižší sociální vrstvy, téměř ukázkovou syntézou domněnek o praktických projevech mentality Židů je teplický projev, přisuzovaný ministru informací Kopeckému. Jeho „bradatí Šalamouni“ by snad mohli být za jiných okolností až poetickým vyjádřením víry v biblickou moudrost

⁵⁶² Archiv MV Kanice, fond E, i. j. 7, karton 3, Úřad NB v Liberci ministerstvu vnitra ve věci „Věznice krajského soudu v Liberci – zlé nakládání s židy“, 6. 11. 1945. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

⁵⁶³ Nesg.: *Dance macabre kolem jedné debaty*. In: Věstník, VIII/ 2 (28. 2. 1946), s. 14.

⁵⁶⁴ Archiv MV Praha, 11 445, protizidovský anonym (Zahrádka u Plzně).

⁵⁶⁵ **K r e j č o v á**, Helena: *K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*, s. 73.

starých Židů, kdyby ovšem následujícím obratem „*tato židovská svoloč*“ neuvedl ministr patrně na pravou míru, že jde o nepříjemně vychytralé Židy. Kdo jiný by se totiž teprve na poslední chvíli připojil k odboji, než vypočítaví Židé, čekající na příhodnou dobu, kdy už nebudou muset bojovat, zato si však plně užijí přednostních práv vojáků a rasově pronásledovaných, pochopitelně před řádnými Čechy.⁵⁶⁶ Sdílení schéma o nezaslouženém přístupu k Židům dokládá dobová situační zpráva národněsocialistické strany z července 1945:

„Škody, které způsobil nacistický režim Židům na území Československa, byly pokud možno nahrazovány v co největší míře. Židé, vracející se ze zahraničí, obdrželi v mnohých případech vzhledem k útisku, kterému byli vystaveni, mnohem výhodnější a význačnější postavení než před válkou, mnohde, i hlavně na Slovensku, ke škodě a nelibosti domácích.“⁵⁶⁷

Smýšlení o Židech a poválečná společnost

V postoji k osobám židovského původu a přístupu k jejich záležitostem se od osvobození na jaře 1945 objevuje znatelný rozdíl mezi skutečným nahlížením židovského obyvatelstva a oficiálním ideologickým zdůvodněním postoje vůči němu. Zcela jistě se jako nedostatečné jeví nedostatek a bezvýhradnost v porozumění historickému osudu židovské menšiny v českých zemích, tak ideálně vyjádřené v pamfletu „Antisemitismus poslední zbraní nacismu“ ministrem Kopeckým. Dobové doklady postrádají skutečně uvědomělé přesvědčení, že odlišnost Židů a problémy s jejich postavením v české společnosti jsou přehnané a není pro ně opodstatnění. Naopak, projevy těžkostí spojovaných s židovským obyvatelstvem jsou nacházeny znovu a nikoliv pouze v národnostní a sociální odlišnosti některých z nich, jak to připouští ideologie, nýbrž spíše v mentalitě, která je společná jim všem. O sdílení obrazu o osobách židovského původu jako zvláštní skupině obyvatelstva, tj. Židech, nelze pochybovat. Tento obraz je sdílen a předáván pomocí předpojatosti o Židech jako skupině charakteristické typickými vlastnostmi, mentalitou, a který je skládán dohromady prostřednictvím jednotlivých předsudků.

Předpojaté vnímání Židů nemohlo vymýtit ani ideologické odsouzení antisemitismu, ani politické zásahy proti jeho otevřeným projevům. Praktický přístup k židovským záležitostem naznačuje, že jednotlivci, rozhodující jednotlivé případy spojené s osobami židovského původu, měli možnost do jisté míry zaujmout k těmto osobám libovolný postoj. Situace, při níž dochází k zaujetí takového postoje a jeho odůvodnění ideologicky korektním jazykem, není přitom jednoduchá: na jedné straně se tak může stát k upřímnému odsouzení

⁵⁶⁶ K projevu ministra informací Václava Kopeckého v Teplicích-Šanově. In: Věstník, IX/7 (1. 4. 1947), s. 91.

⁵⁶⁷ *Tři roky. Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945-1948*. Díl I. Brno 1991.

jednoznačných projevů antisemitismu, jak se stalo v případě násilností na Slovensku, na druhé straně lze zneužít stejných idejí k odůvodnění a ospravedlnění vlastních zištných zájmů.

Důsledná a věrohodná odpověď na to, co a jak zakládalo vztah české veřejnosti k Židům po skončení druhé světové války v českých zemích, si ovšem žádá podstatně hlubší poznání celé řady okolností. V této práci bylo nutné se omezit na izolování schémat smýšlení o Židech, to znamená poznání tohoto smýšlení pouze prostřednictvím jeho záporných projevů.⁵⁶⁸ Dílčím závěrem je proto nutné se spokojit s uvažováním o několika tezích. Učinit tak lze nejjednodušším možným způsobem. Za prvé je to vznesení několika tezí o skutečnostech souvisejících s rozšířením záporných projevů smýšlení veřejnosti o Židech. Za druhé je to položení nabízejících se antitezí, v rámci nichž lze rozšíření záporného vztahu k Židům zpochybnit. Položením tezí a antitezí bude možné přistoupit k závěrečnému posouzení, z čeho postoj a přístup k židovskému obyvatelstvu a jeho záležitostem v prvních poválečných letech v českých zemích vycházel.

Teze a antiteze o smýšlení české veřejnosti o Židech lze odvinout od klíčového předpokladu, že v české veřejnosti je přítomen obraz o Židech jako těch druhých, tj. nečeské skupině obyvatelstva. Tento obraz je předpojatý, neboť je mozaikou zjednodušených hodnocení, předsudků o menšině, jejichž záporná hodnota bude narůstat tím, čím více budou využity většinou k vymezení kladných znaků většiny. To znamená, že záporný obraz o Židech je latentní součástí skupinové příslušnosti k danému národu, je prostředkem k identifikování jejich příslušníků.

Tento předpoklad využívají někteří současní komentátoři židovských dějin k zaměření zdrojů a záporných projevů ve vztahu většiny k židovskému obyvatelstvu, což činí rozličnou, obvykle sociologickou, antropologickou či psychoanalytickou perspektivou. Antagonismus vůči Židům není nalézán v postulátech dobovém pojetí židovské otázky, totiž že si Židé za něj mohou svým chováním a jednáním sami, nýbrž v tom, proč a jak záporným způsobem na jejich odlišnost reaguje většinová veřejnost. Formování obrazu o Židech a vztah vůči nim při tom považují za nutné stopovat již v základní lidské potřebě o vysvětlení světa kolem sebe. Člověk totiž v tomto ohledu obvykle přebírá pohled na svět, hodnoty a normy, které jsou utvářeny a sdílány jako společné skupinou, jíž se cítí být příslušníkem. Součástí

⁵⁶⁸ Meyer vzpomíná, že největší procento protizidovské nedůvěry vykazala ve vzpomínutém šetření veřejného mínění věková skupina 19-29 let a drobní podnikatelé a dělníci. V srpnu roku 1946 měl Československý institut pro veřejné mínění zorganizovat anketu, při níž položil vzorku lidí otázku: „nedůvěřujete nějakému náboženskému vyznání?“ 67,2 procenta prohlásilo, že nemá žádné předsudky proti členům žádného náboženství. Židům vyslovilo nedůvěru 15,9%, katolíkům 7,4%, protestantům 1,3% a ateistům 8,2%. Meyer, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 98. O tomto sčítání se zmiňuje také: O s c h l i e s , Wolf: *Misstrauen gegen „Genossen jüdischer Herkunft“*. *Antisemitismus und „Antizionismus“ in der Tschechoslowakei*, s. 8 a 9.

světonázoru je nutně zjednodušený obraz o příslušnicích skupin považovaných za jiné, druhé či cizí, který má stejně jako obraz o vlastní skupině podobu zjednodušení, předsudků, mýtů, to znamená, že je tento obraz předpojatý.

Podle závěrů Neila Macmastery o povaze antisemitismu na přelomu 19. a 20. století lze uvažovat, že postoj k Židům nemusí přesahovat intuitivně sdílený souhrn pocitů a myšlenek, které asociuje u lidí slovo „Žid“ či zmínka o „Židech“.⁵⁶⁹ Nabízí se následující domněnka: člověk si jednoduše ve svém vědomí spouští v odpovídající chvíli předsudky o Židech, které sdílí jako obvyklé a běžné s kolektivem, jehož je součástí - stejně jako třeba o Angličanech. Neznamená to ovšem, že se v praktickém vztahu k osobě židovského původu (Angličanovi) sugescie předpojatosti projevuje pouze záporným způsobem. Ukazuje se, že obecně-záporný obraz sdílený člověkem o příslušnicích kolektivu považovaného za cizí, je v praktické realitě konfrontován s jeho osobní zkušeností s těmito příslušníky a může mít tudíž konkrétně-pozitivní podobu. To je dle všeho častý případ vztahu Čechů k Židům před válkou, což ostatně výstižným způsobem doložil Karel Poláček, když glosuje, že „v Čechách prý musí být nejméně dvanáct milionů židů. Pokud jeho zkušenost sahá, je každý Čech v duši antisemita, ale zároveň zná nejméně dva židy, na které nedá dopustit. Je-li tedy v Čechách šest miliónů Čechů...“.

To znamená, že člověk nemusel s žádným Židem učinit špatnou zkušenost, neboť „ten jejich je úplně normální jako Češi“.⁵⁷⁰ Není potom neobvyklé, pakliže tento člověk prozrazuje sdílení záporných předsudků o Židech, ale třeba též vztahu k Romům a komukoliv jinému, když konstatuje, že nemá nic společného s antisemitismem či rasismem, neboť „zná některé Židy (Romy), ale ti mu nevadí“.⁵⁷¹ Zároveň je nutné vzít v potaz, že předsudky nemusí u toho, kdo je sdílí, vyvolávat pouze zápornou sugesci a mohou mít pro něj hodnotově kladný obsah. Je dobře známo, že mnozí lidé obdivují u Židů jejich zdánlivé intelektuální nadání a historicky četný úspěch v umění, vědě, ale především jejich údajnou obchodní zdatnost. Tento postoj nebyl po válce neznámý. Vzpomeňme, že jej sdílí novinářka Pachnerová, když hovoří, že jejich bohatství „lze nahlédnout“ jinak, než jako „schopnost škuldit a okrádat, ale pro jejich vrozenou zdatnost a pílí“.⁵⁷²

Antisemitismus nelze bezvýhradně ztotožňovat s projevy iracionální a psychopatologické nenávisti vůči Židům jako takovým, tj. projevy otevřeného rasismu.

⁵⁶⁹ **Macmaster**, Neil: *Racism in Europe 1870 – 2000*. New York 2001, s. 103.

⁵⁷⁰ **Soukupová**, Blanka: *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*, s. 43.

⁵⁷¹ Ostatně tehdejší ministr národní obrany Ludvík Svoboda měl československým vojákům před jejich nasazením do bojů o Dukelský průsmyk poděkovat, že dobře bojovali a mimochodem prohodit: „I dokonce židé výborně bojovali...“

⁵⁷² **Pachnerová**, Mila: „*Paní Vlastě Pokorné!*“

Lze naopak tvrdit, že všichni, kdo sdílejí dobový obraz o Židech, sdílejí nutně též předpojatost k Židům, to znamená, že jsou zároveň nositeli antisemitismu. Neznamená to však, že přítomnost a povaha předsudků vůči Židům, musí být bezvýhradně naplněny otevřeným nepřátelstvím vůči nim v praxi, tj. že jsou vykonavateli antisemitismu. Přistoupení na latentní povahu antisemitismu má značný referenční význam. Umožňuje konečně položit v následujícím textu teze a antiteze o okolnostech, které antisemitismus až jakoby druhotně mohly po skončení války buď oživit, či naopak ponechat v jeho pasivní podobě – tedy co mohlo vést k otevřeným projevům antagonismu a diskriminaci přeživších Židů, a co naopak vyvržení záporné předpojatosti vůči nim bránilo či přímo zakládalo vůči nim kladný postoj a přístup.

Okolnosti, které mohly po skončení války antisemitismus v české společnosti aktivovat, je nutné hledat v její těžké historické zkušenosti. Období německé okupace následující po desetiletí hospodářské recese vedlo skončením války k silné poptávce veřejnosti po zhodnocení těchto zkušeností pro budoucí uspořádání společenských a politických poměrů. Potvrdilo se při tom, že zájem vyrovnat se s traumatizující minulostí, v níž došlo k zásadnímu ohrožení materiálních a existenčních jistot řadových občanů, se promítá souvztažně na osobní úrovni a v zájmu o celospolečenskou změnu.⁵⁷³ Řečeno jednoduše, možnost zajistit obnovení ztracených a otřesených hodnot, či ještě lépe, poskytnutí záruk, že krize nebude opakována, mělo kolektivním způsobem zajistit mateřské společenství - to v této době znamená národ. Mohutná vlna nacionalismu a příklonu k politické levici, která proběhla po skončení války českou veřejností, je proto nutné považovat za pochopitelný důsledek prožité minulosti a poptávku po úpravě budoucnosti: vnitro- a zahraničně-politické zaručení existence českého národa mělo zajistit a stabilizovat materiální a sociální jistoty jeho příslušníků.⁵⁷⁴

⁵⁷³ Německá okupace představovala zásadní ohrožení nejen materiálních jistot a samotných lidských životů, ale otřásla zároveň základy dosavadních hodnot, prostřednictvím nichž se český národ ztotožňoval a opravňoval svojí existenci. Jan Stránský, přestože za války londýnský exulant, trefným způsobem vykresluje projevy válečné zkušenosti a osvobození Rudou armádou v poválečném jednání a chování české veřejnosti. Autor zasvěceným způsobem rekonstruuje zkušenost okupace v myslích obyčejných lidí, totiž že se česká veřejnost, podobně jako Židé, nemohla fyzicky vůči okupantům jako celek postavit a podobně jako oni se uzavírali do svých mikrosvětů a učili se jak nejlépe přežít. To se ovšem neobešlo s akty spolupráce s Němci, ať již sebestatnějšího charakteru, což vedlo v nacionálně radikalizovaných poměrech po válce ke kolizi svědomí. Stránský tento stav nazývá „*the habit of serfdom*“, zvyk přežívání, který není nepodobný černobílé „filozofii přežití“, pozorované u persekvovaných nacisty přímo. Veřejnost ztratila absolutním uplatňováním moci, které se nedokázala bránit, víru ve vlastní sílu a možnost odporu na každodenní existencionální úrovni a nakonec u nich zůstalo jen to, co je nejsilnější v každém životě člověka: instinkt sebezáchovy. **S t r á n s k ý**, Jan: *East Wind over Prague*, s. 38 – 47.

⁵⁷⁴ Srovnej například Soukupová: „*Otázka identity, v etnologii chápané jako sebezařazení [sebeuktovení] jedince nebo skupiny v dané společenské realitě, se stává nejnaléhavější ve chvíli společenskopolitické změny. V tomto okamžiku nelze odolat náporu, jenž nutí opodstatnit vlastní přítomnost a budoucnost. Identita [jsoucnost]*

V české společnosti, svolné k dalekosáhlým a dramatickým změnám dosavadních hodnot a norem, se nutně vyostřily sociální hranice, které určovaly příslušnost toho, který k ní patří, a toho, kdo nikoliv. Jinými slovy, doba nejistoty podnítila zdůraznění společenského ztotožňování etnických Čechů s českým národem a jejich vymezování vůči jiným kolektivům, tj. zdůraznila stavební kameny národní identity. Legitimní politické síly vycházely poprvé vstříc a radikalizovaly veřejné mínění tím, jak se snažily vymezit a naplnit vlastní politické vize a zájmy. V nejobecnější rovině mezi stranami panovala shoda, že budoucnost země je možná jedině v rámci národního státu a směřování k socialismu. Tento ideál je zdůvodněn a ospravedlněn historizací dějin českého etnika, které se mělo ponaučit z dosavadního vývoje v českých zemích.

Příběh o cestě českého národa představoval ideální prostředek k vyléčení existenčního a sociálního trauma české veřejnosti, neboť jí nabízel v pochopitelných historických obrazcích atraktivní kolektivní příběh. Národní příběh umožňující jeho příslušníkům symbolickou účast na společném směřování od nespravedlivé minulosti k šťastným zítřkům pomohla udělat tlustou čáru za roky okupace, to znamená, že neutralizoval nebo zasunul do podvědomí případné výčitky svědomí vztahované k vlastnímu chování či bezmoci během války. Podobně vize o směřování k socialismu omezila nutnost přijmout odpovědnost za zajištění životní existence pouze ze strany jednotlivců, a učinila za ní zodpovědnou celou společnost. Dějinná mytizace umožnila nově definovat rozvrácenou hodnotovou orientaci a učinit ji společensky závaznou. Tento proces je nutné považovat za společensky přirozený, probíhající po skončení druhé světové války ve všech evropských státech a užitečný již jako předpoklad k obnovení právního řádu a občanské jistoty. Omezenost tohoto procesu na vlastní kolektiv a jeho zneužívání k politickému boji v českém či československém případě, znamenalo ovšem domácí společnost řadou záporných dopadů. Jedním z nich byl vztah k menšinám považovaným za nečeské, tj. též k přeživším Židům. Tyto skupiny a jmenovitě Židé totiž představovaly pro příběh národního poučení překážku.

Komunisté a ostatní legitimní politické strany antisemitismus jako formu fašistické nenávisti přísně odsoudili. S odstupem času je však zřejmé, že tento postoj neznamenal seriózní snahu vyrovnat se s protizidovským antagonismem, nýbrž deklarativní postoj, jehož autoři prostřednictvím něj usilovali o vlastní prospěch. Postoj k Židům znamenal

znamená *de facto* ukotvení přítomnosti v minulosti a zároveň narysování nových perspektiv budoucnosti.“
S o u k u p o v á, Blanka: *Česká identita po vzniku Československé republiky. Antisemitismus jako faktor upevnění jsounosti? 1918 – 1920.* In: *Židovská menšina ve dvacátých letech.* Praha 2003, s. 21.

stvrzení českého a socialistického stanoviska, respektive jeho domněle racionálního a historického zdůvodnění. Poválečná snaha vyložit zdroje antisemitismu v souladu s vědeckým historismem představuje čitelnou snahou posílit a udržet obraz o příslušnících českého národa jako vítězích nad fašismem, neboť podtrhuje vymezení vůči záporným hodnotám poražené ideologie. Tento dobový pohled přes svoji deklarovanou spravedlnost a blahosklonnost proto paradoxně vycházel vstříc nikoliv pochopení tragického osudu přeživších Židů a nápravě křivd vůči nim, nýbrž posloužil zájmům jeho nositelů, kteří jim s odvoláním na jejich rovnoprávné postavení odmítali adekvátně pomáhat. V české společnosti nedošlo ke skutečnému distancování se od záporné předpojatosti vůči Židům jako těm druhým, skupině cizí českému národu, tj. Židům.

Nacionální vášně a vynášení obrazu českého národa sama sebou proti německému a kapitalismu, zákonitě zdůraznily a prohloubily tradiční mentální schéma o Židech jako kulturně a politicky proněmeckém obyvatelstvu, vzdáleném Čechům zároveň svým materiálním a sociálním postavením. Vymezení vlastních kladných hodnot vůči záporným znakům, kterými se mají domněle vyznačovat Židé, mohlo mít následující podobu: mírumilovnost versus agresivita, demokratismus versus upřednostňování vlastních lidí, poctivá, tj. manuální práce versus spekulantství, dělnická zaměstnání versus věnování se obchodu a sklony k černému obchodu, oddanost vlasti versus nevěrnost a vypočítavost, přijde-li na loajalitu, aktivní odboj vůči fašismu versus němčení, emigrace, vyhýbání se vojenským odvodům atd.

O přítomnosti antisemitských předsudků v české společnosti po osvobození nelze pochybovat. Tehdejší tajemník RŽNO Kurt Wehle vzpomíná, že pro něj nebylo překvapením, že kdo byl antisemita před válkou, zůstal jim i po ní; co ale dle Wehleho působilo po jejím skončení jako „šok“, se stalo objevení protižidovských postojů u lidí, kteří byli před válkou „neutrální“.⁵⁷⁵ Wehle své hodnocení nekonkretizuje. Snad lze průnik předpojatosti vůči Židům do praxe označit jako potřebu více lidí ukázat, že stojí v pohnuté době na správné straně, podobně jako se třeba dosud nevídaným způsobem vyhraňují vůči Němcům a pánům. Dobové zmínky židovských funkcionářů spojují projevy antisemitismu především s konkrétními případy přístupu k židovským záležitostem jako navrácení majetku a neochotou jejich rozlišování jako státně spolehlivých občanů. Vylučování přeživších Židů ze středu vítězů, jejich paušalizace jako „cizího živlu“, měly tudíž praktické důvody, které lze následovně rozepsat.

⁵⁷⁵ **W e h l e** , Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia 1945 – 1948*, s. 508.

Předně, idealizace společenských poměrů a vztahů se nekryla důsledně se skutečným stavem smýšlení a poměrů ve společnosti, jednoduše proto, neboť je měla ke svému obrazu jako takové teprve napravit a usměrnit. V této situaci představovala idealizace společenské reality pro jistě většinu lidí upřímně přijatý hodnotový návod k jejich další existenci. Zároveň je však nenutila zohlednit zodpovědnost za jejich dosavadní jednání a chování. Idealizace řešila problém otřesení dosavadních hodnot pouze formálním způsobem. Atraktivní historický základ idealizace obešel skutečný stav věcí tím, že je svedl na předválečnou hospodářskou a politickou situaci. To znamenalo vlastně celospolečenskou vůli k amnestii pro osobně zodpovědné jednotlivce, kterou nemohlo přemoci ani retribuční souzení kolaborantů a zrádců a plošné prošetřování národní a státní spolehlivosti.⁵⁷⁶ Česká společnost, zasažena dekultivací a morálním úpadkem, intuitivně chápala nové poměry jako záruku akceptování jejich současné situace a potřeb, záruku, že nebudou posuzováni jako viníci za to, co se stalo, a nestanou se tak oběťmi nových nejistot.

Skutečnost pronásledování a odstranění Židů z české společnosti za války mohlo pro mnoho lidí znamenat připomínku jejich vlastního selhání a postavit je před morální dilema. Pokud bylo možné ospravedlnit přihlížení odstraňování Židů z české společnosti fyzickou bezmocností, obtížnější výzvu pro svědomí představovala otázka, co s majetkem, který za sebou zanechali a oni si jej přivlastnili. Lidé si mnohé hodnoty po deportovaných Židech rozebrali s domněním, že se tito již nikdy nevrátí. Podobně, pokud se mohli za války tradičně uklidnit tím, že to tak bude lépe, než aby tak učinil někdo jiný, tj. horší než oni, návrat přeživších Židů po osvobození představoval dilema, zda majetek vrátit či nikoliv. Jak se vůbec zachovat k někomu, jehož jsme vlastně již ve svém vědomí pohřbili jako mrtvého?

V této situaci nabízelo revoluční vysvětlení a ideologizace obecných poměrů pro mnohé osoby potřebné řešení. Pokud se tato osoba rozhodla majetek podržet, odvolání na zápornou sociální a národnostní roli Židů v předválečné československé republice, umožnilo to snížit nárok na majetek, který by měl přeživším Židům neoddiskutovatelně patřit:

⁵⁷⁶ Akceptování kolektivního šidítka jistě napomohlo vybití a odchod vzdělaných vrstev ve společnosti a omezení jejich nahrazení mladou generací a předkládání reality jako uceleného a logicky spojitého schematismu poválečné generaci. Je třeba si totiž uvědomit, že válka zanechala viditelné stopy v celé společnosti a jež charakterizuje Jiří Diamant jako oslabení „*pilířů, na nichž dosud spočívalo soužití lidí ve společnosti*“. Diamant ve své studii upozorňuje na důležitý dopad okupace na českou veřejnost obecně, který se projevoval v „*prospěchářství, oportunismu, morálním pragmatismu a sobectví*“. Diamant se dotýká problematiky závažných a dalekosáhlých změn mentality a vůbec uvažování člověka o své svobodě a důstojnosti. **D i a m a n t**, Jiří: *Svět po holocaustu*. In: Tereziánské studie. Praha 1995, s. 73 – 80. Viz též: **N o v o t n á**, Hedvika: *Dozvuky protektorátu v poválečném Československu – dekultivace společnosti (na příkladu postoje k židům)*. In: Studie k sociálním dějinám, 11. Praha–Opava 2004, s. 162 – 168.

obecně přijatelnou se proto stává výmluva, že se jedná o majetek, který Židé získali nepoctivě, tj. vykořisťováním české společnosti, a to ještě za přispění německých hospodářských a politických kruhů, jejichž zájmy měli údajně horlivě a do poslední chvíle naplňovat. Tím se vytvořila představa, že židovský majetek lze legálně pokládat za majetek státu a snahy přeživších Židů o jeho restituci veřejně denunciovat jako egoistické snahy kapitalistů získat své bývalé výsady a mít se opět lépe než Češi, kteří na ně dosud pracovali.

V tomto praktickém ohledu jsou pochopitelná rozebíraná záporná schémata smýšlení o Židech, jak byly aktualizovány po skončení války, například snižování jejich utrpení ze strany nacistů. Pojetí pronásledování Židů jako pasivního mělo zdůraznit představu, že tito neměli vlastní vůli postavit se Němcům a vyjádřit tak loajalitu k republice – snižování tragického rozměru pronásledování delegitimizovalo žádosti Židů na odškodnění obecně. Ostatně třeba též namítáním, že Češi trpěli stejně, že každý „měl své“. Mnoho lidí muselo zaujímat vůči Židům takový postoj, který se nesl jakoby z morálně nadnesené pozice, a který spočíval v doporučení, že tito mohou být sami rádi, že jim není vzhledem k jejich osudu za války připomínána jejich předválečná přízeň k Němcům a nejsou pro ni postiženi stejně jako oni. Časté jsou dobré rady přeživším Židům: raději než by se měli snažit získat zpět svůj majetek, měli by se pokorně zapojit fyzickou prací do obnovy republiky a dokázat tak, že Češi nad nimi zavřeli oči zaslouženě.

Prostředkem umožňujícím zaujetí záporného vztahu k Židům se stalo revoluční zákonodárství. Právě v aplikaci zákonů se ukázalo, jak snadno lze zneužít teorie, tj. idealizovaných výkladů k praktickým zájmům, ať již ze strany jednotlivců, skupin či politických stran. Nové zákony dostatečným způsobem formulovaly vyjmutí osob z praktického postihu Němců či kolaborantů, pokud trpěli pod nacistickým terorem. Avšak zákony samy nahrávaly předpojatému přístupu vůči Židům, když umožnily politické prošetření jejich předválečné minulosti. Deklarovaná dobrá vůle po objektivním a individuálním šetření sociální a národní minulosti nezabránila zneužívání zákonů k ospravedlnění a oprávnění všech možných zásahů proti osobám židovského původu, odvozených od čiré nenávisti vůči nim, přes závist nebo zlomyslnost, snahu utišit špatné svědomí, až po zájem o jejich majetek. Morální zkouška jak se zachovat ke konkrétnímu Židovi, co se navrátil zpět, je pro dotyčné znatelně ulehčena možností přenést svoje osobní rozhodnutí do obecné politicko-ideologické roviny. Příhodně proto bývá poválečný vztah k Židům, vyznačující se snahou odepřít jim nárok na postavení zvláštních obětí války a pomoci jim, též označován jako antisemitismus špatného svědomí.

Co více, existující požadavek politických a humanitárních ohledů k situaci přeživších Židů předpojatost vůči přeživším Židům prohluboval. Mnozí lidé se mohli totiž cítit omezeni, pokud nemohli svůj záporný postoj otevřeně projevit a zdůvodnit jej otevřeně. Představit postoj či praktický zásah vůči Židům v ideologicky korektní formě vyžadovalo nijak samozřejmou znalost aktuálního pojetí židovské otázky – mnohdy se proto příliš snadno projevil otevřeným antisemitismem. Ani oficiální zdůvodnění nezaručovalo, že vyjádření či zásah proti Židům nebude napaden jako protižidovský židovskou organizací nebo politickou opozicí. Tím vznikl mýtus o obvinění z antisemitismu, kterého se má dočkat kritik ve své upřímné snaze vyjádřit spravedlivé rozhořčení nad přístupem zdánlivě protežujícím Židy.

Nezáleží při tom, zda je nositelem takto záporně vystupňovaného postoje osoba, nahlížející pomoc přeživším Židům jako důkaz o jejich vychytralosti a konspiraci, nebo osoba, která třeba obviněním z jejich předválečné germanizace sleduje získání jejich majetku. Dále v této práci bude objasněno, že teze o zneužití židovského utrpení skupinami Židů samotných k získání jejich bývalých sociálních a materiálních pozic, využili, rozpracovali a oficalizovali na počátku padesátých let v ideologii antisionismu komunisté. Tato ideologie stavěla na tvrzení, že sionisté měli s pomocí funkcionářů židovského původu vytvořit spiklenecké centrum ve státní správě a KSČ. Zde je však nutné snášení okolností, které spouštěly záporný vztah k přeživším Židům, zastavit.

Souvztažnost mezi společenskými pohyby a projevy nepřátelství proti přeživším Židům v českých zemích po skončení války předpokládá znatelně hlubší studium těchto pohybů a obrazu židovství v české společnosti. V této práci nemohla být obecně společenským skutečnostem věnována žádná pozornost a rozbor dobového smýšlení o Židech nepřesáhl podání jeho záporného obsahu a schematické podání. Při tom je nutné zvážit některé námitky, bořící obraz o tom, že poválečné společenské a politické okolnosti ve svém důsledku vedly pouze k aktivaci předpojatosti vůči Židům, která, jak bude později ještě přiblíženo, vyvrcholila legitimizací v ideologii antisionismu.

Předně, skutečnost, že je antisemitismus označen z ideologických důvodů za znak překonané fašistické ideologie, se mohl skutečně projevit v jeho odmítnutí řadovými občany. Neprůchodnost rozeznávání osob židovského původu jako Židů, – včetně užívání označení „Židé“ samotného, se projevuje v tom, že patrně podstatná většina lidí se o nich raději nevyjadřuje vůbec a židovství se v jejich vědomí stává nepřijatelným tématem jako takovým. Takové potlačení smýšlení o Židech, tj. předpojatosti vůči nim, při tom nemuselo znamenat potlačování nepřátelství k Židům, k hromadění nespokojenosti ve smyslu, že není možné říci,

co si dotýčný o nich skutečně myslí. Není si těžké v tomto ohledu představit početnou část veřejnosti, přejímající konvenční, politicky korektní a tudíž nekonfliktní společenský postoj. Oficiální distancování od židovství jako problematické skutečnosti, o níž není důvod nadále hovořit, mnohým jistě napomohlo přehlížet citlivé téma a mohou se začít chovat k přeživším Židům zdánlivě jako vůči komukoliv jinému.

Nelze též pochybovat, že i přes oslabení obecné kultivace a morálky v české veřejnosti během okupace a emigrací, odmítalo předsudky vůči Židům stále mnoho osob z etických důvodů, tj. upřímně. To znamená, že lidé mohli stereotypní myšlení podrobovat rozumovému rozboru vzhledem ke svému světonázorovému přesvědčení, ať již to byla náboženská víra či historický materialismus. Ztotožnění s oficiálním výkladem židovských záležitostí je proto nutné sledovat na škále od čistého konformismu po idealisticky upřímný zájem vyjádřit vlastní spravedlivý postoj. Tento postoj vycházel nakonec stejně jako antisemitismus ze stejné poptávky veřejnosti po vyrovnání s minulostí, tj. z vyloučení citlivých a traumatizujících témat, nemá však negativní náboj, to znamená, že není vůči Židům nenávistný či není volen v praktickém zájmu omluvit řeckně zájem o jejich majetek, ale naopak.

Okolností, které kladný či zdánlivě kladný postoj k Židům umožňovaly, je více. Zásadní z nich může být nakonec spíše technického původu. Osoby židovského původu nemusely představovat pro svojí předválečnou početnost, oslabenou dramaticky za války, jednoduše skupinu, vůči níž by se lidé mohli nějak intenzivně záporně vymezovat. To znamená, že jí nemuseli věnovat ve svém vědomí větší pozornost, případně vůči nim nemusela být předpojatost asociačně a argumentačně hlubší – v záporném případě nakonec patrně právě proto mohlo převažovat jejich ztotožňování přímo jako s Němci. Lze říci, že Židé v českých zemích, na rozdíl třeba od Polska, Maďarska či Slovenska, zaujímali ve formování obrazu příslušnosti k většinovému národu jen malou a druhořadou roli. To znamená, že předpojatost vůči Židům mohla tvořit u většiny lidí pouze zanedbatelný díl jejich skupinové identity. To následně platí pro sdílení protižidovských předsudků. Bezpečnostní referent, pátrající na západočeském venkově po anonymním autorovi antisemitského dopisu Svazu osvobozených politických vězňů, se dokonce dohaduje, že nic nenasvědčuje jeho autorství ve zdejších krajích, neboť tam nikdy žádní Židé ani nebyli a v dopise rozváděné myšlení je místním cizí.⁵⁷⁷

Záporný postoj k Židům musela snižovat nejen nízká početnost českých Židů, nýbrž též poměrně častá kladná zkušenost s jeho jednotlivými příslušníky. Václav Kopecký

⁵⁷⁷ Archiv MV Praha, 11 445, protižidovský anonym z února 1946.

v roce 1945 uvádí jako důkaz o dalším neopodstatněné existenci židovské otázky skutečnost, že padly její zdroje v odlišnosti českých Židů, neboť tito směřovali před válkou nezadržitelně k jazykovému a kulturně-politickému počestění. Nelze však nepochybovat o značné setrvačnosti obecných předsudků o Židech jako proněmeckém a sociálně parazitujícím obyvatelstvu. Ve skutečnosti se židovská menšina před válkou opravdu posouvala ve prospěch kulturně-politické orientace k češtví – jak o tom správně hovoří Kopecký. To se muselo odrazit alespoň ve sblížení mezi Čechy a židovskými jednotlivci a rodinami na místní, sousedské úrovni. Válku přitom přežili z velké části židovští míšenci, považovaní objektivně za Čechy a sami se tak subjektivně deklarující, a kteří chápali své označení za Židy norimberskými zákony jako velkou křivdu.

Lze se opatrně ztotožnit s dobovou proklamací novinářky Pachnerové v týdeníku Dnešek, tvrdí-li, že Židé inklinující k češtví nejsou za Židy ani považováni, či poopravit ji, že nemusí být mnohými považováni. Nakonec, tento kladný postoj byl paradoxně zdůrazňován existencí méně početnějších a ubývajících složek německých a po válce též karpatských Židů, neboť vůči jejich národnostní a kulturní odlišnosti jsou postaveni k češtví inklinující Židé jako příklad hodný následování.

Význam přesunu těžiště ve vztahu k Židům na kladnou osobní zkušenost s jednotlivými Židy z jejich záporného obrazu jako celku, může doložit skutečnost, že v českých zemích jako v jediné zemi východní střední Evropy nedošlo po skončení války k protižidovským násilnostem – to je ostatně posun k lepšímu vzhledem k situaci po skončení první světové války.⁵⁷⁸ V tomto ohledu lze též snížit faktickou váhu hlášení o protižidovských náladách na veřejnosti. Většina z nich totiž reflektuje situaci v pohraničí, kde se nacházely sociálně a kulturně odlišné skupiny karpatských a německých Židů. Skutečný rozsah antagonismu vůči nim lze navíc relativizovat neustálenými poměry v pohraničí obecně. Ještě častěji se proto setkáváme se záporným hodnocením jiných kulturních a etnických skupin, zvláště Romů a Maďarů, nezřídka jsou však odsuzováni za své jednání Slováci, ostatně, problematičtější je nakonec shledáván i poměr mezi českými starousedlíky a novoosídlenci.

Je nutné zvážit skutečnost, že jistá právní a sociální pomoc poskytnutá přeživším Židům a všestranná podpora vznikajícímu židovskému státu, musí být chápána jako důsledek

⁵⁷⁸ Myšlen je v práci již vzpomenutý pogrom v Holešově. Nejvýznamnějším dokladem o úsilí směřující záměrně k poškození Židů, s nímž se setkal autor této práce, je zpráva zasláná patrně v roce 1946 samotnému Gottwaldovi o „*protižidovských schůzkách*“ v jistém rumburském hostinci a dále záznam o organizaci protižidovského spolku ve Varnsdorfu. Hlášení pro MV a ZNV ze dne 14. 12. 1946 ve věci příznaků vzrůstajícího antisemitismu v českém pohraničí.

upřímně míněné soustrasti s navráťivšími. Ta se mohla projevit jak u členů komise prošetřující důvody k zachování občanství konkrétní osoby židovského původu orientované před válkou kulturně německy, tak u ministerských úředníků, kterým bylo svěřeno vypracování všeobecných směrnic pro usnadnění jeho zachování u všech německých Židů. V letech bezprostředně po skončení války při tom nevycházela pomoc pouze z řekněme morálně-čistého postoje, nýbrž mohla být posílena přijetím revoluční ideologie: pomoc přeživším Židům je v mnoha případech deklarována a vykonána jako pomoc obětem fašistické zvůle. Ostatně, někteří historici nacházejí rozhodnutí jistých komunistických funkcionářů pomoci židovským bežencům z Polska – o čemž bude řeč v následující kapitole – v tom, že sami měli projít „peklem německých koncentračních táborů“.⁵⁷⁹

Uznání závažnosti pronásledování Židů za okupace nakonec naznačují nikoliv ojedinělé ospravedlnování drastických nařízení proti českým Němcům po osvobození ze strany českých úřadů, či řečeno obráceně, Němci mají být – vyjma fyzické likvidace - potrestáni stejným způsobem, jakým nacističtí okupanté stíhali Židy. V následující kapitole bude ostatně představeno, že kladný postoj k Židům výraznou měrou souvisel s politickým úsilím o zachování pověsti Československa jako demokraticky nejvyspělejší země v regionu. Morální, ideologické a politické ohledy na osud a situaci přeživších Židů umožnily židovské organizaci individuální domluvu s některými jednotlivými úřady o zvláštním přístupu k jejich praktickým záležitostem, pokud spadaly do jejich kompetence.⁵⁸⁰ Ostatně, stát a potažmo lidové soudnictví nepřistoupilo a nepřipustilo hromadné a otevřené vyšetřování osob židovského původu, které byly činné v židovských obcích a samosprávách za okupace. Tím byl odmítnut podíl Židů na pronásledování československých a jiných občanů židovského původu apriorně.

Kladný postoj k Židům představoval symbol spravedlivého a demokratického postoje pro Jana Masaryka. Tehdejší ministr zahraničí představoval patrně nejvýznamnějšího politického spojence židovské organizace, když dokázal prosadit v praktickém přístupu k záležitostem židovského obyvatelstva humanitární ohledy na jejich situaci.

⁵⁷⁹ **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 219. **Y e g a r**, Moše: *Československo, sionismus, Izrael*, s. 73. Podle Szulze to byl Toman, který „jako ten, co zažil antisemitismus z první ruky, zahájil svojí soukromou kampaň proti antisemitismu na vysokých místech strany“. **S z u l c**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*, s. 147.

⁵⁸⁰ RŽNO ujednala, že tam, kde konfiskace proběhla a židovské obci je odepírána aktivní legitimizace k podání námitek, má židovská obec učiniti návrh u soudu, aby byl přítomným a nepřítomným obětem persekuce jmenován některý zástupce obce co opatrovník, který by odvolání podal jejich jménem. Archiv MV Praha, 425-234-5, oběžník RŽNO číslo 49 ze dne 12. 12. 1946. Upozornění na konfiskační praxi. Jednotlivé židovské obce mohly v různé míře spolupracovat s místními NV. *Zprávy našich obcí*. In: Věstník, VIII/15 (15. 12. 1946), s. 146. Hromadné vyřizování restitucí administrativní cestou umožnil RO MSP atd.

Masaryk byl ostatně svými sympatiemi k Židům dobře znám, a to již za války.⁵⁸¹ Přestože jeho podíl na umožnění důležitých kroků k rehabilitaci přeživších Židů a praktické pomoci sionistickému hnutí není dosud podrobněji zdokumentován, o jeho značném rozsahu nelze pochybovat.⁵⁸² Masarykovy motivy k praktické pomoci přeživším Židům je při tom obtížné pojmenovat, neboť vycházejí spíše z jeho emotivního a osobitého charakteru, než ideově-racionálních postojů.⁵⁸³ Jednoduše, pro Masaryka představovala pomoc Židům a odmítnutí antisemitismu princip existence demokracie v té které zemi.⁵⁸⁴

Masaryk nakonec zůstává evidentním důkazem, že doboví sympatizanti s Židy o nich sdíleli dobový obraz, tedy že jim nebylo cizí předpojaté smýšlení o nich. Ministr zahraničí sdílel některé předsudky o předválečném jednání a vůbec povaze či mentalitě Židů, což prozrazuje například tvrzením, že: „*Je také pravda, že se někteří židé nechovali dobře. Chodili po pražských kavárnách a němčili i po roku 1933. Ale dostali tak za vyučenou, že se po válce těžko najde československý žid, který by tyto chyby opakoval*“.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ **Dufek**, Jiří – **Kaplan**, Karel – **Šlosar**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 11.

⁵⁸² Přitom je zároveň spravedlivé upozornit, že jeho možnosti nebyly neomezené. Dle všeho na příklad ve věci podpory karpatským Židům nebyl schopen prakticky vykonat nic - přestože těžiště řešení mělo být od jara 1946 u Masarykova ministerstva. Archiv MV Praha, 425-234-2, záznam schůze RŽNO ve věci karpatských Židů, referát Frischera o intervenci na MV, 10. 4. 1946. Podle Frischera měl Masaryk přislíbit, že doporučí ministru vnitřně benevolentnější přístup a že bude jednat ve věci přímo s ním a sovětským repatričním důstojníkem. „*Bohužel do dnešního dne nelze konstatovati výsledek tohoto rozhovoru. Jeho vliv v uspořádání věci židů ze Zak. Ukrajiny nebyl evidentní a nedal také zástupci min. zahraničních věcí příkaz dle našeho stanoviska ve věci*“, konstatuje Frischer o několik dní později. Archiv MV Praha, 425-231-3, korespondence Arnošta Frischera, záznam o návštěvě ministra dne 11. 3. 1946, 18. 3. 1946.

⁵⁸³ Tomanova zpráva o jednání s Masarykem o pomoci polským Židům pochází z podzimu roku 1946: „*Ministr Masaryk mi dnes ráno telefonoval, že chce se mnou naléhavě mluvit. Navštívil jsem ho o 12. hodině dopoledne a přijal mne těmito slovy: ‚Víte, co je můj koníček – Židé. Prosím Vás, zavřete oči, když někteří polští Židé přecházejí naše hranice. Na výnos o německých Židech [zářijové pokyny MV – pozn. autora] Masaryk řekl: ‚že nerad líbá muže, ale když četl tento výnos, byl by ochoten i mne políbit‘. Zpráva byla určena pro ministra vnitřně. Kaplan*, Karel - *Bulínová*, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 61 a 62. Ministr si svůj kladný postoj vůči Židům jako celku udržoval a svůj názor prezentoval jako konzistentní a ochotně i na veřejnost: „*Já už jsem takový, každý má svoje, jeden [Frischer: ‚a teď jmenoval některé vlastnosti lidí‘] a já zase mám tento bod. Vždy jsem dělal svoji politiku se židy a teď se jim nezpronevřím, když je mi 60*“.

Archiv MV Praha, 425-231-3, záznam Frischera o návštěvě ministra Masaryka, 1. 5. 1946.

⁵⁸⁴ Až na příliš diplomatickou formulaci pronesenou na zasedání vlády 9. září 1947, na níž ministři jednali o československém stanovisku k dělení Palestiny: „*pokud jde o židovskou otázku, je vládě známo, že je tu poněkud zatížen*“, jedním dechem však dodává, že „*ale nepodnikne přirozeně nic, co by nebylo v souladu s dosavadní naší zahraniční politikou a politikou NF a našich spojenců. Pokusí se však o to, aby Židům podle možnosti psychologicky pomohl*“.

Dufek, Jiří – **Kaplan**, Karel – **Šlosar**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 11. Srovnej: *O židovské otázce (Přednáškový večer 17. dubna 1947 pořádaný Obvodovou osvětovou radou hlav. města Prahy a Protifašistickou společností)*. In: *Věstník*, IX/9 (1. 5. 1947), s. 121.

⁵⁸⁵ Podle Čížinské, dle níž ostatně „*Jan Masaryk tak svými projevy ve prospěch židů a uznáním obětí rasové persekuce překročil hranic nemožného*“, je těžké odhadovat, co všechno ovlivnilo jeho mysl při formulaci této pasáže. Pravděpodobně dle ní znal obsah zpráv zasláných do Londýna domácím odbojem, které se osudem Židů zabývaly jen okrajově, bez zvláštní přízně, a mohl vědět o přetrvávajících protižidovských stereotypech ve společnosti. Čížinská proto dále navrhuje „*rozumět jim [tj. výše uvedené citaci] jako úlitbě nacionalisticky vypjatému myšlení protektorátních obyvatel*“, vzít v potaz „*myšlenkový rámec svých posluchačů*“. To je ovšem

Masaryk též několikrát připomíná, jakou váhu měla pověst Československa jako země bez antisemitismu před válkou a její praktický význam pro hospodářské a diplomatické vztahy země po válce - což snižuje jeho čistě morální zájem na potlačení protižidovského antagonismu.⁵⁸⁶ Je ovšem spravedlivé a nutné dodat, že hlasy zpochybňující věrohodnost a upřímnost dobového postoje k židovské menšině, se v českých zemích ozývaly jak před válkou, tak po jejím skončení. Nacházet příčiny antagonismu vůči Židům v sociálním a národnostním chování jich samotných, odmítl například na „topoľčanské“ schůzi vlády ministr Procházka.⁵⁸⁷

3. Židovské záležitosti a politika

Uvedení

Motivy, které stojí buď za kladným či záporným postojem k přeživším Židům jednoznačně odkazují na jejich zdroje v pohnutých společenských změnách v české společnosti po skončení války. Přístup k záležitostem židovské obyvatelstva v praxi je v rozhodující míře odvislý od politických skutečností, které jsou od těchto změn odvislé.

příliš vykonstruované a rozpačité vysvětlení. Masaryk mohl odsuzovat bezprecedentně antisemitismus, což ovšem neznamená, že jako dítě své doby nesmyslel o Židech a řešení jejich situace v dobových duchovních mantinelech židovské otázky, kategorie, jíž se ostatně sám nevyhýbal. Spíše proto sama Čížinská zapoměla vzít v potaz myšlenkový rámec poválečného ministra zahraničí. **Č i ž i n s k á**, Markéta: *Nástin reflexe holocaustu československých židů v politickém myšlení obnovy poválečného Československa*, s. 113, 118

⁵⁸⁶ „To, že u nás není antisemitismus, to nám za války otvíralo dveře za hranicemi“. *O židovské otázce (Přednáškový večer 17. dubna 1947 pořádaný Obvodovou osvětovou radou hlav. města Prahy a Protifašistickou společností)*. In: *Věstník*, IX/9 (1. 5. 1947), s. 121.

⁵⁸⁷ Procházka zde dal zcela zřejmě najevo, že není možné pátrat po tom, zda za antisemitismus mohou Židé sami svým chováním či nikoliv: „Je však jasné, že nikdo, kdo má jen trochu rozumu, nemůže souhlasit s rasismem, a každý slušný občan musí zastávat stanovisko, že všichni občané bez rozdílu náboženství nebo původu jsou si naprosto rovni. Každý občan musí mít pocit právní bezpečnosti a této rovnosti a musí mít plnou možnost vykonávat svá občanská práva. Ministr nedoporučuje, aby se pro události podobného druhu hledaly nějaké vzdálené spojitosti, neboť to už se pak nepohybujeme na racionální půdě. Nutno viděti skutečnost samu a bojovat proti ní.“ **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 25. Víra že antisemitismus je svou podstatou ve společnosti vlastně konstantním jevem a pochybnosti, že v českém prostředí nevychází z rasismu, vyslovil například F. X. Šalda, nikoliv náhodou hovořící o „skrytém antisemitismu“, přítomného v lidech jinak až filosemitských. **M i k u l á š e k**, Alexej - **G l o s í k o v á**, Viera - **S c h u l z**, Antonín B. a kol.: *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha 1998, s. 322 a 323. Stalo se tak v roce 1931 v souvislosti s procesem, ve kterém byl souzen desátník československé armády za to, že zavraždil sedm Židů na Slovensku pro údajnou špionáž, mělo se tak stát v roce 1919.

Konečnou odpověď na to, proč přístup k židovským záležitostem neodpovídal v letech 1945 a 1947 ani ideologickým východiskům, ani smýšlení veřejnosti, je přímo nutné hledat v politické rovině.

Nasvědčuje tomu případ, který snahu postoj k židovství sjednotit dokládá. Na podzim roku 1946 došlo k patrně nejvážnějšímu pokusu vyložit přístup k židovským záležitostem v ideologických schématech, a to tak, aby korektně přijatelnou formou bylo možné v praxi uplatnit smýšlení o Židech. Jednalo se o ohrazení Kanceláře prezidenta republiky (KPR) proti zářijovým pokynům MV, upravující občanství německých Židů. KPR ve svých námitkách tvrdilo, že „*Jedním ze zvrhlých způsobů nacistické vlády bylo, že se dovolávala nejnižších lidských pudů. Z této příčiny všude, kam se nacismus vetřel, přicházel s barbarskou idejí o vyvržení židů z lidské společnosti.*“ Avšak z toho dle KPR ještě nelze „*podlehnout zdání*“, že „*nacismus svůj první úder vedl proti židům a druhý proti Čechům a Slovákům*“ - jak to konstatují ve své preambuli zářijové pokyny. KPR se totiž domnívá, že z politického hlediska jedině rozhodující úder vedli Němci proti existenci ČSR: „*Kdyby v ČSR nebylo bývalo vůbec židů, věci pro Čechy a Slováky by byly šly stejně.*“⁵⁸⁸

Druhá námitka KPR vyjadřovala nesouhlas s hlavním stanoviskem pokynů MV, totiž že v případě osoby židovského původu není třeba zvlášť prokazovat, zda trpěla pod nacistickým terorem, protože to lze apriorně předpokládat u každé z nich vzhledem k rasové povaze jejich pronásledování za války jako Židů. KPR v tom ovšem viděla kolektivní zvýhodnění osob židovského původu oproti ostatním poněmčeným osobám českého, slovenského, ruského, polského a jiného původu, neboť tyto se musely ze své minulosti zodpovídat individuálně. KPR přímo zdůraznila svůj postoj varováním, že přístup vyjádřený zářijovými pokyny MV staví osoby židovského původu do zvláště výhodné pozice vůči ostatnímu obyvatelstvu. KPR se vyjádřila, že pokyny vytvářejí stav, „*při kterém, na rozdíl od nenapravitelné situace poněmčeného a třeba i pronásledovaného Poláka, Čecha atd. ta samá skutková podstata se Němcům a Maďarům židovského původu promíjí bez následků a totiž, že se zavádí pro Němce a Maďary židovského původu*

⁵⁸⁸ KPR tvrdí: „*Jedním ze zvrhlých způsobů nacistické vlády bylo, že se dovolávala nejnižších lidských pudů. Z této příčiny všude, kam se nacismus vetřel, přicházel s barbarskou idejí [v konceptu spisu zde rukou připsáno: ‚proszoval a propagoval antisemitismus a nacistické orgány prosazovaly barbarskou‘] o vyvržení židů z lidské společnosti. Z této skutečnosti lze podlehnouti zdání, že nacismus svůj první úder vedl proti židům a druhý proti Čechům a Slovákům. Ve skutečnosti však první a z hlediska politického jedině rozhodující úder vedl proti existenci ČSR, [připsáno: ‚proti její demokracii‘], její armádě [připsáno: ‚její inteligenci‘], školám atd. Kdyby v ČSR nebylo bývalo vůbec židů, věci pro Čechy a Slováky by byly šly stejně.* [přeškrtnuto od ‚věci...‘ a připsáno rukou: ‚nacistický teror by byl šel proti existenci státu a tedy proti jeho neněmeckému obyvatelstvu jako nositeli státní československé ideje.‘]“ Archiv KPR Praha, inv.č. 1515, sign. D 11484/47, karton 261, svazek A) Řešení židovské otázky v Československu, spis/připomínka KPR k výnosu MV, 8. 10. 1946.

*nezamýšlené privilegované posuzování na místo rovnocenného posuzování“.*⁵⁸⁹

Taková domněle zvláště výhodná pozice osob židovského původu, pokud jde o prošetření jejich státní spolehlivosti, není podle KPR spravedlivá. KPR tím vyjádřila prakticky názor, že je třeba jednak se vyvarovat takovému přístupu k židovským záležitostem, který odporuje ideologickým zásadám lidově-demokratického zřízení, jednak vůbec smýšlení veřejnosti. Záříjové pokyny MV jsou shledány jako postup proti ideji nerozlišování osob židovského původu jako jedné skupiny, krok považovaný za reakční, neboť se tím oživovala židovská otázka. Dále, takový krok měl přímo odporovat „veřejné mínce národní“, tj. smýšlení české veřejnosti o nečesky orientovaných Židech jako o těch, kteří se s republikou během její předválečné existence neztotožnili a ztotožnit nechtěli – čímž vyplňují skutkovou podstatu provinění se proti českému národu.⁵⁹⁰ KPR se ve svém ohrazení proti záříjovým pokynům na předpojatost české veřejnosti k Židům přímo odvolávala.

Námítky KPR proti záříjovým pokynům MV z roku 1946 upozorňují na nutnost politické rekonstrukce konečného přístupu k záležitostem židovského obyvatelstva po skončení války proto, neboť tento přístup je určen zásadním politickým dilematem: nejvyšší státní činitelé se 1) bránili zvláštnímu přístupu k Židům – což činili pomocí dostupné ideologie a s odkazem na vůli veřejnosti, neboť by takový přístup dle nich vyprovokoval antisemitské nálady, ale 2) přesto k němu nakonec v jisté míře a za jistých okolností přistoupili z pragmatických, tj. politických důvodů.

Toto dilema lze nakonec sledovat v českém politickém myšlení jako tradiční. Odvolání, že jakýkoliv přístup vůči Židům jako samostatné entitě není vhodný, protože vzbudí na veřejnosti protižidovské cítění na jednu stranu, avšak vstřícný přístup k některým židovským záležitostem na stranu druhou, je charakteristickým pro postoj k Židům již za první republiky, ne-li dříve. Lavírování mezi oběma krajními body bylo typické pro Beneše. Tehdy ministr zahraničí odmítl po skončení první světové války

⁵⁸⁹ Tamtéž.

⁵⁹⁰ 1) „Posuzovati poněmčené [pomadžarštěné] osoby židovského původu tak, jako Němce německé [Maďary maďarského] původu, odpovídá vlastně demokraticky chápanému německému [maďarskému] stanovisku. Československé stanovisko [tj. zachování věrnosti ČSR, neprovinění se proti národům českému a slovenskému] žádá, aby byly posuzovány tak jak jsou posuzovány ostatní poněmčené [pomadžarštěné] osoby jiného než německého a nemaďarského, tedy českého, slovenského, ruského, polského a jiného původu.“ 2) „Je třeba rozlišovati mezi podmínkou zachování věrnosti ČSR a podmínkou nikdy se neprovinění proti národu českému a slovenskému. Lze snad souhlasiti, že žití německým [maďarským] národním životem u osoby německého původu neznamena ještě provinění se věrnosti k ČSR, avšak kancelář presidenta republiky se domnívá, že vyjadřuje veřejnou mínku národní, když soudí, že poněmčení [pomadžarštění] osoby polského, ruského, židovského ne českého původu neb setrvání takové osoby přes prvních dvacet let republiky při německé [maďarské] národnosti zpravidla vyplňuje skutkovou podstatu provinění se proti národu českému [slovenskému], i když ona osoba byla za doby nesvobody pronásledována.“ Tamtéž.

přiznat zvláštní menšinová práva pro Židy identifikující se s židovstvím národnostně – což odůvodnil tím, že by je veřejnost chápala jako privilegia pro německy orientované a bohaté Židy.⁵⁹¹ Židovští nacionalisté se však nakonec dočkali alespoň možnosti hlásit se k židovské národnosti a mohli užívat i jiných menšinových výhod.

Existence takového dilema je pro po válce obnovené Československo jakoby nepochopitelné. Nezáměr přistupovat k židovským záležitostem zvláštním přístupem prohloubila jak zdánlivá obava před reakcí české veřejnosti předpojaté vůči Židům, tak možnost popřít ospravedlnit tento nezáměr ideologicky. Je známo, že v londýnské exilové vládě přikládali její členové velkou váhu hlášením českého odboje, který předkládal informace o protižidovských postojích jako integrální součásti českého veřejného mínění.⁵⁹² Ministerstvo spravedlnosti tehdy vyjádřilo, že přiznání restitučních nároků státně nespolehlivým osobám není vhodné, přestože mohli být oběti politické, národnostní nebo rasové persekuce, protože by to „jistě neodpovídalo právnímu přesvědčení lidu“.⁵⁹³ Charakteristickou idealizací (ne)přístupu k Židům dokládá za všechny stručně a jasně nejmenovaný úředník Státní rady v Londýně: „Jde o to, že by i židovským občanům mělo stačit to, co stačí ostatním“.⁵⁹⁴

Proč tedy praktický přístup k židovskému obyvatelstvu neodpovídal rovnostářsky formulovaným ideám, odvolávajících se na stejné zacházení pro všechny? Na jakou situaci vlastně KPR upozorňuje, když se ve svém poukázání na tento rozpor odvolává na to, že „v případě konstatování, že persekuce nedává předpoklad k negativnímu posuzování případné germanisace, se opouští názor ministra vnitra vyjádřený 20. 2. 1946 na schůzi předsedů národních výborů v Brně“?⁵⁹⁵ Proč nedochází po skončení války v českých zemích k řešení

⁵⁹¹ **D a g a n**, Avigdor: *The Czechoslovak government-in-exile and the Jews*, s. 473n.

⁵⁹² „V novém státě si naši lidé představují, že věci budou řízeny tak, aby Židé zase nemohli být tím poválečným a z naší práce tyjícím živlem. Vůbec nepomýšlí na to, že by se snad mělo Židům vrátiti, byť i částečně to, oč přišli při německém ráděni. Něco podobného by znamenalo postup proti veřejnému mínění.“ **Č i ž i n s k á**, Markéta: *Nástin reflexe holocaustu československých židů v politickém myšlení obnovy poválečného Československa*, s. 117.

⁵⁹³ **J a n č í k**, Drahomír – **K u b ů**, Eduard – **K u k l í k**, Jan ml.: „*Arizace*“ a restituční židovského majetku v českých zemích (1939-2000), s. 60.

⁵⁹⁴ Archiv MV Praha, 425 – 229 – 3, schůze branného výboru Státní rady dne 23. 11. 1943. Když například předložil „Sociální výbor židů“ londýnskému exilovému MSP v říjnu 1943 „Návrh zásad pro repatriaci Židů násilně deportovaných“, resort se k němu vyjádřil v několika bodech krajně odmítavě: Židů je hrstka, míra utrpení v Buchenwaldu je podobná jako v Terezíně, vyjádřeny jsou obavy že by mělo to dopad na oživení antisemitismu, zasetého nacistickou propagandou, bude-li jediná skupina žádat větší privilegia a práva, „neb jde o soužití s okolím, při kterém musí platit heslo stejná práva a povinnosti pro všechny, nacistické propagandě se předhazuje, že Židy separuje – nyní dělají to samé; návrh byl označen za vůbec naivní a místy až groteskní. Připojen návrh neprovádět další akce Sociálního výboru. NA Praha, fond MSP – Londýn 1940 – 1945, karton 58.

⁵⁹⁵ Archiv KPR Praha, inv.č. 1515, sign. D 11484/47, karton 261, svazek A) Řešení židovské otázky v Československu, spis/připomínka KPR k výnosu MV, 8. 10. 1946. Srovnej: **K a p l a n**, Karel – **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 59, pozn. 2.

židovské otázky, které je vzhledem k zásadám nového režimu přeci tak „*prosté a spravedlivé*“, jak se domnívá novinářka týdeníku Dnešek Pachnerová, a které spočívá v tom, že „*Němci musí od nás pryč*“, a nechápe, „*proč by se mělo zdržovat pátráním po tom, zda-li Němci měli babičky árijské či neárijské*“.⁵⁹⁶

Odpovědi není možné hledat pouze v tom, co stojí za vydáním zářijových pokynů MV – tedy v roli MV samotného, respektive v domácí politice.⁵⁹⁷ Jinak by asi skutečně k vydání pokynů nedošlo, případně by byly pro námitky KPR odvolány. Takto ovšem zůstává až překvapující skutečnost, že pokyny podepsal jako kompetentní úředník ministr vnitra Nosek. Jak upozorňuje KPR, duch pokynů je skutečně v rozporu s tím, co řekl Nosek v únoru roku 1946 v Brně. Přitom to byl dle všech náznaků opět Nosek, kdo se jako člen ministerské komise, která měla o občanství německých Židů rozhodnout, postavil na jaře 1946 proti návrhu ÚPV předloženém členům komise, v této věci vstřícnému.

Proč nebyl v osvobozeném Československu naplněn přístup k židovským záležitostem tak, jak jej zakládaly platné ideologické zásady - jak se stalo v případě vysídlení českých Němců – je nutné hledat v širších politických okolnostech. Tyto okolnosti, zdá se, dalece přesahují zájmy a působnost MV či KPR. Úřady k židovským záležitostem jako zvláštnímu problému, jakkoliv s výhradami a nevolí, přistupovaly a přistupovat musely. Odkrývání okolností, formující v konečné podobě přístup k židovským záležitostem, znamená vypravit se na následujících stranách do vysoké domácí a zahraniční politiky. Tato cesta může být vhodně zahájena poznáním zásahu Československa ve prospěch židovských uprchlíků, kteří procházeli jeho územím na Západ v prvních letech po skončení druhé světové války.

Československo a židovští uprchlíci

Migrace židovského obyvatelstva probíhající v různých fázích a s různou intenzitou během druhé poloviny čtyřicátých let, především z Evropy do Palestiny, odráží představy o budoucnosti tohoto obyvatelstva ze strany světových velmocí i regionálních států na počátku studené války. Československo jako tranzitní země tuto migraci podpořilo, čímž se mj. zapojilo do mocenského rozhodování o osudech Židů a přispělo významně

⁵⁹⁶ Přijde-li Pachnerová na Němce, je nutné „*vytrhat plevel židovskou tak nežidovskou*“. Je typické, že skutečnost, že tento plevel, je-li podrženo obrazné přirovnání, nějaký čas brutálně i s kořeny vytrhávali nacisti, je pro novinářku a ostatní bezpředmětným a něčím, co ani nezmiňují. **P a c h n e r o v á**, Mila: *Plevel židovská a nežidovská*, s. 163.

⁵⁹⁷ MV ostatně ke svým zářijovým pokynům vydalo dodatek, který sice deklarativní význam pokynů nepopřel, rozšířil však možnost záporného prošetření Židů pro provinění z germanizace z doby zvýšeného ohrožení republiky, tj. po nástupu nacismu, na neomezenou dobu, která mu předcházela. To znamená, že nacistické pronásledování Židů za války nemělo znamenat jejich automatické vyjmutí z jejich případného postihu jako národně nespolehlivých osob. *Předpisy z oboru působnosti osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy*. Sv. I: Zákony (dekrety), vládní nařízení, vyhlášky – Sv. II: Zákony (dekrety), vyhlášky, směrnice, pokyny. Praha 1947, s. 318.

ke vzniku židovského státu v Palestině, jenž jim měl takovou budoucnost zajistit. V mezinárodním politickém postoji k osudům Palestiny se zároveň projeví síly, které potlačily v praktickém přístupu k židovským záležitostem v poválečném Československu přísné ideologické zásady ideálního řešení židovské otázky. Vztah československé republiky k problému židovských uprchlíků je začátkem příběhu o prosazení humanitárního, a tudíž zvláštního hlediska v přístupu k domácím Židům s odvoláním na jeho nesrovnatelné válečné utrpení.

Druhá světová válka se projevila tolika velkými událostmi, že často bývají opomíjeny její bezprostřední důsledky. Platí to zvláště pro migraci miliónů lidí po evropském kontinentě po jejím skončení, což změnilo jeho etnickou mapu.⁵⁹⁸ Jeden z migračních pohybů se týkal též čtvrt milionu lidí židovského původu, který označuje jeho komentátor, Jehuda Bauer,⁵⁹⁹ za značně pozoruhodný: osud těchto osob nebyl jistý, neboť je jim uzavřena každá země včetně Brity kontrolovaného židovského osídlení v Palestině, ale žádná země je zároveň nevyháněla.⁶⁰⁰ Bauer užívá pro hlavní fázi migrace židovských uprchlíků směřující do Palestiny před tím, než zde vzniká v květnu 1948 Stát Izrael, dobové označení „Bricha“, vycházející z hebrejského slova pro útěk, a který vyjadřuje její více méně organizovaný a ilegální charakter.⁶⁰¹

⁵⁹⁸ „*Since V-E Day, more than 11,000,000 former slave laborers, prisoners of war and concentration camp inmates have been sent home. Some 850 000 still in camps, can never go home*“. *Quote from Church World Service brochure, DP's are People* (1948). V českém kontextu se tématice důsledků války na migraci lidí a jejich repatriaci věnuje historik Jaroslav Vaculík. Srovnej: **V a c u l í k**, Jaroslav: *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (displaced persons)*. Brno 2004.

⁵⁹⁹ **B a u e r**, Jehuda: *Flight and Rescue: Bricha*. New York 1970, s. viii. Srovnej též publikaci Bernarda Wassersteina o poválečném Židovstvu v Evropě, jejíž výhodou je její přehledné vyličení a shrnutí problematiky na několika stranách: **W a s s e r s t e i n**, Bernard: *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*. Cambridge (USA) 1994. K problematice v československém kontextu se nikoliv vyčerpávajícím způsobem a spíše publicisticky věnuje Moše Yegar: **Y e g a r**, Moše: *Československo, sionismus, Izrael*. Praha 1997.

⁶⁰⁰ Každopádně s nepoměrně větší odbornou konkurencí se bude muset vypořádat ten, který by rád přinesl nová a zajímavá fakta či pohledy na tento pohyb v rámci širšího, evropského prostoru, chtěl pokreslit situaci kolem židovských tranzitních a internačních táborů, přiblížit život v nich apod. Velmi podrobné a zasvěcující informace o Bricha a židovské migraci jako celku nalezeneme na stránkách United States Holocaust Memorial Museum, jež jsou výsledky projektu Life Reborn, Jewish Displaced persons 1945 – 1951:

<http://www.ushmm.org/museum/exhibit/online/dp/menu.htm>

Stránky jsou přehledně schematicizovaným nástinem mnoha oblastí související s tematikou a demonstrovány mnoha vzácnými dobovými fotografiemi. Součástí projektu je možnost nahlédnutí na Displaced Persons Bibliography odkazující na 66 stran původních dokumentů, mnohé sekundární práce včetně absolventských a dobové články do roku 1953 a současné odborné studie. Zároveň dohledáme velmi podrobné odkazy na zvláště americké archivy židovských organizací včetně odkazů na obrazový a audio materiál.

http://www.ushmm.org/research/library/bibliography/index.php?content=displaced_persons

Podobně jsou na webu, i když podstatně méně profesionálním způsobem, přiblíženy jednotlivé, nejen židovské, tábory, takzvané „displaced persons camps“ (DPs kempy), podle jednotlivých evropských států. Dlouhý seznam táborů umožňuje většinou stručné představení, jaké národnosti zdejší uprchlíci byli, kolik jich bylo a jak dlouho byl v provozu. Všechny ostatní informace jsou vkládány samotnými pamětníky či jinými osobami.

<http://www.dpcamps.org>

⁶⁰¹ Samotné ilegální přistěhovalectví do Palestiny, jež bylo záměrem většiny jejich účastníků potom hebrejským výrazem „alija bet“, což je složenina slova „alija“, kterému v češtině odpovídá, ovšem bez emotivního významu,

Bricha rozhodně nevykazovala rysy koordinovaného hnutí řízeného z jednoho centra. Vždyť první uprchlíci se rekrutují ze zbytku přeživších Židů ve městech osvobozených ve východním Polsku již v roce 1944 a na cestu se vydávají s úmyslem dosáhnout Palestinu více méně spontánně. Přeživší východevropští Židé vzbudili pozornost vedení židovského osídlení či domoviny v Palestině (Jišuv) pro svojí značně nestabilní situaci po svém osvobození. V prostoru bývalé Třetí říše spojenci osvobodili na sedmdesát pět tisíc židovských vězňů ze všech koutů Evropy. Mnozí z nich se odmítali vrátit do své vlasti, či odtud prchali poté, co se dostali do rozporů s domácím obyvatelstvem, pro materiální těžkosti. Zvláště odcházeli též proto, když padly jejich poslední naděje na setkání s vyhlazenými rodinami a zůstat v zemi jim nedovolily psychologické důvody.

Z území Sovětského svazu se začaly vracet deseti tisíce především polských Židů, přezdívaných pro svůj válečný exil ve středoasijských svazových republikách jako „Asiaté“.⁶⁰² Jejich repatriace vrcholila v první polovině roku 1946, kdy zvýšili počet kdysi tři milionové polské židovské komunity na zhruba čtvrt milionu.⁶⁰³ Poměrně velké množství přeživších Židů se nacházelo v Maďarsku a Rumunsku, v nichž jejich pronásledování nemělo do německé okupace těchto zemí v roce 1944 takový rozsah. Neznamená to ovšem, že ochota těchto osob zůstat ve svých rodných zemích nebyla otřesena, stejně jako na Slovensku a především Podkarpatské Rusi připojené k SSSR.⁶⁰⁴ Vůli odejít projevovali samozřejmě též mnozí Židé pocházející ze západní a střední Evropy, včetně českých zemí.

Případná imigrace všech těchto Židů do Palestiny přirozeně znamenala pro zdejší židovské osídlení významnou demografickou podporu a tím druhotně nejen hospodářský prospěch, ale též posílení vojenské. Množství bezprizorního židovského obyvatelstva znamenalo pro zastánce vzniku nezávislého židovského státu v Palestině především politický argument, neboť stát jediný mohl dle nich jejich tíživou situaci vyřešit. Imigrace Židů do Palestiny se tak stává jedním z primárních sionistických cílů. Tak vzniká hnutí Bricha,

pojem „přistěhování se“, „bet“ je následně druhé písmeno hebrejské abecedy, tedy výraz pro něco ilegálního, snad nejlépe přeloženo jako „plán B“.

⁶⁰² **S h l o m i**, Hanna: *The Jewish Organising Committee in Moscow and the Jewish Central Committee in Warsaw, June 1945-February 1946: Tackling Repatriation*. In: Luks, Leonid (ed.): *Der Spätstalinismus und die „jüdische Frage“*. Zur antisemitischen Wendung des Kommunismus. Köln – Weimar – Wien 1998, s. 240 – 254.

⁶⁰³ Zvláště v Polsku se však ukázala animozita místního obyvatelstva vůči Židům jako nepřekonatelná a získala navíc výrazný politický náboj, neboť zde jsou Židé spojováni s nenáviděnou lublinskou komunistickou vládou, srovnej: **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 125. Osmdesát tisíc Židů se nacházelo v Polsku ke konci roku 1945, 175 tisíc se jich vrátilo v první polovině roku 1946. Obdobně jako Poláci z území zabraného Sovětským svazem směřovali především do Slezska.

⁶⁰⁴ Srovnej přehled židovské populace dle jednotlivých států k rokům 1937, 1946, 1967 a 1994 dle: **W a s s e r s t e i n**, Bernard: *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*, s. viii. V Maďarsku se mělo nacházet k roku 1946 145 tisíc a v Rumunsku 420 tisíc Židů. V Německu včetně displaced persons 153 tisíc, v Rakousku 31 tisíc a v Itálii 53 tisíc Židů.

na jehož činnosti se měly podílet čtyři organizace.⁶⁰⁵ Název první z nich je totožný s celým hnutím, „Bricha“; vytvořili ji mladí sionisté (brichnikim) na konci války a uprchlíkům především zajišťovali ochranu a transportovali je do míst, kde se rýsovala možnost jejich přepravy do Palestiny.⁶⁰⁶

S přípravou vydatně pomáhali v létě 1945 bez vědomí či s němým souhlasem svých nadřízených vojáci „Židovské brigády“, tj. židovští rekruti z Palestiny, které Britové nasadili koncem války jako součást Montgomeryho sedmé armády v Itálii a po jejím skončení ji dislokovali na její severní hranici s Rakouskem.⁶⁰⁷ Úlohu koordinátora přesunů uprchlíků z východní Evropy do lokalit vhodných k jejich nalodění na cestu do Palestiny plnil „Mosad“, tehdy složka podzemní židovské armády v Palestině. Celá operace by nebyla možná bez podílu Jointu, americké židovské humanitární a rozvojové organizace. Joint se významným způsobem podílel na podpoře a obnovování hospodářského života přeživších Židů v jejich rodných zemích. Organizace zajišťovala sociální pomoc těm z nich, kteří se rozhodli nastoupit cestu pryč ze země, a zároveň fingovaným zaměstnáním členů ostatních zmíněných organizací kryla jejich aktivity v jednotlivých zemích a zajišťovala je finančně.⁶⁰⁸

Spojenecké síly v osvobozených evropských státech a tyto samotné nebyly koncem války na podobné množství židovských uprchlíků připraveny a neměly k tomu důvod. Židé se měli repatriovat stejně jako všechny osoby zavlčené během války mimo jejich domov do státu jejich předválečného bydliště – Židé nakonec představovali v jejich desetimilionovém počtu pověstnou kapku v moři. Vojenské autority v okupačních zónách v Německu a Rakousku obdobně jako Československo neuznávaly židovskou národnost

⁶⁰⁵ **S z u l c**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*. London 1992, s. 110.

⁶⁰⁶ Každodenní sondou do fungování Brichy je například příběh Alicie, kterou naverbovala lodžská odbočka Bricha, a která ná v rámci poutavých vzpomínek informuje, jaká taktika se užívala, kudy se cestovalo a kde odpočívalo apod.: **A p p l e m a n - J u r m a n**, Alicia: *Alicia, My Story*. New York 1988. Kapitola *Brecha, Lodz a The Badgastein DP camp*.

⁶⁰⁷ Vojenská jednotka britské armády složená z asi pěti tisíc židovských vojáků rekrutovaných v srpnu roku 1944 v Palestině a koncem války nasazených v Itálii na hranicích s Rakouskem a Jugoslávií (Tarvisio). Více viz především: **B l u m**, Howard: *Brigáda. Příběh o odvetě, spasení a druhé světové válce*. Praha 2003. Zvláště kapitola *V. Evropa, léto-jaro 1945-1946*. Blum zúžil příběh na několik protagonistů, respektive jejich vzpomínek, zbytek doplnil archivními dokumenty a publikovanými paměťmi, které zasvěceně komentuje a schematizuje na stranách 301 – 316. Osobní, až literárně stylizovaný, dobrodružný a dramatický popis událostí jednotlivců vypovídá o tom, že jde o knihu popularizované historie. Příběh brigády byl zfilmován pod názvem *V našich rukou*, více viz: <http://www.olinfilms.com>.

⁶⁰⁸ **S z u l c**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*, s. 120. **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 128. Szulc se s Bauerem ovšem rozchází ve věci takzvané „Pařížské dohody“ mezi ředitelem evropského Jointu Schwarzem a rezidentem Mosadu pověřeným Bricha, jež měla zajistit financování jejího chodu a to včetně ilegálních aktivit.

a nerozlišovaly osoby židovského původu jako samostatnou skupinu, k níž by měly přistupovat zvláštním způsobem. Židé, kteří návrat do své vlasti odmítali, se tak běžně ocitali na základě své původní státní příslušnosti ve sběrných táborech zvláště s Poláky či Litevci a docházelo mezi nimi k projevům nepřátelství. Situace židovských uprchlíků se během léta roku 1945 dramatisovala a západní spojenci k jejímu řešení jako jednoho problému přistoupit museli.

Za hybný moment takového řešení je považována takzvaná „Harrisonova zpráva“ ze srpna 1945, která zhodnotila jejich postavení v americké okupační zóně konstatováním, že je s nimi zacházeno vlastně stejně jako ze strany nacistů s jedinou výjimkou, totiž že nejsou vyhlazováni.⁶⁰⁹ Postoj armády vzbudil napříč americkou veřejností zápornou odezvu a probudil sympatie s osudem přeživších Židů bez domova. Prosadil se názor, že není možné nakládat s lidmi poškozenými válkou nejvíce jako s ostatními a je třeba jejich postavení ulehčit. Židé jsou proto v americké zóně nadále rozeznáváni na základě svého původu jako samostatná skupina osob bez domova, takzvaných „displaced persons“ (DPs) a jsou shromažďováni ve vlastních DPs táborech.⁶¹⁰ Status DPs v případě Židů zároveň znamenal, že nejsou nadále individuálně prošetřováni a rozeznáváni zdejšími úřady jako emigranti z politických či z hospodářských důvodů. Židé jsou obecně nahlíženi jako skupina obyvatelstva, jejíž setrvání na evropském kontinentě je ohroženo v důsledku její historické zkušenosti, přičemž je zohledněna nemožnost obnovení jejího předválečného hospodářského zázemí ve východoevropských státech.⁶¹¹

Další osudy židovských uprchlíků si nelze představovat jako bezproblémové naplňování takto ideálního uznání jejich situace. Přijímání uprchlíků do DPs kempů se dělo nikoliv bez výhrad a vlastně jen na území spravovaném americkými okupačními orgány. Materiální a technické možnosti postarat se o miliony bezdomovců prověřil opět rok 1946, kdy musí Američané absorbovat ve své zóně tři čtvrtě milionu vysídlených českých Němců. Vidina neodepřitelného azylu přirozeně nasměřovala židovské uprchlíky, mimo do italských

⁶⁰⁹ „As matters now stand, we appear to be treating the Jews as the Nazis treated them, except we do not exterminate them“. **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 77. Harrison byl reprezentant Interngovernmental Committee on Refugees. **W a s s e r s t e i n**, Bernard: *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*, s. 14.

⁶¹⁰ „Displaced Persons: Civilians outside the national boundaries of their country by reason of war, who are desirous but unable to return home or find homes without assistance; or are to be returned to enemy or ex-enemy territory“. Administrative Memo No. 39, Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force. <http://www.dpcamps.org> **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 80. **C o h e n**, Gerard D.: *The Politics of Recognition: Jewish Refugees in Relief Policies and Human Rights Debates, 1945 – 1950*. In: *Immigrants and Minorities*, Vol. 24, Issue 2 (July 2006), s. 125 – 143.

⁶¹¹ **C o h e n**, Gerard D.: *The Politics of Recognition: Jewish Refugees in Relief Policies and Human Rights Debates, 1945 – 1950*, s. 129n.

a jiných přístavů, zvláště do Bavorska.

Jak bude přibliženo konkrétně v případě Československa, na jejich usazení či průchodu neměli pro řadu dobrých důvodů zájem ostatní spojenci a státy.⁶¹² Avšak vědomí, že se Američané o uprchlíky postarají, soucit s jejich situací, neexistující repatriační úpravy v případě Židů, nedostatek úřední subordinace a neexistence oficiální politiky v této věci či přichylnost k uplátkům se projevily v benevolentním přístupu k jejich cestě na Západ ze strany sovětských okupačních orgánů ve východoevropských státech a jejich úřadů samotných.⁶¹³

Organizátoři hnutí Bricha citlivě na kladné možnosti průchodu reagovali a sami se je snažili ovlivnit. Znamenalo to neustálou improvizaci a nasazení, neboť tyto možnosti se vzhledem k množství zmíněných příčin neustále proměňovaly. Organizátoři vyhledávají, ověřují či podplácením získávají nové hraniční přechody, aby je následně museli opustit pro jejich „spálení“, mění trasy železničních přesunů, vytvářejí nová transnitní centra atp.⁶¹⁴ Za takových podmínek umožnila Bricha v Československu ve styku s ministerstvem sociální péče a sovětským majorem spravujícím po osvobození bývalé terezínské gheto již v létě a na podzim 1945 odchod polských Židů na Západ, neboť odmítli repatriaci z Terezína zpět do Polska. Jejich cesta vedla přes tranzitní tábor v Plzni a Aši do Bavorska. Do skončení americké přítomnosti v západních Čechách koncem roku 1945 se tudy podařilo dle Bauerových odhadů přemístit při různých operacích asi čtyři tisíce židovských uprchlíků.⁶¹⁵

Zvyšující se počet židovských uprchlíků zvláště v americké okupační zóně blížící se ke konci roku 1945 k prvnímu sto tisíci stupňoval otázku jejich budoucnosti. Přijetí takového množství lidí odmítaly všechny státy včetně USA, přestože do nich směřovalo jisté množství z nich s podporou tam žijících příbuzných. Velká Británie nezrušila po skončení války omezení židovské imigrace do Palestiny na 18 tisíc osob ročně ve snaze

⁶¹² Přehledem o politice USA, Velké Británie, SSSR a Francie k židovským uprchlíkům viz:

W a s s e r s t e i n, Bernard: *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*, s. 19 a 20.

⁶¹³ Dobře je tento chaotický přístup možné sledovat v případě Berlína, tj. města rozděleného mezi vítězné spojence, kam směřovali židovští uprchlíci na své cestě na Západ ze Štětína. Sověti svým benevolentním přístupem – umožněným zvláště podplácením - umožnili 120 kilometrů dlouhou cestu uprchlíků ze Štětína do německé metropole, při čemž považovali hnutí Bricha – pakliže o něm vůbec věděli - za jen jednu z dalších pašeráckých organizací, u nichž se zaměřovali jen na její předáky. Britové věc pojímali jednoduše jako záležitost polských příslušníků, jenž by měli být donuceni k návratu, Francouzi byli přátelštější, ale neměli materiální možnosti pomoci a Američané se drželi pragmatického postoje, tj. není polsko-židovský problém, protože nikdo z uprchlíků nežije v americkém sektoru, a nechceme mít tento problém, takže jim nepovolíme, aby tady žili.

B a u e r, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 134.

⁶¹⁴ K organizování migrace konkrétně viz Týž, s. 121.

⁶¹⁵ Týž, s. 107 – 112. V srpnu musel být DPs kemp v Plzni (Karlově) kvůli zásahu okupačních orgánů zrušen a proud uprchlíků byl přesměrován do Bavorska přes Karlovy Vary a Aš.

udržet si své zájmy v arabském světě (politika „Bílé knihy“).⁶¹⁶ Uprchlíci, kteří se s pomocí Mosadu pokusili dosáhnout země námořní cestou, jsou obvykle zadrženi a soustředěni v internačních táborech na Kypru.⁶¹⁷

Britové zároveň důrazně diplomatickou cestou naléhali na evropské státy, aby bránily ve svých hranicích pohybu židovských uprchlíků na Západ a dále do Palestiny. Snaha řešit situaci izolovaně a silou přivádí Británii ovšem do krize. Západní veřejné mínění se nemůže smířit s násilným zacházením s osvobozenými vězni koncentračních táborů (o tom více dále v práci). Tento odpor má svůj symbol v případě navrácení židovských uprchlíků z lodi Exodus od palestinských břehů zpět do Německa v srpnu roku 1947.⁶¹⁸ Soucit s oběťmi války a shledání řešení jejich situace ve zřízení židovského státu v Palestině překonal pochopení pro tamní postavení Britů čelících prudké a brutální teroristické kampani radikálních sionistů.⁶¹⁹

Dříve než k vyhocení bezpečnostní situace v Palestině v roce 1947 došlo, apeloval na změnu politiky válkou oslabené Británie její největší spojenec, USA. Američané žádali ústy prezidenta Trumana umožnění okamžitého odchodu sto tisíce uprchlíků do Palestiny. Britové odmítli, avšak souhlasili začátkem roku 1946 s vytvořením společné anglo-americké komise. Komise vyšetřila a posoudila skutečný rozměr a stav židovského uprchlického problému včetně postavení Židů v jednotlivých evropských státech, čímž sledovala získání podkladů pro komplexnější a praktické řešení židovské či palestinské otázky. Československo měla komise za tímto účelem navštívit přímo, řekněme v terénu. Vládu o žádosti přijetí komise informoval Clementis. Státní tajemník na ministerstvu zahraničí se svěřil přítomným ministrům o svém prvním dojmu, že se jedná pouze o informativní návštěvu. Dodatečně ovšem odhalil, že jde o vyšetřovací komisi se značným geografickým rozsahem, a pozastavil se nad tím, že mu „*cestu konzultace a spolupráce*“ Britové ani Američané nenavrhlí. Clementis dostal od vlády zmocnění sdělit jejich velvyslancům zamítnutí přijetí

⁶¹⁶ O komplikovaném postavení Británie po skončení války na Blízkém východě a její palestinské politice - v níž se začal silně projevovat vliv USA - viz například: **O v e n d a l e**, Ritchie: *Britain, the United States, and the end of the Palestine mandate, 1942 – 1948*. London 1989.

⁶¹⁷ **S z u l c**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*, s. 121. Mezi lety 1945 a 1948 Britové zadrželi 32 lodí zorganizovaných Mossadem a 52 tisíc imigrantů skončilo v internaci na Kypru.

⁶¹⁸ Příběh byl zfilmován režisérem Otto Premingerem v roce 1960 (Exodus). V jedné z rolí si zahrál Paul Newman.

⁶¹⁹ Útoky teroristických skupin Irgun a Stern stojících mimo oficiální struktury Jišuvu vrcholily bombovým útokem na hotel Krále Davida v Jeruzalémě, při kterém zahynulo devadesát lidí, a který měl velký ohlas před světovou veřejností. **S h a v i t**, Yaacov: *Jabotinsky and the Revisionist Movement, 1925 – 1948*. London 1998. Vzhledem k roli, které sehráli revizionisté též v Československu, naznačme, že se jednalo o takové sionistické skupiny, jež inklinovaly či se odvíjely od krajně pravicového sionismu definovaného v polovině dvacátých letech Vladimírem (Ze'ev) Žabotinským a jež se jako revizionitický odšetřil od oficiálního sionistického hnutí.

komise na československém území.⁶²⁰ RŽNO, zastřešující organizace židovských obcí v českých zemích, se snažila Clementise přesvědčit, že nejde o vyšetřování vnitřních poměrů, ale jen o zjištění potencionálního počtu Židů, který by ze země chtěl odejít.⁶²¹ Rozhodnutí je vládou revidováno a komise přijíždí dle deníku jednoho z jejích členů večer 13. února 1946 do Prahy a opouští ji následující den dopoledne.⁶²²

Přijde-li na židovské uprchlíky v Československu, je situace celý rok po osvobození poměrně klidná, i když dle zpráv bezpečnosti procházely jeho územím jejich skupiny již v měsících bezprostředně následujících skončení války.⁶²³ Židovská organizace hovoří ve zmíněném memorandu Clementisovi o přítomnosti dvanáctiset polských Židů. Dle Bauera dlouhodobější pobyt cizích Židů, a to zvláště v Praze, znamenala starost pro samotné organizátory Bricha, neboť si uvědomovali, že zvláště ortodoxní z nich vzbuzují pro svojí kulturní odlišnost zápornou pozornost a antisemitismus.⁶²⁴ V Kuklenách u Hradce Králové se měl nacházet dle zprávy „Epidemické ústředny pro odsun“ při ministestvu zdravotnictví z února 1946 tábor, v němž se mělo nacházet jisté množství procházejících polských Židů.⁶²⁵

Poloha tábora odpovídala jednomu ze směrů průchodu uprchlíků od severní hranice

⁶²⁰ NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/24 Gottwald, sv. 139, a.j. 1 494, záznam schůze vlády dne 29. 1. 1946, s. 7 a 8.

⁶²¹ RŽNO dostala avizo o příjezdu komise někdy začátkem ledna roku 1946 zároveň s pokyny k vytvoření memoranda o stavu Židovstva v zemi, viz Archiv MV Praha, 425-231-1, korespondence Arnošta Frischera. *Memorandum Rady ŽNO vyšetřující komisi tamtéž. Anglo-American Committee of Enquiry on Palestine*. In: Věstník, VIII/3 (30. 3. 1946), s. 21. Podrobný popis vzniku a cílů výboru; před komisí, případně subkomisemi byla vyslyšena celá řada židovských předáků rozličných hnutí, organizací, apod.

⁶²² Centrální sionistický archiv v Jeruzalémě, S25/6408. 14. února komise jednala na americkém velvyslanectví, kde jí patrně delegace RŽNO předala memorandum o stavu Židovstva v zemi. S delegací karpatských Židů jednal jeden z nich soukromě. *Report of the Anglo-American Committee of Enquiry regarding the problems of European Jewry and Palestine*. London 1946. Komise pracovala 120 dní, z toho byla mezi 5. a 28. 2. 1946 v terénu, různě její subkomise navštívily americkou a britskou zónu v Německu a Rakousku, Itálii, Francii, Řecko, Polsko a Československo – na žádost o návštěvu sovětských zón jim bylo sděleno, že zde není „no special Jewish problem“, z nekomentovaných důvodů zpráva sděluje, že nebylo navštíveno Maďarsko, Rumunsko, Jugoslávie a Bulharsko.

⁶²³ Archiv MZV Praha, fond Palestina, zpráva MV pro MZV, 27. 11. 1945. Podle zprávy mělo být například v listopadu roku 1945 v Náchodě zadrženo na nádraží sedm osob, polských Židů bez dokladů. Skupinka byla předána zpět do Polska, odkud je však v devět večer zahnali přes Metuji zpět, někteří se stopami bití a okradení i o oblečení pouze ve spodním prádle. Tamtéž, dopis MV pro MZV o protizidovských výtržnostech v Krakově, 27. 8. 1945. MV se o věci (nepokoje ze 4. srpna) dozvědělo od předsedy repatriačního úřadu v Novém Bohumíně, který se to měl zase dozvědět od neznámého styčného úředníka. MV žádá MZV, aby zprávu prověřilo prostřednictvím československého velvyslanectví ve Varšavě. Zpráva Úřadu NB v Náchodě a ONV ze dne 15. 9. 1945, tamtéž, ve které je informováno, že v zajišťovacím táboře se nachází 59 osob židovského vyznání, ilegálně příšlých, bez dokladů, někteří z doporučením repatriační komise Krakovského vojvodství. Jako cíl cesty měli uvádět uprchlíci Mnichov, odkud chtěli odejít do Palestiny – podle zprávy polská pohraniční stráž odmítá osoby přijmout zpět a udává, že pokud budou v noci předávány zpět tajně, použije proti orgánům československé finanční stráže střelné zbraně.

⁶²⁴ **Bauer**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 228 a 229. Takovým problémem byly zvláště skupiny náboženských Židů hlásících se k hnutí Agudas Jizrael, které nebyly často vybaveny ani dokumenty ani potravinami.

⁶²⁵ V této době se zde mělo vedle sto šedesáti Němců nacházet třista dvacet Židů. Archiv MV Kanice, fond E 6, i.j. 59, karton 76. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

s Polskem přes tranzitní body na Náchodsku a Broumovsku. Odtud pokračovaly ilegální skupiny uprchlíků přes Prahu (Aš) do Bavorska. Hlavní proud byl obvykle usměrněn jižní cestou přes Českou Třebovou a Brno do Bratislavy a dále do Vídně.⁶²⁶ Množství procházejících uprchlíků kolísalo, ale mezi 10. a 16. květnem 1946 se jejich počet vyhoupl na osm set v reakci na vraždu třinácti Židů z transportu Bricha v Nowem Saczu před slovenskou hranicí.⁶²⁷ Na Západ prchali od roku 1946 též někteří karpatské Židé v obavě z násilné repatriace do SSSR, ač většina z nich přece jen dle všeho upřednostňovala usazení v českém pohraničí před pobytem v DP kempch v západní zóně. Podle Frischerova odhadu z roku 1947 české země opustilo dva a půl tisíce osob židovského původu a asi stejný počet „cestou nepřímou“ (ilegálně).⁶²⁸ Ostatně lze předpokládat, že mnozí z českých Židů osvobozených v koncentračních táborech v Německu a mimo českou vlast se nevrátili vůbec a zůstali přímo v DP kempch či na rekonvalescenčních pobytech, obvykle ve Švédsku či Švýcarsku.⁶²⁹

MV každopádně muselo sáhnout v dubnu 1946 k vydání výměru ve věci odsunu židovských uprchlíků, v němž poprvé úřady reflektují komplikovanost situace a citlivost, s níž je třeba ji řešit.⁶³⁰ Uvedení výměru přiznává, že tyto osoby „pronikají“ do Československa v obavě před násilím, jmenovitě „fašistickými silami“, a též proto, neboť: „[...] nenalezly při svém návratu z různých vzdálených koncentračních táborů nikoho z příbuzných, svá obydlí našly v rozvalinách nebo ve stavu neobyvatelném, po příp. své byty obsazeny cizími lidmi atd., takže volí raději dobrovolné vystěhování. Většina těchto lidí je dlouhým vězněním a utrpením v koncentračních táborech vyšinita z duševní i tělesné rovnováhy. Není ještě schopna práce. Má jedinou touhu dostat se co nejdříve ke svým příbuzným nebo známým do Ameriky, do Palestiny, do Kanady, na Zakarpatskou Ukrajinu a do jiných států.“⁶³¹

⁶²⁶ Uprchlíci obvykle dostali průkazy červeného kříže, které potvrzovaly, že jsou cizími státními příslušníky vracejícími se do svých domovů z táborů nucených prací do Řecka. Za jejich vlast bylo vydáváno Řecko kvůli tomu, že nemuseli znát jazyky střední Evropy. Takovéto skupinky vedly chlapi hovořící hebrejsky. **Bauer**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 143n. O „Greek bluff“ se zmiňuje nejpodrobněji Szulc: **Szulec**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*, s. 148. K dispozici jsou též záznamy o vypravení transportu z Bohumína do vnitrozemí a o snaze zřídit záchytné tábory v Moravské Ostravě a Petrovicích, kde měli být uprchlíci přezkoumáni ze strany bezpečnostních orgánů a lékařsky vyšetřeni. Srovnej: **Szymeczek**, Józef: *Osudy těšínských Židů po roce 1945*. In: *Židé v Sudetech*. Praha 2000, s. 297. Autor dokládá, že se jim dostalo pomoci i od jejich souvěrců z židovské obce v Ostravě, odkud byly kontaktovány židovské organizace a Červený kříž, vystavovaný potvrzení o židovském původu apod.

⁶²⁷ **Bauer**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 147.

⁶²⁸ *Evropská sionistická konference v Karlových Varech dne 12. srpna 1947 - uvítací projev Arnošta Frischerova*. In: *Věstník*, IX. č. 16 (15. 8. 1947), s. 229.

⁶²⁹ Rozhovor s Oldřichem Stránským, Praha 24. 8. 2005. Podle soukromého odhadu pamětníka bylo přeživších, kteří se vystěhovali bezprostředně po osvobození do zahraničí jedna třetina.

⁶³⁰ Archiv MV Praha, 304-257-1, 14, výměr MV ze dne 18. dubna 1946 ve věci „Osoby židovského původu, polské státní příslušnosti -odsun“ (Č. Z/s-3559-18/4-46).

⁶³¹ Výměr MV ze dne 18. dubna 1946.

MV konstatuje, že je proti uprchlíkům postupováno nepřiměřeně, s průměrem, že se tak děje vlastně stejně jako proti fašizujícím živlům, před nimiž tito utíkají. MV vyjadřuje nutnost tento postup revidovat z humanitárních a pragmatických důvodů:

„Tento postup považuje ministerstvo vnitra za nevhodný a neúčelný a ukládá proto [...] aby se osobám židovského původu, polské státní příslušnosti nebránilo opustiti naše státní území směrem na západ, kde se hodlají usídliti. Necht' však nejsou odsouváni jako nepohodlní cizinci do Polska, protože nehledě k tomu, že jsou to osoby, zpravidla prošlé peklem koncentračních táborů a zasluhující tedy humanního zacházení, nelze očekávati, že se nepokusí znovu o přechod hranic za účelem další cesty zvoleným směrem.“⁶³²

Pragmatické odůvodnění zdůrazňuje výzva, aby se pobyt uprchlíků v republice zbytečně neprodlužoval, neboť jde většinou o osoby, které hodlají vykonávat „*neproduktivní zaměstnání*“.⁶³³ Výměr MV nemohl řešit události, které měly teprve přijít. Vražda u Noweho Sazcu znamenala pouze předejru toho, k čemu se schylovalo. Pogrom v polských Kielcích, k němuž došlo dne 4. července 1946, je obecně vzpomínán jako hybný moment, který spustil nový a dosud nejsilnější pohyb židovských uprchlíků na Západ. Kielce jsou z knihy do knihy předávaným symbolem pokračujícího strádání evropských Židů po skončení druhé světové války a vykládány jako argument nutnosti vzniku židovského státu jako útočiště všech Židů. Pogrom v Kielcích neznamenal první násilný projev vůči Židům v Evropě po válce, pro mnohé ale představoval důkaz, že v ní není možné antisemitismus vykořenit.⁶³⁴ Každopádně rozměr a brutalita pogromu – po němž zůstalo mrtvých čtyřicet jedna Židů, většinou zmasakrovaných davem v budově místní židovské obce⁶³⁵ – nemohl v polských Židech nevyvolat reakci. Dle Bauera měla podobu okamžité a převažující touhy zemi opustit tak rychle, jak jen to bude možné.⁶³⁶

Nápor polských Židů se přirozeným způsobem soustředil především na jih a opřel se o severní hranici Československa. Československá vláda jednala o kritické situaci dne 26. července 1946. V očekávání příchodu až sedmdesáti tisíc osob z Polska vláda přijala zásady jejich průchodu státním územím, který se rozhodla umožnit a o čemž informovala Polsko. Průchod měl být financován z prostředků UNRRA.⁶³⁷ Zároveň je MV pověřeno,

⁶³² Tamtéž.

⁶³³ Tamtéž.

⁶³⁴ Szulc se odkazuje na Bauera, podle něhož v prvních devíti měsících roku 1945 třista čtyřicet pět Židů bylo zavražděno na dráze. **S z u l c**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*, s. 129.

⁶³⁵ **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 206 - 208. **C h e c i n s k i**, Michael: *The Kielce Pogrom: Some Unanswered Questions*. In: *Soviet Jewish Affairs*, Vol. 1 (1975), s. 57 – 72.

⁶³⁶ **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 211. Bauer tak konstatuje poté, co stručně přiblíží vyšetřování vedoucí k popravě 9 viníků (při pogromu zahynuli též 4 Poláci), reakci politických špiček a zvláště kardinála Hlonda.

⁶³⁷ UNRRA - United Nations Relief and Rehabilitation Association (Sdružení spojených národů pro pomoc a

aby zajistilo nerozptýlení uprchlíků mezi obyvatelstvo a jejich pobyt zůstal co nejkratší, tj. nemohli se pokusit o trvalé usídlení. To předpokládalo působit na americké okupační úřady v Německu, aby umožnily jejich přijetí na západní hranici.⁶³⁸ Československo též umožnilo přijetí transportu sedmiset padesáti židovských dětí z Polska na šest týdnů, o což osobně požádal při návštěvě Gottwalda palestinský vrchní rabín Herzog.⁶³⁹

Severní československá hranice je otevřena a čtyři dny poté tak učiní zároveň Poláci.⁶⁴⁰ Tento stav, ideální pro uprchlíky a organizátory Bricha, však netrval dlouho. Již začátkem srpna informovalo vládu ministerstvo zahraničí, že obdrželo nótu britského velvyslanectví, aby hranici zavřelo jak na severu zvenku, tak na západě zevnitř.⁶⁴¹ V průběhu měsíce se několikrát ozvali s výhradami Američané, na nichž spočívalo břemeno poskytnout uprchlíkům přechodný domov.⁶⁴² V září poklesla absorpční schopnost a ochota Američanů tak nízko, že se vážně uvažovalo a jednalo na nejvyšších politických místech o poskytnutí dlouhodobějšího azylu deseti tisícům uprchlíkům. Realizace takového plánu, k níž měl být na oficiální požádání ochoten sám Gottwald, se nakonec stalo nerelevantní, neboť než se dohodly koncem roku její podmínky, hlavní nápor uprchlíků zemí již prošel tak jako tak.⁶⁴³ Dle všeho tak v rozporu s oficiálními zprávami v tisku zůstávala hranice

obnovu). Organizace založená 9. listopadu 1943 spojenci ve Washingtonu tuto organizaci. Jejím úkolem se stalo jednak poskytnout pomoc uprchlíkům a jednak materiálně pomoci státům postižených válkou pomocí potravin a rozličného zboží. O pomoci Československu viz: **K a l i n o v á**, Lenka: *První kroky systémových změn: regulace zaměstnanosti a mezd. Změny příjmového rozvrstvení*. In: Táž: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945 – 1948*. Praha 2004, s. 71. Bauer popisuje zmatky a chaos, kdy pomoc uprchlíkům financuje vlastně stát, ale je jakoby počítáno s tím že si to uhradí jednou UNRRA, na kterou tlačil AJDC, aby vyjednala se státem pokračování pomoci. K tomu svolil pražský šéf UNRRA, Rus Alexejev, který se setkal v červenci s ministrem Nejedlým (MSP), jež vyjádřil sympatie, ale jeho snaha podvrdit telefonicky u ostatních ministrů pokračování „placení Náchoda“ neměla být momentálně úspěšná. **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 217 a 218.

⁶³⁸ **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 150n. Archiv MV Praha, 304-257-1, 6, usnesení 7. schůze třetí vlády „o poskytování první péče o pomoci židovským uprchlíkům z Polska“, intimát ÚPV, 26. 7. (č.j. 1490/dův/46). Výpis usnesení viz zápis ze zasedání vlády dne 26. července 1946. **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*. Praha 1993, s. 32 – 35.

⁶³⁹ Archiv MV Praha, 425-231-3, záznam o přijetí Frischera a rabína Herzoga ve věci dočasného umístění židovských dětí z Polska v Československu u Gottwalda, 16. 8. 1946. Srovnej též: *Věstník*, VIII/9 (5. 9. 1946), s. 82. Krátká zpráva o návštěvě vrchního palestinského rabína Dr. Herzoga u Klementa Gottwalda dne 16. srpna 1946. Rabín měl poděkovat československé vládě „za projevy lidskosti“ v souvislosti s transferem polských Židů, Gottwald odvětil, že „vláda koná pouze svoji lidskou povinnost“. Mezitím přijelo do Prahy za souhlasu vlády 520 dětí (25. 8. 1946), které byly ubytovány v barácích repatričního střediska v Ďáblicích. Starost o sirotky převzalo MPSP za podpory UNRRA a Jointu.

⁶⁴⁰ Hnutí polských Židů Bricha pokračovalo až do 20. února 1947, kdy Polsko opět hranice uzavřelo. **Y e g a r**, Moše: *Československo, sionismus, Izrael*, s. 71 a 72.

⁶⁴¹ **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 151n.

⁶⁴² **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 250n.

⁶⁴³ Týž, s. 252. **S t a n ě k**, Tomáš: *Němečtí Židé v Československu 1945-1948*, s. 44. Dopis Jacobsona, ředitele Jointu pro Československo, MPSP a MZV, ve kterém Jacobson žádá o zvážení dočasného či trvalého pobytu polských uprchlíků, neboť ho to požádala americká vojenská správa v Německu a oddělení US Army pro uprchlíky). **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 62

koncem léta a na podzim 1946 otevřena.⁶⁴⁴

Takovou skutečnost nejlépe dokládá činnost zařízení pro přijímání a odbavení uprchlíků v již vzpomenutých východočeských městech Náchodě a Broumově, určených výhradně za účelem přijímání polských Židů.⁶⁴⁵ Zdejší tranzitní tábory zřídily Repatriační odbor MSP s pomocí Jointu. Podle usnesení vlády ze dne 26. července 1946 měl být ostatně trpěn ilegální přechod hranice židovskými uprchlíky právě a jen na náchodsko-broumovském úseku.⁶⁴⁶ Z technického hlediska prokázala výhodnost místa dřívější zkušenost, a to pro jeho dobré dopravní spojení, patrně v souvislosti s železničním tahem z Polska přes Náchod dále do Čech. Dle Bauera je tento bod po událostech v Kielcích preferován hnutím Bricha před Štětínem a Berlínem pro jeho blízkost hlavní koncentraci židovského obyvatelstva v Polsku a lepší dostupnosti západních zón v Rakousku a Německu.⁶⁴⁷ Příchod uprchlíků zde vrcholil v září, kdy se jejich počet pohyboval mezi asi třista padesáti až pětset padesáti v případě Náchoda a v Broumově dosáhl 5. září dokonce počtu sedmset.⁶⁴⁸

Tábory plnily striktně tranzitní účel, takže v něm uprchlíci nezůstali ani přes noc,

a 63. Srovnej též zmínky o vládním záměru poskytnout azyl pro deset tisíc Židů: Věstník, VIII/13 (15. 11. 1946), s. 123. **S z u l c**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*, s. 159.

⁶⁴⁴ Potvrzuje to přísně tajná zpráva Davida Wahla pro I. L. Kenena, 4. 11. 1946. Zpráva konstatuje, že informace o zavření hranic jsou jen výsledkem nutné reakce československé vlády na extrémní tlak britské vlády bránit pohybu židovských emigrantů – proto taky proniknou zprávy do tisku, ale v rozporu s ním je hranice otevřená. Centrální sionistický archiv v Jeruzalémě, C7/1275.

⁶⁴⁵ O samotném táboře v Náchodě se nám zachovala stručnější reportáž skotského reverenda, který místo navštívil. **S m i t h**, Robert: *Židovský vlak z Náchoda*. In: Věstník, VIII/11 (1. 10. 1946), s. 95. Článek skotského reverenda, který tábor osobně navštívil a dlouhodobě se angažoval v pomoci uprchlíkům. Tábor měl být bývalý vojenský tábor na okraji města. Od začátku července 1946 prošlo táborem (i Broumovským) přes 32 tisíc osob, zpočátku to bylo 30-50 denně, ale po Kielcích jejich množství významně narostlo. Podrobně líčí poměry v náchodském táboře též: **S z u l c**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*, s. 137n. Szulc se odkazuje a je možné, že přímo vedl rozhovor s jedním ze dvou místních náchodských Židů (Beck a Pick), kteří se na pomoci uprchlíkům výrazně podíleli – s jedním z nich je dokonce zaznamenán rozhovor pro sbírku vzpomínek pamětníků v Židovském muzeu v Praze. Jeho vzpomínka je též cennou, ač stručnou sondou do života přeživších Židů na českém maloměstě: Židovské muzeum v Praze, Oddělení holocaustu, Vzpomínky pamětníků, spis č. 987, s. 3 – 5. Opřijímací a odbavovací proceduře viz: **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 227.

⁶⁴⁶ Archiv MV Praha, 304-257-1, 7, směrnice Zemského velitelství SNB v Praze ve věci Židé – přechody z Polska do ČSR (Č.j. Iia 1607 dův./46).

⁶⁴⁷ O letním a podzimním průchodu roku 1946 a podrobnostech spojených s přechodem z Kladzka do Náchoda a z polského Frydlantu a Walbrzycha do Broumova viz především: **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 212n.

⁶⁴⁸ V archivu MV v Praze jsou zachovány jmenné seznamy osob, které prošly Náchodem i Broumovem, včetně uvedení názvu polské obce, odkud přicházeli. Archiv MV Praha, 425-213-1. Například dne 27. 12. bylo ze 162 osob z Radomi 6, z Krakova 25, z Kielce 21, z Varšavy 28, z Lublinu 23, z Poznaně 8, z Katovic 6, z Borislavi 9, z Bielska 11 atd. Stejně seznamy existují pro tábor v Broumově. Vzhledem k ilegálnímu charakteru hnutí Bricha je však nutné věrohodnost dat v těchto seznamech brát při nejmenším s rezervou. Viz též: NA Praha, fond UNRRA, inv.č. 131, karton 66. K počtům viz též: **S z u l c**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*, s. 153. Náchod: 17 903 červenec, srpen 32 441, 15 682 září, 5 682 říjen, 2 017 listopad (celkem 73 725 osob).

pokud jejich počet zrovna ten den dosáhl tisíce – tolik jich totiž mohlo nastoupit do večer odjíždějícího vlaku do Bratislavy a dále na rakouskou hranici, uvolněného dráhou pouze pro tento účel.⁶⁴⁹ Do září bylo možné zamířit také do Prahy či dále na západní hranici (Aš), a to v případě, pokud měl uprchlík povolení na cestu do západní Evropy či Ameriky. Tranzitní středisko v Hloubětíně a Ďáblicích na území hlavního města Prahy se stalo tábory pro zvláště ortodoxní uprchlíky, jejichž pobyt se v Československu navzdory snahám úřadů, Bricha a AJDC protáhl.⁶⁵⁰ Vzácnou reportáž ze života v Ďáblickém táboře sepsal v pohnutém humanitárním a ideologicky moralizujícím duchu v listopadu 1946 příspěvatelem Svobodných novin.⁶⁵¹

Průchod je zastaven až k 15. dubnu 1948, kdy již nápor uprchlíků na hranici opadl.⁶⁵² Existují různé odhady počtu uprchlíků, kteří ať již s pomocí Bricha či bez ní prošli Československem. Podle tajemníka RŽNO měla organizovaná migrace umožnit tranzit sto padesáti tisíce uprchlíků.⁶⁵³ Zpráva pro sekretariát ÚV KSČ z října 1949 hovoří o průchodu kolem sto šedesáti tisíc židovských uprchlíků přes republiku do Rakouska a náklady na jeho zaplacení odhaduje na 90 miliónů korun. Za průchod polských Židů dle Bauera UNRRA zaplatila jen 250 tisíc dolarů. Skutečné náklady však překročily milion dolarů (52 406 750 kroun), které nebyly Československu nikdy zcela uhrazeny.⁶⁵⁴ Výpočty nákladů ovšem započítávají též výdaje na průchod maďarských Židů přes Slovensko.⁶⁵⁵

⁶⁴⁹ Vlak zastavoval v noci pouze v Brně, kde dle Szulce místní židovské rodiny připravovaly pro běžence teplá jídla. **S z u l c**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*, s. 153.

⁶⁵⁰ Každopádně je známo, že před tím, než byla v táboře někdy počátkem roku zavedena karanténa kvůli července, uteklo odtud na 200 osob, přičemž židovské organizace byly upozorněny na skutečnost, že se dopouštějí chyby, pokud jim poskytly podporu (nezodpovědnost u veřejnosti). Archiv MV Praha, 425-231-2, korespondence A. Frischera, záznam o poradě v Úřadu předsednictva vlády ve věci polských uprchlíků, 2. 2. 1946. V Praze se též nacházely menší skupiny maďarských a rumunských Židů.

⁶⁵¹ „**Z o u p l n a**, Otto: *Jako Ahasver*. In: Svobodné noviny, č. 259 (13. 11. 1946), s. 1. **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 155.

⁶⁵² NA, fond Ministerstvo průmyslu 1945-1950, inv.č. 2 495, karton 487, zpráva MPSP o provedení usnesení 3. vlády ze dne 25. 8. 1946 o poskytování první péče o pomoci židovským uprchlíkům z Polska, 9. 9. 1948.

⁶⁵³ **W e h l e**, Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia 1945 – 1948*, s. 514 a 515. V poznámce ovšem rozebírá jeden nešťastný incident, při kterém byl malý transport o 25 členech zadržen u Náchoda, a za porušení nějakých pravidel budou poslání zpět. RŽNO intervenovala u MV, které přislíbilo, že všechno je v pořádku a uprchlíci budou vysláni k Bratislavě – za půl hodiny ale došla zpráva z Náchoda, že byli poslání zpět do Polska – jenom pár hodin před Jom Kippurem. RŽNO o nich neměla už nikdy žádné zprávy.

⁶⁵⁴ **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 219. K financování viz též strany 183 a 184, 215 a 218. Tyto náklady měly být dle předchozích dohod hrazeny humanitární organizací UNRRA, jež však ministerstvu sociální péče složila pouze část peněz. Údaje udané Bauerem odpovídají: **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 17, pozn. 20. Podle Szulce zůstal dluh Československu milion dolarů. UNRRA odmítla zaplatit za přepravu prý proto, neboť se na tom s vládou dříve konkrétně nedohodla: **S z u l c**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*, s. 154.

⁶⁵⁵ Jejich průchod má pro závěry této práce pouze okrajový význam, neboť se odehrál v pozdější době, rok

S bázní se hledí na Západ

Dobový výklad přístupu k židovskému obyvatelstvu, který jej zdůvodňuje jako zohlednění jeho situace vzhledem k válečnému utrpení, se nedovolává pouze čistých ideologických a morálních postojů, ale nutnosti či příhodnosti zaujmout takové postoje z pragmatických, politických příčin. Důvodem je ohled na postoj vůči přeživším Židům na Západě a podpora sionistických organizací v jejich úsilí o řešení jejich situace založením židovského státu v Palestině. Zvláště pro hlášení bezpečnostních referentů monitorujících případné protižidovské incidenty či nálady je typické, že o nich neinformují ani tak jako o nějakém skutečném morálním či bezpečnostním problému. Takové zprávy jsou podávány jako varování, že k takovým incidentům vůbec dochází, to znamená, že poukazují na jejich závažnost, jako na politický problém.

Vyjádřeno není znepokojení nad záporným vztahem veřejnosti k Židům, protože by neměla pochopení pro jejich těžkou situaci, ale proto, že zprávy o tomto vztahu mohou vzbudit kritiku v zahraničí. Upozornění na projevy protižidovských nálad a incidenty, které se dochovaly v archivních fondech vysokých politických představitelů státu, svědčí o tom, že si přáli být oni sami o nich informováni. To znamená, že si uvědomovali jejich politickou závažnost.⁶⁵⁶ Zahraniční reakce na domácí židovské záležitosti sledovalo a filtrovalo - stejně jako ohlas jiných oblastí tuzemské politiky - přímo ministerstvo zahraničních věcí.⁶⁵⁷

po únorových událostech a na území, které zde není předmětem bezprostředního zájmu. Samostatnou a pečlivou studii věnoval průchodu maďarských Židů Rober J. Büchler: **B ü c h l e r**, Robert J.: *Ilegálna emigracia Židov z Maďarska do Izraele v roku 1949 z hľadiska československých bezpečnostných orgánov*. In: Soudobé dějiny, roč. 3, č. 2/3 (1996), s. 264 – 270. Podobně jako v případě polské emigrace se lze dozvědět základní informace od Kaplana a Yegara: **D u f e k**, Jirí – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 28 a 29. **Y e g a r**, Moše: *Československo, sionismus, Izrael*, s. 75 a 76. Dle zpráv v Jewish Telegraphic Agency za měsíce únor a červenec 1949 provádí rekonstrukci migrace Peter Meyer: **M e y e r**, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 151 a 152. K dispozici je dokonce jedno autentické líčení útěku maďarských Židů přes Československo do Rakouska: **F a t r a n**, Arieh: *Bricha (útek) z Maďarska*. In: Hašomer Hacair, dějiny hnutia, Bratislava 2001, s. 174 – 181.

⁶⁵⁶ Patrně až do rukou Gottwalda se dostala zpráva libereckého bezpečnostní referenta „ve věci příznaků vzrůstajícího antisemitismu v českém pohraničí“ z prosince roku 1946. NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/24, sv. 49, a.j. 872, 19 a 20, hlášení pro MV a ZNV ze dne 14. 12. 1946. Ve fondu generálního tajemníka KSČ Slánského lze zase dohledat tajnou zprávu MV určenou pro Ústřední sekretář KSČ ze září 1946, že se někteří členové stran Národní fronty nechali svést k protižidovským projevům při schůzi rady ONV v Novém Jičíně v souvislosti se jmenováním osoby židovského původu na pozici národního správce. MV výslovně v této souvislosti zpětně upozornilo národní výbory, že takové projevy na schůzích a kdekoliv jinde „poškozuji vážnost republiky na fóru mezinárodním a vnášíjí neklid na fórum vnitřní“. NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/1, sv. 78, a.j. 582, zpráva MV pro Ústřední sekretariát KSČ, 19. 9. 1946.

⁶⁵⁷ NA, ÚPV–BSA, inv.č. 5 454, sign. 1 461, karton 1 255, MZV pro ÚPV, 27. 8. 1945 (č. 20396/II/3/45). Přeposlání memoranda Světového židovského kongresu na vědomí (zároveň i MV, MPSP a ministerstvo financí), určeno Janu Masarykovy. Tamtéž memorandum Agudas Izrael World Organisation.

Proč a jak se staly obavy z projevů domácího antisemitismu citlivým tématem? Odpověď je nutné hledat ve veřejném mínění v západních státech a postojích tamních politických institucí. Na jednání vlády o protižidovských násilnostech na Slovensku na podzim roku 1945 přítomní ministři reagovali na zprávu o tamních násilnostech nemile překvapení a často jedním dechem někteří z nich prozrazují, proč tomu tak je – například ministr Ursíny upozorňuje, že je to špatná vizitka pro republiku v cizině. Sám Jan Masaryk, který na násilnosti upozornil, dodal: „*nesmíme si dělat iluze o tom, jaké následky bude mítí takový pogrom za hranicemi*“. Ministr Procházka si byl jist, že: „*svět se na nás jistě dívá a pečlivě nás pozoruje*“. Stránský připojil domněnku, že účinek pogromu bude stejně škodlivý jak na Západě, tak na Východě.⁶⁵⁸

Slovenské události a poměry znamenaly pro republiku jistě zápornou reklamu. V tomto případě však vláda stále mohla přisoudit jejich příčiny důsledkům fašistické okupace, což také mj. učinila. Každopádně se však nejvyšší politici neobávali záporných zahraničních reakcí na projevy domácího antisemitismu bez příčiny. V nástinu přístupu k vybraným židovským záležitostem se jevilo jako zřejmé, že nové národnostní a sociální poměry v obnovené republice se záporně promítly do postavení Židů již v roce 1945 a poškozovaly osobně mnohé z nich prakticky. Na tyto projevy kriticky reagovala média v západních státech a tamní vládní či nevládní instituce.

Vedle zahraničního tisku upozorňovaly na přehmaty a kroky poškozující osoby židovského původu ve svých intervencích zahraniční židovské a sionistické organizace, zcela konkrétně a systematicky potom domácí RŽNO.⁶⁵⁹ Takové organizace reagovaly nejen na čistě antisemitské projevy jako na Slovensku, ale též na postup poškozující německé a karpatské Židy. Na srdci těmto organizacím leželo též celkové postavení a budoucnost židovského obyvatelstva, jehož příznivost dle nich byla podmíněna nejen politicky, ale též úspěšným a přiměřeným navrácením jejich majetku.

V tomto ohledu jako znepokojivá zapůsobila zvláště zpráva o Kolárově projevu v létě roku 1945. Tento projev vzbudil v zahraničí obavy proto, neboť si jej na Západě a v Palestině vyložili jako příkaz k okamžité asimilaci Židů v českých zemích.⁶⁶⁰

⁶⁵⁸ Zápis ze schůze vlády dne 2. října 1945. **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 17 – 22.

⁶⁵⁹ Zvláště zastřešující organizace sionistů, Světový židovský kongres a jeho československý výbor Czechoslovak Jewish Committee při Světovém židovském kongresu v New Yorku, například: Czechoslovak Jewish Committee intervenuje u KPR telegramem dne 4. 2. 1946 s žádostí, aby Židé byli vyňati z obecných nařízení proti Němcům a Maďarům. Viz Archiv KPR Praha, inv.č. 1 515, sign. D 11 484/47, karton 261, svazek A) Řešení židovské otázky v Československu.

⁶⁶⁰ NA Praha, fond ÚPV-BSA, inv. č. 5 454, sign. 1 461, karton 1 255, MZV pro ÚPV, 27. 8. 1945 (č. 20396/II/3/45). Zaslání memoranda Světového židovského kongresu na vědomí. Zmíněno doporučení kongresu:

Kolárův projev dobře ukazuje, jakou váhu mohla zneklidňujícím zprávám přisuzovat západní veřejnost a zahraniční Židé, často emigranti z Československa uvažující o případném návratu do vlasti. Nemuselo je totiž zdaleka přesvědčit oficiální podání židovské politiky zdůvodněné jako spravedlivé a odpovídající novým politickým poměrům. Spíše mohli intuitivně a emotivně reagovat na zprávy z vlasti jako varující projevy o ohrožení sebeurčení a rovnoprávného postavení Židů v důsledku komunizace země.

Padly mnohé stížnosti, že Kolár postavil české Židy před nutnost asimilace či emigrace, že je v zemi zapovězen „*sionism*“, a to proto, poněvadž je zapovězen v SSSR atd.⁶⁶¹ Zneklidňující informace a až poplašné zprávy, jako například že „*není naděje pro obnovení židovstva v ČSR*“, šířil především židovský tisk v Palestině. Takové zprávy nebyly bezvýznamné a bez praktického dopadu. V Palestině se přihlásily k repatriaci do republiky asi tři tisíce osob, které tam uprchly před nacismem. Tyto osoby vyjádřily přání návratit se do vlasti, přestože většina z nich byla židovského původu a mohla by se v židovské domovině trvale usadit. Pokud některý zdejší tisk šířil či dramatizoval poměry ve střední Evropě jako neúnosné a protižidovské, se záměrem odradit je od cesty do vlasti, jeho snahu lze považovat za úspěšnou – nakonec se chtěla vrátit do Československa pouze šestina nahlášeného počtu případných repatriantů z Palestiny.⁶⁶²

Obavy před zahraničními reakcemi vedly úřady k vydávání četných upozorněním, že řešení jednotlivých židovských záležitostí a praktický přístup k osobám židovského původu je nutné provádět opatrně, s ohledem na jeho politickou citlivost. Je při tom typické, že obavy před židovskými organizacemi byly chápány jakoby zprostředkovaná hrozba. Patrně nikoliv málo se dařilo představit, že Židé jsou vlivní jako celek, zvláště v USA,

„Zvlášť uklidňující by bylo autentické prohlášení jménem vlády, které by odstranilo vzniklé obavy a které by opravilo nedávný projev dra Erika Kolára“.

⁶⁶¹ „*Zdá se, že čs. vláda tu postupuje jako mnohé jiné státy: věci, přicházející ze SSSR, aplikuje na příslušníky čs. národa teprve po zralé úvaze. Jde-li však o třetí stranu, dokazuje svoji loyaltitu vůči SSSR tím, že věci ze SSR uskutečňuje s velkým důrazem. A tak činí z těchto třetích osob nejnešťastnější bytosti. Nutí je k životu, který není životem“.* Archiv MZV Praha, fond Palestina 1945, memorandum židovských vojáků, kteří rukovali během války do československého vojska v Palestině, nedatováno.

⁶⁶² Archiv KPR Praha, inv.č. I 515, sign. D 11 484/47, karton 261, svazek A) Řešení židovské otázky v Československu, československý konzul v Jeruzalémě pro MZV ve věci repatriace z Palestiny, patrně rok 1946. Jeruzalémský konzul se musel vyslovit k „*dezinformaci skutečných poměrů*“ - jak sám negativní ohlasy domácí situace označuje – častěji, například tak musel učinit v souvislosti se zprávou, že Židé či židovská menšina („*židé jakožto židé*“) nemají volební právo. Jedná se pravděpodobně o reakci na jednání židovské reprezentace s vládními místy o přiznání volebního práva osobám přihlášeným roku 1930 k židovské národnosti. Dokladů o záporných hodnoceních situace československých Židů šířených na Západě a v Palestině lze dohledat ovšem celou řadu. Patří mezi ně dokonce novinářská kachna, hovořící o sedmi tisících sebevraždách repatriantů, z nichž měla být většina židovského původu, neboť si neměli být schopni vydělat na živobytí, či zpráva ze začátku roku 1946 o tisících zavražděných Židech na východním Slovensku. Srovnej: Archiv KPR Praha, inv.č. I 515, sign. D 11 484/47, karton 261, svazek A) Řešení židovské otázky v Československu. Centrální sionistický archiv v Jeruzalémě, J112/1 892.

a je v jejich moci ovlivnit vztah velmoci k Československu, respektive praktické skutečnosti, které s tím mohou souviset. To vyjadřuje velmi trefně při jednání o státním občanství Židů třeba Viliam Široký, když upozorňuje, že židovská otázka u nás má již svoje mezinárodní důsledky v USA, odkud chtějí zastavit jím nespecifikované „dodávky“.⁶⁶³

Z mnoha dobových pramenů lze naslouchat všeobecněji míněné obavě před obviněním z protižidovské politiky ze strany blíže nespecifikovaných západních kruhů, považovaných opět za vlivné. Taková úzkost se obvykle omezila na abstraktní konstatování, že se na Západě či v zahraničí jednoduše kriticky hledí na jakýkoliv přístup poškozující Židy. Emotivním způsobem to vyjadřily místní orgány na Slovensku, když podle nich původci topolčanského pogromu neváhali: „*strhnúť do nešťastia dobromyselných spoluobčanov a zapríčiniť nedozierne škody zahranično-politického rázu pre celý štát, ktorého existencia je a bude prekážkou ich nízkých cieľov*“.⁶⁶⁴

V následujících dvou kapitolách se pokusím odhalit podstatně hlubší motivy, pro které politici, úřady a nakonec i veřejnost přihlížela částečně k přeživším Židům shovívavějším způsobem, nejen pouze pro obavy ze zahraniční reakce a kritiky. Nyní je důležité zdůraznit, že některá rozhodnutí státního aparátu jsou jako potřeba ohledů na zahraničí zdůvodněna přímo. Návrh směrnic na likvidaci Terezínské podstaty odrážel kompromis mezi neochotou podstoupit část majetku RŽNO a politickou nutností židovské organizaci vyhovět - alespoň to během jednání zmínil zástupce ministerstva spravedlnosti, který shledával nevhodným poskytnout majetek držený v rukou státu jedné kategorii občanů, tj. Židů, avšak dle něj „*jde o politické řešení v důsledku zahraničních intervencí a na tomto řešení nelze nic měnit*“.⁶⁶⁵

První komentátor poválečných dějin českých Židů Peter Meyer je na začátku padesátých let přímo přesvědčen, že zářijové pokyny MV z roku 1946 jsou výsledkem zahraničního tlaku.⁶⁶⁶ To je jistě sotva ověřitelné tvrzení, každopádně zůstává skutečností, že řešení státo-právní situace německých Židů přinejmenším podnítily dohady o odsunu dvou či tři tisíc z nich, které pronikly do zahraničního i domácího tisku.⁶⁶⁷ Silně zjednodušená

⁶⁶³ NA Praha, neinventarizované materiály ÚPV, záznam o 4. schůzi předsednictva vlády konané dne 14. 12. 1945.

⁶⁶⁴ NA Praha, fond ÚPV-BSA, inv. č. 4 112, sign. 1 231/1, karton 945, dotaz na stav vyšetřování pogromu v Topolčanech, k němuž dala popud intervence židovské organizace, rok 1947. Sám předseda MNV v Topolčanech prohlásil ve své výzvě k zachování pořádku v den výtržností, že „*nepovolané osoby, ktoré vystrájajú tieto výtržnosti, zapríčinia nášmu národu viav škody na poli zahraničnom a politickom, jako si vy sami viete uvedomiť*“.

⁶⁶⁵ NA, fond Ministerstvo spravedlnosti – dodatky 1919 – 1948, inv. č. 409, karton 2 007, spis ministerstva spravedlnosti o likvidaci Terezínské podstaty, 22. 1. 1946; záznam o schůzích dne 12. a 14. 1. 1946.

⁶⁶⁶ Meyer, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 79.

⁶⁶⁷ Viz například: *Otázka německých židů u nás*. Svobodné noviny (12. 9. 1946), s. 8. S odkazem na článek

představa o zdrojích zmírňujícího přístupu k Židům v nátlaku Západu sehraje však zásadní roli při formování dalšího přístupu k židovskému obyvatelstvu.

Západ hledí na Československo

Informace vzpomenuté v předcházející kapitole dokládají, že podobu zpráv určovaly zahraniční listy s ohledem na politickou orientaci jejich redakcí. Je zřejmé, že některé sionistické tiskoviny ani neměly zájem na objektivním líčení situace v osvobozeném Československu. Českoslovenští politici si tuto skutečnost uvědomovali a odvolávali se na ní, ostatně je v tom podprovala z pragmatických důvodů sama RŽNO. Mediálními tlaky nelze vysvětlit takové ohledy vůči přeživším Židům, že se to dokonce v praxi projevilo rozchodem s oficiální ideologií i stereotypním smýšlením o nich. Naopak, Československo nemělo na Západě ani v židovském světě, přijde-li na přístup k židovským záležitostem, nijak špatnou pověst. Pro další závěry je vhodné si následně blíže povšimnout skutečnosti, že úhel pohledu, pod kterým židovské záležitosti nahlíželi a vysvětlovali západní spojenci, je velmi podobný československému.

Kladné hodnocení Československa v mnohých zahraničních zprávách vynikne zvláště ve srovnání s ostatními východoevropskými zeměmi, též pokud jsou posuzovány samostatně české země (kladně) a Slovensko (záporně).⁶⁶⁸ Zahraniční autoři často uvádějí své zahraniční zprávy a reportáže o situaci českých Židů obligátně lichotivými odkazy na kladný vztah československé republiky k Židům před válkou. Nechybí připomenutí republiky jako poslední bašty demokracie v předválečné střední Evropě, ve které Židům nehrozila diskriminace ze strany státu. Jako dostatečná jsou přijímána prohlášení poválečných československých politických činitelů, v nichž se zavazují k navázání na prvorepublikovou humanitní tradici, pokud jde o lidská práva, ochranu náboženských menšin a stíhání rasismu.

V době, kdy neexistují roční zprávy o stavu lidských práv v jednotlivých státech světa, které jako dnes vydávají různé vládní a nevládní agentury, vypovídá o respektu, jemuž se republika ve věci vztahu k Židům těšila, zpráva anglo-americké komise vyšetřující situaci židovských uprchlíků v Evropě na začátku roku 1946. Víme, že přijetí komise v Československu se neobešlo bez těžkostí. Zamítnutí žádosti komise k umožnění její práce

v News Chronicle o odsunu dvou tisících z nich z Československa je podníceno řešením jejich situace na poradě odboru Z MV začátkem září 1946, a které iniciovalo vydání pokynů MV o zachování občanství těmto osobám ze dne 13. září t.r.: „Řešení otázky souvisí s článkem, uveřejněným v News Chronicle, o odsunu 2.000 německých židů z ČSR“. Archiv MV Praha, 300-29-1, zápis o poradě přednostů oddělení odboru Z, 7. 9. 1946.

⁶⁶⁸ Svědčí o tom výňatky z časopisu Daily Digest of WJC vydávaného v Anglii, 1946 a 1947, obsahující krátké zprávy z celého světa, které se týkají židovských komunit - převažující zájem je ale věnován těžké poválečné situaci v Evropě včetně Československa. Časopis je též pramenem k jednotlivým intervencím. Archiv MV Praha, 425-234-6.

na území republiky vládou zdůvodnilo ministerstvo zahraničí americkému velvyslanectví tím, že československé straně nebyla sdělena směrnice, prostřednictvím níž zamýšlela komise v zemi pracovat. Ministerstvo přitom dodalo, že v Československu „*není úmyslu diskriminovat Židy a je zde volnost novinářů hned od počátku*“.⁶⁶⁹ Na jednu stranu je tak patrná neochota nechat si zasahovat do vnitřních záležitostí, na druhou stranu však potřeba prohlásit, že není co skrývat. To je postoj ostatně pochopitelný vzpomínkou na Runcimanovu misi z léta 1938 vyšetřující poměry českých Němců. Nakonec však vláda své rozhodnutí na doporučení RŽNO a ujištění, že hodnocení tuzemských poměrů nemůže nedopadnout záporně, změnila a komise přijet mohla.⁶⁷⁰

V očekávání kladného hodnocení Československa se RŽNO nemýlila. Zpráva „Anglo-American Committee of Enquiry regarding the problems of European Jewry and Palestine“ je předložena ve švýcarském Lausanne dne 20. dubna 1946.⁶⁷¹ Důležitou částí zprávy je oddíl věnovaný pozici Židů v Evropě. Československo („*Czecho-Slovakia*“), společně s Rakouskem, se dočkalo nejlepšího oznámkování, neboť zvláště v Čechách a na Moravě shledala komise obnovení židovské populace nejnadějnější. Podrobnější zpráva v příloze věnuje Československu asi jednu a čtvrt strany. Kladně je hodnoceno zrušení veškeré protižidovské legislativy, ač s upozorněním, že ještě není dokonána hospodářská rehabilitace židovského obyvatelstva (tj. zvláště restituce).

Je pravděpodobné, že Československo si navzdory dílčí kritice udržovalo svojí dobrou pověst, přijde-li na postoj k Židům, významným dílem též proto, neboť omezení menšinových práv a neochota zvláštního přístupu k Židům nepředstavovaly v poválečné Evropě nic výjimečného. Na pařížské konferenci v roce 1946, na níž spojenci uzavřeli mírové smlouvy s bývalými německými satelity, došly požadavky sionistických organizací na rozeznávání židovského obyvatelstva jako samostatné národnostní skupiny menšího vyslyšení než ve Versailles v roce 1919. Jediný uznaný bod týkající se Židů představovalo zavázání Maďarska a Rumunska, že využije židovský majetek,

⁶⁶⁹ Zasadila se o to RŽNO, která o přijetí komise žádala smířlivým tónem a s odkazem na to, že americký velvyslanec ostatně shledává tuzemské poměry Židů příznivými a Britové jsou staří přátelé Československa. NA Praha, fond ÚPV-BSA, inv.č. 5 454, sign.1 461, karton 1 255, záležitosti RŽNO, 1945-1949, MZV pro velvyslanectví USA, 29. 1. 1946.

⁶⁷⁰ RŽNO dostala avizo o příjezdu komise někdy začátkem ledna roku 1946 zároveň s pokyny k vytvoření memoranda o stavu Židovstva v zemi. Archiv MV Praha, 425-231-1, korespondence Arnošta Frischera, Memorandum Rady ŽNO vyšetřující komisi, únor 1946. Srovnej též článek: *Anglo-American Committee of Enquiry on Palestine*. In: Věstník, VIII/3 (30. 3. 1946), s. 21.

⁶⁷¹ *Report of the Anglo-American Committee of Enquiry regarding the problems of European Jewry and Palestine*. London 1946. Zpráva pro MZV o zprávě na čtyřech stranách viz: Archiv MZV Praha, fond Palestina 1945-1959, karton 2, složka 221 (Státy. Palestina), protokol MZV ve věci: „*Palestina. Zpráva anglo-americké vyšetřovací komise*“, 4.7.1946 (č. 122592). Zpráva byla dle protokolu uveřejněna dne 1. 5. 1946.

který není možné vrátit konkrétním majitelům či jejich dědicům, ku prospěchu místních židovských společenství.⁶⁷² Československo se stalo ostatně jedním z garantů smlouvy – jak uvidíme, tato skutečnost sehraje svojí roli v létě roku 1947, kdy se bude rozhodovat o osudu takového majetku na jeho území.

Českoslovenští politici se shodli s mnoha svými kolegy ve východních i západních státech ve své neochotě rozlišovat židovské obyvatelstvo jako jednu skupinu obyvatelstva. Obdobně jako Čechoslováci, též mnozí západní spojenci argumentovali tím, že by se jednalo o přistoupení na nacistické rasové hledisko. Již bylo upozorněno na odpor spojenců rozeznávat židovské uprchlíky jako zvláštní skupinu lidí bez domova (Displaced persons). Obdobně barákové tábory v pražském Hloubětíně a v Ďáblicích, o nichž byla řeč v souvislosti s přechodným ubytováním polských Židů, nelze považovat za tábory „židovské“. V těchto střediscích spravovaných RO MSP nacházela dočasný azyl řada repatriantů a osob různé národnosti, nakonec dočasně i čeští reemigranti.⁶⁷³

Podobně na západ od československých hranic panoval a byl slyšen postoj, že jakékoliv zvláštní rozlišování Židů by vzbudilo antisemitismus jak v domovských zemích spojenců, tak v jejich okupačních zónách, neboť veřejnost toto rozlišení pochopí jako protěžování Židů na její úkor.⁶⁷⁴ Britská správa bývalého koncentračního tábora v Bergen Belsenu, po válce DPů kempu, doplňuje další námitky, proč vůči Židům nepostupovat jinak, než k ostatním: je jich malé množství, jejich podíl na DPů je minimální a přitom měli za války trpět stejně jako ostatní.⁶⁷⁵ Britští vojáci a politici zacházeli v argumentaci o zvýhodňování Židů nejdále. To je pochopitelné vzhledem k jejich tíživé situaci v Palestině, kde se potýkali s požadavky sionistů na zřízení židovského státu, z nichž ti radikálnější proti nim obrátili zbraně a uplatňovali gerilovou taktiku. To se promítlo v posilnění vnímání, že za aktivitami Brichta stojí palestínští sionisté, kteří zneužívají uprchlický problém ke svým cílům, respektive k nátlaku na spojence, aby umožnil založení židovského státu. Na západě se proto ozvaly hlasy přirovnávající záporné líčení poměrů

⁶⁷² **Wasserstein**, Bernard: *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*, s. 29. Je tomu tak přesto, že zůstává argument proč nepřipustit zvláštní zákonné úpravy postavení židovského obyvatelstva – vyvolání antisemitismu

⁶⁷³ Na jedné z porad MV v září 1946 ovšem zazněl v souvislosti s kritikou poměrů v hloubětínském táboře návrh na jeho rodělení, mj. na židovskou část. NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 23, inv.č. 363, záznam porady na MV, 20. 9. 1946.

⁶⁷⁴ Úředník britské Foreign Office prohlásil: „Protection and immunities designed to cover the Jews alone are likely to aggravate any hostility to them which exists“. **Wasserstein**, Bernard: *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*, s. 29.

⁶⁷⁵ **Bauer**, Yehuda: *Flight and Rescue: Brichta*, s. 71. Protižidovské nálady způsobené ubytováním a stravováním židovských DPů potvrzuje na příklad rakouský ministr vnitra: „You have taken all the best hotels in our most beautiful resort, Bad Gastein, for these poor migrants from Poland. That may be tolerable for a year. But longer...“ **Wasserstein**, Bernard: *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*, s. 30.

židovských uprchlíků k „sionistické propagandě“ a nacházející v jejich migraci účel a organizaci.⁶⁷⁶ Dokládá to zpráva britského generála Sira Morgana ze začátku roku 1946, jejíž obsah a hodnocení československými úřady bude přiblíženo později.

Je dobré vzpomenout, že situace židovských uprchlíků nahrávala stereotypnímu smýšlení o Židech, nikoliv nepodobnému tomu v Československu. Spojenci se museli vypořádat s množstvím těchto uprchlíků ve svých zónách nejen materiálně. Nikdo je totiž nepřipravil na psychologické a sociální důsledky, které na uprchlících zanechalo nacistické pronásledování.⁶⁷⁷ Mnozí osvobození projevovali odpor k práci, vyhýbali se rozkazům a nařízením, inklinovali k černému obchodu či se přímo na něm podíleli, ale též nedůsledně dodržovali základní civilizační návyky, značně rozvolněné byly mezi nimi též vztahy mezi muži a ženami. Tendence přeživších vysvětlovat svoji situaci s odkazem na pronásledování mohla být vnímána vojáky spíše jako alibismus a prostředek citového vydírání.⁶⁷⁸ Stejně jako v případě Československa na Západě komplikovalo uvědomění rozměrů a výlučnosti židovské tragédie - přes stále četnější informace – psychologické možnosti zpracování takové informace.⁶⁷⁹

K otevřenému násilí vůči uprchlíkům však nikdo ze spojenců nepřistoupil, co více, tito již během roku 1945 začli vystupovat vůči přeživším Židům příznivým způsobem. Lze konstatovat, že v politice vítězných mocností převládlo v posotji k přeživším Židům v Evropě to, co bylo dobově označováno jako „*humanitární hledisko*“. Není možné sledovat

⁶⁷⁶ Britům samozřejmě existence hnutí Bricha neunikla. Není těžké si představit, jak vážný argument tím někteří z nich získali pro své přesvědčení o židovské konspiraci.

⁶⁷⁷ Důležité problematice psychologických důsledků se v této práci není možné věnovat. Poukažme pouze na hlubokou sondu do těžkostí, s nimiž se setkávali u židovských DPů a museli řešit, nepřipraveni mentálně a odborně na psychologické důsledky věznění Židů. Srovnej publikované dopisy majora Heymonta, odpovědného na podzim 1945 za DPů tabor v Landsbergu: **M a r c u s** , Jacob Rader – **P e c k** , Abraham J. [eds.]: *Among the Survivors of the Holocaust – 1945. The Landsberg DP Camp Letters of Major Irving Heymont, United States Army*. Cincinnati 1982, s. 34. „*We had all worked so hard trying to help the people – and they even fail to keep just their own living areas and latrines tolerably clean. Even after concentration camp life, it is not too much to expect people to flush toilets that in working order. It is too demanding to ask that they use urinals in the latrines and not the floors? When a garbage can bin is provided, is it unreasonable to expect them to put garbage into the can and not on the ground next to the can? We are not interested in sanitation for the sake of beauty. We are so insistent on sanitation because of the real danger of disease and epidemics.*“

⁶⁷⁸ „*Jews complained about being segregated, as this suggested the ghetto and Nazis methods. Yet when not segregated they complained about being separated from their own kind. They complained about crowding in the centers, and yet it was the unexpected and illegal infiltration of thousands of Jews which had caused the crowding. They complained about the shortage of food and other supplies, and yet their rations were larger than other United Nations displaced persons, and their supplies were plentiful enough to enable many to engage in large-scale black market operations [...] Most of the Jews [...] were, understandably, in an unbalanced emotional conditions. But even though rational behaviour could hardly have been expected, their mental state was frequently so abnormal and offensive that it required a real effort for even the most friendly non-Jews to keep from goaded into discriminatory action.*“ **W a s s e r s t e i n** , Bernard: *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*, s. 28. Kritizováno bylo ze strany úřadů též chování Židů v hloubětínském táboře: s pejorativním nádechem vyjádřeno, že se zde mají Židé dobře a pracovat na ně musejí Němci. NA Praha, fond UNRRA, inv. č. 131, karton 66.

⁶⁷⁹ Srovnej již vzpomenuté teze Jehudy Bauera o procesu, kterým se stává informace vědomostí.

podrobněji skutečnosti související s prosazením a šířením tohoto hlediska. Způsob, jakým si západní veřejnost utvářela představu o rozsahu a podobě pronásledování Židů nacisty za války jako v dějinách zcela bezprecedentní tragédie, jak se odrazila v programu její politické reprezentace, zůstává příliš komplikovanou záležitostí - ostatně velmi živou dodnes. Podstatná je skutečnost, že obeznámení s tragédií Židů se promítlo v souhlasu politické reprezentace západních států s idejí vyřešit situaci přeživších Židů v Evropě založením židovského státu v Palestině.⁶⁸⁰

Humanitní hledisko proniklo a určilo přístup k židovskému obyvatelstvu a jeho záležitostem též v Československu. Co více, vědomí nutnosti humanitárního přístupu by mohlo jednoduše vysvětlit dilema, proč českoslovenští politici zasáhly do jisté míry ve prospěch židovského obyvatelstva jako jedné a zvláštní skupiny obyvatelstva, přestože tak protirečili svým postojům, které zdůvodňovali ideologicky s odvoláním na vůli lidu. Nezodpovězena zůstává ovšem dílčí, avšak klíčová otázka, proč vůbec získalo v politické rovině humanitární hledisko takový respekt právě v Československu. V odpovědi na tuto otázku se totiž skrývá dynamika, s jakou se ve výsledku formoval jednak konkrétní přístup k té které židovské záležitosti, jednak byl určován dlouhodobý vývoj postoje k židovskému obyvatelstvu po skončení války. Otázku je možné zodpovědět vzhledem k politické podpoře Československé republiky na založení židovského státu v Palestině, respektive odvisle od mezinárodně-politického postavení republiky po skončení druhé světové války.

Postoj vůči sionismu (ne)zamýšleným řešením židovské otázky?

Kladný vztah Československa k Židům byl na mezinárodní půdě uznávaným a dobře známým. Během druhé světové války si Beneš a ostatní politici uvědomovali význam, jakou má taková pověst pro prezentaci československé státní ideje, do omrzení předkládané západním spojencům. Vstřícný přístup k Židům jako národnostní a náboženské menšině patřil do souboru humanitních zásad, jejichž přijetím oprávnili mj. českoslovenští představitelé před západními spojenci v roce 1918 vznik mnohonárodnostní a demokratické

⁶⁸⁰ Například Bernard Wasserstein přičítá zásadní vliv v přijetí takového postoje židovskému společenství v USA, čítajícímu v té době pět milionů osob, již jen proto, že většina z nich měla stále přímé příbuzenské vazby s východoevropskými Židy. Američtí Židé - dobře organizováni politicky a aktivní na poli humanitární pomoci svým souvěrcům (Joint) - představovali mocnou sílu v Demokratické straně, z níž vzešel prezident Truman. Jistě tak díky jejich přičiněním se podařilo prosadit k přeživším Židům zvláštní a shovívavý přístup. Truman pověřil soudce Rifkinda jako poradce generálu Eisenhowerovi na „židovský problém“. Byl to Truman, kdo dle Wassersteina na nátlak židovských organizací nařídil Harrisonovo vyšetřování na místě, a připomeňme, že je též autorem dopisu, v němž vyzval Brity k přijetí sto tisíc uprchlíků do Palestiny. **W a s s e r s t e i n**, Bernard: *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*, s. 10 a 11.

republiky. V londýnském exilu mělo trvání na takovém přístupu svůj význam ve zdůraznění spojenectví s protifašistickou koalicí, neboť znamenalo deklarování hodnot, pro něž vedli spojenci společný boj. Exiloví činitelé vůbec nepřipouštěli existenci antisemitismu mezi českou emigrací a označovali je za cizorodý prvek. Protižidovská vystoupení v exilové armádě v Británii zůstala proto marginalizována, či přímo přehlížena, neboť, jak potvrzuje Viktor Fischl, Beneš si nemohl dovolit přiznat ve vlastních řadách existenci ideologie, proti níž spojenci bojovali.⁶⁸¹

V důsledku tohoto postoje nejsou případy poškození jednotlivých osob židovského původu vysvětlovány jako antisemitické, ale jako důsledek složitých národnostních a sociálních poměrů v československé emigraci. Stížnosti a intervence židovských organizací jsou přijímány s nelibostí, jako nevítané, neboť odporují oficiálním představám. Židům je doporučováno, aby ustoupili od svého vydělování jako jedné skupiny pro údajný antagonismus, který by vůči sobě jako příslušníkům takové skupiny mohli vyvolat. Židé se nemají vylučovat z československého národa, zvláště, když je Češi a Slováci „*chtějí míti mezi sebou*“, jak zaznělo na jedné ze schůzí Státní rady.⁶⁸² Znova byla opakována zásada, že vůči osobám židovského původu má být přistupováno individuálně jako ke komukoliv jinému.⁶⁸³

S kritikou, že Židé sami způsobují averzi okolí pro své vydělování a požadování zvláštního přístupu, se museli často vyrovnávat českoslovenští sionisté v britském a americkém exilu. V československé londýnské emigraci působila aktivní složka československých sionistů sdružených v „Ústřední radě národních Židů“. Této instituci se podařilo prosadit neoficiální zastoupení Židů ve Státní radě, a to prostřednictvím pozdějšího předsedy RŽNO Arnošta Frischerera. Mnohdy rozčilující soupeření o sionistickou politiku mezi židovskými předáky je reagováno na možnosti provádět mezi přešívšími Židy po válce rehabilitační politiku. Převládnutí Frischerova pragmatického kurzu voleného opatrně vzhledem k pochopení závažnosti těchto změn a praxe jeho prosazování je bohatým

⁶⁸¹ Beneš při jednom rozhovoru v roce 1941 prohlásil, že „*se v české armádě a v tisku antisemitismus prostě nevyskytuje*“. **D a g a n**, Avigdor: *Československá vláda v exilu a Židé*, s. 119.

⁶⁸² Archiv MV Praha, fond 425–229–3, zápis schůze branného výboru Státní Rady v Londýně, 23. 11. 1943.

⁶⁸³ V československé emigraci panuje nechuť připustit zvláštní přístup k Židům jako jedné skupině s odvoláním, že to může způsobit antisemitismus. V roce 1940, když došlo ke známé revoltě pěti set komunisticky orientovaných vojáků ve vojenském táboře v Chalmondeley a odmítnutí vojenské služby – bylo mezi nimi asi 150 Židů – zbylí židovští vojáci poslali exilovému prezidentovi pamětní spis, v němž připomněli antisemitské excesy, a navrhují jejich řešení: vyšetřit incidenty s židovskými zástupci v komisi, vzít zřetel na zastoupení židovských vojáků při delegaci ústavních institucí a úřadů apod. Reakce připomíná oficiální poválečný postoj k židovským záležitostem. Je jako obvykle zopakováno, že je „*nepřístupné jakékoliv rozlišování podle náboženství, národnosti či jiných měřítek jak ze strany velitelství, tak samotných vojáků*“ a případné protižidovské případy budou prošetřeny individuálně. **S t ř í b r n ý**, Jiří: *Židovští vojevůdci duchovní a židovská otázka v československém vojsku na západě v letech 1939–1945*, s. 185.

dokladem o chápání židovských záležitostí ze strany československých politiků a veřejnosti.⁶⁸⁴ Klíčovou nyní však zůstává jediná otázka: Proč museli brát a brali českoslovenští představitelé hlasy sionistů do jisté míry v potaz a proč vůbec přijal Beneš do Státní rady jakkoliv neoficiálního reprezentanta židovského obyvatelstva?

Českoslovenští politici v exilu se s problémy spojenými s židovským obyvatelstvem a jejich záležitostmi museli zabývat, neboť sionistické a jiné židovské organizace na tyto problémy jednoduše poukazovat nepřestaly.⁶⁸⁵ „Židovské hlasy“ mohly dojít sluchu západních spojenců a tím diskreditovat československý odboj, legitimizující se před spojenci prostřednictvím vzpomenuých hodnot. Beneš musel brát na kritiku a požadavky zvláště světových sionistických organizací ohled. S jejich vlivem na veřejné mínění a státní instituce na Západě a tamní politiku musel být seznámen již během své diplomatické činnosti za první republiky. Je důležité zdůraznit, že tento vliv vzrostl s přicházejícími zprávami o tragédii Židů na kontinentu. Popsána byla skutečnost, že na Západě se prosazovaly humanitární ohledy na situaci přeživších Židů vzhledem k jejich nesmírné tragédii sice pomalu, ale jistě. Závažné zahraničně-politické důvody začaly s válečnými událostmi čím dál více umožňovat humanitární hledisko též v Československu, kde měla „židovská politika“ dosud spíše podobu politicky-diplomatických jednání se sionisty o případném rozeznávání Židů jako menšiny.

Postoj k židovskému obyvatelstvu se začal projevovat jako lavírování mezi na jednu stranu ideologickým úsilím nepřístupovat k židovským záležitostem zvláštním způsobem a na druhou stranu politicko-humanitární nutností tak nějakým způsobem přece jen učinit. Obě skutečnosti musely být zohledněny. První z nich znamenala neochotu připustit v nastoupené národnostní a sociální linii ohledy na osoby židovského původu jako Židy, které mají z této pozice nárok na zvláštní přístup, přijde-li třeba na vrácení majetku či zachování státního občanství. Zároveň však bylo nutné uposlechnout humanitární výzvu, aby se k židovskému obyvatelstvu postupovalo zvláštním způsobem vzhledem k rozsahu jejich pronásledování a postižení za války. Dilema nikdy nebylo oficiálně vyřešeno.

⁶⁸⁴ Formování politiky sionistů v londýnském exilu je předmětem již citované studie Avigdora Dagona, tehdy pracovníka exilové vlády Viktora Fischla a člena Ústřední rady národních Židů. **D a g a n**, Avigdor: *Československá vláda v exilu a Židé*. Tematicky podobnou prací je příspěvek izraelské historičky Livie Rothkirchenové, která dává dění v Británii mnohem více do souvislostí s poměry československých Židů v Palestině. **R o t h k i r c h e n**, Livie: *The Czechoslovak Government-in-exile: Jewish and Palestinian Aspects in the Light of Documents*. Biograficky sleduje prostředí londýnských sionistů ve své diplomové práci: **L á n í ě k**, Jan: *Ing. Arnošt Frischer a jeho činnost v letech 1941-1945*.

⁶⁸⁵ Dle Němečka k nim přímo či nepřímo museli zaujímat postoj, a to celkem v pěti okruzích: pomoc židovským uprchlíkům v exilu, pomoc persekvaným v Evropě, Židé v armádě, zastoupení židovské emigrace a postoj k sionistickým aktivitám. **N ě m e ě k**, Jan: *Československý londýnský politický exil a židovská otázka*, s. 325.

Toto dilema při tom určovalo praktický přístup k židovským záležitostem v obnovené republice a jeho revidování ze strany KSČ v jejím boji o mocenský monopol.

Zdá se, že přístup k židovským záležitostem se stává v obnovené československé republice především výsledkem pragmatického zvážení, co je v dané situaci možné učinit jako nejlépejší řešení. Zdánlivě paradoxní stav neumožnily pouze ohledy na těžké postavení přeživších Židů a soustrast s jejich osudem. Přistoupení na umírněnou židovskou politiku rozcházející se s lidově-demokratickými zásadami významnou měrou umožnil další zahraničně-politický faktor: očekávání, že přístup k židovským záležitostem je pouze provizoriem, které bude odstraněno založením židovského státu v Palestině.⁶⁸⁶ Proč oficiální ideologie židovské otázky ztrácela na své důslednosti ve prospěch pragmatického postoje? Jednoduše proto, neboť je lepší s ohledem na válečnou tragédii ustoupit osobám židovského původu, které požadují vůči sobě zvláštní přístup, neboť je to stejně jen otázka času, kdy budou muset odejít.⁶⁸⁷ Přístup k židovskému obyvatelstvu začíná nabírat rozhodující imperativ: postavení osob židovského původu před rozhodnutí asimilace či emigrace v blíže neurčené budoucnosti. Politická reprezentace si mohla dovolit deklarovat tento příkaz o to více či právě proto, neboť nepředstavoval rozchod s dosavadními ideologickými schématy o řešení židovské otázky.

Tento postoj umožňoval upravení idejí živost otázky vzhledem k aktuálním humanitárně-politickým okolnostem. Postavení osob židovského původu před volbu splnutí s českým (slovenským) národem nebo emigrace z republiky představil již na své přednášce Erik Kolár v červnu 1945.⁶⁸⁸ Václav Kopecký na ustavujícím sjezdu RŽNO v září 1945 smířlivým tónem doporučil svým „*spoluobčanům židovského původu*“ cestu asimilace, avšak „*svobodné a plnoprávné postavení bude zajištěno*“ též těm, pokud se přihlásí k „*zvláštní*

⁶⁸⁶ Na tezi o nemožnosti připustit menšinové postavení z pragmatických důvodů, a proto gradování podpory sionismu („*the Government's ideological identification with the Zionist Solution of the Jewish problem*“) stavi svojí diplomovou práci Kratochvílová: **K r a t o c h v í l**, Michaela: *The Jewish Aspects of the Czechoslovak Government-in Exile Minority Policy during 1939 – 1948*, s. 6. Srovnej zvláště kapitola 4. Zionism as Preferred Solution to the Jewish Question.

⁶⁸⁷ Na nutnost rozhodnout se buď pro asimilaci či pro emigraci se ostatně Beneš jako na spravedlivé řešení odvolával již za války - například v rozhovoru z 21. května 1943 s představiteli Světového židovského kongresu ve Washingtonu projevil vážné pochybnosti o moudrosti sionistů požadovat současně židovský stát a menšinová práva v zemích, kde žijí Židé. **D a g a n**, Avigdor: *Československá vláda v exilu a Židé*, s. 139. Když Goldman z exekutivy WJC vysvětloval, že „*Židé chtějí jen uznání toho, že na světě existuje nějaký židovský národ, že židovští občané různých států mají právo zůstat příslušníky židovského národa a vyučovat svoje děti hebrejštině a židovským hodnotám, že mají právo se hluboce zajímat o Palestinu a osudy Židů všude na světě [...]*“ – což mělo být považováno kongresem za práva menšiny, Beneš údajně odpověděl: „*Pokud vám někdo řekl, že jsem proti takovým legitimním požadavkům, jde o nedorozumění*“.

⁶⁸⁸ **K o l á r**, Erik: *Ještě naposledy – co víte o židech?*

židovské národnosti“.⁶⁸⁹ Příkaz asimilace či emigrace reflektují některá vyjádření příspěvatelů novin a jejich redaktorů.

Například nám známá novinářka Pachnerové ve svém článku „Plevel židovská a nežidovská“ nepochybuje o nezbytnosti odchodu „*nanejvýše hrstky židů s velkým Ž*“ do jejich domoviny, kterou mají v Palestině a jimž – jak lakonicky dodává – „*nikdo bránit nebude*“.⁶⁹⁰ Podobně dobové doklady dosvědčují, že reemigrantů z Palestiny se vrátilo o mnoho méně, než mělo původně zájem proto, neboť o ně jednoduše nebyl zájem, jak například vyjádřil šéf mezinárodního oddělení ÚV KSČ Geminder, že „*návrat těchto krajanů, z nichž většina se hlásila k německé národnosti a neovládá český jazyk, nelze doporučit*“.⁶⁹¹ Užití blíže neurčeného termínu odchodu nepohodlných Židů v budoucnosti Pachnerovou zároveň dokládá nemožnost jeho bližšího časového určení, nejistota, která trvala minimálně do poloviny roku 1947.

Zvláště dobře vyplyne pružně revidované ideové zdůvodnění humanitárně-politického přístupu k Židům v případě komunistů. Komunisté měli pádné důvody k odsouzení sionistů. Ideologicky je kritizovali téměř ve všem. Nešlo pouze o historicko-materialistický postoj komunistů k neexistenci objektivních znaků reálně zakládajících existenci židovského národa a odsuzující rasovou perspektivu, se kterou tento národ rozeznávali sionisté. Komunisté od počátku svého hnutí obviňovali sionistický národní projekt z politické účelnosti, například jako uměle vytvořený nástroj židovské buržoazie sloužící imperialistickým zájmům v Palestině. Po skončení války měli komunisté možnost napadat politicky sionisty jako nikdy v minulosti.

Komunisté se mohli mj. připojit k hlasům o sionistickém zneužívání židovských uprchlíků, totiž o jejich účelném směřování do Palestiny za účelem vynutit založení židovského státu. Přítomnost takové ideové linie skutečně potvrzuje na stranách Tvorby Pavel Reinman:

*„Základní příčina potíží nespočívá v tom, že by řešení otázky židovských osob bez domova bylo nemožné při dobré vůli, nýbrž v tom, že tato otázka se stala předmětem pozornosti a politických machinací reakčních vrstev anglických a amerických imperialistů, jakož i sionistické propagandy.“*⁶⁹²

⁶⁸⁹ „Naše vláda již za hranicemi prohlásila, K jakému způsobu se přikloní, to přenecháme na vůli spoluobčanů židovského původu. Dovoďte mi vysloviti mínění, zda by nebylo nejvhodnější voliti cestu asimilace při zajištění plné důstojnosti a svobody [...] I tehdy, kdyby se občané židovského původu rozhodli pro zachování židovské ethnické jednotky, by se jim dostalo plného zajištění jejich občanských, společenských, hospodářských a politických práv.“ *S tribuny sjezdu*. In: Věstník, VII/2 (1. 10. 1945), s. 11.

⁶⁹⁰ **P a c h n e r o v á**, Mila: *Plevel židovská a nežidovská*, s. 163.

⁶⁹¹ NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 23, a.j. 46, zpráva Bedřicha Gemindera pro Aloise Hellera, 3. 1. 1947 (OS Pa-39-47).

⁶⁹² **R e i m a n**, Pavel: *Židovská otázka dnes*, s. 505.

Komunisté a československá reprezentace měla přitom k dispozici informace o hnutí Bricha a jejich podání odpovídalo vlastně britskému, sionistům nepřátelskému, stanovisku. Svědčí o tom mj. tří stránkový úřední rozklad situace v Polsku pro vysoké státní úřady a činitele z ledna roku 1946 týkající se Morganovy zprávy, která hodnotí pohyb židovských uprchlíků jako organizovaný a mající způsobit tlak na vytvoření židovského státu, pohyb, za nímž stojí „*tajné židovské organizace v Polsku a v Bavorsku*“. Zpráva zároveň zohledňuje vnitropolitický zápas mezi komunisty a nekomunisty v Polsku, když přejímá formulace londýnského protikomunistického „*Dziennik Polski*“ o „*antisemitských výstřednostech*“:

„V dobře informovaných kruzích se tvrdí, že zprávy o antisemitských aktech v Polsku, které před několika týdny proběhly světovým tiskem, byly toliko pokusným balónkem. V nejbližší době má být zahájena propagandistická kampaň, která má za pomoci ‚důvodového‘ materiálu, fotografiemi a jinými prostředky zobrazovat postavení Židů v Polsku a v jiných zemích Východní Evropy. Cílem této akce má být vyvinutí nátlaku na velmocí pro otevření Palestiny pro evropské Židy. Varšavská vláda je ochotna dívat se skrz prsty na tuto neoficiální emigraci s podmínkou, že odpovědností za domnělé pronásledování se zatíží politická opozice, která proti této vládě bojuje, při čemž současně zdůrazní svoji dobrou vůli a přízeň. [V prvních zprávách o domnělých antisemitských činech v Polsku se obviňuje bývalá domácí armáda A. K.]“⁶⁹³

Ve špatném světle, to znamená v duchu tradiční předpojatosti vůči Židům, představují židovské uprchlíky svým nadřízeným také příslušníci bezpečnostních orgánů ve svých hlášeních z terénu. K dispozici máme například hlášení bezpečnosti o procházejících ortodoxních Židech v Praze. Podle náčelníka „Obranného zemského zpravodajství“ z dubna 1946 se v hostinci U Havlů ve Schnirkově ulici schází asi padesát „*příslušníků židovského náboženství*“, též nečeského původu, pocházejících z Polska, Rumunska, ale též Anglie a Francie. Náčelník má přitom za prokázané, že se jedná o „*ilegální odsun*“ do amerického pásma, neboť se mnoho Židů vrací zpět do republiky a pravděpodobně pracuje „*dle pokynů americké zpravodajské služby jednak proti ČSR, jednak proti SSSR a Polsku*“. Přitom se údajně s „*odchodem do Německa obchoduje*“. Rabíni mají přijímat úplatky za urychlení procesu vystěhování, čemuž se však dle autora zprávy „*Není proč divit, neboť*

⁶⁹³ A. K. Armija Krajowa – polská zahraniční armáda na Západě. Archiv MZV Praha, fond Palestina 1945-1959, karta 2, zpráva MZV ve věci „Židovské hnutí pro Palestinu“, 18. 1. 1946 (Z-VIII-2593-8/1.1946). Viz též Archiv KPR Praha, inv.č. 1 515, sign. D 11 484/47, karta 261, svazek B) Různé židovské organizace. „*Jestliže Spojenecké národy tuto otázku opomenou a nevyřeší uspokojivým způsobem, budeme mít zárodek třetí světové války pod protektorátem britských, amerických a francouzských armád... Zdá se, že Židé vypracovali plán, jenž jim umožní stát se světovou velmocí – početně malá moc, která však bude mít takovou sílu, že se jí podaří docílit toho, oč usiluje*“. K Morganově zprávě srovnej: **W a s s e r s t e i n**, Bernard: *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*, s. 17.

jsou to Židé“.⁶⁹⁴

MV nařídilo nejen prošetření rabína Vorhanda, ale dokonce i zástupce mezinárodního komitétu pro uprchlíky v Československu, Lva Zelmanoviče, pro spojitost s „radikální sionistickou teroristickou skupinou“, přičemž zmiňuje hnutí Bricha a organizaci ortodoxních Židů. Svůj krok přitom MV odůvodnilo paradoxně humanitárními ohledy, jmenovitě podezřením z vydírání uprchlíků, neboť přestože nechce bránit emigraci polských Židů, „nemůže souhlasit s tím, aby nezodpovědné elementy obchodovaly s lidskou duší“.⁶⁹⁵

Avšak přes seznámení veřejnosti s obsahem „londýnské zprávy“ v tisku⁶⁹⁶ a publikování protisionistických komentářů,⁶⁹⁷ k žádnému organizovanému zásahu vůči celorepublikové sionistické organizaci či její frakci, včetně mimo organizaci stojícím radikálním sionistům revizionistům, nedochází. Špičky KSČ, v jejichž moci bylo jistě takový zásah uskutečnit, neměly na praktickém boji proti sionismu politický zájem. Tajné i veřejné informace o částečně organizovaném směřování migrace židovských uprchlíků do Palestiny prováděném sionisty (Bricha), které je líčí v nepříznivém světle, zůstaly nevyužity. Ideologové jako Reinam, prosazující bezvýhradné následování ideové linie komunistického hnutí v praxi a později poukazující na to, že se tak nedělo, nejsou nyní vyslyšeni. KSČ nepřistoupila v poválečném období ke kampani očerňující sionisty z umělého obnovování židovské otázky tím, že vymezují Židy dle jejich původu a tento postoj přetrvával asi rok po únorových událostech roku 1948.⁶⁹⁸

Revidování ideologického postoje k řešení židovské otázky ze strany komunistů zakládal jejich zájem na vzniku židovského státu. V prvních poválečných letech byl tento

⁶⁹⁴ Archiv MV Praha, 302-471-19, hlášení pro OZO Praha a odpověď OZO, 6. 4. a 22. 7. 1946.

⁶⁹⁵ Tamtéž. Řeč je o rabínech Vorhandovi a Nathanovi. Podrobné informace o existenci košer vývařovny v Praze jako jednoho z bodů, kolem kterého se ve městě pohybují židovští uprchlíci, nábožensky ortodoxní. Poznámka o organizaci Akaba, která jim má pomáhat s dokumenty. Podle autorů zprávy jde o silně nábožensky založenou, a jak se zdá, krajně pravicovou skupinu, která má mít asi 250 lidí v Dáblících. „S AJDC“, tj. s Jointem, má být 300 dalších osob v Hloubětíně. Vláda jim má poskytovat stravu a byt, což denně činí 46 korun na osobu. Podle autorů se zdá, že úřady vycházejí organizaci Akaba vstříc. Předsedou je rabín Vorhand, který má brát údajně úplatky.

⁶⁹⁶ *Židovské přistěhovalectví do Palestiny*. In: Svobodné noviny (15. 8. 1946). Článek, který přejímá zprávu o ilegálním přistěhovalectví z Londýna a v kterém se tvrdí, že tato emigrace nemůže být živelná, nýbrž je zřejmé, že jde o organizované politické hnutí, jehož cílem je vytvářet nepřijatelný nátlak na britskou vládu, v době, kdy se má rozhodnout o osudech Palestiny.

⁶⁹⁷ „Boj proti antisemitskému zlu je nutně součástí výchovy k mezinárodnímu citění, k níž jsou povoláni uvědomění socialisté všech národů. Tato výchova musí ukazovat i v židovské otázce její jediné správné řešení. Jím není sionismus, propadající fašistickým tendencím, a jeho plán na židovskou okupaci Palestiny; jím není stoprocentní biologická asimilace a ovšem – je třeba to výslovně zdůraznit? – dokonce už ne její rasistický protiklad, očistné vyhlazení židů“. **K o h o u t**, František: *Socialisté a antisemitismus*. Praha 1946, s. 23.

Též: **S i l a g i**, Denis: *Outsider's Sketchbook*. In: Svobodné noviny, roč. 1, č. 57 (29. 7. 1945), s. 2. Dokonce se objevily varování, že sionisté přehlídí národnostní ambice a schopnosti arabských domorodců: **W i n t e r**, Kamil: *Sionistická konference nepřispěje k řešení palestinského problému*. In: Rudé právo (15. 8. 1947), s. 2.

⁶⁹⁸ **R e i m a n**, Pavel: *Židovská otázka dnes*, s. 505.

zájem evidentní. Jednak, jak již bylo naznačeno, příkaz asimilace či emigrace v blízké budoucnosti umožňoval ospravedlnit jako nutné a ovšem jako dočasně zmírňující přístup k osobám židovského původu jako příslušníkům jedné skupiny obyvatelstva. Zároveň však odpovídal postoji Moskvu, který museli českoslovenští komunisté sledovat a akceptovat jako závazný. Postoj sovětského vedení ve věci případného založení židovského státu určovaly po válce zvláště jeho zahraničně-politické ambice o proniknutí na Blízký východ.⁶⁹⁹

To se muselo projevit též v praktické politice vůči přeživším Židům. Historik Rucker uvádí, že SSSR umožnil repatriaci polských Židů, kteří se za války uchylili zvláště do střední Asie. Přesuny židovských uprchlíků se nemohly obejít bez výslovného souhlasu Moskvu na územích okupovaných Rudou armádou.⁷⁰⁰ Není též pochyb o tom, že Sovětům nebylo proti mysli ztěžovat Britům jejich situaci nepřímou podporou hnutí Bricha v zemích pod jejich kontrolou. Rucker dokonce dokazuje, že jedním ze záměrů Sovětů se v této věci stalo znepřátelení Američanů a Britů právě v otázce Palestiny.⁷⁰¹ Nakonec, dříve v textu byl popsán pravděpodobný nezájem Sovětů na repatraici karpatských Židů na Zakarpatskou Ukrajinu, tj. neměli na jejich návrat politický zájem, přestože odchod Židů ze SSSR nebyl jinak povolen.

Lze připustit tvrzení, že komunisté ideologicky připouštěli praktické řešení židovské otázky vznikem židovského státu v Palestině. Připuštěno je zvláště to, že osoby židovského původu, které se skupinově ztotožňují s židovským národem, vytvářejí jakési protonárodní společenství. V židovském státě se má zformovat vlastní židovský národ, neboť se zde mají u těchto osob zformovat takové objektivní znaky, které zakládají existenci národa, tj. zvláště přirozená sociální struktura, společný jazyk a vlastní jedinečný kulturě-historický vývoj. Priorita internacionalismu je potlačena akceptováním, že se Židé mohou do světové proletářské revoluce zapojit jako členové vlastního národa ve vlastním státě. Je vhodné připomenout, že internacionalistické hledisko se projevilo alespoň v diskusi,

⁶⁹⁹ Sovětská politika je výsledkem represivního vztahu k domácímu sionismu, na druhou stranu však Sověti sledují a formulují své vlastní cíle na blízkém východě, resp. se zamýšlejí jak se v oblasti angažovat podporou sionistických snah o židovský stát. V tomto ohledu jsou v češtině k dispozici překlady dvou analýz sovětské politiky, od Medvěděva a Ruckera. **M e d v ě d ě v**, Žores A.: *Stalin a židovský problém*. Brno 2005.

R u c k e r, Laurent: *Stalin. Izrael a Židé*. Praha 2001.

⁷⁰⁰ Rucker cituje dva dokumenty z Archivu zahraniční politiky Ruské federace, které dokládají, že ministerstvo zahraničí od armády o přesunech přes Československo vědělo a jehož pracovníci navrhovali nezasahovat do této záležitosti a rozhodně nenavrhovali se jakkoli proti odchodu Židů do DP's camps stavět. O mezinárodních souvislostech problému židovských uprchlíků viz: **R u c k e r**, Laurent: *Stalin. Izrael a Židé*, s. 64 – 67. Kapitola III, podkapitola Displaced persons. Rucker nejčastěji odkazuje v souvislosti se situací uprchlíků na následující literaturu Hilberg, Raul: *La Destruction des Juifs d'Europe*. Paris 1988. (strana 985); Litvak, Yosef: *Polish-Refugees Repatriated from the Soviet Union of the Second World War and Afterwards*. In: *Jews in Eastern Poland and in the USSR, 1939-1946*. London 1991.; Ro'i, Yakov: *Soviet Decision Making in Practise. The USSR and Israel 1947-1954*. New Brunswick 1980.

⁷⁰¹ **R u c k e r**, Laurent: *Stalin. Izrael a Židé*, s. 64n

zda mají vzniknout v Palestině dva státy, židovský a arabský, nebo jeden společný, arabsko-židovský stát. To znamená, že existovaly rozdílné názory na to, zda mají obě společenství usilovat o třídní emancipaci odděleně či společně.

Každopádně se kladný postoj k židovské státní svébytnosti mocně odráží v sympatiích „národně-osvobozeneckému boji“ Židů v Palestině na stránkách komunistického tisku.⁷⁰² Ve zprávách bezpečnostních orgánů jsou líčeny radikální sionistické skupiny, které užívaly v boji proti Britům terorismus a působily též v Československu, jako rozvratné skupiny, jimž je vlastní reakční ideologie a často jsou označovány přímo za fašisty.⁷⁰³ V komunistických denících ovšem ožívají radikálové jako hrdinové boje proti imperialistickému nepříteli, který si například s podporou Arabů kupuje přístup k ropě (Rudé právo: 24. 3. 1948: *Petrolej rozhoduje*; Práce 26. 3. 1948: *Nafta cennější než krev*). Britské zásahy vůči Židům v Palestině a židovským uprchlíkům jsou hodnoceny jako obzvlášť nelítostné, zvláště proto, že jsou směřovány vůči lidem, co se sotva vrátili z koncentráků, a které připomínají metody nacistů (Mladá fronta: 19. února 1947: *Heydrichiáda ve Svaté zemi*). Přiměřené odezvy se proto dočkala deportace uprchlíků z lodi Exodus zpět do Německa (Práce: 10. 9. 1947: *Židé v Německu opět v koncentračních táborech. Uplatnění nacistické praxe: dráty nabity elektrinou*).

Problém není naleznán na straně sionistů ženoucích pro své zjištěné cíle židovské uprchlíky z Polska, nýbrž v Britech, kteří se snaží odříznout cestu masám nešťastníků, ostatně třeba nátlakem na uzavření severní československé hranice – což přirozeně přimělo pisatele Mladé fronty, aby si položil před čtenáři otázku, zda „*J sme svobodný stát nebo trabanti?*“ (Mladá fronta 27. 9. 1946: *Antisemitismus nebo co?*). Tisk kvituje též sociální pokrok, který učinili Židé v Palestině, a dává ho do kontrastu se zaostalostí Arabů (Právo lidu: 19. 12. 1946: „*velcí snílci, co jen dumají s otevřenýma očima*“), jimž sionisté přinášejí světlo proletářské revoluce (tamtéž). Rudé právo to řeklo dokonce verši:

⁷⁰² **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 195 – 226. Kapitola 10. Zájem českého tisku o situaci v Palestině a jeho pohled na vznik Státu Izrael.

⁷⁰³ Radikální zastánce sionismu vyšli z revizionistického hnutí v rámci sionismu, které se vymezilo proti oficiální politice sionistické organizace v Palestině ve dvacátých a třicátých letech 20. století. Jako organizační panel odboje působila již od roku 1931 „Národní vojenská organizace“ (hebr. Irgun Cvai Leumi, ECEL či Irgun), na níž od počátku čtyřicátých let navazovali „Izraelští bojovníci za svobodu“ (Lohamei Herut Izrael, LEHI či též Sternův gang). **S h a v i t**, Yaacov: *Jabotinsky and the Revisionist Movement, 1925 – 1948*, s. 10. **H e l l e r**, Joseph: *The Zionist Right and National Liberation: From Jabotinsky to Avraham Stern*. In: Wistrich, Robert – Ohana, David: *The Shaping of Israeli Identity, Myth, Memory and Trauma*. London 1995, s. 85 - 109. Revizionisté si v Československu vytvořili nejen vlastní organizační zázemí, ale navázali též kontakty s oficiálními místy. Naznačuje to a dokládá, bohužel nikoliv příliš podrobně, Moše Yegar. Zástupci revizionistů se měli nejménou setkat s československými politiky včetně Jana Masaryka. Podle Yegara měli členové ECEL své „*pozorné posluchače*“ mezi úředníky MV, jež jim pomohli při získání pasů a víz a při osvobození zatčených. **Y e g a r**, Moše: *Československo, sionismus, Izrael*, s. 65 a 66.

„Je těžký problém Palestiny - je obracena na ruby- strach o ní život lordům stíná - vždyť je tu nafta potrubí - Ó, páni lordi před očima máte Dachau, Terezín a zářný příklad Osvěčína, což použití zase plyn? - Proč nelze pustit tam ty lidi - ten zástup sirotků a vdov - vždyť jsou to přece pouze židi - což mají právo na domov?“ (Rudé právo 18. 2. 1947: Palestina)

Stanovisko sociálně-realistického řešení židovské otázky založením židovského státu podtrhlo sebe prezentaci komunistů jako racionálně uvažující, spravedlivě se rozhodující a lidským způsobem jednající avantgardy. Takovému postoj odpovídalo opět vymezení vůči nacistické brutalitě a jejímu iracionálnímu antisemitismu, z jehož následování je možné obvinít britskou koloniální politiku. Hodnotovému dualismu přitom nahrávaly odkazy na sympatie některých arabských vůdců k Hitlerovi během války.⁷⁰⁴

Pragmatický postoj k nenásilnému vyřešení postavení Židů odchodem těch, kteří odmítali asimilaci, musel být přítomný napříč celým politickým spektrem. Imperativní politika asimilace či emigrace zařadila osvobozené Československo do tábora podporující nejvřelejším způsobem vznik židovského státu. Významnou roli přitom sehrál Beneš a ministr zahraničí Jan Masaryk. Jejich podpora musela být však dlouho opatrná a diskrétní, zvláště pokud se jejich politická agenda nacházela v londýnském exilu – rozchod s britskou politikou v této věci pro ně představoval přirozeně citlivější záležitost než pro komunisty.⁷⁰⁵

Přesto se již koncem roku 1943 lze z kruhů, které byly ve styku s Benešem, dozvědět, že u příležitosti jeho poslední návštěvy v Americe sdělil, „že zřízení židovské národní domoviny je tak jisté jako obnovení Československa, o jejímž vzkříšení nijak nepochybuje“.⁷⁰⁶ Beneš každopádně pokládal za přirozené podpořit zahraničně-politické snahy sionistů v Palestině v případě, kdy oni sami opustí od národnostních a menšinových aktivit v domácí

⁷⁰⁴ Ostatně též Reinman, který sionisty kritizuje, nalézá úlohu skutečných a jediných nositelů antisemitismu ve fašistech, v nichž vidí: „skutečného strůjce pogromu v Kielcích a jiných místech [...] včerejší obdivovatelé a pomocníci hitlerismu a fašismu, pracující k zvrácení lidové demokratického vývoje ve slovanských zemích. Antisemitický fašismus a nenávisť proti mladé slovanské demokracii: tyto tendence jsou nerozlučně mezi sebou spjaty [...] Všechny objektivní předpoklady pro to jsou, neboť lid není antisemitický, antisemitští jsou jenom fašisté.“ Reinman neváhal nasadit fašistům konkrétní tvář: „Hlonda tedy chrání pogromisty falešným obviněním, které zavání ‚goebblesovštinou‘, nehledě na to, že Hlonda je známý představitel současné profašistické orientace Vatikánu a byl v Londýně pomocníkem reakční polské vlády, která v době války po boku hitlerovců organizovala známou protisovětskou provokaci s katynským lesem.“ **R e i m a n**, Pavel: *Židovská otázka dnes*, s. 507.

⁷⁰⁵ Podpora, vyjádřená židovskému státu, musela být opatrná, zvláště proto, neboť exilová vláda usilovala o dosažení legitimacy v Británii, která se stavěla k politickým snahám sionistů záporně. Exilová vláda proto pochopitelně neměla na jasném stanovisku ve věci zájem. **N ě m e ě k**, Jan: *Československý londýnský politický exil a židovská otázka*, s. 324.

⁷⁰⁶ Zpráva o vyjádření ministra zemědělství Lichnera k řešení židovské otázky po válce, 8. 10. 1943. Zprávu měly uveřejnit hebrejské listy v Palestině. **K r a t o c h v i l**, Michaela: *The Jewish Aspects of the Czechoslovak Government-in Exile Minority Policy during 1939 – 1948*, příloha č. 4. Projev Beneše, ve kterém projevuje sympatie vzniku židovského státu. Podle Němečka Beneš prohlásil, že nemají v republice místo a měli by se vystěhovat již v roce 1940. **N ě m e ě k**, Jan: *Československý londýnský politický exil a židovská otázka*. In: *Terezínské studie a dokumenty*, s. 333, 339, pozn. 50. Odkazuje se přitom na: Čechurová, Jana - Kuklík, Jan - Čechur, Jaroslav – Němeček, Jan (eds.): *Válečné deníky Jana Opočenského*. Praha 2001, záznam z 3. 9. 1940. Srovnej též, s. 328 a 329.

politice evropských států. Ti Židé, kteří se neměli stát „občany své vlastní země“, tj. rozhodnout se pro setrvání ve vlasti, se měli „usilovně pokusiti o svou asimilaci v zemi, ve které žijí, jinak se musí rozhodnout žít tam jako občané cizí země“.⁷⁰⁷

Beneš poprvé oficiálně podpořil vznik židovského státu v říjnu roku 1945.⁷⁰⁸ Své stanovisko měl plně vyjádřit v projevu k členům anglo-americké vyšetřující komise, která, jak známo, navštívila Prahu na začátku roku 1946:

*„Všem židům, kteří o to požádají, musí být povoleno vystěhování do Palestiny. Ti, kteří se odmítnou vystěhovat, se musejí zcela asimilovat s národem, v němž se usadí. Pokud se neasimilují, budou v hostitelském státě žít jako cizinci. Vytvoření židovského státu v Palestině je jediným možným řešením mezinárodního židovského problému.“*⁷⁰⁹

Dne 4. října 1946 přijal prezident republiky dr. Angelo Goldsteina, prvorepublikového poslance za Židovskou stranu a nyní palestinského rezidenta. Goldstein Beneše informoval o politické situaci v Palestině, přičemž se prezident rozhodl k věci vydat stanovisko a zmocnil svého hosta jeho zveřejněním:⁷¹⁰

*„Moje stanovisko k sionismu zůstává nezměněné. Pokládám zřízení židovského státu v Palestině za jediné možné a spravedlivé řešení světové otázky židovské vůbec. Kdekoliv se mi naskytne příležitost, budu pomáhat vždy k jeho uskutečnění. Byl jsem ve stálém styku s prof. Weizmannem za války a chápal jsem jeho stanovisko zklamání a také jeho taktiku a schvaloval jsem ji úplně.“*⁷¹¹

Beneš byl v této věci důsledný. Svědčí o tom jeho vyjádření pronesené v květnu 1947: *„Řekl jsem jasně své stanovisko k sionismu. Pokládám zřízení židovského státu v Palestině za jediné možné a spravedlivé řešení světové otázky židovské vůbec. Slíbil jsem, že vždy, kdykoliv se mi naskytne příležitost, budu pomáhat k jeho uskutečnění.“*⁷¹²

Československý postoj ve věci vzniku a uznání židovského státu v Palestině lze považovat za opravdově vstřícný, nezpochybňovaný a aktivní.⁷¹³ Jak shrnuje Krejčová,

⁷⁰⁷ Archiv KPR Praha, inv.č. 1 515, sign. D 11 484/47, karton 261, svazek A) Řešení židovské otázky v Československu, opis článku New York Aufbau (7. 8. 1945), ve kterém je otisknuto interview s Edvardem Benešem.

⁷⁰⁸ **Y e g a r**, Moše: *Československo, sionismus, Izrael*, s. 63 a 64. Poprvé po válce se oficiálně vyjádřil Beneš v říjnu 1945, kdy uvedl, že nejlepším „mezinárodním řešením židovského problému“ by bylo vytvoření židovského státu. **D a g a n**, Avigdor: *Moscow and Jerusalem. Twenty years of Relations between Israel and Soviet Union*. London 1970. O „souzvuku politiky čsl. a sovětské vůči cílům sionistických snah na Blízkém východě“ a jeho kořenech srovnej též: **B r o d**, Petr: *Židé v poválečném Československu*. In: Veber, Václav (ed.): *Židé v novodobých dějinách*. Praha 1997, s. 149 a 150.

⁷⁰⁹ **B o k**, Petr – **Š m o k**, Martin: *Bricha*. Uvedení filmového dokumentu Mezi hvězdou a půlměsícem, 2003. <http://www.verafilm.cz/projects-star-bricha-cz.html>

⁷¹⁰ Archiv KPR Praha, inv. č. 1 515, sign. D 11 484/47, karton 261, svazek A) Řešení židovské otázky v Československu.

⁷¹¹ *President republiky o Palestině*. In: *Věstník*, VIII/12 (28. 10. 1946), s. 103.

⁷¹² *President republiky k zástupcům WJC – President Dr Beneš to the delegates of the WJC*. In: *Věstník*, IX/10 (15. 5. 1947), s. 134.

⁷¹³ Dokládá to nakonec agenda ministerstva zahraničních věcí. MZV bylo informováno o aspektech Palestinského problému podrobně. Za tímto účelem by bylo nutné analyzovat dobové dokumenty uchované v

„vláda od léta 1947 oficiálně, jednotně a aktivně tento přístup podporovala a snažila se v tomto smyslu působit [pro vytvoření židovského státu – pozn. autora] na ostatní státy, především na Jugoslávii“.⁷¹⁴ Zmínka o jednotném postoji zaujatém v létě roku 1947 není náhodná. Pakliže se dosud komunisté stavěli k této věci oficiálně přeci jen opatrně, správnost následování sionistům příznivé linie jim musel dostatečně napovědět v polovině května 1947 sovětský delegát v OSN Andrej Gromyko, který zde vystoupil s návrhem na rozdělení Palestiny na židovský a arabský stát.⁷¹⁵ Podle Kaplana bylo rozhodnuto politicky a materiálně podpořit vznik židovského státu na schůzce zástupců komunistických stran ve Varšavě v srpnu 1947.⁷¹⁶

Československý delegát se ve stejnou dobu stal členem výboru OSN pro Palestinu (UNSCOP), na základě jejíž práce je koncem srpna navrhnuo valnému shromáždění OSN rozdělení Palestiny na dvě zhruba stejné poloviny, zárodky obou států.⁷¹⁷ Na vládě se hovořilo o Palestině ve dnech 27. srpna a 9. září 1947. Zde jako nejrozhodnutější zástávce vzniku samostatného židovského státu vystoupil Jan Masaryk. Nedůvěru ve společný arabsko-židovský stát vyslovil Gottwald, což si podle něho nepřáli ani „pokrokoví Židé a Arabové“; podle zápisu se vůbec u přítomných nevyskytl s oprávněností vytvoření židovského státu nesouhlas.⁷¹⁸ Československá vláda uznala Stát Izrael na své schůzi dne 19. května 1948.⁷¹⁹

Exkurz číslo 3

Varnsdorfské návraty podruhé

Úsilí Emila Beera o navrácení svého předválečného majetku ve Varnsdorfu a jeho zmaření je patrně nejlépe doložitelným případem rozporuplného postavení židovských

množství jednoho kartonu. Třeba v roce 1947 dostalo MZV brožury od „The American Council for Judaism“ (Memorandum on Aspects of the Problem of Palestine) a „Proclamations Published by the authority of the General Officer Commanding His Britannic Majesty’s Forces in Palestine“, ale také „Bulletin of The Institute of Arab American Affairs“.

⁷¹⁴ **K r e j č o v á**, Helena: *K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*, s. 66.

⁷¹⁵ **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 9. V srpnu 1947 se ve Varšavě měla konat schůzka komunistických stran. Na programu byla mj. Palestina a podpora vzniku státu Izrael – ze schůzky vyplynul úkol: „politicky a materiálně podpořit židovské snahy o vytvoření samostatného státu“. Vztah Moskvy k založení Státu Izrael, jeho příčiny a praktické kroky a vývoj ohledně tohoto problému, viz: **R u c k e r**, Laurent: *Stalin. Izrael a Židé*, s. 67 – 70. Kapitola III. Překvapení. V podkapitole II. (Cíl OSN) přímo o překvapivém Gromykově projevu o kladném sovětském postoji k vytvoření dvounárodnostního státu v Palestině a v které jsou i odkazy na československou roli v této věci.

⁷¹⁶ **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 9, pozn. 2.

⁷¹⁷ Tamtéž, s. 10. Kaplan cituje patrně dokument MZV, ve kterém je z diplomatických jednání poznamenáno, že „Čs. delegace zejména podtrhla mravní stránku celé židovské otázky“. Nesg.: *Situace Palestiny před OSN*. Věstník, IX, č. 19 (1. 10. 1947), s. 283.

⁷¹⁸ Tamtéž.

⁷¹⁹ **K a p l a n**, Karel – **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 101.

záležitostí mezi jejich oficiálním výkladem a praktickými zájmy zúčastněných stran. Demonstrativní shromáždění a stávkou deseti tisíc lidí, která předznamenala dne 5. března roku 1947 konec Beerova úsilí o restituci, zaznamenaly a komentovaly pro své čtenáře v následujících dnech všechny stranické deníky s celostátní působností.⁷²⁰ Závažným dokladem o tom, co se vlastně ve Varnsdorfu stalo a jak je to vykládáno na pozadí politického boje, jsou záznamy vzniklé činností vládní a parlamentní komise vyslané na místo událost vyšetřit.⁷²¹ Je vhodné opět zdůraznit, že je možné studovat, jako v žádném jiném případě spojeným se záležitostmi přeživších českých Židů, živý obraz kreslený médii a protokoly pořízené s desítkami osob, které se zúčastnily dramatických událostí, během nichž se o osudu varnsdorfské továrny rozhodovalo.

Středem skutečné pozornosti médií a politiků se stalo až vyvrcholení restituční kauzy, stávka a demonstrace 5. března 1947, nikoliv kauza samotná. Závažnost událostí spojených se stávkou spočívala předně nikoliv v tom, že se jednalo o výstup proti židovskému restituentovi, nýbrž ve své vnitropolitické závažnosti. Stávka představovala ve třetí republice bezprecedentní případ, ve kterém vyvěřely mezi nekomunistickými stranami a komunisty spory o způsob a rozsah dalšího znárodnování. Komunisté se museli bránit obvinění svých oponentů, že stávku sami vyvolali, a to prostřednictvím nátlaku, ke kterému zneužili odbory a místní samosprávu. Již bylo vzpomenu, že s tímto obviněním varnsdorfské okresní sekretariáty nekomunistických stran celou záležitost předložily ústředním orgánům v Praze a politizovaly ji tak. Lze říci, že ve Varnsdorfu se koncem zimy roku 1947 mezi oběma politickými bloky provalila nashromážděná nedůvěra a nepřátelství prostupující samotné představy o budoucím směřování republiky. Restituční řízení zde představovalo vlastně jen náhodnou rozbušku. Jak bude podáno na následujících stranách, skutečnost, že restituent, Emil Beer, byl židovského původu, sehraje v tomto politickém souboji jistou roli.

Učinit si obrázek o tom, jakým způsobem braly politické strany na vědomí „židovský faktor“, je možné začít třeba seznámením s posláním, které si daly do vínku vyšetřující komise, vyslané vyšetřit pohnuté události.⁷²² Obě komise společně vyšetřovaly „vznik stávky

⁷²⁰ Reakci dobového tisku na varnsdorfské události shrnuje a komentuje: **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah Židů a české společnosti – případ Varnsdorf na stránkách českého tisku v roce 1947*. In: Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v evropské unii. II. Sociologie, prognostika a správa. Praha 2002, s. 257 – 274. Článek je otištěním kapitoly 7.2. Bednaříkovy disertační práce, Případ Emila Beera a stávky ve Varnsdorfu: **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 108 – 127. Většinu reakcí dobového tisku otiskl na svých stránkách Věstník, periodikum židovské organizace (RŽNO): *Varnsdorfský případ v zrcadle českého tisku*. In: Věstník, IX/6 (15. 3. 1947), s. 72 – 74.

⁷²¹ Archiv MV Praha, 304-291-13. Archiv Parlamentu ČR, fond ÚNS, zápisy bezpečnostního výboru ÚNS, 12. 3., 14. 5, 21. 5. a 9. 7. 1947.

⁷²² Komisi ustanovilo svým rozhodnutím předsednictvo vlády šestý den po stávce, dne 11. března 1947, a jejím představitelem jmenovala plukovníka generálního štábu Jandu. Dalšími členy byli zástupce MV odborový rada

a *průvodní zjevy se stávkou související*“ přímo ve městě dvakrát, ve dnech 14 a 15. března a 24. a 25. března 1947.⁷²³ Komise neměly suplovat úřední šetření, zda je Beerova restituční žádost oprávněna či nikoliv. Komise se však měla mj. vyjádřit ke stížnosti RŽNO na projevy antisemitismu, k nimž mělo ve Varnsdorfu dojít během stávky.⁷²⁴ Plukovník Janda, předsedající vládní komisi, předložil její závěrečnou zprávu předsedovi vlády dne 4. dubna 1947.⁷²⁵ Parlamentní komise dospěla ke svým závěrům po několika vnitřních rozpravách dne 9. června t. r.⁷²⁶

Dříve, než budou závěry komisí v „židovském“ ohledu dále konkretizovány, je vhodné předznamenat, jakou představu si mohl o případu, pokud jde o židovský původ restituenta a jeho dopad, učinit čtenář tisku. V komunistickém tisku lze jako dominantní vyzorovat znatelnou snahu vyhýbat se skutečnosti, že Emil Beer je židovského původu a že by snad odpor vůči němu provázal antisemitismus. Bednařík, analyzující mediální odezvu varnsdorfské stávky, poukazuje, že zapřením židovského původu restituenta unikala čtenářům důležitá okolnost, proč Beer musel před válkou opustit továrnu a odejít do emigrace.⁷²⁷ Čtenáři je předkládáno tvrzení, že Beer prodal Němcům – jako jeden z nich – továrnu výhodně bez jakéhokoliv nátlaku a jeho poválečné úsilí o její získání je tudíž absurdní. Líčení událostí je rozvíjeno schematicky jako souboj německého kapitalisty a dělníků, jako volba mezi návratem k sociálně nespravedlivé minulosti a cestou ke šťastné budoucnosti.⁷²⁸ Komunisté vysvětlují rozhodnutí varnsdorfského okresního soudce

dr. Lukeš, za ministerstvo spravedlnosti ministerský rada dr. Vošahlík a okresní soudce dr. Hrubý, za ÚRO generální tajemník Evžen Erban a tajemník Petr Planer. Archiv MV Praha 304-291-13 b), složka Opisy, dále Opis zprávy komise pro vyšetření události ve Varnsdorfu. O varnsdorfské události se zajímala též druhá komise, složená ze zástupů bezpečnostního výboru ÚNS a které dominovali sobě zavlí odpůrci, komunisti Kokeš a sociální demokrat Veverka. Další členové komise: Josef Horváth (slovenští demokraté), Ota Hora (nár. soc.) a Ing. Synek (lid.) a Veverka (soc. dem.). Členové parlamentní komise se zúčastnili vyšetřování jako pozorovatelé, kteří měli právo klást otázky svědkům, ale jen prostřednictvím předsedy úřednické komise. Archiv Parlamentu ČR Praha, fond ÚNS, zápisy bezpečnostního výboru ÚNS. Doktor Veverka stojí za redakcí významného libereckého deníku Stráž Severu, které o stávce přinesla pod pseudonymem Sciurus obsáhlé reportáže, vyznívají probeerovsky (21. 5., 22. 5. a 24. 5. 1947).

⁷²³ Celkem bylo vyslechnuto téměř padesát svědků a záznamy jejich výpovědí obnáší na sto stran. Výslechy probíhaly velmi intenzivně, v prvním případě se jednalo o 20ti hodinový výslech svědků od 9 ráno do 7 ráno následujícího dne. Vyšetřování probíhalo ve vile továrníka Kleina „*v prostém sále u stolů, srovnaných do podkopy, a v místě mezi stoly byly židle pro vyšetřované viníky stávky*“. **D ě d e k**, Václav: *Varnsdorfsťi šli v prvních řadách*, s. 48.

⁷²⁴ Archiv MV Praha, 304-291-13 (Varnsdorf), b) složka Opisy, opis zprávy komise pro vyšetření události ve Varnsdorfu, 4. 4. 1947.

⁷²⁵ Tamtéž, konkrétně 1) protokoly o vyšetřování; 2) vylíčení události ve Varnsdorfu; 3) přehled zjištěných incidentů (dvě strany); 4) posudek o příčinách vzniku a průběhu stávky (osm stran).

⁷²⁶ Archiv Parlamentu ČR Praha, fond ÚNS, zápisy bezpečnostního výboru ÚNS.

⁷²⁷ **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, „[Tisk] Nezveřejnil fakt, že se domáhal navrácení továrny v restitučním řízení jako Žid, který byl po Mnichovu vzhledem k politické situaci nucen opustit závod proti své vůli“. Bednařík výtěžil celkem 48 odkazů na dobový tisk týkající se varnsdorfských událostí, srovnej poznámky ke kapitole tamtéž, s. 138 a 139.

⁷²⁸ Například Kaigl viděl jako hlavního viníka stávky okresního soudce Voneše, který prý nejméně třikrát porušil

vyhovět Beerovi a uvést je na základě kladného rozhodnutí pražského ZNV do továrny jako reakční čin, neboť soudce nepochopil či nechtěl pochopit revoluční zájmy společnosti a držel se předválečného právního výkladu.

Komunistické popírání role židovského původu na varnsdorfské události svádí k úsudku, že nekomunistické strany se Emila Beera zastali a hájili nárok na navrácení jeho majetku jako adekvátní krok vůči přeživšímu Židovi. Takový úsudek je mylný. Nekomunisté na stránkách svého tisku veřejnost především přesvědčovali, že komunisté zneužili restitučního řízení pro postup proti nim samotným a zásadám politické spolupráce dohodnuté v rámci Národní fronty. Stávka proto byla například dle Svobodného Slovo vyvolána „zbytečně a demagogicky“.⁷²⁹ Komunisté jsou obviňováni z násilného vynucování účasti na stávce, že mohou za prokázanou korupci národního správce továrny, poukazují na indicie o záměrném vyvolání stávky prostřednictvím komunistických postů v místní správě a odborech, především na nátlak, který měli komunisté vyvinout proti nekomunistickým členům ONV, když přišlo na rozhodování o osudu továrny.

Mediální souboj zašel dále. Komunisté vypočítávají nejen záporné národní a sociální vlastnosti Emila Beera, ale vykreslují místní nekomunisty jako jeho spojence, odpůrce spontánních požadavků lidu na znárodnění majetku kapitalisty, tj. jako osob, jednajících proti zájmu národu a protisocialisticky. Naproti tomu se nekomunisté snaží upozornit na dílčí záporné činy komunistů během stávky a dříve, aby poukázali na jejich porušování právního řádu jako takového a jejich jednání označili jako porušení pravidel společenské smlouvy, dohodnutých v rámci Národní fronty. Bednařík si správně povšimnul, že jak komunistický tak nekomunistický tisk neusiloval pro vyšší politické zájmy o skutečné poznání, co se vlastně stalo, respektive postrádá ohledy ke cti Emila Beera samotného.⁷³⁰ Naopak, Beer je zneužíván jako ke vzájemnému osočování.

Komunisty spojují své oponenty s Beerem, aby je mohli hanit z pomoci německému kapitalistovi. Vyjádření nekomunistických stran ve varnsdorfském okrese konkrétně dokazuje, že komunisté měli a mají k Beerovi kladný vztah a ptají se, proč tedy jakoby najednou postupují proti němu.⁷³¹ Nekomunisté měli zájem vylíčit komunisty jako ochránce

zákon. Nyní měl dle něj tento soud poslat některým účastníkům stávky soudní obsílky a bude vyšetřovat, zda se nedopustili porušení zákona. Kaigl vyslovil názor, že dělníci jsou perzekuováni a je prý jediné štěstí, že již neplatí poměry třicátých let. „*Jaká škoda, že místo staré policie a četnictva, třídního orgánů kapitalistů, máme lidový SNB! Jak krásně by se dalo do stávkujících střítet a jejich vedoucí pozavírat, tak jak se to dělávalo za vzorně demokratické předmnichovské republiky.*“ **K a i g l**, Vladimír: *Školský případ Varnsdorf*. Rudé právo 21. 5. 1947.

⁷²⁹ re: *Pravda o stávce ve Varnsdorfu*. Svobodné Slovo, 16. 3. 1947.

⁷³⁰ **B e d n a ř í k**, Petr : *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 122.

⁷³¹ „*Proč tedy bylo dělnictvo hnáno do ulic, proč příslušníci komunistické strany ve Varnsdorfu porušovali*

Beera pravděpodobně proto, aby zdůraznili zaostření stávký proti sobě. Možné je zároveň uvažovat, že tímto nařčením se pokusili nekomunisté využít předpojatého obrazu o spojení Židů s komunistickým hnutím obecně (o tomto předsudku více v kapitole o komunistech a židovských záležitostech v závěru, který následuje). Rozhodující proto není pro nekomunisty skutečnost, zda okresní soud rozhodl v rámci starých či nových poměrů, ale že rozhodl ve věci navrácení továrny Beerovi během 48 hodin zcela rozdílně, tj. očividně proti principu soudcovské nezávislosti. Ohrožen je proto právní řád, jak kritizuje Svobodné Slovo dovolávání se komunistů „*veřejného zájmu*“ k zdůvodnění konfiskace a jeho zneužití k „*často naprostému bezpráví*“.⁷³²

Jak konkrétně sehrála svoji roli skutečnost židovského původu Emila Beera? Předmětem výkladů a manipulování se staly jednak jednotlivé protižidovské incidenty, ke kterým mělo dojít v průběhu stávký, jednak otázka, zda měl být Beerovi majetek vrácen kvůli jeho původu. Obvinění, že během stávký došlo k protižidovským projevům, představovalo pro nekomunisty přirozeně další argument o komunistickém teroru a svévoli. Skutečně, například Svobodné Slovo převzalo koncem května některé závěry členů parlamentní komise (národněsocialistický poslanec Hora) poukazující přímo na protižidovské jednání:

*„Ve Varnsdorfu se ze strany členů KSČ objevily antisemitské projevy. Komise také potvrdila výskyt protižidovských nápisů na nákladním voze firmy Kunert a zjistila, že zaměstnanci některých podniků byli násilně nuceni opustit závod a jít na náměstí, kde probíhala demonstrace.“*⁷³³

Ve skutečnosti nemá obvinění komunistů z antisemitismu v bojovém slovníku nekomunistů rozhodující místo a u podobně vágních formulací jako ve Svobodném Slově zůstalo. V době, kdy tento článek vyšel, jsou již incidenty protižidovského charakteru marginalizovány a případný antisemitismus je popřen závěrečnou zprávou vládní komise. Komise se musela zabývat protižidovskými projevy a incidenty na základě rezoluce pražské

právní řád a proč jsou napadáni příslušníci ostatních stran, kteří rozhodovali na podkladě zákonů a nařízení, na podkladě dekretu presidenta republiky a v plném vědomí svého slibu, který skládali, že budou šetřit zákonů a nařízení Československé republiky [...] Tvrdíme, že zástupci KSČ nejenom nevysvětlili svým příslušníkům obsah žádosti pana Beera a doklady, kterými svou žádost o restituci majetku podepřel, ale že ani členové ONV za stranu KSČ tyto doklady neznají a nemohou mít o ně zájem, protože jejich rozhodnutí bylo diktováno sekretariátem KSČ. Budou-li spisy týkající se případu Beer zveřejněny a podle platných předpisů řádně zhodnoceny, nebojíme se kritiky občanů pro svůj postup při hlasování o restituci.“ „Všemu občanstvu okresu varnsdorfského“, leták okresního sekretariátu národních socialistů, sociálních demokratů a lidovců ve Varnsdorfu, nedatováno, s největší pravděpodobností vytištěný ve dnech následujících po stávce 5. března 1947. Kol. autorů: *Varnsdorf, město průmyslu a zahrad*. Česká Lípa 2003, s. 340.

⁷³² Nesg.: *Odborové hnutí souhlasilo se soudem*. Svobodné slovo, 21. 3. 1947.

⁷³³ **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 119. *Antisemitismus členů KSČ – Dělníci přinuceni k stávce*. Svobodné Slovo 22. 5. 1947.

židovské obce a RŽNO ze dne 7. března a jejího upřesnění ze dne 20. března.⁷³⁴

Tajemník RŽNO Kurt Wehle v upřesnění uvedl, že:

*„[...] stávka byla doprovázena antisemitskými projevy a měla ráz protižidovský. Po dobu demonstrací bylo podle našich informací slyšeti, a dokonce městským rozhlasem rozšiřovány, výkřiky a skandovaná hesla protižidovská jako: Židi ven, Židi do Palestiny, Židi se u nás roztahovat nebudou, Pověste Židy.“*⁷³⁵

Wehle s odkazem na vedoucího varnsdorfské tiskárny Reichla konkretizuje případ firemního auta firmy Kunert, na němž mělo být napsáno křídovými nápisy *„Pryč s židovskými fabrikanty“* a *„My Židy nechceme“*.⁷³⁶ Jejich existenci potvrdil lidovecký poslanec Zelený, když uvedl, že mu člen KSČ, tesař Janda, řekl, že zaměstnanci fy Kunert byli na stávku dováženi auty, na kterých byly nápisy: *„Židi z republiky ven, pracujeme pro republiku, ne pro Židy“*.⁷³⁷ Antisemitské projevy měl šířit v den stávky dle dalších svědků v hotelu Praha bytový referent MNV (*„my komunisté to, co proti židům neudělal Hitler, uděláme sami“*).⁷³⁸ Pomocní dělníci Bernstein a Jakubovič starší byli propuštěni z firmy Lutna, neboť se nechtěli účastnit stávky – na protest židovské obce ve Varnsdorfu byli přijati zpět, aby dostali čtrnáctidenní výpověď.⁷³⁹ Okolnost, že *„pan Beer jest Židem“*, měla dle Wehleho hrát zápornou roli též při samotném posuzování jeho restituční žádosti, neboť *„[...] podle našich informací prohlásil průmyslový referent ONV Horák vůči p. Beerovi při příležitostné urgenci vyřízení restituční žádosti: ‚Je to těžké, Vy nejste Čech, Vy nejste Němec, Vy jste Žid. Tato otázka ještě není vyřešena‘“*.⁷⁴⁰

Samotné protokoly výslechů svědků vypovídají o podstatně mírnějších stanoviscích (srovnej jejich komentář v kapitole o židovství jako politiku). Protokoly výslechů dokládají rozhovory komise hned s několika osobami židovského původu, soudě tak alespoň podle typických příjmení karpatských Židů. Ty jsou ovšem velmi stručné a konstatují antisemitismus obsáhleji pouze v jediném případě: Izrael Jakubovič, zavřený během

⁷³⁴ Memorandum Židovské náboženské obce v Praze, 7. března 1947. *K událostem ve Varnsdorfu. Rada židovských náboženských obcí a ŽNO Praha, vydaly k případu E. Beera tyto resoluce.* In: Věstník, IX/6 (15. 3. 1947), s. 70 a 71. NA, Archiv ÚV KSČ, fond Gottwald 100/24, sv. 49, a.j. 872. Archiv MV Praha, 304-291-13, přípis RŽNO pro člena vládní komise Lukeše (MV), 20. 3. 1947.

⁷³⁵ Archiv MV Praha, 304-291-13, přípis RŽNO pro člena ministerské komise Lukeše (MV), 20. 3. 1947.

⁷³⁶ Archiv MV Praha, 304-291-13. f) složka Varnsdorf, výslech Antonína Žemličky před vyšetřující komisí, 14. 3. 1947.

⁷³⁷ Jak již bylo přiblíženo v úvodu práce, tesař Janda při výslechu nepotvrdil, že na vozech firmy Kunert měly být protižidovské nápisy. Poslanci Zelenému měl pouze říci, že služební auta svázela zaměstnance na tábor lidu. Otázka proto je, zda Horova informace o antisemitských nápisech na těchto autech ve Svobodných novinách nepocházela právě od Zeleného a nebyla tak již oficiálně vyvrácena. Zůstává možné, že Janda byl skutečně svědkem antisemitských nápisů, ale před komisem svoji informaci zapřel.

⁷³⁸ Archiv MV Praha, 304-291-13, f) složka Varnsdorf, výslech Antonína Žemličky, 14. 3. 1947.

⁷³⁹ Tamtéž. Přípis RŽNO pro člena ministerské komise Lukeše (MV), 20. 3. 1947.

⁷⁴⁰ Tamtéž.

dopoledne na vrátnici firmy ERWA, ze své iniciativy komisi sdělil, že vrátný: „[...] přitakával dělníku mně neznámého jména v jeho výroku, že židé mají falešné papíry, že vůbec nebojovali a dnes se vydávají za zahraniční vojíny a chtějí docílit přednostního práva a jiných projevech antisemitských.“⁷⁴¹

Šalamoun Rezmovič měl být dle své výpovědi sice přinucen účastnit se demonstrace, nepotvrdil však patrně své dřívější svědectví, že městský rozhlas šířil protižidovské výroky, neviděl ani nápisy na autech. Obdobně Filip Rosenfeld potvrzuje přinucení ke stávkování, ovšem nic více, podobně jako Mořic Rosenrauch. Naopak František Finger, vedoucí závodu továrny na samety a plyše, slyšel opakované déle trvající volání „Židé ven“, které měl vždy nějaký jednotlivec předříkával a skupiny osob je opakovat. Nápisy na autech ovšem neviděl, rozhlasu často prý ani rozumět nebylo; svojí výpověď ukončuje konstatováním: „Osobně pro své židovské vyznání jsem nebyl ani slovem ani skutkem napaden“.⁷⁴² Emil Frýba, expedient ve firmě Karel Hermann, potvrdil opět skutečnost, že se na náměstí ozvaly výkřiky „Židi ven“, avšak auta s protižidovskými výroky též nespátřil. Sám předseda ONV Mašek vehementně vyloučil, že by „příčinou stávkového hnutí byla židovská národnost Emila Beera“. Osobně při svém výstupu na náměstí protižidovské výroky nezaznamenal, poznamenal však, že později mu bylo hlášeno, že se někteří jednotlivci uchýlili tu a tam k protižidovským výrokům.⁷⁴³

Vládní komise ve své závěrečné zprávě ze dne 4. dubna 1947 přejímá několikrát obraty užití varnsdorfskými odpůrci restituce, tj. záporné líčení profilu a předválečného působení Emila Beera. Ve zprávě se dokonce objevuje taková narážka na jeho němectví, když výsledkem jeho osobnosti dne 14. března mělo být zřejmé, „že jazyk dobře neovládá a užíval gramaticky nesprávných obrátů“. Komise konstatuje, že:

„Obecně židovských továrníků [...] germanizace se změnila až potom, co v roce '38 byl postoj nacistů k Židům prokázán brutálními činy proti těmto občanům v Německu a kdy tyto antisemitské tendence byly s nadšením přijímány henleinovými Němci v ČSR“.⁷⁴⁴

Směrodatnou formulací je též například obrat, že „dělnictvo mělo ukazovat na náhlý odchod Beerovy rodiny v době republiky nejkritičtější“, to znamená v září 1938 a po něm.

⁷⁴¹ Tamtéž, výslech Jakuboviče před vyšetřující komisí, 25. 3. 1947.

⁷⁴² Tamtéž, výslechy Jandy, Jakuboviče, Rezmoviče, Rosenfelda, Rosenraucha, Fingera, 25. 3. 1947.

⁷⁴³ Archiv MV Praha, 304-291-13, výslech předsedy varnsdorfského ONV Maška, 24. 3. 1947. Srovnej výslech Nýdrleho, tajemníka Krajské organizace odborů (nár.soc.), 24. 3. 1947. Nýdrle vyloučil protižidovské výroky v rozhlasu s odůvodněním, že tento byl dán NV k dispozici přímo odborovému hnutí, taktéž vylučuje nápisy na autech fy Kunert a dle svých slov nebyly ani nikdy upozorněn na existenci antisemitských nálad mezi dělnictvem. Tamtéž, výslech Nýdrleho, 24. 3. 1947.

⁷⁴⁴ Archiv MV Praha, 304-291-13. b) nadepsaná složka Opisy, posudek o příčinách vzniku a průběhu stávky, 4. 4. 1947.

Neopominuty nezůstaly narážky na údajný Beerův záporný vztah ke svým zaměstnancům a dělníkům obecně. Zpráva konstatuje:

„Nelze se ubránit dojmu, že odpor proti Emilu Beerovi byl způsoben zklamáním dělnictva závodu, že podnik, daný v r. 1945 pod národní správu a dobře prosperující, má se vrátit do rukou soukromého majitele, který na prosperitě závodu žádné zásluhy neměl. Komise se dle vlastních slov proto [...] ztotožnila v názoru, že všeobecná stávka vznikla jako spontánní projev odporu většiny dělnictva proti předávání fy Eichler do držby Emilu Beerovi a jako přání, aby tento majetek byl přičleněn k národním podnikům.“⁷⁴⁵

Vyvolání či organizování stávky komunistickou stranou – ve zprávě formulováno jako „některou politickou stranou“ - komise nezjistila. Konečně, na stížnost pražské židovské obce a RŽNO o tom, že restitučního řízení a stávku doprovázel antisemitismus, vládní komise odpověděla následovně:

„Příčinou varnsdorfských událostí nebyl hromadný projev antisemitismu, nýbrž byly zjištěny jen ojedinělé výroky proti osobám židovského náboženského vyznání, nezodpovědných živlů. Důkazem, že nelze mluvit o antisemitském hnutí, je okolnost, že ve Varnsdorfu jsou dva majitelé továren židovského náboženského vyznání, se kterými dělnictvo klidně spolupracuje.“⁷⁴⁶

Vláda vzala zprávu komise na vědomí na své 87. schůzi konané dne 27. května roku 1947.⁷⁴⁷ Před vládou s výsledky šetření přednesl předseda Janda, který se snažil osobně podat případ jako zveličený a doporučil zastavit trestní stíhání zjištěných viníků násilných činů, které stávku doprovázely, a to proto, neboť: *„Kdo zažil někdy stávku, ví, že je to boj, kde padnou někdy ostrá slova a občas i facky. [...] Nikomu se nic nedokáže, nic hrozného se nestalo, a nemělo by smyslu, kdyby se v řízení pokračovalo“.* Gottwald se k obecně zlehčujícímu pohledu na stávku připojil, když ji vlastně ospravedlnil ohrazením proti stíhání viníků, a to idealizací jejich činnů odkazem na předválečné stávkové hnutí: *„Předseda připomíná, že za první republiky ve výjimečných dobách stávky bylo často spojovány s příchutí politické persekuce a vždy se našel nějaký paragraf proti stávkujícím. Je přece jasné, oč jde. Není možné, aby se takto postupovalo proti odborovému hnutí, které se celou dobu staralo a stará o to, aby pracovní klid nebyl rušen a bylo by těžce srovnatelné s poměry roku 1947, abychom prováděli i v osvobozené republice po okupaci takovou persekuci“.*⁷⁴⁸

Vláda předala zprávu členům parlamentní komise, tj. členům Bezpečnostního výboru

⁷⁴⁵ Tamtéž.

⁷⁴⁶ Tamtéž. Zpráva komise nachází příčiny stávky též „*rámcově*“ v sociologické a politické situace v pohraničí, protahování vyřešení restitučního řízení a vnášení neklidu mezi zastánce zestátnění a Beera.

⁷⁴⁷ Zápis 27. schůze třetí vlády, konané v úterý 27. května 1947, bod XLVIII, Zpráva MV o výsledcích vyšetřování varnsdorfského případu, s. 64 – 68. NA Praha, Archiv ÚV KSČ, a.j. 1 494, sv. 144.

⁷⁴⁸ Tamtéž, s. 67.

ÚNS, kteří varnsdorfské události projednávali na svých zasedáních celkem třikrát. Poslanec Veverka předložil závěrečnou zprávu čítající čtyři tiskové strany na schůzi bezpečnostního výboru dne 9. června 1947.⁷⁴⁹ Komise, kde byl na rozdíl od vládní komise jediný komunista, stížnost nekomunistických stran ve Varnsdorfu přijala jako oprávněnou.⁷⁵⁰ Zpráva konstatuje připravení stávký ze strany okresní a krajské rady odborů za účelem denunce nekomunistických nepohodlných funkcionářů, během níž došlo k případům fyzického násilí a vyhrožování, postup soudce Voneše byl uznán za správný.⁷⁵¹ Zpráva parlamentní komise neměla zdaleka takový politický význam jako vyjádření vládní komise, navíc, přichází až v době, kdy jsou varnsdorfské události zatlačeny do pozadí aktuálnějšími otázkami.⁷⁵² Svědčí o tom minimální ohlas zprávy v tisku.⁷⁵³

4. Postoj o přístup k židovským záležitostem 1945 – 1947

Uvedení

Následně usiluji o shrnutí dosavadních poznatků o postoji vůči židovskému obyvatelstvu, který určoval přístup k jeho záležitostem během prvních dvou let po osvobození českých zemí na jaře roku 1945 a jak jsem je nahlédl prostřednictvím tří perspektiv: ideologie, smýšlení a politiky. Vyložím, jak se nakonec projevoval nesoulad mezi tím, jak byl tento postoj deklarován oficiálně, tím, jak se k přeživším Židům stavěla veřejnost, a tím, jak se tento postoj naplňoval v praxi vzhledem k panujícím politickým poměrům a zájmům.

⁷⁴⁹ Celkem je případ projednán třikrát. Na 17. schůzi bezpečnostního výboru dne 14. 5. 1947, 18. schůzi výboru dne 21. května 1947 a 24. schůzi dne 9. 7. 1947. Archiv Parlamentu ČR Praha, fond ÚNS, zápisy bezpečnostního výboru ÚNS. Těž: Archiv MV 304-291-13, složka Opisy.

⁷⁵⁰ Komunista Kokeš tak své kolegy nepřesvědčil vášnivým a rozvleklým napadáním Beera z proněmecké kulturní a politické orientace, kdy i pro něj je jejím relevantním důkazem skutečnost, že „*pan Beer češtinu ,láme, což nasvědčuje, že neměl českých škol a že česky mluvil, jen když musil*“. Zaznamenán hodný je též Kokešův argument, že veřejnost se dozvěděla, nikoliv že je „*Židem*“, ale že „*hlásil se k židovské národnosti*“ až po válce, čímž chce patrně zdůraznit jeho vystupování jako Němce před válkou, mj. s odkazem, že ve své funkci předsedy rumburské židovské obce vedl její korespondenci v němčině. Tamtéž, 18. schůze Bezpečnostního výboru ÚNS, 21. 5. 1947, 2/1n. Kokeš.

⁷⁵¹ „*Komise uznává opodstatněnost stížnosti tří stran Národní fronty z okresu varnsdorfského na poměry v tomto okrese a doporučuje bezpečnostnímu výboru, aby včasnými opatřeními čelila všem protiprávním a nezákonným událostem.*“ Tamtéž.

⁷⁵² Veverkova zpráva ostatně není navržena jako oficiální závěrečná zpráva komise a vyjádřit se mají ve svých zprávách též ostatní, resumé má být svěřeno neutrální osobě. Kokeš se s Veverkou střetl nad výkladem varnsdorfských událostí v širších politické debatě dne 11. července 1947 v plénu ÚNS, kde jsou ventilovány především prostřednictvím hodnocení nečinnosti varnsdorfského SNB. Společná zpráva výborů bezpečnostního, branného, právního a rozpočtového o vládním návrhu zákona o národní bezpečnosti na zasedání ÚNS, 11. 7. 1947. Tamtéž.

⁷⁵³ Práce a Rudé právo zprávu nekomentovaly a stejně tak ani ostatní deníky, pouze přinesly informaci o obsahu zprávy a o jejím schválení. Pouze Svobodné Slovo uvítalo ve svém komentáři výsledky vyšetřování a vyjádřilo satisfakci, že pravda vyšla najevo a bylo dokázáno, že komunisté zneužili odborů a schovali za ně svoji stranickou akci. Podle Svobodného Slova „*se takto ukáže postupně pravda ve všech otázkách. Chce to jen od občanů trpělivost*“. **B e d n a ř í k**, Petr : *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 121. Věstník ŽNO v Praze uveřejnil pouze jednodstavcovou zprávu o ukončení jednání výboru ÚNS, bez komentáře a ani se nevyjádřil k úloze komunistů, viz: *Naše zprávy. Stávka ve Varnsdorfu předem připravena*. In: Věstník, číslo IX/14 (15. 7.), s. 205.

Předpokládám, že tento nesoulad principiálně určovalo působení dvou sil proti sobě. Na jedné straně to byla morální a politická nutnost humanitárního, a tudíž zvláštního přístupu k židovským záležitostem. Za druhé to bylo uposlechnutí pomyslného příkazu doby o (do)řešení židovské otázky, totiž učinění všeho, co by neumožnilo zdánlivé obnovení předválečného sociálního a národnostního postavení židovského obyvatelstva.

Závěrečné teze lze uvést konstatováním, že výsledkem protichůdného působení těchto tlaků v praktickém přístupu k židovským záležitostem nastolil nejasnou situaci nikoliv nepodobnou statu quo. Na jednu stranu zůstala zachována revoluční zásada individuálního prošetření státní spolehlivosti každé osoby židovského původu a vzetí v potaz její sociální minulosti. Na druhou stranu však musel úřad rozhodující o takovém prošetření zohlednit skutečnost pronásledování takové osoby za války. Tímto způsobem se do jisté míry ustálil přístup k záležitostem židovského obyvatelstva v prvních dvou letech po osvobození českých zemích. Jak se to projevilo konkrétně ve třech sledovaných rovinách, tj. ideologické, mentální a politické, lze posoudit ze dvou hledisek.

Jednak je možné zhodnotit tento přístup jakoby mechanicky či staticky. Lze se ohlédnout znovu po řešení jednotlivých židovských záležitostí a pokusit se je charakterizovat, nalézt v něm typické znaky. Shrnutí přístupu umožní dále uvažovat o tom, jak konkrétně se v něm projevilo působení obou myšlených a proti sobě působících sil ve sledovaných oblastech ideologie, smýšlení a politiky, respektive jak tyto samotné svým spolupůsobením obě síly vytvářely a spouštěly. To znamená nahlédnout spolupůsobení ideologických, politických a mentálních zdrojů přístupu k židovským záležitostem jakoby dynamicky.

Charakteristika přístupu k židovským záležitostem

Myšlenka řešit záležitosti spojené s židovským obyvatelstvem komplexně, tj. zvláštním způsobem odlišným od přístupu ke zbytku populace s ohledem na jeho ojedinělý válečný osud, existovala již v době osvobození, a dokonce jí předcházela. Ústřední úřady se jí musely zabývat vzhledem k iniciativě londýnské emigrace československých sionistů a v osvobozené republice s ohledem na intervence domácí židovské organizace. RŽNO navrhla zřízení takového státního orgánu, který by při Úřadu předsednictva vlády (ÚPV) fungoval jako koordinační výbor k odstranění následků rasové diskriminace. Dle návrhu RŽNO měl výbor zvláště aktivně dohlížet:

„[...] aby osnovy zákonů nevědomky neukřivdily těm, kteří za nacistického režimu trpěli nejvíce a kteří nemají žádného politického zastoupení a žádné možnosti nahlédnouti do osnov,

*pokud jsou připravovány.*⁷⁵⁴

Orgán měl přispět k odpovídajícímu vyřešení židovské otázky v českých zemích vzhledem k novým společenským a národnostním poměrům. Jeho posláním by proto bylo zasahovat nejen do úpravy majetkových poměrů, zařazování Židů do hospodářství atd., ale dohlížet a řešit otázky „*informačního rázu*“, tj. osvětlovat zvláštnosti jejich situace a bránit tak případným přehmatům při přístupu k jejich záležitostem. V čele samotného výboru měla stát osoba s dostatečnou autoritou před úřady a jeho pracovníci měli být odborně kvalifikovaní a mít pochopení pro „*vytyčený úkol*“.⁷⁵⁵

Návrh ke zřízení výboru podal již počátkem července či srpna 1945 ministr sociální péče Šoltézs, který jej doporučil zřídit při ÚPV. Stalo se tak po jednání se zástupci pražské židovské obce, ještě před vznikem RŽNO v září t.r., když její předseda Frischer navrhl zřízení výboru „*na přechodnou dobu*“ při osobní návštěvě předsedy vlády Fierlingera v polovině června.⁷⁵⁶ Případná činnost výboru zůstává neosvětlena, neboť ji nedokumentují žádné přímé prameny. Je pravděpodobné, že aktivita instituce musela být minimální, rozhodně nevedla k naplnění zamýšleného poslání. Koncem září 1945 si Frischer, nyní již předseda RŽNO, stěžuje dopisem KPR na skutečnost, že přestože je návrh na světě již tři měsíce, nebylo v tomto ohledu nic učiněno a prosí proto, aby KPR ve věci zaujala iniciativu.⁷⁵⁷ O den dříve píše Frischer Fierlingerovi: „*Obracím se na Vás, pane předsedo vlády, jménem předsednictva nedávno založené RŽNO v zemích České a Moravské s prosbou, abyste tento požadavek podporoval.*“⁷⁵⁸ Přitom se představitelé židovské organizace odkazují na to, že ve věci zaujal Beneš kladné stanovisko.⁷⁵⁹

Tajemník RŽNO Kurt Wehle ve svých pamětech vzpomíná, že koordinační výbor byl nakonec založen v lednu 1946. Čím se konkrétně zabýval, se ovšem opět nedozvíme, dle Wehleho vykonával „*nějakou dobrou práci*“. Dostatečnou autoritu, která by stála v čele,

⁷⁵⁴ NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/9, sv. 78, a.j. 582, plný text stížnosti RŽNO zaslané generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Rudolfu Slánskému o nepříznivých důsledcích některých zákonů a žádosti o podporu, memorandum, 16. a 28. 7. 1947.

⁷⁵⁵ Archiv KPR Praha, Řešení židovské otázky v Československu, návrh na zřízení koordinačního orgánu k odstranění následků rasové diskriminace, 6. 8. 1945 (č. I-1780/3). Výbor měl mít tři části: oddělení právní, hospodářsko – sociální a informační. Srovnej se situací na Slovensku: Archiv MZV Praha, fond Palestina 1945-1959, karton 2, protokol, 11.10.1945 (č. 49.966/45) a protokol, 10. 10. 1945 (č. 44129/II/45). „Pamětný spis Sdružení fašistickým režimem rasovo perzekvovaných“.⁷⁵⁶ Dále přiložen „Náčrt osnovy zákona o restitucii práv a majetku osob perzekvovaných pre svoju rasu“.

⁷⁵⁶ Archiv MV Praha, 425-231-3, dopis předsedy RŽNO Frischerera předsedovi vlády Fierlingerovi, 24. 9. 1945.

⁷⁵⁷ Archiv KPR Praha, Řešení židovské otázky v Československu. Dopis Arnošta Frischerera Kanceláři prezidenta republiky, 25. 9. 1945.

⁷⁵⁸ Archiv MV Praha, 425-231-3.

⁷⁵⁹ Archiv KPR Praha, Řešení židovské otázky v Československu. Dopis Arnošta Frischerera Kanceláři prezidenta republiky, 25. 9. 1945.

se dle Wehleho však zajistit nepodařilo, což měl být hlavní důvod, proč výbor nenaplnil vysoká očekávání židovské organizace.⁷⁶⁰ Gottwald měl dle něj zrušit výbor na jaře 1947 bez konzultace s prezidentem a navzdory protestům RŽNO, dlouho před tím, než vůbec mohl začít naplňovat svůj úkol. Zrušení bylo odůvodněno „*všeobecným administrativním opatřením*“.⁷⁶¹ Wehle to vysvětluje jako další praktický příklad zmatenosti, příznačné pro postoj československých úřadů k Židům a jejich problémům. Udržování zvláštního oddělení pro židovské záležitosti dle něj úřady nepovažovaly za žádoucí a zvláštní přístup by dle jejich odůvodnění znamenal formu diskriminace těch Židů, kteří se po osvobození automaticky stali rovnými občany znovuobnoveného Československa.⁷⁶²

Zkušenost s „židovským referátem“ dokládá nezáměr na systémovém řešení židovských záležitostí prostřednictvím orgánu, který by k nim přistupoval zvláštním způsobem a do jisté míry autonomně. To by zcela odpovídalo ideologickému stanovisku k řešení židovské otázky v osvobozeném Československu či lépe řečeno tom, že ji řešit nutné není. Praktickým důsledkem nezáměru na zvláštním a koordinovaném přístupu k záležitostem a problémům židovského obyvatelstva je nejistota ústředních a místních úřadů, jak a ke kterým z nich přistupovat v praxi. Nejasnost v kompetencích pokud jde o židovské záležitosti dobře dokládají reakce vybraných ministerstev na memorandum „Aide Memoire“ Světového svazu organizovaného orthodoxního židovstva“ a „Světového židovského kongresu“ z července roku 1945. Původci intervence adresovali Janu Masarykovi své obavy o postavení Židů v Československu. Ministerstvo zahraničí prostřednictvím ÚPV přeposlalo memoranda klíčovými ministerstvům a KPR a žádalo je o vyjádření jejich postoje.⁷⁶³

Sám rezort zahraničí vyvrátil obavu zmíněných židovských organizací, že by snad československý právní řád, současná vládní reprezentace a její politika „*osoby židovského vyznání*“ diskriminovala. Ministerstvo školství s odvoláním na ústavu z roku 1920 ubezpečilo, že podmínka asimilace se vztahuje v poválečném Československu pouze na národnostní menšiny. V obnovení židovského společenství jako náboženského není shledán problém. Ministerstvo školství, kompetentní již dle říšského zákona z roku 1890 k záležitostem židovských náboženských obcí administrativně, se do dalších vývodů nepouští.

⁷⁶⁰ **W e h l e** , Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia 1945 – 1948*, s. 523.

⁷⁶¹ NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/9, sv. 78, a.j. 582, plný text stížnosti RŽNO zaslané generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Rudolfu Slánskému.

⁷⁶² **W e h l e** , Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia 1945 – 1948*, s. 523.

⁷⁶³ Archiv MZV Praha, fond Palestina 1945-59, karton 2, přípis MZV, odbor pro politické zpravodajství ve věci Memoranda světového židovského kongresu, 18. 1. 1946. Vyjádření ministerstva školství a osvěty k memorandu Agudat Jizrael, 29. 12. 1945. Vyjádření MPSP ve věci Židovská otázka v Československu, 9. 11. 1945.

Ministerstvo sociální péče (MPSP), které reagovalo již dříve na několik zahraničních podání, přímo upozorňuje, že se nepovažuje za resortně příslušné vyjadřovat se k jednotlivým kategoriím Židovstva v zemi a jejich postavení.⁷⁶⁴ Stejným způsobem jako resort školství, tak i toto ministerstvo se odkazuje na zaručení plných práv a svobody vyznání všem občanům bez rozdílu. V příkazu asimilace židovské menšiny, pokud jde o národnost, je MPSP nejpřímnější: válka měla prokázat, že jakékoliv rozlišování osob židovského původu vzhledem k tomuto původu je jim samotným na škodu, a bude proto pro ně nejlepší, pokud se bezvýhradně asimilují.⁷⁶⁵

MPSP přesto převzalo nad osobami židovského původu jakýsi „kompetenční patronát“ v materiálně-sociálních záležitostech, neboť tyto osoby patřily vesměs mezi repatrianty nebo jinak sociálně potřebné.⁷⁶⁶ MPSP se při tom neomezilo na sociální pomoc těmto osobám. Repatriační odbor ministerstva (RO) se stal národním (spolu)správce židovského majetku arizovaného a jinak zavlčeného nacisty během německé okupace. RO tudíž rozhodoval o navrácení majetku z těchto podstat na základě žádostí o restituce podaných administrativní cestou podle § 24 dekretu číslo 5/1945 Sb. Dle vzpomínky Kurta Wehleho se první poválečný představený MPSP Šoltézs stavěl k řešení židovských záležitostí kladně a bral v úvahu návrhy RŽNO. Šoltézs tak měl činit dokonce srdečně, což tehdejší tajemník RŽNO dokládá příkladem, kdy umožnil na jednání komisí ústředních úřadů představení připomínek RŽNO k jimi projednávaným židovským záležitostem.⁷⁶⁷ Dle Bauera měl v přístupu příznivém Židům postupovat též Zdeněk Nejedlý, jenž rezort sociální péče převzal

⁷⁶⁴ „Ministerstvo ochrany práce a sociálních péče pokládá se v podstatě za resortně nepřislušné, aby mohlo činiti prohlášení jménem čs. vlády ohledně společenského, náboženského, národnostního a kulturního postavení židovstva v Československu. Podle jeho mínění bylo by věci především ministerstva vnitra a ministerstva školství a národní osvěty, případně ministerstva informací, aby v tomto směru zaujala příslušná stanoviska a věci ministerstva zahraničních věcí, aby celý problém posoudilo z hlediska zahraniční politiky a podle toho dalo odpověď zahraničním organizacím“. Tamtéž, vyjádření MPSP ze dne, 9. 11. 1945.

⁷⁶⁵ „To značí vplynutí do kulturního, hospodářského a sociálního života českého, které je především v zájmu početně značně oslabeného židovského obyvatelstva samého, ježto právě uplynulá doba prokázala, že každé etnografické odlišování je této menšině jen na škodu. Ovšem ani v tomto směru nebyl a nebude činěn nátlak a přenechává se volnému rozhodnutí každého jednotlivce, zda dobře míněnou radu přijme“. Tamtéž.

⁷⁶⁶ Poukazuje na to v dopise prvním poválečnému ministru rezortu předseda RŽNO Frischer: „Tím, že všichni členové Židovských náboženských obcí jsou obětmi rasové persekuce a Židovské náboženské obce samy jsou nesmírně postiženy nacistickou hrůzovládou, dochází k tomu, že Váš úřad, velevážený pane ministře, se stal příslušným pro velmi mnoho problémů“. Archiv MV Praha, 425-23-2, dopis přípravného výboru pražské židovské obce ministru Šoltézsovi, ve kterém se žádá, aby se ministr vyjádřil k aktuálním bodům rehabilitace Židovstva spadajících do jeho kompetence, 20. 8. 1945.

⁷⁶⁷ Jednou večer měl Wehlemu domů volat ministrův sekretář, aby ráno došel do kanceláře ministra. Ten den se totiž měla konat schůze všech zainteresovaných ministerstev u předsedy vlády, aby prodiskutovaly záležitosti aktiv zkonfiskovaných Němci za okupace. Když se ministr dozvěděl, že RŽNO nebyla pozvána, rozhodl se pozvat Wehleho jako jednoho z odborníků svého ministerstva – v tomto ohledu pak mohl prezentovat pohled RŽNO, který sdílel i Šoltézs, a podle Wehleho všech asi sto vysoce postavených úředníků chápalo, že vlastně hovoří za RŽNO. **W e h l e**, Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia 1945 – 1948*, s. 528, pozn. 26.

po květnových volbách v roce 1946.⁷⁶⁸

Přímo ke statutu osob jiné než české a slovenské národnosti se vyjádřilo ve své odpovědi zahraničním židovským organizacím pouze ministerstvo zahraničí samotné. Černínský palác počítá s židovskou národností jako jakousi nedomácí a zahraniční entitou. Osoby, které se k ní přihlásily, by měly být posouzeny ve vztahu k národu a státu, což je rozhodující spíše než hlášení národnosti v roce 1930. Ministerstvo ovšem potvrzuje, že s „*osobami židovského náboženství*“ přihlášenými k německé národnosti se počítá jako s Němci.⁷⁶⁹

Navracení majetku, účast na sociální pomoci a celou řadu praktických skutečností úřady podmiňovaly držením československého občanství. Zásadní skutečností se proto stalo pro osoby židovského původu jiné než české národnosti prošetření, zda se jim toto zachovává podle antifašistického paragrafu dekretu číslo 33/1945 Sb. Politický odbor ministerstva zahraničí se v této věci správně odvolává na MV, do jehož kompetence spadá rozhodování o státním občanství.⁷⁷⁰ Je klíčovou skutečností, že MV přistoupilo k otázce občansko-právního postavení osob židovského původu zvláštním způsobem a upravilo ji svými pokyny ze 13. září 1946.

MV dostávalo impulsy k nutnosti upravit postavení židovského obyvatelstva jiné než české národnosti zvláštním způsobem ze dvou stran. Národní výbory i vyšší úřady se v normách dekretu číslo 33/1945 Sb. a směrnicích konkretizujících jeho ustanovení příliš neorientovaly nebo si je vykládaly velmi volně a vzhledem ke svým potřebám. Tento postup vedl v praxi k mnoha přehmatům, kdy nedocházelo k rozlišování mezi Němci a německy hovořícími Židy. Zároveň nejasné zůstávalo, jak postupovat ve věci osob přihlášených k židovské národnosti.⁷⁷¹ MV se snažilo situaci řešit provizorně odvoláváním na své předešlé oběžníky a výměry jiných ministerstev, v nichž zmínky o židovské národnosti a postupu

⁷⁶⁸ **Bauer**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 217.

⁷⁶⁹ Typickým průnikem dominantního stanoviska je odmítnutí ponechat v zemi Židy z Německa osvobozené v Terezíně, neboť: „[...] *tito lidé, kteří nemají vnitřního vztahu k Československu, neovládají ani český ani slovenský jazyk, by zůstali cizím elementem v národním státě a svou jazykovou odlišností by nutně vyvolali protižidovskou náladu, která by pramenila nikoliv z hlediska rasového, nýbrž z obavy českého a slovenského obyvatelstva z nové germanisace, a které by měla neblahý účinek i pro čs. občany žid. víry.*“ Archiv MZV Praha, fond Palestina 1945-59, karton 2, přípis MZV, odbor pro politické zpravodajství ve věci Memoranda Světového židovského kongresu, 18. 1. 1946 (č. Z/II-14759/45/II). „*Československo jako národní stát Čechů a Slováků nemůže učinit výjimku u německých Židů, kteří byli internováni v bývalém táboře v Terezíně, jejichž odchodu do Německa, zbaveného rasismu a nacismu, nestojí v cestě žádné překážky. Nelze proto souhlasit s názorem, že tito Židé budou i v novém Německu cizinci.*“

⁷⁷⁰ Vyjádření MV k memorandům zahraničních židovských organizací se mi dohledat v archivech nepodařilo.

⁷⁷¹ Například ministerstvo průmyslu bylo bezradné, zda je takoveto osoby vůbec možné přijmout do zaměstnaneckého vztahu. NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu 1945-1950, inv.č. 1 265, karton 186, spis ministerstva průmyslu, 11. 10. 1945 (P I/2-1216-8/1/1945).

u německých Židů existovaly. Tím ovšem MV pouze vydávalo nová vysvětlení a doplnění.⁷⁷² To svědčí o neschopnosti či neochotě prosadit obecnou zásadu stanovenou oběžníkem MV ze dne 24. srpna 1945, dle níž mělo být prošetřování národnosti, a potažmo rozhodnutí o zachování osvědčení, prováděno s ohledem na jiné znaky, než pouze zavádějící přihlášení dotyčného k národnosti při sčítání lidu v roce 1930.

Vedle nedůsledného následování pokynů MV se jako závažný problém ukázaly protižidovské incidenty na Slovensku na podzim roku 1945. Vzhledem k jejich mezinárodní závažnosti se dostaly na pořad jednání vlády a snahu o zabránění jejich opakování lze považovat za přímý impuls k řešení postavení osob židovského původu komplexním způsobem, které má zajistit vládní komise. Je důležité podotknout, že židovské záležitosti vzbuzují pozornost vysoké politiky po osvobození vůbec poprvé, a jak se na této schůzi podivuje ministr Stránský, jen díky nahodilé otázce Jana Masaryka na ministra vnitra, co ví o topolčanském pogromu. Zápis z jednání vlády však dokládá závažnost a širokou diskusi, kterou pogrom vzbudil, tj. nutnost učinit něco zásadního k celkové nápravě.⁷⁷³

Usnesení vlády v této věci proklamovalo vůli důrazně potrestat viníky protižidovských násilností na Slovensku, řešit tamní židovské záležitosti, přičemž Židé mají nabývat občanských práv stejně jako všichni státní občané, má proběhnout důkladná očista administrativy a politických orgánů od antisemitismu a dojít k vydání zvláštní tiskové zprávy, odsuzující jeho projevy.⁷⁷⁴ K židovským záležitostem se vrátilo představenstvo vlády na své čtvrté schůzi dne 14. prosince 1945. Zápis schůze dokládá vyvrcholení vůle řešit židovské záležitosti komplexním způsobem jako problém, který je třeba pro jeho mimořádnou závažnost vyřešit jednou provždy.⁷⁷⁵

Na rozdíl od „slovenské“ schůze vlády mělo usnesení jejího předsednictva praktičtější podobu, a to hned v šesti bodech – tyto dobře vypovídají o konečné představě,

⁷⁷² Například směrnice ze dne 29. ledna 1946, jimiž MV vysvětlovalo dotaz OSK v Mariánských Lázních, respektive odkázalo na oběžník ze dne 24. srpna 1945. Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu, spis č. 724/2000. Podání paní Fábryové.

⁷⁷³ Závěrem schůze si ostatně ministr Procházka, který dle všeho neměl ponětí o projektu výše vzpomenutého koordinačního výboru, postěžoval, že vláda jedná o těchto věcech nesoustavně a „jde od jednoho bodu k druhému“. Myšlenku koordinační ústřední instituce, „na kterou by se občané židovského vyznání mohli obracet, když se jim děje křivda“, však připomněl ministr sociální péče s dodatkem, že by mu nebyla cizí a na níž si dle zápisu sám vzpomněl pro mnohé žádosti, s nimiž se na něj se svými stížnostmi na diskriminaci obrací „občané židovského vyznání“. Zápis ze schůze vlády dne 2. října 1945. **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 25.

⁷⁷⁴ Tiskovou zprávu navrhl dle zápisu během schůze Kopecký. Dohodnout se na jejím přesném obsahu měli však dle usnesení slovenští ministři. Tamtéž, s. 27.

⁷⁷⁵ Patrně též na této schůzi se obdobně jako na „slovenském zasedání“ vlády rozvinula obecná debata o židovských záležitostech jako o židovské otázce, kterou je nutné řešit. Bohužel, její průběh a užití argumenty zápis schůze nedokládá. NA Praha, neinventarizované materiály ÚPV, usnesení 4. schůze PV 14. 12. 1945, 14. 12. 1945 (č. j. 1131/dův.-45).

jak by vynucené řešení židovské otázky mělo vypadat:

- 1) Předseda vlády měl zajistit zaslání dopisu SNR, ve kterém se žádá dodržování restitucí dle dekretu číslo 5/1945 Sb. a zajištění přiznání občanských práv osobám přihlášeným k židovské národnosti, pokud neněmčily či nemaďarizovaly.
- 2) Široký měl s židovskými obcemi projednat „otázku další židovské národnostní politiky, pokud jde o asimilaci“.
- 3) Ministr zahraničních věcí měl projednat s Polskem a SSSR možnost likvidační akce proti Benderovcům.
- 4) Ministr národní obrany se měl pro splnění této akce provést praktické kroky.
- 5) Ministr vnitra dostal příkaz vystěhovat zpět na bývalou Podkarpatskou Rus všechny karpatské Židy, považované za sovětské státní občany, to znamená, když jim nebude přiznáno opční právo na československé občanství.
- 6) Konečně se předsednictvo vlády usneslo, že komise složená z ministra vnitra Noska, ministra spravedlnosti Drtiny, ministra zemědělství Ďuriše a náměstka vlády Širokého dospěje k vypracování: „[...] *směrnice pro jednotnou interpretaci otázky státního občanství československého, pokud jde o židy tak, aby byla dána možnost jeho zachování, se všemi důsledky z toho plynoucími podle § 2 dekretu 33 a to i v těch případech, kde jinými dekrety je věc formulována odlišně.*“⁷⁷⁶

Formulace bodu číslo dvě, „otázka další židovské národnostní politiky, pokud jde o asimilaci“, potvrzuje dvě skutečnosti: za prvé konsensus nejvyšších československých politiků řešit židovské záležitosti příkazem národnostního a sociálního splynutí židovského obyvatelstva s etnicky českou společností; za druhé uznání řešit tyto záležitosti prakticky, to znamená politicky a jednou provždy. Dokumenty o nějakém rámcovém jednání Širokého jako zástupce ÚPV s židovskou organizací (RŽNO) však k dispozici nejsou. Je pravděpodobné, že k ničemu takovému ani nedošlo. Široký se patrně ve věci osobně neangažoval a považoval za dostatečné schválení zprávy a návrhu na výklad občanství osob židovského původu, který vypracoval během měsíce od usnesení PV ze dne 14. prosince 1945 politický odbor ÚPV jako podkladový materiál pro rozhodnutí meziministerské komise, jak to stanovil bod šest tohoto usnesení.

Jakým způsobem od tohoto návrhu vedla cesta k pokynům MV ze dne 13. září 1946, zůstává nejasným. Známo je ještě tolik, že než se Široký dostal k předání zprávy a návrhu

⁷⁷⁶ „*Likvidace benderovských band*“, „*židé ze ZU, směrnice k provádění odsunu*“. Dále dva nesouvisející body. Tamtéž, usnesení 4. schůze PV dne 14. prosince 1945 - dodatky, 17. 12. 1945 (č. j. 1134/dův.-45). Srovnej: **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 13n.

ostatním členům komise, poté, co jr schválil a patrně do nich vůbec nezasahoval, stalo se tak ve spise týkající se jiných, „nežidovských“ záležitostí a uplynuly dva měsíce.⁷⁷⁷ Podle osobního svědectví předsedy RŽNO Frischera návrh ÚPV zamítl ministr Nosek.⁷⁷⁸ ÚPV v dubnu 1946 sděluje KPR, že komise již jednou zasedala, avšak pro odlišné názory některých členů komise „bylo třeba návrh revidovat“. Naděje, že o novém návrhu bude v nejbližších dnech rozhodnuto, zůstala ovšem nenaplněna.⁷⁷⁹

Lze se dohadovat, že rozhodnutí o občanskoprávním postavení Židů zůstalo na bedrech MV. Spojitost s jednáním vládní komise nedokládá zápis ze zasedání odboru (Z) MV začátkem září 1946, podle něhož jakoby jeho účastníci narazili na problém státního občanství německých Židů náhodou, až v souvislosti se zprávou zahraničního tisku, že z republiky má být odsunuto dva tisíce německých Židů.⁷⁸⁰ Každopádně o několik dní později, dne 13. září 1946, jsou pokyny MV skutečností.

Pokyny přiznaly skutečnost mimořádného rozsahu židovské tragédie a uznaly skutečnost, že též mnoho židovských emigrantů, kteří by zůstali v českých zemích, by kvůli svému způsobu patrně zahynuli, čímž větší množství z nich „splnilo podmínku aktivní účasti na boji za osvobození republiky“.⁷⁸¹ Rasově pronásledovaní jsou uvedeni na stejnou rovinu jako političtí vězni o pár měsíců později zákonem číslo 255/1946 Sb. Nestalo se tomu tak z nijak humanitárních důvodů, ale prostě proto, že „politické vězně z důvodů rasových nutno považovati, jako by byli zatčeni z důvodů politických“.⁷⁸² Jinými slovy, pronásledování Židů je nepřímou, avšak s důležitou právní oporou, uznáno jako součást nacistické politiky k rozbití Československa a represe jeho občanů.

Řečeno obráceně, osoby židovského původu jsou vlastně uznány jako účastníci boje za osvobození republiky, či přesněji řečeno, pronásledování takovou účast předpokládá. Právní vyjasnění situace Židů neslovanských národností jim dávalo předpoklad

⁷⁷⁷ NA Praha, fond UPV-BSA, inv.č. 4 651, sign. 1 321/1, karton 981.

⁷⁷⁸ Archiv MV Praha, 425-231-2, vlastní záznam o návštěvě prezidenta, Arnošt Frischer, 7. 5. 1946.

⁷⁷⁹ Archiv KPR Praha, Řešení židovské otázky v Československu, ÚPV pro KPR ve věci intervence ve prospěch karpatských Židů, 10. 4. 1946.

⁷⁸⁰ „Osoby něm. národnosti – židovského vyznání, které před r. 1938 se zúčastnily germanisace českých zemí, které však nelze považovat za přívržence nacismu, nebo dokonce pro rasové důvody byly persekuovány, jsou někde považovány za Němce a podle toho je s nimi zacházeno [...] Bylo usneseno, že jednotlivá oddělení vypracují písemně svá dobrozdání a že právníci jednotlivých oddělení přednesou připravené referáty na poradě, která se bude konat ve středu 11. 9. 1946 v 16 hodin v malé zasedací síni min. vnitra. K poradě dr Lukeš pozve p. sekč. šéfa dr Verneru z odboru VI. min. vnitra.“ Archiv MV Praha, 300-29-1, zápis o poradě přednostů oddělení odboru Z, 7. 9. 1946.

⁷⁸¹ To se týkalo těch osob židovského původu, které sloužily v československé i spojenecké armádě, nebo se podílely na exilovém aparátu, případně této nemohli dostát této povinnosti pro věk či ženské pohlaví.

⁷⁸² Právní poradna. Nový zákon o příslušnicích československé armády v zahraničí a o jiných účastnících boje za osvobození. In: Věstník, IX/3 (1. 2. 1947), s. 31. Zde citace z důvodové zprávy k iniciativnímu návrhu, tisk číslo 120 ÚNS, z něhož vzešla definice politického vězně.

k znovuzískání československého občanství, o které přišly dekretem číslo 33/1945 Sb.⁷⁸³ Pokyny MV proto bezpochyby představovaly důležitou normu. Pokyny však nelze zaměňovat za úspěch koordinovaného a systematického řešení židovských záležitostí dle představ ÚPV z prosince roku 1945. Korespondence nejvyšších úřadů svědčí o něčem jiném.

Například v březnu 1946 odpověděla KPR na ohrazení proti repatriaci karpatských Židů do SSSR ze strany mezinárodní organizace ortodoxních Židů Agudas Jizrael tím, že si vyžádala podklady pro svoji odpověď na ÚPV. Úřad však pouze odkázal KPR na činnost dobře známé vládní komise pro vyřešení občanství Židů. Přestože je v této době k dispozici dosud jen neschválený návrh politického odboru ÚPV, tento úřad se na něj odkázal jako na doklad o systémovém a vstřícném řešení občanství všech Židů v Československu. ÚPV tak učinilo přesto, že ministerstvo zahraničních věcí v lednu roku 1946 upozornilo, že na optanty (karpatské Židy) usnesení předsednictva vlády ze 17. prosince aplikovat nelze, neboť dle jeho pátého bodu se MV ukládá, aby byli karpatscí Židé odsunuti zpět do jejich vlasti jako „*sovětští občané, jimž opční právo nepřísluší*“.⁷⁸⁴ Odvolání ÚPV na jednání meziministerské komise je důkazem, že úřady samy nevěděly nebo se nezajímaly, jak je ve věci postupováno, a dílem zmatečně, dílem alibisticky, se odkazovaly na skutečnost, že její řešení jednoduše probíhá a spěje k spravedlivému rozhodnutí.

Pokyny MV či zákon číslo 255/1946 Sb. o politických věznicích proto neznamenaají pomyslné vítězství ohledů na těžké postavení Židů, vítězný průnik humanitárního hlediska. Otázka řešení židovské otázky je spíše zasouvána do pozadí z dvojčediného důvodu: nemožnost sladit kompetence jednotlivých úřadů a odmítání se jí vůbec zabývat. Za takové situace se mohlo spíše prohloubit přesvědčení, že se otázka vyřeší jednoduše časem sama, neboť ti Židé, kteří usilují o asimilaci, nepředstavují problém, zatímco ti, co jsou v republice cizím živlem, někdy v budoucnu jednoduše sami odejdou do židovského státu. Vyloučení přístupu k židovskému obyvatelstvu „*in toto genere*“, se stalo zásadním pro praktickou možnost pomoci jednotlivým Židům se znovuzáčleněním do společnosti.

⁷⁸³ Tento předpoklad se netýkal vzhledem k odstoupení Podkarpatské Rusi SSSR karpatských Židů a jiných osob židovského původu, narozeným mimo území Československa v poválečných hranicích, a které nyní v rámci nich migrovali. Avšak i v jejich případě bylo možné sledovat tendence k mírnému přístupu a nezdědky pomoci, tj. ohled na jejich pronásledování za války.

⁷⁸⁴ NA Praha, fond ÚPV–BSA, inv. č. 5 454, sign. 1 461, karton 1 255, protokol ÚPV ve věci „*Karpatoruských židů*“, 25. 3. 1946. Usnesení se vztahovalo na otázku vnitropolitickou. Opce však byla upravena smlouvou o odstoupení z června roku 1945, v níž se hovoří o možnosti optovat jen pro osoby české a slovenské národnosti, nikoliv maďarské, německé nebo židovské. V případě karpatských Židů, bez ohledu na jejich národnost, se na schůzi předcházející usnesení ministr vnitra vyjádřil více než určitě: „*Ministr Nosek podává zprávu, že je u nás několik tisíc židů ze Zakarpatské Ukrajiny, kteří nemají opčního práva a jsou tak sovětskými občany.*“ Záznam schůze též dokládá, že na návrh Gottwalda bylo Noskovi uloženo vracet je zpět, návrh, o kterém nebylo patrně ani diskutováno. NA Praha, neinventarizované prameny 4. oddělení, záznam o schůzi předsednictva vlády ze dne 14. 12. 1945.

Rozporuplnost lze sledovat ve dvou rovinách: v zákonodárství a v praxi úřadů.

Záříjové pokyny MV z roku 1946 skutečně představovaly důležitou normu upravující příznivým způsobem občanství osob židovského původu, a to s ohledem na jejich válečný osud. Není to však jistě jediná norma, která rozhodovala o jejich poválečných osudech. Věstník Židovské náboženské obce v Praze je živou kronikou problémů, se kterými se Židé setkávali v době po osvobození. Jejich společný jmenovatel neí překvapující: tvrdost revolučních zákonů poškozující židovské obyvatelstvo pro jeho skutečnou či domnělou proněmeckou orientaci před válkou. RŽNO se ohradila proti některým projevům zákonodárství hned několikrát, obzvláště důrazně v „Memorandu o nepříznivých důsledcích některých zákonů“, která zaslala nejvyšším politickým představitelům země v červenci 1947.⁷⁸⁵ Dle ohrazení židovské organizace některé zákony poškozovaly Židy vzhledem k jejich pronásledování za války více než ostatní české obyvatelstvo, například osnova zákona o zvýšení daně z obohacení navržená ministerstvem financí, a tím tedy daně dědické.⁷⁸⁶

Revoluční legislativa poskytovala jednotlivým úřadům v posuzování záležitostí osob židovského původu jistý prostor. Legislativa kladla velké nároky zvláště na rozhodování o zachování občanství a navrácení majetku, totiž že se tak nestane v rozporu s novými politickými poměry. Na jednu stranu je proto nárok mnohých Židů uplatnit svá práva je proto zpochybňován odvoláním na jejich předválečnou proněmeckou kulturní či politickou orientaci a sociálně-materiální postavení. Mohou za tím být zájmy osobní či politické, úřednická důslednost nebo, jak se zamýšlí Pavel Eisner, „*lenost srdce*“, každopádně není brán v ohled na utrpení dotčených za války a jejich zvláštní sociální a jiná situace.⁷⁸⁷ Při navrácení

⁷⁸⁵ **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 72 – 76. Jinou stížnost směřovala RŽNO například na ministerstvo informací, viz upozornění ministerstva informací Kopeckému na stížnosti RŽNO dne 18. března 1947. Archiv Ústavu TGM, sign. P 40/9, karton 40. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

⁷⁸⁶ Předmětem námitky je skutečnost, že zvýšení daně postihne Židy více než ostatní obyvatelstvo, neboť dani podléhají pozůstalosti nastoupené nebo odevzdané po 31. prosinci 1946. Podle stížnosti tudíž: „*Zemře-li čs. občan jiného než židovského vyznání v době od 1939 do 1945, nastoupili dědictví bez jakýchkoliv překážek a průtahů za platnosti dosavadních nižších sazeb dědických. Žid však v době okupace dědictví nastoupit nemohl; po osvobození byl po svém návratu a zotavení z koncentračních táborů nejdříve nucen zjistit, co tu z případného dědictví ještě zbylo, pak musel zahájit řízení o prohlášení za mrtva svých příbuzných a skoro vždy žádat o restituci. Tato ve většině případů není dodnes vyřízena. I v těch případech, kdy restituce byla vyřízena, nebyla pozůstalost odevzdána z toho důvodu, že na základě pokynu ministerstva financí nevyměřovala finanční ředitelství daně z pozůstalosti politických vězňů a jiných účastníků nár. boje za osvobození. Tedy ustanovení dne odevzdání pozůstalosti za rozhodující místo dne úmrtí postihuje osoby perzekvované více než jiné občany.*“

K a p l a n, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 74.

⁷⁸⁷ Kratší, ale výstižným stylem psaný článek o problémech známého spisovatele se sehnáním poukázky na boty. Eisner se podivuje nad tím, že se hned po revoluci neřeklo, že perzekvovaní lidé mají přednost v nákupu obuvi a textilií. Poukazuje na to, že za války se v nové radnici vydávali poukázky na obuv pro celý protektorát, bylo by pochopitelné, kdyby se podle toho po revoluci postupovalo. **E i s n e r**, Pavel: *Boty*. In: Věstník, IX/4 (15. 2. 1947), s. 39.

židovského majetku ze strany českých nabyvatelů nepřístupovaly soudy přísně, zatěžovaly restituenty byrokratismem a samotný restituční zákon chránil osoby, které ho získaly údajně v „dobré víře“.⁷⁸⁸ Ústřední NV v Praze nevydával prozatímní osvědčení o státním občanství až do ledna 1947 atd.⁷⁸⁹

Na druhou stranu však neexistence jediného systémového přístupu k židovským záležitostem ponechává manévrovací prostor též pro ty úředníky, kteří zohledňují spíše tíživou situaci přeživších Židů vzhledem k jejich pronásledování za války. Nezáleží nyní ani tak na tom, zda to činili z humanitárních důvodů, obav před vyvoláním kritiky, nebo zda pro ně pronásledování Židů za války znamenalo důkaz zachování věrnosti českému národu. Ideová schémata umožňovala formulovat jako politicky žádoucí ohled na válečné pronásledování dotyčného podobně přesvědčivě jako prošetření jeho předválečné národní a sociální minulosti.

Všechny úpravy vycházející nějakým způsobem vstříc židovskému obyvatelstvu pro jeho pronásledování za války nemusí být odůvodněny humanitárními ohledy. Například rasové pronásledování Židů je vyloženo jako politická persekuce prováděná na rasovém základě a podle zákona číslo 255/1946 Sb. se proto rasově persekvovaní stávají osvobozenými politickými vězni. Rozporuplnost se v praxi projevila též výrazně ve dvou konkrétních oblastech, v přístupu k židovským uprchlíkům z Polska a karpatským Židům.

Intermezzo – židovští uprchlíci z Polska

Až do pogromu v Kielcích v létě 1946 neexistovaly žádné centralizované pokyny, jak s židovskými uprchlíky procházejícími československé území nakládat. Směrnice MV z dubna 1946 nejsou v tomto ohledu rozhodující a odráží rozpor mezi služební (politickou) povinností je odsunovat zpět do Polska a pochopením pro jejich situaci z humanitárních ohledů.⁷⁹⁰ Existují však náznaky, že ještě dříve, než se v důsledku událostí v Kielcích začala záležitostí zabývat vláda, o průchodu židovských uprchlíků z Polska Československem je rozhodnuto shovívavým způsobem. Mělo se tak stát z rozhodnutí dvou osob: Gaynora Jacobsona a Zdenka (Zoltána) Tomana. Lze o tom kriticky uvažovat na základě

⁷⁸⁸ **J a n ě í k**, Drahomír – **K u b ů**, Eduard – **K u k l í k**, Jan ml.: „*Arizace*“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000), s. 60 a 61.

⁷⁸⁹ **N e p a l o v á**, Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*, s. 318.

⁷⁹⁰ Výměr MV ze dne 18. dubna 1946 ve věci „Osoby židovského původu, polské státní příslušnosti -odsun“ (Č. Z/s-3559-18/4-46).

závěřů v této práci již citovaných historiků Szulce a Bauera.⁷⁹¹ Szulc podrobně líčí zákulisní jednání a dohodu mezi oběma muži, na základě níž měl být průchod uprchlíků umožněn. Jacobson údajně dohlížel jako československý ředitel Jointu na plnění důležitého strategického plánu Mossadu (hnutí Bricha), v němž se Československo stalo hlavním bodem pro tranzit polských Židů.⁷⁹²

Zdeněk Toman, velitel politického zpravodajství MV, pověřený na MV otázkami státní bezpečnosti a pravomocí nad ochranou hranic, se měl stát Jacobsonovým partnerem pro jednání na jaře 1946 na popud Jana Masaryka.⁷⁹³ Podle Szulce Toman o pronikání židovských uprchlíků do země přes severní československou hranici dobře věděl a co je závažné, na jeho příkaz mohli Židé údajně překročit hranici bez dokumentů a pouze s odkazem na svůj původ. O zbytek se měl postarat Joint či spíše, hnutí Bricha. Tento rozkaz měl dát Toman bez konzultace a oznámení vyšším místům. Szulcovy závěry, mnohdy formulované spíše literárně než kriticky na základě vzpomínek pamětníků, je ovšem nutné brát s rezervou.⁷⁹⁴

Jedno zůstává jisté. Na otevření hranice a vstřícné zacházení s uprchlíky naléhal v říjnu 1946 Jan Masaryk telefonátem Tomanovi. Masaryk se přitom odvolal na údajné Gottwaldovo tvrzení, že proti uprchlíkům nemá být postupováno rigorózně.⁷⁹⁵ Toman si telefonické rozhovory s Masarykem zaznamenal a adresoval je do rukou ministra Noska. Toman je formuloval se záměrem podat přístup k židovským uprchlíkům jako benevolentní, přestože to vlastně neodpovídá politickým zájmům. Patrná je jeho snaha

⁷⁹¹ **S z u l c**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*. **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*.

⁷⁹² Joint poskytoval administrativní a finanční krytí příslušníkům Bricha. Československé úřady vyžadovaly striktně legální status osob zaměstnaných pomocí uprchlíků. Ke skvělým osobním předpokladům Jacobsona pro takovou funkci viz: **S z u l c**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*, s. 130 a 131, 141. K ruce mu měl být český šéf Jointu, Adolf Beneš, člověk údajně encyklopedických znalostí o místní politické scéně. Kanceláře Jointu a potažmo Bricha se nacházely v Josefské VI.

⁷⁹³ Sulz vkládá Masarykovi do úst optimistický příslib: „*If Toman is on your side [...] the frontiers will be open to your Jews*“. **S z u l c**, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*, s. 143. Bauer hovoří o skutečně působícím muži jako Václavu (nikoliv Zdeňkovi či Zoltánovi) Tomanovi, jehož Jacobson navštívil v jeho domě a předmětu rozhovoru podrobně informuje. **B a u e r**, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*, s. 219.

⁷⁹⁴ Tomanovu roli jako toho, kdo otevřel v podstatě polským uprchlíkům československou hranici, potvrzují dokumentaristé Bok a Šmok. **B o k**, Petr – **Š m o k**, Martin: *Bricha*. Uvedení filmového dokumentu Mezi hvězdou a půlměsícem, 2003.
<http://www.verafilm.cz/projects-star-bricha-cz.html>

Szulcovy informace zůstávají přes jejich neověřitelnost vzácnými potud, pokud jsou zajímavé svoji ojedinělostí, neboť zdaleka přesahují běžnou znalost problematiky v odborné literatuře – jsou proto alespoň inspirativní a vodítkem k pečlivému archivnímu výzkumu.

⁷⁹⁵ Ve skutečnosti Masaryk volal Tomanovi dva dny po sobě, dne 10. a 11. 10. 1946. Druhý den se měl odkázat na rozhovor s Gottwaldem, jež prohlásil, že se proti polským Židům nemá postupovat rigorózně.

K a p l a n, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 61 a 62.

vystupovat před svým nadřízeným jako zasvěcený odborník, kterému jsou známa též negativa celé záležitosti. Například měl samotného Masaryka během telefonátu upozornit na skutečnost, že „část obyvatelstva nesouhlasí s touto naší politikou a považuje to za přílišné podporování Židů“ a že podpora uprchlíkům stála již třicet milionů korun. Na druhou stranu však Toman soudí, že „lidský postup“ vůči uprchlíkům „vyplývá i z našeho výnosu ohledně německých a maďarských Židů“, čímž nachází zdroj humanitárních ohledů v zářijových pokynech MV.⁷⁹⁶

Těžko ověřitelnou zůstává Tomanova role na udržení průchodnosti hranic po usnesení vlády k jejich otevření ze dne 26. července roku 1946. Československo muselo hranici v srpnu kvůli protestům Britů a spojenců uzavřít. Podle Szulce britský velvyslanec dokonce požadoval vyhoštění Jacobsona z Československa. Kvůli neinformování o dohodě s Jacobsnem měl být přímo od Gottwalda Toman pokárán. Hranice musela být uzavřena, což se ale nestalo kompletně, neboť jak již bylo přibliženo, na podzim roku 1946 probíhalo odbavení tisíce židovských uprchlíků v Náchodě a Broumově.

Samotný zápis zasedání vlády dne 26. července 1946 o otevření severní hranice uprchlíkům dokládá protichůdné působení ideologického a humanitárního hlediska. Záležitost židovských uprchlíků se dostala na program vlády opět mimo něj, když MPSP upozornilo, že jejich situace dosáhla kritických rozměrů.⁷⁹⁷ Jak formuluje zápis, ministři k řešení situace „vycházeli z morálně politické povinnosti poskytnout pomoc a přechodný azyl“, avšak vyjadřovali obavy z trvalého pobytu polských Židů. Podle názoru některých z ministrů by se jejich setrvání neslučovalo s revolučním budováním Československa jako národního státu. Fierlinger to formuloval v po linii tradiční předpojatosti vůči Židům, totiž že se tito vyznačují typickou a záporně působící mentalitou: „Bylo by velkým nebezpečím pro klidný vývoj u nás, kdyby nějací tito lidé měli u nás zůstat. Jsou velice vynalézaví a vznikly by určité značné komplikace.“⁷⁹⁸

Fierlingerův komentář je odrazem obecného smýšlení o židovských uprchlících a Židech jiné než české kulturní orientace jako nebezpečí pro domácí poměry.⁷⁹⁹ Nižší úřady

⁷⁹⁶ Tamtéž.

⁷⁹⁷ Tamtéž, s. 32 – 35. Zápis ze zasedání vlády dne 26. července 1946.

⁷⁹⁸ Tamtéž.

⁷⁹⁹ Srovnej zprávu o pronikání uprchlíků z Polska ještě před pogromem v Kielcích, podle níž při jejich zadržení a vypovězení dochází: „velmi často k trapným scénám a často nutno zavolati k přepravě takových osob zpět do Polska asistenci vojenské posádky, případně orgánů finanční stráže Židé se většinou při tom velmi drze chovají a kategoricky žádají povolení k další cestě. Při tom prohlašují, že se do ČSR stejně dostanou“. Zemský archiv v Opavě, fond EZNV, inv.č. 286, karton 155. Tento dokument je součástí edičního projektu Migrace a transformace, Dokumenty k průběhu a důsledkům vyhnání, nuceného vysídlení a osidlování v českých zemích 1945 – 1950.

nedoporučovaly vytvoření tábora pro polské Židy, v němž by přezimovalo deset tisíc z nich během zimy 1946/1947. Pisatel v Dnešku vyjádřil patrně za mnohé tento odpor vůči této alternativě námitkami „*rázu národně politického*“, totiž aby tady po Němcích nebyla vytvářena „*nová cizinecká kolonie*“.⁸⁰⁰ S přezimováním uprchlíků ostatně nesouhlasilo ani MV označující tradičně uprchlíky jako „*živel nežádoucí*“.⁸⁰¹ MV se odvolávalo mj. na zkušenosti se situací v uprchlickém táboře v Hloubětíně. Uprchlíci měli způsobit mnohé škody na zařízení a nedodržovat nejzákladnější pravidla slušného chování apod.⁸⁰²

Intermezzo – karpatsí Židé

Transparentním způsobem se neexistence jednotných zásad pro přístup k židovským záležitostem projevila ve snaze definitivně vyřešit postavení těch karpatských Židů, kterým úřady nepřiznaly opční právo pro československé občanství. Svědčí o tom především návrh MV z března 1947.⁸⁰³ Jeho autor, dr. Němec, své nadřazené upozorňuje, že další navrácení karpatských Židů do SSSR by jistě vedlo k nepříjemné situaci – z území Československa by byli násilně proti své vůli repatriováni navrátilci z koncentračních táborů, kteří mohou být dle mezinárodního práva rozlišováni jako osoby bez domova (DPs).⁸⁰⁴ Vůči benevolentní praxi však Němec staví závazky vůči SSSR. Není těžké si představit ochotu politiků a úřadů splnit každý závazek vůči Sovětům a přeceňování sovětských zájmů.⁸⁰⁵ O tom, že Rusové mají zájem na svém „*posledním člověku*“, byl přesvědčen či chtěl

⁸⁰⁰ Věstník, VIII/11 (1. 10. 1946), s. 94 a 95. Ve Věstníku je odkaz na článek *K židovské tragédii* v časopise Dnešek. O tom, že v létě 1946 panovaly mezi veřejností obavy z imigrace těchto osob, respektive byly rozšiřovány bývalými gardisty na Slovensku, dokládá další článek ocitovaný ve Věstníku: **B a š ž o v a n s k ý**, Štefan: *Slovo o antisemitizme*. Pravda. (nedatováno). Reflektovány obavy z usazování polských Židů v Československu, konkrétně 20 tisíc Židů na Slovensku, které jsou ale šířeny „*reakcionáři*“ a nemají být pravdivé.

⁸⁰¹ Mezi jeho výhrady patří jejich pronikání mezi obyvatelstvo, prokazování falešnými doklady, podplácení a získávání povolení k pobytu nezákonnou cestou, vyhýbání se práci a úklidu, včetně podezření z vojenského organizování a výcviku. NA Praha, fond UNRRA, inv.č. 131, karton 66, zápis o poradě konané na MZV, 12. 12. 1946, předmětem jednání poskytnutí azylu 10 000 polských Židů do 1. 7. 1947. Zápis o meziministerské poradě na MZV ve věci zřízení táborů pro ně, 8. 11. 1946

⁸⁰² NA Praha, fond ÚPV-BSA, inv.č. 4 325, sign. 1 261/8, karton 961, spis ÚPV ve věci porady o repatriantech na MV, 9. 11. 1946. O situaci v táboře se konala na MV dne 20. 9. 1946 jiná porada, viz tamtéž, spis ÚPV, 22. 10. 1946.

⁸⁰³ NA Praha, fond MV-NR, karton 8 244, zpráva o stavu opce osob židovské národnosti ze Zakarpatské Ukrajiny - podrobný rozklad situace a historie s návrhem dalšího řešení směrnice ministerstva vnitra (dr. Němec), 5. 2. 1947 (III/3617).

⁸⁰⁴ O přiznání statusu DPů karpatským Židům usilovala RŽNO. Archiv MV Praha, 425-231-2, záznam o přijetí u ministra Kopeckého, 19. 4. 1946. Frischer navrhl Kopeckému, aby za ně intervenoval na schůzi KSČ ve smyslu jejich považování za osoby bez státní příslušnosti, případně DPů (displaced persons), jak to předpokládaly resoluce UNRRA a OSN.

⁸⁰⁵ Za demonstrativní příklad může sloužit případ čtyřčlenné rodiny karpatských Židů Schneidrových, která si zaplatila cestu do USA, její členové měli připraveny pasy, byli registrováni na americkém konzulátě a pouze čekali, až bude rezervováno za měsíc jejich letadlo do Paříže. Od OSK v Žatci jim však přišla výzva MV, aby se přihlásili u repatriačního úřadu SSSR v Praze na Letné, protože jejich opce byla zamítnuta. Na jejich intervenci

být přesvědčen též Beneš.⁸⁰⁶ Zda a do jaké míry Sověti skutečně trvali na návratu osob židovského původu, zůstává nejasné.⁸⁰⁷ Dr. Němec neopomíná připomenout již tradiční argument, totiž že „*osoby zamítnuté [tj. karpatsí Židé, jejichž opční žádosti jsou zamítnuty] jsou vesměs živly na území ČSR nežádoucími*“. Němec proto navrhuje několik kroků, pomocí nichž má být zdánlivě neřešitelná situace rozetnuta. Jeho podstata spočívá v revidování závazků Sovětům ve věci repatriace karpatských Židů a umožnění jejich odchodu na Západ:

*„Toto řešení by bylo pro nás nejvýhodnější, poněvadž bychom prakticky neporušili ani úmluvu o ‚displaced persons‘, ani by na našem území nezůstaly osoby nečeské a neslovenské národnosti. Sovětská vláda nebude zajisté také nijak dotčena, poněvadž nejde o politické provinilce. Pokud by se přistoupilo na podobné řešení, bylo by po mém soudu vhodné upozorniti židovskou náboženskou obec, že kurčitému datu se započne se zajišťováním a předáváním sovětským orgánům.“*⁸⁰⁸

Poslední část návrhu lze s nadsázkou považovat za upřímné vyjádření pragmatické tendence řešit vůbec všechny záležitosti spojené s židovským obyvatelstvem, a kterou vyjadřuje známé úsloví o tom, aby se vlk nažral a koza zůstala celá.⁸⁰⁹

Dynamika přístupu k židovským záležitostem

na ministerstvu s pomocí úředníka žatecké OSK jim referent telefonicky sdělil, že jim mají být pasy ihned odebrány a mají se hlásit v ruských úřadů, přičemž měl ještě podotknout: „*Máme smlouvu s Ruskem a musíme jejich záležitosti hájit*“. Archiv MV Praha, 425-233-2, informace o opčním právu obyvatel Zakarpatské Ukrajiny, 11. 3. 1946. Tamtéž záznam o intervenci Sekretariátu optantů v Praze u Zelmanoviče, 5. 4. 1946.

⁸⁰⁶ O nezájmu Sovětů o repatriaci karpatských Židů se Beneš snažil přesvědčit sám Frischer a to následovně: „*Když se mluví o lidech z Podkarpatské Rusi, mám dojem, že Rusům na této skupině mnoho nezáleží. Pan prezident se ptal, zda máme o tom důkaz. Kdykoliv prý se obrátil na ministerstvo vnitra, bylo mu řečeno, že se to děje na nátlak ruský. Pokud on osobně ví, Rusové skutečně stojí o každého Ukrajince a Rusa. Řekl jsem, že přímých důkazů pro mé tvrzení není, že jsou zde indicie, hlavně to, že kdykoliv naše stráž předala židy ruské repatriční misi, že se jim dala možnost, aby se z ruského území zase vzdálili. Myslím, že kdyby někdo shora zástupcům S. svazu řekl, aby vynechali tuto skupinu 5 000 lidí, že by je nechali na pokoji. President řekl, že to bude velice obtížné, ale že se chce na to podívat.*“ Archiv MV Praha, 425-231-2, záznam o návštěvě prezidenta dne 7. 5. 1946, 8. 5. 1946. Srovnej reakci MV na stížnosti RŽNO ze dne 24. 12. 1947, totiž prohlášení, že praxi je třeba přispůsobit pravidlům z prosince minulého rok, viz: **V a c u l í k**, Jaroslav: *Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945 – 1947*, s. 296.

⁸⁰⁷ Informuje o tom v dubnu 1946 například záznam o návštěvě rabína Freilicha u pracovníka MV, 11.7.1946. Archiv MV Praha, 425-231-3.

⁸⁰⁸ NA Praha, fond MV-NR, karton 8 244. Zpráva o stavu opce osob židovské národnosti ze Zakarpatské Ukrajiny.

⁸⁰⁹ Jistou tradici pragmatických řešení se těšil ostatně přístup k židovským záležitostem již ve válečném Londýně. „*Židovský problém*“, dle zprávy člena Státní Rady Fürtha z roku 1942, by se „*podstatně zredukoval*“, kdyby Podkarpatská Rus, na níž žije sto tisíc Židů, se znovu nestala součástí republiky. Fürth to odůvodňuje tak, že „*Celá moderní tj. asimilantská i sionistická část našeho židovstva z Čech, Moravy a Slovenska bude, když ne vybita, tedy zdecimována, zatím co zaostalé vrstvy židů z Podkarpatské Rusi, kteří žijí dnes pod daleko shovívajším režimem maďarským, zůstanou více méně intaktní [neasimilováni – pozn. autora]. Zdá se, že po této válce by židé z Podkarpatské Rusi tvořili nejméně dvě třetiny všeho židovského obyvatelstva Republiky*“.

K r a t o c h v í l, Michaela: *The Jewish Aspects of the Czechoslovak Government-in Exile Minority Policy during 1939 – 1948*, příloha č. 3. Zpráva Fürtha o židovské otázce v Československu zaslaná prezidentské kanceláři, ministru vnitra Slavíkovi a ministru spravedlnosti Stránskému, 6. 10. 1942.

Přístup k židovským záležitostem v prvních dvou letech po osvobození je možné jednoznačně zhodnotit jako nejednotný, nedůsledný a mnohdy jako výsledek improvizace a pragmatických rozhodnutí. Je to přirozený důsledek patové situace, status quo, kdy proti sobě působí dvě protichůdné síly. Na jedné straně je to pochopení pro válečné utrpení židovského obyvatelstva a na druhé straně požadavek jejich splnutí s okolní společností, asimilace. Nejedná se tak ani o situaci, kdy jedno stanovisko zastává jedna instituce či osoba, která soupeří s nositelem pohledu druhého. Jedná se spíše o to, že hranice mezi oběma hledisky probíhá dilematicky napříč těmito institucemi a osobami samotnými.

Výsledek je znám: neexistuje oficiální či koordinovaná židovská politika, která by odpovídala oficiální ideologii řešení židovské otázky. Ideologické návody, jak postupovat vůči Židům, mají sice oficiálně vždy přednost a jsou dominantní. Na platná ideová schémata se odkazovala důsledně ministerstva v zodpovídání intervencí zahraničních židovských organizací a RŽNO. V ideologickém duchu je vedena agenda sekretariátů politických stran, promlouvají v něm úřední dobrozdání a novináři ve svých nemnohých komentářích. Zvláště je představa o definitivním vyřešení židovské otázky obsažena v revolučních zákonech a normách. Nebo lépe řečeno, vlastně není vůbec. Židovská otázka se má v lidově-demokratickém prostředí vyřešit sama od sebe, neboť zde k ní nepanují předpoklady. Věnovat se židovským záležitostem odporuje ideologii.

Jakékoliv zákonné ustanovení staví vždy osoby židovského původu stejně jako jakékoliv jiné osoby před povinnost jejich individuálního prošetření vzhledem k jejich politické, tj. jak národní, tak sociální, minulosti. Rasové pronásledování či trpění pod fašistickým terorem je ovšem stejně tak všudypřítomnou výjimkou z postupu proti Němcům, zrádcům a kolaborantům. Avšak skutečnost pronásledování či ohrožení dotyčné osoby na životě měla pouze druhotný význam, neboť neměla význam jako samotná skutečnost. To znamená, že rasová persekuce nevyjímala automaticky dotčené z diskriminačního postupu vůči nepřátelům národa, nýbrž pouze předpokládala kladnou politickou minulost před válkou, již bylo nutné zjistit dodatečně.⁸¹⁰

Tento postoj je vhodné zdůraznit ještě jednou, třeba společně s OSK v Ústí nad Labem: „*To, že židé trpěli pod nacistickou zlovůli, jim ještě nezakládá českou*

⁸¹⁰ Jak upozorňuje ve svých námitkách proti zářijovým pokynům KPR, nesmí vzniknout dojem, že pronásledování dotyčné osoby nacisty amnestuje její předválečnou politickou minulost, neboť neprovinění proti českému národu je časově neomezené, tudíž k němu nesmělo dojít nikdy. Jak se též domnívá pracovník MV, „*u osoby, která za okupace trpěla pod fašistickým terorem, avšak před tím proti českému národu se provinila, není podle mého mínění taková podmínka splněna a taková osoba nezachovává státní občanství a mohla by po případě být odsunuta*“. Archiv MV Praha, S-537-5, 137 a 138.

*národnost, pouze dává předpoklad pro antifašistické smýšlení“.*⁸¹¹ Zmírňující síla humanitárních ohledů ani v jediném případě nevytlačila ze zákonů pojistku politické lustrace jakékoliv osoby židovského původu a nesejmula z ní důkazní břemeno, že zachovala věrnost českému národu a republikánské myšlence, a to v časově neomezené minulosti. Platí to i pro ty úpravy, které podobně jako zářijové pokyny MV nebo zákon číslo 255/1946 Sb., vycházejí osobám židovského původu vstříc. Pouze teoreticky by získalo humanitární hledisko rozhodující váhu nad politickým tím, kdyby zákon rozeznával skupinu rasově pronásledovaných jako národnostní skupinu, tj. Židy, to znamená stejně jako Němce a Čechy, a zároveň by získali její příslušníci automaticky postavení druhé skupiny, tj. „stali se“ Čechy.

V praxi umožňovalo zákonem ukotvené upřednostnění politického hlediska před humanitárním formulovat každý politický, administrativně-správní, soudní či jiný akt, který by poškozoval ve svém uplatnění osobu či osoby židovského původu, jako politicky oprávněný a v souladu s právním řádem. Na všech úrovních státní správy i ze strany veřejnosti se lze setkat s odůvodněním, že takové rozhodnutí nevychází z nenávisti vůči Židům jako celku, a není tudíž antisemitské, nýbrž je dobově žádaným zásahem namířeným proti sociálně či národně nepřátelskému individuu či více osobám. To znamená, že kdokoliv mohl své záporné jednání proti osobě židovského původu odůvodnit zákonem a ospravedlnit jej odvoláním na revoluční zásady obnovené republiky, které zákon odrážel.⁸¹²

Takzvané restituční aféry a mezi nimi příklad varnsdorfských událostí dokládají, jak jednoduše mohly kompetentní strany vydávat svá rozhodnutí, která zpochybňovala občanskoprávní postavení osob židovského původu a tím nárok na navrácení majetku, za politický zájem zabránit osobám cizím českého národa v obnovení jejich soukromého vlastnictví. Účinnou zbraň pro účelové obvinění Židů z proněmecké orientace a příslušnosti k sociálně parazitující třídě představovalo pro rozhodující instance zvláště ustanovení § 1, odst. 1, bod 3 dekretu presidenta republiky ze dne 25. října 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy číslo 108/1945 Sb.⁸¹³

⁸¹¹ Dopis RŽNO ministerstvu vnitra, ve kterém protestuje proti diskriminování židovských občanů německé národnosti OSK v Ústí nad Labem, 12. a 19. 10. 1945. **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 28 - 30.

⁸¹² Proto může MV radit olomouckému ONV, aby zákonem podložené podržení majetku německým Židům, tj. „akce konfiskační“, nedostala jeho neopatrným výkladem „*ráz nějaké akce antisemitské*“. Odpověď MV na dotaz NV města Olomouce zde dne 27. 3. 1946 jak postupovat při konfiskaci majetku osob židovského původu. **H l u š í č k o v á**, Růžena: *Boj o průmyslové konfiskáty v Československu v letech 1945-1948*, s. 126, pozn. 102.

⁸¹³ Ustanovení o konfiskaci majetku: „*osob fyzických, které vyvíjely činnost proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svěsti hleděly, záměrně podporovaly jakýmkoli způsobem německé nebo maďarské okupanty, nebo které v době zvýšeného ohrožení republiky [§ 18 dekretu*

Toto ustanovení v případě jeho užití proti dotčené osobě vylučovalo zcela ohledy na její utrpení způsobené za války, a dokonce vylučovalo i skutečnost, že se jí zachovává státního občanství.⁸¹⁴ Tento paragraf užil pro zdůvodnění konfiskace varnsdorfský ONV koncem února 1947, když jeho první konfiskační výměr neuznal ZNV v Praze pro odvolání se na zjištění, že Beer je Němec (§ 1, odst. 2 dekretu 108/1945 Sb.). Ztotožnění Beera s Němce vyloučovaly u osob židovské národnosti pokyny, vydané paradoxně ve stejný den jako tento výměr, 13. září 1946. Pokyny ovšem nepostavily před politické prošetření humanitárními ohledy, řečeno jednoduše, ustanovení dekretu číslo 108/1945 Sb. a jiných lustračních paragrafů je přebilo.⁸¹⁵

Skutečnost, že na základě pokynů MV nemohl být Beer napaden jako Němec přímo, ze zákona, je však praktickým důkazem, že v druhé polovině roku 1945 a v průběhu roku 1946 pronikají do zákonodárství ohledy na těžké postavení přeživších Židů. Lze říci, že takové průniky mají pro přístup k židovským záležitostem svůj význam zvláště proto, neboť přicházejí jakoby shora, z iniciativy politické reprezentace a prostřednictvím administrativně-legislativních zásahů ústředních orgánů. Příčina je zřejmá. Ideologická schémata o automatickém řešení židovské otázky v lidově-demokratické společnosti se nanaplňovala.

Ideologie nezakládala ze své podstaty nutnost politického naplňování tohoto řešení, tj. nemohla se projevit v celkové praxi přístupu k židovským záležitostem jednotně a systematicky. Ideologie (ne)řešení židovské otázky zakládala rezignaci na potřebnost takového přístupu. Vymýcení problematických záležitostí spojených s židovským obyvatelstvem mělo zajistit jeho splnutí s okolní společností, tj. důsledná asimilace Židů. Lidově-demokratická představa řešení židovské otázky spočívala v neřešení židovské otázky.

presidenta republiky ze dne 19. června 1945, č. 16 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech] nadržovaly germanisaci nebo maďarisaci na území Československé republiky nebo se chovaly nepřátelsky k Československé republice nebo k českému nebo slovenskému národu, jakož i fyzických nebo právnických osob, které strpěly takovou činnost u osob spravujících jejich majetek nebo podnik.“ <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/1081945.html>

Srovnej dobový výklad a komentář ustanovení: **P r o c h á z k a**, Jan: *K otázce provinění podle konfiskačního dekretu č. 108*. In: Osidlování, roč. 1, č. 2 (10. 6. 1946), s. 27 – 31.

⁸¹⁴ Pokud příslušný úřad shledal takovou osobu pro její předválečnou činnost jako nepřátelskou republice, ustanovení dekretu dokonce předpokládalo její stíhání před lidovým soudnictvím. Tímto ustanovením odůvodnil varnsdorfský ONV své druhé rozhodnutí o konfiskaci bývalého majetku Emila Beera, neboť jeho první rozhodnutí odvolávající se na to, že Beer je Němec, nemohlo být uznáno (o tom více v textu práce). Zářijové pokyny MV ztotožnění osoby přihlášené k židovské národnosti s Němcem vylučovalo.

⁸¹⁵ Sám předseda vlády dostal po varnsdorfské stávce v této věci od sekretariátu předsedy vlády vyjádření, totiž že podle restitučního zákona byl varnsdorfský soud ve svém rozhodnutí vázán tím, zda uzná ONV Beera státně spolehlivým, což ale nelze zaměňovat za trpění pod persekuci. NA, Archiv ÚV KSČ, fond Gottwald 100/24, sv. 49, a.j. 872.

Výsledkem je neexistence centrální a koordinované židovské politiky, která by reálně a časem řešila problémy spojené s občanstvím Židů, restitucí jejich majetku a stupňované antisemitskými projevy.

Problematické skutečnosti se objevily v souvislosti s přeživšími Židy záhy po osvobození a na podzim roku 1945 dochází na Slovensku k antisemitským výbuchům. Zároveň praxe úřadů dokládá, že panuje malá ochota zohlednit osud Židů za války pro jejich případné vynětí z postupu proti Němcům, zrádcům a kolaborantům. Výsledkem je v obou případech poškození obrazu republiky. Československu je vytýkána neschopnost dostat jinak své dobré pověsti a demokratickým závazkům. Vláda a její předsednictvo nesou kritiku špatně. Zvláště proto se stává skutečností žádost řešit židovskou otázku, tj. jakoby proti plánu. To však znamenalo zformulovat takovou „židovskou politiku“, která by definitivní vyřešení židovských záležitostí urychlila a zajistila komplexně vedenými zásahy. Viliam Široký na topoľčanské schůzi vlády přítomné ujistil, že židovská otázka musí být řešena odvisle od současných politických zájmů, bez ohledu na reálný vztah k Židům ve společnosti:

„[...] neboť taková metoda by nebyla správná a neodpovídala by stavu věci. Politikové si musejí být vědomi své vlastní odpovědnosti a nemohou svalovat vinu na lid, který byl ponechán ve své nevědomosti a v němž předsudky byly již vlastně vypěstovány. Lid nic neslyšel o tzv. židovské otázce, nedošlo k vydání žádných zákonů, ani k veřejným výrokům odpovědných státníků na schůzích nebo v tisku, a proto musí se otázka tato vyřešit nejprve politicky.“⁸¹⁶

Široký tudíž upozornil přítomné na tradiční smýšlení o Židech napříč veřejností, totiž že existuje jako záporný vztah, něco co je tradiční a je již dáno, projevuje se předsudky. Náměstek vlády tudíž nelpěl na ideově korektním argumentu, že projevy antisemitismu jsou pozůstatky ideologie zavlečené mezi československou veřejnost nacisty. Lze to obrazně vyjádřit také tak, že Široký nalil přítomným čistého vína, když poukázal na nevědomost, s níž lidé smýšlejí o Židech, tj. připustil iluzornost přesvědčení o uvědomělém přístupu českého národa k Židům v intencích oficiálního výkladu židovské otázky. Široký tím vlastně zpochybnil, že Čechům je antisemitismus cizí a když už odsuzují Židy, činí tak pouze a spravedlivě kvůli jejich případné proněmecké a prokapitalistické orientaci.

Široký patrně přítomné ministry přesvědčil. Zápis z jednání vlády o protižidovských

⁸¹⁶ Zasedání vlády 2. října 1945. **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 26. Je příznačné, že se Široký ministrům svěřuje, že mu v Topoľčanech na NV vytýkali, že nedostali žádné instrukce ve věci židovské otázky, že nejsou zákony, v tisku se nic nepíše atd. Na návrh Širokého měla řešit „tzv. židovskou otázku“ Slovenská národní rada a mělo se vidět, zda slovenští funkcionáři sledují ve věci demokratickou linii.

výtržnostech na Slovensku dokládá konsensus nad politickou nutností upravit prakticky přístup k židovským záležitostem a urychlit tím vykořenění záporných jevů, které jsou s nimi spojeny. Reakce vlády a jejího předsednictva na projev protižidovských excesů a projevů na Slovensku je rázným vyjádřením snahy zbavit se jednou provždy nepopulárního problému. Bez ohledu na ideologii a smýšlení lidu tak má být učiněno politicky, to znamená přece jenom prakticky, tj. systémově a koordinovaně. Vláda se ke konci roku 1945 přiklonila v židovských záležitostech k pragmatickému morálně-politickému stanovisku.

Představa o řešení židovských záležitostí tímto způsobem se ukázala opět jako iluzorní. Úsilí o okamžité a plánovité vyřešení všech záležitostí spojených s židovským obyvatelstvem se projevilo pouze částečně a nejednoznačně. Citovaných šest bodů usnesení předsednictva vlády ze dne 14. prosince 1945 se ukázalo být příliš obecně a protichůdně formulováno, aby mohlo skutečně vést k celkově pozitivnímu řešení situace. Mnohá z usnesení pro svojí silovou povahu dojem efektivnosti pouze vzbuzují. Ve skutečnosti předsednictvo vlády nebylo schopné narýsovat dlouhodobou a systémově účinnou politiku, která by dala přístupu k židovským záležitostem jasný kurz.

Podobně nelze považovat zásah vlády a jejího předsednictva za nějaký obrat o sto osmdesát stupňů a plné opuštění dosavadních ideových schémat řešení židovské otázky. Naopak, jedním z neúspěchů zásahu politické reprezentace spočívala v nemožnosti stará schémata nahradit – politický zásah byl zdůvodněn pouze jako impulz, povzbuzení řešení židovské otázky, považované stále za jediný možný postoj k židovským záležitostem. Snaha formulovat rasovou persekuci jako formu politického odboje a ztotožnit rasově persekované s osvobozenými politickými vězni – jakoby s povzdechnutím, že když už to tedy musí z politických důvodů být – je jen jedním z důkazů. Proklamované úsilí vlády nedodalo alternativní duch pro přístup k židovským záležitostem, který by se projevil prakticky. Ani jedno z usnesení vlády a zákonných úprav nevyloučilo a nemohlo vyloučit zásadu přednosti politického prošetření a nahradit ji upřednostněním ohledu na válečné poškození přeživších Židů. Morálně-politické stanovisko představovalo zakonzervování dilematického stavu, kdy proti sobě nadále působí jak ohledy na těžké postavení přeživších Židů, tak neochota přistupovat k nim zvláštním způsobem.

Politický zásah do řešení židovské otázky přeci jen znamenal popření jedné z jejích dosud klíčových zásad – připustil akceptování a zohledňování zvláštní situaci osob židovského původu, způsobenou jejich válečným utrpením. Jinými slovy, potřeba politického zásahu k urychlení ideologického řešení židovské otázky paradoxně předpokládala praxi rozlišování těchto osob jako zástupců jedné skupiny, Židů, jejichž postavení se musí upravit

zvláštním způsobem. Tím je otevřen prostor k některým důležitým zásahům ve prospěch rasově pronásledovaných v praxi. Restituční zákon specifikuje možnost navrácení majetku takto poškozeným. Záříjové pokyny MV předpokládají zachování občanství těmto osobám, oběžníky MV je vylučují z odsunu Němců a postupu vůči nim. Zákon číslo 255/1947 Sb. je staví na roveň osvobozeným politickým vězňům. Nakonec je vstřícně postupováno též vůči židovským uprchlíkům.

Ústupek od oficiální ideologie v praxi ovšem ponechal politiku vůči Židům otevřenou protichůdnému působení revolučních a humanitárních sil. Jinými slovy, Široký nevědomky otevřel prostor pro dohadování, kam až a v jakých konkrétních záležitostech je možné brát ohledy na Židy, aby byly dodrženy ideologické zásady revolučního (politického) přístupu k jejich záležitostem. Již prosincové usnesení předsednictva vlády proto například rozhodne jednak o odsunu karpatských Židů do SSSR, jednak deklaruje vůli zachovat občanství německým Židům. Praktické naplnění těchto a jiných usnesení zůstává stejně ohroženo: v případě karpatských Židů se MV přes několik pokusů nikdy neodvážilo přistoupit k jejich úplné repatriaci do SSSR a zmírnění rozhodování o občanství německých Židů zůstávalo napadáno MV, které se na něm mělo spolupodílet. Pragmatický až cynický způsob, s kterým navrhuje vyřešit definitivně situaci karpatských Židů dr. Němec, je pochopitelným důsledkem tohoto stavu.

Přístup k židovským záležitostem předmětem politického boje

Přístup k židovským záležitostem se stává ve výše popsaném stavu snadno předmětem politického soupeření a představuje jednou z možná okrajových, ale živých front vnitropolitického soupeření o moc v poválečném Československu. V čem takové soupeření spočívalo? O tom již názorně na základě jednoho důležitého případu.

Jedno z usnesení PV ze 14. prosince 1945 mělo zasahnout politicky a domněle komplexním způsobem do řešení židovské otázky, totiž vyjasnit výklad občanství „*pokud jde o židy*“, a to tak, „*aby byla dána možnost jeho zachování*“.⁸¹⁷ Ministr vnitra Nosek se měl na vyjasnění podílet jako člen vládní komise, která měla toto řešení formulovat a představený rezortu, který měl normativní úpravu v této věci jako kompetentní úřad vydat a předat státní správě k praktickému výkonu. Přesto již v únoru 1946 projevil Nosek ve svém projevu před zástupci národních výborů v Brně v této práci již reflektovaný názor o tom,

⁸¹⁷ NA Praha, neinventarizované materiály ÚPV, usnesení 4. schůze PV dne 14. 12. 1945 (č. j. 1131/dův.-45). Usnesení 4. schůze PV ze dne 14. 12. 1945 - dodatky, 17. 12. 1945 (č. j. 1134/dův.-45). Srovnej: **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 13n.

že k německým Židům by mělo být postupováno stejně jako k německým kapitalistům obecně – na jejich záporném politickém a hospodářském působení před válkou dle Noska nic nemění ani jejich „*částečné*“ utrpení za války.

Předseda RŽNO Frischer o dva dny po tomto projevu řečníka dopisem upozornil, že svojí řečí dal národním výborům do rukou směrnice, které nemají oporu v zákoně a budí proto obavu ze zesílené konfiskační praxe - jak je s ní ostatně zkušenost právě především z Moravy.⁸¹⁸ O dva roky později se Frischer navíc ohlíží, že po tomto projevu se pozice mnohých Židů okamžitě zhoršila a zemí se dokonce „*valila protižidovská vlna*“. RŽNO dle Frischerova potřebovala půl roku, „*než jsme se jakž takž zotavili z rány, kterou nám [ministr Nosek – pozn. autora] zasadil*“.⁸¹⁹ Stanovisko předsedy RŽNO je jasné: ministr vnitra měl dát svým projevem jasný signál kompetentním orgánům a osobám, jak rozhodovat o občanství a restituci židovského majetku. To je vzhledem k postavení ministra vnitra jako představitele lidové samosprávy a za situace, kdy neexistoval koordinovaný přístup k židovským záležitostem zcela pochopitelné. Projev tudíž postačil jako chybějící směrnice k výkonu židovské politiky, vdechnul jí jakoby duch, který dosud postrádala.

Taková situace ovšem netrvala dlouho. Frischer, který hovoří o půlroční době, nezmiňuje, zda jí ukončilo vydání zářijových pokynů MV v září 1945, lze to však předpokládat. Zásady pokynů uznaly válečné utrpení a tíživou situaci Židů jako celku a legitimizovaly vstřícný postoj vůči těm, kteří jsou znevýhodnění v životě jinou než českou národností. To znamená, že pokyny určující zásady rozhodování o občanství (majetku) popřely to, co formuloval ve svém projevu Nosek v Brně a navíc tyto zásady právně kodifikovaly. Jak mohlo k takovému obratu dojít, navíc v rámci jednoho rezortu, zůstává blíže neobjasněno.

Předsedovi RŽNO Frischerovi se dle jeho záznamu měl svěřit o měsíc po vydání pokynů Jan Masaryk, že je to on, kdo „*měl v tom prsty*“.⁸²⁰ Přestože Frischerovo tvrzení nelze brát jako důkaz, rozvolněný a chaotický prostor, v němž se praktický přístup k židovským záležitostem naplňoval, Masarykův zásah nakonec nevyklučuje. Nabízí se též domněnka, že pravděpodobný autor pokynů, vedoucí oddělení (Z) MV,

⁸¹⁸ Archiv MV Praha, 425-231-3, dopis RŽNO Noskovi, 22. 2. 1946.

⁸¹⁹ „[...] jeden z pánů ministrů veřejně zaútočil na židy, že germanisovali už tím, že navštěvovali německé školy a německá divadla. [...] Pro nás však tato část jeho projevu byla skoro katastrofální. Postice mnohých židů se okamžitě zhoršila a celou zemí se valila protižidovská vlna. Ministr svou chybu napravil mužně a spravedlivě. Potřebovali jsme však půl roku, než jsme se jakž takž zotavili z rány, kterou nám zasadil.“ *Tragická příhoda*. In: Věstník, IX/8 (15. 4. 1947), s. 102.

⁸²⁰ Archiv MV Praha, 425-231-3, záznam Arnošta Frischerova o návštěvě Jana Masaryka vykonané dne 9. října 1946.

major Bedřich Pokorný, postupoval obdobně jako jeho kolega v případě židovských uprchlíků z Polska, Zdeněk Toman.⁸²¹ Toman tak činil patrně samostatně a z vlastní iniciativy, byl však otevřen intervencím jak židovských organizací, tak Masaryka – přestože svá rozhodnutí, pokud vůbec, předkládal zdůvodněná v oficiální řeči. Uvažovat o podobné paralele u Pokorného je možné, nelze ji však podepřít důkazy.

Zůstává faktem, že zářijové pokyny nesou Noskův podpis a ten je jako představený MV podepsat, tj. schválit, musel. Zápis z porady odboru (Z) MV týden po vydání pokynů vyjadřuje uspokojení nad jejich působením v praxi. Důležitá je poznámka, že její účastníci reflektovali kladný ohlas s jejich vydáním u veřejnosti.⁸²² MV však na to, že jeho zářijové pokyny opouští od dosavadní praxe, respektive zásady politického prošetřování osob židovského původu, však přece jenom bylo upozorněno: jedná se o již vzpomenuté námitky KPR. Prezidentská kancelář doporučuje pokyny odvolat, a to „v zájmu historické pravdy“, neboť v „případě konstatování, že persekuce nedává předpoklad k negativnímu posuzování případné germanisace, se opouští názor ministra vnitra vyjádřený 20. 2. 1946 na schůzi předsedů národních výborů v Brně“.⁸²³

MV reagovala na výtku KPR sice s plným souhlasem, doslova vyslovilo dík za „upozornění na nedopatření, jež se do textu vloudilo“,⁸²⁴ avšak bránilo se plným znovuvydáním upravených pokynů s odkazem na náročnost takového kroku, neboť by nebylo v „zájmu ekonomie pracovních sil“.⁸²⁵ To se nakonec ukázalo silnějším argumentem než „zájem historické pravdy“. KPR na vydání upravených pokynů nenaléhalo a MV k nim vydalo pouze doplnění prostřednictvím nařízení ze dne 14. listopadu 1946, podle něhož jsou z originálního textu pokynů vypuštěna slova „v době zvýšeného ohrožení republiky“, neboť „to svádí k nesprávnému názoru, že podporování iredenty před Mnichovem

⁸²¹ K osobě Bedřicha Pokorného viz: **D v o ř á k o v á**, Jiřina: *Bedřich Pokorný – vzestup a pád*. In: Sborník Archivu ministerstva vnitra (internetová verze), č. 2 (2004), s. 233 – 267.

http://www.mvcr.cz/ministerstvo/oabs/sbornik/2004/bedrich_pokorny.pdf

⁸²² Archiv MV Praha, 300-29-1. 83-86, zápis o poradě oddělení odboru Z dne 21. září 1946. Zápis se odkazuje ve věci kladného ohlasu na Svobodné noviny ze stejného dne.

⁸²³ Archiv KPR Praha, Řešení židovské otázky v Československu. Připomínka KPR k výnosu MV, 8. 10. 1946. Srovnej: **K a p l a n**, Karel – **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 59, pozn. 2.

⁸²⁴ Archiv KPR Praha, Řešení židovské otázky. Nařízení MV ze dne 14. 11. 1946 (č. Z/S-3559/94-22/10-1946).

⁸²⁵ „Výnos [zářijové pokyny MV . pozn. autora] byl rozeslán všem národním výborům, ministerstvům, bezpečnostním a jiným úřadům, což samo o sobě znamená značnou spotřebu materiálu, nemluvě ani o práci se stažením a novým pořízením výnosu spojené. Vedle toho však byl tento výnos opísaváním a jinakým způsobem rozšířen i mezi velké množství různých, nezjistitelných zájemců [...] od nichž nemůže být vyžadován prostě proto, že tyto osoby nejsou známy, čili účelu, který svou připomínkou sledujete, by v plné míře dosaženo nebylo. Konečně byl také otištěn v publikaci *Přehled předpisů o Němcích*“. Archiv KPR Praha, Řešení židovské otázky, MV pro KPR, 21. 12. 1946.

*osobami židovského původu germanizaci neznamenalo a je tím pardonováno“.*⁸²⁶ Zda byl Nosek seznámen se stanoviskem KPR a jak se případně postavil k otázce jejich odvolání či plného znovuvydání, to zůstane patrně navždy neprokazatelným. Ministr se každopádně vyjádřil k občanství osob židovského původu přesně rok po svém brněnském projevu, 20. února 1947. Na tiskové konferenci Nosek zmínil zásadu „*ponejvíce zachování*“ občanství německým Židům právě vzhledem k teroru, který na nich spáchali nacisty, a jak to konstatují „*všeobecné směrnice*“, tedy zářijové pokyny MV.⁸²⁷

KPR svými námitkami ztotožnila ideologický příkaz s domnělým smýšlením veřejnosti o osobách židovského původu. Odvoláním na Noskův projev uznala za správný takový přístup, který vycházel z předpojatého smýšlení o těchto osobách ve společnosti. Skutečnost, že se proti zářijovým pokynům ohradila KPR, by neměla překvapovat. Benešovu KPR je možné považovat za instituci, které ležela na srdci snaha o ideologický přístup k praktickým otázkám tak, aby odpovídal náladám ve společnosti. KPR se svým zásahem pravděpodobně snažila zabránit politizaci další z praktických otázek, neboť v nich usilovala ze své nadpolitické pozice o udržení jednotného postupu všech stran Národní fronty.

Morálně-politické ohledy k přeživším Židům zabránily prosazení takového přístupu k jejich záležitostem, který by určila lidová živelnost skryta ideologický hávem, obdobně, jak se stalo vzhledem k českým Němcům – pouze některé německé Židy by tak v nejlepším případě postihnul osud německých antifašistů. Pokud nebylo humanitární hledisko chápáno jako nutným oprávněný a neměnný katalyzátor veškerého přístupu k židovským záležitostem, zůstával tento přístup jakoby nepřírozeným a nedokonaným. Postoj k židovskému obyvatelstvu proto představoval otevřený prostor, ve kterém se musely promítnout širší politické zájmy jednotlivých stran soupeřících o moc. Jinými slovy, židovství se stalo politikem.

Noskův brněnský projev v únoru 1946 a jeho následky lze vnímat jako první a nerozvinutý příznak politizace židovských záležitostí. Nosek měl nedlouho před parlamentními volbami volit obsah svého brněnského projevu dle Frischera jako politický tah, jako „*zámyslný prostředek*“, kterých se dle předsedy RŽNO „*v politickém životě hojně používá*“.⁸²⁸ Jednoduše řečeno, ministr vnitra se svým projevem

⁸²⁶ Tamtéž, připomínka KPR k výnosu MV, 8. 10. 1946; nařízení MV ze dne 14. 11. 1946 (č. Z/S-3559/94-22/10-1946).

⁸²⁷ *Denní tisk referuje o projevu ministra vnitra předneseném na tiskové konferenci 20. 2. 1947.* In: Věstník, IX/6 (15. 3. 1947), s. 78.

⁸²⁸ *Tragická příhoda.* In: Věstník, IX/8 (15. 4. 1947), s. 102.

pokusil naklonit veřejné mínění. Svědčí o tom nejlépe skutečnost, že se odvážil ponechat stranou obvyklá ideologicky korektní schémata a své sdělení učinil prostřednictvím veřejnosti srozumitelných představ o Židech jako vykořisťující sortě Němců, jež je třeba vyřadit společně s nimi, bez ohledu na to, že snad „*trpěli částečně pod německým terorem, protože byli zavřeni jako Němci židovského původu*“.⁸²⁹ Nosek promluvil tak, jak očekával, že oslovení skutečně smýšlejí, a předpokládal, že získá jejich náklonnost, již jen třeba proto, že jejich postoj pojmenoval a jako oficiální osoba ospravedlnil, jakoby posvětil a zpětně v nich posílil to, co si myslí.

Nosek jednal populisticky proto, neboť musel stejně jako ostatní politici dobře vědět, že politický zásah do řešení židovských záležitostí, na který přistoupila vláda koncem roku 1945 a vůbec humanitární ohledy k Židům, odporují smýšlení široké veřejnosti či lépe řečeno, odpor vůči zdánlivě vstřícnému přístupu k Židům lze mezi lidmi lehce vyvolat. Nosek si nevzal k srdci výzvu svého stranického kolegy Širokého, který na topolčanské schůzi vlády přesvědčoval jej a ostatní členy vlády o tom, že je třeba vyřešit židovské záležitosti s dobrou vůlí a vymýtit antisemitismus politickým zásahem, jakoby shora. Veřejnost měla být zbavena svých předsudků o Židech silově, jeho přísným stíháním tak, jak se o to zasazoval například Jan Masaryk. Strany Národní fronty se koncem roku 1945 na politickém zásahu shodly, patrně v dosud čerstvém ideologickém souznění a spojení obavami o pověst republiky. Zároveň si však museli být čím dál více uvědomovat, že svým rozhodnutím, které se projevovalo více či méně vstřícným přístupem k přeživším Židům, ztrácejí kontakt s veřejností a potenciál k jejímu oslovení.

Jakékoliv skutečné či latentní veřejné mínění představovalo bezpochyby možnost politické mobilizace veřejnosti, podobně jako rozdmýchaly a živily politické strany zášť proti Němcům a odpor k velkému soukromému vlastnictví, k pánům. Co více, potlačení a nevyužití takového mínění znamenalo možné nebezpečí na sebe veřejnost rozhněvat. Politici často operují s argumentem, že pomáhat Židům není vhodné, neboť to vzbuzuje antisemitismus, to znamená, že to nechtěli být oni, kdo prosadí nepopulární krok. Národohospodářská komise ÚV KSČ v tomto ohledu reflektovala záporný dopad zářijových pokynů MV, který měl bránit zájmům komunistů na znárodnění a vyvolat protižidovské

⁸²⁹ Opět výstižně vystihuje drobné nuance takového přístupu, snad lze říci, na jeho lidové úrovni, ve svém budovatelském románu Václav Řezáč, a to stylizováním odpovědi uvědomělé komunistky Zdeny na dotaz místního správního komisaře, zda by jí snad bylo líto znárodnit tamní textilku arizovanou v této práci již známému Židu Püchlerovi, respektive jeho synovi: „*Ba ne, zasmála se. Já jsem přece celá ty, máma to alespoň říká pětkrát za den. Proč jenom majetek Němců, zrádců a kolaborantů? Jako by všichni buržousti nezrazovali. Já bych to chtěla mít jedním vrzem, aby se to zas nijak nezvrtlo.*“ **Ř e z á č**, Václav: *Nástup*, s. 169. Bez dalších narážek na židovský původ kapitalistů.

nálady na veřejnosti.⁸³⁰ V tomto ohledu vstupuje do hry závažná skutečnost – představa a přesvědčení, že politický zásah ve prospěch přeživších Židů je vynucen zvnějšku, nátlakem, tj. s ohledem na západní spojence a židovské organizace.

Dříve popsaná schémata smýšlení o Židech dokazují, že protižidovské předsudky nepředstavují ani tak statické a izolované obrazy, ale jsou spíše neustále asociovány a aktualizovány v předpojaté myšlení. Patrně nejživějším projevem předpojatosti vůči Židům přetrvával po válce odpor vůči jejich zdánlivému protežování na úkor veřejnosti. Každý politický zásah ve prospěch přeživších Židů mohl být tudíž shledán jako záporný a lidé se tázat, kdo jej umožnil a proč. Prohloubená předpojatost mohla být navíc gradována tím, že možnost takového tázání byla v představách dotčených ztížena jakoby politickou korektností ke všemu židovskému. Jakékoliv židovské téma se stalo v tisku vůbec nepopulárním a nepříjemným tématem. Nutnost vyjádřit se věci přístupu k židovským záležitostem v oficiální terminologii vyžadovalo skutečně značnou ideologickou uvědomělost či znalost revolučního jazyka. To přirozeně vedlo u některých jedinců k ukřivděnosti a přesvědčení, že je jim bráněno domácími a zahraničními médii říci, co si skutečně myslí, respektive poukázat na to, jak se věci skutečně mají, co je pravda: „*Židovi jak se šlápne na prst tak se rozeře všechny světový tisk*“, jak to lidovým způsobem vyjádří anonym.⁸³¹ Mechanismus rozhořčení nad nemožností vyjádřit svůj názor, neboť hrozí dotyčnému obvinění z protižidovského smýšlení, antisemitismu, uzavírá a stvrzuje zpětně přesvědčení o protěžování Židů. Obvinění z antisemitismu může být vnímáno jako umělý a účelový prostředek. Již v prvních chvílích po skončení války se začínají objevovat tvrzení, že Židé přehánějí své utrpení za války a zásluhy v boji za osvobození republiky, aby zneužili soucit a výhody odbojářů k získání výhodných zaměstnání a majetku.⁸³²

Dobrovolní či nedobrovolní architekti dosavadní „židovské“ politiky či spíše

⁸³⁰ „*Pokud jde o majetky židů, opírají se reakční živly o výše zmíněný výnos min. vnitra [zářijové pokyny MV – pozn. autora], který by nebyl tak závadným, kdyby se ho právě nepoužívalo k prosazování bezdůvodných restitucí. Tento výnos byl na podzim r. 1946 příčinou ostrých protestů osazenstva v mnohých závodech, zejména ve východních a severovýchodních Čechách, odkud jsme obdrželi celou řadu protestních resolucí.*“ Návrh „*řešení konfiskace podniků pod národní správou a restituce konfiskátů*“, zaslaný Gottwaldovi, patrně NHK ÚV KSČ, 14. 1. 1947. NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/1, sv. 180, a.j. 1 124. Ve skutečnosti se ve vzpomenutých rezolucích vyskytují výtky proti restitučnímu zákonu, nikoliv však zářijovým pokynům ze dne 13. září 1946 - až na jeden nekomentovaný případ z pěti. Srovnej „*resoluce pro doplnění předpisů o konfiskačním a restitučním řízení*“, organizovaně zasílané závodními rady 12 politických okresů královéhradeckého kraje ÚV KSČ. NA Praha, Archiv ÚV KSČ, sv. 6, a.j. 47.

⁸³¹ Archiv MV Praha, 11 445. Protižidovský článek z února 1946, Zahrádka u Plzně.

⁸³² Typickým způsobem to vyjadřuje štábní kapitán Šimečka ve svém „*Příspěvku k židovské otázce*“, zaslané KPR a datované dnem 24. 11. 1945: „*Politici vězňové jsou právem privilegovanou vrstvou národa. Že ale židé si nadiktovali zákon, dle něhož jsou postaveni na roveň politickým vězňům, to je svrchovaná urážka těchto! Z tohoto titulu pobírají samé výhody, které jim tedy absolutně nepřísluší*“. Archiv KPR Praha, Řešení židovské otázky v Československu.

nepolitiky si museli být vědomi všech tří skutečností. Vymezení vůči antisemitismu jako fašismu je důležitým a nezpochybnitelným legitimizačním prostředkem. Humanitárně-politické ohledy na přeživší židovské obyvatelstvo neodpovídají mobilizačnímu potencionálu radikalizované veřejnosti. Konečně, prosazení údajné vstřícnosti k Židům s ohledem na cizí zájmy a v rozporu se zdánlivě opravdovým smýšlením o nich představuje politikum, boj o argument o citovém vydírání opoziční stranou. Přesné promítnutí veřejného mínění do politiky nelze ve státě, ve kterém je toto mínění čím dál více svazováno totalitárním ovzduším a praktikami nelze přeceňovat. Rekonstrukce varnsdorfských událostí však dokládá, že přístup k židovským záležitostem se skutečně mohl v konkrétních společensko-politických situacích dočkat ze strany veřejnosti odezvy.

Komunisté a židovské záležitosti

Problematické skutečnosti v přístupu k židovským záležitostem museli jako zvláště nepřívznivé pociťovat komunisté. Nejen proto, že jej nemohli jako Nosek v Brně populisticky využít a usměrňovat jako jeden z mocenských potenciálů. Je důležité si připomenout, že vyšší účast osob židovského původu v řadách komunistické strany představovala tradiční argument stran inklinujících k pravici a nacionalismu.⁸³³ V nejhrubší formě, komunistické hnutí mohlo být denunciováno jako nástroj Židů, kteří využívají komunizace země k promyšlenému obnovování a získávání výsad na úkor většiny. Jinými slovy, v české poválečné realitě mohli být komunisté nahlíženi jako ti, kteří jsou nebo se mezi ně infiltrovali Židé, aby využili nabízejících se mocenských konstelací k protěžování svých lidí.

⁸³³ Kromě Rudolfa Slánského a Otto Šlinga, tajemníka KSČ a oblastního sekretáře KSČ v Brně, z nichž si druhý změnil své německy, respektive židovsky znějící příjmení Schleisinger, vysoké posty ve straně zastával také Bedřich Geminder, Bedřich Hájek (Karpeles), vedoucí kádrového oddělení ÚV. Nejstaršími obviněným v procesu se Slánským se stal zahraničněpolitický komentátor a redaktor Rudého Práva André Simon (Otto Katz). Mnoho komunistů židovského původu zastávalo vysoké funkce v MZV, například Eugen Klínger, vedoucí tiskového oddělení, dále Vavro Hajdu a Arthur London, zástupce ministra tamtéž. Na velvyslaneckém postu pracoval bratr Rudolfa Slánského Richard, podobně jako Pavel Kavan v Londýně. Důležitou funkci na MZV držel a prvním velvyslancem v Izraeli se stal Eduard Goldstücker. Funkci zástupce ministra zahraničního obchodu vykonával Evžen Löbl a Rudolf Margolius, na ministerstvu financí byl činný Otto Šling. Některé funkce zastávali komunisté židovského původu v bezpečnostních silách. Velmi významnou pozici na ministerstvu vnitra zastával Zdeněk Toman. Jednu z nejvýznamnějších funkcí ve zpravodajské službě ministerstva obrany zastával nechvalně proslulým způsobem Bedřich Reicin (Fridrich Reitzinger). Pro obvinění ze sionismu měli být stíháni i další židovští funkcionáři nižších funkcí v aparátu KSČ a v krajích, jako například Moše Eliáš Landa, krajský tajemník ÚV KSČ v Ústí nad Labem. Pronásledování unikl pracovník agitacíního a propagandistického oddělení ÚV KSČ Pavel Reinman, německý Žid, o němž jeho tehdejší nadřízený, taktéž židovského původu, vedoucí oddělení Arnošt Kolman, hovoří jako o „*sudetském Židu*“ Polim, který se nikdy neměl pořádně naučit česky. Pracovníkem odboru propagandy byl též Felix Oliva (Kohn). Řady v kulturní oblasti činných Židů komunistů rozšiřoval Erich Kolár, tajemník Syndikátů českých spisovatelů a především Gustav Bareš (Breitenfeld), představený kulturně-propagančního oddělení ÚV KSČ. Srovnej: **S l a p n i c k a**, Harry: *Zur Stellung der Juden in KPČ*. In: Osteuropa, 19 (1969), s. 374. Archiv Jad Vašem v Jeruzalémě, 0.59/51, výpověď Moše Eliáš Landy, 1971. **K o l m a n**, Arnošt: *Zaslepená generace. Paměti starého bolševika*. Brno 2005, s. 228.

Postavení členů židovského původu v KSČ a jeho dopad na stranickou politiku by si jistě zasloužila větší pozornost.⁸³⁴

V této práci je nutné se spokojit s opatrnou tezí, že spojení komunistické strany s židovstvím nemělo v českých zemích po skončení války hlubší kořeny. Předpoklad o židokomunismu musel být přinejmenším oslaben značnou popularitou KSČ a socialistickou rétorikou obecně. Podobný projev by jistě znamenal automaticky diskreditaci dotyčného z přijetí fašistické propagandy. Žádný pramen o dobových schématech protižidovských předpokladů užitých v této práci, až na jeden jediný, spojení komunismu a židovství nedokládá.⁸³⁵ Skutečnost, že nekomunistické strany ve varnsdorfském okrese líčí v jednom ze svých prohlášení komunisty jako Beerova ochránce, nelze za předpokladé v tomto smyslu považovat, protože chybí doplňující důkazy.⁸³⁶

Naopak, výhradné přisuzování antisemitismu fašismu spojování komunistů s jejich případným židovským původem nepřipouští jako přímo nepřátelský projev a například je zdůrazňováno, že strůjci polských pogromů se rekrutovali z řad protikomunistické opozice v Polsku. Mírnější stav v této věci v českých zemích naznačí srovnání s ostatními východoevropskými zeměmi, kde byl podstatně otevřenější antisemitismus širokých a spíše venkovských vrstev vázán na silný odpor vůči jejich stalinizaci.⁸³⁷ Ostatně, pro zdůraznění vlastních spravedlivých ideologických pozic nepovažuje za problematické se přihlásit k vyšší účasti Židů v KSČ ministr zemědělství Ďuriš na topolčanské schůzi vlády, kdy dle jejího zápisu ministr:

„[...] zdůrazňuje, že komunistická strana byla vždy svými nepřáteli a odpůrci označována za židobolševickou stranu. Byla a je bojovnicí za úplnou rovnoprávnost občanů bez rozdílů náboženství a ras. Dnes se útočí proti židům, zítra proti komunistům. Pak to bude útok na

⁸³⁴ Jedinou studií, která se této problematice věnuje, a to pro období první republiky, je diplomová práce: **S t r o b a c h**, Vítek: *Zamyšlení nad „rudou asimilací“ českých Židů*. Diplomová práce, FF UK. Praha 2007. V obecné rovině srovnaj klasickou práci k problematice: **W i s t r i c h**, Robert S.: *Revolutionary Jews from Marx to Trotsky*. London 1976.

⁸³⁵ Archiv MV Praha, 11 445. Protižidovský článek z února 1946, Zahrádka u Plzně.

⁸³⁶ „Proč tedy bylo dělnictvo hnáno do ulic, proč příslušníci komunistické strany ve Varnsdorfu porušovali právní řád a proč jsou napadáni příslušníci ostatních stran, kteří rozhodovali na podkladě zákonů a nařízení, na podkladě dekretu presidenta republiky a v plném vědomí svého slibu, který skládali, že budou šetřit zákonů a nařízení Československé republiky [...] Tvrdíme, že zástupci KSČ nejenom nevysvětlili svým příslušníkům obsah žádosti pana Beera a doklady, kterými svou žádost o restituci majetku podepřel, ale že ani členové ONV za stranu KSČ tyto doklady neznají a nemohou mít o ně zájem, protože jejich rozhodnutí bylo diktováno sekretariátem KSČ. Budou-li spisy týkající se případu Beer zveřejněny a podle platných předpisů řádně zhodnoceny, nebojíme se kritiky občanů pro svůj postup při hlasování o restituci.“ „Všemu občanstvu okresu varnsdorfskému“, leták okresního sekretariátu národních socialistů, sociálních demokratů a lidovců ve Varnsdorfu, patrně březen 1947. Kol. autorů: *Varnsdorf, město průmyslu a zahrada*, s. 340.

⁸³⁷ Činnost Židů komunistů ve státech východní Evropy po skončení války viz: **M u l l e r**, J. Z.: *Komunismus, antisemitismus a Židé*. In: *Střední Evropa*, č. 28, roč. 8. (1993), s. 41 - 56. Viz též: **G e r r i t s**, André: *Antisemitism and Anti-Communism: The myth of judeo-Communism in Eastern Europe*. In: *East European Jewish Affairs*. vol. 25, no. 1 (1995), s. 52 - 72.

*republiku a proti Sovětskému svazu.*⁸³⁸

Stopy prevence však přeci jenom existují, totiž přesvědčení, že větší koncentrace funkcionářů židovského původu by byla v jednom místě nepatřičná. Rudolf Slánský měl někdy v letech bezprostředně po válce vycítit, že přítomnost několika Židů ve straně vzbuzuje zápornou pozornost, a sám bránil jejich dalšímu přijímání.⁸³⁹ Dalším důkazem, že při nejmenším v představách politické reprezentace přetrvával obraz o vzájemném protěžoví Židů až na spiklenecké bázi, je sama skutečnost, že je to právě Slánský, kdo bude pět let po válce obviněn z toho, že Židům, respektive sionistům otevřel dveře na významné pozice v KSČ a státním aparátu. Ideji o záměrném a konspiračním působení Židů v mocenských strukturách v letech 1945 - 1950 využije užší vedení KSČ pro získání veřejného mínění v politickém tažení proti Rudolfu Slánskému.

Je tudíž pravděpodobné, že již bezprostředně po válce musí jak Slánský, tak ostatní komunistické špičky sdílet blíže neurčitelný obraz o předpojatosti vůči Židům veřejností (nakonec tedy sama sebe) v tomto směru. Jak se stali komunisté židovského původu sami hledanými agenty židovského spiknutí, bude nastíněno později na odpovídajícím místě. Nyní lze alespoň škodolibě poznamenat, že Slánskému preventivní kroky nepomohly – naopak, snaha o rozptýl židovských funkcionářů KSČ a jejich snaha distancovat se od domnělé židovské mentality představovala ve světle argumentace o spiknutí obzvláště vychytralý tah, totiž snahu zajistit sionistickou špionážní síť před odhalením.

Židovské záležitosti jako politikum - o čem svědčí případ Varnsdorf

Varnsdorfské události upřesňují, proč komunisté neměli při prosazování svých cílů zájem na zmírnění přístupu k přeživším Židům a jakým způsobem vzhledem k této skutečnosti uzpůsobili jejich naplnění. Varnsdorf, přestože zůstává jen příkladem a je nutné vzít v potaz zdejší zvláštnosti, ukázkově dokládá, jak humanitárně-politické ohledy bránily rozvinout plně boj proti židovskému restituentovi jako asociální osobě a Němci. Beer nemohl být ze zákona napaden jako Němec a varnsdorfský ONV mu musel vydat osvědčení o zachování státního občanství – nařizovaly to zářijové pokyny MV. Místní komunisté si nemohli jednoduše dovolit Beera vyhnat a zabavit jeho majetek jako německý. Komunisté museli iniciovat takovou kampaň, která by věrohodně dokázala,

⁸³⁸ Ze zápisu 62. schůze vlády, která jednala v bodě V o projevech antisemitismu na Slovensku, 2. 10. 1945.

K a p l a n, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 24.

⁸³⁹ **K a p l a n**, Karel - **K o s a t í k**, Pavel: *Gottwaldovi muži*. Praha – Litomyšl 2004, s. 57. Slánský je též autorem výroku, že „*dva židy v hlavních funkcích by st rana nikdy neunesla*.“ Slánský tak měl prohlásit v souvislosti s obavou Novotného, že bude nahrazen ve své pražské funkci Šlingem.

že Beer před válkou alespoň místním Němcům napomáhal a jednal hrubě se svými dělníky. Nejen to.

V duchu hesla nejlepší obrana je útok, komunisté napadli jako postup rozcházející se s vůlí lidu a revolučními požadavky veškeré kroky, které měly Beerov i v jeho úsilí o znovuzískání továrny pomoci. Rozhodnutí okresního soudce o prozatímním předání továrny restituentovi je označeno za dogmatické následování starého právního řádu, Beerův advokát se stává chytrým advokátem, využívají šikovně známosti na vyšších místech, zvláště na ministerstvu spravedlnosti nenáviděného národního socialisty Prokopa Drtiny, samotný Beer se dočká narážek i svědeckého obvinění z podplácení jak kompetentních míst, tak dělníků. Paralelně s tím, jak je gradován národnostně a sociálně záporný obraz restituenta, je vytlačován jako relevantní jeho židovský původ. Tento původ je v případě Emila Beera komunistickým tiskem ignorován jako něco nepodstatného a nemajícího s jádrem sporu nic společného. Účel? Zabránění diskuse o skutečnostech, které by mohly odvést pozornost od politické denunziace restituenta a zpochybnit její linii: tím je možné obejít jako reálné například to, že Beer musel továrnu prodat pod cenou pod tlakem nacistů, a naopak tvrdit, že tak učinil za adekvátní odměnu pro své styky s varnsdorfskou německou elitou.⁸⁴⁰

Ignorování „židovského faktoru“ komunisty není pouze mechanickým popíráním toho, že židovský původ restituenta nemá žádný význam na jeho spravedlivém rozsouzení jeho případu. Komunisté prokázali tendenci nepřipouštět židovství jako relevantní skutečnost jakoby aktivním způsobem, útočným způsobem. Předně, ohledy na židovský původ bývalého továrníka jsou omlouvány jako vnucené, něco s čím nemá vedení KSČ nic společného a pokud k nim došlo na celostátní úrovni, stalo se tak pro obavy z obvinění z protižidovského jednání politickou opozicí a v zahraničí. Příkladnou je v tomto ohledu odpověď doktorky Palečkové z MV varnsdorfským odborářům, proč její rezort připustil, aby bylo Beerovi vydáno na podzim 1946 s konečnou platností občanství. Palečková se odvolala nikoliv na vznešené zásady zohlednit rozsah židovské tragédie za války v zářijových pokynech, nýbrž rozhodnutí brání jako něco, co na MV udělat museli, neboť „*je nám na mezinárodním fóru vytýkáno, že pokračujem v nacistické politice proti osobám židovského původu*“.⁸⁴¹

Zájem vymezit se vůči nechtěným morálně-politické ohledům v přístupu k židovským

⁸⁴⁰ Vládní komise, která varnsdorfské události prošetřovala, přejímá tradiční alibistické poukázání, že přítomnost antisemitských nálad v místě vyloučuje již to, že ve Varnsdorfu působí dva majitelé továren židovského původu, s nimiž veřejnost nemá problém: „*Důkazem, že nelze mluvit o antisemitském hnutí, je okolnost, že ve Varnsdorfu jsou dva majitelé továren židovského náboženského vyznání, se kterými dělnictvo závodů klidně spolupracuje*“.
Archiv MV Praha, 304-291-13, posudek vládní komise o událostech ve Varnsdorfu, příloha číslo 4, s. 6.

⁸⁴¹ Archiv MV Praha, 304-291-13, č.j. 290/47, schůze okresní odborové rady, 28. 2. 1947 (Varnsdorf).

záležitostí jejich označením jako cizího nátlaku umožnilo komunistům se od nich výhodně distancovat. Co více, komunisté se této teze chytli a vymezili vůči ní vlastní, tradičně dialekticky vystavěný postoj. Podstata tohoto postoje spočívala ve tvrzení, že zatímco komunisté lpí na idejích dohodnutých pro přístup k židovským záležitostem v obnovené republice, existují naopak ti, kteří mají zájem společenskou smlouvu porušovat pro vlastní zájmy. Zatímco komunisté nehodlají přistupovat k přeživším Židům zvláštním způsobem, neboť to odporuje rovnoprávnosti všech občanů bez ohledu na jejich původ, tj. nesouhlasí s protěžováním Židů, jejich političtí oponenti prosazují tento přístup ze soukromých důvodů a bez ohledu na celek k realizaci vlastních cílů. Komunisté se tímto postojem bravurně vyvázali ze spojení se vstřícným způsobem v židovských záležitostech a zároveň se opevnili proti případnému obvinění z protižidovského jednání.

Za prvé, lpění na idejovém postoji k židovskému obyvatelstvu vylučovalo jejich obvinění z antisemitismu. Nepřistupovat k tomuto obyvatelstvu znamená nerozeznávat osoby na základě jejich židovského původu, což ve stále jasném světle nacistických rasových zákonů automaticky postačuje vyloučit obvinění z protižidovského jednání. Za druhé, tento postoj umožňuje napadnout všechny, kteří jakýmkoliv způsobem osoby podle jejich židovského původu rozlišují, mohou být obviněni z postoje, který nemá v českých poměrech opodstatnění. Konečně, všichni, kdo zohledňují jakýmkoliv způsobem původ přeživších Židů, mohou být obviněni, ne když rovnou z fašismu, tak z nátlakového jednání k prosazení svých zájmů.

Protokoly výpovědí svědků varnsdorfské stávky před vyšetřujícími komisemi dokládají jejich neochotu vracet se ke svým dřívějším méně oficiálním výpovědím, ve kterých připouštějí projevy protižidovského antagonismu během stávky. Hovořit o antisemitismu se po varnsdorfské stávce stalo před zástupci ústředních úřadů, kteří přijeli vyšetřovat události z hlavního města, do značné míry tabu. Svědci, kteří jsou v tomto ohledu osloveni a na jejichž výpovědích formulovala svůj protest pražská židovská obec a RŽNO, nejsou ve svých odpovědích většinou přímí, vyhýbají se konkrétním obviněním a sami snižují jejich věrohodnost. Lze si domyslet, že svědci si uvědomovali židovské záležitosti obecně jako něco, o čem se nemluví, co by znamenalo obvinít představitele systému z něčeho, co vylučují a nepřipouští, něčeho, co nechtějí slyšet.⁸⁴²

Obavy varnsdorfských svědků měly své opodstatnění. Zdánlivě paradoxní „obvinění pro obvinění“ (z antisemitismu) komunisté využívali jako praktický nástroj k popření

⁸⁴² **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 69 – 71.

argumentů svých odpůrců. Poukázání na „židovský faktor“ toho kterého případu představuje hrozbu, že jeho autor bude obviněn ze záměrně nepřátelského jednání, a to nejen proti komunistické straně. Ten, který se rozhodl o protižidovském jednání promluvit, se musel připravit na možnost své denunce jako někoho, kdo připomíná něco, co již nemá opodstatnění. Promluvit znamenalo stát se podezřelým ze zastávání přesvědčení odporujícím idejím vládního programu osvobozené republiky.

Zjednodušeně řečeno, hovořit o židovství představovalo všechna rizika spojená s obviněním z reakčního postoje: zastávání fašistické ideologie, politický záměr poškodit a sabotovat směřování společnosti k socialismu, účelové zdiskreditování vývoje v republice na Západě, jednání proti vůli lidu atp. V místech jako Varnsdorf, ve kterém volila KSČ polovina obyvatel a kde dokázali místní komunisté s odboráři shromáždit na deset tisíc lidí, mohla mít taková rizika reálnou podobu a praktické důsledky již rok před únorovým převrácením roku 1948. Nakonec, místní nekomunistické strany neprotestovaly po stávce proti bránění restituce, ale pro „teror“, který měli komunisté ve městě vyvolat k uplatnění svých zájmů.

Připomínání antisemitismu či obvinění z něj komunisté povyšují na nepřátelský akt proti republice. Tento akt má být dle nich spočívat ve snaze vnitropolitické opozice diskreditovat KSČ jako jedinou alternativu směřování země k socialismu. Nepřátelé měli líčit tuzemské poměry či praktiky komunistů jako protižidovské v domácích a zahraničních médiích. Na nekomunistická média údajně připadlo vyvolat odpor domácí a zahraniční veřejnosti proti lidovědemokratické republice a jejím idejím, respektive jejich jedinému pravověrnému garantu, komunistické straně.

Argumentační kruh se uzavírá. Uměle vyvolávané zprávy o protižidovských projevech a postupu vůči přeživším osobám židovského původu jsou odpovědí, proč museli a musejí komunisté ustupovat od revolučních zásad, tj. brát jakoby dosud ohledy na osoby židovského původu a potvrdit tak třeba občanství lidem jako je Beer. Podezřivé přesvědčení komunistů, že jakýkoliv spravedlivý zásah proti těmto osobám bude vydáván a zneužit jako protižidovský, jsou důvodem, proč komunisté nebyli dosud schopni některé z nich postihnout jako všechny ostatní, které se politicky provinily proti národu a pracujícím.⁸⁴³

⁸⁴³ Již od osvobození se objevují názory, že tento tlak není pouze vrozeným židovským chytráctvím, nýbrž je za ním nutné vidět politiku. Dr. Bondy navrhuje KPR ve svém memorandu v říjnu 1945 zrušení židovské národnosti; argumentuje: „Vedení tohoto státu opravdu nepotřebuje prokazovat mezinárodní veřejnosti svou dobrou vůli v otázkách židovských. Přes to však jest možné, že ze zahraničí se ozvou ojedinelé hlasy proti navrhovanému řešení. Důvodem pro to by však mohla býti buď neinformovanost, nebo reakce. Proti neinformovanosti lze čelit informováním, reakci jest pak třeba potírati vždy a všude.“ Archiv KPR Praha, Řešení židovské otázky v Československu.

Spravedlivé je též doplnit, že existují doklady o shovívavém přístupu k přeživším Židům, též k Emilu Beerovi, ze strany komunistů ze sympatií k jejich osudu za války. Avšak i tato skutečnost je politicky zmanipulována, totiž je vysvětlena jako záměrné zneužití těchto sympatií osobami židovského původu pro uplatnění svých soukromých cílů.

Na to, že varnsdorfské události budou mít záporný vliv na pověst země na Západě poukazuje s odkazem na referování anglického, amerického a dokonce německého rozhlasu usnesení zástupců nekomunistických stran okresu Varnsdorf ze dne 6. března 1947, neboť dle něj „byly komentovány jako rasistické hnutí, což jistě nemůže přispěti k dobrému nazírání ciziny na poměry v republice“.⁸⁴⁴ Usnesení lze považovat za konstatování toho, jak se věci skutečně mají, sotva v tom nacházet politický účel očernit republiku a komunisty jako celek. Komunisté přesto reagovali podrážděně. Klement Gottwald se měl nad domnělým zneužíváním tisku k politickému nátlaku v případě Varnsdorf osobně rozhořčit. Stalo se to tehdy, když se na něj zástupci RŽNO obrátili s žádostí o přijetí ve věci případu. Podle tajemníka RŽNO Wehleho se předseda vlády k setkání neměl, ale prudce reagoval na urgování žádosti, jak mu ji předložil sekretariát ÚV KSČ, totiž:

„[...] že zástupce [RŽNO – pozn. autora] žádal, aby předseda vlády byl důrazně upozorněn, že nebudou-li přijati, použijí všech možných jiných cest, zejména tisku a mezinárodní veřejnosti, aby upozornili na antisemitský postup orgánů v ČS.“⁸⁴⁵

Gottwald delegaci RŽNO skutečně přijal, ale jak vzpomíná její člen, Wehle, předseda vlády se ohradil, že se nenechá vydírat hrozbami použití zahraničního tisku proti jeho osobě. Podle Wehleho mu bylo vysvětleno, že tak RŽNO učinit nikdy nezamýšlela, avšak jejich rozhovor se již nesl v chladném a věcném tónu.⁸⁴⁶ Gottwald měl ostatně v záležitosti připraveny, patrně od některého z oddělení ÚV KSČ, informace převzaté z usnesení nekomunistických stran, totiž že o varnsdorfských událostech referoval anglický, americký a dokonce i německý rozhlas a tyto události „byly komentovány jako rasistické hnutí, což jistě nemůže přispěti k dobrému nazírání ciziny na poměry v republice“.⁸⁴⁷

Lze předpokládat, že podobně přejaté či rovnou desinterpretované informace posilňovaly napříč politickou reprezentací obraz o účelném zatahování vnitřních věcí před veřejné mínění na Západě – a dokonce v Německu, které vnímalo židovské záležitosti obzvlášť citlivě. Zpráva libereckého bezpečnostní referenta „ve věci příznaků vzrůstajícího

⁸⁴⁴ NA Praha, archiv ÚV KSČ, fond Gottwald 100/24, sv. 69, aj. 989, usnesení zástupců národně socialistické, sociálně demokratické a lidové strany v okrese Varnsdorf ze dne 6. 3. 1947.

⁸⁴⁵ NA Praha, archiv ÚV KSČ, fond Gottwald 100/24, sv. 49, a.j. 872.

⁸⁴⁶ **W e h l e**, Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia 1945 – 1948*, s. 522 a 523.

⁸⁴⁷ NA Praha, archiv ÚV KSČ, fond Gottwald 100/24, sv. 69, aj. 989.

antisemitismu v českém pohraničí“ z konce roku 1946, která se patrně dostala přímo do rukou Gottwalda, naznačuje, že s tezí o politickém zneužívání antisemitismu byly seznámeny nižší patra bezpečnostního a správního aparátu a jako takovou je přejímaly již automaticky, jakoby říkaly již jen to, co předpokládaly, že druzí chtějí slyšet. Alespoň vzpomenuť bezpečnostní referent se domnívá, že „*vzhledem k politickému významu antisemitismu, lze míti za to, že reakce použije tohoto prostředku k tomu, zdiskreditovat dnešní režim na západě, kde na tyto otázky je velmi citlivě reagováno*“.⁸⁴⁸

Příkladem způsobem se vymezila vůči vstřícnému přístupu k židovským záležitostem jednotná odborová organizace („Ústřední rada odborů“, ÚRO) v ohrazení proti varnsdorfskému protestu židovské obce v Praze a RŽNO. Odboráři ve svém prohlášení v deníku Práce ze dne 15. března 1947 vymezili svojí organizaci jako subjekt usilující o vykořenění „*zbytků antisemitismu*“, neboť jde o „*přežitek staré reakcionářské a fašistické výchovy*“. Následuje však kritika činnosti RŽNO, neboť tato podle nich vychází z nesprávné zásady, totiž: „*Neobhajuje zájem příslušníků židovského vyznání, ale staví se plně na stanovisko obhajoby soukromých zájmů podnikatele*“.⁸⁴⁹ Spojením činnosti RŽNO spočívající v mnohostranné pomoci přeživším Židům (politika rehabilitace) se soukromě-vlastnickou ideologií jsou představitelé RŽNO obviněni z protěžování cizonárodních kapitalistů. Vyjádření deníku Práce pokračuje výzvou a varováním osobám židovského původu, tedy ideologicky správně, „*příslušníkům židovského vyznání*“:

„*Kdyby chtěla Česká obec židovská na této cestě [politiky všestranné rehabilitace přeživších Židů – pozn. autora] pokračovat, byla by to, podle našeho názoru, nejtěžší chyba, které by se mohla dopustit. Ponecháváme všem příslušníkům židovského vyznání na posouzení, zda souhlasí, aby se zařazovali jejich představitelé do řad odpůrců jednotného odborového hnutí.*“⁸⁵⁰

Tajemník RŽNO Wehle s odstupem let vzpomíná, že pokud se schůze s Gottwaldem odehrála v nevlídném duchu, návštěva Zápotockého musela být přímo zážitkem rozčilujícím.

⁸⁴⁸ NA Praha, archiv ÚV KSČ, fond Gottwald 100/24, sv. 49, a.j. 872, 19 a 20, hlášení pro MV a ZNV ve věci příznaků vzrůstajícího antisemitismu v českém pohraničí, příklad z Liberce, Varnsdorfu a Rumburku, 14. 12. 1946 (zn. A-UU, OZ-U 359).

⁸⁴⁹ *Naše zprávy*. In: Věstník, IX/7 (1. 4. 1947), s. 95. *ÚRO a Česká obec židovská, prohlášení po schůzi ÚRO dne 14. 3. 1947*. Práce (15. 3. 1947). Viz též: *Představenstvo ÚRO jednalo o stávkách*. In: Věstník ROH, roč. I, č. 11-12 (21. 3. 1947), s. 1.

⁸⁵⁰ RŽNO odpověděla na prohlášení ÚRO následovně: „*Prohlášení ÚRO může vyvolati dojem, jako by Rada nehájila zájmy svých židovských příslušníků...*“, ale že chrání podnikatele a staví se do řad odpůrců odborů. To považovala RŽNO za zkresení, neboť tato měla protestovat toliko proto, že „*žid přišel o majetek, který mu měl být dávno vrácen a to pod různými záminkami, přičemž nálada byla proti němu vyvolána nesprávným vyličením případu a vyvrcholila v protižidovských projevech. Rada s povděkem kvituje prohlášení ÚRO, že se bude snažit likvidovat ant. a ras. předsudky*“. *Rada židovských náboženských obcí odpovídá ÚRO*. In: Věstník, IX/7 (1. 4. 1947), s. 95.

Předseda odborové organizace dle něj měl prohlásit na adresu Židů, tj. ne tak docela ideologicky správně, následující: „*Vaši lidé nás dělníky vykořisťovali a nyní, zase jednou, je bráníte proti našim dělníkům [...] Nikdy se nepoučíte.*“ Zápotocký údajně zlehčoval incidenty v průběhu varnsdorfské stávky poukazováním na problematické jednání Židů ve společnosti pro jejich sociální minulost a návyky. Pokud uvěříme Wehlemu, konci schůze měl dokonce Zápotocký začít, jakoby v sebeobraně, hystericky křičet, že je nehorázné, aby on, respektující Židy, měl být považován za antisemitu. Setkání se mělo skončit bez oficiálního prohlášení a podobných náležitostí.⁸⁵¹

Konečně, snahu přistupovat k antisemitismu jako něčemu v domácích poměrech nepřirozenému a uměle vyvolávanému, svědčí manipulování s doznáním samotného Emila Beera před vyšetřující komisí. Restituent na dotaz komunistického poslance a vysokého funkcionáře odborové organizace Evžena Erbana, zda je jeho „*židovská národnost příčinou stávky*“, odpověděl: „*Jistě*“. Beer, jehož otevřenost na rozdíl od ostatních svědků lze přičíst snad tomu, že již vlastně neměl co ztratit, jako důkaz svého přesvědčení dodal, že při své rozmluvě s předsedou varnsdorfského ONV, tento měl tomuto jeho právní zástupce říci: „*Kdyby proti vám seděl pan Josef Novotný a ne pan Emil Beer, pak by ten podnik dostal. Na to předseda neodpověděl.*“ Na dotaz, jakou informaci sdělil ke svému případu novinářům, totiž zda příčinou zmaření restituce se stala skutečnost, že je žid, Beer odpověděl: „*Já jsem jim řekl, že je tu komunismus a antisemitismus.*“ Komunistický poslanec Kokeš ihned žádal zaprotokolovat „*výrok pana Beera, že nám v zahraničí nedělá reklamu*“ a že se před odběrateli novin v zahraničí stydí, že mu „*podnik nejdřív sebrali Němci a teď Češi*“.⁸⁵²

Kokeš si Beerovu odpověď dobře zapamatoval a zužitkoval ji o více než měsíc později na jednání vyšetřující poslancecké komise, které byl členem. Snažil se na jejím základě dokázat, že Beer zneužil svého původu k vytváření dojmu, že je v Československu antisemitismus. Kokeš, který Beera denuncioval jako neloajálního továrníka, vyložil Beerovo spojení antisemitismu a komunismu přímo jako politický útok proti panujícímu a jedinému správnému státnímu režimu:

„*Nenávidí do hloubi duše komunisty a ve své zášti a nenávisti jde tak daleko, že při svém výslechu vyšetřující komisí prohlásil americkému a britskému žurnalistovi dne 11. března*

⁸⁵¹ Wehle měl Zápotockému údajně navrhnout, aby při svém příštím rozhlasovém projevu řekl, že odsuzuje antisemitismus, podporuje plně restituce a že potrestá pokutami funkcionáře ÚRO, pokud budou shledány vinnými s protizidovského jednání. **W e h l e**, Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia 1945 – 1948*, s. 529, pozn. 34

⁸⁵² Archiv MV Praha, 304-291-13, f) složka Varnsdorf, výslech Emila Beera před vyšetřující komisí, 14. 3. 1947.

1947: „Já nechci republiku hanit, ale stydím se a majetek mi byl konfiskován proto, že je tu komunismus a antisemitismus“.⁸⁵³

Václav Řezáč a idealizace židovských záležitostí

Budovatelské romány Václava Řezáče *Nástup* a *Bitva* jsou dobovou propagandou o ideální souhře praktického jednání komunistů s jejich ideologickým přesvědčením. Bohatost těchto asociací a dobový slovník vybízí k opisu odmítnutí antisemitismu hlavního hrdiny románů, t.č. předsedy OSK v Kadani Bagára. K odmítnutí došlo na veřejné schůzi, během které se ohradil proti verbálním projevům antisemitismu, namířených proti židovskému restituentovi Püchlerovi:

„Představte si jen, do jaké hanby bychom byli upadli, jak bychom ohrozili postup k socialismu, kdybychom byli uposlechli a zahájili stávkou pod hesly, která tu byla vykřikována. Nevěřím, že by vůbec mohla vyjít z dělnických úst. Takových myšlenek nebyla dělnická třída nikdy nositelkou. Naopak. Ukazovala vždycky na jejich zhoubnost a vedla proti nim boj. [...] Nevzpíráme se přece uznat výnos nejvyššího správního soudu pro rasový původ toho, kdo se má stát vlastníkem podniku. Bojujeme proti tomu, aby soudy na základě zastaralých zákonů udržovaly roztržitou frontu kapitalistického vlastnictví a posilňovaly ji tím, že by vracely továrny do soukromého majetku. [...] Bud'si to tedy Petr nebo Pavel, Püchler nebo Trnec, my budeme dále bojovat za to, aby továrny už nepatřily jedincům, ale celému národu.“⁸⁵⁴

Předseda Bagár ve své řeči ke shromáždění navázal na svého politického nadřízeného, předsedu stranické organizace na okrese Galčika. Tento poukázal na nereálné a politické zdroje tematizace antisemitismu jako aktuálního společenského jevu:

„Jenom maloměšťáci se brodí ve špinavých myšlenkách, s nimiž neměla nikdy nic společného dělnická třída, jenom maloměšťáci hlásají rasovou nenávist, aby podminovali pracujícím lidem cestu k lepším zítřkům. Nedejte se potřísnit jejich špínou, nechte je, aby se v ní sami utopili. Ptejte se, oč se to vlastně pokoušeli mezi vámi, čeho chtěli dosáhnout svou hnusnou provokací? Poskvrnit váš čestný boj, to chtěli! Přimět vás, abyste se dopustili nepromyšleného skutku, který by nikoho z vás nikdy nenapadl. A proč? Aby vás pak mohli skandalizovat, vyvolat odpornou tiskovou kampaň proti vám, jako jich už vyvolali desítky v posledních týdnech, aby ve zmatcích, které by tak vznikly, dosáhli svého cíle. A jaký je to cíl? Zabrzdit snahy po dalším znárodňování průmyslu, zatarasit cestu k socialismu v tomto státě, vrátit neomezenou moc do rukou bývalých pánů.“⁸⁵⁵

⁸⁵³ Archiv Parlamentu ČR, fond ÚNS, zápis ze zasedání 18. schůze bezpečnostního výboru dne, 21. 5. 1947, s. 2/3 (Kokeš).

⁸⁵⁴ Řezáč, Václav: *Bitva*, s. 538.

⁸⁵⁵ Týž, s. 534.

Varnsdorfské navrácení potřetí

Jak se ve varnsdorfských událostech, popisovaných v této práci, promítly mocenské zájmy ze strany osoby národního správce dotyčné textilky, (varnsdorfských) komunistů a odborů? Jak souviselo jejich politické úsilí s obecnými společenskými poměry v poválečném Československu? Měly varnsdorfské události souvislost s celostátními mocenskými ambicemi komunistů? Zodpovědět tyto otázky se pokusím alespoň stručně v dalším z varnsdorfských návratů. Dobových prameny napovídají, že politizace restitučního případu měla své zdroje přímo a především na úrovni továrny samotné, v Eichlerce.

Národní správce František Šulc a zdejší závodní rada dle všeho intenzivně usilovali o sebezprezentaci zaměstnanců továrny jako jednotných v odporu vůči jejímu navrácení restituentovi a hovořili za ně v požadavku jejího znárodnění či zdrustvení.⁸⁵⁶ Toto úsilí dokazují nejen ideologicky generalizující obraty jako „*pracující lid továrny*“ či „*zaměstnanci továrny*“ v úředních vyjádřeních správce a rady, ale též dobově běžné rezoluce zaměstnanců. Jednu z nich podepsala více než stovka pracovníků v Eichlerce dne 24. února 1947. Stalo se tak na protest proti vyhovění odvolání Beera proti konfiskačnímu výměru ONV ze dne 13. září 1946 ze strany ZNV v Praze a oznámené stranám sporu jen o několik dní dříve.

Dobové doklady stejně tak dosvědčují existenci opozice, která se stavěla přímo v továrně proti aktivitám národního správce a závodní rady. Následující den, tj. 25. února, dokonce došlo v Eichlerce k zorganizování podpisové protiakce s odůvodněním, že podpisy zaměstnanců byly na některých z nich předchozí den vynuceny - podepsalo dvacet osm osob, proti Beerovi zůstalo platných sedmdesát dva podpisů. Nesouhlas se silovým nátlakem je nejčastější odpovědí, kterou vysvětluje motivy svého odporu vnitrozávodní opozice. Je velice pravděpodobné, že předně nešlo o ideologický střet mezi zastánci znárodnění a jeho odpůrci, nýbrž o vyjádření nesouhlasu s politickou metodou, s jakou o prosazení své ideje, tj. znárodnění, usilují její zastánci. Dokládají to výpovědi několika málo zaměstnanců, kteří se rozhodli dát svojí opozici okolí na vědomí, a které zároveň konkretizují, jak násilné metody mohly vypadat v praxi. Nechme některé z nich promluvit.

⁸⁵⁶ Každopádně na podzim 1946 je v továrně zorganizována podpisová akce, jíž je podeprěna žádost o začlenění do Továrny na samet a plyše, čímž má být vyřešen neklid, který mezi zaměstnance vnáší její nejistý osud, a za níž se postavil průmyslový referent ONV. Žádost zaměstnanců fy Eichler a syn o začlenění konfiskátu do n.p. Továrny na samety a plyše Varnsdorf ze dne 24. 10. 1946. **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávká*, s. 149 a 150. Přímou oznámením ústřednímu orgánu se opět ozval ve prospěch konfiskace průmyslový referát ONV Varnsdorf: Přípis průmyslové komise ONV Varnsdorf zasláný ministerstvu průmyslu, jímž se připojuje k požadavku začlenit továrnu do národního podniku, 15. 11. 1946. **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávká*, s. 151.

Dvacetisedmiletý účetní Uličný, ve městě podle všeho známý jako vášnivý sportovec, obvinil Šulce z šíření vyhrůžky, že každý, kdo souhlasí s vrácením továrny Beerovi, je „*vlastizrádce a velezrádce na dělnické třídě*“. Uličný společně s pokladním Fundou konkretizuje, jak mělo dojít k nátlaku na podepsání vzpomenuté petice: neznámá osoba na ně měla připravit léčku. Když se oba vrátili ze schůze zaměstnanců do účtárny, údajně ležel na stole vyvěšený telefon položený na stole. Ve sluchátku se po jeho zvednutí ohlásil Beerův právník, dr. Křídlo – kterého oba nikdy neviděli a neslyšeli – a ten je měl uklidnit, že mohou klidně podepsat, neboť továrnu Beer stejně dostane a tak to bude pro ně lepší, „*aby se neřeklo, že jsou vlastizrádci*“.⁸⁵⁷

Dvojici Uličný a Funda doplňovala v jejich otevřenosti proti poměrům údajně panujícím v továrně mj. jistá slečna Režná. Ta dokonce prostřednictvím vlastního zapisování průběhu jedné schůze zaměstnanců zaznamenala konkrétní projevy, kterými byly napadány přímo odpůrci znárodnění, tj. ona samotná. Režná tak zaznamenala nejen další z obvinění, například o tom, že je Beer podplatil a že sama Režná vydírala na zaměstnancích podpisy pro antirezoluci, ale též slovní útok přímo na ní. Jistý Karel Vysypal na její adresu údajně prohlásil: „*S takovými idioty, kteří jsou ještě s Beerem, uděláme krátký proces. Dostanou vraty přes prdel, a pak můžete jít, slečno, cestou právní.*“⁸⁵⁸ Dobový slovník komunistů definuje ve své řeči osoby rozcházející se s údajnou vůlí lidu a příklánějící se z prospěchářských příčin k soukromým vlastníkům jako prospěcháře, „oportunisty“. V den stávky je šest oportunistů z Eichlerky, včetně slečny Režné, propuštěno s odůvodněním, že jde o přání zaměstnanců.⁸⁵⁹

Osoby, které se z nějakého důvodu vyslovily proti zájmům místní závodní rady a národního správce, jsou líčeny živě též jako stávkokazi, zrádci dělnické solidarity, nevážící si výdobytků, které pro ně zajistilo po osvobození odborové hnutí, a dávající přednost – pro mrzké finanční či karierní zájmy - soukromněvlastnickým zájmům bývalých kapitalistických majitelů.⁸⁶⁰ Svědectví o poměrech v Eichlerce dokazují intenzitu, s kterou byl jejím zaměstnancům a Varnsdorfským předkládán či sugerován obraz o existenci dvou stran, z nichž jen jedna směřuje ke spravedlivé budoucnosti pro všechny.

⁸⁵⁷ Zatímní opatření okresního soudu ve Varnsdorfu, kterým bylo rozhodnuto o vrácení firmy Eichler a syn Emilu Beerovi, 3. 3. 1947. **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 197. Podrobnosti by měl obsahovat soudní spis T 244/47.

⁸⁵⁸ Archiv MV Praha, 403-291-13, poznámky zachycené na schůzi osazenstva Eichlerky dne 28. 2. 1947.

⁸⁵⁹ Tamtéž, výslech Řehákové před vyšetřovací komisí, 25. 3. 1947. Výpovědi šesti zaměstnancům u Beera, vždy jinak motivované a různě zdůvodněné.

⁸⁶⁰ Srovnej formulace poslance Kokeše na schůzi bezpečnostního výboru ÚNS dne 21. května 1947: „*Pokud jde o otázku propuštění některých zaměstnanců je věc jasná. Ti, kdož se zaprodali a zradili dělnickou solidaritu a chtěli jít proti proudu byli propuštěni a to právem.*“ Archiv Parlamentu ČR Praha, fond ÚNS.

Ta druhá je nepřátelská a její následovníci jsou obviněni ze zájmu na navrácení mizérie předválečného světa, vyhovující hrstce bohatých a jejich přísluhovačů. Vynucování vědomí, že existuje jen jediná možná alternativa společenského uspořádání, a tu garantují komunisté, mohlo znamenat pro dotyčné, kteří s nimi otevřeně nesouhlasili, nejen běžnou politickou kritiku, ale značný psychický tlak, neboť jsou veřejně označováni a napadáni jako nepřátelé a vědomí sabotěři přání veškerého lidu po šťastné budoucnosti.

Není překvapující, že místní komunisté usilovali o předložení dokladů, kterými by údajnou činnost svých nepřátel dokázali a demonstrovali její špatnost, tj. zdůranili „reakčnost“ svých oponentů. Uličný je proto například obviněn z černého obchodu, konkrétně když měl přislíbit špek z rodného Slovenska na zlepšení podnikové stravy – šmelina je přitom vnímána v době velkého nedostatku zboží jako obzvlášť politicky závažný jev.⁸⁶¹ V tomto ohledu musela být pozice snad dvaceti třiceti odpůrců znárodnění v Eichlerce skutečně nezáviděníhodná. Na druhou stranu je jistě i poválečný Varnsdorf stále místem, kde není do února roku 1948 tlak na přijetí jediné pravdy vymáhán hrozbou silové represe, konečně, jako zavedené tam existují nekomunistické strany. O organizaci odpůrců není nic bližšího známo. Každopádně, když okresní soudce Voneš zahájil řízení o převzetí Eichlerky Beerem na začátku března 1947, jedním z důvodů, na které se odvolal, byly i Uličného a Fundovy výpovědi o nátlaku, který byl na zaměstnance patrně opravdu vyvíjen.⁸⁶²

Přesune-li se pozornost z bývalé Beerovy továrny na úroveň tehdejšího varnsdorfského okresu, otevře se cesta k poznání těch, co dodali vyústění sporu o továrnu dramatický průběh a spád. Nelze pochybovat, že největším iniciátorem hnutí proti navrácení Eichlerky Beerovi se stala po zrušení platnosti konfiskačního výměru ONV ze strany ZNV v Praze v první třetině února 1947 místní „Okresní odborová rada“ (OOR). Na popud OOR je svoláno ke společnému rokování asi sto odborových předáků varnsdorfského okresu na den 25. února 1947. Patrně přímo předseda OOR Kašpar zde předkládá zúčastněným ke schválení postup zabránit restituci stávkou, a dokonce odhaduje počet zaměstnanců, kteří by se ji zúčastnil – deset tisíc. Odboráři zasedli za účelem konkretizace svých požadavků druhý den. Ze schůze v hotelu Stalingrad na varnsdorfském náměstí odeslali ZNV v Praze rezoluci „*podepsanou deseti tisíci*

⁸⁶¹ Podle svědkyně Šamšulové Uličný prosazoval, aby o tom Šulc nic nevěděl, což ona neakceptovala. Uličný dle ní reagoval vyhrůžkou, že „*bude první, které nabije drážku*“. Archiv MV Praha, 304-291-13, výslech Šamšulové a Háška před vyšetřující komisí, 25. 3. 1947.

⁸⁶² Okresní soudce označuje v dokumentaci k nařizení poměry v továrně za: „*vybičované do krajnosti, že se zaměstnanci, kteří nesouhlasí s odporem proti rozhodnutí ZNV [...] hrozí násilím, dává okamžité výpovědi [...] uvádí tak část osazenstva [...] ve strach a nepokoj, že na nich bude vykonáno násilí*“. Protokol o setkání stran u soudu, 28. 2. 1947 a zatímní opatření okresního soudu, 3. 3. 1947. SOKA Děčín, fond Okresní soud Varnsdorf, inv.č. 112, karton 33, složka Okresního soudu v Rumburku 441 49 o restituci bývalého Beerova majetku.

zaměstnanci“, aby ZNV své rozhodnutí o neplatnosti konfiskačního výměru ONV odvolal, a to do šesti večer. V opačném případě mělo dojít ve Varnsdorfu ke stávce. Takové dramtizaci situace ovšem prozatím nezabránilo nic jiného, než počasí – alespoň s odvoláním na něj odboráři akceptovali, že se pražští úředníci musí s případem seznámit přímo v terénu, avšak pro zimní podmínky již tento den nemohli do Varnsdorfu dojet. Odbory je do případu angažován zároveň výkonný orgán varnsdorfského ONV, tj. jeho dvacetičlenná rada.

Schůze 27. února se konala od devíti hodin dopoledne v jídelně varnsdorfské tiskárny a mělo se jí účastnit dvě stě lidí. Několik svědectví dokládá její emotivně bouřlivý průběh, patrně proto, neboť její osazenstvo, rekrutované pravděpodobně nejvíce z řad organizovaných odborářů, mělo vyvíjet nátlak na politické funkcionáře a úředníky jednající o situaci kolem Eichlerky v čele jídelny. Pražské úředníky ze ZNV a MV měli odboráři uvítat pískotem a nadávat jim, jak mohli dopustit příslib navrácení továrny. Dokonce mělo zaznít obvinění z toho, že je Beer podplácel. Kritiky se dočkal též komunistický předseda varnsdorfského ONV Mašek, a to proto, neboť dříve podepsal Beerovi potvrzení o státním občanství. Mašek je odboráři vyzván, aby svolal ihned okresní radu ONV, která by, také bez odkladu, rozhodla o osudu továrny ve prospěch jejího znárodnění. Jedenáct členů rady ONV za KSČ vyslovilo s tímto postupem souhlas.

Schůze 27. února se změnila ve veřejné projednání Beerova případu. Vyslechnuto je pět svědků, jejichž výpovědi rozšiřují a zdůrazňují dosavadní obvinění restituenta z jeho státní nespolehlivosti a záporného vztahu k dělníkům.⁸⁶³ Komunističtí členové rady ONV odhlasovali na základě výpovědí novou konfiskaci bývalé Beerovy fabriky. Zástupci ostatních stran se hlasování zdrželi. Není pochyb o tom, že rozhořčení nekomunistických stran s postupem komunistů jako silově nátlakovým, a z čehož je otevřeně napadli v jejich společné rezoluci ze dne 6. března, muselo být rozdmýcháno právě

⁸⁶³ Není známo, jak se na schůzi ocitl listonoš, který vypověděl, že mu měl Beer zakázat před válkou společně s poslancem Májem z SPD roznášet letáky, že Sudety nebudou Němcům vydány a že nás SSSR neopustí. Dalšímu svědkovi měl Beer důvěrně ukázat poděkování německých škol za podporu, kterou jím věnoval. Jistá Bašová udala, že Beer nezaměstnával ve své továrně Čechy, nebo pokud ano, tak jako ji pouze v nejhorších pozicích. Bývalá zaměstnankyně Beerovy továrny upozornila zároveň na případ jisté Kolenáčové, co měla živit tuberkulosního muže a byla bídně placena – sama na to údajně Beera upozorňovala. Továrník ji však odmítnul s tím, že se Kolenáčová potácí opilostí, nikoliv slabostí a hladem. Ostatně, dle dalšího svědka měl Beer odmítnout pozvání na legionářský ples. Protokol ze schůze pléna ONV 27. 2. 1947. **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 184 – 186. Oficiálně uvedené nové důkazy zjištěné setřením a kterými je odůvodněn nový výměr ONV ze dne 27. 2. 1946, předložili nové závazné skutečnosti funkcionáři OOR předsedovi Maškovi dne 26. 2. ráno na národním výboru, další ti sami předložili na schůzi o den později. Více není jasné. Srovnej úřední zprávu ONV ze dne 8. 3. 1947 o stávce: Archiv MV Praha, 304-291-13, složka nadepsána „Opisy“.

na této schůzi koncem února - stávka 5. března pro ně představovala patrně pověstnou kapku, kdy jejich pohár trpělivosti přetekl.

Sociální demokraté se zdrželi hlasování o nové konfiskaci s odůvodněním, že: „*celá schůze byla vynucena terorem, a že proto, i když jinak souhlasí s navrženou konfiskací, nezúčastní se hlasování*“.⁸⁶⁴ Tento důvod zaznamenala do své zprávy pro svého představeného doktorka Palečková z MV, která se zúčastnila jednání za pražskou delegaci odpovědných úředníků. Ostatně, způsob, jakým Palečková záznam stylizuje, naznačuje rozpor mezi jejím dojmem ze skutečné situace („*Situace na počátku schůze byla skutečně velmi zlá. Např. než nás nechali mluvit, byla nám položena otázka, zda máme plnou moc a možnost, abychom věc na místě rozřešili, a ne-li, že jsme nemuseli vůbec jezdit.*“)⁸⁶⁵ a patrně úsilím o její vyličení oficiální formou, o níž se domnívá, že ji adresát záznamu očekává (závěrem záznamu o jednu strojopisnou stranu dále: „*Schůze ONV jinak měla velmi hezký a důstojný průběh a posluchači se chovali naprosto ukázněně, takže po této stránce není možno činiti celému jednání žádné výtky.*“).⁸⁶⁵

Náladu schůze popsal později komunistický historik Růžička jako působení „*osobní kontroly*“ přítomných dělníků na nekomunistické členy rady ONV „*tak silně, že se ani vážně nepokusili odmítnout předložený návrh nové konfiskace*“.⁸⁶⁶ Je jasné, že podstata takové kontroly spočívala ve veřejném charakteru schůze, neústalým dožadováním okamžitého rozhodnutí přímou cestou, tj. veřejným hlasováním o novém návrhu bez ohledu na právní projednávání kauzy.⁸⁶⁷ O účinnou kontrolu se postarali odboráři, není však možné tvrdit, že se tak stalo zda s vědomým souhlasem komunistů v radě ONV.⁸⁶⁸ Každopádně komunisté angažovaní v komunální politice tento postup ospravedlňovali jako pověstné pojistky, s kterou bude rozhodnuto s ohledem na „*vůli lidu*“, to znamená, že jednání posvětili jako jednání odpovídající duchu košického vládního programu. Dovolání se revoluční ideje dokládá typickým způsobem též vypořádání s námitkou, zda by nemělo

⁸⁶⁴ Třístránková zpráva, informace pro ministra ve věci jednání ve Varnsdorfu ohledně konfiskace Beerovi továrny a to ze dne 28. 2. 1947. NA, fond Noskův archiv, inv.č. 277, karton 277.

⁸⁶⁵ Tamtéž.

⁸⁶⁶ **R ů ž í č k a**, Karel: *ROH v boji o rozšíření moci dělnické třídy, 1945-1948*, s. 160.

⁸⁶⁷ Jeden člen sociální demokracie strany žádal, aby bylo hlasováno lístky, že nelze hlasovat před tolika lidmi spravedlivě a bez nátlaku – tomu ale neměla blíže nekonkretizovaná pravidla dovolovat, a tak byl návrh zamítnut. Archiv MV Praha 304-291-13, obsáhlý svazek Varnsdorf, nadepsaná složka Opisy, vložená složka Opis, zprávy komise pro vyšetření událostí ve Varnsdorfu, vložená složka Úřední spisy Zb – ročník 1947, zpráva 290/47 ze dne 3. 3. (A-XI-A).

⁸⁶⁸ Alois Fasseti mluví o tom, že přes námitky předsedy Maška měla být schůze prosazena jako veřejná. Odborář Kašpar na ní měl prohlášovat, že by rád viděl ty členy ONV, kteří 13. 9. 1946 hlasovali proti konfiskaci, a po hlasování tento den bylo „*spiláno*“ těm, kteří se zdrželi hlasování. „Schůze probíhala úplně klidně a do jednání rady ani plena nebylo se strany obecnstva zasahováno“, dodává ovšem Fasseti, celní úředník ve Varnsdorfu. Archiv MV Praha, 304-291-13, výslech Fassetiho před vyšetřující komisí, 25. 3. 1947.

být zrušeno měsíční školení příslušníků SNB, ubytovaných v sousedním hotelu, a to pro uklidnění obav z přítomnosti bezpečnosti jako nátlakového prostředku. Některý z odborářů ujistil přítomné:

*„že to není třeba, neboť bezpečnostní orgány již nejsou vedeni tak, jak tomu bylo dříve, a že nesmíme my pracující udělat reakcionářům radost, že bychom měli nedůvěru k SNB a jejich školení přerušit jen proto, že se zde jedná o jednoho německého fabrikanta, který by chtěl ve Varnsdorfu zase vládnout“.*⁸⁶⁹

Zda komunisté v radě ONV záměrně a přímo spolupracovali se svými druhy v OOR na zabránění navrácení Eichlerky Beerovi, a to jak na schůzi 27. února 1947, tak dlouhodobě předtím a nakonec v záměrném rozpoutání stávky, tak jak to ve svém protestu vládě uvedly varnsdorfské nekomunistické strany, zůstává v této práci nezodpovězeným. Patrně již ani nebudou nalezeny doklady, které by dokázaly ověřit a objasnit náznaky spolupráce, jako třeba toho, že nová svědectví proti Beerovi vznesená na schůzi a užitá ke zdůvodnění nového konfiskačního výměru ONV z tohoto dne obstarala OOR a předložila je Maškovi o den dříve ráno přímo na ONV.⁸⁷⁰ Zvláště kriticky je nutné hodnotit výpovědi svědků, prohlašujících sama sebe za oběti záměrně vyvolaného stávkového hnutí, neboť mělo směřovat k jejich poškození jako nekomunistů. Například Režná vypověděla, že stávku zavinili členové závodní rady v Eichlerce, když neustále telefonovali na sekretariát KSČ a na ÚRO.⁸⁷¹ Takovou a další výpovědi není možné potvrdit z jiných zdrojů, zvláště když se stáčí ke smělym obviněním, jako například z odposlouchání telefonu mezi Beerem a jeho právníkem, smlouení komunistů k zahájení stávky hasičskou sirénou na devět hodin ráno 5. března, vyhození elektrického proudu ráno tento den v Eichlerce atp.

Je však nutné posoudit ještě jednu rovinu, na které mohlo bránění restituci probíhat, a to vertikální úrovni, to znamená, zda OOR nespolečně spolupracoval s odborovým ústředím v Praze, případně nedošlo k impulsům a pokynům k uspořádání stávky přímo v rámci stranického aparátu KSČ. Prameny dokládají jednání o budoucnosti továrny mezi závodní radou a národním správcem na jedné straně a kompetentních hospodářských státních úřadů na straně druhé. To ovšem nedokládá nic jiného, než snahu odborářů v Eichlerce a správce Šulce upozornit na jejich představy o budoucnosti továrny, tj. její znárodnění,

⁸⁶⁹ Tamtéž, zprávy komise pro vyšetření událostí ve Varnsdorfu, vložená složka Úřední spisy Zb – ročník 1947. Zpráva 290/47 ze dne 3. 3. 1947 (A-XI-A).

⁸⁷⁰ Úřední zpráva ONV ze dne 8. 3. 1947 o stávce. Archiv MV Praha, 304-291-13, složka „Opisy“.

⁸⁷¹ Paní Valentová uvedla, že komunisté z Eichlerky a Zimmera měli schůzi v hostinci U Slunce, kde Šulc prohlásil, že firmu nesmí ztratit. Archiv MV Praha, 304-291-13 Varnsdorf, výslech Valentové před vyšetřující komisí, 25. 3. 1947.

případně sdružení.⁸⁷² Státní správa očividně vycházela úsilí Beerovy protistrany vstříc a přijímala ve své dokumentaci jejich argumenty a formulace, tak jako například učinil ve zprávě svým nadřízeným již v únoru 1946 oblastní průmyslový referent ZNV ve Varnsdorfu Mojmír Lev.⁸⁷³ O „spontánní žádosti“ dělníků v továrně a „přání veškerého obyvatelstva“ o znárodnění „německého majetku“ dřívějšího majitele „Němce Beera“ hovoří zpráva Zemského odboru bezpečnosti ZNV.⁸⁷⁴ Nakonec, bez ohledu na probíhající restituční řízení, rozšířil ZNV v Praze svým výměrem z července 1946 národní správu Eichlerky o ředitele národního podniku „Továren na samet a plyše“ ve Varnsdorfu a zdůvodnil tento krok „organizačním splynutím“, neboť továrna „*má být po zkonfiskování přičleněna k národnímu podniku*“.⁸⁷⁵

S velkou pravděpodobností lze uvažovat o tom, že do restitučního řízení zasáhla Ústřední rada odborů (ÚRO), a to prostřednictvím Národohospodářské komise (NHK). Zde figuruje osoba vedoucího funkcionáře NHK, Petra Planera. Planer, který zastupoval ÚRO ve vládní komisi vyšetřující varnsdorfskou stávkou, se o své roli veřejně rozhovořil na semináři při příležitosti jejího čtyřicetiletého výročí. Jeho spíše obecné vyprávění některé drobné stopy jisté míry konspirace skutečně naznačují: Planer, a tím ÚRO, se měl se sporem o budoucnost Eichlerky seznámit prostřednictvím krajského tajemníka odborové organizace v Liberci Nýdrleho, který jej ve věci navštívil s Bohatou a Malým z varnsdorfské OOR začátkem března nespecifikovaného roku (patrně 1946). Planer prozrazuje, že se vzhledem k restitučnímu zákonodárství uvažovalo o získání továrny do státních rukou domluvou s Beerm o jejím prodeji či proti jinému odškodnění.⁸⁷⁶ Více se však od něj dozvědět nelze.

⁸⁷² V okresním archivu v Děčíně se dochoval touto stranou vyplněný dotazník k založení „neúvěrního družstva“ z července 1946, které mělo nést název „Druva“ („Družstevní varnsdorfská továrna vlněných a bavlněných látek“), která obsahuje zároveň kolonku, zda existuje předpoklad, že podnik bude chtít převzít původní majitel a zda je tento „Čechem“ nebo „Židem“. SOKA Děčín, fond ONV Rumburk, karton 102, spis Velveta 07 Varnsdorf 1945 – 1951.

⁸⁷³ Zpráva oblastního průmyslového referenta ZNV v Praze pro okresy Varnsdorf, Rumburk a Šluknov o situaci u firmy Eichler a syn, 16. 2. 1946. **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 117 a 118.

⁸⁷⁴ ZNV Praha-zemský odbor bezpečnosti průmyslovému referátu ZNV ze dne 18. 9. 1946.

H l u š í č k o v á, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 144.

⁸⁷⁵ Výměr ZNV o rozšíření NS firmy Eichler a syn o ředitele Továren na samet a plyše, n. p.

H l u š í č k o v á, Růžena – **V r b a t a** Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 132. Odvolání Emila Beera k ZNV v červenci 1946 proti tomu, že nebylo dosud rozhodnuto o žádosti o restituci majetku. Podle Beera tak ZNV učinil na žádost Šulce. Tamtéž, s. 129 - 131.

⁸⁷⁶ Planer s jistou dávkou omlouvání se konstatuje - „[...] *to hrálo v tehdejším zákonodárství jistou roli. Zdůrazňuji jistou roli pouze*“. Všeodborový archiv Praha, fond Kabinet dějin odborů, inv. č. 475, karton 81, pracovní seminář zaslužených odborářů k vývoji československého odborového hnutí po roce 1945 a k 40. výročí varnsdorfské stávky dne 1. 4. 1987, s. 1. Příspěvek není označen jménem, ale s největší pravděpodobností musí jít o Planera. Podle svědectví (s. 2) Beerovou záporná předválečná činnost vyšla najevo z materiálů předložených ZNV ing. Cifilimu (není jasné od koho a co). Beer se měl sám dostavit se svým právníkem na ÚRO (Sajda) a ten referovat NHK a ta Zápotockému. Ten měl pověřit „*zodpovědného referenta pro*

Pokladní Fulda obvinil Planera ze záměru účelově očernit Beera přímo ve svém svědectví před vyšetřující vládni komisí. To znamená, že Planer musel být jako její člen obvinění přítomen. Funda měl být dle svých slov svědkem Planerova ujištění správci továrny Šulcovi, ať do ní Beera pustí, že „na něj časem něco najdou“.⁸⁷⁷ To by ovšem znamenalo, že Planer takovou radu zprostředkoval již koncem roku 1945, kdy sám Funda ještě zastával místo v závodní radě, tj. měl skutečně možnost ve své funkci něco takového zaznamenat, avšak zároveň je podepsán společně s Šulcem pod prohlášením o nevhodném chování Beera z prosince t.r. vůči zaměstnancům během jeho krátkého působení v továrně jako poradce národního správce.⁸⁷⁸

Nejkonkrétnější verzi o pozadí organizace stávký nabízí Václav Dědek v šedesátých letech 20. století, bohužel, odkazy na faktické skutečnosti líčí příliš literárním způsobem, takže snižuje jejich věrohodnost faktů. Podle jeho výkladu, formulovaném patrně na základě svědectví pamětníků, měl Malý, tehdy průmyslový referent ONV, na podzim roku 1946 zadržet výměr průmyslové komise ZNV o zamítnutí konfiskace bývalého Beerova majetku. Malý na rozhodnutí údajně upozornil OOR, ta se obrátila na NHK, a tudíž na Planera. Ten měl však na údajnou žádost o radu, co dělat, prohlásit: „*To záleží na vás ve Varnsdorfu!*“ Dědek není příliš důsledný vypravěč. Dále se proto dozvíme vlastně již jen to, že tajemník OOR Rýdl jezdil každou sobotu do Liberce na blíže nejmenované schůze, patrně za Nýdrlem. Zajímavá je sice informace, že ho vozil spolu s vedoucím tajemníkem Okresního výboru KSČ Františkem Plechatým sám předseda ONV Mašek, avšak v tomto ohledu nelze zařadit do takových cest zmínku o „konzultaci na Ústřední radě odborů“, po níž měli jmenovaní hovořit rozčileně a výhružně ve voze o Beerově případu.⁸⁷⁹ Dědek uvádí ostatně jednu velmi zajímavou skutečnost: Planer měl být přítomen ve Varnsdorfu již ráno 5. března, to znamená bezprostředně u propuknutí a průběhu stávký.⁸⁸⁰

Kolizním bodem ve snaze určit síly hromadící se na přelomu února a března roku 1947 ve Varnsdorfu a pronikající na povrch stávkou 5. března, bývá hodnocení činnosti okresního soudce Voneše, respektive vydání jeho rozhodnutí o prozatímním předání

konfiskaci NS případně restituci“. Tímto referentem byl tento pamětník, tj. patrně Planer.

⁸⁷⁷ Archiv MV Praha 304-291-13, výslech Fundy před vyšetřující komisí, 25. 3. 1947. Podle Fundy stála za stávkou místní KSČ, která hájila zájmy Šulce a což dokládá, že někteří členové rady (Šamšulová a Hásek) chodili na sekretariát KSČ a na ÚRO a sháněli materiál a podklady, které by protibeerovskou pozici legitimizovaly.

⁸⁷⁸ Protokol sepsaný závodní radou a národní správou o asociálním chování Emila Beera, prosinec 1945.

H l u š í č k o v á, Růžena – **V r b a t a** Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 114 – 116.

⁸⁷⁹ Tamtéž, s. 29.

⁸⁸⁰ **D ě d e k**, Václav: *Varnsdorfští šli v prvních řadách*, s. 40.

Eichlerky Beerovi ze dne 3. března.⁸⁸¹ Následující den v půl deváté ráno se soudce dostavil do továrny se soudním úředníkem a samotným Beerem a začali kontrolovat účetnictví, pokladnu a jiné papíry. To se neobešlo bez konfrontace s představiteli závodní rady, kteří informovali o situaci nadřazené soudruhy v OOR a ONV. K ostřejší výměně názorů mělo dojít přímo v kancelářích továrny po příjezdu některých z odborářských funkcionářů.⁸⁸² Voneš ovšem nedbal jak těchto protestů, tak fonogramu z Prahy, v němž ho na rozhodnutí o konfiskaci dne 27. února upozornil ZNV, ani na telefonát předsedy ONV Maška ve stejné věci.⁸⁸³

Výměr o konfiskaci, který schválila rada ONV na schůzi dne 27. února, nebyl totiž ihned vydán jako úřední doklad rozhodnutí o zamítnutí restituce administrativní cestou dle § 24 dekretu číslo 5/1945 Sb. Přitom s takto závažným rozhodnutím musel být obeznámen okresní soud, rozhodující o restituci soudní cestou dle restitučního zákona číslo 126/1946 Sb. K vyjasnění případu mezi ONV a soudem ovšem vůbec nedošlo. Nevydáním konfiskačního výměru se podle některých pozdějších výpovědí snažili komunisté v ONV vyvarovat chybě v jeho zdůvodnění a formulaci, neboť jim to bylo vyčítáno pro jejich první výměr ze dne 13. září 1946.⁸⁸⁴ Soudcův zásah ve prospěch navrácení továrny Beerovi je potom vykládán a hodnocen komunistickým spektrem jako skutečnost, která rozlítla místní pracující veřejnost a pro niž došlo následující den z jejich strany spontánně k zastavení práce a demonstraci jejich nespokojenosti.

⁸⁸¹ Zatímní opatření okresního soudu, 3. 3. 1947. SOKA Děčín, fond Okresní soud Varnsdorf, inv.č. 112, karton 33, složka Okresního soudu v Rumburku 441 49 o restituci bývalého Beerova majetku. SOKA Děčín, fond ONV Rumburk, karton 102, spis Velveta 07 Varnsdorf 1945 – 1951, soupis soukromého majetku Františka Šulce.

⁸⁸² Archiv MV Praha, 304-291-13, výslech Fuldy před vyšetřující komisí, 25. 3. 1947.

⁸⁸³ Ve 12 hodin obdržel oblastní referent ZNV v Praze Mojmir Lev od dr. Švece ze ZNV telefonický příkaz tohoto znění: „*ONV ve V. nechť vyrozumí okresní soud ve V. že ONV ve V. rozhodl o konfiskaci znvu podle šu 1, odstavec 1, č. 3 ret. dekretu konfiskačního ježto pan Beer Emil jest osobou nespolehlivou podle šu 5 odstavec 1, č. 3 restitučního zákona. Zastavit řízení.*“ Doplnění listin pro odvolání k ZNV, 3. 1. 1947. SOKA Děčín, fond Okresní soud Varnsdorf, inv.č. 112, karton 33, složka Okresního soudu v Rumburku, restituce bývalého Beerova majetku.

⁸⁸⁴ Mašek ve své výpovědi před vyšetřující komisí koncem března 1947 vypovídá, že výměru nevystavil, protože: „*Spisy o případu Beera jsem měl zamčeny, jelikož během jednání s odbory bylo vysloveno veřejné podezření, že některé doklady se ztratily, a to doklady proti Beerovi. Kromě toho jsem měl spisy také proto, abych konečnou expedici výměru dal provésti teprve tehdy, až budou protokolárně vyslechnuti svědci proti Beerovi, kteří vypovídali dne 27. 2. 47 v mimořádné schůzi rady [ONV – pozn. autora] přímo.*“ Mašek chtěl dát svědky teprve vyslechnout protokolárně. O mimořádné schůzi 27. února 1947 existuje zápis dr. Žaloudka, jež také koncipoval výměr; ten říká: „*bylo nutno vyslechnout některé osoby, které svědčily dne 27. 2. na schůzi ONV přímo a že v tom směru dal příkazy*“. Archiv MV Praha, 304-291-13, výslech Maška před vyšetřující komisí, 25. 3. nebo 24. 3. 1947. Srovnej údaje Dědka. Dr. Žaloudek, vedoucí úřadu ONV byl nářdně sociální právník a přičítalo se mu zmatečné vyhotovení konfiskačního výměru ONV ze dne 13. 9. 1946. Srovnej s Maškovou výpovědí, při níž obhájuje pozdržení konfiskačního výměru ze dne 28. 2. a obavy z Žaloudka a raději nové vyhotovení v Praze. Mělo se tak stát rozhodnutím členů rady ONV učiněného po styku s Dr. Ševcem ze ZNV v Praze, že nový výměr bude odvezen y vyhotoven v Praze, můžeme se jen dohadovat kde a v čím dalším zájmu. **D ě d e k**, Václav: *Varnsdorfští šli v prvních řadách*, s. 31 a 34.

Závěrečná zpráva vládní vyšetřující komise shledala Vonešovo rozhodnutí chybným v tom ohledu, že nevyslechnul závodní radu a nepožádal ONV o posudek, zdali restituce nebrání veřejnému klidu.⁸⁸⁵ S odvoláním na závěry komise běžně zdůrazňoval příčinu stávký v soudcově rozhodnutí komunistický tisk.⁸⁸⁶ Sám Voneš svoje rozhodnutí zdůvodnil před vyšetřující komisí jako oprávněné opatření, které učinil dle restitučního zákona poté, co ZNV v Praze zamítl konfiskační výměr ONV ze září roku 1946. Dne 28. února měl soudce vyslechnout ve věci restitučního řízení Beera a Šulce, přičemž ONV nebyl dotázán, neboť soudce se dle svých slov opíral o vyjádření ministerstva průmyslu z června 1946, že restituce neohrožuje veřejný zájem – proto prý nevyslechl ani závodní radu, která, ostatně, není účastníkem řízení.⁸⁸⁷

Voneš prohlásil, že se o rekonfiskaci továrny z 27. února dozvědět až v den stávký, když byl v Praze na ministerstvu spravedlnosti. Telefonát z ONV o konfiskaci, který vyslechnul dne 4. března v průběhu prozatímního řízení v továrně, si prý nemohl ani poznamenat a fonogram z Prahy nepovažoval za výměr, řízení mělo být dle něj beztak již stejně málem ukončeno. Voneš své rozhodnutí zdůvodňuje též samotnou situací během řízení, tj. mocenským nátlakem na odpůrce restituce: „*Jako soudce ovšem jsem neměl dostatečný podklad pro zrušení zatímního opatření, by byla nepřípustným zásahem do mého svobodného rozhodování. Pro zatímní opatření byl podklad, totiž teror páchaný v závodě na zaměstnancích a finanční nepořádky*“. Voneš později před komisí uznal, že se stávce dalo zabránit, kdyby k řízení o převzetí nedošlo - k jeho zastavení by mohlo dojít, kdyby měl k dispozici řádný konfiskační výměr.⁸⁸⁸

Smířlivá výpověď soudce nemůže zakrýt jeho skutečný úmysl prosadit navrácení továrny bez ohledu na opozici, o níž sotva mohl nevědět. Jisté je, že 5. března odcestoval do Prahy, to znamená, kdy již ve městě vrcholila stávka, prý proto, aby případ sám vysvětlil ministrovi spravedlnosti – proč potom tvrzení, že se o stávce dozvěděl až na ministerstvu?

⁸⁸⁵ Archiv MV Praha, 304-291-13, vylíčení událostí ve Varnsdorfu - závěr meziministerské vyšetřující komise, s. 8. 4. 1947. Srovnej též: „*Emil Beer byl podnětem stávký, rozhodnutí soudce příčinou - soud věděl o konfiskaci nebylo vhodné za atmosféry, která hrozila.*“ NA Praha, archiv ÚV KSČ, fond Gottwald 100/24, sv. 49, a.j. 872, zpráva o Varnsdorfském přípravu vypracovaná ZNV v Praze (Švec).

⁸⁸⁶ Srovnej například: *Odbory žádají zastavení trestního řízení*. Práce (16. 5. 1947). Zde zmínka, že vyšetřování přestože „*s příslušných úředních míst bylo uznáno, že stávka byla zaviněna nesprávným postupem okr. soudce ve Varnsdorfu*“.

⁸⁸⁷ Archiv Parlamentu ČR, fond ÚNS, schůze bezpečnostního výboru, 21. 5. 1947. Kokeš: potom co oznámil soudní úředník předání továrny Beerovi, odebrali se zástupci závodní rady Eichelr na ORO a potom k místopředsedovi Vitejčkovi (nár.soc.), který měl nejvyšší moc ve městě, neboť Mašek byl pryč – volal ihned ZNV, v asi 12 dostal fonogram, že ONV má vyzoomět Voneše, že ONV rozhodl o konfiskaci – Voneš ale nereagoval, že se nejedná o úřední podání apod. Ve 14 volal z Prahy Mašek na ONV, aby vyhotovili rozhodnutí o konfiskaci a doručili ho soudu. Vitejček ale uvedl, že už mu poslali fonogram a tak nebyl Maškův příkaz proveden.

⁸⁸⁸ Archiv MV Praha, 304-291-13 Varnsdorf, výslech Voneše před vyšetřující komisí, 24. 3. 1947.

Rada varnsdorfského ONV, či spíše její komunističtí členové, soudce Voneše v konečném vyřízení záležitosti stejně již nepotřebovali. ONV napravila situaci doručením konfiskačního výměru zástupci Voneše na okresním soudě po svém jednání v pět hodin odpoledne 5. března. Stalo se tak po přečtení písemných záznamů svědectví o Beerově předválečné činnosti a schválení protokolů ze schůzí 26. a 27. února. Novým hlasováním je konfiskace definitivně potvrzena.

Případu se ujal místo nepřítomného Voneše soudce Hlinka, který obeslal předsedu ONV Maška a další funkcionáře, vyslechl je a po deváté večer vydal usnesení, jímž Vonešovo zatímní opatření ze dne 3. března zrušil. Odůvodnění usnesení soudu je koncipováno jako vyvrácení důvodů dvou dnů starého prozatímního opatření stejného soudu.⁸⁸⁹ Jako hlavní důvod je jmenována Vonešova neznalost důvodů konfiskačního výměru ONV ze dne 27. února.⁸⁹⁰ Usnesení o zrušení zatímního opatření a obnovení původní národní správy bylo sděleno zástupcům odborů, a ti potom ohlásili úspěšné ukončení jednání a konec stávky veřejnosti městským rozhlasem v jedenáct hodin v noci. Druhý den napadnou dvakrát jiné rozhodnutí stejného soudu během 48 hodin ve své společné rezoluci nekomunistické strany ve Varnsdorfu jako důkaz o nátlakových praktikách místních komunistů.

Zásah vyšších politických zájmů do varnsdorfských událostí lze podstatně bezpečněji sledovat až po dni stávky. Kauza se stává předmětem politického boje mezi komunisty a nekomunisty ve vládě, parlamentu a na stranách tisku. Arbitrem k rozhodnutí o tom, co se skutečně stalo, je jmenována vládní a parlamentní komise, která přijela vyšetřovat příčiny a průběh událostí přímo na místo. Stejně jako v případě líčení protižidovských projevů je ovšem v protokolech výslechů svědků patrný duch mírnit dosavadní vzájemné obviňování a snaha po uklidnění sporu. Například doktor Křídlo, Beerův advokát, kterému dav během demonstrace 5. března částečně zpludroval kancelář, sám konstatuje, že situace ve městě se uklidňuje, on že má osobně klientelu též mezi komunisty a SNB ho ochotně doprovodila na nádraží, když potřeboval.⁸⁹¹

Na zlehčení situace měli zájem nejen přímí aktéři a postižení, nýbrž účelně komunističtí členové vyšetřující komise samotné. Práci vyšetřujících úředníků a poslanců nelze považovat za objektivní a upřímně míněnou snahu odhalit, co se skutečně

⁸⁸⁹ NA, fond ZNV v Praze 1945 – 1949, inv.č. 131, karton 122, protokol ze schůze rady ONV dne 5. 3. 1947 v zasedací síni ONV. Usnesení okresního soudu ve Varnsdorfu, kterým se ruší prozatímní opatření tohoto soudu o navrácení továrny Emilu Beerovi, 5. 3. 1947. Viz též: **H l u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 212 – 214.

⁸⁹⁰ Sám Emil Beer podepsal nový výměr cestou z vazby na přímou výzvu předsedy ONV Maška, předtím než ho odvezl do jeho domova vlastním vozem.

⁸⁹¹ Archiv MV Praha, 304-291-13, Varnsdorf, výslech Křídla před vyšetřující komisí, 25. 3. 1947.

ve Varnsdorfu mezi 25. únorem a 5. březnem roku 1947 stalo. Nám dobře známý Petr Planer ve své vzpomínce o čtyřicet let později uvádí, že:

*„Ve Varnsdorfu jsme při tak zvaném vyšetřování stávků, které nařídili někteří vládní činitelé, se soudruhy E. Erbanem, Lukešem z MV a za mojí účasti dovedli pomoci nasměrovat vyšetřování správným nábojem [...] a já jsem, když se připravovali otázky a měli být připravováni jednotliví lidé, s předstihem 5 – 10 minut, vždycky šel na chodbu a tam informoval o charakteru otázky, a co by bylo správné, odpovídající, samozřejmě opravdu skutečnosti říci. Výsledek byl nakonec ten, že byl zrušen rozsudek soudu a národní správa byla ponechána“.*⁸⁹²

Shrnou-li se obecně nemnohé, neověřitelné a kusé poznatky, je přeci jen zřejmá jedna skutečnost: Šulc, závodní rada a nakonec též NHK či předseda ONV Mašek, kteří jeden čas uvažovali o finančním vyrovnání s Beerem, se nepostavili proti restituci ihned zpočátku, to znamená z čistě ideových pozic - stejně tak nelze považovat stávkové hnutí za spontánní projev vůle lidu. To jednoznačně potvrzuje skutečnost, že odpor vůči navrácení továrny vznikl a narůstal s ohledem na aktuální politické okolnosti, a to především na zájmy komunistů. V případě Šulce bychom mohli uvést mnoho dokladů o jeho čistě pragmatických zájmech – vyšetřování poměrů v továrně odhalilo zneužití postavení správce k vlastnímu obohacení.⁸⁹³ Šulc a závodní rada každopádně začali záhy sázet na očekávání, že bude možné Beera denunciovat a zabránit tak navrácení továrny s odvoláním na revoluční zákony a poměry. K tomu sami přispěli konkrétními obviněními ještě v roce 1945. Tenkrát je již za dva týdny působení v továrně Beer obviněn ze záporného vztahu k zaměstnancům, který měl prokázat jak během něho v továrně, tak především vykázaním slovenských dělníků z jeho bývalé vily.

Je příznačné, že místní závodní odpůrci restituce musí denunciovat Beera nikoliv pouze jako germanizátora a asociála, avšak zpětně zaujmout postoj k tomu, proč mu vůbec umožnili, jakkoliv krátkou, působnost v závodě. Nešlo pouze o uzavření argumentační pozice. Vždyť z chránění Beera a mj. jeho přivítání v továrně na podzim 1945 obvinili komunisty ve své rezoluci nekomunisté.⁸⁹⁴ Komunisté museli v tomto smyslu reagovat, vždyť šlo dosud

⁸⁹² Planer dodává, že funkcionáři OOR a KSČ, kteří do Varnsdorfu přijeli, chtějí pomoci, až přijede komise – on dělal „spojku“ a „nahrávače“. Všeodborový archiv Praha, fond Kabinet dějin odborů, inv.č. 475, karton 81, *Pracovní seminář zasloužených odborářů k vývoji čs. odborového hnutí po roce 1945 a k 40. výročí varnsdorfské stávky dne 1. 4. 1987*, diskusní příspěvek P. Planera, s. 9.

⁸⁹³ Lze tak soudit dle záznamu pozdější domovní prohlídky SNB u Šulce v garáži. Peněz využíval Šulc ke sponzorování patrně svého koníčka, kterému si mohl vypěstovat během své původní profese, když dělal před válkou pro Beera šoféra. Inventář pořízený během prohlídky dokládá, že se mu málem podařilo opatřit na černo všechny díly potřebné k sestavení auta zn. Praga-Baby. SOkA Děčín, fond ONV Rumburk, karton 102, spis Velveta 07 Varnsdorf 1945 – 1951.

⁸⁹⁴ Šulc měl dle jízlivých kritiků z nekomunistických stran Beera přivítat při jeho příjezdu osobně na varnsdorfském nádraží, políbit jeho ženu a vyzdobit mu na uvítání kancelář v továrně palmami. „Všemu

především o to, přesvědčit veřejného mínění. Argument, že Beerovi vyšel Šulc a závodní rada zpočátku vstříc proto, neboť byl židovského původu a za války jej stihl těžký osud, lze považovat za typický projev jedné ze snah distancovat se od vstřícného postoje k přeživším židům. Více osobně, odpůrci restituce odůvodňovali přehlédnutí Beerovy asociálnosti v prohlášení z června 1946 tím, že na podzim 1945 se o ní sice již vědělo, avšak nebyl na to zpočátku brán ohled, aby nebylo náhodou ublíženo „*slušnému a poctivému člověku*“. Beer, který měl zneužít toho, že jej ve městě znalo po válce jen málo českých lidí, vystupoval záměrně jako „*lidumilný český podnikatel*“, přičemž příslibem zvýšení odvodu zisku závodní radě ze zákonem stanovených deseti na dvacet procent si zamýšlel dělníky jednoduše „*koupit*“. ⁸⁹⁵

Typické je podávat Beerovo úsilí o restituci svého bývalého majetku nejen jako obyčejnou snahu bývalého kapitalisty získat neoprávněně majetek, který sám výhodně prodal, nýbrž jako vychytralou snahu starého kapitalisty, neštítícího se při tom využít těch nejodpudivějších metod. Beer je obviňován, že ve svém restitučním zájmu využil svých kontaktů na vysokých místech státního aparátu, kde se mu mělo dostat protekce.⁸⁹⁶ Takto mělo být zachováno Beerovi například státního občanství, které mu musel vydat varnsdorfský ONV dle konečného rozhodnutí MV pro jeho předválečnou židovskou národnost na základě zářijových pokynů ze září roku 1946.⁸⁹⁷ Komunisté ve svém populistickém schématu představují Beerovo úsilí jako zneužívání složitých zákonů, kterým obyčejní lidé nerozumí, a to s pomocí vychytralých advokátů a právníků, proti němuž staví přirozený a lidský požadavek selského rozumu, aby majetek sloužil všem, a tudíž všem patřil. Stejně jako ostatní tvrzení, i v tomto případě je obvinění Beera a jeho advokáta, dr. Křídla, založené na emotivních svědectvích, zde například o jejich ovlivňování okresního soudce

občanstvu okresu varnsdorfskému“, leták okresního sekretariátu národních socialistů, sociálních demokratů a lidovců ve Varnsdorfu, nedatováno (patrně březen 1947).

Kol. autorů: *Varnsdorf, město průmyslu a zahrad*, s. 340.

⁸⁹⁵ Protest závodní rady proti zamýšlenému vrácení továrny Emilu Beerovi pro průmyslový referát OSK Varnsdorf, 24. červen 1946. **H I u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 126 – 128.

⁸⁹⁶ Zajímavá je zmínka o zastávání názoru tamním obyvatelstvem o pomoci někoho z vlivných osobností vymáhající pro Beera občanství a továrnu na nejvyšších postech. ZNV Praha-zemský odbor bezpečnosti průmyslovému referátu ZNV ze dne 18. 9. 1946. **H I u š í č k o v á**, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 144. **H I u š í č k o v á**, Růžena: *Boj o průmyslové konfiskáty v Československu v letech 1945-1948*, s. 55.

⁸⁹⁷ Předseda ONV Mašek pozdržoval Beerovi vydání osvědčení o státním občanství datované již dnem 7. října 1946. Mašek měl pozdržet odevzdání osvědčení o občanství Beerovi o dva měsíce a vydal jej až po dobrozdání MV, čímž pozdržel rozhodnutí ZNV o Beerově odvolání proti konfiskačnímu výměru ONV ze září 1946. Dodatek k odvolání Emila Beera ve věci restituce majetku zaslaný ZNV ze dne 17. 12. 1946.

H I u š í č k o v á, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*, s. 151 - 153. SOkA Děčín, fond Okresní soud Varnsdorf, inv.č. 112, karton 33, složka Okresního soudu o restituci bývalého Beerova majetku.

Voneše v jeho rozhodnutí o prozatímním převzetí továrny ze dne 3. března 1947.⁸⁹⁸ Denunciace Beera se rozrůstala argumentačně do dalších a dalších oblastí, nechybí podezírání z četného úplatkářství. Věrohodnost svědků, kteří hovoří o jeho jednotlivých projevech, je však na pováženou.⁸⁹⁹

Jisté zůstává, že samotné organizační práce na stávce a její vyvolání jsou dílem především v odborech organizovaných zaměstnanců firmy Zimmer, kováků, považovaných již v této době za komunisticky nejuvědomělejší a nejaktivnější v celém Varnsdorfu.⁹⁰⁰ Svědectví o násilných incidentech, k nimž došlo během stávky a demonstrace veřejnosti ve městě, zvláště v souvislosti s úsilím „Zimmeráků“ přinutit zaměstnance ostatních závodů k přerušení práce a účasti na demonstraci, zůstávají bohatým materiálem k poznání forem, které na sebe vzalo prosazování politických zájmů na nejnižší, mezilidské úrovni. Jedná se o bohatý materiál, jehož studium nutí zároveň historika uvažovat o souvislosti mezi prosazováním osobních a politických zájmů a jejich ospravedlnění patřičnou idejí. Komunisté propůjčili ideologickým krytím ve Varnsdorfu neznámému počtu jedinců pocit, že mohou vzít do svých rukou moc a tím je zneužili k uplatnění svých zájmů na konfiskaci továrny.⁹⁰¹

⁸⁹⁸ Šamšulová vypovídá, že se stala svědkem osobního setkání okresního soudce Voneše s Beerem a jeho právníkem dr. Křídlem v prosinci roku 1946. Na schůzi ONV dne 5. března se členové ONV usnesli pořídit protokoly se svědky, kteří uváděli, že Křídlo a Voneš se sjížděli u Beera a v případě kladného výsledku od něj měli obdržet dva miliony korun. Archiv MV Praha 304-291-13 Varnsdorf, složka Opisy, vložená složka Opis, zpráva komise pro vyšetření událostí ve Varnsdorfu, dále vložená složka Úřední spisy Zb – ročník 1947, SNB, Zemské velitelství v Praze (velitel pplk. Dybal) pro hlavní velitelství SNB při MV ve věci stávky – preposlání zprávy Oblastního velitelství SNB v České Lípě, 8. 3. 1947.

⁸⁹⁹ Nejpodrobnější a nejbarvitěji líčené svědectví o udaných korupčních praktikách sepsal koncem dubna oblastní průmyslový referent Mojmir Lev, jemuž měl Beer doslova říci: „*Pane Lev, Vy jste socialista, ale já jsem větší socialista, a když mi pomůžete, budu vám vděčný.*“ Na dotaz Lva co tím myslí mu měl Beer narážku na úplatek vysvělit následovně: „*Vy jste ještě mladý a nejste tak chytrý, jako ostatní, kteří na moji vděčnost čekají. A jak vám budu vděčný, to uvidíte, až fabriku dostanu.*“ Archiv MV Praha, 305-37-5, výpověď Mojmirá Lva, 24. dubna 1947.

⁹⁰⁰ Vyplývá to především z pozdějších vzpomínek „Zimeráků“ samotných, i když je nutné oddělit faktografická data od jejich ideologizace, srovnej například výpověď Jaroslava Bendy: **J o h á n k o v á**, Věra: *Varnsdorfsko v letech 1945 – 1948*, s. 65 - 69. U Zimmerů byla hned po zahájení pracovní doby v šest hodin zahájena závodní schůze, na níž se bylo o stávce oficiálně rozhodnuto, a odtud se přemístili zaměstnanci k Eichlerce, zde vznikl stávkový výbor, odkud se organizovalo vysílání delegací do ostatních závodů, majících za úkol přimět jejich zaměstnance k zastavení práce a připojit se k demonstraci veřejnosti ve městě. Podle Bendy byla OOR obeznámena s tím, že je stávka až po jejím zahájení. Podle výpovědi jiného zaměstnance u Zimmera, Peterky, měli Zimmeráci dostat od sekretariátu KSČ tři auta a operativně reagovat dle hlášek z jednotlivých podniků, pakliže se zde s ochotou stávkovat vyskytly problémy. Peterka uvádí příklad, že když „*ředitel jedničky*“ zavřel bránu a prohlásil, že nikdo stávkovat nepůjde, sedli tito do auta a do podniku, „*nějaký Franta*“, co byl kovář a „*vyndal ho ven, on měl řeči, tak mu jednu líznul*“. Všeodborový archiv Praha, fond Kabinet dějin odborů, inv. č. 475, karton 81. *Pracovní seminář zasloužených odborářů k vývoji čs. odborového hnutí po roce 1945 a k 40. výročí varnsdorfské stávky dne 1. 4. 1987*, Peterka, Tůma a Růžek.

⁹⁰¹ Pamětníci upravují své vzpomínky odvisle od poúnorových oficiálních ideových schémat, to znamená, že vyzdvihují ideologický faktor střetnutí, jímž dokonce otevřeně ospravedlňují fyzicky násilný zásah vůči Beerovi. Srovnej například výpověď Peterky: Všeodborový archiv Praha, fond Kabinet dějin odborů, inv. č. 475, karton 81. *Pracovní seminář zasloužených odborářů k vývoji čs. odborového hnutí po roce 1945 a k 40. výročí*

Co se tedy stalo pátého března ráno před jednou z varnsdorfských fabrik, zvaných místními familierně Eichlerka? Bezpečně známo zůstane jen tolik, že se zde někdy kolem sedmé ráno střetl sročený dav s Emilem Beerem, přicházejícím s úmyslem převzít vedení v továrně od své nedaleké vily. Zdali jej skutečně dav přijal vlídně, či ho vzala nějaká dělnicka pod krkem, zůstane patrně navždy neznámým. Zůstává ponaučení, jak nebezpečným se může stát pro jednotlivce a uplatňování pomyslné společenské smlouvy skutečnost, když je proti němu vytvořen zásah jeho dosavadními sousedy, kteří na něj přistoupí chránění jeho odůvodněním a ospravedlněním vyššími politickými zájmy konkrétní strany.⁹⁰²

varnsdorfské stávky dne 1. 4. 1987, Peterka.

⁹⁰² Ospravedlňování je typické pro pamětníky, kteří využívají oficiálně dominantní obraty a pojmy užívaných KSČ; například jeden pamětník hovoří o „*zcela jednoduchém dělnickém způsobu přesvědčení dotyčných úředníků, že jejich místo je v průvodu manifestujících dělníků*“. Výpověď Jaroslava Bendy, citována: **J o h á n k o v á**, Věra: *Varnsdorfsko v letech 1945 – 1948*, s. 68.

Postoj a přístup k židovským záležitostem 1947 – 1952*Uvedení*

„Hledáme-li obecně platnou zásadu, která je nosnou myšlenkou zákona o neplatnosti některých majetkově právních jednání [...] dojdeme k poznání, že je to zásada, že bezprávi se nesmí vyplácet tomu, kdo ho páše, má-li býti zachována víra širokých lidových mas v právní řád a v jeho spravedlnost [...] Otázka, zda se bezprávi vyplatí tomu, kdo je spáchal, je důležitou otázkou politickou, protože souvisí přímo s mravní výši národa a jednotlivců, kteří jej tvoří [...] Proto nehledě k odtažitě zásadě spravedlnosti, nosnou ideou citovaného zákona v politickém slova smyslu je umožnění důkaz, že ve spořádaném státě je nemyslitelno, aby kdokoliv měl zisk z toho, že spáchal bezprávi, nebo se k jeho páchání jakkoli připojil.“⁹⁰³

Takto, v rigorózním jazyce práva, s přiznanou odtažitostí, avšak zásadovostí, uvádí své právní pojednání o restitučním zákonu číslo 128/1946 Sb. v roce 1946 Viktor Knapp a Tomáš Berman.⁹⁰⁴

„Zásadní omyl, z něhož zákon č. 128/46 Sb. vychází, bylo nepochopení závislosti vývoje právního řádu na vývoji společnosti. Restituční zákon provádí totiž, možno říci, mechanickou restituci ke dni 29. září 1938, t.zn., že mechanicky navazuje tam, kde se na podzim roku 1938 skončilo a ignoruje vůbec další vývoj.“⁹⁰⁵

Toto tvrdí po únorových událostech roku 1948 jeden z autorů předcházejícího komentáře, Viktor Knapp. Rozdílné pojetí restituce dokládá zvrát v jedné z nejdůležitějších oblastí, ve které přistupoval stát a jeho orgány k židovským záležitostem. Morálně-politický ohled je nahrazen revolučně-politickým stanoviskem. Knapp svým poúnorovým komentářem uvádí vydání právní úpravy navrácení majetku, restituční novely číslo 79/1948 Sb. ze dne 7. dubna 1948 (více viz následující kapitola).⁹⁰⁶ Knapp se přitom dovolává nutnosti a správnosti uzpůsobit výklad právního řádu společenským a politickým změnám, které proběhly za války a v jejím důsledku.

Knappovo pojetí není těžké rozvést. Výklad práva má odpovídat naplňování národní a sociální přeměny společnosti deklarované v košickém vládním programu a zahájené v květnu 1945 po osvobození země od fašismu. Řečeno v dobovém jazyce, právní řád musí sloužit k zachování výsad „květnové“ či „národní a demokratické revoluce“ a umožnit

⁹⁰³ **K n a p p**, Viktor - **B e r m a n**, Tomáš: *Vracení majetku pozbytého za okupace*, s. 5.

⁹⁰⁴ *O restituci majetku*. In: *Věstník*, VIII/6 (3. 6. 1946), s. 43 a 44. Ze závěru článku: „Jistě už mnozí netrpělivě čekali na vydání [...], musí však uvážiti, že zákon řeší velice složitou materii s dalekosáhlými účinky, takže teprve po vyjasnění celé problematiky bylo možno přikročiti k legislativní úpravě. To, že tento zákon byl přece ještě schválen prozatímním Národ. shromážděním v jeho poslední schůzi, jest dalším důkazem, že vláda a parlament jsou odhodlány, odstranit všechny zbytky okupace a perzekuce.“

⁹⁰⁵ **K n a p p**, Viktor: *Nové předpisy o restituci. Systematický výklad zák. č. 79/1948 Sb., tzv. restituční novely*. Sbíрка právnických pojednání. Svazek 89. Praha 1948, s. 7.

⁹⁰⁶ **K n a p p**, Viktor: *Nové předpisy o restituci*, s. 7.

její přerůstání v „*revoluci socialistickou*“. Přeformulování právních zásad restituce s historickým modelem musí souhlasit. Únorová monopolizace jediného správného směřování společnosti a její ideologické zdůvodnění a ospravedlnění myslí též na revizi předúnorového přístupu k židovským záležitostem. Stalo se tak odvisle od všeobecného ideologického pojetí, historicko-dialektického příběhu o soupeření akce a reakce.

V období od května 1945 do února 1948 měly nekomunistické strany a síly údajně prokázat svůj záměr znehodnotit výsledky květnové revoluce a svést společnost z pravé cesty k socialismu, tj. bránit naplňování „*budovatelského a konstruktivního ducha*“ vývoje a bránit tím poválečnému „*rozšiřování politické a ekonomické moci dělnické třídy*“. Knapp hovoří smířlivěji. Autoři restitučního zákona podle něj nepochopili, že právní řád je závislý na vývoji společnosti, čímž ovšem vydává za jediný správný vývoj ten, kterým vysvětlili a oprávnili svojí mocenskou monopolizaci komunisté. Dovolání revoluční důslednosti představovalo pro komunisty skutečně vhodný legitimizační nástroj i před zahraničím. Přivlastnění ideje o směřování k socialismu umožnilo plné a srozumitelné vysvětlení všech kroků a skutečností spojených s uchopením moci. Zaštítění politického boje komunistů heslem o zachránění revolučních výsad zároveň umožnilo likvidaci politické opozice, neboť bylo možné flexibilně vykládat její politiku jako reakční, to znamená vylíčit ji v rozporu s revolučními požadavky samotné veřejnosti, ba jako zpupné bránění historickému pokroku samotnému. Jednu z reakčních skutečností k odepsání představoval dosavadní přístup k židovským záležitostem.

Dovolání se revolučního vývoje a obviňování protivníků z jeho odpírání veřejnosti se odráží již ve vyjádření předsedy ÚRO Antonína Zápotockého k prozatímnímu předání majetku jeho bývalému majiteli, Emilu Beerovi, umožněné šetřením varnsdorfského soudce. Zápotocký přehlíží vůbec skutečnost, že soudce tak učinil na podkladě restitučního zákona z roku 1946 a obviňuje jej z toho, že se řídil dogmaticky starým právním nazíráním, to znamená v duchu předválečného právního řádu – tehdy měl ovšem zákon pouze umožňovat to, aby se jednotlivci obohacovali na úkor celku. Kolektivní zájmy měl zajistit řád nový. Zápotocký tím posilňuje již tak vágní interpretaci revolučního zákonodárství, když posouvá důraz od ustanovení zákonů k jejich výkladu. Soudce se proto dle něj „*neprovinil porušením zákona, ale neuvědomil si, co vyžaduje nová doba, která nadřazuje zájem národa a veřejnosti nad soukromě-kapitalistický zájem jednotlivce*“. Jednoduše řečeno dále: „*starý právní názor*

se ocitá v rozporu s právním názorem novým“ . To je dle předsedy ÚRO důvodem, proč došlo ve Varnsdorfu - pochopitelně spontánně - ke stávce.⁹⁰⁷

Byl to přístup k židovským záležitostem, který je pro neexistenci koordinované a jednotné politiky vůči Židům, výrazně otevřen způsobu, duchu, výkladu či názoru, v němž má být v praxi vykonáván. Jak málo stačilo, aby postačil jako výrazný impuls pro zápornou úpravu občanskoprávního postavení německých Židů v první polovině roku 1946 Noskův projev v Brně. Reakce Zápotockého k varnsdorfským událostem na jaře 1947 lze považovat za již vážnější doklad snahy komunistů využít revoluční ideje ve snaze ovládnout a zvrátit dosavadní praktický přístup k záležitostem domácího židovského obyvatelstva. Závěr první části vysvětluje, proč se komunisté – vyjma podpory sionistickému hnutí – vymezili proti údajně vstřícné úpravě těchto záležitostí. Morálně-politické ohledy se promítly například do nutnosti bojovat o majetek židovských restituentů, nehledě na politický potenciál, který představovala možnost využít předpojatosti vůči židovskému obyvatelstvu jako politického nástroje.

Předmětem následujícího textu je ověřit, zda a jak komunisté usilovali o ovlivnění přístupu k židovským záležitostem a jeho ideologizaci, odvisle od jejich usilování o získání a utužení mocenského monopolu v zemi. Vzhledem k těžišti této práce v letech 1945 až 1947 nepůjde pouze o to představit projevy tohoto usilování v některých konkrétních oblastech dotýkajících se židovského obyvatelstva od jara 1947. Závažné otázky vyvstávají, přijdéli na to, jakou roli v úsilí komunistů o ovládnutí „židovské politiky“ hraje zvážení dosavadního přístupu k židovským záležitostem před Únorem. Vedle konkrétních politických kroků to znamená věnovat zvýšenou pozornost též jejich zdůvodňování a opravňování ideologickou řečí.

⁹⁰⁷ „[...] starý předválečný právní řád umožňoval, aby se jednotlivci obohacovali na úkor celku. Nový řád měl zajistit, že naopak nejdůležitější bude zájem celku [...] Zápotocký vyjádřil názor [ke stávce ve Varnsdorfu – pozn. autora], že soudce se v této cause řídil dogmatickým starým právním názorem, protože rozhodl ve prospěch kapitalisty. Soudce se nedopustil porušení zákona, ale neuvědomil si, co vyžaduje nová doba, která nadřazuje zájem národa a veřejnosti nad soukromě-kapitalistický zájem jednotlivce. Tento starý právní názor se ocitá v rozporu s právním názorem novým, a proto vznikla ve Varnsdorfu spontánně stávka.“ Článek vyšel v Rudém právu pod názvem *Nový právní řád – odstranění stávků. Případ stávků ve Varnsdorfu* dne 15. 3. 1947. Viz: *Varnsdorfský případ vyšetřován*. In: *Věstník*, IX/7 (1. 4. 1947), s. 88.

1. Přístup k židovským záležitostem v roce 1947

Navracení židovského majetku jako politikum

V národních správách bývalých židovských podniků spolurozhodovali též zástupci odborů. Je to logický důsledek sociálně revoluční legislativy, „výsad květnové revoluce“, jak prohlašují komunisté, zvláště po vydání znárodnovacích dekretů číslo 100 až 103 ze dne 24. října 1945.⁹⁰⁸ Navazující dekret číslo 104/1945 Sb. zaručil velká práva odborářům organizovaným v závodních a podnikových radách, z nichž se přirozeně rekrutovali příznivci znárodnění. Na ovládnutí sjednoceného odborového hnutí měli zájem z mocenských důvodů především komunisté. Ke spolurozhodování o budoucnosti hospodářských podniků arizovaných za války Židům se tudíž dostávají lidé, kteří pro svojí stranickou příslušnost, osobní zájmy a přesvědčení zastávali principiálně záporné stanovisko k jejich navrácení původním majitelům, bez ohledu na to, zda jej snad o něj původní vlastníky připravili za války němečtí okupanti či nikoliv. V radikalizované veřejnosti je aktivována předpojatost vůči Židům jako Němcům a kapitalistům a židovský majetek může být vnímán jako hodnota, která patří státu. Židy, pokud usilují o restituci, je snadné označit jako cizonárodé zájemce o obnovení soukromého vlastnictví.

Výrazně se restitucím nepříznivá situace projevila po volbách v květnu 1946, kdy komunisté a jimi ovládané odbory nastolili otázku znárodnění a zařazení takzvaných „zbytkových konfiskátů“ do sítě národních podniků, případně jejich združstvení samotnými zaměstnanci. Jednalo se zvláště o továrny, které zahrnul dekret číslo 5/1945 Sb. jako německé a maďarské pod národní správu, avšak nepodléhaly pro svojí velikost - počet zaměstnanců nepřevyšujících počet pět set - znárodnovacím dekretům. Celkem se jednalo o téměř tři a půl tisíce firem, převážně v pohraničí, v nichž pracovalo něco přes desetinu všech v průmyslu zaměstnaných osob. Jmenovaný dekret umožňoval dle § 24 jejich restituci administrativním vyjmutím z národní správy, pakliže o ně přišel původní majitel nátlakem či ohrožením své osoby ze strany nacistů.⁹⁰⁹ Zbytkovým konfiskátem byla bývalá Beerova fabrika ve Varnsdorfu a hnutí za její znárodnění bývalo podáváno komunistickou

⁹⁰⁸ Znárodnovací dekrety jsou podle historiků Jančíka, Kubů a Kuklíka ml. výsledkem „tlaku sociálně radikalizované společnosti, ve které byla myšlenka znárodnění velmi populární“. **J a n č í k** , Drahomír – **K u b ů** , Eduard – **K u k l í k** , Jan ml.: „*Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000)*, s. 53.

⁹⁰⁹ Srovnej: **J a n č í k** , Drahomír – **K u b ů** , Eduard – **K u k l í k** , Jan ml.: „*Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000)*, s. 62 a 63. V rámci komunistické historiografie se konfiskátům věnovala především: **H l u š í č k o v á** , Růžena: *Boj o průmyslové konfiskáty v Československu v letech 1945-1948*. Spor o budoucnosti průmyslových konfiskátů v pohraničí shrnuje s odkazy na primární a sekundární prameny též František Čapka: **Č a p k a** , František – **S l e z á k** , Lubomír – **V a c u l í k** , Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno 2005, s. 138n.

historiografií jako nejlepší příklad společného prosazování politických cílů KSČ a odborů na lokální úrovni.

Odpor k navrácení konfiskátů do rukou soukromých majitelů představoval obecný jev v celém státě. Snížení hranice počtu zaměstnanců v podniku, od níž by mělo být přistoupeno k jeho znárodnění, se stala jedním z významných bodů, v nichž se argumentačně střetávali komunisté s politickou opozicí na půdě Národní fronty. Komunisté k prosazení svého zájmu využívali jako nátlakový prostor odbory, jejichž vedení zastávalo čím dál radikálnější požadavky, které vysvětlovalo a opravňovalo přáním samotných závodních rad hospodářských podniků v regionech, zvláště v pohraničí.⁹¹⁰ Spontánní vůle lidu je vydávána za pramen odporu proti restituentům jako bývalým kapitalistům. V případě varnsdorfské stávky vyšlo typickým způsobem najevo, že si komunisté nemohli dovolit v maření restitučních případů přímo angažovat. Znamenalo by to obvinění z porušení spolupráce politických stran a politizovalo sebe prezentaci komunistů jako následovníků jediného možného společenského pokroku.

Ve dnech následujících varnsdorfské události vstoupili, patrně v řetězovém efektu, do stávky stavební dělníci v Brně, na Kladně a v Ostravě. Odpovědí na vyhrocení sporu o budoucnost konfiskátů se stalo v polovině měsíce března 1947 usnesení stran Národní fronty, aby po dobu dvouletky nebyly rušeny národní správy a předkládány další požadavky ke znárodnění.⁹¹¹ Dne 25. března 1947 měla být vládou zřízena patnáctičlenná komise pro restituci majetku, v níž měli největší zastoupení komunisté.⁹¹² Úsilí komunistů o znárodnění konfiskátů a soukromého hospodářského majetku však pokračovalo a pokračovat muselo.

Denunciace restituentů záměrnou?

O tom, že Varnsdorf je výsledkem mocensky motivovaného a ústředně uskutečňovaného politického zájmu komunistů o znárodnění, dokládá na základě dobových dokumentů trojice historiků Jančík, Kubů a Kuklík ml. Podle jejich závěrů metoda naplňování tohoto zájmu, tj. národnostní a sociální denunciace restituentů, měla být cílená a koordinovaná z vyšších míst. Židovští restituenti se měli stávat předmětem šetření bezpečnostních složek za účelem dohledání takového materiálu, který by je diskreditoval

⁹¹⁰ ÚRO upozornila v lednu 1947 vládu na údajnou škodlivost rušení národních správ v podnicích.

Srovnej: Československo 1945-48. Byrokratická revoluce a kontrarevoluce.

<http://sop-lrki.webpark.cz/historie/csr3.htm>

⁹¹¹ Č a p k a , František – S l e z á k , Lubomír – V a c u l í k , Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, s. 138n.

⁹¹² Tíž, s. 104, pozn. 391.

jako politicky nepřijatelné osoby. Kádrování mělo umožnit, stejně jako v případě Beera, obvinění židovského restituenta na základě revoluční legislativy ze státní nespolehlivosti a záporného postoje k pracujícím, a to nejen před válkou a po ní, ale též dokonce během ní, tj. v době, kdy se nacházeli buď v koncentracích či v exilu.⁹¹³

Znamená to, že restituci židovského majetku bránili komunisté záměrně zneužitím státního aparátu? Je možné hovořit o tom, že se jisté složky snažily připravit a zdůvodnit dokonání konfiskace bývalého židovského majetku v jednotlivých případech, vzhledem k citlivosti a ohledům na záležitosti židovského obyvatelstva, tajně? Na tuto otázku nelze v této práci odpovědět. Jistá je nyní taková skutečnost, že židovští restituenti hospodářského majetku podléhali minimálně dvěma hromadnějším prošetřováním, v roce 1947 a v letech 1948 a 1949. Obě šetření jsou takzvaně „legitimační“ a provedlo je ministerstvo průmyslu prostřednictvím MV.⁹¹⁴

Šetření měla objasnit otázku, zda má žadatel o restituci majetku na něj nárok jako národně spolehlivá osoba, vzhledem ke svému chování před válkou, dále z hlediska třídního, zda zaměstnával osoby české národnosti, v jakém jazyce vedl účetnictví, jednal se zaměstnanci a jaký byl její poměr k nacistickému hnutí a německému okupačnímu aparátu.⁹¹⁵ V těchto případech ovšem o žádné separátní snaze lustrvat a „nalézat špínu“ na židovské restituenty hovořit nelze. Šetření se týkala všech restituentů a Židé mezi nimi představují značnou menšinu. Je pravděpodobné, že se jednalo o běžné prošetření o původním majiteli k probíhajícím restitučním či konfiskačním řízením, tj. regulérní administrativní úkon, jež předpokládal jeden ze znárodnovacích dekretů a restituční zákon. Hypotéza, že „komunistická strana již před únorem 1948 zneužila státní aparát v neprospěch určité přesně definované skupiny obyvatelstva se záměrem podpory vlastních ‚třídně‘ motivovaných

⁹¹³ „Je na místě připomenout ještě jeden důležitý moment, který vyžaduje speciální bádání a bude nespolehlivé jej potvrdit. Přesto si však zaslouží, aby byl připomenut. Autoři našli řadu dokladů toho, že již předúnorová státní bezpečnost systematicky zpravodajsky pracovala na židovských restituentech, zkoumala jejich činnost před válkou, během ní a po ní. Zpracovala obsáhlé elaboráty o jejich podnicích. Nejednalo se o případy výjimečné a nahodilé. Z elaborátů – autoři jich našli desítky – bohužel není znám ani zadavatel, ani konečný uživatel. Stěžejí ovšem zůstaly nevyužity. Zda výsledky šetření státní bezpečnosti, náležející do resortu komunistou Václavem Noskem řízeného ministerstva vnitra, pronikly do struktur KSČ a jí blízkých odborů a byly využívány při podobných akcích ‚demonstrující‘ hněv a nespokojenost pracujících jakou byla *causa Beder*, nemůžeme zatím zcela jistě říci. Také nevíme, zda státní bezpečnost šíře získávané informace sloužily jiným úředním místům. Obojí se však zdá značně pravděpodobné.“ **J a n ě í k**, Drahomír – **K u b ů**, Eduard – **K u k l í k**, Jan ml.: „*Arizace*“ a *restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000)*, s. 68.

⁹¹⁴ Podle § 7 dekretu č. 100/1945 Sb. v prvním případě a podle čl. I, § 6 zákona č. 114/1948 Sb. v případě druhém.

⁹¹⁵ Archiv MV Praha, například 305–511–1 a 305–511–2. Otázky na restituenty nebo žadatele o náhradu majetku byly součástí dotazníku ministerstva průmyslu, které šetření iniciovalo.

cílů“, kterou pokládá Jančík, Kubů a Kuklík ml. a čímž myslí osoby židovského původu, je proto do bližšího objasnění nutné brát jako otevřenou.⁹¹⁶

Přitom skutečně existují doklady o šetřeních, záměrně vedených k nalezení takových skutečností, které by kompromitovaly restituenta (bez ohledu na jeho původ) jako osobu politicky oprávněnou k převzetí jeho bývalého majetku. Původcem a koordinátorem šetření byla „Národohospodářská komise“ ÚRO (NHK). O činnosti NHK vypovídá Petr Planer, jemuž vedení ÚRO svěřilo úsek národních správ, konfiskace a restituce projednávané ve smyslu dekretu číslo 5/1945 Sb. Planer eufemicky hovoří o „*poradenské činnosti*“ podnikům pro spory se zaměstnavateli, či kde šlo o majetky Němců a kde si, podle něj, zaměstnanci přáli znárodnění. NHK pro svoji „*intervenční činnost*“ (Planer) sbírala důkazy a podklady prokazující „*oprávněnost stanoviska zaměstnanců*“, pokud si závodní rada a jednotlivé úrovně odborových rad stěžovaly na jednotlivé případy, v nichž se restituční řízení vyvíjelo příliš ke spokojenosti původního vlastníka.⁹¹⁷

Záležitost nacházení kompromitujících skutečností a denunciace protivníků je jistě velmi zajímavou skutečností, již jen pro svoji dlouhou a bohatou politickou tradici.⁹¹⁸ Bohužel, z podstaty věci samotné jsou možnosti jejího doložení a rekonstrukce jednotlivých případů dobovými dokumenty nanejvýše obtížné. Varnsdorfské události jsou toho přes svou bohatou dokumentaci typickým příkladem. Zda byl Emil Beer denunciován za účelem zabránění navrácení jeho majetku za pomoci či na zakazku vyšších míst, je se značnými těžkostmi zodpovídáno v předchozím posledním varnsdorfském navrácení na konci této práce. Jak bylo ovšem ukázáno, odborový funkcionář Petr Planer v případě skutečně sehrál jistou roli.

Jak již bylo naznačeno v úvodu práce, nezodpověditelnou zůstává dosud též otázka po výsledcích navrácení bývalého majetku židovského obyvatelstva. Co více,

⁹¹⁶ **J a n č í k**, Drahomír – **K u b ů**, Eduard – **K u k l í k**, Jan ml.: „*Arizace*“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000), s. 68. Každopádně též tato šetření jsou cenným zdrojem dobové úřední řeči dokládající jazyk, s nímž se hovořilo o židovských majitelích, vesměs v konotacích předpojatého smýšlení o Židech. Srovnej například: Archiv MV Praha, 305–511–1, šetření osob podle § 7 dekt. č. 100/45 Sb, Zlín, pobočka Oblastní úřadovny Státní bezpečnosti ve Zlíně ve věci továrny v Rožnově, kterou koupil za okupace Josef Kulich od Žofie a Jiřího Brilla a Vilemíny Pettingerové a jejího manžela JUDr. Pettingera, 13. 2. 1948 (odpověď k č. j. VII-C-6181/86-6.II.1947).

⁹¹⁷ Všeodborový archiv Praha, fond Kabinet dějin odborů, inv.č. 475, karton 81.

⁹¹⁸ Vyhledal jsem docenta Kubů, s kterým jsem tento problém dne 4. května 2005 konzultoval a který mě odkázal na dokumenty uložené v Archivu MV v Praze, respektive mi poradil, že je mohu dohledat podle seznamu archivních pramenů v citované publikaci „*Arizace*“ a *arizátoři* (na straně 453). Dokumenty, které by dokládaly nějaký způsob zvláštní lustrace židovských restituentů, jsem nenalezl. Zařazení spisů dokumentujících jednotlivé případy vzpomenuých všeobecných šetřeních nenaznačuje, že byly řazeny chronologicky ani místně. Na druhou stranu si nemohu být vůbec jistý, zda jsem našel doklady, které měl pan docent na mysli. Nasvědčuje tomu jeho tvrzení, že jde o desítky elaborátů, u kterých není možné dopátrat zadavatele a příjemce. Tyto indicie napovídají, že se mi doklady dohledat nepodařilo.

hodnocení restituce je poznamenáno jeho současným a dobovým hodnocením.⁹¹⁹ Pravděpodobně pouze podání fyzických osob, šestnáct tisíc žádostí, ztotožňuje Frischer ve svém projevu na druhém sjezdu představitelů českých a moravských židovských náboženských obcí na podzim 1947 s restitucemi domů. Jejich restituce zde označil předseda RŽNO za poměrně uspokojivé a odkázal se přitom na vstřícnost MPSP vydávat administrativní cestou restituční výměry dle paragrafu 24 dekretu číslo 5/1945 Sb.⁹²⁰ K dispozici není posouzení navrácení hospodářských podniků židovským restituentům, existuje však přehled navráceného majetku jednotlivým židovským náboženským obcím.⁹²¹

V druhém případě se totiž lze opřít o zprávu úředníků MPSP ze začátku roku 1949, kterou vypracovali jako podklad pro likvidaci Národní správy Židovské rady starších („Zpráva o NSŽRS a majetkoprávních poměrech Židovstva v českých zemích“, dále jen jako Zpráva NSŽRS).⁹²² Zpráva NSŽRS hovoří o „splnění úkolu restituce“, zvláště přijde-li na nemovitosti, následovně: v roce 1946 to mělo být asi 40% úkolu, v roce 1947 bylo splněno již asi 66% úkolu a v roce 1948 asi 80% celého úkolu. Úředníci mají ovšem patrně na mysli pouze majetek spravovaný NSŽRS a vyjadřují při tom záměr ukončit její činnost v prvních měsících roku 1949, až na restituci cenných

⁹¹⁹ Trojice historiků tím napovídá, že prozkoumat všechny restituční spisy ve všech ústředních, oblastních, okresních a místních archivech je nad fyzické možnosti jakéhokoliv historika, ba jejich případných týmů. Podle konstatování Jančíka, Kubů a Kuklíka ml. nelze celkový výsledek za současného stavu bádání a přístupnosti archivních pramenů „sumarizovat“. Je tomu zvláště proto, že restituční agenda spadala do kompetencí nižších správních orgánů a po vydání restitučního zákona okresních soudů. **J a n č í k** , Drahomír – **K u b ů** , Eduard – **K u k l í k** , Jan ml.: „*Arizace*“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000), s. 58 a 59. Ani v regionálním rozsahu nejsou žádné sondy k dispozici. Jančík, Kubů a Kuklík ml. se o bývalém židovském majetku zmiňují jako „miliardovém majetku“.

⁹²⁰ „Poměrně lehce se prováděla, díky porozumění ministerstva sociální péče, restituce domů, jichž bylo dosud navráceno asi 3 000 z celkového přibližného počtu 16 000“. NA Praha, archiv ÚV KSČ, fond 100/1, sv. 78, a.j. 582, s. 6/60, projev Arnošta Frischerera na sjezdu delegátů židovských náboženských obcí dne 26. října 1947 v Praze. Jelikož se zdá, že tři tisíce vyřízených žádostí z šestnácti tisíc jsou podivným důvodem k optimismu, bylo by vhodné ověřit, zda je údaj správný a zda nedošlo k jeho zkreslení při strojopisném přepisování Frischerova projevu, tj. ze šesti na šestnáct tisíc. Peter Meyer se odkazuje na zprávu Jointu a údaj ve Věstníku, dle něhož z asi šesti tisíc, tj. nikoliv šestnácti tisíc, budov vlastněných před válkou Židy a registrovány Zentralstelle jich úřady navrátily k červnu 1947 právě tři tisíce. **M e y e r** , Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 83. Meyer se odkazuje na Věstník, IX/20 (15. 10. 1947), s. 294. Ve Věstníku je ovšem jen zmínka, že židovská obec v Praze restituovala sto nemovitostí, nehledě na to, že je tak konstatováno před projevem Frischerera. Odhady navrácení ostatního majetku administrativním řízením mimo šest či šestnáct tisíc žádostí jsou velmi nepřesné, podle Frischerera se jednalo o něco mezi jedním a dvěma tisíci položkami. **F r i s c h e r** , Arnošt: *Zákon o neplatnosti některých majetkových jednání z doby nesvobody – Historie a hodnocení*. In: Věstník, VIII/6 (3. 6. 1946), s. 41 – 43. Na druhou stranu však o šestnácti tisících žádostech hovoří Tomáš Staněk, který údaj přebírá ze zprávy o sjezdu delegátů židovských obcí, jak jej uveřejnil týdeník Dnešek: **S t a n ě k** , Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945-1947*, s. 345.

⁹²¹ NA Praha, fond MPSP, inv.č. 762, sign. 4 027, karton 345, složka nadepsaná „Restituce“ a orazítkováná NSŽRS, „správa budov“, 24. 5. 1948. Složka obsahuje seznamy objektů restituovaných jednotlivými židovskými obcemi (490 knihových vložek, 908 objektů). V seznamu uvedeno komu nemovitost náležela v roce 1938, číslo knihovní vložky, čp., označení nemovitosti, den restituce.

⁹²² Tamtéž. Zpráva o NSŽRS, oddíl IX. *restituční činnost*, s. 48 - 61.

papírů, s nímž by mělo být započato v únoru 1949.⁹²³ Jak bude přibliženo, Zpráva NSŽRS z roku 1949 je revizní zprávou a je součástí likvidace restituční agendy jako neopodstatněně vstřícného přístupu k Židům.

Každopádně lze prohlásit, že restituce židovského majetku nebyla po skončení války uskutečněna v plném rozsahu a způsobem obecně uspokojujícím sociální a materiální potřeby přeživších Židů. Během vzpomínutého podzimního sjezdu židovské organizace RŽNO v roce 1947, tj. jen několik měsíců předcházejících Únor, jsou jejím představitelům dobře známy a vzpomínány všechny problémy a těžkosti s navrácením majetku, ač je projevují korektně s ohledem na své politické postavení a možnosti. Svědčí o tom třeba postěžování RŽNO na několik případů restitučních kauz, jako byla ta varnsdorfská, a opakované stížnosti na průběh restituce obecně, adresované ústředním orgánům a nejvyšším představitelům republiky a četné komentáře na stranách Věstníku židovské organizace.⁹²⁴

Naložení s nerestituovatelným židovským majetkem

„Odúmrť“ je rozuměn židovský majetek, který nemohl být restituován vzhledem k neznámosti jeho původního majitele nebo se nenašla žádná osoba oprávněna jej nárokovat jako dědic (v řeči práva „caduum“). Zvláštní skupinu takového majetku představovaly například hodnoty shromážděné v Terezínské podstatě. Jednání a naložení s odúmrťí dobře dokládá deklarativnost a nedůslednost, se kterou stát přistupoval k židovským záležitostem, to znamená, že se sice dovolával morálně-politických ohledů k přeživším Židům, avšak jejich uvedení v praxi se omezilo na dílčí nesystematické kroky a přísliby. Příběh o židovské odúmrťi je příběhem o tom, že tyto kroky a přísliby začaly být omezovány a zůstalo nakonec pouze u deklarací.

Odúmrť prohlásil jako nerestituovatelný majetek dekret číslo 108/1945 Sb. a svěřil jej do prozatímní péče Fondu národní obnovy (FNO). Již bylo zmíněno, že konečnou úpravu jeho budoucího osudu předpokládal paragraf 16 restitučního zákona číslo 128/1946 Sb.⁹²⁵

⁹²³ Tamtéž, s. 60. Restituci nemovitostí lze podle Zprávy NSŽRS považovat za téměř skončenou – malý zbytek pohledávek si mohou projednat židovské obce samy nebo pod patronací RŽNO, která má mít k dispozici dostatek potřebných právníků.

⁹²⁴ Nakonec, průběh restituce shrnul emotivním způsobem nejpublikovanější komentátor z nich, Štěpán Engel, následovně: „Pokud se zeptáme, kolik židovského majetku bylo navráceno přeživším židovským občanům, udivující je odpověď, že to nebylo ani 10% předválečné hodnoty a že držitelé ukradeného majetku včetně státních fondů navrátili menší procento věcí, než nacistické továrny smrti zvládly židovských životů.“ **E n g e l**, Štěpán: *Starý stesk nad novou vyhláškou*. Věstník IX/7 (1. 4. 1947), s. 93 – 94.

⁹²⁵ § 16 restitučního zákona 128/46 Sb.: „(1) O majetku, který podle § 2, odst. 3 dekretu presidenta republiky č. 108/1945 Sb. nepodléhá konfiskaci, platí s výhradou práv plynoucích z tohoto zákona přiměřeně ustanovení uvedeného dekretu, vyjma část III. Právní poměry tohoto majetku, nedojde-li k jeho vrácení osobám oprávněným podle § 4, odst. 1 tohoto zákona, upraví zvláštní zákon. (2) Vláda může nařízením stanoviti podrobnosti stran

Přestože došlo k jednání o naložení s Terezínskou podstatou, nepřekvapí, že v praxi nedošlo ke zřízení zvláštního, tj. židovského správního úřadu, který by spravoval odúmrtí, byť v rámci FNO. Zpráva o restitučním zákonu předvíдалa, „že bude vytvořen zvláštní fond, na jehož správě se budou podílet organizace perzekučně postižených“.⁹²⁶ Prozatím mělo být usilováno o to, aby „židovské majetkové podstaty byly zjištěny a zajištěny a spravovány ve FNO odděleně od ostatních, to je konfiskovaných majetků. FNO bude provádět tyto úkony od ostatních, to je konfiskovaných majetků.“ Toto provádění se mělo uskutečňováno „za součinnosti a dozoru sboru, jehož členem bude též RŽNO“.⁹²⁷

RŽNO intervenovala za co nejrychlejší nahrazení prozatímního opatření vznikem zvláštního fondu, tj. zřízením zvláštní státní správy tohoto majetku, jejíž princip by odpovídal, jak vzpomíná tehdejšího tajemník RŽNO Wehle, později ustanovenému fondu „Jewish Restitution Successor Organisation“ v západním Německu. To by znamenalo, že by židovský majetek zkonfiskovaný nacisty a nevyžádaný majiteli připadl vládní agentuře, který postupně a na základě dohodnutých pravidel využívala RŽNO k pokrytí nákladů na zmírnění následku pronásledování osob židovského původu za války.⁹²⁸ Intervenční činnost židovské organizace v této věci lze považovat skutečně za dlouhodobou a intenzivní.⁹²⁹

RŽNO se mohla odvolat na již vzpomenutou mírovou dohodu s Maďarskem a Rumunskem, podepsanou v Paříži dne 10. února 1947 (společně s Finskem, Itálií a Bulharskem) a obsahující doložku, že majetek zabavený po 1. září 1939 osobám z rasových

správy majetku uvedeného v odstavci 1 a tuto správu převést na jiný úřad nebo orgán.“

http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/701/.cmd/ad/.c/313/ce/10821/p/8411/_s.155/701?PC_8411_number1=128/1946&PC_8411_l=128/1946&PC_8411_ps=10#10821

⁹²⁶ Na zápis 53. schůze ÚNS ze dne 16. května 1946 se odvolává ve své stížnosti Rudolfo Slánskému RŽNO. Stížnost RŽNO zasláná generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Rudolfo Slánskému o nepříznivých důsledcích některých zákonů a žádosti o podporu ze dne 16. 7. 1947. NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/1, sv. 78, a.j. 582. Srovnej: *Stížnost RŽNO a ÚSŽNO československé vládě*. In: *Věstník*, IX/15 (1. 8. 1947), s. 213 a 214.

⁹²⁷ Zpráva NSŽRS hovoří, že k této dohodě došlo na 55. schůzi vlády.

⁹²⁸ **W e h l e**, Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia 1945 – 1948*, s. 519.

⁹²⁹ Když se v dubnu roku 1946 představenstvo RŽNO dozvědělo o vydání úpravy o využití odúmrtí v Řecku příznivé tamním Židům, upozornila na to KPR, všechny ministry, ústřední tajemníky politických stran, odborové přednosty, všechny redakce rozhlasu, předsedu poslanecké sněmovny a jiné význačné osobnosti jako například redaktora Peroutku. Archiv MV Praha, 425-234-2, zápis z porad prezidia s pražskými členy představenstva RŽNO, 2. 4. 1946. Podle pařížské centrály Jointu, byl zřízen v Řecku zvláštní řeckého fondu, kam bude soustředěn nerestituovaný majetek. Dohodnuto o zaslání upozornění představitelům státu a dohodnuto získat autentický text řeckého zákona. Upozornění dochováno např.: NA Praha, fond MPSP, inv. č. 2 082, sign. 47 VIII, karton 3 917. Srovnej též: *Věstník*, VIII/3 (30. 3. 1946), s. 23. Podobně viz: *Věstník*, VIII/12 (28. 10. 1946), s. 113. Krátká zpráva, že maďarská vláda hodlá zřídit fond zahynuvších, z kterého by byli podporováni přeživší a sociálně slabší Židé. Na sionistickém kongresu celostátního sionistického hnutí v Luhačovicích v létě roku 1946 dokonce padl návrh, aby byla sepsána rezoluce za odevzdání odúmrtě Židovskému národnímu fondu, sionistické instituci, která shromažďovala a přerozdělovala prostředky k výstavbě židovské domoviny v Palestině. Archiv MV Praha, 425-222-1, složka „Zápisnica Valného shromáždenia (československého cionistického sjazdu) v dňoch 4. – 7. júla 1946 v Luhačoviciach“.

nebo náboženských důvodů, v případě, že o něj nebude požádáno, přejde na takové organizace, které tyto osoby zastupují nebo sdružují.⁹³⁰ Československo se stalo jedním z pěti garantů dohody (dále USA, Velká Británie, Jugoslávie, Francie). Článek 8 dohody týkající se reparací těmto státům dokonce ukládal, aby vypracovaly plán pomoci obětem nacistického pronásledování. V posledním ze tří bodů dohody je navíc výslovně uvedeno, že „vlády neutrálních států budou požádány, aby pro tento účel uvolnily majetek, jenž je v těchto zemích po obětech nacistické akce, které zemřely bez dědiců“.⁹³¹

Intervenční činnost RŽNO se zdála být nikoliv bez úspěchu. Wehle na podzim 1947 glosuje, že v období po osvobození všichni zástupci ministerstev uznali nemožnost propadnutí odúmrti státu a shodli se na jejím zvláštním využití. S podstatně větším časovým odstupem však Wehle vzpomíná, že se vláda rozhodla založit při úřadu předsedy vlády „*kind of watchdog agency*“, čímž patrně myslí dozorčí sbor složený z příslušníků ministerstev, který, přes účast RŽNO (Wehle osobně), měl vetovat ekonomickou pomoc Židům z prostředků odúmrtě.⁹³² Dozorčí sbor se sice měl několikrát sejít a vypracovat směrnice a návrhy, patrně za účelem zřízení zvláštního fondu, stalo se tak v blíže nespecifikované době po vydání restitučního zákona. Podle Wehleho však tehdy „*zvítězil názor, že vládní usnesení o zřízení dozorčího sboru již neplatí*“.⁹³³ Rozuzlení situace kolem odúmrti mělo pro RŽNO nečekanou a nepříznivou podobu.

Koncem května roku 1947 předložila vláda Ústavodárnému národnímu shromáždění osnovu zákona o Likvidačním fondu měnovém (LFM). Nově zřízený LFM měl urychlit odčerpání finančních hodnot nahromaděných válečným hospodářstvím během německé okupace, postrádajících však skutečnou materiální protihodnotu. Náprava se měla provést mj. nahrazením znehodnocených peněz výtěžkem dávky z majetku, daní z přírůstku na majetku, zhodnocením platidel, která propadla během měnové reformy na konci roku 1945, neboť nebyla předložena k soupisu, výnosy reparací z mírových smluv, příspěvkem ze státního rozpočtu a konečně konfiskovaným majetkem zrádců a kolaborantů

⁹³⁰ *Židovská otázka v mírových smlouvách*. In: Věstník, IX/11 (1. 6. 1947), s. 157.

⁹³¹ NA Praha, fond MPSP, sign. 4 028, inv. č. 577, sign. 2 182, karton 245, memorandum RŽNO úřadům, 18. 7. 1946. První dvě zásady: A) podíl na reparacích, pozůstávajících ze všeho nemonetárního zlata nalezeného spojeneckými vojsky v Německu, jakož i částka ve výši 25 milionů dolarů mají být určeny na rehabilitaci těchto osob. B) částka 25 milionů dolarů bude vzata z výnosu německého majetku v neutrálních zemích, jímž lze disponovat pro účely reparací. „*Československý závazek je v tomto směru upraven článkem 8 Dohody o reparacích od Německa, o založení mezispojeneckého reparačního úřadu a o vrácení spojeneckého zlata, publikované pod č. 150/1947 ve Sb. – Tímto článkem je ČSR, jako jeden z vykonavatelů dohody, zavázáno poskytnout pomoc obětem nacistické persekuce z prostředků v dohodě určených.*“ Zpráva NS ŽRS, s. 12.

⁹³² **W e h l e**, Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia 1945 – 1948*, s. 519.

⁹³³ NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/1, sv. 78, a.j. 582, s. 12/44, projev Kurta Wehleho na sjezdu delegátů židovských náboženských obcí dne 26. října 1947 v Praze.

dosud spravovaným FNO.⁹³⁴ Před tím, než byl zákon schválen, se v jeho osnově, konkrétně v paragrafu 5 odst. 6 objevila formulace, že LFM připadá mj. i majetek uvedený v paragrafu 16 restitučního zákona, tj. především židovská odúmrť. Zákon byl schválen poslanci včetně tohoto návrhu pod číslem 141/1947 Sb. a vydán ke dni 2. července 1947.

RŽNO projevila ještě před odhlasováním zákona svůj odpor k ustanovení paragrafu 5 odst. 6 poukázáním na jeho neobvyklé zařazení do osnovy zákona bez přihlídnutí k jeho závažnosti:

*„toto ustanovení bylo pojato do zákona způsobem ne zcela obvyklým. Neprošlo totiž meziministerským připomínkovým řízením, takže důvodová zpráva se o něm ani nezmiňuje, ačkoli jde o ustanovení velmi závažné. Odstavec 6, který je tak velkého dosahu věcného a mravního, byl vsunut do osnovy teprve po schůzi vlády. Páni ministři proto nebyli ohledně tohoto bodu informováni a nemohli si býti vědomi významu této zdánlivě malé vsuvky“.*⁹³⁵

RŽNO považovala tento postup za křivdu, neboť schválením zákona o LFM měla vláda jednat proti svému příslibu o zvláštním zacházení s odúmrťmi židovského majetku. Vedení židovské organizace se snažilo ve svém roztrpčení poukázat na skutečnost, že majetek vznikl vyvražděním skoro celé jedné složky obyvatelstva a vyjádřila nepřijatelnost nerozlišování mezi majetkem těch, kteří vyvražďovali, a těch, kdo byli vyvražďováni, čímž naráželo na společné zahrnutí konfiskovaného německého majetku a židovské odúmrťi do LFM.⁹³⁶ RŽNO tentokrát neváhala zahrát na citlivou notu pověsti republiky v zahraničí: *„Československá republika jest prvním státem, a bude snad jediným v Evropě, který tento problém řeší tak nepříznivě pro židy a ostatní skupiny perzekvovaných“.*⁹³⁷ Postup československé vlády silně kritizovalo hned několik poboček Židovského světového kongresu v různých státech, které vyslaly své zástupce k tamním československým velvyslancům.⁹³⁸ Židovským organizacím zbývala poslední možnost: bojovat proti podepsání zákona prezidentem a zabránit tak nabytí jeho platnosti. Zahraniční organizace nebyly v tomto ohledu stejně jako domácí RŽNO úspěšné.

⁹³⁴ **S p á č i l**, Bedřich: *Česká měna. Od dávné minulosti k dnešku*. Praha 1974, s. 120.

⁹³⁵ Stížnost RŽNO zaslaná generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Rudolfu Slánskému „o nepříznivých důsledcích některých zákonů a žádosti o podporu“ ze dne 16. 7. 1947. NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/1, sv. 78, a.j. 582. *Stížnost RŽNO a ÚSŽNO československé vládě*. In: *Věstník*, IX/15 (1. 8. 1947), s. 213 a 214.

⁹³⁶ Plný text stížnosti RŽNO zaslané generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Rudolfu Slánskému o nepříznivých důsledcích některých zákonů a žádosti o podporu, memorandum z 16. a 28. července 1947.

Zvláště je upozorněno na zahrnutí terezínské podstaty: *„Zabrání pro Likvidační fond měnový by se také týkalo některých podstat, které povstaly z toho, že na československé půdě /v Terezíně/ zahynulo zásahem nacistického režimu několik desítek tisíc židů jiné státní příslušnosti než československé. To se přičítá také usnesení vlády ze dne 7. ledna 1946“.*

⁹³⁷ Tamtéž.

⁹³⁸ Jednalo se například o Mexiko, Kanadu nebo Argentinu. Vysoký činitel Světového židovského kongresu Alex Easterman jednal ve věci osobně v Praze. *Daily Digest of World Jewish Congress Activities*, No. 266 (8. 8. 1947), s. 2. *Zákon o likvidačním fondu měnovém. Další vývoj*. In: *Věstník*, IX/16 (15. 8. 1947), s. 233.

Reakce Beneše a nejvyšších míst na stížnosti židovských organizací jsou formálního rázu, pokud k nim vůbec došlo. Jejich formulování sice naznačuje připuštění oprávněnosti námitek židovských organizací, avšak nikoliv ochotu vyjít jim vstříc zasáhnutím do zákona. Prohlášení se omezila na deklarování, že stát zohlední sociální a kultové potřeby židovských obcí, jak učinil například parlament před odhlasováním zákona.⁹³⁹ Navíc je z těchto reakcí rozpoznatelné vyjádření, že stát tak činí pouze jako ústupek stížnostem ze zahraničí, jak o „široké obranné akci“ domácích a zahraničních židovských organizací („zahraniční vlivy“) hovoří s odstupem Zpráva NSŽRS.⁹⁴⁰

RŽNO se tak nezdařilo prosadit zákonnou nápravu ustanovení paragrafu 5, odst. 6, i když se jí snažila zajistit například získáním podpory nejvyšších míst pro prohlášení, které navrhlo ve smyslu takové nápravy ke schválení ÚPV.⁹⁴¹ Otázka měla být řešena podle tajemníka Wehleho na podzim 1947, kdy RŽNO - společně se slovenským svazem židovských obcí – měla obdržet od prezidia MV příslib, že RŽNO bude přibrána k jednání o zákonné normě, která bude „*tuto ožehavou otázku řešit*“.⁹⁴² To už ovšem doba špela neúprosně k monopolizaci moci v zemi komunisty, a jak bude ukázáno v následující kapitole, dosavadní politika RŽNO založená na široké rehabilitační činnosti vůči přeživším Židům, měla být likvidována a otázka jejího financování se tak stát nerelevantní.

Pokud se zájemce táže, co stálo za prosazením zákona konkrétně, musí se bohužel jako s jediným dokladem o zákulisních skutečnostech spokojit s pamětmi Kurta Wehleho. Podle tajemníka RŽNO prošel parlamentem návrh díky komunistům a prezident ho podepsal potom, co se mu dostalo ujištění vládní deklarací, že propadnutí tohoto majetku státu nepoškodí československé mezinárodní závazky. Jan Masaryk měl podle Wehleho hlasovat

⁹³⁹ RŽNO to ve své stížnosti zasláné generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Rudolfu Slánskému vyjádřilo následovně: „*Až poté, co své pochybnosti vyslovil i prezident a ozvaly se nesouhlasné projevy z ciziny, vydala čs. vláda prohlášení, že budou učiněna vhodná opatření, aby použití zmíněného majetku bylo v plném souladu s důsledky, které plynou pro ČSR z těchto dohod.*“ NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond 100/1, sv. 78, a.j. 582. Srovnej vyličení záležitosti dle: **M e y e r**, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 87 a 88.

⁹⁴⁰ Podle autorů Zprávy NSŽRS měla právě v jejich důsledku vláda vydat prohlášení, „*že budou učiněna vhodná opatření, aby použití zmíněného [židovského] majetku bylo v plném souladu s důsledky, které plynuly pro ČSR z mezinárodních dohod*“. *Zpráva NS ŽRS.*

⁹⁴¹ Text tohoto prohlášení zní: „*Předsednictvo vlády se usnáší, aby ministerstvo vnitra v dohodě s ministerstvy spravedlnosti a financí připravilo v době co nejkratší osnovu zákona, podle které odúmrti a jiné majetkové podstaty po obětech národní, rasové nebo politické persekuce budou použity výhradně k účelům, k nimž je Československo morálně zavázáno se zřetelem na platné mezinárodní dohody.*“ NA Praha, fond MPSP, sign. 4 028, inv. č. 577, sign. 2 182, karton 245, dopis RŽNO prof. Nejedlému, 18. 7. 1946. Sdělení ministerstva financí KPR, tajemníkovy PV, tajemníkům náměstků PV, ÚPV, všem ministrům, Nejvyššímu účetnímu a kontrolnímu úřadu, Národní bance československé, Generálnímu sekretariátu Hospodářské rady, 28. 7. 1947.

⁹⁴² „*Jde o to, finančně na generace zajisti židovské náboženské obce a Radu a zachránit pro účely rehabilitace židů majetek, který židům a židovským korporacím byl za okupace odňat.*“ NA Praha, archiv ÚV KSČ, fond 100/1, sv. 78, a.j. 582, s. 13/45, projev Kurta Wehleho na sjezdu delegátů židovských náboženských.

proti návrhu, neměl však dostatek vlivu.⁹⁴³ Doklady o reakci ústředních orgánů na další úsilí a intervence RŽNO mi nejsou známy. Každopádně je zřejmé, že zahrnutí odúmrti do LFM představovalo krok, který viditelně zvrátil dosud více či méně příznivý přístup k židovským záležitostem. V tehdejší době se to mohlo navíc jevit jako překvapující. Jak podotýká Wehle, „do zákona úřady“, tj. zákona o LFM, vedení RŽNO nepochybovalo, že stát přeci jen přistoupí k vydání zvláštního upravení odúmrtě a zajistí tak prostředky pro prospěšnou pomoc přeživším Židům.⁹⁴⁴

K této situaci došlo v době, kdy RŽNO vyčerpala finanční prostředky uvolněné z Terezínské podstaty (šedesát milionů korun).⁹⁴⁵ Odúmrt' měla pokrýt další finanční náklady RŽNO na sociální, právní a politickou pomoc přeživším Židům. Náhlé a dramatické ohrožení široké rehabilitační politiky a činnosti české židovské organizace v polovině roku 1947 a nenaplněné snahy jejího vedení toto ohrožení odvrátit, předznamenalo všeobecnou neochotu přistupovat nadále v praxi na morálně-politické ohledy vůči židovskému obyvatelstvu.

2. Přístup k židovským záležitostem po Únoru 1948

Útlum rehabilitační politiky židovské organizace – faktografie

⁹⁴³ **W e h l e**, Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia 1945 – 1948*, s. 520. „[...] prezident uznal nespravedlnosti řešení a podepsal zákon teprve tehdy, když se předsednictvo vlády rozhodlo, „že učiní vhodná opatření stran použití tohoto majetku. Jde o největší a nejdůležitější úkol, před kterým v tomto okamžiku Rada stojí“. Projev Kurta Wehleho na sjezdu delegátů židovských náboženských.

⁹⁴⁴ „Znamenalo to pro nás obrácení v niveč těžce dobytého úspěchu a otřes naší důvěry v sliby a proklamace našich vládních činitelů. Do onoho okamžiku jsme totiž nepochybovali o tom, že bude vydán zvláštní zákon podle § 16. restitučního zákona, který upraví právní poměry zmíněného majetku podle zásady, že uloupený majetek musí být vrácen oloupeným [...] Postup naší vlády a parlamentu v této věci byl příliš nespravedlivý, ukvapený a dokonce i nedemokratický, než abychom se museli obávat, že bychom se v další fázi této věci znova dožili trpkého zklamání.“ Tamtéž.

⁹⁴⁵ Podobně jako Frischer na ně upozorňuje opět Wehle: „Nesmíme si však zakrývat katastrofální finanční situaci, do které by se všechny židovské náboženské obce a Rada dostaly v případě záporném. Snad si ani neuvědomujete, že by odeprání dalších výplat z terezínské podstaty ve svých důsledcích znamenalo zastavení činnosti obcí a Rady. Považovali jsme za svou povinnost nejen jako veřejnoprávní organizace židovská, ale i jako československá veřejnoprávní organizace upozorniti na toto nebezpečí naší vlády. Jelikož by jistě bylo nejen pro nás, ale i pro stát neúnosné, kdyby židovské náboženské společnosti v historických zemích musely zastavit svou činnost pro nedostatek finančních prostředků, když stát spravuje milionové hodnoty, pocházející od této židovské pospolitosti a nashromážděné z lupu okupantů.“ Tamtéž.

Na podzim roku 1947 předáci RŽNO správně poukázali na to, že zákon o zřízení LFM zahrnující do státní poklady mj. zbytek Tereziánské podstaty, znamenal vážné ohrožení fungování židovské organizace, respektive provádění její politiky usilující o všestrannou rehabilitaci přeživších Židů v českých zemích. Není možné říci, zda ti, kteří do osnovy zákona o LFM přidali vsuvku o likvidaci odúmrť ve prospěch státu, tímto záměrem sledovali likvidaci RŽNO jejím odříznutím od finančních zdrojů, či usilovali výhradně o co největší zisk pro státní finance. Každopádně co je jisté, je to, že předúnorová politika RŽNO představovala pro komunisty nepohodlnou skutečnost.

Rehabilitační politika RŽNO symbolizovala duch vstřícného přístupu k židovským záležitostem. Taková politika se rozcházela s mocensko-politickými zájmy komunistů předkládanými veřejnosti a zahraničí jako úsilí o dovršení národní a sociální revoluce započaté květnem roku 1945. V praxi to znamenalo jediné: dosavadní politika RŽNO musí být likvidována jako jedna z mnoha opozičních aktivit stojících v rozporu se zájmem komunistů o monopolizaci politické moci, a to s odvoláním na její neslučitelnost s revolučním vývojem, tj. pro její reakční podstatu. Komunističtí představitelé se vyjadřují ke stížnostem RŽNO na ohrožení rehabilitace přeživších Židů argumenty, které vstřícný přístup vůči přeživším zpochybňují. Především je to teze, že zvláštní přístup k židovským záležitostem by protěžoval přeživší Židy na úkor ostatních. Zopakováno je přesvědčení, že tento přístup by nebyl přirozeným nejen proto, že Židé by měli chtít a dostávat to co ostatní, ale že je tento přístup vynucován štváním veřejného mínění na Západě proti republice.

Odvolání na zásadu o rovném přístupu ke všem mohl být například konkretizován v souvislosti s vydáním zákona o LFM. Tento zákon mohl být vydáván nejen jako spravedlivé omezení privilegií jedné skupiny, ale dobrodiní pro ni samotnou - majetky odevzdané do LFM budou totiž použity pro státní pokladnu a tím potažmo ve prospěch celých skupin poškozených nacistickým pronásledováním. Samotné osoby židovského původu tak měly čerpat pomoc individuálně jako jakákoliv za války poškozená osoba a využít tak přednostních práv takových osob.⁹⁴⁶ Zvláštní přístup k Židům je zbavován svého opodstatnění tím, že humanitární hledisko, které jej dosud zakládalo, je přeneseno na nutnost mít ohled k dobru celé společnosti, z kterého tají samotní Židé. Zřízení LFM mělo řešit znehodnocení finančních hodnot válečným hospodářstvím a jeho posláním měla být konsolidace státní měny. Odpor proti řešení záležitosti, pocíťované v této době pro obavy z inflace jako jedna z největších hrozeb pro osvobozenou republiku, byl pochopitelně neúnosný.

⁹⁴⁶ Židé samotní dostanou více v náhradě za přihlašené válečné škody, než by získali z toho, co převezme LFM. Zpráva NSŽRS, s. 13.

Zákon o LFM neznamenal vítězství v praxi, tj. nevedl k likvidaci politiky židovské organizace, jistě ji však předznamenal. Šedesát milionů korun uvolnil stát z Terezínské podstaty pro sociální a administrativní potřeby RŽNO na rok 1946. Díky obezřetnému hospodaření, ale i příspěvkům židovských humanitárních organizací vydržela tato částka RŽNO do poloviny roku 1947. Uvolnění dalších financí zabránil zákon o LFM. Rozpočet RŽNO na rok 1948, předložen pravděpodobně v srpnu tohoto roku, ale vytvořen však pravděpodobně ještě před Únorem, počítal s výdaji téměř sto devět milionů korun. Jelikož židovská organizace počítala s vlastními příjmy přes čtyřicet osm milionů korun, předpokládaný schodek činil asi šedesát a půl milionů korun. Suma patrně záměrně nikoliv nepodobná té, kterou obdržela RŽNO od státu z Terezínské podstaty počátkem roku 1946. RŽNO kalkulovala tudíž patrně s tím, že jí bude na její činnost přiznána státem stejná částka i nyní.

Jak ve schválení rozpočtu RŽNO kompetentní MPSP rozhodlo?

„V úzkém stanovisku běžných kultových potřeb [...] bez zřetele k mimořádným úkolům na Radu ŽNO vzneseným, byl rozpočet upraven ve výdajích částkou 8 492 000 korun a v příjmech částkou 8 107 000 korun.“⁹⁴⁷

„Úzkým stanoviskem běžných kultových potřeb“ vyjádřilo MPSP duch nového přístupu k židovským záležitostem ze strany státu, ve kterém uplatňovala již několik měsíců moc pouze KSČ. Nový přístup byl nadiktován prostřednictvím jednoduché zásady: RŽNO má napříště reprezentovat pouze osoby židovského vyznání, které se dobrovolně jako věřící organizují v židovských náboženských obcích, tj. židovská organizace se musí omezit na náboženskou společnost. To znamenalo, že RŽNO již neměla plnit *„mimořádné úkoly na Radu ŽNO vznesenými“*, jak deklarovalo nutnost sociální a jiné pomoci všem osobám židovského původu pro jejich specifické postižení rasovým pronásledováním předúnorové vedení organizace. Schodek v rozpočtu organizace, jehož pokrytí měla zajistit státní kasa, potom činil nikoliv šedesát miliónů, ale necelých čtyři sta tisíc korun.⁹⁴⁸

Odříznutí od potřebných peněz představovalo hlavní nástroj, který využil stát k likvidaci dosavadní široké rehabilitační politiky RŽNO. Lapidárně to dokládá průvodní dopis ve složce ministerstva školství z roku 1949:

„Proti loňskému roku vykazuje rozpočet radikální snížení – to je důsledkem vnitřní

⁹⁴⁷ NA Praha, fond Ministerstvo školství a osvěty, inv.č. 2 085, sign. 47 VIII, karton 3, jednání o dotacích RŽNO.

⁹⁴⁸ V posledním rozpočtu před vydáním církevního zákona koncem roku 1949, upravujícím financování církvi a náboženských společností do roku 1989, RŽNO počítala s výdaji 7 626 395 korun a příjmy 1 370 000 korun. Dramatický nárůst schodku v roce 1949 je způsoben zvláště snížením příjmů z náboženské daně vystěhovalcům jejich platičů do Izraele. Tamtéž.

*konsolidace [přispěl AV] a odlivem členů do Palestiny, čímž klesla činnost na úseku administrativním, správním a kultovém; - za dalším snížením stojí porady RŽNO s Komisí pro práci mezi židovským obyvatelstvem při ÚV KSČ.*⁹⁴⁹

Zmínka o „vnitřní konsolidaci“, „AV“, „Komisi“ a nakonec „odlivu členů do Palestiny“ napovídá, jakým způsobem se podařilo zajistit likvidaci dosavadní politiky židovské organizace v rámci ní samotné. Je třeba nejdříve poznamenat, že rehabilitační politika nebyla v rámci předúnorové RŽNO homogenem, nýbrž pragmatický a křehký kompromis mezi židovskými skupinami, zvláště českožidovskými asimilanty a sionisty. V této práci nezbyvá prostor pro podání bohatého pozadí formování politiky RŽNO, která měla své kořeny hluboko před druhou světovou válkou. Je nutné se spokojit s konstatováním, že část asimilantů – organizována v některých případech ve strukturách KSČ, například v takzvané židovské komisi ÚV strany (více viz dále) – stála v ideové opozici vůči rehabilitační politice, kterou prosadil jako oficiální linii předúnorové RŽNO svojí autoritou a úsilím sionista Arnošt Frischer a jako schopný úředník zhmotňoval především Kurt Wehle.

Asimilanti, odvozuující v této době ideální přístup k židovským záležitostem především od marxistické koncepce řešení židovské otázky, se jednoduše stali prostředkem k očištění RŽNO od Frischer a jeho lidí, tj. především sionistů. V RŽNO se stejně jako v jednotlivých židovských náboženských obcích vytvořily během únorových událostí akční výbory, které dosavadní rehabilitační politiky denunciovaly jako reakční a téměř zcela se od ní distancovali. Nové vedení RŽNO tak okamžitě následovalo politické zájmy nového režimu, které odůvodňovalo nutností naplnit revoluční ideologii též v židovských záležitostech. „Vnitřní konsolidaci“ židovského společenství obecně výrazně napomohlo jeho omezení na především komunisticky smýšlející osoby, k čemuž došlo v důsledku silného vystěhovalectví přeživších Židů do Palestiny a jinam v roce 1948 a 1949.

Wehle vzpomíná, že již v březnu 1948 byla nucena RŽNO zanechat všech aktivit na poli rehabilitace a vzdát se nároku na Terežínskou podstatu.⁹⁵⁰ Autor Zprávy NSŽRS se v roce 1949 se zadostiučiněním vyjádřil úlevu, že k židovským záležitostem již není potřeba přistupovat se „zvláštními ohledy“. Tím měl jistě na mysli ohledy vzhledem k váze těchto záležitostí u domácí a zahraničí politické opozice před Únorem 1948, neboť únorovými událostmi se situace změnila: „z vedení RŽNO odešly osoby, které prosazovaly uvedenou

⁹⁴⁹ NA Praha, fond ministerstvo školství a osvěty, inv. číslo 2 085, sign. 47 VIII, karton 3 921.

⁹⁵⁰ **W e h l e**, Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia 1945 – 1948*, s. 525. V důsledku převratu byla RŽNO donucena zanechat všech aktivit na poli rehabilitace a počátkem března odvolala všechny židovské nároky na terežínskou podstatu.

*reformaci in melius. Na jejich místa přišli noví vedoucí, kteří mají k uvedeným otázkám jiný postoj a od té doby je v této věci klid“.*⁹⁵¹

Noví vedoucí, Emil Ungár, který se stal předsedou RŽNO, projevil jiný postoj třeba tím, že konstatoval definitivní zastavení vyplácení sociálních a materiálních podpor rasově pronásledovaným z nerestituovatelného židovského majetku, což zdůvodnil tím, že:

*„[...] dotace [...] byly ve skutečnosti darem od státu, protože peníze uložené v tomto fondu ztratily svoji hodnotu inflací [...] skutečnost, že tyto domnělé hodnoty byly částečně převedeny do nové měny, způsobilo tlak na inflaci, který nemohla vláda nadále tolerovat [...] Domnělý stav tohoto zdroje byl brzy odhalen, když státní kontrolní úřad zastavil další vyplácení podpory. Není pochyb o tom, že nemůžeme a nebudeme počítat s dalšími platbami z tohoto zdroje.“*⁹⁵²

Skutečnost, že RŽNO ještě v srpnu 1948 předkládá ke schválení rozpočet s šedesátimilionovým schodkem, ovšem naznačuje, že se její politika či jednoduše chápání poslání židovských obcí jako základních jednotek všestranné sociální pomoci osobám židovského původu nemohly změnit ze dne na den. RŽNO nebo přinejmenším jednotlivé židovské obce a činitelé neopustili zcela potřebu reprezentovat židovské společenství nikoliv jako pouze náboženské, nýbrž jako zájmové uskupení osob sdílejících v důsledku rasového pronásledování za války stejné újmy a vlastní zkušenost. Ostatně, v tomto smyslu mohly židovskou organizaci stále vyslyšet i úřady. Dokládá to alespoň zápis ze schůze výboru RŽNO v září 1948, zmiňující, že církevní komise Ústředního akčního výboru Národní fronty přihlédla ke zvláštnímu postavení židovské náboženské společnosti v důsledku okupace a persekuce a vyhověla všem jejím nespecifikovaným připomínkám.⁹⁵³

Zápis zároveň naznačuje, že se noví předáci RŽNO mohli v této době ještě poohlížet pro svou činnost po penězích alespoň z Terezínské podstaty. Dokládá to zmínka, že církevní komise pojme do své důvodové zprávy ustanovení, že židovská organizace je odkázána k plnění svých „statutárních povinností“ na plynulý příjem peněz z této podstaty.⁹⁵⁴ Další osudy Terezínské podstaty nejsou jasné. Jasně je jen to, že proběhla důkladná prohlídka Nejvyššího účetního kontrolního úřadu, avšak její výsledky nelze na rozdíl od dohlídky v NSŽRS (Zpráva NSŽRS) v této práci doložit.⁹⁵⁵

Likvidace či důrazná redukce činnosti RŽNO se projevila ve snižování počtu jejích zaměstnanců, respektive její agendy, což platilo stejně tak pro pražskou židovskou obec.

⁹⁵¹ Zpráva NSŽRS, s. 13.

⁹⁵² Meyer, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 88.

⁹⁵³ Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Opava, karton 3, zápis o schůzi výboru RŽNO, 20. 9. 1948.

⁹⁵⁴ Tamtéž.

⁹⁵⁵ Ve Zprávě NSŽRS je zmíněn návrh na provedení likvidace Terezínské podstaty a převodu v ní obsažených movitostí na FNO a financí do LFM. Zpráva o NSŽRS.

„Zeštíhlení“ židovské organizace a obcí mělo být dle vyjádření Státního úřadu církevního (SÚC, více o úřadu dále v textu) výslovně umožněno jednáním se „soudruhy, kterým byla ÚV KSČ svěřena péče o regulování židovských otázek vůbec“.⁹⁵⁶ Představit tyto soudruhy není zcela možné, pokusím se o to alespoň částečně později. Nyní je podstatnou ta skutečnost, že omezení židovské organizace na náboženskou úroveň kodifikovaly všeobecné zákonné úpravy o postavení církví a náboženských společenství koncem roku 1949. Židovská organizace sdružující židovské náboženské obce se stala jednou ze státně uznávaných náboženských společností, kontrolovaných zvláštním státním církevním úřadem (SÚC), a to jak politicky, tak především jejich financováním.⁹⁵⁷ Hospodaření církví a náboženských společností se ocitlo pod centrální správou, která jim sice na jednu stranu zajistila přísun státních dotací, na druhou stranu však tento přísun schvalovacím právem nad jejich rozpočty přísně kontrolovala a zneužívala k řízení jejich činnosti tak, aby odpovídala představám a zájmům panujícího režimu.⁹⁵⁸

Úkol SÚC, který je zřízen zákonem č. 217/1949 Sb. z 14. října 1949⁹⁵⁹ je vyjádřen v paragrafu 2 zákona:

„Úkolem SÚC je dbáti na to, aby se církevní a náboženský život vyvíjel v souladu s ústavou a zásadami lidově demokratického zřízení, a zajistiti tak pro každého ústavou zaručené právo svobody vyznání, založené na zásadách náboženské snášenlivosti a rovnoprávnosti všech vyznání.“⁹⁶⁰

Zákon číslo 218/1949 Sb. schválený ke stejnému dni konkretizoval „hospodářské zabezpečení církví a náboženských společností státem“.⁹⁶¹ Není třeba pochybovat, jaké instrukce měl SÚC od politického vedení státu ve věci náboženské politiky k dispozici: redukce církví a náboženských společností a urychlit ateizaci společnosti.⁹⁶²

⁹⁵⁶ NA Praha, fond SÚC, inv.č. 141, karton 119, zpráva „Židovská náboženská společnost“, 7. 12. 1953.

⁹⁵⁷ *Sbírka zákonů republiky Československé. Ročník 1949.* Praha 1949. **S v o b o d o v á**, Jana: *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích, 1948-1992*, s. 29 a 30. Zákon změnil finanční a administrativní strukturu všech organizovaných náboženských skupin a jejich institucí; všichni církevní funkcionáři se stali státními zaměstnanci placenými ze státního rozpočtu. Všechny organizace byly požádány o přípravu a předložení ročního rozpočtu pro SÚC, podmíněně prohlášením loajality k vládě.

⁹⁵⁸ Více o církevní politice KSČ všeobecně i konkrétně viz: **K a p l a n**, Karel: *Stát a církev v Československu (1948 - 1953)*. Brno 1993. Dále viz: *Edice dokumentů*. In: Církevní komise ÚV KSČ (1949 - 1951) I. Praha - Brno 1994.

⁹⁵⁹ Zákon číslo 217, kterým se zřizuje Státní úřad pro věci církevní ze dne 14. října 1949.

⁹⁶⁰ *Sbírka zákonů republiky Československé. Ročník 1949.* Praha 1949, s. 639.

⁹⁶¹ Zákon číslo 218 o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem ze dne 14. číjna 1949. *Sbírka zákonů republiky Československé. Ročník 1949.* Praha 1949, s. 659 – 663. Konkrétně k náboženským společenstvím viz vládní nařízení č. 223/1949 ze dne 18. října 1949 o hospodářském zabezpečení náboženských společností státem.

⁹⁶² NA Praha, fond SÚC, inv.č. 141, karton 4, SÚC pro politické byro ÚV KSČ ve věci „Návrhu na novou úpravu hospodářského zabezpečení církví a náboženských společností“, 15. 10. 1954. Zde návrh na postupné snižování státních příspěvků během 15-20 let, neboť: „Tato úprava měla za cíl, aby pomocí materiálního zajištění církví stát získal za velmi napjaté situace v katolické církvi proti reakční hierarchii vliv v církvích,

Za symbolický konec respektování církví a náboženských společenství ze strany státu jako širších společensko-politických jednotek je možné považovat zrušení evidence náboženského vyznání ke dni 27. července 1954 - odůvodnění: respektování soukromého rázu náboženské svobody.⁹⁶³

Útlum rehabilitační politiky židovské organizace – výklad

Přístup k domácím židovským záležitostem je po Únoru vysvětlen v rámci podání převzetí moci komunisty jako očištění dosavadního politického prostředí. Podle oficiální verze odstranění opozičních sil bylo nezbytné k naplnění košického vládního programu, tj. zásad národní a sociální revoluce z května 1945 a zachránit tak naplňování jediných záruk směřování společnosti k socialismu. V praxi se tento postoj projevil jednoznačně: nutnost přistupovat k židovským záležitostem odvisle od ideologických schémat komunistického pojetí postavení židovského obyvatelstva ve společnosti, anebo alespoň prostřednictvím nich tento přístup vykládat.

Jako závazné je opakováno především dogma o neslučitelnosti společnosti směřující k socialismu směřující a antisemitismu, neboť v ní nemohou být pro něj předpoklady: osoby židovského původu nevytváří k averzi vůči sobě svým národním a sociálním splynutím s většinovou společností záminku. Vyjádřením vymezující logiky teze o únorovém zachránění cesty k socialismu, je ospravedlnění boje proti skutečným či potencionálním oponentům nebo nezařazeným jejich označením nejen za reakcionáře, ale přímo za sabotéry.

Anti-antisemitský charakter poúnorové společnosti je zdůrazněn stejně jako ostatní ideje, kterými komunisté svojí moc oprávněovali. Únor je ze strany politiků, úřadů a nových funkcionářů RŽNO podáván jako konečná porážka antisemitismu, neboť dle nich představuje likvidaci posledních „reakčních“, „pravičáckých“ a „fašistických živelů“, které se nezdařilo zcela „vymýtit ze středu české společnosti“ po květnové revoluci v roce 1945 – zcela účelně měl být totiž antisemitismus najít své útočiště a uplatnění v nekomunistických stranách, zvláště v Demokratické straně na Slovensku. Typickým způsobem reprodukuje pomyslné konečné vítězství rovnostářského socialismu nad fašistickým rasismem Kopecký: „*Co se nyní stalo v Československu, také znamená porážku fašisticky smýšlejících antisemitských*

zejména mezi duchovenstvem a kontrolu nad církevním životem. Zároveň tímto způsobem bylo zakončeno jednání s představiteli katolické hierarchie a odškodnění za církevní velkostatky, které byly zabrány při pozemkové reformě. Vedle toho se předpokládalo, že nyní, když věřící nebudou nuceni vydržovat cirkve ze svých prostředků, bude slábnout styk věřících s církvemi a faráři a náboženský život“.

⁹⁶³ **K a p l a n**, Karel: *Stát a církev v Československu 1948-1953*. Brno 1993, s. 19. Ve skutečnosti se cirkve nemohly dovolávat počtu svých stoupenců a došlo k redukcí věřících pouze na návštěvníky bohoslužeb.

elementů. Nový režim si přeje více než jen uznávat náboženská, občanská a sociální práva Židů.⁹⁶⁴

Vygradování deklarativního zavržení antisemitismu našlo oporu v nové květnové ústavě, a to v oddíle občanských práv, paragraf 37, v němž se praví:

„1. Projevy a aktivity vedoucí k ohrožení integrity a jednotě státu, jeho ústavě, republikánské formě zřízení nebo institucím lidové demokracie jsou předmět trestního postihu. 2. Útoky na občanská práva a svobody z takovýchto důvodů jsou zakázány. Zvláště je zakázáno rozšiřovat jakékoliv podoby nacismu a fašismu, rasové a náboženské intolerance a národního šovinismu.“⁹⁶⁵

Pro porozumění dalšímu vývoji v přístupu k židovským záležitostem (antisionismus) je důležité zdůraznit, že anti-antisemitský postoj nemělo čistě deklarativní význam, kterým by komunisté sledovali kladnou sebe prezentaci. Podobně jako v ostatních politicko-sociálních záležitostech představovala ideologizace především legitimizační nástroj, to znamená, že měla představit prosazování politických zájmů KSČ a jejich ospravedlnění před veřejností jako něco oprávněného a nezbytného. Jestliže přístup k židovským záležitostem nevyhovoval komunistům pro nutnost zohlednit ohledy na humanitární situaci židovské obyvateľstva, bylo nyní nutné jakoby odhalit a označit jeho zdroje v záměrném úsilí nekomunistických stran bránit a sabotovat úsilí komunistů směřovat zemi k socialismu. Předúnorová „židovská politika“ je definitivně označena a odsouzena jako produkt úmyslného protěžování a chránění proněmecky smýšlejících osob židovského původu a jejich soukromovlastnických zájmů ze strany protikomunistické opozice.

Nejobsažnějším pramenem dokládajícím zaujetí nového postoje v přístupu k židovským záležitostem vymezeným vůči předúnorovému období je Zpráva NSŽRS z února 1949.⁹⁶⁶ Autoři revizní zprávy MPSP vykládají celou řadu praktických skutečností spojených s řešením jednotlivých židovských záležitostí po osvobození republiky v období let 1945 – 1947. Principiálně však Zpráva NSŽRS především obviňuje Repatriační odbor MPSP (RO) z kladného vyřizování restituace židovského majetku. RO se měl vyřizování restituční agendy

⁹⁶⁴ Věstník, X/11 (12. 3. 1948), s. 117. Hlasy zdůrazňující skutečnost, že v socialistickém státě antisemitismus již prostě místo mít nemůže, je odsouzen k přirozenému zániku zaznívají se značnou důrazností více a především ze samotného židovského světa, zde ústy akčního vedení RŽNO: „*Napříště však ať každý akt a každý nepřátelský čin, každý projev antisemitismu bude pokládán za projev reakce. Pokrokovou linii vidíme před sebou zcela jasně [...] v budoucnosti není možné, aby se někde prosazoval antisemitismus.*“ **S v o b o d o v á**, Jana: *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 - 1992. Studie*, s. 21.

⁹⁶⁵ **M e y e r**, Peter: *The Jews in Soviet Satellites*, s. 110. Podobně zákon na ochranu republiky, nově přepracovaný v roce 1948, zakazoval jakýkoliv projev nebo propagandu rasové nebo náboženské nesnášenlivosti. Jeho váhu posílil nový trestní výměr ze srpna 1950, který stanovil, že podpora nebo propaganda takové nesnášenlivosti se trestá od jednoho do pěti let, a pokud k jejímu šíření došlo tiskem, vysíláním apod., mohl být dotyčný potrestán dvaceti pěti lety vězení. Týž, s. 111.

⁹⁶⁶ Zpráva o NSŽRS.

dle paragrafu 24 dekretu číslo 5/1945 Sb. ujmout z vlastní vůle, aniž by došlo k vyjasnění kompetencí v židovských záležitostech. Podle názoru autorů Zprávy mělo nad NSŽRS vykonávat dohled nejen MPSP, respektive její RO, ale mělo tak činit společně s MV, ministerstvem financí a ministerstvem školství

Administrativní výměry RO, legitimizující vracení židovského majetku v jednotlivých případech, neměly mít proto podle autorů Zprávy NSŽRS v dekretu číslo 5/1945 Sb. právní oporu, přičemž uznávají, že „jiné normy zatím nebylo“ – RO měl vydávat „*takto v nepřetržité řadě vědomé pakty*“. RO pokračoval totiž v praxi vydávání „*neplatných dokumentů*“ celý rok 1946 a 1947 a až v roce 1948 finanční prokuratura podala „*rekurs proti povolávacími knihovnímu usnesení*“ (stížnost – pozn. autora). Krajský soud, který prokuratuře vyhověl, tak učinil s odůvodněním, že MPSP nemělo povolit restituci k dobru židovských obcí: „*Dnes tedy spočívá vlastnictví řady kultových institucí, nabytých restitucí, na aktech právně neplatných, i když formálně řádně vyhotovených.*“⁹⁶⁷

Revizoři MPSP kárají tehdejší postup RO proto, neboť dle jejich názoru leckdy mělo k úpravě restitučních okolností dojít obejitím předpisů k dobru žadatele, to znamená na škodu státní pokladny.⁹⁶⁸ Ve Zprávě NSŽRS zaznělo též zpochybnění základní sociální pomoci, kterou RO poskytoval židovským repatriantům prostřednictvím zvláštních „*záchytných stanic*“ v prvních měsících po osvobození. Důvod? RO nebyl k takové zvláštní pomoci židovským repatriantům kompetentní.⁹⁶⁹ Autoři zprávy docházejí k závěru, že NSŽRS jednala proti duchu zákonných ustanovení tím, že „*anticipando [předem - pozn. autora] nakládala s majetkem jí svěřeným k pouhé správě v některých případech tak, jako by už šlo o majetek RŽNO v Praze*“.⁹⁷⁰ Benevolentní schvalování podnětů k restitučním výměrům proto

⁹⁶⁷ „*Nutno tedy především konstatovati, že MSP [ministerstvo sociální péče – pozn. autora] nedodržovalo vědomě platný právní řád, neboť provádělo restituci i pro zámožné fyzické osoby, na které se ustanovení § 24, dekretu 4/45 Sb. nevztahovalo. Dále byla prováděna restituce i k dobru osob právnických a jiných kultových institucí, tedy zcela mimo zákonný podklad. Takto existuje 1000 - 2000 právně neplatných aktů. Nutno však konstatovati i to, že ve většině případů by byl pravděpodobně výsledek týž, kdyby se věc byla dala řádnou soudní cestou podle ustanovení RZ [restitučního zákona – pozn. autora]. Při tomto soudním řízení by byl odpůrcí stranou v restitučním řízení FNO, resp. finanční prokuratura jako jeho zástupce. Doporučovalo by se tedy snad vyřádati prostě k těmto už provedeným případům generální souhlas FNO, který by případy pochybné mohl ještě učinit předmětem nového řízení, protože dnešní stav, na základě opatření MSP spočívá na aktech právně neplatných. Dále bylo se dotázati mf [ministerstva financí – pozn. autora], zda nehodlá učiniti opatření ve věci zamezení daňového zkrácení při restitucích k dobru successorů*“. Zpráva NSŽRS, s. 55n.

⁹⁶⁸ Tamtéž, s. 58. Například restituce k dobru neobnovených spolků byla domluvena často mimosoudní dohodou ve prospěch dnešního majitele, tj. nikoliv na neobnovený spolek, ale přímo na židovskou obec; ta přitom nebyla jako successor zpoplatněna.

⁹⁶⁹ Obdobně je shledáno nad rámeček odpovídající státní sociální pomoci zřízení pátracího oddělení pro vyhledávání a spojování osob rozloučených rasovým pronásledováním a správa židovské nemocnice U staré školy. Zpráva NSŽRS upozorňuje, že tyto náklady nebyly státní pokladně nikdy uhrazeny. Tamtéž.

⁹⁷⁰ Tamtéž, s. 14.

docházelo k opatřením, jež se nesrovnávala s „*povinnostmi boni patris familis*“.⁹⁷¹ Samotná NSŽRS se stala obdobně jako RŽNO terčem kritiky pro neefektivní hospodaření a jejíž činností měli někteří její zaměstnanci sledovat pouze vylepšení svého příjmu.⁹⁷²

Za neodůvodněnými finančními výdaji, a tudíž materiálními ztrátami způsobenými státní neoprávněnou restitucí, je dle Zprávy NSŽRS nutné hledat další chybné kroky ze strany úřadů. Takovým krokem je označeno umožnění obnovení padesáti jedna židovských náboženských obcí a v jednom případě dokonce vydání povolení k jejímu zřízení (Varnsdorfu!).⁹⁷³ Většina těchto obcí nemohla podle starostlivých hospodářů z MPSP dostát svým závazkům, neboť se zde nacházel příliš nízký počet přeživších Židů – obec však podle zákona musela zajistit svým členům náboženský život, a ti naopak její soběstačnost placením náboženské daně.⁹⁷⁴ „*Daleko více*“ židovských obcí, než bylo třeba obnovit, se stalo nejen „*nepřímo přítěžkem státního rozpočtu*“, nýbrž to záměrně prosadila RŽNO, aby mohla provést restituci majetku na židovské obce jako přímé dědice, čímž se obešel předpis o zpoplatnění a zdanění majetkového převodu. Obdobně se se zpětnou kritikou setkalo hromadné vyřizování formálního obnovování židovských spolků za účelem navrácení jejich bývalého majetku a následného převedení na místní židovské obce.

Zdůvodnění, kterým samy státní orgány ospravedlňovaly likvidaci některých fungujících židovských spolků na přelomu čtyřicátých a padesátých let, naznačují neochotu připustit rozličné společenské a sociální aktivity osob ztotožňujících se s židovským společenstvím. Úřady revidovaly spolkovou činnost a hospodaření židovských spolků.

⁹⁷¹ NA Praha, fond MPSP, inv. č. 761, sign. 4 024, karton 345, (Pětistránková) dohlídka MPSP u NSŽRS, 21. 3. 1949.

⁹⁷² V případě pěti národních správců NSŽRS, v jejímž případě měla panovat doslova „*hypotertrofie*“ (zvětšení či nadměrný růst některého orgánu - pozn. autora), Zpráva NSŽRS konstatuje, že tito již dávno nemají nic na práci, scházejí se jednou za čtvrt roku, při čemž platy berou ovšem pořád stejně vysoké. Revizoři věnují tomuto neduhu zvláštní pozornost hned na pěti stranách dohlídky, viz: Zpráva NSŽRS, s. 22 – 27.

⁹⁷³ Územní správa židovských obcí byla postavena na obvodním principu, a která do druhé světové války více či méně kopírovala hranice soudních okresů a pokrývala tak celé české země. Nacisté zrušili všechny židovské obce vyjma Prahy (myšleno Praha-střed, se sídlem v Maislově ulici), která měla naopak takzvané „*příkazovací právo*“ k venkovským pobočkám a místním úřadovnám (rozuměno svým – pražské obce), ve které byly tyto obce změněny – těch bylo v historických zemích celkem 136. Po válce bylo zřejmé, že židovských obcí bude obnoveno znatelně méně, než jich nacisté zrušili, a proto je nutná reorganizace jejich obvodů, aby zachované obce převzaly území a nemovitosti zaniklých obcí. Reorganizaci obvodů upravila vyhláška ministerstva školství a osvěty ze dne 20. září 1946 ve věci „*Úpravy obvodů ŽNO v zemích České a Moravskoslezské*“ (číslo B-44 083/46-7/2). Výnos prováděly oba zemské národní výbory: ZNV v Praze vyhláškou číslo 14 ze dne 30. května 1947 (I-30-2100/4-1946) a ZNV v Brně v úředním listě ZNV vyhláškou ze dne 4. 11. 1947 (č. 28.629/47-V/30). Srovnej: *Vyhláška*. In: Věstník, VIII/12 (28. 10. 1946), s. 111. *Z činnosti venkovského referátu*. In: Věstník, VIII/13 (15. 11. 1946), s. 121 a 122. Zde výčet obnovených židovských obcí a obvodů soudních okresů, které nově pokrývají.

⁹⁷⁴ „*Existence obce je podmíněna ustanovením zákona ze dne 21. 3. 1890 č. 57 ř.z., v němž v § 3, odst. 4 je uvedeno, že náboženské obce mají být zřízeny toliko tenkrát, když je tu dostatečných prostředků, aby bylo zabezpečeno trvání potřebných bohoslužebných ústavů a zařízení, udržování náboženských zřízení a udílení pravidelného vyučování náboženství.*“ SOKA Kolín, fond ŽNO Kolín, inv.č. 17, karton 2, oběžník RŽNO (V/8658 We/BS).

Obojí bylo shledáno jako nevhodným s odkazem na možnost účasti členů spolků na spolkovém životě v židovských obcích nebo celorepublikových zájmových svazích. Soustředění spolkových aktivit do jednotných celostátních svazů předpokládal zákon číslo 68/1951 Sb., prostřednictvím něhož komunisté likvidovali dosud platnou liberální spolkovou praxi danou říšským spolkovým zákonem z roku 1867.⁹⁷⁵ Ve stejné době totalitární režim vylučoval a nahrazoval společenskou a sociální péči o oběti rasového pronásledování, spočívající v autonomním sdružování osob stejné zkušenosti, jako jeden z posledních pozůstatků zvláštního přístupu k židovským záležitostem.⁹⁷⁶ Dlužno poznamenat, že se tak nestalo zcela, RŽNO se například podařilo udržet židovský domov pro přestárlé osoby v Poděbradech.⁹⁷⁷ Na desítkách míst v zemi zůstala zachována možnost účastnit se nejen náboženském života v rámci židovských obcí a jejich synagogálních sborů.

Dobové dokumenty, ve kterých jsou odsuzovány konkrétní případy předúnorového přístupu k židovským záležitostem, dosvědčují oficializaci a šíření teze o jeho zbytečné benevolentnosti, kvůli níž stát přišel k hospodářské újmě. Tento přístup je líčen jako důsledek nekompetentnosti státních institucí, čehož měla zneužít ke svým zájmům židovská organizace. Proti předúnorovému přístupu je stavěna nutnost racionalizace činnosti RŽNO a židovských obcí dovoláváním se finančních zájmů státu a postavení židovského společenství jako náboženské společnosti. Dobrým příkladem nového přístupu k židovským záležitostem je pounorová historie Židovského muzea v Praze.⁹⁷⁸ Úřady odůvodnily

⁹⁷⁵ **K ř e s t a n**, Jiří - **B l o d i g o v á**, Alexandra - **B u b e n í k**, Jaroslav: *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918 - 1948*. Praha 2001, 14.

⁹⁷⁶ Viz například spolková agenda na Moravě: MZA Brno, fond B 260, karton 3 249. S následujícím zdůvodněním rozpustily úřady brněnský spolek Židovská škola na Moravě: „*poněvadž lidově demokratický stát zaručuje židům právě tak jako ostatním občanům možnost nejen všeobecného vzdělání na kterékoliv škole, ale převzal svými církevními zákony také náklad na vyučování náboženství, čímž se jeví další trvání spolku neodůvodněným*“. MZA Brno, fond B 260, karton 3 249 (č.j. 45/51). Podobně spolek Židovský dům v Brně: „*Spolek ŽD se sídlem v Brně byl založen v době, kdy byla rozšířena diskriminace podle rasového původu. V dnešní době však má židovská mládež volný přístup do jednotné tělovýchovné organizace Sokol i do Československého svazu mládeže [...] Účel spolku uvedený pod písmenem A [nabývati a udržovati hřiště a místa k zotavení židovské mládeže] jest tedy bezpředmětný, naopak nežádoucí, neboť zde vzniká nežádoucí možnost, že podle vzoru židovské náboženské obce budou podobné spolky zakládati i ostatní náboženské společnosti a církve. Proti zřízení a udržování židovského spolkového domu nemáme námitek, domníváme se však, že k vydržování spolkového domu není třeba povolití hostinskou a kavárenskou živnost zvláště v dnešní době, kdy podobné podniky přecházejí do národních správ nebo komunálních podniků. Jest tedy účel jmenovaného spolku, uvedeného pod písmenem C [dosažení a provozování koncese hostinské a kavárenské ku podpoře účelů] částečně D [podporovati všechny snahy] bezpředmětný.“ Tamtéž, karton 3 277 (č.j. 182/51).*

⁹⁷⁷ „*Věděli jsme, že mají všichni tolik hoře ve svých srdcích, že by byli v každém okresním starobinci nevitáným přírůstkem. Věděli jsme dále, že tito lidé potřebují náhradu za své ztracené domovy. Proto jsme chtěli pro ně zřídit židovský domov, ve kterém by byli jako rovní mezi rovnými, ve kterém by měli židovskou stravu, na kterou byli zvyklí, ve kterém by mohli zachovávat své soboty a svátky a měli možnost zúčastnit se i bohoslužby, neboť v Terezíně se stali všichni zbožnými, i když jimi nebyli z domova.*“ SOKA Kolín, fond ŽNO Kolín, inv.č. 15, karton 2. Tamtéž, inv.č. 10, karton 1.

⁹⁷⁸ Zpráva NSŽRS, s. 41 - 47. Oddíl VIII. Činnost Židovského muzea. Viz též: NA Praha, fond SÚC, inv. č. 141, karton 119, složka Muzeum.

neúnosnost dosavadního fungování muzea, které bylo podle Zprávy NSŽRS „navzdory vysokým subvencím trvale favorizováno“, poukázáním na jeho přezaměstnanost: místo třicetivouhlového kádru zaměstnanců by dle nich vystačili dva hlídači.⁹⁷⁹ Problematickým se zároveň stala restituce muzeální podstaty.⁹⁸⁰ Velké množství majetku a agendy odborníci z MPSP shledali zbytečným nadhodnocením muzejní činnosti, neboť dle nich „doopravdy museálních věcí je prý jen asi 3 tisíce kusů“.⁹⁸¹ Východiskem z nevhodné situace se stalo zestátnění muzea.⁹⁸²

Rozhodnutí o osudu muzea bylo přenecháno vládě, které byla záležitost předložena s odůvodněn, že se jedná o důsledek odstěhování podstatné části „zdejších Židů do Palestiny“, konkrétně jako „problém s ufinancováním muzea ze strany RŽNO, která se rozhodla prodat část muzeální podstaty do zahraničí a hradit tak své statutární náklady“. Nalezen a potrestán měl být poprvé též viník nepříznivých důsledků dosavadního přístupu k židovským záležitostem: na restituční agendu NSŽRS byla podána žaloba. Jako adekvátní řešení budoucnosti muzea je kvitován návrh ministra školství Zdeňka Nejedlého na zestátnění muzea, jemuž mělo jít o to, aby byl zahrnut „zmíněný soubor na věčné časy pod ochranou péči státní“.⁹⁸³ Vláda jednala o návrhu dne 4. dubna 1950. Přenechání rozhodnutí na nejvyšší výkonný orgán země bylo učiněno patrně s předpokládem, že zásah do budoucnosti muzea bude mít ohlas v zahraničí, to znamená nutnost vhodně jej zdůvodnit a oprávnit. Muzeum je oficiálně zestátněno proto, aby mohlo svojí činnost provádět natolik efektivně a adekvátně, jak to odpovídá politicko-spoločenskému významu a roli židovské kultury ve společnosti.

3. Antisionismus

Uvedení – nežidovští Židé

⁹⁷⁹ To dle Zprávy NSŽRS znamenalo též vhodnou příležitost, aby se vyslovili o movitostech nahromaděných muzeem další odborníci, čímž by se vyřešila „otázka“, „zda jde o trvalé kulturní hodnoty celonárodní, nebo jen o osobní pietu, po případě sběratelství i věci museálně bezvýznamných“. Zpráva NSŽRS, s. 22 – 27.

⁹⁸⁰ Součást NSŽRS. Okolo sto tisíc kusů movitostí, k nimž mělo být po osvobození přikoupeno dalších asi dvě stě tisíc nových věcí.

⁹⁸¹ NA Praha, fond MPSP, inv.č. 761, sign. 4 024, karton 345, dohlídka ministerstva sociální péče u NSŽRS, 21. 3. 1949.

⁹⁸² Opis návrhu na zestátnění muzea vypracovaný ministerstvem školství a projednaný začátkem roku 1950 nejvyššími státními orgány otiskl ve své edici pramenů o dobových vztazích státu a církvi Karel Kaplan, viz: **K a p l a n**, Karel: *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951, edice dokumentů I. Církevní komise ÚV KSČ („Církevní šestka“)* duben 1949 – březen 1950. Praha – Brno 1994, s. 346 a 345. Zápis ze schůze vlády o návrhu na zestátnění Židovského muzea, 4. 4. 1950.

⁹⁸³ Nejedlý konstatuje: „Nejde o věc náboženskou, jde o zachování kulturních památek.“ Předseda vlády Zápotocký dává ovšem v úvahu praktičtější řešení záležitosti před zahraničím, totiž zda by nešlo z majetku muzea něco zpeněžit, neboť je „toho mnoho vícekrát“ a stát potřebuje valuty, přičemž dodává: „Je to pro nás mrtvý kapitál.“ Tamtéž. Zápis ze schůze vlády o návrhu na zestátnění Židovského muzea, 4. 4. 1950.

V předchozích kapitolách bylo poukázáno na revidování přístupu k židovským záležitostem po Únoru 1948. Předúnorový přístup je v rámci revize podán jako nevhodný a přímo neoprávněný pro svojí hospodářskou neuváženost a politické neopodstatněnost, neboť se rozcházel s lidově-demokratickými idejemi. Praktickou nápravu děřivějšího stavu představoval církevní zákon z konce roku 1949. Komentovaná revize přístupu je ovšem pouze jedním z faktorů formujících výsledný postoj k židovskému obyvatelstvu a platný pro následujících čtyřicet let, kdy přetrvával v českých zemích totalitární stát. Nelze opomenout, že tento postoj určily a dále radikalizovaly rozhodujícím způsobem dvě provázané skutečnosti: poměr Československa k židovskému státu a mocenský boj v rámci komunistického hnutí.

Dosavadní vztah komunistů vůči sionistickému hnutí byl dříve v textu popsán jako příznivý, neboť jej zakládaly vhodné zahraničněpolitické a pragmatické důvody. Kladný vztah komunistů k založení židovského státu po Únoru přetrvával, neboť přetrvávaly tyto důvody. Sionismus, židovské národní hnutí, byl uchráněn, na rozdíl od domácího přístupu k židovským záležitostem, před všeobecnou ideologickou revizí předúnorové praxe. Komunisté neměli zájem důvody dosavadní podporu sionistickému úsilí založit v Palestině židovský stát měnit: blízkovýchodní politika Moskvy počítala nadále se vznikem takového státu a zajištění jeho existence nadále představovalo záruku, že v zemi nezůstanou češství cizí Židé.

Únorové očištění politické scény se nedotklo domácí sionistické organizace a intenzivní činnosti jejích frakcí. Naopak, jakoby se přenesl dosud zvláštní a vstřícný přístup k židovským záležitostem na domácí půdě na zvláštní a vstřícnou podporu založení židovského státu. Též v této práci bude připomenuta známá skutečnost mnohostranné praktické podpory Československa Státu Izrael v období následujícím asi rok po jeho založení v květnu roku 1948.

Politika pokračující vstřícnosti k sionismu nezůstala však po Únoru ideologickými revizionisty nenapadena. Stalo se tak především ze strany samotných stranických orgánů KSČ kompetentních v židovských záležitostech, jako například „židovské komise“, nakonec též vedení RŽNO. Ideologizaci vztahu k sionistickému hnutí požadovaly obvykle osoby židovského původu, které byly pevně přesvědčené o základních marxisticko-leninských idejích, pokud jde o řešení židovské otázky, jako jediných racionálních, tudíž opodstatněných a oprávněných pro nápravu dosud problematického postavení osob židovského původu ve společnosti. V jednom ze závěru této práce bylo upozorněno na ostatně nijak neznámou skutečnost: Židé komunisté usilovali o co nejdůslednější výklad stranické ideologie židovské

otázky a v praxi následovali nejsvědomitěji její dogmata.

Iniciativu Židů komunistů je nutné dát do souvislosti s jejich distancováním od domnělých projevů a jednání, které mělo být typické pro židovskou mentalitu tak, jak ji definovala marxistická ideologie. Jednoduše řečeno: Židé komunisté se snažili více než ostatní komunisté následovat marxistické a leninské zásady proto, aby nemohli být spojeni s nevhodným národním a sociálním (politickým) původem. Takto tito straníci usilovali prokázat, že nemají nic společného s židovskou mentalitou či židovstvím, tj. jednáním a chováním, považovaným za cizorodé a kapitalistické, tj. nepřátelské ideálnímu uspořádání společnosti.⁹⁸⁴ Sám Karel Marx vyzývá celé lidstvo k „*emancipaci od židovství*“, to znamená od něčeho, co je příkladně záporným a degenerativním myšlením, představuje společenskou regresi.⁹⁸⁵

V praktické rovině vedli „*nežidovští Židé*“ (Wistrich) útok proti pokračování blahosklonného přístupu k sionistům, neboť jejich aktivity měly mít konkrétní záporné dopady. Zvláště frekventovaným se stalo varování před ohrožením budoucího politického charakteru židovského státu. Československo přirozeně podporovalo vznik státu jako prostředek realizace sovětských zájmů proniknout na Blízký východ. Zájmem komunistického hnutí proto byl lidově-demokratický Izrael. Když už museli pravověrní komunisté přistoupit na skutečnost, že se část Židů připojí k revoluci proletariátu jako vlastní národ ve vlastním státě, usilovali alespoň o ovládnutí a organizaci vystěhovalců židovského obyvatelstva z republiky.⁹⁸⁶ Tak by mohli částečně kontrolovat přistěhovalce do Izraele, tj. omezit je na politicky spolehlivé osoby, anebo alespoň jim umožnit získat moc nad ostatními imigranty.⁹⁸⁷ Aktivní odpůrci sionistů – mezi nimi též Komunistická strana Izraele – proto usilovali o ovládnutí pole jejich působnosti, čímž by je zároveň připravili o důvod jejich dalšího setrvání v republice. V září 1948 za tímto

⁹⁸⁴ Srovnej v tomto ohledu zvláště závěry Roberta Wistricha: **W i s t r i c h**, Robert S.: *Revolutionary Jews from Marx to Trotsky*.

⁹⁸⁵ Přičemž je to právě Marx, kdo bývá často spojován přímo s takzvanou „židovskou sebenenávistí“. Takto rezolutní postoj jistě nezastávali všichni Židé komunisté a někteří z nich mohli akceptovat, že vymýcení záporných důsledků století trvající židovské svébytnosti, mentality ghetta, je možné též prostřednictvím národnostního splynutí různých židovských skupin v jejich vlastním státě, a kde se měl jejich sociálním převrstvením obvyklým v každém jiném státě zrodit nový Žid, vykonávající skutečnou, tj. fyzickou práci a netýjící sociálně z příslušníků jiných národů. Otevřený souhlas s tímto obrazem dosud předkládaným komunistickým tiskem by ovšem znamenalo jediné: připojit se k vystěhování do Izraele.

⁹⁸⁶ Stejně tak se stavěli „nežidovští Židé“ záporně k liberálnímu postoji či spíše přehlížení ilegální migrace Židů z východoevropských států přes Československo již před Únorem, a která pokračovala až do roku 1949, viz: **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 28 - 30.

⁹⁸⁷ Z memoranda Šmuela Mikunise (Komunistická strana Izraele) k emigraci: „*Abychom v této oblasti dosáhli dobrých výsledků, musíme přijmout taktiku, která by židovské masy přesvědčila, že KS nemají v úmyslu je násilím zadržovat a bránit jim v odchodu do Palestiny. Pokud se komunistickým stranám podaří v této věci uklidnit a získat jejich důvěru, podaří se jim také s úspěchem bojovat proti ‚spasitelské‘ práci sionistů, proti panice, kterou šíří, a proti sionistickému hnutí.*“ **R u c k e r**, Laurent: *Stalin, Izrael a Židé*, s. 107.

účelem vznikl s poměrně velkou pozorností politiků „Svaz československo-izraelského přátelství“.⁹⁸⁸

Je zároveň pravděpodobné, že komunisté, a to nikoliv překvapivě opět zvláště ti z nich, kteří byli židovského původu, chovali k sionistům tradiční nedůvěru a zášť psychologičtější povahy. Ve zdůvodnění jejich jednání je možné pozorovat předpojatost projevující se zastáváním tradičních protižidovských předsudků. Dobový příkaz asimilace mohl vést ke zdůraznění vnímání sionistů jako těch, co se úmyslně nehodlají zbavit svého židovství, a tudíž nadále jednají v intencích obzvláště zavrženíhodné židovské mentality. Typickým způsobem se s takovým postojem shledáme ve vztahu k sionistickým levicovým frakcím, které v postatě z marxismu vycházely a samy o jistou míru komunizace společnosti v židovském státě usilovaly. Například členové židovské komise neměli důvěru ke všem funkcionářům „Hašomer Hacair“, frakci marxistických sionistů, kteří původně požadovali pro své internacionalistické zásady vytvoření společného arabsko-židovského státu a kteří reagovali na dřívější výzvu židovské komise ÚV KSČ pro spolupráci při pronásledování pravicových sionistů. Jeden z důvodů nedůvěry: „*uvnitř hnutí jsou různá křídla a spory, že jsou tam tendence pravičácké i šmelinářské.*“⁹⁸⁹

Hlasy volající po radikálním zásahu proti sionistům nejsou vyslyšeny.⁹⁹⁰ Československá politická reprezentace se sionistickými záležitostmi asi dva roky po Únoru vážněji nezabývala a neusilovala o jejich systematickou úpravu, vůbec, jakoby je ignorovala.⁹⁹¹ Podle všeho nebrali odpovědní činitelé vážně varující slova

⁹⁸⁸ Věstník, X/47, s. 515. **Rothkirchenová**, Livia: *Státní antisemitismus 1948 - 1989*, s. 114. **Meyer**, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 131. **Dufek**, Jiří – **Kaplan**, Karel – **Šlosar**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 21 a 22. Poté co bylo patrné, že naděje, které oddělení a komise vkládaly do Svazu, nebyly naplněny, Waigner a Stramberger navrhli Geminderovi písemně zákaz všech sionistických organizací a neočekávanou prohlídku jejich kanceláří, zajištění jejich obsahu a případně i vedoucích a zabavení majetku. Zatím proběhly z příkazu ministerstva financí finanční revize hnutí a frakcí v prosinci 1948 a lednu 1949. Prohlídky v úřadovnách se uskutečnily až za dva roky, stejně jako první zatčení sionistických činitelů. Srovnej: **Kaplan**, Karel - **Bulínová**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 158 a 159, 170 - 173, 173 a 174, 236. Dle Kaplana formuje své závěry o Svazu: **Svobodová**, Jana: *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 - 1992*, s. 22 a 23.

⁹⁸⁹ **Dufek**, Jiří – **Kaplan**, Karel – **Šlosar**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 20, pozn. 18.

⁹⁹⁰ Záznam pohovoru s Pavlem Reimanem, pracovníkem Ústavu dějin KSČ, před komisí pro prošetření politických procesů ÚV KSČ v budově ÚV KSČ, 4. 5. 1956. „*Jako vedoucí komise pro židovské záležitosti při ÚV KSČ jsem pracoval po únoru 1948. [...] Dokladem toho je, že pracovníci této komise několikrát upozornili stranické orgány na činnost sionistických organizací [...] Jelikož naše komise neměla možnost dopodrobna vyjasnit činnost těchto organizací, obrátil jsem se na Gemindera, který mne odkázal na Švába. Pro Švába jsem sestavil obšírnou zprávu, která zahrnovala naše poznatky o činnosti sionistických organizací [...] Když jsem zprávu Švábovi předal a žádal, aby Bezpečnost ji prošetřila, řekl mi [...], že Bezpečnost má jiné důležitější úkoly, že nemá dostatek lidí, kteří by se v těchto věcech vyznali a že při zásazích proti sionistickým organizacím je nebezpečí, že budou vydávány za antisemitismus.*“ **Kaplan**, Karel - **Bulínová**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 315 – 318.

⁹⁹¹ Kaplan odkazuje na výpověď některých členů „židovské komise“ v roce 1956 před komisí ÚV KSČ, že

o „reakčním charakteru“ židovského vystěhovalectví ze země. Židovská komise ÚV KSČ proto realizovala své záměry pouze ovládnutím RŽNO a likvidací její všestranné rehabilitační politiky.⁹⁹² Nakonec, není to úsilí o ideologickou revizi dosavadní politiky vůči sionistům, která by ji dokázala zvrátit, nýbrž obrat v dosud příznivém zahraničně-politickém postoji Moskvy, potažmo Československa a ostatních sovětských satelitů, k Státu Izrael. Dříve než bude přistoupeno v pravdě k dramatickému vyústění vývoje přístupu k židovským záležitostem v poválečném Československu, je vhodné alespoň stručně vzpomenout praktickou pomoc židovskému státu.

Trojí podpora Státu Izrael

Stát Izrael, vyhlášený dne 14. května 1948 v Tel Avivu, československá vláda uznala dne 19. května 1948 per rollam a jeho zatímní vládu de iure.⁹⁹³ Uznání židovského státu je logickým vyústěním nadstranické podpory poválečného Československa sionistickému hnutí, jehož zdroje bylo možné sledovat ve smíšeném pragmatickém postoji a v protibritské (protiamerické) zahraničněpolitické linii SSSR. Socialisticky orientovaná politická reprezentace Státu Izrael vyjádřila vděčnost za tento krok a vynesla jej jako důkaz československé tradice vstřícnosti vůči zájmům židovské menšiny a vyjádřila přesvědčení ve sdílení obdobných politicko-společenských hodnot.⁹⁹⁴ Kladný postoj Izraele jistě napomohl k udržení přesvědčení o směřování židovského státu k lidově-demokratické budoucnosti a umožnil vyhovět praktickým žádostem o podporu, s nimiž se na ně izraelští představitelé obrátili. Pokud je ponechána stranou samotná diplomatická pomoc a uznání židovského státu, jednalo se především o povolení odchodu přeživších

například Geminder nereagoval na jejich varování ohledně aktivit sionistů a ignoroval jejich žádost o ostřejší zákrok. **D u f e k** , Jiří – **K a p l a n** , Karel – **Š l o s a r** , *Vladimír: Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 23.

⁹⁹² Samotná komise měla dle Kaplana vzniknout při mezinárodním oddělení ÚV (již vedl Bedřich Geminder) v druhé polovině roku 1947 na popud blíže nespecifikovaných vedoucích komunistických funkcionářů poté, co tito zamítli námět na vytvoření antifašistického výboru po sovětském vzoru. Jejím úkolem mělo být „sledovat židovské záležitosti a zajišťovat paralyzování sionistického vlivu v jednotlivých institucích a organizacích“. Členové komise byli: Pavel Reiman, Laura Šimková, W. Stamberger, Charlotta Kreibichová, Arnošt Kolman, Emil Ungar, L. Fünberg a R. Feigel. **D u f e k** , Jiří – **K a p l a n** , Karel – **Š l o s a r** , *Vladimír: Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 20.

⁹⁹³ **K a p l a n** , Karel – **B u l í n o v á** , Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 101 a 102.

⁹⁹⁴ Nejlépe dokládá politické a ideologické porozumění Československu projev prvního izraelského velvyslance v zemi Ehuda Avriela (Überalla) při jeho nástupní audienci na Pražském hradě dne 28. srpna 1948: „*Je pro mne zvláštním vyznamenáním, že jako první diplomatický zástupce Státu Izrael mohu pracovat v zemi, které si vláda a lid Izraele i celé židovstvo vřele váží pro její upřímné a věrné přátelství k národu bojujícímu za svou svobodu a samostatnost. Československý národ a jeho vláda, jež rovněž stojí uprostřed vlastních nesmírných úkolů výstavby, osvědčily vždy plně pochopení pro naše budovatelské dílo. Dva národové, jichž veškeré snahy se nesou jen k míru a mírově pokrokovému rozvoji, budou – jak upřímně doufám a věřím – vytvářeti a utužovati i nadále v těsné spolupráci vzájemné přátelské vztahy.*“ **K a p l a n** , Karel – **B u l í n o v á** , Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 125 a 126.

Židů z Československa, pokud o to projeví zájem, a poskytnutí všestranné vojenské pomoci.

O umožnění vystěhování židovského obyvatelstva za účelem jeho přesídlení do Státu Izrael měl oficiálně požádat první izraelský velvyslanec v Praze Ehud Avriel dne 15. listopadu 1948, tj. šest měsíců po vzniku Státu Izrael.⁹⁹⁵ Ministerstvo zahraničí svolalo v této věci na 1. prosinec t. r. poradu kompetentních ministerstev. Žádost byla na schůzi přijata kladně. Závěry z této porady jsou předloženy o pár dní později Úřadu předsednictva vlády ve formě návrhu usnesení, které by měla vláda ve věci schválit, totiž že „*souhlasí zásadně s akcí navrhovanou státem Izrael a pověřuje ministerstvo sociální péče jednáním v této věci*“. Návrh byl zařazen na program schůze vlády 21. prosince 1948. Ministři však návrh neprojednávali. Návrh byl totiž bez vědomí ministrů z programu stažen, a ve věci tudíž nedošlo ani k žádné diskusi zúčastněných. Podle Kaplana se důvody takového kroku nepodařilo zjistit. Podle něj se nabízí vysvětlení, že o možnosti vystěhování se československých Židů kladně rozhodl „*úzký okruh vedoucích funkcionářů KSČ, kteří nechtěli, aby v tomto případě rozhodla vláda*“. K hromadnému vystěhování Židů ze země tak stačily závěry ze vzpomenuté meziministerské porady z 1. prosince, které jej podmínily dodržením právního řádu a vyhrazením možnosti státních orgánů zaujmout stanovisko k jednotlivým případům vystěhování.⁹⁹⁶

Samotná vystěhovalecká akce probíhala na hromadné pasy zvláště v měsících březnu a dubnu roku 1949 a končila v květnu a červnu téhož roku. To již asi během posledního roku Československo opustilo celkem asi dvacet tisíc Židů.⁹⁹⁷ Vystěhování Židů z republiky se neobešlo bez mnoha těžkostí v jednotlivých případech.⁹⁹⁸ Konfliktním se projevila

⁹⁹⁵ **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 25. **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 253 - 258. Nóta viz: Archiv MZV, fond Izrael 1945-59, karton 9 (sl.63/8, č.103730/57-AO/3,2). Žádost odůvodněna tím, že Izrael nehodlá přijmout zpět Araby a nutně potřebuje osídlit půdu. Věc majetku není považována za podstatnou. Údaje o emigraci z ostatních lidově-demokratických zemí.

⁹⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁹⁷ Od 15. května 1948 do konce roku 1951 přišlo do Izraele na 300 tisíc Židů pocházejících z východní Evropy; dle Encyklopedie Judaica. Rumunsko: 117 950; Polsko: 106 414; Bulharsko: 37 260; Československo: 18 788; Maďarsko: 14 324; Jugoslávie: 7 661. V případě Československa se však nejednalo zdaleka pouze o Židy české a slovenské národnosti, respektive československé občany. **R u c k e r**, Laurent: *Stalin, Izrael a Židé*, s. 108. Mnoho Židů odešlo též bezprostředně po únorových událostech a v průběhu roku 1948. Též v jejich případě se k jejich odchodu stavěly československé bezpečnostní a správní orgány benevolentně s odkazem na jejich národnostní a sociální cizost zdejšímu politickému vývoji, srovnej: Archiv MV Praha, 425-369-4, 72, informace o vystěhovalectví z Československa pro ministra sociální péče, duben 1948. Například mnozí karpatské Židé usídlení dosud v pohraničí směřovali ihned po Únoru do západních zemí, viz: **K a p l a n**, Karel: *Kronika komunistického Československa, Doba tání 1953 - 1956*. Praha 2005, s. 8.

⁹⁹⁸ O obecné povaze vystěhovalecké akce si lze učinit představu například z memoranda samotných vystěhovačů zaslaného státním úřadům v květnu roku 1949. Podle memoranda jsou směrodatná všeobecná nařízení, která zakazují emigrantům vyvážet šperky, vyjma snubních prstenů – to platí hlavně o rodinných špercích bez ohledu na jejich cenu; to samé platí pro hodinky světových značek, dále o rituálních předmětech jako svícny, poháry, apod., které byly majetkem rodin po celé generace; žádný broušený porcelán světové

pochopitelná snaha vystěhovalců odvézt sebou co nejvíce majetku a úsilí úřadů jim v tom bránit.⁹⁹⁹ Podle informací izraelského velvyslanectví zůstávalo v republice v létě 1949 ještě dva až pět tisíc zájemců o vystěhování, které příslušné orgány slíbily prověřit individuálně. Odmítnutí dalšího odchodu na hromadné pasy již naznačuje neochotu vyšších úřadů pokračovat v benevolentní praxi. MV nakonec nepřistoupilo ani k vydávání jednotlivých povolení a podobně Státní bezpečnost odmítala žádosti o vystěhování. Koncem roku 1949 velvyslanectví židovského státu svoji žádost opakovalo, na což ministerstvo zahraničí po poradě s ostatními rezorty odpovědělo koncem března 1950 tak, že hromadná emigrace není možná, a opět se odvolalo na možnost individuálního vystěhovalectví dle platných předpisů. Znovu a naposledy potvrdila takovou možnost vláda v březnu 1951 a jsou na ní odkazovány další noty Izraelců.¹⁰⁰⁰

Rozhodující funkcionáři však s další emigrací nepočítali. Viliam Široký, nyní ve funkci ministra zahraničí, měl přímo hledat způsob, jak se vyvázat ze slibu umožnit odchod československých Židů. Politický sekretariát ÚV KSČ projednal Širokého zprávu o emigraci, vymezil úzký kruh lidí, jimž mohla být emigrace přece jen povolena a uložila příslušným ministerstvům, aby skončila celou záležitostí do 1. ledna 1953.¹⁰⁰¹ Důvod? Obrat v otázce zahraničně-politické podpory sionistickému hnutí, potažmo zaujetí kritického

značky se nesmí vyvést; to samé platí o elektrických zařízeních (a to včetně vysavačů, ventilátorů, elektrických kamen, žehliček atd.); zákaz se stahuje i na obrazy, včetně rodinných portrétů (za války schovávaných), na koberce jakékoliv ceny, na kožešiny, a další počet různých položek, jejichž cena je skutečně velmi nízká a které emigranti chtějí využít v zemi usazení, nebo které pro ně mají velkou osobní nebo vzpomínkovou cenu; potom je například zakázáno, aby dvě či více rodin sdíleli jeden nákladní vůz. „*Tvrdość těchto požadavků je zvyšována nesympatickým způsobem, kterým jsou žádosti o vývozní povolení projednávány ... Konstatujeme, že stav záležitosti jak shora popsáno jest zbytečný a škodlivý pro zájmy všech dotčených stran. Emigranti opouštějí Československo s trpkými pocity a je samozřejmé, že nepomlčí o zacházení, s kterým se setkali během emigračního procesu. Mnozí z těchto lidí ztratili své majetky během nacistické okupace a snaží se vzít si sebou toliko to, co se jim povedlo zachránit nebo nabít po osvobození.*“ Memorandum o stížnostech židovských vystěhovalců z Československa do Izraele a jiných zemí. **K a p l a n**, Karel -

B u l í n o v á, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 214 – 217.

⁹⁹⁹ Jmenovitě je vhodné pro další závěry této práce upozornit na zvláště svědomitou dohlídku nad dodržováním celních a vystěhovaleckých předpisů ze strany náměstka ministra financí Otto Fischla. Tamtéž. Srovnej incident, ke kterému došlo v únoru 1949 v Devínské Nové Vsi: **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 33. **K a p l a n**, Karel -

B u l í n o v á, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 139 - 141. Záznam o poradě kabinetu ministerstva financí ve věci pátrání po hospodářských a politických deliktech, jichž se dopouštějí příslušníci Státu Izrael, 26. 8. 1948. Fischl konstatuje, že při vyšetřování se mu podařilo zlomit některé z vyšetřovaných a získat od nich alespoň částečná doznání, například: „*Někteří z vyslychaných ve svých doznáních udávají politické, velmi závažné skutečnosti, a lze se právem domnívat, že při dalším sledování případu se podaří zjistit také politické pozadí uvedených šmelin.*“

¹⁰⁰⁰ O podobnostech spojených s jednáním viz především „Zpráva Státní bezpečnosti o činnosti Palestinského úřadu v ČSR při vystěhování Židů české a slovenské národnosti do Izraele“, 10. 1. 1951. **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 240 - 244.

¹⁰⁰¹ Široký měl o vystěhovalecké akci k dispozici podrobné informace, viz „Podrobná zpráva pro ministra zahraničí V. Širokého o emigraci čsl. Židů a materiální pomoci“, 9. 2. 1952.: **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 253 – 263.

postoje k realizaci jeho díla v Palestině; řečeno ve zprávě Státní bezpečnosti o vystěhovalectví do Izraele: „z hlediska dnešních zájmů vnitropolitických a mezinárodně politických, neboť vzhledem k vnitřní a zahraniční politice Izraele náš zájem zajisté nehovoří pro to, abychom vycházeli vstříc žádosti izraelské vlády nebo jednou bezohledným, jindy nervózním intervencím jejího velvyslance v Praze“.¹⁰⁰² Proč a jak došlo k odmítnutí pokračovat ve vstřícném postoji k sionistickému hnutí je předmětem následující kapitoly. Zbývá poukázat na druhou výraznou podporu, které se dostalo Státu Izrael od Československa: vojenskou pomoc.

Přes dílčí zájem několika historiků není dosud plně zodpovězeno, kdo stojí za jednáním a schválením vojenské pomoci palestinským sionistům. Potřeba zbraní a profesionálního vojska se stala pro sionisty naléhavou na podzim roku 1947, kdy se museli v Palestině začít bránit stupňujícím arabským útokům. Podle zprávy pro Širokého ze začátku roku 1952 sionisté začali jednat o dodávce zbraní již v roce 1947. Smlouvy se státními zbrojovkami byly uzavřeny v roce 1948 a v první polovině roku 1949, a to v celkové hodnotě téměř tři čtvrtě miliardy korun.¹⁰⁰³ Vojenský materiál byl dopravován do Palestiny různým způsobem, například prostřednictvím leteckého mostu z vojenského letiště u Žatce.¹⁰⁰⁴ Zbrojní pomoc komplikovaly intervence USA a Velké Británie, dovolávající se zbrojního embarga OSN uvaleného na obě znepřátelené strany v Palestině.

Obdobně jako v případě povolení průchodu židovských uprchlíků z Polska v roce 1946, také vojenská pomoc Izraeli musela být veřejně tajena a zapírána, proto, jak známo, zasvěcení o ní hovořili jako o „akci DI“, „Důvěrné Izrael“. Vojenská pomoc neměla pouze charakter dodávek zbraní, ale též zajištění vojenského výcviku. V létě 1948 došlo k vytvoření brigády židovských dobrovolníků („brigáda Klementa Gottwalda“) ve vojenském prostoru Libavá (Velká Střelná), jejíž výcvik ukončily dílem britské intervence začátkem listopadu.¹⁰⁰⁵ Je to právě tato brigáda, v jejímž případě dokládají dobové dokumenty intenzivní snahu ideologických odpůrců sionismu o její ovládnutí a zajištění její politické spolehlivosti po jejím přemístění do Izraele.¹⁰⁰⁶ Ve stejnou dobu končí

¹⁰⁰² **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 35 – 38. Srovnej opět Podrobná zpráva Státní bezpečnosti o činnosti Palestinského ústavu.

¹⁰⁰³ Podrobná zpráva pro ministra zahraničí V. Širokého o emigraci čsl. Židů a materiální pomoci, 9. 2. 1952.

K a p l a n, Karel – **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 259 – 266.

¹⁰⁰⁴ Srovnej například: **Č e c h**, Z. (křestní jméno nezjištěno): *Akce DI aneb ze Žatce vzlétla izraelská síla*.

In.: *Mladý svět*, roč. 15, č. 19 (1998), s. 50 – 52.

¹⁰⁰⁵ V polovině prosince opouštějí příslušníci brigády tranzitní tábor v Mikulově na cestě do Izraele její první transporty. Seznam příslušníků vojenské brigády kurů viz: **K a p l a n**, Karel – **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 337 – 365. Uvedeno jméno, datum narození, hodnost, státní příslušnost, místo vojenské služby a funkční zařazení.

¹⁰⁰⁶ Dílem z iniciativy generálního tajemníka Komunistické strany Izraele Šmuela Mikunise sledovaly poměry

taktéž v létě zahájené ostatní kurzy DI pro dobrovolníky, a to v letecké akademii v Hradci Králové, v tankovém učilišti ve Vyškově, v pilotní škole v Olomouci, v Letecké spojovací škole v Chrudimi a ve Vojenské odborné škole leteckých mechaniků v Liberci.

Přichází antisíonismus

Poúnorová podpora československého státu sionistickému hnutí na vzniku židovského státu neměla dlouhého trvání. Přestaly existovat dva zásadní důvody, kterými byla motivována: následování sovětské blížkovýchodní politiky a pragmatický záměr umožnit odchod zájemcům židovského původu. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století, tj. v době vrcholící geopolitické bipolarizace světa, židovský stát totiž neskončil na oběžné dráze Moskvy jako sovětský satelit, a naopak začal být přitahován Washingtonem. Nezůstalo ovšem u zastavení vystěhování židovského obyvatelstva z Československa a vojenské pomoci Izraeli. Podpora sionismu a umožnění pomoci židovskému státu se stalo jedním z více argumentačních nástrojů, s jejichž pomocí odůvodnilo vedení KSČ odstranění několik funkcionářů židovského původu v čele s Rudolfem Slánským ze svých řad. Mezinárodní a domácí okolnosti radikálním způsobem dovršily imperativní postoj a přístup k židovským záležitostem obecně, ospravedlněný a vysvětlený před domácí a světovou veřejností aktualizovaným podáním marxisticko-leninské ideologie řešení židovské otázky, antisíonismem.

Přiblížit alespoň v přehledu historii odvrácení se sovětského bloku od podpory Státu Izrael není zdaleka jednoduché a záleží na tom, je-li stopována ze sovětské,

v jednotce státní orgány. Instruktory a velitele vybíralo nejmenované oddělení sekretariátu ÚV KSČ, zvláště Osvalda Závodského, na místě byl velitelem brigády a výcviku hrdina SSSR Antonín Sochor. Nad jednotkou zastával dozor a zároveň neoficiálním prostředníkem sionistů byl Ing. Samson Šachta (organizace „Merkaz lešerut Izrael“). **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 120. Zpráva pro Gemindera o činnosti Ing. Šachty v souvislosti s organizováním vojenské jednotky dobrovolníků pro Izrael, 25. 6. 1948. Zprávy informátorů jsou přes počáteční naděje jsou alarmující a jejich adresát musel získat dojem, že jednotka je nahlížena jejími účastníky zvláště jako prostředku k úniku pravicových živlů z komunistického Československa, jejichž účast Šachta dopustil s odkazem na jejich ideologický dohled. „*Zástupci sektoru III/Ab se proto staví proti postupu, kterým má býti nespolehlivá masa osob nejrůznější státní příslušnosti označena jako dobrovolnický sbor na pomoc Státu Izrael vyslaný z lidově demokratického Československa. Pochybení koncepce jednotky kromě toho znamená opak záměru s. Mikunise: místo pokrokových živlů posílá do Izraele reakční.*“ **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*, s. 141 - 146. Zpráva sektoru III/Ab MV pro sektor III/A o zpravodajském sledování nákupu a přepravy zboží do Izraele a organizace vojenského dobrovolnického sboru, 6. 9. 1948. Šéf mezinárodního oddělení ÚV KSČ Bedřich Geminder, měl podle Batschya podat žádost, aby v brigádě bylo více komunistů přímo sekretariátu KSČ, aby „*tak mohli prosazovat jednotu ve smyslu ideálů a zájmů komunistického světového hnutí*“. **B a t s c h a**, Zvi: *Ve stopách naděje*. Olomouc 2002, s. 152.

československé či izraelské, popřípadě jiné perspektivy.¹⁰⁰⁷ Lze převzít třeba často vzpomínané stanovisko, že impulsem k zaujetí otevřeného nepřátelství vůči sionistickému hnutí v SSSR se stal článek Ilji Erenburga, publikovaný v moskevském deníku Pravda již v září 1948.¹⁰⁰⁸ V českých poměrech je možné nejzřetelněji sledovat proměnu postoje k sionismu na stranách zpravodaje RŽNO Věstník, v němž je reflektován nejčastěji a nejkonkrétněji – jako jeden z prvních kritiků sionismu zde figuruje mj. Arnošt Kolman.

Odsouzení Státu Izrael jako státu kapitalistického státu orientovaného západně vzala redakce Věstníku definitivně na vědomí v březnu 1949, tj. v době, kdy vrcholí vystěhovalecká akce československých Židů. Za praktický moment obratu však bývá uváděn nejčastěji leden 1949, kdy v Izraeli proběhly první parlamentní volby, ve kterých komunistická strana Izraele získala pouhá tři a půl procenta hlasů.¹⁰⁰⁹ Přestože jednoznačně vyhrály socialistické strany, některé z nich silně ovlivněné marxismem, a Stát Izrael deklaroval mezi proti sobě stojícími geopolitickými bloky neutralitu a přání přátelských vztahů a hospodářské spolupráce s oběmi, na Východě získává nálepkou nepřátelského a prozápadního státu – definitivně snad od druhé poloviny roku 1949, kde se mu dostalo výrazné hospodářské pomoci od USA.¹⁰¹⁰ Konečnou ránu československo-izraelským vztahům znamenal proces se Slánským a jeho domnělým spikleneckým centrem ve státní správě a KSČ.

V přístupu k domácím židovským záležitostem se záporný postoj vůči sionismu promítnul nikoliv takovým způsobem, jaký by bylo možné očekávat – vyslyšení ideologů usilujících o přerušování dosavadní podpory židovského státu jako podpory ideologicky nesprávné již od února 1948. Obvyklý revizní mechanismus používaný k likvidaci opoziční politiky během únorové očisty politického prostředí v tomto případě nemohl fungovat standardním způsobem. Ospravedlnění a oprávnění nové politiky spočívalo nutně na jejím

¹⁰⁰⁷ Srovnej na příklad: **Y e g a r**, Moše: *Československo, sionismus, Izrael*, s. 119n. **S v o b o d o v á**, Jana: *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 - 1992. Studie*, s. 31 – 36.

¹⁰⁰⁸ Srovnej: **M e y e r**, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 129n. Viz podkapitola *Turn against Zionism* (s. 130 – 133). **R o t h k i r c h e n o v á**, Livia: *Státní antisemitismus 1948 - 1989*, s. 114.

¹⁰⁰⁹ Podrobně analyzuje výsledek voleb: **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 81. K proměně vztahu k Státu Izrael a sionismus srovnej: tamtéž, s. 82 – 92. **R o t h k i r c h e n o v á**, Livia: *Státní antisemitismus 1948 - 1989*. In.: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*. Praha 1992, s. 31 – 36. **Y e g a r**, Moše: *Československo, sionismus, Izrael*, s. 119 – 122.

¹⁰¹⁰ Rucker vyvrací všeobecně rozšířený názor, že: „*Přivedlo sovětské vládců jejich přání uzavřít spojenectví s arabským světem k potlačování Židů v SSSR a v lidových demokraciích, aby tak dali záruky a smazali nepříznivý dojem, který učinila sovětská podpora vytvoření Izraele*“. Tedy „*hypotéza, podle které byly represe proti Židům v SSSR výsledkem změny sovětské politiky na Blízkém východě*“ – ta není ověřena ani fakty, ani chronologicky, ani z hlediska orientace, a to z následujících důvodů: proarabská politika vůbec ještě neexistovala v roce 1946, když v SSSR začala ofenziva proti sovětským Židům. **R u c k e r**, Laurent: *Stalin. Izrael a Židé*, s. 260n. Srovnej: **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 84.

dialektickém vymezení vůči staré politice jako nepřátelské, tj. v potřebě zdůraznit pokrokovost nového kurzu odsouzením reakčnosti dosavadní - to znamená, že nová politika musela vyzdvihnout vlastní cíle nalezením a obviněním vykonavatelů staré politiky, najít a označit viníky. Tento postup užíli komunisté typickým způsobem při potlačení zmírňujícího přístupu k židovským záležitostem na domácí půdě, kdy rozhodující část dosavadního vedení RŽNO složeného ze sionistů obvinili z protežování soukromě-vlastnických zájmů bývalých židovských kapitalistů.

Poúnorová podpora sionistickému hnutí a jeho úsilí o vlastní stát v Palestině představovala v tomto ohledu problém – podpora pokračovala po Únoru, a proto za ní stojí rozhodnutí komunistických straníků a mnohdy vysoce postavených představitelů nového režimu. Nelze říci, kdy se ukázalo řešením přiřknout vinu za tuto podporu generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Rudolfu Slánskému a některým dalším komunistickým funkcionářům židovského původu. Jedno je téměř jisté: Slánský nebyl obviněn z prouisionistické politiky prvoplánovitě pouze a výhradně za účelem se distancovat od Státu Izrael před československou a světovou veřejností. Slánský se stal obětí vnitromocenských pohybů a tlaků uvnitř KSČ, vyvolaných prvotně především úsilím Moskvy stmelit na prahu studené války komunistické státy v sobě podřízený sovětský blok a zabránit tak odstředivým tendencím, jako se to stalo v případě Titovy Jugoslávie.¹⁰¹¹

Na základě závěrů Karla Kaplana lze obvinění Slánského a ostatních z podpory sionismu v „Procesu se spikleneckým centrem Rudolfa Stránského“ v roce 1952 považovat za jedno z více (titoismus, trockismus, špionáž atd.; při vyšetřování se dokonce kalkulovalo se svobodným zednářstvím). Obvinění Slánského a jiných ze sionismu se proto jeví spíše jako využití vhodné příležitosti, neboť Slánský a většina těchto funkcionářů pocházela z židovských rodin.¹⁰¹² Distancování od podpory sionismu a Izraele představovalo v této době velmi vhodný argument. Antisionismus za prvé umožnil vysvětlit, proč k této podpoře došlo a odsoudit ji, tj. nalézt vhodného obětního beránka. Za druhé, vzhledem ke známé předpojatosti veřejnosti vůči Židům jako účelně a záměrně jednajícím složce osob, mohlo být obvinění židovských funkcionářů podáno v jí dobře srozumitelném obraze.

¹⁰¹¹ Kaplan konstatuje, že je těžké určit hlavní důvod iniciativy představitelů těchto stran ke konstruování, obviňování a odsuzování jistých osob a skupin z nacionalismu a táže se v tomto ohledu: „*Chtěli se jako poslušní a zkušeni žáci Kominterny zavděčit Moskvě a objevit vlastního nacionalistu? Nebo se chopili příležitosti, aby pod rouškou boje proti nacionalismu vyřídili své odpůrce? Nebo je poháněl strach? Věděli už tehdy, že nacionalismus musí i u nich vydat svou oběť, a postupovali proto podle jednoduché mocenské kalkulace: nebude-li obětí někdo jiný, mohu jí být já sám?*“ **K a p l a n**, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha 1992, s. 8 – 10, 16.

¹⁰¹² Mezi dalšími obviněnými židovského původu se nacházeli: Evžen Löbl, Otto Šling, Artur London, Bedřich Reicin, André Simon, Bedřich Geminder, Rudolf Margolius, Evžen Klinger, Ludvík Frejka, Vavro Hajdů.

Aktivace schéma židovské konspirace obviněním ze sionistického spiknutí umožňovala ujednotit všechna obvinění v logický a uzavřený argumentační systém, měla funkci tmelu.

Antisionismus jako tento systém představoval aktualizaci dosavadních ideologických postulátů koncepce řešení židovské otázky pocházející od Marxe, Lenina a jiných. Antisionismus rozšířil dosavadní pojetí o vymezení a odsouzení poválečného sionistického hnutí jako socialismu nepřátelské ideologie a zdůvodnil tím politické nepřátelství vůči jeho nositeli, Státu Izrael. Tento výklad myslel zároveň na upravení postoje k osobám židovského původu v mateřské zemi. Antisionistický výklad nachází odpověď na všechny skutečnosti související s podporou československého státu sionistickému hnutí v letech 1945 – 1950 a vysvětluje v rámci něj dosavadní přístup ke všem záležitostem spojeným s židovským obyvatelstvem v zemi. Antisionismus přeformuloval příčiny, průběh a následky tohoto přístupu, jehož výklad se odvíjel mezi Únorem a procesem se Slánským dosud pouze od mírného stanoviska, že byly opuštěny původní ideje řešení židovské otázky, k nimž je třeba se vrátit. Antisionismus naproti tomu představoval konzistentní a konečné vysvětlení, proč a jak bylo přistupováno k židovskému obyvatelstvu a jak k nim musí být vzhledem k tomu přistupováno nadále.

Antisionismus podle Kopeckého a Gottwalda

Antisionismus je příhodné představit ocitováním celých pasáží z vrcholných projevů Václava Kopeckého a Klementa Gottwalda, prostřednictvím kterých zdůvodnili obvinění Rudolfa Slánského z podpory sionismu na zasedáních ÚV KSČ ve dnech 6. září a 6. prosince 1951 a na celostátní konferenci KSČ ve dnech 16.-18. prosince 1952.¹⁰¹³

1) Část vystoupení Václava Kopeckého na zasedání ÚV KSČ, které jednalo o odvolání Rudolfa Slánského z funkce generálního tajemníka, 6. září 1951. Kopecký zde o komunistech židovského původu tvrdí:

„[...] že jsou to lidé – na první ráz je poznáváte – cizí mentality, cizí národu, zemi, lidé, kteří svůj kosmopolitismus maskují zdáním internacionalistického radikalismu. Já jsem rád, že se nelze vyhybat otázce, která má svůj závažný význam, totiž té otázky, že určitá tvář je straně vsutku dávana tím, jak by protekčně byli na mnohá místa dosazováni lidé kosmopolitního typu [...]. Jde vsutku o problém kosmopolitismu, nejde o otázku rasovou. Víím například, že jsou lidé židovského původu, kteří plně srostli s národem a zemí, kteří už jako rodní lidé z národa a země vyrostli. Ale ve většině případů u nás nejde o lidi tohoto typu. Nelze mluvit o lidech rodných a nelze mluvit o skutečných internacionalistech.

¹⁰¹³ Kaplan upozorňuje, že pro Gottwalda bylo obvinění ze sionismu více méně okrajová záležitost, zato pro Kopeckého představovalo ústřední motiv jeho projevu, což dle něj dokládá Kopeckého postavení „ideologického proroka“ v KSČ, respektive napojení na moskevské kruhy. **K a p l a n**, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 149.

*Jsou to lidé našemu národu cizí, a zvláště jsou cizí jakýmkoliv citům vřelosti v poměru k Sovětskému svazu. O tom jsem se prakticky přesvědčil. Jsou to také lidé svou výchovou, velmi intenzivní výchovou měšťáctí a maloměšťáctí. My jsme často zapomněli na jednu skutečnost, že lidé tohoto původu pocházejí většinou z velmi bohatých vrstev, stejně jako jsme zapomněli, že mají v sobě často velmi intenzivní náboženskou výchovu, což v nich posiluje jejich sionistické sklony. A soudruzi, sionismus, jak řekl soudruh Lenin, je rubem antisemitismu. A jako jsme dříve museli bojovat s bestiálním antisemitismem, tak nyní máme co dělat s potíráním sionismu. Poněvadž víme, že vztah mnoha lidí židovského původu se změnil v poměru k dělnické třídě. Hitler Židy pronásledoval, ježto šli s námi, ale nyní mají vztah k anglo-americkému imperialismu, který podporuje Izrael a spekuluje na sionismus jako na prostředek vnitřního rozkladného působení právě ve stranách lidově demokratického zřízení a socialismu.*¹⁰¹⁴

2) Část diskusního vystoupení Václava Kopeckého na zasedání ÚV KSČ, kde bylo mj. jednáno o příčinách zatčení Rudolfa Slánského 6. prosince 1951:

„Chtěl bych se zmínit o jednom momentu, který nám dává v mnohém směru jasno, pokud jde o konce Rudolfa Slánského [...] Týká se to vztahu Rudolfa Slánského k sionismu. [...] již při odhalování šlingovských škůdců bylo poukázáno na to, že většinu jich tvoří lidé, pocházející z bohatých židovských rodin [...] Je ovšem třeba, soudruzi a soudružky, doznat, že problém boje proti kosmopolitismu a sionismu nebyl v naší straně ještě s patřičnou vážností pochopen. Má to své důvody, ke kterým patří obvyklé rozpaky ve vztahu k židovské otázce. [...] zvláště velká citlivost, pokud jde o antisemitismus. Neboť tím, že buržoazie pěstovala antisemitské štvání jako jeden ze svých ohlupovacích prostředků a tím, že Hitler rozběsil bestii rasismu, jeví se lidé židovského původu ve válce všeobecně ve velmi příznivém světle. A proto, aby někdo neupadl v podezření z antisemitismu, neviděly se stíny a škodlivé zjevy u lidí židovského původu v poměrech nového života v naší zemi. Zapomnělo se na kosmopolitní smýšlení veliké části lidí židovského původu. A zapomnělo se na rub antisemitismu, jímž je sionismus. Zapomnělo se, že židovská otázka dostala v poválečné době do jiného osvětlení postupem vývoje událostí a že sionismus, [...] stal se neobyčejně vážným nebezpečím v posledních letech. Sionistické cítění u lidí židovského původu bylo všeobecně silně vzníceno. Právě v důsledku hitlerovského rasistického řádění a pak v důsledku toho, že se vytvořil při rozdělení Palestiny, jak známo židovský stát Izrael, který vystoupil s verbováním Židů pro emigraci do Izraele a který se snažil působit na lidi židovského původu ve všech druhých zemích. [...] Týká se to samotného Státu Izrael, který je dnes nejúžejí spjat s americko-britskými imperialisty a je jimi udržován a vyzbrojován jako ozbrojená pěst proti arabským národům, zdvihajícím se k boji za nezávislost a svobodu [...] Podporovat emigraci do Izraele znamená dnes pravděpodobně posílání žoldnéřů na frontu chystané války imperialistů proti Sovětskému svazu. Je třeba si uvědomit, soudruzi, že na židovský stát Izrael je zapojena mezinárodní sionistická organizace, která má své odbočky v druhých zemích světa. Vytvořila se ve službách americko-britského imperialismu určitá obdoba úlohy mezinárodního reakčního katolicismu. Tak jako v Římě [...] je v osobě římského papeže, napojena mezinárodní organizace katolické církve, přičemž si Vatikán a jeho diplomatictí zástupci činí z titulu péče o katolíky, o katolickou církev a katolické náboženství nárok vměšovat se do vnitřních věcí druhých států, tak je na židovský stát Izrael v Jeruzalémě zapojena mezinárodní sionistická organizace, přičemž diplomatictí zástupci Státu Izrael ve druhých zemích si činí nárok starat se všude o Židy, o židovské náboženské obce, domáhat se emigrace lidí židovského původu do Izraele apod. Zpráva [z mezinárodního sionistického

¹⁰¹⁴ K a p l a n , Karel - B u l í n o v á , Marie: Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty, s. 245 a 246.

kongresu v Paříži roku 1949] uváděla, že na tomto sjezdu byla tehdy rozvinuta asi takováto kontrarevoluční koncepce: Komunismus je živelně na postupu, rozšířil se do celé řady dalších evropských zemí. Komunistům nelze však čelit frontálním otevřeným způsobem. Zbývá jen možnost pronikat dovnitř do aparátu lidově demokratických zemí a pokusit o zevnitř o rozklad a zvrácení ...režimů. Bylo řečeno, že stoupencům sionismu připadá exponovat se v tom smyslu, působit na lidi židovského původu a učinit ze sionismu v lidově demokratických zemích jakousi odrůdu titoismu, oni mluvili o židovském titoismu. A je nesporné, že navázání na lidi židovského původu dává nepřátelům možnost, a to mimořádně velkou možnost, vnikat do komunistických stran, a to i na vysoká místa, a umožňuje jim velmi nebezpečné pikle. A jak to bylo u nás? Jak to bylo v naší straně? Je známo, že už před válkou bylo v řadách našeho nutí mnoho členů a funkcionářů židovského původu, vyšších také většinou z bohatých rodin. Zjistilo se, že Reicin byl do poslední chvíle věřící, že světil židovské svátky, kupoval macesy, atd. Soudruzi samozřejmě, že po válce, v květnu 1945 a pak po únoru 1948 se do řad strany dostalo veliké množství lidí židovského původu, jak kosmopolitního, tak i sionistického smýšlení. A tu se jeví odpovědnost Rudolfa Slánského a jeho spolupracovníků a jeho vztahy k sionismu. Nejen, že umožnil vstup do strany všemožným židovským živlům, ale napomáhal tomu, aby se dostali do aparátu strany, na důležitá místa, do klíčových pozic, [...] Vzpomeňme jen, kolik jich bylo v sekretariátě ÚV, kolik jich bylo krajskými sekretáři, jak se tito funkcionáři ve svém postavení starali, aby se lidé židovského původu dostali na významná místa ve státním aparátě, jak prosazovali lidi židovského původu Reicin v armádě, London, Geminder zahraniční politické službě. Slánský s plným vědomím podporoval toto rozmáhání židovských živlů ve straně a ve státním aparátě, nehledě na to, že šlo o lidi z bohatých židovských rodin, vyložené cizí elementy, vzdálené dělnictvu, lidu a národu, a vychované kapitalisty. [...] Bylo nesprávné, že jsme se nechali zastrašit podezřením, že bychom byli nazýváni antisemity a že jsme neměli odvahu podívat se do tváře sionismu jako ideologii třídního nepřítel, neměli jsme odvahu, kterou bolševici musí mít, aby byli schopni potírat každého nepřítel, ať vystupuje v jakékoliv podobě.¹⁰¹⁵

3) Z referátu Klementa Gottwalda na celostátní konferenci KSCČ ze dne 16.-18. prosince 1952: „Během vyšetřování a při procesu se spikleneckým centrem byl odhalen nový kanál, jímž proniká zrada a špionáž do komunistické strany. Je to sionismus. A proč? [...] Je to přímo ideální nástroj k pronikání [...], k verbování agentů uvnitř komunistických stran. Sionistické organizace a jejich američtí principálové hanebně zneužívají utrpení, které židům přičinil Hitler a ostatní fašisté. Možno přímo říci, že z popela Osvětlení a Majdanku chtějí vytloukat kapitál. Normálně se bývalý bankéř, fabrikant, velkostatkář ba i kulak do komunistické strany těžko dostane, a nikdy ne na vedoucí místo. Ale u lidí židovského původu a sionistického zaměření se u nás na jejich třídní původ tak mnoho nehledělo. Napomáhala tomu vrozený odpor proti antisemitismu a po druhé světové válce pak i úcta k utrpení, jemuž byli židé vystaveni. [...] Znamená to, že člověk židovského původu je jedno a totéž co sionista? Neznamená! Rozhodující je třídní původ dotyčného, stejně tak i jeho poměr k rodné zemi, jeho oddanost a jeho práce pro socialismus. Podobně nemá boj proti sionismu ničeho společného s antisemitismem. Antisemitismus, toť odrůda barbarského rasismu. Barbarského rasismu, jak ho například dnes pěstují američtí ‚supermani‘, čili po hitlerovsku ‚Übermenschen‘, vůči černochům a koloniálním – a nejen koloniálním – národům vůbec. Antisionismus, toť obrana proti americké špionážní a rozvratné agentuře. Jsou to tedy dvě různé věci, jako nebe a dudy.“¹⁰¹⁶

4) Z vystoupení Václava Kopeckého na té samé konferenci:

¹⁰¹⁵ K a p l a n , Karel - B u l í n o v á , Marie: Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty, s. 248 a 249.

¹⁰¹⁶ Tamtéž, s. 274 a 275.

„Je známo, že mezinárodní reakce spustila zuřivý povyk a pokouší se i o protičeskoslovenské štvánice v souvislosti s tím, že v procesu s vedením protistátního spikleneckého centra... byli souzeni a odsouzeni lidé židovského původu, a to i pro zločinnou činnost ve spojení s mezinárodní, sionismem a ve spojení se Státem Izrael. Provokatéři [...] troufají si lháti do té míry, že se pokoušejí proces [...] ztotožňovat s nacistickým antisemitismem a rasismem. Kampaň nepřátel se však nedaří, poněvadž pokroková veřejnost západních zemí včetně pokrokových lidí židovského původu se přesvědčuje, že odsouzení zločinců Slánského bandy nemá co dělat ani s pronásledováním lidí židovského původu pro jejich židovské náboženské vyznání, ani s antisemitismem a rasismem, že trest tu stihl lidi, kteří se pro své vztahy ke kapitalistickému mamonu stali jako sionisté zločinnými agenty amerického imperialismu v piklech proti lidově demokratické Československé republice. Jsme hotovi čelit s naprosto čistým svědomím provokačním štvanicím nepřátel, kteří jako dědici Hitlera jsou vyznavači antisemitismu a rasismu a kteří jen ve své bezmezné nestoudnosti se snaží potrestání Slánského bandy vydávat za antisemitský a rasistický fakt. Žádným fixlérům se nepodaří zaměnit pojmy antisemitismus a antisionismus. [...] V procesu jsme viděli, jak zločinně bylo zneužito toho, že náš pracující lid z doby hitlerovského rasistického řádění choval sympatie k lidem židovského původu. [...] Je směšné, když se činitelé Státu Izrael a činitelé mezinárodního sionismu snaží dávat nás do blízkosti nacistů. Je to směšné z úst těchto činitelů, kteří si dnes leží v oběti s nacistickými vládci západního Německa a kteří vyjednávají s Adenauerovou bonnskou vládou, aby popel milionů židů, umučených hitlerovskými vrahy a spálených v pecích nacistických koncentračních táborů, zpeněžili za marky a dolary, jež potřebují k vyzbrojování Státu Izrael proti arabským státům. Ve spojení se zločinnou činností bandy Slánského se ukázal sionismus vskutku jako zákeřný a nebezpečný nepřítel. Máme odvahu postavit se tváří v tvář i tomuto nepříteli, jsouce odhodláni ho s veškerou rozhodností potírat. Je jasné, že boj proti sionismu nechává na pokoji lidi židovského původu, kteří nemají s nepřátelskými sionistickými tendencemi nic společného, neboť, jak pravil soudruh Gottwald, člověk židovského původu a sionista neznámá jedno a totéž. „Rozhodující je třídní původ dotyčného [...]“. Tím se budeme řídit při svém postupu v boji proti sionismu.“¹⁰¹⁷

V čem spočívá komunistický antisionismus

Kopecký a Gottwald přejímají ve svých postojích vůči sionismu řadu argumentů a schémat, jejichž formulace jsou nahodilými kombinacemi převzatými z konzistentního ideologického systému, antisionismu. Argumentační výstavba systému vznikala jednak na základě vyšetřování Slánského a jiných funkcionářů, jednak byla teoreticky vypracována

¹⁰¹⁷ **K a p l a n**, Karel - **B u l í n o v á**, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*. Praha 1993, s. 275 – 277. Srovnání analýza Kopeckého projevu dle Svobodové. Kopecký se dle ní potřeboval ohradit proti označení svých výroků za antisemitské: „učinil tak nicméně výroky, které jeho antisemitské smýšlení jen potvrdily“. Dle ní: „Uvedená prohlášení V. Kopeckého splňují prakticky všechna kritéria, jejichž souhrnem je definován antisemitismus.“ Co se týče Leninova výroku „sionismus je rubem antisemitismu... a zapomnělo se na rub antisemitismu, jímž je sionismus“ (o tři strany dále), ten přirovnává Svobodová k typickému příkladu Orwellovy „novověci“ – nelogičnost, hraničící s absurdností. **S v o b o d o v á**, Jana: *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 - 1992. Studie*, s. 35.

na základě shromážděných materiálů o přístupu k židovským záležitostem a podpoře sionistického hnutí po skončení války. Především na základě výše citovaných projevů a zprávě o tomto přístupu vypracovaném „Archivním a studijním ústavem Ministerstva národní bezpečnosti“ v březnu 1952 (Zpráva MNB) je možné argumentaci antisionismu základním způsobem rozložit v jednotlivá tvrzení a schémata.¹⁰¹⁸ Vyplývá z nich návaznost na již dobře známé protizidovské předsudky a předpojatostvůči Židům, která byla dříve v této práci sledována u české veřejnosti.

Předně, antisionismus vychází z přesvědčení o záměrnosti a účelnosti působení sionistů na území Československé republiky po skončení války. Činnost sionistů měla být realizována agenturním způsobem, tj. prostřednictvím sítě vlastních lidí v exponovaných místech státního aparátu a stranických struktur KSČ. K budování „*spikleneckého centra*“ měli „*agenti sionistické organizace*“ přistoupit již v londýnském exilu, když zde pronikli do klíčových pozic hospodářství a státní správy.¹⁰¹⁹ K jejich infiltraci měla napomoci tradiční levicová politická orientace osob židovského původu a protěžování Benešem a Masarykem pro jejich údajný vliv v diplomacii. Sionisté tímto způsobem měli usilovat o přípravu na uchopení všech klíčových pozic v hospodářství a ústředních orgánech v obnovené republice. Ke Zprávě MNB je přiložen seznam osob židovského původu působících v exilovém aparátu, ze kterého má vyplývat, že dvě třetiny některých zaměstnanců londýnských ministerstev tvořily právě ony, tj. potencionální agenti sionistického hnutí.¹⁰²⁰ Sionistům se měl jejich záměr vydařit. Stalo se tak prostřednictvím obsazování prvních leteckých transportů do osvobozené republiky, které si sionisté prosadili pod záminkou o utnání přesunutí odborníků, a čímž zde pohotově obsadili kanceláře vysoce postavených úřadů.

Poválečný přístup k židovským záležitostem od osvobození v květnu 1945 do roku 1947, tj. hlavní předmět této práce, je zpětně zhodnocen jako důsledek koordinované politiky sionistů ve státním aparátě a strukturách KSČ. Tajní sionisté měli vycházet vstřícně k požadavkům oficiálně působících sionistů ve vedení RŽNO. Antisionismus tudíž umožnil na začátku padesátých let vládnoucí garnituře zdůraznit svůj distanc od praktických

¹⁰¹⁸ Archiv MV Praha, Z-976-1, zpráva Archivního a studijního ústavu MNB, 15. 3. 1952.

¹⁰¹⁹ Tamtéž. Zmínka o dvou složkách sionistické emigrace v Londýně, jednou byla Poale Zion, sionistická sociální demokracie.

¹⁰²⁰ Zpráva MNB zároveň přiznává, že je u nich těžké „*prokázat sionismus*“, neboť nelze vždy určit jejich předválečnou příslušnost k sionistickým organizacím. Tamtéž, stručně k historii sionistického hnutí a státu Izrael, činnost sionistů za předmnichovské republiky, sionistické hnutí na Slovensku 1939 – 1945, pronikání sionistů do hospodářských a politických pozic za II. Světové války v Anglii, sionistická činnost na středním východě během II. Světové války, činnost sionistů v ČSR po roce 1945, přípravy sionistů k podzemní činnosti proti lidově demokratické ČSR, činnost hagany v ČSR po roce 1948, 292 stran.

a vstřícných kroků učiněných ve prospěch židovského obyvatelstva před Únorem. To znamená odsoudit restituce nejen jako protěžování kapitalistů, ale obvinít zároveň ty, kteří to měli údajně připustit, a to jako záměrné úsilí sabotovat pro vlastní politické zájmy směřování republiky k socialismu.

Odsouzeny jsou všechny aktivity související s podporou vznikajícímu židovskému státu, tj. vojenská pomoc a umožnění židovského vystěhovalectví v letech 1948 a 1949. Přitěžujícím argumentem se přitom stává - stejně jako v případě dřívější redukce židovské organizace na náboženské společenství - finanční ztráta, kterou tím měli sionisté způsobit republice. Experti dokonce vypočítali jednomu z obviněných, Otto Fischlovi, tj. dřívějšímu přísnému dohlížiteli nad dodržováním celních předpisů vystěhovalci, celkové ztráty způsobené spoluprací s izraelskými a sionistickými organizacemi na pět miliard korun.¹⁰²¹ Dochází zároveň na slova kritiků, odsuzujících vystěhovalectví řízené sionisty z ideologických pozic ihned po Únoru, a to jako podporu vojenského potenciálu nepřátelské země: „*podporovat emigraci do Izraele znamená dnes pravděpodobně posílání žoldněrů na frontu chystané války imperialistů proti Sovětskému svazu*“ (Václav Kopecký, prosinec 1951). V roce 1951, kdy se připravoval se Slánským a ostatními soudní proces, zjišťovalo MNB, kdo vůbec o vystěhování Židů rozhodnul. Obejití vlády v tomto rozhodnutí umožnila přisoudit další obvinění stíhaným osobám židovského původu – mezi nimi Bedřichu Geminderovi, předsedovi mezinárodní komise ÚV KSČ, do níž spadala židovská komise.¹⁰²²

Přikřiknutí obvinění ze sionismu funkcionářům židovského původu nemělo pouze logiku v potencionální možnosti příslušnosti k sionismu pouze u osob tohoto původu. Dříve, než bude v tomto ohledu řečeno více, je důležité zdůraznit jinou skutečnost: antisionismus umožnil, aby účelové obvinění osoby židovského původu ze sionismu nemohlo být napadeno z antisemitismu. Antisionismus dovršuje dosavadní výklad židovské otázky v přísném vymezení přístupu k osobám židovského původu z racionálně-sociální perspektivy, která má zajistit spravedlivý postoj ke každé této osobě individuálním prošetřením

¹⁰²¹ **M e y e r**, Peter: *The Jews in Soviet Sattelites*, s. 151. Meyer udává, že tranzit uprchlíků byl jedním z hlavních terčů kritiky starého vedení novým. Generální tajemník Komunistické strany Izraele Mikunise v rozhovoru se svými československými soudruhy 27. 9. 1952 uvedl, že jeho strana „*vždy bojovala proti odesílání židovského obyvatelstva do Izraele, neboť oni viděli v tom zesilování vojenského potenciálu Ameriky*“. **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 33 a 39. Vypočítat hospodářské škody se snažili odpůrci akce již v říjnu 1949: úbytek na dávce za povolené vystěhování tj. za pasy odhadli na 120 miliónů. Devizový únik odhadli na čtvrt miliardy korun. Konzulát v Jeruzalémě v roce '50 hlásil, že čs. podíl na přistěhovalectví činí 20 procent na majetkových hodnotách ale 95 procent, neboť z ČSR si mohli přivést hodnotné věci, ale z ostatních jen to, co unesli.

¹⁰²² Funkcionáři „židovské komise“ byli ovšem přesvědčeni, že dohodu o vystěhovalectví uzavřel s izraelským velvyslanectvím Clementis. **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 26. Autoři se odkazují na Archiv ÚV KSČ, fond 100/3 a fond Komise 1955-57.

její politické minulosti. Antisionismus je jako anti-antisemitismus vymezen vůči fašistickému postoji stíhajícímu všechny tyto osoby pouze pro jejich původ, tj. iracionálním způsobem. Pokud se dosud spokojili revizoři předúnorové židovské politiky s tímto postojem, či jej zdůraznili ještě také obviněním slovenské Demokratické strany z antisemitismu, antisionismus vyzdvihuje svojí pozici spojením fašistického rasového hlediska s kritikou údajných a skutečných rasistických postojů na Západě: *Antisemitismus, to' odrůda barbarského rasismu. Barbarského rasismu, jak ho například dnes pěstují američtí ‚supermani‘, čili po hitlerovsku ‚Übermenschen‘, vůči černochům a koloniálním – a nejen koloniálním – národům vůbec*“ (Klement Gottwald, prosinec 1952). Gradování tohoto postoje umožnilo zdůraznit a ospravedlnit obvinění židovských funkcionářů hned v několika ohledech.

Možnost určit, co je konstruktivní a oprávněná kritika židovských záležitostí, tudíž co není antisemitismus, je prvním z nich. Proto je tolik zdůrazňováno, že antisionismus neznamená antisemitismus, to co je pro Gottwalda rozdílné jako „*nebe a dudy*“ (Klement Gottwald, prosinec 1952). Racionální a spravedlivý postoj má ubezpečit, že za sionistu nemůže být automaticky považována každá osoba židovského původu: „*Znamená to, že člověk židovského původu je jedno a totéž co sionista? Neznamená! Rozhodující je třídní původ dotyčného, stejně tak i jeho poměr k rodné zemi, jeho oddanost a jeho práce pro socialismus*“ (Klement Gottwald, prosinec 1952).¹⁰²³ Rozhodující má být opět politická minulost každého dotyčného.

Určení, co je a co není antisemitismus, zároveň umožňuje apriorní popření kritiky vlastního stanoviska k židovským záležitostem jako principiálně nepravdivé a neoprávněné: „*Provokatéři [...] troufají si lháti do té míry, že se pokoušejí proces [...] ztotožňovat s nacistickým antisemitismem a rasismem. [...] odsouzení zločinců Slánského bandy nemá co dělat ani s pronásledováním lidí židovského původu pro jejich židovské náboženské vyznání, ani s antisemitismem a rasismem, že trest tu stihl lidi, kteří se pro své vztahy ke kapitalistickému mamonu stali jako sionisté zločinnými agenty amerického imperialismu v piklech proti lidově demokratické Československé republice. Jsme hotovi čelit s naprosto čistým svědomím provokačním štvanicím nepřátel, kteří jako dědici Hitlera jsou vyznavači antisemitismu a rasismu a kteří jen ve své bezmezné nestoudnosti se snaží potrestání Slánského bandy vydávat za antisemitský a rasistický fakt. Žádným fixlérům se nepodaří*

¹⁰²³ Gottwald nahradil u obviněných označení „Žid“ termínem „židovského původu“. **K a p l a n**, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 241, 242 a 243.

zaměnit pojmy antisemitismus a antisionismus“ (Václav Kopecký, prosinec 1952).¹⁰²⁴

Určení, co je a co není antisemitismus, to je možnost, jak zdiskreditovat kritiky procesu se Slánským a domácího přístupu k židovským záležitostem tak, že je jejich kritika označena jako politicky účelová: Tento proces a přístup nemůže být antisemitským, pokud jej kritizují a za takový označují strany, které z toho mají užitek. V tomto ohledu je znovu přijaté jako platné starší obvinění sionistů z rasového rozlišování osob židovského původu jako jedné národní entity pro politickou legitimizaci jejich cílů z pozice reprezentantů neexistujícího židovského národa. Z pokračování této činnosti je obviněn Stát Izrael¹⁰²⁵: „*diplomatické zástupci Státu Izrael ve druhých zemích si činí nárok starat se všude o Židy, o židovské náboženské obce, domáhat se emigrace lidí židovského původu do Izraele apod.*“ (Václav Kopecký, prosinec 1951). Předúnorový přístup k židovským záležitostem v Československu je tudíž stigmatizován jako jedna ze strategií sionistické politiky. Zvláště odsouzeníhodnou se stává metoda, kterou při tom měli sionisté užít.

Antisionismus usvědčuje domnělé sionisty s vymáhání praktických výhod pro židovské obyvatelstvo po skončení války užitím následujícího prostředku: obviněním každého, kdo by nechtěl vyhovět jejich zájmům, z antisemitského jednání. Síla této zbraně měla spočívat v citovém vydírání pomoci přeživším Židům: „*Sionistické organizace a jejich američtí principálové hanebně zneužívají utrpení, které židům přičinil Hitlera ostatní fašisté. Možno přímo říci, že z popela Osvětimi a Majdanku chtějí vytloukat kapitál*“ (Klement Gottwald, prosinec 1952). Nástrojem tohoto vymáhání se stal jednak přímo apel na svědomí rozhodujících úředníků, případně vyvolání pocitu ohrožení, že v případě nevyhovění zájmům Židů, bude úřední postup a rozhodnutí prezentováno prostřednictvím tiskové kampaně jako antisemitský projev nejen před domácím, ale především zahraničním veřejným míněním: „*[Sionisté] [...] si dnes leží v oběti s nacistickými vládci západního Německa a kteří vyjednávají s Adenauerovou bonnskou vládou, aby popel milionů židů, umučených hitlerovskými vrahy a spálených v pecích nacistických koncentračních táborů, zpeněžili za marky a dolary, jež potřebují k vyzbrojení Státu Izrael proti arabským státům.*“ (Kopecký, prosinec 1952).

¹⁰²⁴ Zajímavý je doplněk Kopeckého mlčení v roce 1956, kdy se měl za své přehmaty kát – reagoval až na přímou výzvu Anežky Hodinové-Spurné: „*Mohu jen prohlásit, že jsem se vždy domníval, že vedu boj proti sionismu jako nacionalistické koncepci, která nepřestává být faktem. Již tehdy, když se stanovisko antisionistické vykládalo jako antisemitské, dokazoval soudruh Gottwald a druzí ... i já, že je to zkrslování pravdy... je [to] taková nesprávná záměna, jako kdyby někdo řekl, že bojovat proti mladočechům znamená bojovat proti Čechům.*“ **K a p l a n**, Karel – **K o s a t í k**, Pavel: *Gottwaldovi muži*, s. 238.

¹⁰²⁵ Zde ideologie antisionismu připouští, že na území Státu Izrael došlo k vytvoření objektivních podmínek pro zformování národa, nikoliv však židovského, nýbrž izraelského, jehož příslušníci jsou ovšem balhoskloně ozančeni za další z řady trpícího lidu v kapitalistických státech.

Antisíonismus v tomto ohledu oficializoval a zdůraznil tezi o politickém zneužívání humanitárních ohledů na přeživší Židy úzkou skupinou z jejich středu pro své politické zájmy.

Zneužívání situace přeživších Židů mělo vysvětlit, proč se podařilo sionistům navzdory svému třídnímu původu a národní příslušnosti proniknout na důležitá místa ve státním aparátu a KSČ. Obava obvinění z antisemitismu měla totiž zamezit politickému prošetření záporné sociální a národní orientace některých osob židovského původu, a to jak během květnové, tak únorové revoluce: „*V procesu jsme viděli, jak zločinně bylo zneužito toho, že náš pracující lid z doby hitlerovského rasistického řádění choval sympatie k lidem židovského původu*“ (Václav Kopecký, prosinec 1952). „*Má to své důvody, ke kterým patří obvyklé rozpaky ve vztahu k židovské otázce. [...] zvlášť velká citlivost pokud jde o antisemitismus. [...] tím, že Hitler rozběsnil bestii rasismu, jeví se lidé židovského původu ve válce všeobecně ve velmi příznivém světle. A proto, aby někdo neupadl v podezření z antisemitismu, neviděly se stíny a škodlivé zjevy u lidí židovského původu v poměrech nového života v naší zemi.*“ (Václav Kopecký, prosinec 1951).

Ohledy na utrpení Židů za války zabránily údajně důslednému politickému prošetření přeživších, jak si to žádala revoluční ideologie, a stalo se tak třeba v případě českých Němců: „*Bylo nesprávné, že jsme se nechali zastrašit podezřením, že bychom byli nazýváni antisemity a že jsme neměli odvahu podívat se do tváře sionismu jako ideologii třídního nepřítele, neměli jsme odvahu, kterou bolševici musí mít, aby byli schopni potírat každého nepřítele, ať vystupuje v jakékoliv podobě.*“ (Kopecký, prosinec 1951). Zabránění politickému prošetření přeživších Židů či sionistů je zdůrazněno jako chyba a nesprávné proto, neboť existuje silný předpoklad jejich záporné sociální a národnostní orientace před válkou. V tomto ohledu by bylo možné považovat požadavek politického prošetření jejich minulosti za zdůraznění požadavku sociálního a národnostního splynutí Židů s okolní společností, jak jej předpokládá původní marxistická ideologie řešení židovské otázky.

Antisíonismus se však s touto ideologií rozchází v postoji k možnostem takového splynutí. Nepředpokládá jej totiž u osob, které vycházejí ze sociálně a národnostně nevyhovujícího prostředí: „*Rozhodující je třídní původ dotyčného*“ (Václav Kopecký, prosinec 1952). To znamená, že u osob židovského původu začala být oficiálně předpokládána psychologická povaha jejich jednání a chování formována prostředím, ve kterém se daná osoba pohybovala, tj. jeho mentalita. S Václavem Kopeckým lze upřesnit, že je tomu tak proto, neboť „*svou výchovou, velmi intenzivní výchovou měšťáctí a maloměšťáctí. My jsme často zapomněli na jednu skutečnost, že lidé tohoto původu*

pocházejí většinou z velmi bohatých vrstev, stejně jako jsme zapomněli, že mají v sobě často velmi intenzivní náboženskou výchovu, což v nich posiluje jejich sionistické sklony“. (Václav Kopecký, prosinec 1951). Je paradoxní, že z podpory sionismu a židovské mentality jsou obvinění lidé jako Fischl, kteří se snažili dát co nejvíce najevo právě radikálním přístupem k sionistickým aktivitám, tj. dávno před svým obviněním, že s touto mentalitou nemohou být spojováni.

Židovská mentalita však není líčena oficiálně jako dosud, tj. překonaná představa o vrozeném chování a jednání Židů, tedy obratem „židovská mentalita“, ale pod pojmem „kosmopolitismus“. Zdůraznění národní cizorodosti tímto pojmem má podtrhnout domnělou sociální oprávněnost nacházet u Židů potenciálně nebezpečné stopy kolektivní povahy, a to kvůli jejich společenskému prostředí, z kterého většinou pocházejí. Kosmopolitismus je vhodnější než židovská mentalita patrně proto, neboť pojem židovská mentalita může přeci jen stále asociovat souhrn představ o kolektivních vlastnostech vrozených všem Židům, a tudíž příliš otevřeně korespondovat s rasismem: „*Jde vskutku o problém kosmopolitismu, nejde o otázku rasovou*“ (Václav Kopecký, září 1951).

Kosmopolitismus má vyjádřit, že někteří Židé nemohou, nikoliv pro svůj židovský, nýbrž třídní a národnostní původ získat takové vlastnosti a jednání, které předpokládá celoživotní splynutí s dělnickým a českým národním prostředím. Ve snaze zdůraznit protirasistické hledisko není kosmopolitismus podáván jako vlastnost charakteristická pouze pro Židy. Je však jisté, že kosmopolitismus s židovskou mentalitou je v asociačním vztahu. Kopecký své posluchače před sionisty varuje jako před lidmi, které: „*na první ráz je poznáváte – cizí mentality, cizí národu, zemi*“ (Václav Kopecký, září 1951). Slánského prohrěšek proto Kopecký viděl právě v tom, že umožnil po válce příliv mnoha lidí židovského původu, jak přímo sionistů, tak vůbec „*všemožným židovským žvlům*“, a dopomohl jim na důležitá místa, přesto, „*že šlo o lidi z bohatých židovských rodin, vyložené cizí elementy, vzdálené dělnictvu, lidu a národu, a vychované kapitalisty*“ (Kopecký, prosinec 1951).¹⁰²⁶

¹⁰²⁶ Ideální představu stalinistů o kosmopolitní mentalitě, která měla být typická pro většinu Židů, vykresluje psychologicky bohatým způsobem Václav Řezáč ve svém románu *Bitva prostřednictvím monologu syna majitele textilky Püchlera*: „*Myslí na sebe jako na člověka, který se vrací domů po nekonečně dlouhém a nesmyslném šílenství války. Ale nikdy tady nebyval skutečně doma. Jen sem občas zajížděl. A tu ho napadlo, že nikde nikdy nebyl skutečně doma, že se všude cítil jen hostem, i mávl nade vším rukou a pokračoval v jízdě.[...] Ustavičně si nově a nově dotvářel představu o sobě a snažil se podle ní žít. I před válkou se mu zdávalo, že se v Čechách dusí nedostatkem vzduchu, malostí prostoru a společenských forem, pocitem závislosti a nesvobody, který, jak sám sebe přesvědčoval, musí nutně pociťovat každý inteligentní příslušník národa žijícího v závislosti na jiných, větších národech. Býval nešťastěn, jestliže na konci roku zjistil, že se mu nepodařilo z nějakého důvodu strávit alespoň několik týdnů za hranicemi, v onom velkém městě, kde se střetávají zájmy, utvářející osudy nescetných milionů, i takových malých zemiček, v jaké ses naneštěstí narodil,*

Kopeckého obraty jako „*mentalita*“ a „*židovské živly*“ jsou na hraně samotné argumentační únosnosti antisionismu a prozrazují, že jeho význam nemusel spočívat v ničem jiném, než v krytí obvykle smýšlených předsudků o Židech. Záměr? Vyvolat tyto předsudky z povědomí svých posluchačů. Naznačují to nejen některé další užití pojmy a zvolené obraty, nýbrž průniky některých schémat tradiční předpojatosti vůči Židům, které mohou jejich autoři obhajovat jako sociálně oprávněné pouze obtížně, a někdy tak ani nečiní. Typickým příkladem je spojení argumentu o umožnění pronikání sionistů do státního aparátu a KSČ: „*nový kanál, jímž proniká zrada a špionáž do komunistické strany*“ (Klement Gottwald, prosinec 1952).

Představu o židovské vychytralosti a konspirační provázanosti jednotlivých židovských organizací evokuje Kopecký: „*Bylo řečeno, že stoupecům sionismu připadá exponovat se v tom smyslu, působit na lidi židovského původu a učinit ze sionismu v lidově demokratických zemích jakousi odrůdu titoismu, oni mluvili o židovském titoismu. A je nesporné, že navázání na lidi židovského původu dává nepřátelům možnost, a to mimořádně velkou možnost, vnikat do komunistických stran, a to i na vysoká místa, a umožňuje jim velmi nebezpečné pikle*“ (Václav Kopecký, prosinec 1951). Konspirační duch antisionismu těží z teorie, že obdobně jako měl přítomnosti katolických duchovních v lidově demokratických státech využít ke svým cílům Vatikán, tak se též sionismus stal ideálním praktickým nástrojem k proniknutí diverzantů židovského původu do komunistických stran jednotlivých států, neboť se mohl opřít o tamní židovské menšiny a zneužít přehlížení politické spolehlivosti jejich příslušníků vzhledem k jejímu tragickému osudu za války.

Závěrem aneb antisionismus a antisemitismus v české společnosti

Zbývá nastínit některé nabízející se teze o souvztažnosti mezi smýšlením o Židech veřejností a jeho politickém využití k vysvětlení a ospravedlnění obvinění a procesu s komunistickými funkcionáři židovského původu. Klíčovou a naléhavou zůstává především

kde se blýská od sváru mocných, kde se zkrátka dělají dějiny a v ovzduší, tak trochu pekelně ozonovaném, rodí se skutečně velké myšlenky a velké umění, jehož ve své domovině nacházíš už jen žalostný odvar a nápodobu. Opravdu doma se lze cítit jen mezi lidmi navzájem rodnými a skutečný smysl života můžeš najít jen v oně divoké vůni velkých měst, v nekonečných obměnách jejich skladby, v protikladech blyštivých vrcholků a kalného rmutu u dna, kde se rozpadají existence, v ustavičném napětí mezi póly vládnoucích a ovládaných, ve vybroušené civilizaci a kultuře, zjemnělé tak, že je schopna pohrdat vším, co se dříve zdálo být nepohnutelnými zákony lidskosti, a pohrávat si bez ohledu na to, co by se prostáčkům chtělo nazvat dobrým nebo špatným, s takovou stupnicí představ, myšlenek a citů, jež se zdá nasvědčovat, že lidstvo dosáhlo už vrcholků toho, čeho vůbec dosáhnout mohlo.“ **Ř e z á ě**, Václav: *Bitva*, s. 8 a 9, 14 – 21.

otázka, zda se architekti antisionismu dostali jeho formulací na pomyslnou dřeň uvažování českého člověka o Židech jako takových v letech po skončení druhé světové války. Odpovědět takovou otázkou předpokládá pečlivé poznání dosud značně zamlžených a emotivně zatížených skutečností. Do jaké míry se aktivoval protižidovský antagonismus v české společnosti začátkem padesátých let? Lze klást skutečné rovnítko mezi antisionistickou politikou o státní antisemitismus? Jakým způsobem a měrou postihl a mohl postihnout antisionistický proces samotné osoby židovského původu v praxi ze strany státu, respektive české společnosti?

Některé indicie rovnítko mezi antisionismem a smýšlením veřejnosti o Židech v poválečném období jasně dokládají. Je pravděpodobné, že odpovědní komunističtí funkcionáři přetavili dosavadní marxisticko-leninskou koncepci židovské otázky v antisionistické hledisko přímo na míru veřejnému mínění. Populistické hledání podpory v obecných a lidových postojích zastávaných veřejností představovalo obvyklou politickou strategii k ospravedlnění a oprávnění momentálních mocenských zájmů, neboť je bylo možné jednak veřejnosti srozumitelně vysvětlit, jednak je zaštitit jako naplňování její vůle. Dříve v textu bylo již poukázáno, že architekti antisionismu, stejně jako mnozí další exponovaní političtí představitelé, o přítomnosti protižidovské předpojatosti věděli, a to jak na základě své obecné zkušenosti, tak ze zpráv z protektorátu během války a z hlášení státních orgánů po osvobození.¹⁰²⁷

O tom, že antisionismus skutečně čerpal ze smýšlení české veřejnosti o Židech, svědčí především zmínky pamětníků v jejich vzpomínkách. Nejznámějším je v tomto ohledu ztotožnění s antisionismem v pamětech významného českého literárního teoretika Václava Černého.¹⁰²⁸ Černý v souvislosti s procesem se Slánským a spol. přijímá za své – paradoxně z protikomunistických pozic – jeho oficiální obvinění ze sionismu, když mj. shledává v umožnění vystěhování Židů v roce 1949 „*neslýchanou výsadu*“, jednak s odkazem, že tomu došlo v době, kdy se to „*rovnalo rozdílu mezi svobodou a vězením, někdy mezi životem a smrtí*“, jednak pro nehoráznost, s níž se jim to povedlo, tj. vyvezením značného majetku Židy. Černý též uvěřil, že Slánský úmyslně protěžoval komunisty židovského původu na

¹⁰²⁷ Nelze zapomenout, že panovala více než reálná obava z nacistické propagandy, očerňující před okupovanými národy spojence, že vedou válku kvůli zájmům Židů. Dokládá to například formování některých zpráv z protektorátu, při čemž by zastání se Židů znamenalo nebezpečnou možnost rozchodu s tímto míněním a tudíž ztrátou podpory. **D a g a n**, Avigdor: *Československá vláda v exilu a Židé*, s. 118. podle Dagona „*musel*“ Beneš brát ohled na členy vlády, kteří Židům nebyli nakloněni. Ministři následně vykazovali „*značnou a častou rozkolísanost ve vztahu k Židům*“.

¹⁰²⁸ **Č e r n ý**, Václav: *Paměti III (1945-1972)*. Brno 1992, s. 365 – 368.

vysokých místech a tito zajistili výhody pro sionisty a Židy jako celek.¹⁰²⁹ Černý sice odmítá, že by se jednalo o „*konspirační grupu*“, nezůstává však pro něj náhodou, že jedenáct ze čtrnácti souzených v procesu se Slánským bylo židovského původu a tento poměr se opakoval i v následujících procesech.¹⁰³⁰ Černý též přejímá z antisionismu podezření Židů z „*nečešství*“ a jejich odcizenost českému národu, jeho vlastními slovy „*negativní a opovržlivý vztah k českému člověku*“. Ten v souladu s oficiálním výkladem přisuzuje buržoaznímu a německému prostředí, z něhož Židé komunisté vzešli.¹⁰³¹ Nelze pochybovat, že pro mnoho osob, podobně jako pro Černého, představoval antisionismus vyslovení a pojmenování toho, co si již dlouho o Židech mysleli, tj. vyvření hluboce uložené, ale vařící předpojatosti.¹⁰³²

Karel Kaplan ve svém historickém výkladu několikrát uzavírá, že antisemitismus se projevil silně jak při vyšetřování Slánského a účastníků protistátního centra, tak při seznámení veřejnosti s jeho obviněním. Kaplan hovoří dokonce o „*prudké vlně*

¹⁰²⁹ „*Těm Židům co zůstali, Slánský umožnil závatné kariéry pod podmínkou formálního vstupu do KSČ a to jak komunistům tak nekomunistům, kapitalistům nekapitalistům [...] Z celého růžence obžalob, jimiž byl Slánský zahrnut a rozdrčen, zbývá a obstojí jediná, a i v jejím ohledu jednal Slánský v rozhodném souhlase s dobovou stalinskou politikou a se Stalinovým souhlasem, a i v jejím ohledu postupoval beze všeho zřetele k domácímu českému prospěchu: mluvíme o tom, čemu obžaloba říkála Slánského sionismus a co my nazveme politikou internacionální vzájemnosti židovské*“. Týž, s. 366.

¹⁰³⁰ Černý má patrně na mysli především proces se čtyřmi komunistickými funkcionáři židovského původu, Goldstücker, Pavel Kavan, Karel Dufek a bratr Slánského Richard. **G o l d s t ü c k e r**, Eduard: *Vzpomínky 1945 – 1968*. Praha 2005, s. 72.

V souvislosti s deklarováním boje proti sionismu byli též souzeni někteří skuteční funkcionáři sionistických organizací. Známí je též případ odsouzení dvou izraelských občanů, Mordechaje Orena a Šimona Orensteina. **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 22, pozn. 20, s. 88.

¹⁰³¹ Není divu, že Černý neuznal specifický přístup k německým Židům, když hovoří o tom, že velkopřumyslník Schicht dostal náhradu jako Žid, „*ač se na něj vztahovaly zákon nacionalizační jakožto na kapitalistu a konfiskační jakožto na Němce*“. Slánský dle Černého těžce ublížil svým „*soukmenovcům*“, „*neboť právě ve chvíli, kdy se Stalinovou politikou rozpadlo dávné spojenectví revolučního marxismu a semitství*“. Černý má na mysli patrně vymezení Izraele vůči sovětskému bloku. Černému též nedělalo problém se inspirovat antisionismem v otázce, proč se vlastně o skutečném židovství po válce nesmělo mluvit, neboť za Slánského to byla doba, kdy vydal směrnice: „*aby náš tisk pranýřoval a naše justice stíhala jakoukoliv kritiku tohoto očividného stranictví jako trestné reziduum nacistického rasismu v českém člověku. [...] Slánský, otevřeně nejmenoval nijak, ba zamlčoval, neboť nanejvýš mluvil naopak o „antisemitismu“, jež důsledně a přísně potíral, ba svoje odpůrce obžalobami z antisemitismu přímo terorizoval, přičemž mu osud a zdar Židů ležel na srdci mnohem víc než národní osud český*“. Týž, s. 367. Černý uznává nit nestydatého antisemitismu linoucí se našimi dějinami a jmenuje například Nerudu, Masaryka a Šaldu: „*Tomuto antisemitismu poskytl Slánský hříšnou justifikaci. V této chvíli nebylo na světě sice nic lidsky oprávněnějšího než židovský pocit utrpěné křivdy volající k nebesům o spravedlnost a zadostiučinění; ale nic nebylo zároveň zřejmějšího než fakt, že se náš národ na té křivdě nepodílel, právě naopak. Slánského dvojitý loket byl ze židovského stanoviska zdůvodnitelný, vůči Čechům naprosto nespravedlivý. Český antisemitismus se Slánským sice nestal skutečností ospravedlnitelnou; ale nadlouho se Slánským Židé u nás zadlužili, to ať je každému zřejmo: nikoliv oni jsou našimi mravními věřiteli, nýbrž my jejich, ať to nezapomenou!*“ Týž, s. 367.

¹⁰³² Ivo Fleischmann, tehdy začínající novinář v deníku Mladá fronta, vzpomíná, že Černý šířil na půdě Univerzity Karlovy „*nehorázné antisemitské vtípky*“ a to v době, „*kdy se široká veřejnost seznamovala s hrůzami holocaustu*“. **H o ř e c**, Jaromír – **S í g l**, Miroslav (eds.): *Generace 45*. Praha 1997, s. 68.

antisemitismu v letech 1951 – 1953“ či o „vystupňovaném antisemitismu přelitém z bezpečnostních kruhů na veřejnost“, který „poznámenal celou společnost“.¹⁰³³ Bohužel Kaplan zůstává v tomto smyslu u několika podobných obrátů, aniž by mu zbyl prostor pro uvedení antisemitismu v souvislost s případnou politizací tradiční předpojatosti vůči Židům napříč českou společností; omezuje se při tom na několik konkrétních záznamů jeho jednoznačných projevů, obvykle v souvislosti se zaznamenanými výroky politiků či vyšetřovatelů a objevujících se též v rezolucích organizací KSČ na podporu obvinění Slánského; například: „*Na mnoha schůzích se proklamoval antisemitismus. Zaznívaly výroky jako ‚Židé sedí na vysokých místech a nic nedělají‘ nebo ‚Slánský prosazoval do funkcí lidi židovského původu‘. Docházela upozornění, kde všude jsou zaměstnání Židé‘.* „*Nechyběly ani požadavky na odstranění všech Židů z veřejných funkcí*“.¹⁰³⁴

Klíčová je Kaplanova poznámka o tom, že domácí antisemitismus se podařilo probudit k posílení protisionistické argumentace navzdory očekávání strůjců obvinění Slánského – proto měl být dokonce dodatečně zatčeni Margulius, Fischl a Kolár, tj. další komunističtí funkcionáři židovského původu.¹⁰³⁵ Dostatečně nezvážená však zůstává spojitost domácího antisemitismu s Kaplanovými závěry o zavlečení protižidovského antagonismu ze SSSR sovětskými poradci a jeho domácí aklimatizaci, který vycházel z tradičních teorií o židovské konspiraci především.¹⁰³⁶ Kaplan následně pouze částečně dotýká skutečnost mocenského postihnutí osob židovského původu v souvislosti s procesem

¹⁰³³ „*Poté měly výsledky [Slánského – pozn. autora] přeskočit do politicky nejzávažnější oblasti – na sionismus. Tady dostával proces už vyloženě antisemitské zaměření. Zdaleka to nebylo v rozporu s tehdejší atmosférou ve společnosti. Antisemitské tendence se začaly ve Státní bezpečnosti objevovat od příchodu sovětských poradců, ve společnosti vystupovalo Slánského zatčení a nařčení ze sionismu. Ačkoliv se antisionismus objevoval i v dřívějších politických procesech, vyráběných sovětskými poradci v lidových demokraciích, přece v nich ještě nedominoval, netvořil ústřední motiv, nebyl jejich záměrem, jak tomu bylo v procesu právě připravovaném.*“

K a p l a n, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 203. Srovnej: **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 98 a 101.

¹⁰³⁴ **K a p l a n**, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 150 a 163. Nevyjasnění, v čem v antisionismu antisemitismus spočívá, komplikuje ovšem na jiných místech Kaplan jejich rozlišením, když na příklad hovoří o procesu s „*antisemitskými či protisionistickým zaměřením*“. **D u f e k**, Jiří – **K a p l a n**, Karel – **Š l o s a r**, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 88.

¹⁰³⁵ Podle anglické verze Kaplanovy knihy. **K a p l a n**, Karel: *Report on the Murder of the General Secretary*, s. 196.

¹⁰³⁶ Nejpodrobněji o roli antisemitismu jako mocenského prostředku v sovětské nejvyšší vnitřní politice viz: **R e i m a n**, Michal: *Sovětská politika a sovětské vedení 1948 – 1953*. In: Pernes, Jiří – Foitzik, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“*. Brno 2005, s. 27 – 30. Reiman nalézá v antisemitismu potřebný článek, který umožnil spojit politickou represí v SSSR s represí v sovětských satelitech. Srovnej: **F a l k**, Barbara J.: *Čistkou ku prospěchu: Srovnání procesů s R. Slánským a manželi Rosenbergovými*. Tamtéž, s. 49 a 50. Falk odkazuje na Löblovu a Londonovu pozdější výpověď, na níž dokazuje snahu nomenklatury odkázat na židovský původ obžalovaných a vzbudit u veřejnosti jejich záporný obraz nepřátel národa a režimu. Falk zároveň podává důležitý Ruckerův rozbor čtyř faktorů, v jejichž kontextu lze pochopit tehdejší antisemitismus a výběr Židů jako „*symbolů a představitelů neloajálnosti a tudíž terčů represe v takových procesech*“. Srovnej: **R u c k e r**, Laurent: *Stalin. Izrael a Židé*, s. 323 a 324.

a antisemitismem.¹⁰³⁷ Prozatím je proto nutné ponechat naznačené otázky o podobě a míře antisemitismu v české společnosti na počátku padesátých let nezodpovězeny.¹⁰³⁸

Exkurz číslo 5

Varnsdorfské navrácení naposledy

¹⁰³⁷ Podle Kaplana nezůstalo u ideologických výpadů, ale „*docházelo už k persekuci funkcionářů židovského původu, sionistických organizací, náboženských obcí*“. Kaplan se odkazuje na stížnost J. Taussigové ministru Čepičkovi na odvolání všech vojenských přidělců židovského původu ještě před zatčením Slánského: NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond Komise 1955-57, sv. 5, a.j. 56, 45-46, vyjádření J. Taussigové. Dále měl Kopecký doporučit, aby SÚC „*zjistil a bedlivě sledoval, kdo vydává, rediguje a přispívá do židovských a sionistických časopisů a kdo by členem akčního výboru Židovské náboženské obce*“. NA Praha, Archiv ÚV KSČ, fond církevní komise ÚV KSČ, fond 01, schůze, 6. 9. 1951

¹⁰³⁸ V tomto ohledu je pro případné zájemce zásadní především znovu rozebrat informace a informační zdroje, na něž se odkazuje ve svém závěru o vlně antisemitismu v Československu na počátku padesátých let Karel Kaplan. O antisionismu jako nové ideologii konstrukce obvinění proti Slánskému a spol. a jeho provázanosti s projevy antisemitismu, včetně výňatku z Kopeckého projevu na zářijovém zasedání ÚV KSČ viz: **K a p l a n** , Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, s. 147 – 149. Části Kopeckého prosincového projevu o sionismu viz týž, s. 161 a 162. Reakce jednotlivých komunistických organizací na zprávu o mj. prosionistické činnosti Slánského na zářijovém zasedání ÚV KSČ v roce 1951 viz týž, s. 150 a 163. Kaplan se odkazuje na jejich umístění následovně: Archiv ÚV KSČ, fond Politické procesy, Komise III, informace č. 14, archiv Ústavu marxismu-leninismu, fond rezoluce, září – říjen 1951. Rezoluce po zahájení soudu se Slánským a spol. koncem roku 1952 a o „*volném průchodu antisemitismu*“ viz týž, s. 245. Postup při obvinění ze sionismu vyšetřovaných a reakce Slánského viz týž, s. 203 a 204, 209 a 210. Další zmínky o antisemitismu a „*židovském prvku*“ v procesu viz týž, s. 212, 216, 247. Shrnutí antisemitského motivu v procesu viz týž, s. 256 - 261. Srovnej s Kaplanovými shrnutími role „*židovského*“ či „*antisemitského*“ faktoru během procesu: **D u f e k** , Jiří – **K a p l a n** , Karel – **Š l o s a r** , *Vladimír: Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 98 – 102. Vedle rezolucí je nezbytným analyzovat výsledky, které vedli příslušníci StB s obžalovanými a během nichž se je snažili usvědčit ze špionáže pro Západ prostřednictvím sionismu a vůbec všechny asociace s jejich židovským původem. Závažnými zdroji informací zůstávají především rezoluce stranických organizací a doklady fungování státních orgánů, které se na vyšetřování a obvinění Slánského a spol. z antisionismu podílely konkrétně, tj. především sionistický referát u Klementa Gottwalda (náčelníkem M. Kulka), referát sionistů v patričním odboru StB a evidenční oddělení ÚV KSČ, viz: **D u f e k** , Jiří – **K a p l a n** , Karel – **Š l o s a r** , *Vladimír: Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*, s. 100.

Nezbývá, než se poohlédnout po tom, jak to s bývalou Beerovou továrnou nakonec dopadlo. Epilogy dramatických líčení varnsdorfských událostí na konci zimy roku 1947 jsou na informace skoupé, lze se však dozvědět, že Eichlerka je v průběhu roku 1948 znárodněna a začleněna jako „závod 07“ do jednoho z hlavních varnsdorfských průmyslových národních podniků, „Velveta, továrna na samet a plyše“.¹⁰³⁹ Únor rozhodl zároveň o osudech bývalých aktérů varnsdorfských událostí. Trestní řízení proti osobám podezřelým ze spáchání násilností v průběhu stávky je zastaveno s definitivní platností k 4. dubnu 1948.¹⁰⁴⁰ Na druhou stranu je pro svojí tehdejší úlohu symbolicky či spíše cynicky ztrestán soudce Voneš – je přidělen jako zaměstnanec do Eichlerky. „*Již nebude dělat zmetky*“, jak o revoluční odplatě informuje se zadostiučiněním 10. března 1948 Rudé právo, které své čtenáře ubezpečuje, že soudce dostal šanci, „*aby se osvědčil na jiném pracovním místě, když jako soudce byl naprosto neschopný. Pracuje nyní v těžce továrně, kterou chtěl vrátit do rukou soukromého kapitalisty*“.¹⁰⁴¹

Při únorovém vyřizování účtů si komunisté vzpomněli či již dlouho mysleli na roli bývalého tajemníka RŽNO Kurta Wehleho v případě, tj. hlavní osoby, která za židovskou organizaci zprostředkovala v březnu 1947 vládním místům stížnost na antisemitské projevy, k nimž během stávky údajně došlo. Petr Erben, odcházející bezprostředně po Únoru do emigrace, vzpomíná, že jej měl jistý doktor přemluvit, aby odvezl Wehlemu něco do Paříže, neboť se měl dostat do konfliktu se Zápotockým kvůli svým intervencím ve prospěch různých podniků – Varnsdorf zmiňuje jako nejznámější z nich. Wehleho si kvůli tomu měla dokonce vyhlédnout v jeho bytě bezpečnost, zmínka o Paříži dokládá, že stačil odejít a vyhnout se tak patrně vězení.¹⁰⁴² Sám Wehle, doprovázen do exilu ženou a dvouletou dcerkou, vzpomíná, že již 28. února obdržel varování, že jeho předchozí činnost v RŽNO, částečně právě zásah ve varnsdorfské aféře, ho činí „*personou non grata*“. Není od věci doplnit Wehleho příběh jeho domněnkou, že se tak stalo na popud donášení jednoho z jeho nejbližších spolupracovníků, který měl po něm v RŽNO převzít jeho funkci.¹⁰⁴³ Wehle

¹⁰³⁹ Dne 2. března 1948 byla Eichlerka dana do Národní správy Továrně na samet a plyše a znárodněna byla v jejím rámci dne 4. července 1948. Pověřovací list vydaný ONV ve Varnsdorfu, jímž se prozatímním národním správcem fy Eichler a syn stávají Továrny na samety a plyše, n. p. Varnsdorf, 2. 3. 1948.

H l u š í č k o v á, Růžena – **V r b a t a**, Jaroslav: Varnsdorfská stávka, s. 254 a 255. Úřední sdělení o znárodnění fy Eichler a syn, 4. 7. 1948. Tamtéž, s. 255.

¹⁰⁴⁰ Dne 30. 10. 1948 oznámil osobní tajemník ministra spravedlnosti bezpečnostnímu referentovi ONV, že všechna trestní řízení proti účastníkům stávky byla zastavena 4. 4. t. r. **D ě d e k**, Václav: Varnsdorfští šli v prvních řadách, s. 51.

¹⁰⁴¹ „*Již nebude dělat zmetky*“. Rudé právo 10. 3. 1948. **B e d n a ř í k**, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*, s. 272.

¹⁰⁴² **E r b e n**, Petr: *Po vlastních stopách (vzpomínky)*. Praha 2003, s. 115.

¹⁰⁴³ Wehle má na mysli patrně Alexandra Knappa. O Knappově nástupu na místo tajemníka RŽNO viz zmínka:

opustil Československo v tichosti dne 4. března.¹⁰⁴⁴

Odsouzení za svoji údajnou roli ve varnsdorfském případě na straně reakce se nevyhnul ani předseda RŽNO Arnošt Frischer, a co více, jeho role je podána architektky antisionistické linie začátkem padesátých let jako „*názorný příklad činnosti sionistů*“. O „*neurvalém prosazování restituce židovských kapitalistů*“ se hovoří jako o hlavní činnosti a zájmu Arnošta Frischera v RŽNO. Frischer měl konečně již v londýnské Státní radě považovat za svůj nejdůležitější úkol pracovat proti návrhu košické vlády k zamezení restituce nad půl milionu korun. Ostatně, jako názorný příklad činnosti sionistů je jmenován ve Zprávě Ministerstva národní bezpečnosti (více viz kapitola Antisionismus) případ „*člena sionistického hnutí továrníka Beera z Varnsdorfu*“, a je poznamenáno, že právě v případech jako tento: „*využili sionisté pomoci reakčních politických stran, které měly rovněž zájem na navrácení továren a na znemožnění socialisace v ČSR*“.¹⁰⁴⁵

Od intervence tehdejší RŽNO ve prospěch Emila Beera se distancovalo též nové vedení židovské organizace během březnových čistek, kdy odstraněné funkcionáře označila jako nástroj, pomoci něhož světaznalí a vypočítaví kapitalisté usilovali o svůj majetek. Nové vedení tak vymezilo politiku předúnorové RŽNO vůči zastání skutečně potřebných obětí rasové persekuce ze strany vedení nového:

„*Židé, kteří byli během okupace ožebračeni, obraceli se po válce na pražskou obec o pomoc a tato jim byla poskytnuta. Očekávali také, že jim bude odtud ukázána nová linie života. A tu se ukázala určitá politická zaslepenost a často i reakčnost, přesto, že v čele stáli lidé znalí světa, velmi dobře obeznámení ve zdejší i světové politice. Připomíná případ varnsdorfský, kde zdejší vedení se ujalo se vsí silou jednotlivého kapitalisty, ale nevěnovalo stejné úsilí, aby pomohlo chudákům z řad židů, domáhajících se pomoci.*“¹⁰⁴⁶

O tom však více v následujícím oddíle. Nyní je důležité doplnit, že ze scény odchází sám Emil Beer. Není jisté, zda dostal vystěhovalecký cestovní pas ještě před Únorem či až po něm, každopádně využil jeho platnosti do konce roku 1949 a neznámo kdy odcestoval z Československa. Beer se zdržoval ve svém druhém exilu patrně nejvíce v Londýně – britské občanství měl obdržet v březnu 1950. O rok později zde umírá.¹⁰⁴⁷

Zápis o mimořádné schůzi výboru Rady ŽNO, konané dne 10. března 1948. In: Věstník, X/12 (19. 3. 1948), s. 134. Podle Knappa měl Wehle „*opustit své odpovědné místo bez předchozího oznámení. Po svém odjezdu do zahraničí poslal výboru RŽNO dopis*“. Knapp též zmiňuje, že agendu tajemníka převzal bez toho, aniž by mu byla předána oficiálně. Znamená to snad, že Wehle odvezl doklady své činnosti do emigrace? Tamtéž.

¹⁰⁴⁴ **W e h l e**, Kurt: *Addendum to Essay the Jews in Bohemia and Moravia 1945 - 1948.* In: Review of the Society for the History of Czechoslovak Jews, vol. 4 (1991 - 1992), s. 175.

¹⁰⁴⁵ Archiv MV Praha, Z-976-1.

¹⁰⁴⁶ Archiv MV Praha 425-234-1, záznam o plenární schůzi zaměstnanců RŽNO a židovské obce v Praze, 2. 3. 1948 (Pfeffer, člen AV RŽNO).

¹⁰⁴⁷ SOKA Děčín, fond ONV Rumburk, karton 102, spis Velveta 07 Varnsdorf 1945 – 1951.

Soudní spis založený Beerovým podáním restituční žádosti o jeho bývalý majetek podle restitučního zákona číslo 128/1946 Sb. se přitom varnsdorfskou stávkou ani Únorem neuzavírá. Díky dotazům na vyjasnění případu od rozličných úřadů zasílaných soudu od jara 1949 do let 1952 se lze dozvědět, že Beer se proti konfiskačnímu výměru ONV ze dne 27. února 1947 opět odvolal. ZNV v Praze ovšem o věci neměl dosud rozhodnout a tento výměr tak oficiálně nenabyl právní moci.¹⁰⁴⁸ Definitivně rozhodl případ až lidový soud v Rumburku dne 20. února 1953, tj. šest let po stávce. Návrh na vrácení majetku bývalé firmy Julius Beer jeho původním vlastníkům zamítl s odůvodněním, že nejsou dány zákonné podmínky k restituci majetku, nehledě k tomu, že jde o majetek znárodněný – dle novely restitučního zákona číslo 79/1948 Sb.: „by restituce in natura, jak je žádáno, nemohla přijít v úvahu“, avšak celé šetření může dojít pouze: „ke zjištění, zda navrhovatelé pozbyli majetku neplatným právním jednáním v době nesvobody“.¹⁰⁴⁹

Soud tímto výrokem vyjádřil téměř deset let po skončení války zájem či přímo potřebu uzavřít případ zjištěním, zda Beerovi skutečně prodali svůj majetek pod tlakem okupace či s vědomím získání plné finanční protihodnoty. Se značným časovým odstupem na sebe bere soud úlohu toho, kdo vše zhodnotí s odstupem, střízlivě a nutně vzhledem k oficiálním hodnotám a k věci:

„Výsledky řízení jest zjištěno, že majetkoprávní jednání se stalo v době nesvobody 15. 3. 1939 pod tlakem německé okupace a rasové persekuce. Emil Beer by jistě nebyl tohoto tlaku majetek neprodal. Jako kapitalista zachraňoval, co se dalo v bláhové naději, že němečtí okupanti dovolí mu trhovou cenu vyvézt do Anglie, namísto toho tato byla zabavena Gestapem. [...] Vždy vlažní k československému lidu, neměli zájmu vrátit se, aby práci bez vykořisťování druhých se zúčastnili budovatelského úsilí pracujícího lidu.“¹⁰⁵⁰

Ani výklad odůvodnění lidového soudu nezatíženého již aktuálními politickými zájmy neznamenalo pověstnou definitivní tečku za varnsdorfským případem. Je nanejvýše pozoruhodné, že se proti rozhodnutí soudu ohradil právní opatrovník Beera v Československu, doktor Kavan, který byl straně usilující o restituci přidělen patrně v roce 1949 pro neuzavření případu ze strany státu.¹⁰⁵¹ Kavan žádal náhradu za podnik pro syny Emila Beera Karla a Ottu, neboť podle něj nemohli nezachovat věrnost republice tím, že se nevrátili po válce zpět do Československa a přijali cizí, americké a britské, státní

¹⁰⁴⁸ Shrnutí soudního řízení ze dne 12. 3. 1947 pro FNO, finanční prokuraturu v Praze, Oblastní osidlovací úřadovnu v Liberci. Dotaz pobočky soudu ve Varnsdorfu, zda je výměr právně platný, březen 1952. Dotaz finanční prokuratury v Liberci z roku 1952, v jakém stádiu se nachází restituční řízení. Tamtéž.

¹⁰⁴⁹ Rozhodnutí lidového soudu v Rumburku dne 20. února 1953. Tamtéž.

¹⁰⁵⁰ Tamtéž.

¹⁰⁵¹ Kavan požadoval za své služby v přepočtení na novou měnu 10 250 korun, které měli uhradit přímo žadatelé o restituci, v tuto dobu to znamená již pouze synové Emila Beera a snad dosud žijící jeho žena Helena.

občanství. Důvod? Synové odešli jako Židé a v cizině založili vlastní existenci, přičemž trvání na ní je nutné respektovat. V této době jistě mimořádný projev pochopení pro situaci osob židovského původu ovšem liberecký krajský soud rozhodující o odvolání v červnu 1953 nesdílel a varnsdorfský případ je tím patrně s konečnou platností uzavřen.¹⁰⁵²

Nezbývá než dodat, že komunisté učinili z varnsdorfské stávký v březnu 1947 mýtus o prověrce jejich boje za zachránění národní a demokratické revoluce v květnu 1945, který měl přispět k navození přesvědčení, že monopolizace moci téměř o rok později, v Únoru 1948, je oprávněná, je spravedlivým vítězným dotažením tohoto boje. „*Varnsdorfstí šli v prvních řadách*“, jak vyjadřuje trefně názvem své knihy časté vynášení stávký jako „varnsdorfského Únoru“ Václav Dědek.¹⁰⁵³ Dědek a ostatní oficiální historici přejímají a stvrzují mýtus po celou dobu, kdy na něm má zájem ten, kdo prostřednictvím něj vysvětluje a stvrzuje svojí moc – to znamená celých čtyřicet let vládnutí KSČ.¹⁰⁵⁴ Mýtus je oživován na místní úrovni pracovními semináři a různými vzpomínkovými publikacemi při jubilejních výročích stávký. Je sotva překvapujícím závěrem, že v takovém prostředí, v němž jiný výklad znamenal vědomé riziko osobního postihnutí státní mocí, nemohl rumburský a liberecký soud jednoduše rozhodnout o dotažení kauzy jinak. O tom, jak je diktovaná paměť přechovávána, svědčí dvojznačným způsobem pamětní deska, která připomínala události na budově továrny, sejmuta patrně po listopadu 1989 a ponechána ve městském muzeu; její text je následující:

„DNE 5. BŘEZNA 1947 VSTOUPILI PRACUJÍCÍ TOHOTO ZÁVODU A CELÉHO VARNSDORFSKA DO GENERÁLNÍ STÁVKY PROTI NEZÁKONNÉMU ROZHODNUTÍ OKRESNÍHO SOUDU, KTERÝM MĚL BÝT ZÁVOD VRÁCEN DO VLASTNICTVÍ BÝVALÉMU FABRIKANTOVI. JEDNOTNÝM VYSTOUPENÍM PRACUJÍCÍCH, V JEHOŽ ČELE STÁLI KOMUNISTÉ A ODBORÁŘI, BYL POKUS BURŽOAZIE ZMAŘEN A ZÁVOD SE STAL JEDNOU PROVŽDY SOUČÁSTÍ NÁRODÍHO PODNIKU VELVETA. REVOLUČNOST PRACUJÍCÍCH VARNSDORFU SE TAK NAVŽDY ZAPSALA DO DĚJIN BOJŮ ČESKOSLOVENSKÉ DĚLNICKÉ TŘÍDY ZA SOCIALISMUS“.¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵² Krajský soud v Liberci (4. 6. 1953): „[...] kdyby [synové Emila Beera – pozn. autora] zůstali ČSR věrni, jak podmiňuje restituční zákon [...] vrátili by se zpět [...] byli by přijali státní zřízení u nás platné a byli by se v duchu lidově-demokratického zřízení a budování socialismu do práce zapojili. Místo toho stal se však jen pokus získati ztracené továrny zpět a to způsobem, který měl za následek varnsdorfskou stávký a vyhoštění Emila Beera z Varnsdorfu.“ Tamtéž.

¹⁰⁵³ **D ě d e k**, Václav: *Varnsdorfstí šli v prvních řadách*.

¹⁰⁵⁴ Srovnej například vyjádření Zápotockého patrně z roku 1963 o tom, že Varnsdorfstí „nastoupili Vítězný únor o rok dříve a byli příkladem všemu pracujícimu lidu u nás“. **J o h á n k o v á**, Věra: *Varnsdorfsko v letech 1945 – 1948*, s. 59, pozn. 14.

¹⁰⁵⁵ V citaci zachováno velké písmo, jako je na pamětní desce. Deska je uložena ve městském muzeu ve Varnsdorfu. Za její nahlédnutí děkuji mgr. Zbihlejšovi.

http://cs.wikipedia.org/wiki/M%C4%9Bstsk%C3%A9_muzeum_Varnsdorf

Objekt továrny je v současnosti uzavřen a chátrá. Blízko stojící bývalá Beerova vila je upravena pro účely soukromého penzionu Fontána.

Závěr

Poté, konsolidace postoje a přístupu k Židům v českých zemích v letech 1945 – 1947 (1953)

Popsat a vyložit postoj k židovskému obyvatelstvu, které setrvalo v českých zemích během prvních dvou poválečných let, a způsob, jakým k jeho záležitostem přistupoval český stát a společnost, předpokládá pochopit jejich rozporuplnost.

Na jednu stranu bylo všeobecně deklarováno, že tento přístup k Židům jako jedné skupině obyvatelstva není nutné definovat, protože k tomu neexistují objektivní předpoklady, bylo by to politicky nevhodné a společensky vlastně zbytečné. Nikoliv neoprávněně se při tom zastánci oficiálního postoje odvolávají na skutečnost, že přeživší Židé nepředstavují jednotlivou menšinu, ale třicetitisícový souhrn kulturně a politicky různě orientovaných skupin, které pomyslně spojuje pouze židovský původ.

Na druhou stranu zůstává skutečností, že každé osobě židovského původu je společný osud příslušníka za války krutě pronásledované skupiny právě pro tento původ. I v případě, že zkušenost pronásledování neprohlubuje či nezakládá ztotožnění těchto osob s židovským společenstvím, přesto určuje do jisté míry jejich zvláštní sociální, materiální a duchovní postavení, odlišné od většinové společnosti. Tím se stávají přeživší Židé členy osudového společenství, řečeno s dobovým právem, rasově pronásledovanými. Obdobně trvá platná skutečnost, dobře známá i nejvyšším politikům, že židovský původ dotyčné osoby, respektive představa o takové odlišnosti zůstává na veřejnosti příčinou jejího rozeznávání jako Žida. Veřejnost obecně sdílí předpojatost vůči těmto osobám jako členům druhé, cizí, jiné skupiny obyvatelstva. Všechny tyto skutečnosti jsou postupně zhodnoceny ve více či méně vstřícném přístupu k jednotlivým záležitostem přeživších Židů i vůči nim jako celku – ať již je tento přístup zdůvodněn humanitárními nebo politickými ohledy.

Pochopit tento rozpor může pomoci jeho zjednodušení na rozpor mezi deklarovaným postojem a skutečným přístupem k záležitostem židovského obyvatelstva. Nedůsledné zvážení mnoha dobových skutečností, zakládajících tento rozpor, bylo v úvodu práce označeno za důvod, proč lze polemizovat s většinou dosavadních výkladů poválečných dějin českých Židů. Současní autoři mohou mít tendenci nahlížet židovské dějiny ze svých současných hodnotových pozic a chápat židovskou tragédii za války jako jednu z kapitol pronásledování Židů v historii. Tento postoj, vyneseny mj. polistopadovým účtováním s komunistickým režimem, může vést k apriornímu vynášení záporných projevů vztahu českého státu a společnosti vůči osobám židovského původu. Prakticky se míra

vypořádání s naznačeným rozporem projevuje v obtížích při hodnocení, zda rozlišit dílčí akt poškozující osobu židovského původu jako důsledek diskriminace pro její původ, tj. skutečný antisemitismus; nebo zda jde o důsledek obecných pohybů ve společnosti, spuštěných osvobozením republiky a usměřovaných politickým zápasem o její budoucnost.

Poznání dobových skutečností proto představuje nutně klíč k pochopení poválečných dějin českých Židů. Postoj a přístup k záležitostem přeživších Židů nelze nahlížet jako izolovaný jev a dokládat je jeho zápornými projevy. Podstatným zůstává sledovat napětí mezi teoretickými a praktickými projevy tohoto postoje a přístupu na pozadí podstatně obecnějších politických a společenských pohybů v celé české společnosti. Toto hledisko je v této práci vyjádřeno vytvořením vlastního referenčního rámce, komunikačně-percepčního trojúhelníku. V něm je sledováno formování postoje a přístupu k židovské menšině jako důsledek souvztažnosti mezi dobovou ideologií, smýšlením a politikou. Rozbor postoje a přístupu k osobám židovského původu v českých zemích po skončení druhé světové války prostřednictvím těchto tří perspektiv v této práci nyní umožňuje ji ukončit shrnutím, v čem mohl tento postoj a přístup spočívat.

Polský sociolog Zygmunt Bauman ve svém funkcionalistickém chápání společenské reality předpokládá, že antisemitismus je až druhotným projevem „*seberealizace*“ většiny a nachází jeho zdroj v upevňování její skupinové totožnosti, identity.¹⁰⁵⁶ Bauman dvojitě chápání protizidovského antagonismu předpokládá rozlišením mezi latentní předpojatostí vůči Židům, sdílenou obecně veřejností, a jejím ideologizovaným pojetím, které legitimizuje praktický zájem stran. Na jedné straně proto rozkládá vztah k Židům jako předpojatost samotnou, kterou považuje za „*heterofobii*“, tj. projev obvyklé lidské nedůvěry a obavy před lidmi, kteří jsou rozeznáváni jako jiní rasově, národnostně, sociálně, mentálně či kulturně (strach z jiného). V tomto ohledu lze s nadsázkou říci, že potenciální antisemita byl ve své době vlastně každý.¹⁰⁵⁷ Co činilo a činí potenciál předpojatosti k Židům skutečným antisemitismem je na druhou stranu jeho přetavení do otevřené a násilné formy. Záporný výraz předpojatosti vůči Židům, antisemitismus, je tudíž podmíněn stylizací

¹⁰⁵⁶ **B a u m a n**, Zygmunt: *Modernita a holocaust*. Praha 2003.

¹⁰⁵⁷ Tento stav výstižným způsobem dokládá přiznání T. G. Masaryk, který neskrýval přesvědčení o nutnosti mravní nápravy Židů, o tom, že antisemitou nepřestal být v nitru vlastně nikdy a jeho přemožení navenek mu dalo mnoho práce. Masaryk ostatně sdílel dobový pohled na postavení židovské menšiny, když jeho problematičnost spatřoval v ní samotné, alespoň tak lze soudit ve vyjádření jeho sympatií k sionismu jako morálnímu obrození Židovstva, tj. nikoliv k běžnému národnímu hnutí. Masaryk rozuměl sionismu především jako procesu „*mravně obrodnému*“ a k praktickému řešení ve zřízení židovského státu a palestinského osídlení vůbec se stavěl skepticky: „*Vidím v sionismu kus obrodné práce, nemíním tím vystěhování – židé mohou klidně zůstat kde jsou – ale mají pochopit, že jejich mravní stav vyžaduje nápravy.*“ Srovnej: *Splněný sen a závazky, které ukládá*. In: *Věstník*, X/2 (9. 1. 1948), s. 9. a 10.

této předpojatosti ve srozumitelné vysvětlení. Tak činí ten, kdo použije protižidovskou argumentaci pro vysvětlení a ospravedlnění svého praktického či přímo politického zájmu.

Hledisko rozpracované Baumanem může představovat jednu z možností, jak průběžně uzavřít a zhodnotit dosavadní znalosti o postoji a přístupu k židovskému obyvatelstvu a jeho záležitostem v českých zemích během prvních let po skončení války. Druhotný projev antisemitismu, „Baumanovu“ potřebu seberealizace, lze ztotožnit s dobovým pojetím židovské otázky a jejího řešení. Shledání předválečného postavení Židů ve společnosti problematickým totiž zdůraznilo kladný obraz o českém národním kolektivu. Nelze se nechat zmýlit skutečností, že židovská otázka byla ve světle nacistického pronásledování Židů po skončení války odmítnuta. K jejímu popření došlo pouze oficiálně a oficiální postoj k židovskému obyvatelstvu nadále vycházel z předpokladu, že zdroje potíží spočívají v sociální či materiální odlišnosti židovského obyvatelstva samotného. Možnost idealizovat postoj k Židům tímto způsobem představoval pochopitelně živnou půdu pro skrývání otevřené předpojatosti vůči nim, ať již se tak dělo z čiré nenávisti či pro praktický zájem.

Obdobně ovšem existovaly okolnosti, které vyvěrání předpojatosti vůči Židům na povrch bránily a konzervovaly ji v její latentní podobě. Mohla to být konformita s oficiálním postojem či upřímná víra v jeho spravedlnost. Jak hodnotově záporný, tak kladný postoj k židovským záležitostem jsou přitom odvislé od stejných společenských a politických pohybů. Protižidovské předsudky rozdmýchávala společenská zkušenost s předválečnou hospodářskou recesí a šesti lety německé okupace, tj. kolektivní snaha se s nimi vyrovnat a zaštitit se novými, zdánlivě pokrokovějšími hodnotami. Českými zeměmi proběhla silná vlna českého nacionalismu a společnost se politicky přiklonila doleva. Naproti tomu vítězství nad nacismem vzbudilo přirozené sympatie k přeživším Židům jako nejdrastičtější pronásledované skupině československých občanů a existovala vůle jim nezištně pomoci. Rozpor přetrvává...

Rozporuplně je vykládáno již oficiální pojetí budoucnosti Židů v české společnosti vzhledem k jejich dosavadní společenské úloze a postavení v rámci českých zemí. Na jednu stranu jsou to alibistická ustanovení revolučního zákonodárství předpokládající posuzování osob židovského původu individuálně vzhledem k jejich sociální a národnostní předválečné minulosti. To mohlo oficializovat předpojatost vůči nim jako sociálně a národnostně nepřátelskému kolektivu. Na druhou stranu je jedním z revolučních postulátů a základu společnosti směřující k socialismu prohlášen principiálně vstřícný postoj k osobám židovského původu. To mělo umožnit zajištění jejich občanských práv bez ohledu na jejich rasu a náboženské vyznání. Výsledný přístup k židovským záležitostem a jeho oficiální

zdůvodnění zůstával tudíž plně otevřen momentálním či dlouhodobým, místním i širším zájmům, a to jednotlivých osob nebo politických stran. Není proto nijak výjimečné, že tento přístup se mohl ve své konečné podobě hodnotově výrazně proměnit. Stalo se tak v otázce podpory vzniku židovského státu ze strany komunistů v letech 1947 až 1949.

Je typické, že přinejmenším v prvních dvou letech po skončení války zůstala předpojatost vůči židovskému obyvatelstvu protichůdným působením revolučních a humanitárních sil v neutralizovaném stavu. Ústředním motivem přístupu k židovskému obyvatelstvu se proto nestalo ani otevřené jednání poškozující přeživší Židy, ani jeho potlačení. V ideální podobě si lze tento stav představit jako ponechání prostoru pro vždy jedinečné zaujmutí postoje či rozhodnutí ke každému jednotlivému případu, v němž se musela odpovědná osoba postavit k řešení praktické situace některého z přeživších Židů. Takové řešení lze ztotožnit s přijetím celé škály postojů - od čistě osobního emotivního stanoviska až po vysoce racionální rozhodnutí. Zaujetí idealizovaného či pragmatického postoje mohlo mít zároveň v obou případech jakýkoliv hodnotový náboj – buď vycházelo spíše ze sympatií či nenávisti k přeživším Židům, nebo zohlednilo či nezohlednilo jejich tíživou situaci. Jedinec proto mohl zaujmout antisemitský či filosemitský postoj intuitivně, stejně jako jej mohl zvolit po zralé úvaze. Rozhodnutí o výsledném postoji a přístupu k židovským záležitostem proto nevznikalo ani tak na hranicích mezi jednotlivými osobami a úřady, které ho zastávaly, nýbrž představovalo mnohdy dilema pro úředníky samotné.

Vzato z hlediska společensko-politického vývoje české společnosti po válce narušil tento stav jeden z politických subjektů: komunisté. Jejich strana začíná mít vzhledem ke svým mocenským ambicím stále větší zájem na programově jednotném přístupu též k židovským záležitostem. Iniciativou komunistů dochází k zúžení přístupu k těmto záležitostem tím, že za jediný možný způsob jeho idealizace a oficializace je prohlašováno politické prošetření sociální a národnostní minulosti osob židovského původu. Od roku 1947 se stupňuje četnost diskriminace těchto osob s odkazem na toto prošetření. Ideologický odkaz je zároveň posilován napadáním těch, kteří zastávají vůči přeživším Židům vstřícnější přístup, a to jako odpůrcům směřování společnosti k socialismu. Tito jsou obviněni z toho, že pravým motivem jejich jednání má být chránit zájmy Židů jako soukromých vlastníků a proněmecky orientovaných osob. Komunisté volí tento postoj jednak s praktickým záměrem ospravedlnit především zájem na židovském majetku, jednak ve snaze získat na svoji stranu veřejné mínění populistickým rozdmýcháním předpojatosti vůči Židům. Tento postup je využit během únorových událostí k rozbití široké humanitární politiky židovské organizace.

Později, takto bylo legitimizováno prostřednictvím vhodně stylizovaných protižidovských předsudků před veřejností obvinění Slánského a spol. ze špionážní a spiklenecké činnosti.

Antisionismus ideologizoval a oficializoval předpojaté smýšlení o židovské menšině napříč českou veřejností. V tomto ohledu je možné konstatovat, že komunistický antisionismus představoval skutečný antisemitismus. Současní komentáři procesu se Slánským a spol. mnohdy připomínají, že jeho architekti umožnili průchod předpojatosti vůči Židům stejně jako nacisté ve snaze odvrátit pozornost veřejnosti od skutečných viníků hospodářských a jiných těžkostí. Přenesení kolektivní frustrace na domnělého viníka vyloučeného ze společenského kruhu představoval ale jen jednu z příčin uplatnění antisionismu. Prozatím bez hlubších znalostí lze uvažovat o tom, že antisionismus byl vytvořen jako vhodný nástroj, který byl využit ve vnitrostranickém soupeření o moc, patrně se silným popudem z Moskvy.

Omezení široké rehabilitační politiky židovské organizace a později následování ideologie antisionismu v praxi omezilo ohledy, které dosud umožňovaly zaujímat hodnotově kladný postoj vůči přeživším Židům, tj. přihlédnout k jejich údělu za války. Současní autoři ve svém výkladu prosazují, že ideální, tj. jediné možnou reakcí tehdejší společnosti a státu mělo být uplatnit v přístupu k přeživším Židům morální a humanitární ohledy. Obraz o židovském obyvatelstvu byl však od roku 1947 postupně a soustavně omezován na obraz potencionálně záporné složky obyvatelstva. Přeživší Židé údajně představovali pro českou společnost a její směřování k socialismu cizorodý a reakční prvek. Spíše však pro očistění svědomí zúčastněných, se měli Židé asimilovat nebo odejít, mělo se na ně raději zapomenout. Konkrétní podoby zaujímání postoje k přeživším Židům napříč českou veřejností je nutné dále sledovat odvisle od dalekosáhlých společenských přeměn a vzhledem k totalitarizaci politických a mocenských poměrů v českých zemích po skončení druhé světové války.

Seznam užitých pramenů

Odborná literatura

ALBRICH, Thomas: *Exodus durch Österreich. Die jüdischen Flüchtlinge 1945-1948*. Innsbruck 1987.

- ASSOR, Reuen: *Deutsche Juden in der Tschechoslowakei 1945-1948*. In: *Sudetenland*, č. 2 (1993), s. 161 - 165.
- AVRIEL, Ehuda: *Prague and Jerusalem. The Era of Friendship*. In: *The Jews of Czechoslovakia. Vol III*. New York-Philadelphia 1984, s. 551 - 566.
- BAUER, Yehuda: *Bricha: Flight and Rescue*. New York 1970.
- BAUMAN, Zygmunt: *Modernita a holocaust*. Praha 2003.
- BEDNAŘÍK, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945-1948*. Disertační práce (Fakulta sociálních věd UK). Praha 2003.
- BERGER, Natalie: *Na křižovatce kultur*. Praha 1992.
- BETTELHEIM, Bruno: *Surviving and Other Essays*. New York 1980.
- BONDYOVÁ, Ruth: *Minulost neuplynula. Vliv terezínského ghetta na život jeho bývalých vězňů*. In: *Terezínské studie a dokumenty 2002*. Praha 2002, s. 49 – 62.
- BORÁK, Mečislav: *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před retribučními soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945 – 1948 a v některých zemích střední Evropy*. Praha – Opava 2002.
http://www.litdok.de/cgi-bin/litdok?lang=de&t_idn=p09577
- BROKOLOVÁ, Eva: *Názory obyvatelstva po druhé světové válce v kontextu doby a nástup totalitarismu*. In: *Spory o dějiny IV*. Praha 2003.
- BRENNER, Michael: *Nach dem Holocaust. Juden in Deutschland 1945-1950*. München 1995.
- BRUBAKER, Rogers – COOPER, Frederick: *Beyond „identity“*. In: *Theory and Society*, roč. 29, č. 1 (2000), s. 1- 47.
- BUBENÍK, Jaroslav – KŘEŠŤAN, Jiří: *Zjišťování národnosti a židovská otázka*. In: *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945*. Praha 1998, s. 11 – 39.
- COTIC, Meir: *The Prague Trial. The first Anti – Zionist Show Trial in the Communist Bloc*. New York 1987.
- ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír – VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí podruhé světové válce*. Brno 2005.
- ČAPKOVÁ, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938*. Praha 2005.
- ČIŽINSKÁ, Markéta: *Nástin reflexe holocaustu československých židů v politickém myšlení obnovy poválečného Československa*. In: *Střední Evropa (2006)*, s. 102 - 130.
- DAGAN, Avigdor: *The Czechoslovak Government-in-Exile and the Jews*. In: *The Jews of Czechoslovakia. Vol. III*. New York-Philadelphia 1984, s. 449 - 498.
- DAGAN, Avigdor: *Československá vláda v exilu a Židé*. In: Rothkirchenová, Livie - Schmidtová-Hartmannová, Eva - Dagan, Avigdor - Šimeček, Milan: *Osud Židů v protektorátu*. Praha 1991, s. 117 - 158.
- DILLMANN, Hans U.: *Jüdische Leben nach 1945*. Hamburg 2001.
- DUFEK, Jiří – KAPLAN, Karel – ŠLOSAR, Vladimír: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953, studie*. Praha 1993.
- DÜLMEN, Richard van: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Praha 2002.
- FEDOROVIC, Tomáš: *Židovské obyvatelstvo v Ústí nad Labem po roce 1945*. Diplomová práce (Pedagogická fakulta UJEP). Ústí nad Labem 2000.
- FEJTŐ, Francois: *Judentum und Kommunismus. Antisemitismus in Osteuropa*. Wien - Frankfurt-Zürich 1967.
- FOITZIK, Jiří - PERNES, Jan: *Politické procesy v Československu po roce 1945 a "Případ Slánský"*. (Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané ve dnech 14.-16. dubna 2003 v Praze). Praha 2005.
- GRUBER, Ruth E.: *Upon the Door posts of they House. Jewish life in Eastern central Europe*

- Yesterday and Today*. New York 1994.
- HAMAR, Elenaor: *O etnicitě a konstrukci židovských identit v životních příbězích*. In: Sirovátka, Tomáš (ed.): *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno 2002, s. 197 - 210.
- HANKOVÁ, Monika: *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945 – 1956)*. Diplomová práce (Filozofická fakulta UK). Praha 2006.
- HEITLINGEROVÁ, Alena: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští Židé po roce 1945*. Praha 2007.
- HLUŠIČKOVÁ, Růžena: *Boj o průmyslové konfiskáty v Československu v letech 1945-1948*. Praha 1983.
- HRADÍLEK, Tomáš - NĚMCOVÁ, Dana - VONDRA, Alexandr: *Kritika devastace židovských kulturních památek v Československu a zamlčování úlohy Židů v českých dějinách*. Dokument Charty 77. In: Prečan, Vladimír (edd.): *Charta 77 (1977 - 1989)*. Praha - Bratislava 1990, s. 363 - 370.
- CHECINSKI, Michael: *The Kielce Pogrom: Some Unanswered Questions*. In: *Soviet Jewish Affairs*, Vol. 1 (1975), s. 57 – 72.
- CHMELÍKOVÁ, Jitka: *Osudy chebských Židů. Chebští Židé od 2. poloviny 19. století do současnosti*. Cheb 2000.
- JACOBS, Jack: *On Socialists and „The Jewish Question“ after Marx*. New York 1991.
- JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan ml.: *„Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000)*. Praha 2003.
- JELINEK, Yeshayahu: *Komunistická strana Slovenska a Židia: desať rokov (1938 – 1948)*. In: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí*. Bratislava 1999. s. 93 – 113.
- JELINEK, Yeshayahu A.: *Carpatho-Rus Jewry: The Last Czechoslovakian Chapter, 1944 – 1949*. In: *Shvut*, vol. 1–2 (17–18) (1995), s. 265 – 295.
- JELINEK, Yeshayahu A.: *The Jews of Slovakia: 1945 - 1949*. In: *The Jews of Czechoslovakia*. Vol III. New York-Philadelphia 1984, s. 531 - 550.
- LÁNÍČEK, Jan: *Ing. Arnošt Frischer a jeho činnost v letech 1941-1945*. Diplomová práce (Filozofická fakulta Univerzity Palackého). Olomouc 2006.
- LEDERER, Zdeněk: *Ghetto Theresienstadt*. London 1953.
- KALINOVÁ, Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945 – 1948*. Praha 2004.
- KAPLAN, Karel – KOSATÍK, Pavel: *Gottwaldovi muži*. Praha – Litomyšl 2004.
- KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha 1992.
- KAMENEC, Ivan: *Protižidovský pogrom v Topolčanech v septembri 1945*. In.: *Acta contemporanea*. Praha 1998, s. 80 – 94.
- KÁRNÝ, M.: *Konečné řešení. Genocida českých Židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991.
- KLEIN, Ota: *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. Disertační práce (Filozofická fakulta UK). Praha 1948.
- KLEMPERER, Viktor: *Jazyk Třetí říše – LTI, poznámky filologovy*. Jinočany 2003.
- Kol. autorů: *Encyklopedia Judaica C - Dh*. Jerusalem 1971.
- Kol. autorů: *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před retribučními soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945 – 1948 a v některých zemích střední Evropy*. Praha – Opava 2002.
- Kol. autorů: *The Jews of Czechoslovakia*. Vol. I. New York-Philadelphia 1968.
- Kol. autorů: *The Jews of Czechoslovakia*. Vol. II. New York-Philadelphia 1971.
- Kol. autorů: *The Jews of Czechoslovakia*. Vol. III. New York-Philadelphia 1984.
- Kol. autorů: *Varnsdorf, město průmyslu a zahrad*. Česká Lípa 2003.
- KOPOLD, Bedřich: *Osvobození vězňové v československé východní armádě*. In: *Terezínské*

- studie a dokumenty 1998. Praha 1999, s. 341 – 354.
- KOUTSKÁ, Ivana – SVÁTEK, František (eds.): *Politické elity v Československu 1918 – 1948*. Praha 1994.
- KRAMMER, Arnold P.: *The Forgotten Friendship. Israel and Soviet Bloc 1947 - 1953*. Urbana (IL - USA) 1974.
- KRATOCHVIL, Michaela: *The Jewish Aspects of the Czechoslovak Government-in-Exile Minority Policy during 1939 – 1948*. Diplomová práce (Hebrejská univerzita v Jeruzalémě). Jeruzalém 2000.
- KREJČOVÁ, Helena: *Osudy židovské komunity v letech 1938-1948. Stav výzkumu*. In: Kocian, Jiří - Tůma, Oldřich: *Deset let soudobých dějin. Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků*. Praha 2001, s. 65 – 71.
- KREJČOVÁ, Helena: *K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*. In: Tomaszewski, Jerzy (ed.): *Židé v české a polské společnosti*. Praha 1999, s. 65 - 78.
- KŘEŠŤAN, Jiří - BLODIGOVÁ, Alexandra - BUBENÍK, Jiří: *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918 – 1948*. Praha 2001.
- KUKÁNOVÁ, Zlataše - MATUŠÍKOVÁ, Lenka: *Demografická struktura židovských náboženských obcí v severních Čechách v letech 1945-1949*. In: Terezínské studie a dokumenty. Praha 1997, s. 89 - 98.
- KULKA, Erich: *Židé v československé Svobodově armádě*. Praha 1990.
- KULKA, Erich: *Židé v československém vojsku na Západě*. Praha 1992.
- LEON, Abraham: *The Jewish Question: A Marxist Interpretation*. New York 1970.
- LITVAK, Yosef: *Polish-jewish Refugees Repatried from the Soviet Union to Poland at the End of the Second World War and Afterwards*. In: *Jews in Eastern Poland and in the USSR, 1939-1946*. London 1991, s. 227 – 239.
- LORENCOVÁ, Anna - HYNDRÁKOVÁ, Anna: *Česká společnost a židé podle vzpomínek pamětníků*. In: Terezínské studie a dokumenty 1999. Praha 1999, s. 97 – 118.
- MEYER, Peter (ed.): *The Jews in Soviet Satellites*. Syracuse (USA) 1953.
- MIKULÁŠEK, Alexej – GLOSÍKOVÁ, Viera – SCHULZ, Antonín B. a kol.: *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha 1998.
- MITÁŠOVÁ, Libuše: *Osudy pražské židovské rodiny Navrátilových v souvislosti s problematikou finančního vyrovnání obětí holocaustu*. Diplomová práce (Filozofická fakulta). Brno 2003.
- MLYNÁRIK, Ján: *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha 2005.
- NĚMEČEK, Jan: *Československý londýnský politický exil a židovská otázka*. In: Terezínské studie a dokumenty. Praha 2002, s. 324 – 340.
- NEPALOVÁ, Šárka: *Židé v českých zemích v letech 1945-1948*. In: Terezínské studie a dokumenty. 1999. Praha 1999, s. 314 - 336.
- NOVOTNÁ, Hedvika: *Soužití české společnosti a Židů v letech 1945 – 1948 ve světle různých pramenů*. Diplomová práce (Fakulta humanitních studií UK). Praha 2003.
- NOVOTNÁ, Hedvika: *Dozvuky protektorátu v poválečném Československu – dekultivace společnosti (na příkladu postoje k židům)*. In: *Studie k sociálním dějinám*, 11. Praha–Opava 2004, s. 162 – 168.
- OVENDALE, Ritchie: *Britain, the Unites Status, and the end of the Palestine mandate, 1942 – 1948*. London 1989.
- PAŠEK, Josef: *Živá kronika*. Praha 1981.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Změny v rozmístění a sociální skladbě obyvatel českých zemí za okupace, jejich souvislosti s poválečným vývojem*. In: *Slezský sborník*, roč. 90, č. 1 (1992), s. 1 – 10.
- PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001.

- PRESSBURGEROVÁ, Eva: *Členky židovských organizací v Praze. Koncepty vlastní identity*. Diplomová práce (Fakulta humanitních studií UK). Praha 2003.
- PROCHÁZKOVÁ, Lucie: *Židovský holocaust v moderní polské, české a slovenské historiografii*. Diplomová práce (Filozofická fakulta UK). Praha 2005.
- Přehled předpisů o Němcích a osobách považovaných za Němce*. Praha 1946.
- PROUDFOOT, Malcom: *European Refugees: 1939 – 1952*. London 1957.
- PTÁČNÍKOVÁ, Světlana – VANÍČKOVÁ, Vladimíra: *Judaika v Archivu Ministerstva vnitra*. In: Sborník Archivu Ministerstva vnitra, č. 3 (2005).
- Rhapsody to Tchelet Lavan in Czechoslovakia: Hashomer Hatzair, Noar Tzefi Halutzi*. Netzach (Israel) 1996.
- ROTHKIRCHEN, Livia: *The Czechoslovak Government-in-exile: Jewish and Palestinian Aspects in the Light of Documents*. In: Yad Vashem Studies of the European Catastrophe and Resistance, sv. 9 (1973), s. 157 - 199.
- ROTHKIRCHEN, Livia: *The Jews of Bohemia and Moravia. Facing the holocaust*. Lincoln–Jerusalem 2005.
- ROTHKIRCHENOVÁ, Livia: *Státní antisemitismus 1948 - 1989*. In.: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*. Praha 1992, s. 111 - 122.
- RŮŽIČKA, Karel: *ROH v boji o rozšíření moci dělnické třídy, 1945-1948*. Praha 1963.
- SADEK, Vladimír - JUNGA, Josef: *Židovské náboženské obce v ČSR*. Praha 1983.
- SALNER, Peter: *Židia na Slovensku*. Bratislava 2000.
- SCHIKORRA, Christa: *Židovské reemigrantky v Československu v letech 1945 – 1948*. In: Tereziánské studie a dokumenty 2004. Praha 2004, s. 243 – 265.
- SCHMELZ, Glickson: *Papers in Jewish demography*. Jerusalem 1973.
- SHIMONI, Gideon: *The Zionist Ideology*. Hanover (USA) 1995.
- SLADKOWSKI, Marcel: *Království slivovice aneb osudy palírníků ve Vizovicích*. Vizovice 2005.
- SOUKUPOVÁ, Blanka – NOVOTNÁ, Hedvika: *Profil osobnosti pracovníka menšinového hnutí – na příkladu českožidovské menšiny v českých zemích v letech 1876 – 1939 a 1945 – 2000*. In: *Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech*. Brno 2005, s. 607.
- SRUBAR, Helena: *Juden in der Tschechoslowakei – eine Analyse lebensgeschichtlicher Interviews*. In: *Kurzanalysen und Informationen*, Ost-Europa Institut München, Nr. 5 (November 2002), s. 2.
- STANĚK, Tomáš: *Němečtí Židé v Československu 1945 - 1948*. In: *Dějiny a současnost*, roč. 13, č. 5 (1991), s. 42 - 46.
- STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945 –1947*. Praha 1991.
- STANĚK, Tomáš – ARBURG, Adrian von: *Organizované divoké odsuny? 3. část: Snaha vlády a civilních úřadů o řízení „divokého odsunu“*. In: *Soudobé dějiny*, roč. VIII, číslo 3-4 (2006), s. 321 – 376.
- STEINER, Petr: *Poetika ideologické fikce: proces se Slánským a spol. jako text*. In: Pernes, Jiří – Foitzik, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“*. Brno 2005, s. 341 – 345.
- STÖLZL, Christopher: *Kafkovy zlé Čechy. K sociální historii pražského Žida*. Praha 1997.
- STRÍBRNÝ, Jiří: *Židovští vojenští duchovní a židovská otázka v československém vojsku na západě v letech 1939-1945*. In: *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945*. Praha 1998, s. 162 – 220.
- SVOBODOVÁ, Jana: *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 - 1992. Studie*. Praha 1994.
- SZAYNOK, Božena: *The Pogrom of Jews in Kielce, July 4, 1946*. In: *Yad Vashem Studies*, vol. XXII (1992), s. 199 – 235.
- SZYMECZEK, Józef: *Osudy těšínských Židů po roce 1945*. In: *Židé v Sudetech*. Praha 2000,

s. 293 – 311.

SZULC, Tad: *The secrete alliance: the extraordinary story of the rescue of the Jews since World War II*. New York 1991.

ŠIMŮNKOVÁ, Alena: *Ke vztahu historiografie a antropologie: perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum*. In: Český lid, roč. 82, č. 2 (1995), s. 99 – 111.

TAGLIAMONTE, Sali A.: *Analysing Sociolinguistic Variation*. Cambridge 2006.

TUČEK, Martin: *Svědectví o genocidě jako součást kolektivní paměti*. Diplomová práce (Fakulta sociálních věd UK). Praha 2003.

VACULÍK, Jaroslav: *Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945 – 1947*. In: Akce Nisko v historii konečného řešení židovské otázky. Ostrava 1995, s. 276 - 280.

WARHAFTIG, Zorach: *Uprooted, Jewish Refugees and Displaced Persons after Liberation*. New York 1946.

WASSERSTEIN, Bernard: *Vanishing Diaspora*. Cambridge (USA) 1996.

WEHLE, Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia: 1945-1948*. In: The Jews of Czechoslovakia. Vol III. New York-Philadelphia 1984, s. 499 - 531.

WISTRICH, Robert: *Marxism and Jewish Nationalism: The Theoretical Roots of Confrontation*. In: The Jewish Journal of Sociology, vol. 17, no. 1 (1975), s. 34 – 54.

WISTRICH, Robert S.: *Revolutionary Jews from Marx to Trotsky*. London 1976.

WISTRICH, Robert – OHANA, David: *The Shaping of Israeli Identity, Myth, Memory and Trauma*. London 1995.

WÖRGERBAUER, Michal: „Případ Murrelstein“. *Vyšetřování Benjamina Murrelsteina pro podezření z kolaborace (1945-1955)*. Tereziánské studie a dokumenty 2006. Praha 2006, s. 144 – 167.

WÖRSTER, Peter: *Die Juden in den böhmische Ländern nach 1945. Materialien zu ihrer Geschichte*. Mahrburg/Lahn 1982.

YEGAR, Moše: *Československo, sionismus, Izrael*. Praha 1997.

YOUNG, James E.: *Writing and Rewriting the Holocaust. Narrative and Consequences of Interpretation*. Bloomington 1990.

ZAREK, Józef: *K současné deníkové literatuře*. In: Světová literárněvědná bohemistika II. Praha 1996, s. 703 – 708.

ZEMAN, Pavel: *Několik poznámek k reflexi židovské tragédie v české knižní produkci v letech 1945 – 1948*. In: Fenomén holocaust. Praha – Terezín 1999, s. 124 – 127.

Tištěné prameny

ČERNÝ, Václav: *Paměti III (1945-1972)*. Brno 1992.

DĚDEK, Václav: *Varnsdorfsťi šli v prvních řadách*. Liberec 1962.

DRTINA, Prokop: *Československo můj osud*. Svazek první. Kniha 2. Praha 1991.

GOLDSTÜCKER, Eduard: *Vzpomínky 1945 – 1968*. Praha 2005.

ERBEN, Petr: *Po vlastních stopách (vzpomínky). II. část, 1945 - 1949*. Ashkelon 1999.

FIERZOVÁ, Olga: *Dětské osudy z doby poválečné. Záznamy ze záchranné akce přátel Milíčova domu v Praze*. Praha 1992.

FISCHL, Viktor: *Hovory s Janem Masarykem*. Praha 1991.

FRANKENKENSTEINOVÁ, Hana: *Zpráva o činnosti Státního židovského muzea za léta 1945 - 1950 sestavená na základě měsíčních a výročních zpráv*. Praha 1951.

HEUMOS, Peter: *Rückkehr ins nichts. Leo Herrmanns Tagebuchaufzeichnungen über seine Reise nach Prag und die Lage der Juden in der Tschechoslowakei im Herbst 1945*. In: Bohemia, Band 27, Heft 2 (1986), s. 269 – 304.

HLUŠÍČKOVÁ, Růžena – VRBATA, Jaroslav: *Varnsdorfská stávka*. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století. 3. vydání. Praha 1976, s. 101 - 255.

- HOŘEC, Jaromír – SÍGL, Miroslav (eds.): *Generace 45*. Praha 1997.
- ILTIS, Rudolf: *Die aussäen unter Tränen, mit Jubel werden sie ernten. Psalm 126. Die jüdische Gemeinden in der Tschechlowakischen Republik nach dem zweiten Weltkrieg*. Prag 1959.
- IVANOV, Jurij: *Sionismus*. Praha 1970.
- JOHÁNKOVÁ, Věra: *Varnsdorfsko v letech 1945 – 1948*. Diplomová práce (Filozofická fakulta UK). Praha 1965.
- KAPLAN, Karel - BULÍNOVÁ, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*. Praha 1993.
- KLEIN, Ota: *Vliv koncentračního tábora na ethický charakter židovské mládeže*. Disertační práce (Filozofická fakulta UK). Praha 1948.
- KNAPP, Viktor – BERMANN, Tomáš: *Vracení majetku pozbytého za okupace (Restituční zákon)*. Sbírká právních pojednání, svazek 70. Praha 1946.
- KOLÁR, Erik: *Ještě naposledy – co víte o židech?* Praha 1945.
- KOLÁR, Jiří František. *Sionismus a antisemitismus*. Praha 1970.
- KAPLAN, Karel: *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951, edice dokumentů I. Církevní komise ÚV KSČ („Církevní šestka“) duben 1949 – březen 1950*. Praha – Brno 1994.
- KAPLAN, Karel - BULÍNOVÁ, Marie: *Československo a Izrael 1945 - 1956, dokumenty*. Praha 1993.
- KISCH, Guido: *In Search of Freedom: A History of American Jews of Czechoslovakia*. London 1949.
- KOHOUT, František: *Socialisté a antisemitismus*. Praha 1946.
- KOPECKÝ, Václav: *Antisemitismus poslední zbraní nacismu*. Praha 1945.
- Košický vládní program*. Praha 1984.
- KREJČOVÁ, Helena – SVOBODOVÁ, Jana – HYNDRÁKOVÁ, Anna: *Židé v Protektorátu. Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty*. Praha 1997.
- KRIZAN, Alexander – REBRO, Karol: *Vratenie majetku narodne, rasove a politicky prenasledovanyim: Zakon cislo 128/1946 Sb*. Bratislava 1946.
- NEŠPOR, Zdeněk: *Vrácení majetku persekvovaným*. Praha 1946.
- NOSEKOVÁ, Jana: *Přežilo peklo. Portréty Izraelců z Československa, kteří přežili holokaust*. Brno 2006.
- O židovské otázce*. Praha 1975.
- Report of the Anglo-American Committee of Enquiry regarding the problems of European Jewry and Palestine*. London 1946.
- SAMBURSKY, Miriam (ed.): *Bergman, Samuel Hugo. Tagebücher und Briefe. Band 1, 1901 – 1948*. Königstein 1985.
- Sbírká zákonů republiky Československé. Ročník 1949*. Praha 1949.
- SHANFELDOVÁ, Yveta Tausinger: *Židovska z Prahy v Americe (vzpomínka na pražskou Židovskou obec)*. In: Sborník Archivu Ministerstva vnitra, č. 3 (2005).
- UTITZ, Emil: *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*. Praha 1947.
- Vzpomínky člena a kantora Židovské obce v Teplicích, pana Chaima Kleina (1919-2004)*. In: Maskil, roč. 3, č. 8 (květen 2004), s. 14 a 15. (část 7.) a tamtéž roč. 3, č. 9 (červen 2004), s. 14 a 15. (část 8.).
- WACHSMAN, Z. H. (plná jména nezjištěna): *Jews in Czechoslovakia. The Governments in Exile and their Attitude Towards the Jews*. New York 1944.

Krásná literatura

- APPLEMAN-JURMAN, Alicia: *Alicia. My Story*. New York 1988.
- BATSCHA, Zvi: *Ve stopách naděje*. Olomouc 2002.
- BELPOLITI, Marco: *Hovory s Primo Levim*. Praha – Litomyšl 2003.

- BROD, Toman: *Ještě že člověk neví, co ho čeká. Života běh mezi roky 1929-1989*. Praha 2007.
- DENEMARKOVÁ, Radka: *Peníze od Hitlera*. Praha 2006.
- EPSTEINOVÁ, Helena: *Děti holocaustu*. Praha 1994.
- EPSTEINOVÁ, Helena: *Nalezená minulost*. Praha 2000.
- FEDER, Richard: *Život a odkaz*. Praha 1973.
- FRANKL, Viktor E.: *Vůle ke smyslu*. Brno 1994.
- GERNHEIMOVÁ-FRIEDMANNOVÁ, Ráchel: *Jak jsem přežila*. Praha 2002.
- KOHN, Pavel: *Kolik naděje má smrt*. Brno 2000.
- Kol. autorů: *Bojovali na všech frontách. Vzpomínky židovských vojáků a odbojářů z druhé světové války*. Praha 2007.
- Kol. autorů: *Židé v boji a odboji. Rezistence československých Židů v letech druhé světové války*. Praha 2007.
- LAHAV, Jehuda: *Zjazvaný život*. Bratislava 2003.
- LASKA, Věra: *Woman in Resistance and in the Holocaust*. Westport 1983.
- LUSTIG, Arnošt: *Dita Saxová*. Praha 2007.
- MARGOLIOVÁ-KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. Praha 2003.
- PTÁČNÍK, Karel: *Město na hranici*. Praha 1958.
- REESE, Joanna: *The Journey back*. New York 1976.
- RUBINSTEIN, Era: *After the Holocaust: The Long Road to Freedom*. New York 1995.
- ŘEZÁČ, Václav: *Bitva*. Praha 1956.
- ŘEZÁČ, Václav: *Nástup*. Praha 1951.
- SEDLMAYEROVÁ, Anna: *Překročený práh*. Praha 1949.
- SEDLMAYEROVÁ, Anna: *Zelený práh*. Havlíčkův Brod 1947.
- SIEGEL, Aranka: *Grace in the Wilderness*. New York 1994.
- STRÁNSKÝ, Jan: *East Wind Over Prague*. London 1951.
- STRÁNSKÝ, Oldřich: *Vzpomínky na osudy Židů od doby Rakouska-Uherska až do současnosti*. Praha 2002.
- TIGRID, Pavel: *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Praha 1990.
- VOS, Ida Gudema: *Anna is Still Here*. New York 1995.

Archivní prameny

Archiv Jad Vašem v Jeruzalémě

Archiv Ministerstva zahraničních věcí v Praze (Archiv MZV Praha)
fond Konzulární odbor 1945-1964
fond Palestina 1945-59

Archiv Ministerstva vnitra v Praze (Archiv MV Praha)

304-257-1
304-291-13 (Varnsdorf)
305-37-5
305-453-2
425-222-1
425-231-2
425-231-3
425-231-5
425-232-2
425-233-2
425-234-2
425-234-5
425-369-4
Z-976-1

Archiv Parlamentu ČR v Praze
fond ÚNS

Archiv Židovského muzea v Praze (AŽM v Praze)
fond ŽNO Opava

Centrální sionistický archiv v Jeruzalémě

Moravský zemský archiv v Brně (MZA Brno)
fond B 260

Národní archiv v Praze (NA Praha)
fond Generální tajemník (100/1)
fond Gottwald (100/24)
fond Ministerstvo práce a sociální péče 1945-1951 (MPSP)
fond Ministerstvo průmyslu 1945-1950
fond MSP – Londýn 1940 – 1945
fond Ministerstvo školství a osvěty
fond Ministerstvo vnitra - nová registratura (MV-NR)
fond Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv, 1945-1951
fond Noskův archiv
fond Pohraniční oddělení ÚV KSČ
fond SÚC
fond UNRRA
fond ÚPV – běžná spisová agenda (ÚPV-BSA)
fond ZNV v Praze 1945 – 1949

Státní oblastní archiv v Praze
fond Deník žalobce krajského soudu Praha

Státní okresní archiv v Děčíně (SOkA Děčín)
fond Okresní soud Varnsdorf
fond ONV Rumburk

Státní okresní archiv v Kolíně (SOkA Kolín)
fond Židovská náboženská obec Kolín

Ústav pro dokumentaci zločinů komunismu
spis č. 724/2000. Podání paní Fábryové.

Všeodborový archiv Praha
fond Kabinet dějin odborů

Za poskytnutí mnoha primárních dokumentů, které jsem vytěžil v této práci, děkuji spolupracovníkům z projektu Migrace a transformace, Dokumenty k vyhnání, nucenému vysídlení a vnitrostátní sídelní politice v českých zemích 1945-1951 (<http://migrace-a-transformace.cz/>)

Internetové odkazy

<http://icj.huji.ac.il/StudiesCJ/studiescj.html>

<http://www.pamatni-terezin.cz>
www.jewishmuseum.cz
<http://www.centrum.usd.cas.cz/>

<http://www.jewishmuseum.cz/shop/czshopenc.htm>

<http://www.americanjewisharchives.org>
<http://www.coh.usd.cas.cz>

<http://www.mls.mysteria.cz>

<http://www.psp.cz/docs/laws/dek/>

<http://www.rusyn.org/hisoptatsiia.html>
<http://www.ushmm.org/museum/exhibit/online/dp/menu.htm>

<http://www.dpcamps.org>
<http://www.verafilm.cz/projects-star-bricha-cz.html>

The Studies in
Contemporary Jewry
Památník Terežín
Židovské muzeum v Praze
Centrum pro dokumentaci
majetkových převodů
kulturních statků obětí II.
světové války při Ústavu
pro soudobé dějiny (ÚSD)
Databáze k dějinám
židovských obcí v českých
zemích
American Jewish Archives
Centrum orální historie při
ÚSD
Projekt o retribučním
soudnictví
Dekrety prezidenta
republiky
Opce karpatských Židů
Projekt Life Reborn, Jewish
Displaced persons 1945 –
1951
Displaced persons camps
Uvedení filmového
dokumentu Mezi hvězdou a
půlměsícem, 2003.

Seznam užitých zkratk

FNO	Fond národní obnovy
Joint	American Jewish Distribution Committee
KSČ	Komunistická strana Československa
LFM	Likvidační fond měnový
MPSP	Ministerstvo sociální péče ¹⁰⁵⁸
MV	Ministerstvo vnitra
MZV	Ministerstvo zahraničních věcí
NHK	Národohospodářská komise
NS	Národní správa
ONV (OSK)	Okresní národní výbory (Okresní správní komise)
RO	Repatriační odbor (ministerstva sociální péče)
SNB	Sbor národní bezpečnosti
StB	Státní bezpečnost
SÚC	Státní úřad církevní
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Association
ÚNS	Ústavodárné národní shromáždění
ÚPV (PV)	Úřad předsednictva vlády (Předsednictvo vlády)
ÚRO	Ústřední rada odborů
ZNV	Zemský národní výbor
ŽNO v Praze	Židovská náboženská obec v Praze
ŽRS (NSŽRS)	Židovská rada starších (NSŽRS - Národní správa Židovské rady starších, Majetkového úřadu a Vystěhovaleckého fondu)

¹⁰⁵⁸ Ministerstvo sociální péče mělo různé oficiální názvy, v době bezprostředně po skončení války „Ministerstvo ochrany práce a sociální péče“. V textu proto hovořím obecně o ministerstvu sociální péče, obvykle však přejímám dobově nejčastější zkratku MPSP.

Resumé – Summary

Aftermath, an Approach and Attitude towards Jewish population in Bohemian lands, 1945 – 1953.

Story of Authorities and Public approach to the Jewish survivors in postwar Czechoslovakia has been described as a full of contradictions. On the first hand there are many cases and phenomena mentioned to have negative impact on the situation of Jewish people. There is even their endangerment by Anti-Semitism to be reminded. In particular historians remark an approach to the Jews of prewar German background and hardness with restitution of the Jewish. On the other hand broadly known is a great help of Czechoslovakia to Jewish refugees fled for West from Poland in 1946 as well as a support for Zionist movement in its effort to found the Jewish State in Palestine. The declaration of favourable attitude to the Jewish population and opposition to the Anti-Semitism in Czechoslovakia is generally remembered and it is taken as a continuance of the deep democratic and humanist tradition of the prewar Masaryk's Republic.

At my work I decided to describe factographically the most important areas in which approach to the matters of Jewish survivors is shown up in practice typically. It is a solution of citizenship position of Jews coming from non-Czech background, advancing Jewish survivors with privileges among other victims of war, negotiation about the property left by Jewish internees at Terezin ghetto and question of giving survivors their families and communities belongings back.

Then I am coming back to the practical approach to the Jewish matters in three perspectives. First, I focus the connection between ideology set up in Czechoslovakia as an official one and broader theoretical understanding the position of Jewish minority in the society which was called „Jewish question“. Second I try to analyse sources of thinking about Jews among the Czech public as it could be real with the dramatic changes in society because of its experience with years of economic insecurity and existential endangerment during the Nazi occupation. Finally I concern in the political background which influenced continuously an approach to the Jewish matters very effectively both in domestic and international level.

The contradiction between theory and practice seems to be typical for the leading political subject coming to the power with the end of WWII, the Communist party. Communists are the most loud element to condemn Anti-Semitism and made their ideological position in delimitation against fascist racism more valuable. In the same time Communists use the revolutionary ideology and law for political correct denunciation of Jewish people asking for restitution of their belongings as danger pro-German and pro-Capitalist elements.

Anyhow, things getting harder after the Communist coup in the country in February 1948, when Moscow antagonized new State of Israel and hunt for victims during inter-power struggles in the Soviet bloc had started. An ideology of Anti-Zionism is introduced to blame any carried human and moral help to Jewish survivors after the WWII as a result of broad and smart Zionist conspiracy of Slansky and other high Communist officials of Jewish origin in Prague trial of 1952.

Seznam příloh - Poté, svět přeživších Židů nahlédnutý prostřednictvím fotografií a dokumentů

1. Tábor lidu na varnsdorfském náměstí 1, 5. březen 1947 (Archiv MV Praha, 304-291-13)...s. A.
2. Tábor lidu na varnsdorfském náměstí 2, 5. březen 1947 (Archiv MV Praha, 304-291-13)...s. A.
3. Ing. Arnošt Frischer, předseda RŽNO, sjezd delegátů židovských náboženských obcí v českých zemích, září 1945 (Národní filmový archiv, filmový týdeník)...s. B.
4. Přeživší Židé, ze sjezdu židovských náboženských obcí (tamtéž)...s. B.
5. Polští Židé v Náchodě 1, podzim 1946 (WACHSMAN, Z. H.: *The Epic of the Transmigrants through Czechoslovakia, News and Features*. New York 1947.)...s. C.
6. Polští Židé v Náchodě 2...s. C.
7. Polští Židé v Náchodě 3...s. D.
8. Polští Židé v Náchodě 4...s. D.
9. Polští Židé v Náchodě 5...s. E.
10. Polští Židé v Náchodě 6...s. E.
11. Přípis RŽNO o antisemitských projevech ve Varnsdorfu 5. března 1947, 20. 3. 1947 (Archiv MV Praha, 304-291-13)...s. F – I.
12. Pokyny ministerstva vnitra pro rozhodování příslušných orgánů o zachování československého státního občanství osobám židovského původu s německou nebo maďarskou národností, 13. 9. 1946 (NA Praha, fond MV, sl. B 300, č. 1 2367, karton 7 641)...s. J – O.